1927. ANUL XIX

IANUAR. No. 1

Viaţa Romînească

REVISTĂ LITERARA ŞI ŞTIINŢIFICA

SUMAR:

IAŞI

Redacţia şi Administraţia: Strada Alecsandri 3

1927

Viaţa Romînească apare lunar cu cel puţin 160 pagini.—Abonamentul în ţară un an 400 lei.—jumătate an 200 lei.—Numărul 40 lei.—Pentru străinătate: un an 600 lei.—Jumătate an 300 lei.—Numărul 60 lei. Pentru detalii a se vedea pagina următoare.

VIAȚA ROMÎNEASCA

REVISTĂ LUNARA
Iaşi, Strada Alecsandri No. 3
ANUL XIX

CONDIŢIILE DE ABONARE

Abonamentele sint: semestriale şi anuale.

Cele semestriale se socotesc dela No. 1 până la No. 6 inclusiv, sau dela No. 7 până la 12 inclusiv.

Cele anuale dela No. 1 până la No. 12 inclusiv.

Abonamentele se pot face la 1 Ianuarie pentru un an sau jumătate de an; dela 1 Iulie pentru o jumătate de an,—trimiţind suma *prin mandat poştal.*

Reînoirea se face cu o lună înainte de expirare, pentrucă expedierea Revistei să nu sufere întrerupere.

Preţul abonamentului pe anul 1927 este:

IN ŢARĂ:

Pentru Autorităţi, Instituţiuni, Societăţi şi Intreprinderi comerciale, financiare şi industriale, pe an	500 lei
Pentru particulari:	
Pe un an	400 lei
Pe jumătate an	200 „
Un număr	40 „

IN STRĂINĂTATE:

Pe un an	600 lei
Pe jumătate an	300 „
Un număr	60 „

Abonaţilor li se acordă o reducere de 10 la sută din preţul volumelor editate.

Pentru siguranţa primirii regulate a Revistei D-nii abonaţi sînt rugaţi a trimite odată cu abonamentul şi 150 lei anual costul recomandării pentru ţară şi 220 lei pentru străinătate.

Colecţii complecte pe anii 1920, 1921, 1922 şi 1923, se găsesc în depozit la Administraţia Revistei cu preţ de 200 lei colecţia, iar 1924, 1925 şi 1926 cu lei 300 colecţia.—

Administraţia.

Viaţa Romînească

Viaţa Romînească

Revistă literară și științifică

VOLUMUL LXIX

ANUL XIX

IAȘI

INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE ȘI EDITURA „VIAŢA ROMÎNEASCĂ"

1927

In căutarea unei parohii

Artemie este ieromonah şi a împlinit patruzeci şi doi de ani; Averchie este numai călugăr şi a sărit puţin peste jumătatea sutei. In mănăstire, amîndoi sînt veniţi de copilandri, dar numai Artemie a ajuns ieromonah, fiindcă ştiuse de acasă a ceti iar aici n'a avut decît să se deprindă cu slovele chirilice. Averchie, ca omul numai cu doi ochi, a stat pe loc. Dealtminteri, chiar dacă ar fi fost găsit bun pentru hirotonire, el tot n'ar fi primit, fiindcă răspunderea înaintea lui Dumnezeu este mai mare pentru preot şi, afară de asta, Averchie se teme grozav de păcatul mîndriei, carele dela diavol vine.

Chiliile acestor doi călugări sînt afară din cetate, în rîndul de lîngă lac şi pe aceiaşi sală. Ei au legat prietinie de multă vreme,—lucru rar la mănăstire—şi prietinia a durat—lucru şi mai rar—ba a fost chiar din inimă curată şi fără ascunzişuri,—ceiace nici nu s'a mai pomenit în viaţa călugărească. Căci, după cum se ştie, călugării se adună neştiindu-se, trăesc bîrfindu-se şi mor neplîngîndu-se unii pe alţii. S'a întîmplat însă această minune cu Artemie şi cu Averchie, din două pricini: întâiu, pentrucă sînt oameni cu mari nepotriveli de fire; al doilea, fiindcă au şi unele potriveli. Păi, ar zice cineva, dacă nu se potrivesc cum de s'au imprietinit aşa? Lucrul e uşor de înţeles; stînd amîndoi pe aceiaşi sală, au fost aduşi de nevoile zilnice ale vieţii să se împlinească unul pe altul, aşa că tocmai nepotriveala a fost pricina prietiniei lor.

Acuma, să vedem unde nu se potrivesc ei şi cum se împlinesc unul pe altul.

Artemie ştie carte şi cînd ceteşte ascultă şi Averchie, care nu ştie. Artemie are vîrşi cu care prinde peşte, dar nu se pricepe de loc să-l gătească; Averchie are groază de apă, dar e straşnic bucătar. Artemie e cismar şi Averchie croitor. Cînd i se descoase vre-un pantof lui Averchie, dă fuga cu el la Artemie, iar hainele şi albiturile lui Artemie sînt ţinute în bună stare de Averchie. Lui Artemie îi place mai mult vinul iar lui Averchie ţuica; aşa că Duminica şi sărbătoarea cînd îşi iau tainurile, Artemie dă jumătate din ţuică lui Averchie, iar Averchie îi dă în schimb lui Artemie jumătate din tainul de vin. Averchie doarme tare greu, iar Artemie suferă adesea de ne-somn. Artemie este lesne-crezător, uituc şi fără noroc, Averchie e mai prevăzător şi se pricepe să întoarcă mai bine lucrurile în viaţă. Cînd fură Ţiganii din coşurile de raci sau din vîrşile lui Artemie, cel care dă fuga la jandarmi este Averchie, că dacă s'ar duce Artemie, ori s'ar întoarce fără nici o ispravă, ori ar pierde ceva pe drum. Astfel că Artemie, cu toate că e preot, ascultă ca un copil de sfaturile lui Averchie.

Iată dar atîtea pricini care i-au făcut pe aceşti doi călugări să se împrietinească aşa de tare, încît cu greu s'ar putea despărţi unul de altul. Diavolul însă, care e în necurmată luptă cu călugării, tot ar fi găsit el mijloace să-i facă să se certe şi să se despartă, dacă după cum am spus, Artemie şi Averchie n'ar avea şi unele potriveli, care-l lasă pe Satana fără nici o putere împotriva lor. Se ştie că singură rîvna de-a ajunge cît mai departe în viaţă, este de ajuns să înlăture trăinicia prietiniilor. Dar nici Artemie, nici Averchie, nu sînt oameni care să ceară dela viaţă mai mult decît le-a dat, nici nu nădăjduesc la vre-o boerie călugărească.

Artemie, pe lîngă preoţie mai are şi ascultarea de prescurar; iar Averchie este vechiu paracliser. Amîndoi îşi împlinesc cu slinţenie ascultările, precum şi toate celelalte datorii călugăreşti (între care şi pe aceia de a cîrti împotriva stareţului şi a economului,—aceasta fiind singura bucurie pe care diavolul o are din partea călugărilor).

Şi viaţa lor curgea astfel pe cel mai temeinic drum al mîntuirii, cînd, într'o bună zi, se pomeneşte şi Averchie cu o mică înaintare în grad: i se dă slujba de metocar, adică îngrijitor al caselor pe care mănăstirea le are în Bucureşti...

Cînd auzi această veste din gura economului, bietul Averchie rămase năuc. El, care nu-şi închipuise niciodată o viaţă în afară de zidurile mănăstirii, cum să iasă, tocmai acum aproape de bătrîneţe, în lume,—şi încă în inima Bucureştilor?

— Nu mă duc, părinte Artemie.

— Pentru nimica 'n lume să nu te duci!—îi sfătui acesta, gîndind şi la ispitele ce va avea de întîmpinat prietinul său într'un oraş ca Bucureştii, dar mai cu seamă la starea în care l-ar aduce în scurtă vreme pe el, pe Artemie, plecarea lui Averchie.

Cine să-i mai gătească peştele? Cine să-i cîrpească hainele şi rufele? Şi,—mai cu seamă gîndul acesta îl îngrozea pe Artemie—cine să se mai certe cu tîlharii de Ţigani? Cum or prinde de veste Ţiganii că a rămas singur, s'a isprăvit cu pescuitul: o să-i fure toate coşurile şi toate vîrşele... Parcă n'a mai lipsit într'un rînd Averchie cîteva zile, şi bietul Artemie a mîncat chiar şi bătaie dela tîlharii de Ţigani?

— Nu, să nu te duci, frate Averchie, că, pe lîngă altele, te pomeneşti că rîde şi Diavolul de tine taman acum, spre bătrîneţe... Că, de... o să trăeşti în lume şi acolo sînt multe ispite... Mai bine, pleacă chiar acum la părintele stareţ să-i pui metanie şi să-l rogi să trimeată pe altul...

Dar pe Averchie nu-l prea îndemna inima să facă aşa. El îşi aduse aminte că metocarul dela Bucureşti are blagoslovenie dela părintele stareţ să facă borş de tărîţe şi să-l vîndă pela bucătărese în folosul lui. Toţi călugării care fuseseră metocari, s'au întors la mănăstire „burduf de bani". Şi cum lui nu prea-i era aşa silă de parale, Diavolul îi ghici gîndul şi-i spori, pe loc, pofta.

— Ştii ce, părinte Artemie? Eu zic că e mai bine să mă duc, că dacă nu m'oiu supune o să se supere părintele stareţ că nu vreau să fac ascultare. Şi-apoi, să-ţi spun drept, poate-oiu mai face rost şi de vre-un ban-doi, că, ferească Dumnezeu de-o moarte năprasnică, n'ai avea sfinţia ta nici cu ce să mă 'ngropi.

— Da' ce-ţi trebue bani la moarte, frate Averchie? Nu ştii că pe noi călugării, ne 'nfăşoară doar în rantie şi ne aruncă în groapă? Sfinţia ta ai rantie destul de bună...

— Mă duc, părinte Artemie. Mă duc... că trebue să fac ascultare.

— Du-te, frate Averchie, că numa' Diavolul te 'ndeamnă să te duci. Da' să ştii dela mine că în curînd o să te căeşti.

Şi cînd fu gata de plecare, se sărutară amîndoi şi se despărţiră cu aşa părere de rău, că doar n'au plîns de obidă.

Şi-l sfătuia Artemie pe Averchie:

— Să iai seama cînd umbli pe strada să nu te calce vre-un tramvaiu ori vre-o trăsură. Pîne să-ţi iai de seara, că ştii că dormi greu, şi dimineaţa tîrziu nu mai găseşti. Să-ţi faci canonul în fiecare zi şi să te duci la biserică. Şi vezi, ia seama că dînd de parale pe-acolo, să nu începi a 'ndrăgi ţuica şi a face haina de rîs... De femei mai cu seamă să te fereşti, că femeia e dracu' gol. Însfîrşit, frate Averchie, nu uita vorba din Scriptură: „Peirea ta, prin tine Izraile".

* * *

Nu trecuse o lună dela plecarea lui Averchie, şi Artemie, pridìdindu-l dorul de prietin, se duse la stareţ să-şi ceară blagoslovenie pentru a merge la Bucureşti.

— Cinstite părinte, zise el stareţului, m'aşi duce pela părintele Averchie, la oraş, că am să-i duc ceva... şi cu prilejul ăsta, să mai văd şi eu Bucureştii, că nu i-am văzut, iaca, sînt douăzeci şi trei de ani...

— D'apoi, părinte Artemie, îi răspunse stareţul, n'ai cu ce te folosi sufleteşte dac'oiu vedea Bucureştii. Că ce e acolo? Răutate, larmă, lăcomie şi stricăciune... Dar fiindcă ai treabă cu Averchie, poţi să te duci. Uite ia şi plicul ăsta să-l dai la cancelaria Mitropoliei.

...Cu traista cu primeneli, c'o pîne şi c'un şalău fript, a pornit Artemie apostoleşte pe drumul Bucureştilor şi, cînd ajunse la metoc, găsi pe Averchie vînzînd borş, cu un şorţ de sac dinainte şi cu un fes roşu în cap.

— Merge, frate Averchie, merge?

— Din gros, părinte, din gros!

Şi după frăţeşti îmbrăţişeri, îşi povestiră unul altuia ce-au făcut dela despărţire.

— Eu, zise Artemie, credeam că o să mor de foame fără sfinţia ta... dar încet, încet m'am obişnuit să-mi fac singur mîncare.

— Şi eu, zise Averchie, eram tare îngrijat pentru pravilă, că aici n'are cine să mi-o cetească. Dar, ce m'am hotărît? Să zic aşa cum m'a învăţat părintele duhovnic: „Doamne Iisuse Hristoase, Fiul lui Dumnezeu, miluieşte-mă pre mine păcătosul"— că este prea de-ajuns. Ce, adică, nu ştie Dumnezeu ce-mi trebue mie? Mîntuire—şi nimic mai mult.

* * *

A douăzi, Artemie se duse la cancelaria Mitropoliei cu plicul încredinţat de stareţ. Aici, stîngaciu cum era, nimeri tocmai în cabinetul Directorului.

— Blagosloveşte, prea cinstite părinte.

— Ce este?

— Uite... nu e nimica... m'a trimis părintele stareţ cu hîrtia asta.

După ce rupse plicul şi ceti un raport oarecare al stareţului, Directorul privi lung la Artemie, apoi îl întrebă:

— Cuvioşia ta eşti preot?

— Eu aşa zic, cinstite părinte, că sînt.

— Cum, aşa zici? Eşti, ori nu eşti?

— Păi vezi că la noi la mănnăstire se zice ieromonah.

— Ce faci cuvioşia ta la mănăstire?

— Ce să fac? Mai la biserică, mai după cîte-un peşte... Fac şi eu, de! ce fac şi ăilalţi...

— Şi cîţi ieromonahi sînteţi de toţi?

— Păi sîntem vre-o patru... dacă nu cinci.

— Vasăzică, dacă am mai lua din ei vre-unul ori doi, tot rămîn destui pentru trebuinţele mănăstirii?

— Tot.

— Dacă e aşa, eu am să-ţi fac o întrebare. Poate că ai auzit şi cuvioşia ta, că după războiul ăsta marele, avem, între altele, şi o lipsă de preoţi cum nu s'a mai pomenit în ţara romînească. Numai în eparhia sfintei Mitropolii avem peste o sută de parohii fără preoţi. Uite, am aci două teancuri de cereri, şi aproape nu e zi dela Dumnezeu să nu vie creştinii după preoţi. Pling oamenii în faţa noastră că-şi îngroapă morţii fără popă şi că bisericile stau de ani închise... După îndelungată chibzuinţă, s'a luat de către cei mari ai Bisericii hotărîrea să se mai împlinească lipsurile deocamdată cu ieromonahi de pe la mănăstiri. Ştim prea bine că ei n'au pregătirea ce se cere unui preot de enorie, dar sîntem nevoiţi să facem ce putem până cînd seminariile vor împlini treptat toate lipsurile. Cu alte cuvinte, este vorba să-ţi încredinţez o parohie care n'are preot. Ce zici, primeşti?

— Nu glumiţi, cinstite părinte?

— Pe la noi nu se glumeşte, cuvioase.

— Păi bine, da' ce sînt eu, popă cu siminar, ca să mă duc la sat?

— Nu ai seminarul, dar ai darul de sus ca orişicare preot, aşa că poţi sluji oriunde.

— Da' părintele stareţ ce-o să zică?

— Părintelui stareţ îi trimetem noi hîrtie... Ei, te duci ori ba? Şi dacă nu vreai de voe bună, o să te duci de nevoe.

— Dacă e-aşa, o să mă duc, cinstite părinte. Dar...

— În care judeţ vreai?

— ?

— Treci dincolo la arhivă şi ia-ţi nota de parohiile fără preot. Pe urmă să te duci la faţa locului, să cercetezi; să vezi care-ţi place. Dacă vreai să nu te scoată curînd, să stai mai mult într'un loc, ia o parohie mică şi dosnică unde n'are să vie curînd unul cu seminar. Iar dacă ai alte gînduri, ia una mai mare, unde poţi fi mai de folos. Cînd te-oi hotărî, să vii să-mi spui, ba chiar poţi să mă veşteşti prin poştă şi eu te întăresc unde-i cere.

Artemie luă însemnare de parohiile slobode, luă şi un *bilet de voe* dela Director, şi-o porni repede la metoc să se sfătuiască cu Averchie.

— O veste nouă, frate Averchie.

— Nouă ca nouă, dar e bună?

— Numai Dumnezeu ştie.

— Şi cam ce e, părinte Artemie?

— Auz' părintele Director, ca'să mă fac preot paroh!

— Nu glumeşti?

— Chiar de loc!—răspunse Artemie. Şi-i povesti tot ce a vorbit cu directorul.

— Părinte Artemie, bagă de seamă să nu fie vre-o 'nşelătorie la mijloc. Adică, zic, să nu fi vrut Directorul numai aşa, să te 'ncerce, ca să vază ce minte ai...

— Uite hîrtia, frate Averchie!

— Bine, bine... da' eu tot nu 'nţeleg cum o să te faci din popă călugăr, popă de mir. N'ai nici siminar... şi nici preoteasă măcar.

— Nu mă fac popă de mir, frate Averchie, doar ţin locul cîtva timp, până o veni unul cu siminar.

— Cu siminar? Da' sfinţia ta n'ai auzit că ălora nu le mai arde de popie? Ci-că nu le place haina că e prea lungă... Ei, şi la care sat te-a dat?

— Nu mi-a numit nici unul, dar mi-a dat voe să-mi aleg.

Şi Artemie ceti lui Averchie lista cu parohiile fără preoţi.

— Eu gîndesc, zise el după ce isprăvi de cetit, să-mi aleg o parohie mică şi dosnică unde să pot sta mai mult.

— Mult tot n'ai să stai, părinte Artemie... Ştii vorba aia, că cine a mîncat odată din cazanul dela mănăstire, nu mai uită cît a trăi. Eu gîndesc să ceri mai bine o parohie mare, ca să te înţoleşti repede şi să pui şi ceva de o parte.

— Bine mă 'nveţi, frate Averchie. Iacă, chiar aşa o să fac... că de cîte ori te-am ascultat, n'am căzut rău. Acuma ia să vedem în care judeţ să cer. Sfinţia ta eşti din Ialomiţa... cum e pe-acolo?

— La noi, în Ialomiţa, se gătesc fetele ca la oraş în zi de sărbătoare.

— Ce-are-aface?

— Are! Că dacă se gătesc fetele ca la oraş, înseamnă că sînt oamenii cu stare.

— Şi dacă sînt cu stare şi fudui, înseamnă că nu sînt bisericoşi.

— Asta o s'o vezi cînd te-oiu duce la faţa locului, că eu n'am fost demult, şi de-atunci s'a mai schimbat lumea. Da' să ştii că în Ialomiţa se dă bucate la preoţi... poate mi-aduci şi mie vre-un sac de porumb pentru păseri.

— O fi, dar în judeţul ăsta am auzit că nu sînt nici ape, nici păduri, aşa că trebue să fie tare urît. Eu gîndesc că ar fi mai nimerit în Vlaşca—şi, dacă s'ar putea, la un sat pe baltă. Ştii ce tare-mi place peştele...

— Ei, aşa zic şi eu c'o brodeşti! Cînd vii pe la oraş, îmi aduci şi mie cîte-un crăpcean...

— Aş! E greu să vii cu peşte proaspăt, mai cu seamă vara, tocmai din Vlaşca. Sărat, poate...

— A, nu, sărat ştii că nu mănînc!

— Da' dacă m'oiu duce în Teleorman, frate Averchie?

— Acolo, am auzit că sînt oameni d'ăia care fură cuiul dela roata căruţii şi te lasă sbîrnîind în drum... Mai bine în părţile Tîrgoviştei, că se face ţuică multă şi, cînd vii pe-aici, poate mi-aduci şi mie cîte-un clondir... Numai de, Doamne fereşte, să nu dai în patima beţiei pintre ţuicarii aia, p'acolo!

— Da' de Prahova, ce zici, frate Averchie?

— Asta în ce parte de loc vine?

— Pela Ploeşti, în sus...

— Să te fereşti ca de foc, că p'acolo am auzit că sînt numai adventişti!

— Las' să fie adventişti. O să mă lupt şi eu, să-i întorc din calea rătăcirii.

— Cată-ţi de treabă, părinte Artemie! Nu vezi că afară de ce e pe sfinţia ta, nu mai ai nimic? Vezi mai întâiu să faci puţintel chiag, şi pe urmă să te lupţi cu adventiştii. Ascultă-mă pe mine: să te duci la un sat mare, să-ţi strîngi ceva bani... şi pe urmă te întorci la mănăstire, să trăeşti fără nici o grijă.

— Bine, da' călugărului îi scrie...

— Ce-i scrie călugărului? Las' că ştiu eu ce-i scrie. Să muncească pentru mănăstire şi mănăstirea să-i dea ce-i trebue. Ţi-a dat stareţul măcar un cap de aţă, vre-odată? Că de muncit ai muncit, slavă Domnului! Hei, părinte Artemie, eu, dacă n'aşi vinde borş, aşi muri de foame p'aici, în nădejdea părintelui stareţ...

— Văz că ai început să iubeşti pe Mamona, frate Averchie.

— De nevoe, părinte Artemie...

Aşa urmă vorba între cei doi prietini până după miezul nopţii, fără să ducă la o hotărîre statornică.

Adouazi o luară dela început. Averchie ţinea într'una că trebue parohie mare şi agoniseală de bani.

— Cu ce-oiu strînge eu dela borş, cu ce-i mai aduna sfinţia ta dela sat, cînd ne-om întoarce la mănăstire o să avem cu ce drege chiliile şi cu ce să ne îndulcim bătrîneţele.

Dar Artemie, fiind la început de altă părere, acum nu se putea hotărî.

Pela ceasurile unsprezece plecă la Mitropolie să roage pe Director să-i orînduiască el o parohie. Da' cînd să urce scara care duce la cancelarie, se răsgîndi, eşi în stradă şi o luă aşa, la vale, să mai chibzuiască. La intrarea locuinţelor personalului sf. Mitropolii, se întîlni cu doi ţărani care-l priviră lung şi, după ce şopăcăiră ceva între ei, i-se ploconiră adînc.

— Sărutăm mînile, părinte.

— Să fiţi blagosloviţi.

— Nu cumva eşti călugăr, taică părinte?— îl întrebă cel mai tînăr.

— Cam aşa ceva, tată.

— Şi preot?

— Şi!

— Te-a dat la vre-o parofie?

— Incă nu m'a dat, da' am poruncă să-mi aleg una.

— Dacă e-aşa, al nostru eşti, taică părinte!—ziseră amîndoi ţăranii, tare bucuroşi.

— Cum al dumneavoastră?

— Păi să vezi cum, părinţele,—luă vorba cel mai vrîstnic.

Nouă ne-a murit popa 'l nostru, încă dă an după vară, că taman i-a făcut de-un an acuma, la Sf. Ilie ce trecu. Şi d'atunci, părinţele, umblăm mereu după priot şi nu e chip să găsim. Dă ne ducem la prefect, ne trimete la potropop; dă ne ducem la potropop, ne trimete la Mitropolie; dă venim la Mitropolie, părintele Directcru': n'am şi iar n'am, ce vreţi să vă-l fac dă hîrtie? Am dusără la plocoane, taică părinte, d'am speriat satu'. Numai părintele potropopu cîte curci şi cîţi miei şi cîte ocale dă unt a mîncat! Drept să-ţi spui, că dela o vreme ne lipsisem. Ziceam că să ne lăsăm în voia Domnului. Da' e greu, că sîntem învăţaţi cu priot, şi în toată sărbătoarea, cînd ne adunăm în drum, aproape că numai dă lucru ăsta aducem vorba. Că de, sîntem şi noi creştini, ş'avem şi noi biserică nouă, şi dacă n'auzim şi noi clopotu' la o zi mare, dă ce mai trăim şi dă ce mai murim? Acuma, pe ziua de Duminică ce trecu, ne-am hotărît noi să mai facem o încercare, ş'apăi... ce-o mai vrea Cel de sus! Am pus mînă dăla mînă şi am cumpărat un curcan,—uite că taman l-am dus la părintele vicar...

— L-a primit?

— Nu prea vrea sa-l ia... zicea că e cam slab... Da' la urmă tot l-a luat.

— Şi ce v'a spus?

— Ne-a spus aşa, cum ne-a spus mereu şi părintele Directoru': lipsă şi iar lipsă! Şi ne-a învăţat să ne ducem la mănăstire, la Cernica, să ne rugăm dă părintele stareţu' d'acolo, să ne dea un priot din călugări, că d'ai dă siminar nu se mai găsesc. Acuma, de, cum să ne mai ducem şi p'acolo,.. că şade rău să te duci la om cu mîna goală. Ş'apoi, ştim noi c'o să ne dea? Cîţi ca d'alde noi nu s'or fi dus şi p'acolo!

— E mare satul dumneavoastră moşule? — întreabă Artemie, gîndind la sfatul lui Averchie.

— Are ca la trei sute dă case, părinţele,. şi la noi să da bucate la priot... şi pui dă găină... şi sînt oameni cumsecade...

— Cum îi zice satului?

— Îi zice Codirla.

— Şi e departe?

— Da'de unde! — vine colea pe linia Giurgiului, treci numai v'o trei gări, dela Filaret.

— Dacă e-aşa cum spuneţi, să ştiţi... că merg la dumneavoastră.

Oamenii se priviră, bănuitor, parcă nu le venea să creadă.

— Nu glumeşti, taică părinte?

— De loc, moşule.

— Păi dacă-i aşa, părinţele, să-ţi ajute Dumnezeu, că mare pomană ţi-ai face! Drept îţi spun că nu mai îmi venea să mai mă duc acasă iar fără nici o nădejde. Tii! cînd te-o vedea satu' acuma, o să fie o bucurie...

— Să mergem la părintele Vicaru să-i spunem, părinţele.

— Nu e nevoe, că am hîrtie chiar dela prea sfinţia sa.

— Şi... cînd o să vii, taică părinte?

— Cînd plecaţi?

— Chiar acuma, cu trenul dă două.

— Hai că merg şi eu cu dumneavoastra.

In tren, Artemie află dela cei doi ţărani, că biserica lor e *filială*, şi că leafa preotului se leagă satul s'o plătească. Această veste îl bucură pe Artemie. Se gîndi că-şi poate cere leafa pe-o lună înainte, ca să-şi poruncească un rînd de haine noi.

Cînd se coborî din tren, Artemie trimise chiar din gară o telegramă Directorului: *„Primesc Codirla-Vlaşca"*.

* * *

Dela gară până în Codirla nu făcură mai mult de-o jumătate de ceas, cu piciorul.

Sat mare cu linii drepte, curţi bine împrejmuite, case încăpătoare, învelite cu fer... şi salcîmi mulţi... şi aproape de gară.

Artemie şi cu moş Anghel — aşa îl chema pe cel mai bătrîn dintre ţăranii cu care venise — se duse deadreptul la biserică, iar celălalt tovarăş o luă spre casa dascălului, să-l vestească să vie cu cheia.

Biserica din Codirla este aşezată la marginea din spre răsărit a satului. E ridicată numai de zece ani, pe locul celei vechi, care, de bîrnă fiind, a luat foc dela o perdea şi a ars până în temelie... Până să vie dascălul cu cheia, Artemie şi cu moş Anghel mai stătură de vorbă, rezemaţi de grilajul mormîntului preotului Iordache, ce se afla în stînga bisericii.

— A fost un popă tare cumsecade, părinţele, zicea moş Anghel. Până la o vreme, nu umbla pîn cîrciumi şi nu ştia ce va să zică judecata şi cearta cu oamenii. Dar l-a izbit un necaz mare, că n'a avut parte dă prioteasă să-i trăiască, şi dă inimă rea, s'a aşezat pă băutură. Şi bea... şi bea... şi ceartă-te cu lumea... şi iar bea... şi iar ceartă-te cu lumea... şi cîte alte multe. Că dela beţie cîte nu vin omului! Da, aşa cum era, aveam şi noi popă'n sat. A fost mai rău după ce s'a prăpădit... c'am rămas dă rîsul lumii. Că, vezi sînţia-ta, că oamenii din satele vecine nu cred că nu găsim priot fiindcă-i lipsă, ci zic că nu sîntem oameni dă treabă şi d'aia nu vine nimenea la noi...

Sosind dascălul cu cheia, intrară în biserică. Zugrăveala nouă... cu sfeşnice încărcate de ceară... şi coliva dela Sîmbăta Moşilor (acum era încă Octombre) lipită de duşumele...

— Nu prea e curat în biserică, moşule!

— De, părinţele, ca la noi, la ţară...

In vremea asta dascălul trăgea clopotul, iar un „om de gardă" chema lumea la biserică.

— Hai băăă, că ne-a venit popă, băăă! Toată lumea să vie la biserică, băăăă!...

— ...Unde e mă, unde e?

— La biserică, mă, un' să fie!

Vestea se răspîndi în sat ca fulgerul. Vecinii se strigau unii pe alţii ca să-şi împărtăşească bucuria cea mult dorită. Femeile,—la fel şi ele:

— Fă, vecinooo! Hai, fă, că ne-a venit popă, fă!

— Şi dac'a venit, ce-ai, fa, tu cu el?

— Hai, fă, să-l vedem şi noi cum e!

— Şi dacă l-oiu vedea o să-ţi dea ceva?... Stai, fă,—unde pleci singură? Stai să viu şi io!

Fiind zi de toamnă, cînd nu prea e de lucru la cîmp, aproape toţi oamenii erau pe-acasă. Aşa că, auzind clopotul şi strigătele gardianului, eşiră cu toţii, şi în mai puţin de jumătate de ceas, curtea bisericii fu plină de bărbaţi, de femei şi de copii. Cînd văzură pe Artemie—voinic, îmbrăcat curăţel, cu barba mare, neagră şi tînăr,—un fior de mulţumire străbătu prin gloată.

Cel mai în drept să ia întâiu cuvîntul era moş Anghel. El cuvîntă astfel:

„Măi, fraţilor, ştiţi cu toţii cît am umblat şi cît m'am căciulit în dreapta şi în stînga, ca să capăt un priot pentru satul nostru. Iaca, mi-a ajutat Dumnezeu şi am găsit pe părintele ăsta care... care îl vedeţi! E om tare deştept—după cît se vede—şi crez ca o să stea la noi, dacă şi noi om fi oameni şi l-om ajuta...

— Să ne trăiască!—răspunseră oamenii în cor.

Acum era rîndul lui Artemie.

— Oameni buni, zise el cam sfios, am poruncă dela părintele Director al Mitropoliei să-mi aleg o parohie—care oiu vrea eu. La dumneavoastră, după cît am înţeles, e biserica *filială*, da' nu face nimica asta, că pot să viu şi aici. Da' un lucru să ştiţi, măi tăiculiţă, că eu aşi vrea să veniţi la biserică în toate Duminecile, c'aşa e datoria creştinului... Iaca, vă zic: bine v'am găsit sănătoşi!

— Bine-ai venit!—răspunse norodul, cu putere.

Urmă o scurtă tăcere—apoi un om ca de treizeci şi cinci de ani, care se afla în faţa călugărului, făcu un pas înainte şi, rezemîndu-se în ciomag, răspunse lui Artemie în cel mai curat dialect al locului:

„Taică părinte, eu, subsemnatul, Dumitru Roată, în calitate dă delegat al satului Codirla, comuna Gherghiţa, plasa Falaştoaca, Judeţul Vlaşca, vă zic în numele tuturor codirlenilor: bine-aţi venitără sănătos!.. şi Dumnezeu să v'ajute să nu mai plecaţi d'acilea! Noi avem, taică părinte, mare nevoe dă priot.. că nici învăţător n'avem, c'a muritără pă cîmpul dă luptă, şi în locul lui a venitără o domnişoară dîn Giurgiu, mai acumălea un an... ş'a statără pân' la Sîmpetru, ş'atuncilea a plecatără... şi plecat'a fostără! Ş'acumălea, taică părinte, stă şcoala închisă că n'avemără învăţător. Că d'aia ne rugămără cu toţii să luaţi sfinţia dumnevoastră şi postul dă învăţător. Şi sîntără două posturi dă învăţători, taică părinte, aşacă unul să-l ia cocoana prioteasa... c'aşa a făcutără şi taica părintele dîn Vădeni...

— Păi... eu n'o să am preoteasă, tăiculiţă,—întrerupse Artemie, nedumerit.

— Dăstul dă greu, taică părinte.,. da' uite că eşti om tînăr ş'o să-ţi iai, c'am auzitără că acumălea o să se dea voe...

— Poate la ăilalţi, dar mie să-mi dea voe, nu prea-mi vine să crez...

— Mergem noi la Mitropolie şi-ţi scoatem voe, că ce nu poate un sat, cînd o vrea el! Numai sfinţia dumneavoastră să vreţi să staţi aicilea, că noi vă îmbrăţişăm cu totul, că e nevoe mare... ş'o să vă rugăm să umblaţi să ne faceţi *parofie*, că e satul mare... Şi să ne mai faci, taică părinte,—uite vorbim aicilea în favor dă oameni,—să umblaţi să ne faceţi *comună*, c'avemără drept. Şi să ne mai faci şi-o *bangă*, că vrem să ne desfacem dă banga dăla Gherghiţa... şi s'avem şi noi p'a noastră. Şi să ne faci, părinţele, c'aşa ne rugăm cu toţii, să ne mai faci şi o *cumperativă*, aşa cum a făcutără taica părintele dăla Vădeni, că vrem să luăm şi noi stămburile mai eftin... Şi să mai umblaţi tot sfinţia dumneavoastră, că pe noi nu ne băgără nimeni în seamă, să umblaţi păla Minister ca să mai scoaţă dîn pădure şi să ne mărească izlazul, că ne mor vitele dă foame... Şi noi, taică părinte, te-om mulţumi cît nu se mai poate. Iţi dăm şi bucate, şi doi pui dă găină, şi îţi muncimără *gratis* dăla noi pămîntul bisericii, dăla ogor şi până la magazie. Şi fiindcă e mai tot satul acumălea adunat aicilea, ar fi bine să ne tocmim pentru leafă şi cît să ne iai dă mort, dă grijanie, dă nuntă, dă botez... şi dă toate slujbele cîte să cer... Aşa, taică părinte, ne mulţumim că ai venitără la noi, că vremără să avem şi noi priot învăţat, să ne ţie *descursuri* la biserică şi la mort, ca părintili dăla Vădeni... şi să umble şi pentru noi, că, de, noi sîntemără ca boii şi n'avemără pă nimeni mai cu cap între noi... Ş'acumălea, să ne spui, taică părinte: ce ne ceri?"

In timpul cuvîntării delegatului, Artemie, auzind de şcoală, de bancă, de cooperativă, de discursuri,—îşi dădu repede seama că nu poate să rămînă aici. Aceşti oameni n'aveau trebuinţă de preot numai pentru biserică, ci ca să le fie şi un îndrumător în nevoile lor de tot felul. Şi nădejdea ce-şi puneau în el, ar fi fost repede spulberată, dimpreună cu cinstea ce i se cuvenea ca preot, de lipsa lui de cultură şi mai cu seamă de trecere la Bucureşti.

— Oameni buni, le zise el după ce tăcu delegatul, îmi place mult satul dumneavoastră, şi biserica şi şcoala... şi văz că aveţi multă evlavie. Mă duc chiar acum înapoi la Mitropolie să-i spun părintelui Director... şi cînd m'oiu întoarce o să mai vorbim noi.

— Să-ţi ajute Dumnezeu, părinţele, să vii sănătos!

Cum ajunse la gară, înainte de a se urca în tren, Artemie trimise o nouă telegramă Directorului: *„Nu mai primesc Codirla"*.

* * *

— Nu mi-e dat mie să fiu popă cu parohie, frate Averchie! — zise Artemie, intrînd pe uşa metocului. La oameni le trebue popi învăţaţi... şi cu preotese...

Apoi povesti lui Averchie toată întîmplarea cu Codirla.

— Să ştii dela mine, — zise acesta scărpinîndu-se după ureche, că... nu mai e mult până la sfîrşitul lumii. Auzi dumneata, că popa în loc să-şi vază de biserică, aşa ca un popă ce se află, — să s'apuce d'alte comedii! Să ţină popa *descursuri*! Da'ce mai trebuie descursuri cînd a lăsat Dumnezeu Cazania? Să potească un popă, cît de învăţat, să vorbească mai frumos de cum scrie la Cazanie, dacă-i dă mîna!... Şi cam ce descurs să ţină popa la mort? Ce, nu-l jelesc neamurile destul pe bietul mort? Parcă, Doamne iartă-mă, parcă mai aude mortul ceva! Să-i cînte el, popa, slujba înmormîntării, toată cîtă este în Molitfelnic, că-i ajunge mortului!... Să ştii dela mine că încurînd are să se împlinească Apocalipsul, părinte Artemie.

— Tot aşa crez şi eu, frate. Că cine sînt „popii mincinoşi“? Aştia care se bagă în toate daraverile şi de biserică nu-şi văd!... Da' eu tot o să mai încerc.

— Nici vorbă că să mai încerci. Da' să nu te mai duci în Vlaşca. Vezi, poate că în Ilfov ăi brodi-o mai bine...

Dimineaţa, după ce cercetară lista de parohiile fără preot şi harta Romîniei, care întîmplător se găsea atîrnată într'o odaie a metocului, găsiră că... tot în Vlaşca ar fi mai nimerit.

— Şi apoi, frate Averchie, am cam început să mă învăţ cu judeţul ăsta...

— Ai fi început, părinte Artemie, da' să fii cu băgare de seamă că am auzit că, mai încolo, spre fundul Vlaştei, sînt oameni d'ăia care umblă cu două cuţite la brîu şi cu alte două la ciorap.

— Acuma, ce-o fi, aia o fi!...

* * *

Şi iar porni Artemie în căutarea unei parohii.

Luă trenul de Giurgiu, dela Giurgiu luă p'ăl de Videle, şi se dete jos chiar la cea din urmă staţie. De aci pornea un drum spre trei parohii fără preoţi, nu prea departe una de alta.

Se opri în Vălcele, cea mai apropiată şi, fiind rupt de foame şi de osteneală, trase la cea dintâiu casă din capul satului.

In curtea casei o bătrînă întindea la soare seminţe de dovleac.

— Bună ziua, lele!

— Bună ziua...

— Ce faci, lele?

— Ce să fac, de, ca p'acasă... Uite, mai întinz sămînţa asta dă dovleac, că am isprăvit porumbu' dă cules şi gineri-meu s'a dus cu fata să semene un petec dă grîu.

— La satu' ăsta îi zice *Vălcele*, mătuşă?

— La asta, păi, — la care dar?!

— Frumos sat... şi parc' ar fi şi mărişor...

Este, părinţăle, cum să nu fie! Da' ce folos dă mărimea lui şi dă frumuseţea lui, dacă n'are popă! Iaca, sînt aproape şase ani dă cînd a murit popa Nae—Dumnezeu să-l erte—şi d'atunci stăm dă rîsul lumii.

— E rău fără popă, mătuşă!

— Rău, părinţăle! Mai rău dă cît aşa cum să mai fie, că dacă nu e popă'n sat, nu e niciun rost. Că nu e slujbuliţă la sfînta biserică, şi cînd ai vre-o nevoe, Doamne fereşte, n'ai dă und' să-l iai! Că avem pă popa Ghiţă dăla Petriş... da'ce să se facă el săracu' la atîtea sate! Că are p'ale lui patru... dă biserica noastră să mai ţin două... şi mai ţine locul şi popii Ion dăla Stejar... şi sînt ş'acolo trei, dacă nu patru... Că auz'că popa Ion e *dipotat* d'ăia şi că trebue să stea la Bucureşti să facă legi. Parcă fără popa Ion nu să fac legile! Da' fac pentru ei, părinţăle, ce fac pentru noi? Tot pentru ei fac... Că facem şi noi, de, cum am pomenit dăla părinţi... şi nu facem Sîmbăta cînd e-al morţilor, facem Marţea—ca ne-lumea, că Joia să duce la Stejar şi Sîmbăta face la el, în satu' lui.

— Dacă are sate multe...

— Păi multe are, da dă ce să aibă aşa multe? Ce, adică nu să mai găsăsc popi? Că numai la biserica noastră erau trei, — de, cînd eram eu fată la părinţi...

— Erau alte vremuri, mătuşă, — acuma e lipsă mare de preoţi.

— De, părinţăle, săru' mîna, ar fi fost... Da'uite că nu te 'ntrebai: ce vîntişor te-aduce pă la noi? Nu care cumva...

— Eu am poruncă dela părintele Directoru', care e la Mitropolie, să-mi aleg un sat care mi-o plăcea mai bine. Şi fiindcă aici aveţi aşa lipsă de preot, o să rămîi pe satul dumneavoastră.

— Să te-auză Dumnezeu, măiculiţă! Să te-auză sfîntuleţu'! — şi baba îşi făcu o cruce — că la noi e bine cum nu se mai poate. Că numa' Sîmbăta ce-a să vie la biserică, şi toamna sînt pomeni multe, şi deslegări dă sărindare... şi la Paşti să dă cocoşi albi... şi vara să dă, maică, bucate... şi să dă, maică, puişori dă găină... Că nici morţii, părinţăle, nici morţii nu-i ducem la biserică după legea care-am apucat-o. Că la unii vine bietu' popa Ghiţă, da' la alţii nu vine, că de! e şi el întins în toate părţile. Şi îngroapă bieţii creştini morţii fără popă, şi cînd vine popa Ghiţă cu f'o unul la cimitir, ceteşte slujba pentru toţi, că e singur, sărmanu', şi ce să facă numai un popă la atîtea sate?

— Asta e rău de tot, lele!... Da' uite ce e... Mie parcă mi-ar fi, aşa, niţică foame... Nu cumva ai ceva d'ale mîncării p'aici?

— De, să-ţi fac un puişor dă mămăligă să mănînci cu vr'un codru dă dovleac... că, uite, taman acuma l-am dat jos după foc... Că nu prea ouă nici găinile, bată-le focu'... şi mi-a luat uliu din pui... şi mor de speriat... Că zice că dacă dai popii pui, nu-ţi mai

mor gainile. Da' dă unde! Iacă, eu dau popii în toți anii pui dă găină și tot îmi mor... Da' tot îi mai dau, că de, așa e al popii... Da' n'ar fi mai brodită, părințăle,—că uite că azi e Marți și sînt pomeni în sat,—să te duci să te întîlnești cu popa Ghiță și să stai la pomană, undeva, cu ei, ca să mănînci mai bine?... Tii! cînd te-o vedea popa Ghiță, o să te ia 'n brațe dă părătura dă bine! Că nu mai poate sărmanu' d'atîta alergătură... Că le zice întotdeauna la pricopsiții ăștia ai noștri: măăă, găsiți-vă popă, mă, că eu nu mai pot p'atîtea sate, că sînt și eu dă carne nu sînt dă fier...

Bătrîna petrecu pe Artemie până la poartă și-i arătă o căruță tocmai spre mijlocul satului.

— Uite, aia o să fie căruța cu oalele popii. Vezi că trebue să fie și el p'acolea...

Cînd ajunse Artemie la căruța, se cruci de cele ce văzu în ea. Căruța, un fel de haraba moldovenească, era despărțită la mijloc printr'un șușleț de scînduri. In partea din dărăt, o sumedenie de colaci,—după socoteala lui Artemie până la două sute de chilograme; iar în partea dinainte erau așezate: o tîrnă uriașă, aproape plină de colivă amestecată cu mere, prune uscate, zahăr, bomboane, hartane fripte, lumînări; un butoiaș, o damigeană și două pirnăi de oale ca de trei vedre fiecare; iar pe de lături, strachini cu varză și cu diferite pilafuri.

Curios ca orișicare, Artemie întrebă pe omul cu căruța și află că dela fiecare pomană, popa Ghiță ia mai-mai o jumătate de sac de colaci. Și, cum nu poate să mănînce la toate pomenile „că sînt prea multe toamna", își ia „dreptul" lui din tot ce e pe masă și pe vatră: ciorbă, mîncare, friptura, țuică, vin..., și pune in vasele din căruță.

— Păi bine, tăiculiță, da' ce face părintele cu atîta pîne și cu atîta mîncare?

— Are liotă multă, taică părinte, și mai dă și pe la Țigani, ca nu scapă de ei. Uite că vine și părintele.

Artemie văzu un cîrd de oameni ieșind dintr'o curte, din apropierea căruții. Inainte mergea popa Ghiță, om trecut de cincizeci de ani, cu barba mai mult albă, cu cizme de toval, cu pieptar de oaie, fără anteriu și cu culion în cap. După el, venea primarul și cei doi epitropi, ducînd fiecare cîte-o strachină cu pilaf de prune, cu colacel de-asupra; apoi un dascăl c'o sticlă cu vin și una cu țuică; alt dascăl, cu sacul cu colaci; iar pe urmă de tot venea moșul „care aprinde candelile", cu o strachină și patru hartane de găină, înfășurate pe jumătate într'o hîrtie. Până să iasă „ceata popii" pe poartă, mai porniră din casă două femei cu cîte două strachini fiecare: într'una ciorbă de pasăre, într'alta varză, în a treia iahnie de cartofi și în a patra, pilaf de gîscă... Ajungînd la căruță, toți își descărcară poverile. Femeile goliră și ele ciorba într'o oală și mîncările în cealaltă... Și toți stăteau acum gata, cu popa 'n frunte, să pornească la altă „pomană".

Artemie crezînd—după spusa babei—că preotului o să-i pară grozav de bine că-l scapă de povara a două sate, s'apropie vesel și-i întinse mîna:

— Blagoslovește, cinstite părinte! Eu sînt Artemie Ieromonahul—păcătosul, și am venit că am hîrtie dela părintele Director al Mitropoliei să-mi aleg o parohie unde mi-o plăcea, și...

— Și nu cumva ți-o fi plăcînd Vălcelele?...

— Chiar așa, cinstite părinte! C'am auzit c'aveți nouă sate și că e greu să...

— Ce nouă, părinte? Nouăsprezece să am și tot le biruesc!... Ia să faci bine s'o ștergi numaidecît, de pe aici, ca am ordin dela potropop, cînd oiu prinde călugări vagabonzi pîn satele mele, să-i trimit „la urmă".

— Stai, cinstite părinte, n'o lua așa, că eu am venit aici cu socoteală. Poftim hîrtia părintelui Director...

După ce ceti hîrtia, popa Ghiță mai muie vorba și sfătui pe Artemie să caute în altă parte, „că sînt sate unde se simte lipsă și mai mare de preot".

Ieromonahul se învoi bucuros:

— Iartă-mă, părinte Ghiță, că dacă știam de una ca asta, nici nu călcam p'aici, ca să aduc supărare la oameni. Lasă, să fii sănătos sfinția ta să slujești la nouăsprezece sate, cum ziseși... da' de! nu prea-mi vine să crez că poți...

— Ce om!—gîndi Artemie pe cînd se departa de popa Ghiță. Nici măcar la o pomană nu mă pofti și pe mine... ori să-mi fi dat barem o prescură...

Noroc că luase el una, cam pe furiș, din căruța popei—și acum, la eșirea din Vălcele, se așeză lîngă un puț de pe marginea drumului și-și potoli foamea cu ea, gîndind la tihna și la borșul dela mănăstire.

Aproape de vecernie, ajunse în Necșești, unde mai știa el că e o parohie de curînd văduvită de preot.

Cum se răspîndi vestea în sat că a venit un popă nou, administratorul moșiei din partea locului trimise un argat să-l poftească pe Artemie la curte.

— Bine-ai venit, părinte!—îi zise cu voe-bună administratorul,—un om scund, roșcovan și cu ochi iscoditori, întîmpinîndu-l în pridvor, la capătul scărilor. Ce vînt te-aduce pe la noi?

— Am auzit că boerul caută un preot pentru biserica de-aici...

— Da, părinte... Boerul nu-i acasă, e dus la București. Da' nu face nimic, putem să rînduim și noi lucrurile.—Poftim înăuntru... să iei ceva în gură, că poate ți-i foame dela drum... și 'n vremea asta să mai schimbăm cîte-o vorbă.

Se vede însă că în Necșești oamenii făceau multă politică, pentrucă cea dintâiu grijă a administratorului, era ca nu cumva preotul care avea să păstorească pe viitor aici, să fie țărănist,

adică să se dea cu învățătorul și să-i pună bețe 'n roate. De aceia, pe cînd Artemie se ospăta cu poftă din farfuria cu felii de pîine și de brînză, pe care o slujnică i-o pusese dinainte, administratorul începu s'aducă vorba pe departe, ca să afle cam în ce ape se dă popa.

— Tot ce s'a făcut mai bun în țara asta, s'a făcut de către liberali!—zise el, uitîndu-se țintă la Artemie.

Dar Artemie habar n'avea de politică.

— Toate sînt dela Dumnezeu, fără el nimic nu s'a făcut din ce s'a făcut,—răspunse cu gura plină, călugărul.

— Pe cîtă vreme țărăniștii d'abia acuma s'au apucat de treabă... și vor să cîrmuiască țara!—urmă administratorul.

Iar Artemie, fiindcă trebuia să zică și el ceva, se gîndi să răspundă cu cuvinte din sfînta scriptură:

— „Păr din capul vostru nu se va mișca fără voia mea", zice Domnul...

— E drept că și liberalii sînt prea lacomi și prea se cred grozavi, o întoarse administratorul, pîndind cu coada ochiului spre călugăr.

— „Dumnezeu, mîndrului îi stă împotrivă și celui smerit îi dă dar", răspunse Artemie.

— Oricum, politica, cum se face la noi, aduce mult rău țării, fiindcă bagă vrajbă în popor. Iaca noi, aici în Necșești, sîntem împărțiți în două tabere vrăjmașe...

Iar Artemie, ca să zică și el ceva:

— „Toată împărăția ce se împerechiază între sine, se pustiește, și toată cetatea sau casa ce se dezbină întru sine, nu va sta".

— ...Da' nici fără politică nu-i bine, urmă administratorul,—numai că nu știi pe care să-i asculți, că toți au și părți bune și părți rele...

— „Ascultați pe învățătorii voștri și vă supuneți lor, că ei priveghiază pentru sufletele voastre ca cei ce vor să dea seamă", cum zice sfîntul Apostol Pavel către Evrei,—răspunse Artemie.

Mare pehlivan! gîndi administratorul. Cum îl întorc și-l sucesc, tot nu pot scoate nimic dela el! Popa ăsta trebue să fie mare meșter în politică...

Și cum Artemie isprăvise de mîncat, administratorul se hotărî să-l întrebe mai de-adreptul, ca să isprăvească odată:

— Oricum, liberalii sînt mai vechi și mai pricepuți. Sfinția ta ce zici: da ori ba?

— „Socotiți să nu vă fure pre voi cineva cu înțelepciune deșartă, după stihiile lumii și nu după Hristos", zice iar Pavel către Coloseni, rosti Artemie. Și mai zice și proorocul Ezechil: „Dacă păcătosul nu se va întoarce dela rătăcirea sa, va muri întru nedreptate".

— ...Iar eu zic, răspunse administratorul ridicîndu-se de pe scaun, că sfinția ta ai face tare bine să te duci să-ți cauți parohie în altă parte... fiindcă aici, boerul nostru, care e cel dintâiu epitrop al bisericii, n'o să sufere niciodată în satul lui un popă care învîrte șuruburi politicești și bagă vrajba între oameni... Nu știu dacă și la asta vor mai avea ceva de zis sfîntul Azachil și proorocul Pavel... da' știu că boerul o să zică cum zic eu... Umblă sănătos, părinte!

Cînd Artemie, fără să înțeleagă bine despre ce-i vorba, eși pe poarta curții boerești din Necșești, în urma lui administratorul închisese de mult ușa din capătul scării.

* * *

— E prăpăd mare, frate Averchie!—zise Artemie ajungînd la metoc. Iar mă 'ntorc fără parohie...

Și cu deamănuntul îi povesti lui Averchie toată pățania cu popa Ghiță din Vâlcele și cu administratorul din Necșești.

— Bine-ai făcut că n'ai rămas, încuviință fratele Averchie. Cu popa cel lacom din Vâlcele n'ai fi putut trăi, ți-ar fi făcut el de ducă... Iar dincolo, la Necșești, unde zici că 's oamenii împărțiți în două tabere vrăjmașe, și mai rău ar fi fost... Părinte Artemie,—urmă el, după ce stătu puțin pe gînduri,—oare 'despre cine îmi ceteai în Apocalips că o să vie pe pămînt înaintea lui Antihrist?

— Despre Gog și Magog, frate Averchie.

— Apăi eu cred, părinte Artemie, că ăștia care se învrajbesc așa în două tabere, trebue să fie Gog și Magog... Să știi că nici Antihristul nu-i departe,—s'apropie sfîrșitul lumii!

— Frate Averchie, eu aşi zice să ne întoarcem mai bine la mănăstire, îndărăt...

— Să ne întoarcem la mănăstire? D'apoi mănăstirea o găsești oricînd... da' cu parohia nu te mai întîlnești! E o pleașcă acum, cît e lipsă de popi, că dacă or începe a eși din școli, nu te mai lovește norocu' ăsta!

— Zi mai bine c'ai dat aici de traiu bun,—vinzi apă acră și strîngi parale... Da' sufletul unde-o să-ți meargă, frate Averchie?

— Mai întâiu, apa nu e acră dela Dumnezeu, trebue să-i pui tărîțe—și tărîțele sînt scumpe. Al doilea, banii pe care-i adun aici din apă și din tărîțe sînt pentru sfinția ta, că altuia cui o să-i rămînă?

— Așa ar fi, frate Averchie,—da' nu vezi cum m'am ogîrjit cu drumurile astea?... Care din noi doi o să moară mai înainte?

— Apoi ce să-ți fac, dacă nu vrei să-ți găsești parohie! Se ține norocul după sfinția ta,—și-i dai cu piciorul... Că la sat, popă fiind, tot mai dă omul—ba d'un ouşor, ba d'un pui de găină... mai colăcei... mai hartane de pe la pomeni... mai un pic de vin,—că cu țuica știu eu că nu prea te bați...

Cam în acest chip vorbiră și se ciorovăiră până sara tîrziu, Artemie zicînd una, Averchie răspunzînd alta. Iar adouazi, după

somnul nopţii care limpezeşte şi aşază gîndurile omului, Averchie mai chibzuit şi mai priceput în treburile vieţii, rosti hotărîrea:

— Trebue să-ţi găseşti parohie, părinte Artemie. Da' să nu te mai duci după parohii aşa, în bobote, cum porneşte cînele surd la vînat. Să te duci întâiu pe la potropop, să-ţi spue el în care parohie să porneşti, că el trebue să ştie care şi ce socoteală are.

* * *

După sfatul lui Averchie aşa dar, se înfăţişă Artemie peste două zile cu sfială la unul din protopopii eparhiei Ungrovlahiei

— Blagosloveşte, cinstite părinte!

— Ce este?

— O parohie, cinstite părinte... că am hîrtie de la...

— Ce parohie! Ce hîrtie! Să stai la mănăstire, că acolo e locul călugărului, nu la sat între mireni.

— Păi dacă Sfînta Mitropolie zice că...

— Ce Mitropolie! S'au apucat Vlădicii să ia ignoranţa din mănăstiri ca s'o trimeată să lumineze satele! Ca să le luminezi trebue să ştii carte, părinte! Popa trebue să ştie carte!

— D'apoi lasă, prea cinstite părinte, că nu trebue să ştii cine ştie ce carte, ca să dijmueşti oalele de pe la pomeni. Parcă n'am văzut eu!

— Cine dijmueşte oalele? Cine face treaba asta?

— Iaca, zise Artemie, chiar mai deunăzi am văzut cu ochii mei un preot din Vlaşca...

— Nu-i adevărat!... Şi chiar aşa să fie, are omul tot dreptul să se înfrupte, fiindcă şi-a tocit coatele pe băncile seminarului... Scoate hîrtia, s'o văz şi eu.

După ce văzu hîrtia dela Director, protopopul căută într'un saltar şi întinse pe masă o listă cuprinzînd toate parohiile fără preot titular, din circumscripţia lui.

Erau vre-o cincisprezece. La cîteva dintre ele erau rînduiţi proistoşi, pe care nu face să-i superi, sau ieromonahi; una era suplinită de un nepot al protopopului, la alta ţinea locul un unchiu, tot al prea cucerniciei sale; a douăsprezecea o păstra pentru un seminarist (care se şi logodise, cu o rubedenie mai calică); pe a treisprezecea o îngrijea un cumnat mai tînăr iar pe a paisprezecea o suplinea un preot care în fiecare an la Paşti îi făcea protopopului bucurie cu cît-o „stîrpitură" de miel şi un curcan... Mai rămînea una, de curînd despărţită dintr'o parohie mai mare, căutată fără împuternicire în regulă de către preotul care o avusese mai înainte înglobată în parohia lui. La aceasta se gîndi protopopul s'o dea lui Artemie... şi s'a gîndit numai pentrucă avea o ţir' de pică pe preotul de-acolo fiindcă, rugîndu-l odată să-i facă rost de un cocoş bun de prăsilă, popa i-a adus unul hîrbuit şi claponit de bătrîneţe.

— Uite, părinte, iţi dau o parohie aşa, ca de nasul sfinţiei tale... Sînt acolo oameni cam amestecaţi... da' detreabă.

— Sînt creştini adevăraţi, prea cinstite părinte?

— Creştini. Parohia se chiamă Trindileaua... şi nu-i departe. Iei trenul de Constanţa, te dai jos la Pasărea—şi d'acolea cu piciorul, cale de vre-un ceas... Hai, ia-ţi hîrtia şi du-te... da' vezi să nu te-apuci de niscai drăcii pe-acolo.

— D'apoi ca se cam ţine dracul de călugări, prea cinstite părinte...

— Să n'auz mîne-poimîne că te-ai încurcat cu vre-o muiere!

— De! Dac' o fi să fie dela Dumnezeu...

Dela halta Pasărea, unde se cobori din trenul de Constanţa, Artemie o luă pe şoseaua ce duce spre mănăstirea maicilor. Până în satul Bozieni din poarta mănăstirii, spre marea lui mirare şi groază, întîlni numai şi numai Ţigani. Îi era şi scîrbă şi teamă de acest neam de oameni, fiindcă, după cum s'a văzut, la mănăstire avusese multe de tras de pe urma lor.

Se ştie că pe lîngă multe mănăstiri din ţară sînt şi sate ţigăneşti, locuite de urmaşi ai robilor de odinioară. Aceşti Ţigani nu mai fac robie la mănăstiri, dar ţin morţiş la obiceiul vechiu de a se împărtăşi şi ei din cazanul de obşte. Astfel că, în fiecare zi se vede cîte un cîrd de Ţigănci şi de dănciuci cu oalele cu baeră, la ciorbă. Dela cazan, o iau pela călugări după „coji" de pîne, şi dacă se poate, după ceva ciordeală.

Lui Artemie i-au furat în multe rînduri, ba cîte-o rufă de pe gard, ba vre-o oală sau vre-un topor rămas pe afară, ba ceapă verde din faţa casei. Noroc că se mai temeau Ţiganii de Averchie, că altfel... Acuma, de mărunţişuri se supăra el, Artemie, da'-i trecea curînd. Zicea: „Hm! le-o fi trebuind şi lor"... S'a întîmplat însă că, într'o noapte, cînd să iasă la utrenie, în lipsa lui Averchie care plecase la vie, s'au năpustit doi vlăjgani de Ţigani asupra lui, l-au trîntit la pămînt, l-au legat vîrîndu-i şi o cîrpă în gură, apoi au scotocit peste tot. I-au luat un rînd de haine rămase de la un călugăr bătrîn, rantia pe care o păstra pentru înmormîntare, toată rufăria (ce bruma avea şi el!) precum şi 130 de lei adunaţi ban cu ban de pe la slujbe, ca să-şi facă culion nou.

S'a plîns Artemie stareţului şi la jandarmi, dar degeaba, hoţii au rămas tot hoţi. Ba tot el căzuse rău, că l-a certat stareţul că ţine bani în casă şi că nu se cade călugărului să aibă parale.

Şi d'atunci, părintele Artemie a luat frica Ţiganilor şi de cîte ori vede cîte unul începe să-i bată inima.

Cînd intră în Bozieni,—ce să vadă el? Ţigani şi iar Ţigani... Odata îi trecu un fior rece prin inimă: dac' or fi tot numai Ţigani şi'n Trindileaua?

— Domnule, întrebă Artemie pe cîrciumarul din Bozieni, mai e mult până în Trindileaua?

— Uite, părinte, cum ieşi din sat de-aici, se vede Trindileaua, pe-o coastă.

— Da' rogu-te... cam ce fel de oameni sînt pe-acolo?
— N'ai mai fost niciodată pîn părțile astea, părinte?
— Acum viu întâiu.
— De, părinte... oameni sînt, ce să fie altceva?
— Bine, oameni, da' Romîni sînt? Ori...
— Romîni... cam vechi, taică părinte!

Nepricepînd ce vrea să spună circiumarul, Artemie se îndreptă încet spre Trindileaua, gînditor.

Cînd ieși din Bozieni, își zări parohia înșirată pe o muche de deal. De departe satul îi păru măricel, dar cînd s'apropie mai bine, socoti cam la vre-o cincizeci de case, toate urîte, strîmbe, așezate cam la voia întîmplării, și fără nici o fărîmă de gard printre ele. In mijlocul satului lămuri școala,—o casă mai măricică—iar la margine, în colțul dinspre răsărit, biserica.

— Las' că e mai bine între oameni săraci... că sînt mai credincioși și mai de înțeles,—gîndi, de nevoe, Artemie, vrînd să depărteze dela el dezamăgirea care începea să-l cuprindă.

La marginea satului, o droaie de dănciuci, cu cîte-un petecuț de cămașă pe ei, se jucau în noroi, stropiți și mînjiți din creștet până 'n talpă. Cum văzură pe Artemie, îi săriră înainte și începură să-i ceară de pomană.

— Ce-i cu voi mă, pui de hoți? — se răsti popa la ei.
— Dă-ne și nouă cîte-un franc, taică părintea!
— Da' ce-ați căutat voi tocmai din Bozieni să vă jucați pe-aici?
— Păi noi d'aici sîntem, taica părintea, sîntem d'aici, din Trindileaua, nu sîntem din Boziieni.
— Ce spui, mă?
— D'apoi!

In vremea asta, două Țigănci cu cîte-o jumătate de cămașă și cîte-un petec de fotă dinainte, se apropiară de Artemie și-i sărutară mîna.

— De unde sînteți, cumetrelor?
— Iaca d'aici, din Trindileaua sîntem... Da' ce cați pă la noi, părințele? Ce vînt te-aduse?
— Am poruncă să-mi aleg o parohie care oiu vrea eu, și părintele potropopu' m'a 'ndreptat aici...
— Hauliu, mînca-te-ași! că bine-a făcut da te-a îndreptat, că muream ca cînii, fără popă... Hai, fa Catrino, să spunem la Țigani că ne-a venit popă, hai!

Dar nu mai avură cînd să le spue, că Țiganii zărind pe Artemie, veneau droae spre el...

Cînd îi văzu Artemie, pe toți d-o mumă și de-un tată, grămadă spre el, simți fiori reci prin trup. Se rezemă de un tufan din apropiere și ridicîndu-și ochii la cer, șopti — din psalmul al treilea:

— „Nu mă lăsa Doamne, Dumnezeul meu, nu te depărta dela mine, ia aminte spre ajutorul meu, Doamne al mîntuirii mele"...

Pe lîngă frica pe care o simțea la apropierea unui Țigan, se adăoga acum în sufletul lui Artemie și cumplita amărăciune că și de astădată a călcat cu piciorul stîng.

Țiganii îl încunjurase din toate părțile. Unii îi sărutau mînile, alții se ștergeau la frunte cu colțurile rasei, iar parte din ei îngenunchiară făcîndu-și cruce.

Un bătrîn spătos se propti drept în fața preotului și-i zise:

— Taica părintea, fă-ți pomană și ne cetește o *desleganie* că noi n'avem popă.

— Popa ăsta e trimis dă potropopu' haicea la noi! — șopti la urechea unchiașului una din cele două Țigănci, cu care intrase Artemie în vorbă.

— Hauliu! Bogdaprostea! Te-a trimes potropopu' la noi, taica părinte?

— El și-a făcut pomana asta, moșule... Să dea Dumnezeu s'o găsească pe lumea cealaltă!

— Că bine-a făcut, pupa-i-aș talpile... că sîntem și noi botezați și am făcut biserica dă zid. Că, huite, fată o Țigancă, murea un Țigan... și n'avea cine să boteze și n'avea cine să îngroape. E bietu' popa Marin dela Cornești, care vine și pă la noi... da' vrem s'avem p'al nostru, să stea în satu' nostru. Și popa Niță dela maici, mai mult ne balacărește decît ne slujăște.

— Cîte case sînteți aicea, moșule? — întrebă Artemie, ceva mai în fire.

— Sîntem ca la două sute de capi, părințele.

— Eu văz mai puține case, nu cît zici...

— Hapoi... am mai ars din ele hast' iarnă, că boerii nu vor să ne vînză lemne... și stăm înghesuiți cîte cincisprece într'o casă, părințele... c'așa e-al Țiganului!

— Și toți sînteți Țigani?

— Iac' așa ne zic Rumînii,—Țigani! Da' sîntem și noi tot oameni, că sîntem botezați după legea creștinească, ș'am făcut și noi biserica dă zid...

O Țigancă mai vîrstnică — pe semne moașa satului — dînd buzna printre ceilalți și apropiindu-se de Artemie, îi sărută mînile, hainele și începu să bizîie, fără lacrimi:

— Bine că te aduse sfîntul Dumnezeu, părințele... că mă duceam cu *apa* și cu botezurile taman la popa Marin și la popa Niță dăla mănăstire... și sînt vremuri rele, și eu sînt goală... Trăiți-ar copilașii!

— Păi ce să-mi trăiască, dacă n'am!

— D'apăi... ho să faci, că n'ai îmbătrînit!

— N'am preoteasă.

— Ho să-ți iei... că te vezi om în toată firea!... Huite cocoana care 'nvață copiii dă țigani, n'are nici ea bărbățel.

— Dacă n'are, să-și caute...

— Dacă ești mahale haici, ce să-și mai caute? Că destul de om ești.

— Ia ascultați mai... *oamenilor*,— începu Artemie, hotărît s'o isprăvească și să plece — cine v'a pus pe voi la cale să cereți parohie și preot ?

— Inca nevoia, taica parintea, da' cine ! — răspunse țiganul cel bătrîn.

— Păi bine mă, cine-i nebun să vie popa la voi ? Că in două zile îl lăsați și fără cămașă...

— A ! nu, parințele, să nu gîndești una ca hasta - zise unchieșul - noi nu sîntem Țigani d'ăi dă cirodeală. Noi sîntem Țigani cinstiți... plugari, că ni-a dat și nouă loturi, și le muncim... Și pă popă îl omenim și-i dăm și noi ca Rumînii cîte-o banița dă bucate... și facem și noi pomeni la morți, de ! ca tot creștinul. Ș'am făcut și noi biserica dă zid... și daca-i vorba pă ciordeala, n'o sa ciordim tocma' dă la popa-al nostru !

— Nu crez, moșule... Să nu fiu pățit, calea-valea... da' sînt pățit.

— Hapoi, nu ți-o fi placînd, parințele, că sîntem Țigani,— luă vorba o țigancă din grămadă — da' barim, citește-ne o des*legănie* fiindcă ai venit pănă aici... Da' s'o zici după carti !

Ieromonahul socoti că e de datoria lui să le împlinească această creștinească rugăminte. Se duse dar la biserică împreună cu unchiașul, care era și epitrop, să ia Molitfelnicul. Văzînd biserica nouă, făcută numai de-un an, mică dar curățică, Artemie se înduioșă o clipă și se gîndi că n'ar fi rău să încerce a rămînea aici... Dar cînd își aduse aminte de pățania dela mănăstire, se scutură ca de friguri.

Și după ce „deslegă" pe Țigani, pleca Artemie și din Trindileaua, uitîndu-se cînd și cînd în urmă și rugînd pe Dumnezeu să-i ajute să se întoarcă sănătos la mănăstire.

(Va urma)

Ieromonahul Damian Stănoiu

Insemnări de drum de A. Lambrior

Notă introductivă

Din al treilea deceniu al veacului trecut, odată cu apariția revistelor, au început în literatura noastră descrierile de călătorii prin țările romînești. In aceste pagini vedem adesea pe scriitor (încă de atunci obosit de zgomotul pașnicelor noastre capitale) căutînd refugiu în singurătatea naturii și înălțînd imnuri patetice, de un lirism exagerat, în fața unor priveliști banale. Chiar C. Negruzzi, unul dintre cei dintăiu scriitori de călătorii la munți, deși admirator al celor „moderați" și fire echilibrată, scrie în „Fragmentul" în care povestește călătoria lui dela Iași la Piatra că ajungînd pe vîrful unui mic munte, a găsit în acest fapt rețeta de a fi bun poet. Pe unii scriitori i-au atras priveliștele naturii, dar în același timp și viața trecută din locurile pe care le străbăteau; astfel sînt Gr. Alexandrescu și Alecsandri în revista *Propășirea* (1844), iar mai tîrziu Al. Russo cu „Piatra Teiului", etc. Aceste călătorii au drept scop o singură localitate ori regiune și nu urmăresc decît foarte rar să dea informații precise. Inainte de anul 1875, nici un scriitor de-ai noștri n'a avut curiozitatea să străbată toate pămînturile locuite de Romîni și să lese amintirea impresiilor lui despre locuri și oameni.

Din acest punct de vedere, paginile îngălbenite care cuprind note de călătorie în toate ținuturile romînești și pe care întîmplarea ni le-au adus înainte, credem că au o deosebită importanță. Ele se datoresc lui A. Lambrior, acel scriitor și învățat ale cărui

merite ştiinţifice au fost demult recunoscute, deşi o moarte prematură nu i-a îngăduit să isprăvească lucrările începute şi nici nu l-a lăsat să-şi dezvolte toate calităţile lui eminente. Prin aflarea acestor însemnări, am putea spune că scriitorul s'a răzbunat oarecum împotriva destinului, care a fost cu el atît de nedrept şi avar.

Notele sînt scrise pe foi libere, fără nici o paginaţie; din cuprins se poate vedea însă adesea care e succesiunea lor reală. Ele datează dinainte de anul 1875, cînd Lambrior a plecat din ţară, avînd acelaşi scris şi găsindu-se la un loc cu alte însemnări asupra „îmbrăcămintei ţăranului" ori „obiceiurilor populare", lucruri care îl preocupau în acea vreme. Din citarea frecventă a lui Cantemir, atît în aceste pagini cît şi în introducerea dela studiul neterminat din *Convorbiri literare* asupra „Obiceiurilor şi credinţelor la Romîni", se arată intenţia lui Lambrior de a scrie o lucrare pentru toate ţările romîneşti similară „Descrierii Moldovei". De aici pleacă activitatea lui în domenii care privesc realităţile noastre naţionale; şi tot dela această intenţie porneşte interesul deosebit pe care l-a acordat „predaniilor" şi descrierilor pămîntului romînesc. In afară de influenţa lui A. Russo pe care am arătat-o altădată, Lambrior primise deci în acest timp şi influenţa învăţatului principe moldovean. A. Russo l-a influenţat numai în privinţa ideilor asupra limbii şi a elementelor ei compunătoare, furnizîndu-i chiar argumente împotriva latinismului renăscut (astfel sînt versurile citate din *Scrisoarea către Zulnie* a lui Conachi, etc.).

Lambrior a continuat acea „direcţie veche" dela mijlocul secolului, anterioară „Junimii", fiind în această societate liberă, spirituală şi negativă, un reprezentant şi apărător al tradiţiei moldoveneşti. Notele de călătorie ne dau o imagină mult mai complectă asupra părerilor pe care le susţinea atunci Lambrior, fiindcă prezintă un domeniu mai întins de aplicare pentru substituirea neologismelor (de ex.: *predanie*=tradiţie; *lungime*=longitudine; *lăţime*=latitudine, etc.), precum şi o mai mare libertate în utilizarea nuanţelor dialectale moldoveneşti, pe care am căutat să le păstrăm cît mai mult. Aceste păreri arătate şi în cele patru articole din *Convorbiri literare* (anii 1873-1875), au avut răsunetul lor în tabăra latinistă. Astfel, îl vedem caracterizat pe Lambrior drept unul care tindea „întru scrierea romînească a fi poporal cu orice preţ, iar această poporalitate a stilului romînesc şi-o închipueşte că ar fi stînd în uzarea cutărui şi cutărui gerg nespălat şi nepep-

tănat al claselor romîneşti celor mai de jos" sau care încerca „de a lua de bani buni tot ce se află azi în uzul vorbirii poporului romîn rustic; de a suscepe în limba şi scrierea romînească mai cultă toate vorbele şi formele gramaticale şi sintactice, încă şi cele mai străine şi stricate"... etc.* Intru cît e „nespălat şi nepeptănat" după cum era atunci frumos şi necesar „gergul" întrebuinţat de Lambrior, vor arăta paginile următoare.

Intre ele se găsesc una din primele călătorii *cu pluta pe Bistriţa (după N. Gane)*; o descriere foarte amănunţită a Ciahlăului şi împrejurimelor lui, importantă şi azi; descrierea M-rei Varatic înainte de a fi distrusă de incendiu şi legende despre lucruri şi fapte astăzi dispărute (Ezerul dela Dorohiu, etc.). Dacă uneori datele istorice nu corespund realităţii (de ex.: la Baia, nu toate bisericile sînt înălţate de Ştefan cel Mare, etc.), vina o are starea detestabilă a istoriografiei romîneşti din acel timp cînd ultimul cuvînt îl aducea seaca şi incoherenta carte a lui A. T. Laurian. Şi tot astfel se explică unele mici inexactităţi geografice (de ex.: nu Caraimanul e înălţimea cea mai mare a Carpaţilor) sau de nume, pe care însă, de cele mai multe ori, le-am rectificat.

Din manuscrisele acestea desprindem acum 15 fragmente, rezervînd pe celelalte pentru o ediţie a întregii opere romîneşti a lui Lambrior.

I. Şiadbei

Baia şi Slatina (ţinutul Sucevei)

In depărtare de o oară dela Fălticeni, la poalele munţilor, se află Baia, odinioară un tîrg unde locuiau mulţi Saşi, astăzi un sat mare. Baia se deosebeşte prin poziţia sa pitorească, prin frumoasa aşezare a proprietarului şi prin trei ruine rămase din timpurile marelui Ştefan. Palatul proprietarului deşi nu de o arhitectură imposantă, este mare, frumos şi aşezat în mijlocul unui parc englezesc destul de întins. Prin el curge o ramură a Moldovei, care formează mai multe lacuri frumuşele. O parte a grădinei e mai sălbatică şi primblătorul, străbătînd prin strîmte şi întunecoase alee, se află fără veste în mijlocul unor ruine. Acestea în-

* Dr. Gr. Silaşi, *Renascerea limbei romanesci în vorbire şi scriere, invederita şi apretiata*, Cluj, 1879, pp. 10 şi 31.

făţoşază toată mărimea trecutului; zidirile de peatră de o lungime de vr-o 15 picioare, înălţimea unor părţi a[le] zidurilor care se întrec falnic cu înălţimea munţilor din apropiere, pietrele căzute cu inscripţiile lor, toate aceste insuflă mirare şi respect. Pe cît se poate prepune după forma ruinelor, ele trebue să fi fost din vechiu o biserică; inscripţiile de pe pietre sînt în limba slavonă. In mijlocul ruinelor se află un mormînt în care după cît se lămureşte din inscripţia grecească, se odihneşte Cantacuzin, un vechiu proprietar a[l] moşiei Baia. Acest Cantacuzin care trăia cu un veac în urmă, a fost pe cît povestesc locuitorii din Baia, un bărbat de un caracter straniu şi sălbatic. El nu avea palaturi în Capitală nici era servitor a[l] tronului ca cei mai mulţi boeri; el afla plăcere în singurătate şi în vinat. Patima vinatului era atît de mare în el, încît se acufunda cu sute de săteni în adîncul munţilor unde petrecea vînînd pătrimi şi jumătăţi de an. Cînd se scobora în vale după asemenea vînătoare, aducea cu el o mulţime de urşi şi cerbi ucişi cu a cărora piei şi coarne îşi împodobea palatul. Cînd nu vîna, îi plăcea a rătăci singur prin păduri şi se oprea cu deosebită mulţămire în ruinele din grădină, care era locul său favorit. Acest pasionat vînător ajunse la adîncă bătrîneţe. La sfîrşitul vieţei risipise o mare parte din avere; sătenii ce erau subt stăpînirea sa, uitînd întrebuinţarea plugului, erau prifăcuţi în semeţi vînători şi moştenitorii lui Cantacuzin dobîndise prin testamentul său un mare număr de piei de feare sălbatice cu îndatorirea de a-l înmormînta în mijlocul ruinelor atît de iubite de el.

Celelalte două ruine ce se află la Baia sînt bine păstrate. Una din ele, o biserică părăsită în care după superstiţia sătenilor locuesc spirite infernale, a rămas întreagă, afară de clopotniţă. A doua, este iarăşi o biserică bine păstrată şi înnoită.

Dela Baia la monastirea Slatina este cale de patru ceasuri cu trăsura, trecînd de mai multe ori apa Moldovei care curge limpede şi curată. Această monastire se află nemijlocit la poalele Carpaţilor, într'o îngustă şi adîncă vălişoară prin care curge un mic părău, numit iarăşi Slatina. Vr-o patruzeci de călugări locuesc această monastire; spiritul timpului şi legile nu mai îngăduesc recrutarea de călugări noi ca mai demult şi deaceia cînd se împuţinează tare la o monastire, guvernul o împopoeează cu călugări aduşi de pe la altele.

Monastirea Slatina fu zidită în veacul al 16-lea de domnul Alexandru Lăpuşneanu, în vremea domniei sale a doua. Legenda care s'a păstrat în gura poporului despre întemeierea monastirei

este următoarea: într'o noapte întunecoasă, toţi acei ce locuiau în vecinătatea văiei unde astăzi e monastirea fură deşteptaţi din somn printr'o melodioasă cîntare ce se auzia din pădure. Cîntarea era aşa de dulce, aşa de armonioasă, încît nu mai rămînea îndoială că ea nu era produsă de un glas omenesc. Unii din locuitori se luară după acel glas şi cufundîndu-se adînc în pădure, văzură deodată înaintea ochilor o flacără supranaturală ce împrăştia de pe un copac o cerească lumină împrejurul ei. Inţelegînd atunci că acea cîntare era glasul unui înger şi că flacăra era raza dimprejurul capului său, îi căzură în genunchi şi mulţămiră lui Dumnezeu de această minune. A doua noapte glasul se auzea şi flacăra lucea din nou; toţi oamenii cuvioşi se apropiară şi se închinară. Arătările acestea prelungindu-se, se făcu mare vuet în ţară despre această îndurătoare minune şi zgomotul pătrunse pînă la urechile domnului. Alexandru se arătă întăi rece şi luă în rîs pe toţi cei care credeau în adevărul acelor vuete; mai pe urmă, cînd vuetele ajunseră atît de puternic încît se făceau necontenite călătorii în acea pădure, Alexandru fu înduplecat să se ducă în persoană pentru a se încredinţa de adevărul acestei minuni. Niciodată lumina nu fusese mai strălucitoare şi cîntarea mai sublimă decît în noaptea în care domnul se afla de faţă. Se spune că în momentul în care Lăpuşneanu văzu cu ochii săi această minune, ar fi căzut în genunchi cu faţa la pămînt muncit de cumplite mustrări de cuget şi ar fi rugat pe Dumnezeu să-i ierte toate nelegiuirile şi uciderile ce făcuse. Sculîndu-se, el jură în faţa tuturor celor adunaţi că va zidi o monastire pe locul unde se arătase cereasca vedenie. Abia rostise jurămîntul, lumina şi cîntecul dispăruse pentru a nu se mai arăta niciodată. Credincios jurămîntului său, Alexandru puse de a doua zi să se înceapă zidirea şi în curînd se văzu înălţindu-se în mijlocul codrului o măreaţă monastire, care primi după părău numele de Slatina. Patru portrete de-a[le] lui Lăpuşneanu se găsesc în monastirea Slatina: unul în biserică şi altul în trapeză, ambele împreună cu familia domnească; iară două, el singur, unul în locuinţa stareţului şi altul pe o perdea lucrată, cum se zice, pe vremea lui de doamna Ruxanda. Din toate, cel mai adevărat este cel cusut pe perdea fiindcă este aşa cum s'a făcut, în vreme ce acele zugrăvite în biserică, trapeză, etc., s'au tot schimbat la fiecare zugrăvire a bisericei şi deaceia nici nu seamănă unul cu altul. Monumentul cel mai însemnat din biserică este mormîntul lui Lăpuşneanu într'un unghiu adîncit în tinda a doua. Deasupra mormîntului se

află încă icoanele Maicei Domnului și a lui Hristos, amîndouă de lemn, așezate acolo îndată după înmormîntarea lui Alexandru. Cadavrul doamnei Ruxanda a fost îngropat la un loc cu oasele soțului ei. Și tot așa Mitropolitul Moldovei și Sucevei Veniamin Costachi, după ce petrecu cele din urmă zile ale vieții sale paretisit în monastirea Slatina fu îngropat în mormîntul lui Lăpușneanu; și astfel se află amestecate în același mormînt țărîna despotului celui mai crud, a doamnei celei mai blînde și a arhiereului cel mai cuvios.

Varaticul și Sihla (în ținutul Neamțului)

Pe coasta despre răsărit a Carpaților moldovenești coperiți de codri, se întinde un rînd de monastiri, unele în niște văi ce se apropie de șesuri, altele din neapropiete înălțimi stăpînesc văile, iară altele închise în strîmte ascunsuri întunecite de umbra pădurilor, sînt desfătătoare locuri de adăpost pentru cei isgoniți din lume, de voe sau fără de voe. De cum părăsești șoșaua ce merge dela Neamț la Piatra în dreptul satului Bălțătești și apuci spre cele întăi văi din poalele munților, zărești strălucind la capătul șesului pe care mergi, albele acoperemînturi ale monastirei Varaticul, luminate de razele soarelui. Varaticul este o monastire în care locuesc peste 600 de călugărițe. Monastirea, casele și mai cu samă împrejurimele sînt așa de vesele și grațioase încît par a fi făcute mai mult pentru desfătare decît pentru cucernicie. Varaticul în fapt este un mic tîrgușor pe a căruia piață de căpetenie se înalță biserica cu albele ei turnuri; iar locuințile călugărițelor, neregulat îndesite, înconjoară monastirea din tuspatru părțile. Fieşte care călugăriță obicinuit își are căsuța sa deosebită, bucătăria și grădina sa; cîte odată locuesc și cîte două împreună și se ajută ca două surori la rugăciuni și la trebile gospodărești. Deasupra căsuței, așa de albă că-ți lovește ochii, se rădică un acoperemînt bine făcut de șindilă ce se razimă pe cerdac, la care duce o scară de lemn curată și prin care ajungi la ușa casei din afară (ce totdeauna este subt cerdac). Subt scară se vede mai totdeauna o ușă mare, care duce într'un zămnic mic unde se păstrează legumele. Inlăuntru casei podeaua este foarte curată și pe jos sînt așternute lăicere sau scoarțe lucrate aice în monastire; iară pe păreți sînt sfinți, uneori de hîrtie și fără privazuri. Intr'un colț, dinaintea Maicei Domnului, se află atîrnată o candelă aprinsă; rășină bine mirositoare umple atmosfera cu aburii ei plăcuți, iar pe largi și moi divanuri stau călugărițele în haine negre încrețite. Dinaintea casei este o grădinuță nu mai mare decît o odaie, dar sădită în mici și foarte mici straturi în care cresc cîteva plante căutate cu mare îngrijire și cîteva flori singuratice. Drumuri mici așternute cu petrișoare despărțesc aceste straturi și în fiecare grădiniță se află cîte un copaciu.

In *arhondaric*, casa de musafiri, este primit călătorul cu mare prietenie. Din cerdacul arhondaricului se vede toată piața de căpitenie a acestei sfinte locuințe care e atît de liniștită și de tăcută încît de abia se aud ciușmelele murmurîndu-și cîntecul cel monoton și din cînd în cînd trece cîte o cuvioasă. Această piață cu biserica sa este adevăratul cuprins al monastirei, căreia odinioară părăul pădurei îi slujea de șanț primprejur; dar încetul cu încetul sfîntul tîrg se lăți și jur împrejur se făcură uliți cu mahalalele, a cărora case nu se mai ridicară tiesite una lîngă alta, ci deosebite prin grădini verzi și copaci. In dreapta, dincolo de părău, se întind grădinile bine îngrădite, cu portițe a cărora ușori au pe deasupra o streșină de șindilă și sînt închise cu broaște de lemn. Aceste grădini se întind pănă subt negrii brazi ai Carpaților și arată încă, ici și colea, albii păreți ai chiliilor unde locuesc cele mai singuratice călugărițe, care se văd șezînd în aeroasele lor cerdacuri, uitîndu-se neclintit în depărtata lume. Călugărițele care locuesc în această sfîntă monastire s'au adunat pe foarte deosebite căi: unele au gustat mai înainte bucuriile și durerile lumei, au fost soții și mame, s'au luptat cu nenorocirile ori s'au săturat de veselii și la urmă văzînd deșărtăciunea lumii s'au aruncat în brațele monastirei, spre a fi gata cînd va bate ceasul cel din urmă. Insemnate și bogate femei au depărtat deodată dela dînsele bucuriile unei vieți desfătătoare, și s'au pus ca într'un sicriu, spre a dormi fără strălucire în asprele haine monastirești. Pe altele, le-au adus aice frica pentru viață și desfătările ei, lipsa de curaj pentru luptă sau plăcerea unei monotone neîngrijiri; plăcerea de a petrece într'o nevinovată turmă, care în rugăciuni și cîntări trece în pace, spre vecinicie. Dimpotrivă, altele au fost închise aice fără voia lor. Evlavioși părinți, din cele mai însemnate familii ale țării, nefiind destul de bogați pentru a păstra neprihănirea spiței neamului lor își trimeteau mai demult fetele în monastire, alegîndu-le de mire pe Mîntuitorul. Astăzi însă, este oprită că-

lugăria pentru fetele tinere, îngăduindu-se aceasta numai la femei înaintate în vrîstă.

Biserica este zidită în stil bizantin, înzestrată cu toată podoaba de care se bucură sufletul călugăriței în evlavioasă rugăciune și căutată cu acea delicateță și de-amăruntă îngrijire, care numai din mîni femeești poate eși. După monastire se ridică munții, într'o înălțime verde-deschisă, prin ale cărora infelurite crăpături de piatră curg cu repegiune pârae mici. Spre miazănoapte dela monastire, merge un drum prin o pădure de fagi și de ulmi peste munți în sus, până la un loc deschis în mijlocul pădurii ce se chiamă *poiana Țigancei*. Se spune că locul și-a dobîndit acest nume dela următoarea întîmplare: un țigan cu femeia lui trecînd pe aice, fu lovit de trăsnet și muri; țiganca îl îngropă și nu mai voi să se despartă de mormînt până ce muri și ea. Aceste două întîmplări, devotamentul țigancei și jertfa ei, pătrunse atît de adînc inimele locuitorilor, încît poiana a luat numele de *Poiana Țigancei*, iar povestirea și până astăzi se păstrează. In această poiană, la zile frumoase, vin maicele și rostesc rugăciuni, cîntă sfinte cîntece sau tăcute și duse pe gînduri se primblă pe cărările singuratece. Poiana Țigancei este numai un tapșan la jumătatea muntelui din vîrful căruia în zile fără nouri și ceață se vede rîul Moldova, ca o cordea argintie ce se întinde pe un covor verde, iară de ceia parte se vede valea Cracăului și spre apusmiază-noapte se zărește *Sihla*, ale cărei stînci, ce par uriașe văzute de aproape, de aice se aseamănă cu dinții unui munte ce are formă de cap. Din vîrful acestor munți, numiți *Ciungi* și până la *Sihla*, este cale de patru ceasuri cu piciorul, mai întăi scoborînd la mitocul Varaticului, apoi apucînd pe o muche de deal de unde se vede stedind în vale Monastirea Agapia tot urci drumul înspre mitocul lui Balan prin codri și deodată, din drum, apuci pe o cărare spre apus și scobori în vale până în finațul schitului Sihla. Pe această carare găsești oameni lucrînd șindilă din brazi uriași ce zac la pămînt. Ajungînd în poiana Sihlei, privirea ți se izbește de niște stînci cenușii, mari cît casele, sămănate prin iarba ce crește buiacă până la piept; și cît mergi vr-o jumătate de ceas cu piciorul, necontenit întîlnești asemenea stînci. Dar spre apus de la schitișorul Sihla se întinde, drept în sus, o muche alcătuită din stînci mult mai mari de cît cele asvîrlite prin poiană, subt care se află chiliile citor-va călugări ce au mai rămas în acest locaș. Intre două stînci foarte mari este o deschizătură umedă și întunecoasă

numită *„peștera sfintei Teodora"*, unde se află icoana sfintei și, la zile mari, arde o candelă. Despre sfînta Teodora se spune că mai întăiu s'a arătat în satul Vînătorii de lîngă tîrgul Neamțului, la monastirea de aice, că apoi s'a retras în munți, unde aflînd-o oamenii din Vînători, îi purtau de grijă cu de-ale mîncării; dar sfînta voind să scape de îngrijirile lor, veni și se așeză între aceste stînci unde petrecu în rugăciuni, hrănindu-se numai cu un fel de iarbă cu foile umflate numită „macrișul sfintei Teodora" și adăpîndu-se dela un isvor din apropiere. Se spune că fiind descoperită și în aceste locuri pustii, s'a dus și nu s'a mai auzit de dînsa prin țară.

Sînt la Sihla două schitișoare de lemn; cel mai vechiu este chiar subt stînci și e mai mic, celălat, în vale, mai nou și mai mare. De deasupra stîncilor Sihlei nu este o priveliște depărtată, vederea întinzîndu-se numai asupra codrilor ce se lungesc până la Agapia. Ceiace face măreția deosebită a locului sînt stîncile muntelui de care te înfiori cînd te apropii și care n'au păreche decît numai în stîncile din partea apuseană a Ciahlăului, în *Șghiabul lui Vodă*.

Muntele Ciahlău

Șirurile de munți care despart țara noastră de Transilvania, se aseamănă din depărtare cu valurile unei mări ce ar fi încremenit în furia furtunei. Stînci sumețe cu chipuri dișanțate înalță până la nouri vîrfurile lor săgetate de tunete; iar în mijlocul unui șir de munți acoperiți de codri străvechi se înalță un pisc mai înalt decît toate celelalte, numit *Ciahlăul* sau *Păun*. Plutitorul de pe Marea Neagră zărește înaltul său pisc dela capul Mangaliei și până la Cetatea Albă, locuitorii de pe lîngă Prut și mai departe spre răsărit văd în zilele senine apunînd soarele în dosul său, și păstorul călător după ce și-a ernat turmele în cîmpiile Bugeagului, înturnîndu-se spre munți la locul său, își îndreaptă pașii după măgura Ciahlăului.

Acest munte, aflător în ținutul Neamțului pe malul drept al Bistriței, se întinde până la margenile Transilvaniei, cuprinzînd un loc ca de patru mile pătrate. La poalele sale se află alți munți care sînt vrednici de luat aminte deși nu ajung la înălțimea Ciahlăului. Piscul său cel mai înalt, numit romînește *Toacă* și

grecește *Panaghia*, este subt 46 grade, 53 minute de lățime și 43 grade, 34 minute de lungime dela Ferro; iar înălțimea lui s'a socotit 7200 palme peste cumpăna (nivelul) Mării Negre. Douăsprezece părăe și anume: Albul, Serbeni, Răpciune, Sasca, Răpciunița, Ruptura, Martin, Serafin, Durău, Bistrița (nu rîul cel mare), Bistra și Schitu isvorăsc din coastele muntelui, iară pe vîrful său, spre apus dela Toacă, este o fîntînă foarte rece a căreia apă se scurge în codrii din vale numiți *Pandina*. Muntele se întinde mai cu samă dela miază-zi spre miază-noapte și *Panaghia* sau *Toacă* se înalță în partea de miază-noapte. Codri îndesiți de mesteacăn, de brazi și șnepeni umbresc două treimi ale înălțimii sale; iară partea de sus este lipsită de copaci, în locul cărora se văd numai niște șnepeni și iniperi tîrîitori. Din sînul acestei verdeți frumoase se urcă în chip de turnuri stîncele de văpsea cenușie, înalte de cîte 170—200 palme. In partea despre miază-noapte-apus a Ciahlăului este o carare ce merge pintre doi munți stinoși și se numește *Șghiabul lui Vodă*, de cînd prințul Mihail Sturza a călătorit pe aceste locuri. Două deosebite drumuri de căpitenie duc pe vîrful muntelui, unul pe la *Răpciune*, iar altul, încunjurîndu-l despre Transilvania. Mergînd pe calea din urmă, dela monastirea Durău ce se află în poalele Ciahlăului, intri într'o pădure de brazi de-alungul părăului Schitu, în care se află mulți păstrăvi și a căruia ape sporesc prin isvoare din toate părțile, de pe subt stînci lăturalnice. După trei sferturi de ceas ajungi la locul numit *fundul schitului*, unde începe suișul. De aice îndreptîndu-te înspre miază-zi-apus, ajungi la părăul *Martin*, de-alungul căruia te sui până unde se unește cu părăul *Serafin*. Numirea acestui părău nu este veche: In cursul tulburărilor dela 1821 care au născut multe nenorociri particulare, o tînără necunoscută, îmbrăcată în negru, a pribegit în aceste locuri sălbatice. Ea petrecea iarna prin vizunii, iară vara în copaci găunoși. Adese-ori schimba locuința și se ferea de întîlnirea schastrilor și a păstorilor, carii mirîndu-se de această nepătrunsă arătare și înduioșați de evlavia ei, o cinsteau și chiar puneau merinde pe lîngă locașul ei. Nu se știe de unde venise pe aceste locuri și pentru ce; atît s'a aflat că numele ei era Serafina. Ea a vicțuit cinci sau nouă ani, după cum se spune, pe aceste locuri, mai cu samă petrecînd pe malurile unui rîuleț, unde găsia mare plăcere. Intr'o zi de vară, niște gemete străbătătoare din fundul codrului au adiminit pe un păstor carele trecea cu turma. Sosind la locul un-

de se auziau gemetele, văzu pe Serafina implintată în sînge; după deprinderea sa eșise la răsăritul soarelui ca să strîngă bureți și, din întîmplare, căzu într'o cursă ce întinseseră vînătorii pentru prinderea unei vulpe, astfel că fierul i-a sfărămat tot piciorul. Atunci era aproape de amiază și sîngele tot nu înceta de curs. Păstorul a luat-o în brațe și după voința ei a dus-o la părăul iubit unde a pus-o pe un strat de mușchiu. Se spune că îndată ce a băut din acest părău a adormit și nu s'a mai deșteptat. Cu vr-o 30 de ani în urmă, o cruce de lemn însemna locul unde odihnește trupul Serafinei; astăzi nu mai ființează nici acest semn, dar numele ei a trecut la părăul iubit.

De aice călătorul vede spre stînga stîncile numite *gardurile* din care se revarsă un isvor de apă; apoi pe la piciorul *muntelui șchiop*, tot pe subt garduri, pe la *Poenița*, peste o jumătate de ceas sosește la fîntîna *Hăncală*, iar după 40 de minute la poiana *Stănilă*, ce este pe coasta muntelui. De acolo începe suișul cel adevărat: în loc de umbrele plăcute ale bradului găsești fragi și afine. Suind pe la șghiabul numit al Gardurilor, după o mergere de un ceas, călătorul ajunge pe culmea muntelui peste care se întinde un podiș lat, coperit de mușchi moale ce se acufundă subt pașii omului.

La celălalt capăt al culmei se înalță măgura numită * Țiclău*, pe care este foarte greu de suit, avînd în vîrf un tăpșan numai de cîțiva stînjeni. Deosebit de această măgură, se înalță alăturea o stîncă în formă de turn *Panaghia* sau *Toaca*, care pare urzită dintr'o singură vărsătură vulcanică. In cursul unei zile senine, lipsită de neguri, nouri și ceață, se vede de aice la mare depărtare: din partea Transilvaniei nenumărate șiruri de munți, iar la poalele muntelui, despre răsărit, se vede Bistrița șerpuind printre codrii negri și în o depărtare întinsă, se zăresc ca gene de aburi albii, rîurile Moldova și Siretul.

Stînca cenușie numită *Dokia*, este așezată pe un tăpșan mic între piscul numit *Piatra detunată* și *Piciorul Sahastrului*. Ca să ajungi aice sînt mai multe căi, dintre care cea mai puțin anevoioasă este aceia ce încunjură muntele din partea despre răsărit, mergînd pe la schitul de călugărițe *Poiana subt ponoare*, așezat între părăele *Chison* și *Răpciune;* de aice te îndrepți prin codri spre amiază, pe la părăul *Sasca*, până la schitul *Ciurubuc* așazat pe un tapșan în apropierea părăului *Serbeni*, spre răsăritul muntelui Ciahlău. Trecînd apoi părăul *Serbeni*, după un ceas a-

jungi la *Piciorul Sahastrului* și în urmă la părăul alb, care curge într'o vale îngustă în mijlocul căreia se înaiță *Dokia*. In locurile acestea a fost un schit care a ființat până la 1704, cînd în ziua de Paști, pe vremea învierii, un munte de omăt desfăcîndu-se din vîrful Ciahlăului și surpînd stîncile, a îngropat schitul cu toți sahastrii și a prifăcut forma acestui loc. La acea întîmplare chipul Dokiei deși era de stîncă puternică a suferit o simțitoare stricăciune: partea de sus, care înfățișa capul, umerii și sînul Dokiei, s'a surpat și se vede zăcînd în oarecare depărtare. Trunchiul și coapsele figurei sînt de stîncă îndesată, prundișul adunat între părțile ce închipuiau fluerile abia lăsînd un deșert ca să poată trece un om: pe acolo curge părăul *Alb*. De unde are așa obîrșie, cum zicea și Cantemir? Alte pietre asemenea ce închipuesc oile Dokiei zac primprejurul acelui chip; iar alăturea se află singurită o altă piatră în destul de mare numită *Vulturul lui Traian*, căruia după zicerea predaniei acest împărat i-ar fi încredințat paza Dokiei. Dokia se crede a fi fost fiica lui Decebal regele Dacilor; fiind urmărită de împăratul Traian s'a făcut păstoriță și umbla cu oile în poalele muntelui Ciahlău. Urmărită până și în aceste locuri ascunse, cînd era să fie prinsă se prifăcu în stîncă de piatră, cu oițele ei cu tot.

Apa Bistriței din Romînia moldovenească

Una din cele mai frumoase ape din toată Romînia este Bistrița, atît prin cursul ei cel răpide și sgomotos cît mai cu samă prin măreția locurilor pe unde trece. Ea isvorăște din munții ce despart Transilvania de Maramureș la miază-noapte, curge pe hotarul dintre Bucovina și Transilvania și ceva din jos de satul Cîrlibaba din Bucovina începe a fi plutitoare. Pluta este o adunătură de un număr de grinzi legate una lîngă alta și se cîrmuește pe apă cu ajutorul a două lopeți de lemn prinse de dînsa cu cîte un jug, fiind purtate de doi oameni dintre care cel dinainte se chiamă *cîrmaciu* și cel din urmă *dălcăuș*. Plutele sînt mai mici ori mai mari după cum e mai îngustă sau mai largă albia Bistriței pe unde călătoresc. Pe dînsele se transportează înlăuntrul țărei hiristeaua ce se lucrează în munții împrejmuitori ai Bistriței. Subt numele de *hiristea* se înțelege tot ce se lucrează cu hristăul sau hiristăul, adică scînduri, dulapi, lătunoaie, șindilă și

altele. Bistrița dar se poate socoti ca un drum lesnicios, pe care scoboară în șesuri toate rodurile munților ce altmintrelea ar fi foarte cu greu de carat. Ea intră în țara noastră la satul numit Gura-Negrei. De aice începe cursul ei cel mai frumos și împrejmetele cele mai mărețe, căci de îndată ce intri în țară călătorind pe plută, dai la locul numit *Chei*. Aceste sînt niște stînci nalte, negrii ce se întind ca pereții și de o parte și de alta a Bistriței; privirea îți este închisă și în dreapta și în stînga cașicum ai trece printre două șiruri de ziduri urieșe. Iară apa scoborîndu-se furioasă pe un loc scăriș, ți se pare din cînd în cînd că intri în păreții de stîncă, așa fel cotește cînd la dreapta, cînd la stînga. Păretele de stîncă din partea dreaptă e muntele *Petrosul*, a căruia înălțime e ceva mai mică decît a Ciahlăului; iar părețele din partea stîngă se alcătuește din poalele muntelui *Geamălău*, aflător în Bucovina și este mult mai mic. Bistrița cît trece prin *Chei* se tot scoboară pe locuri povîrnite și face șuvoaie, tăete de vîrfuri de stînci semănate în apă. Timpul cît treci prin Chei atîrnă de la mărimea apelor Bistriței, care de sînt sporite, cum e primăvara și în vremi ploioase, duc pluta cu o repejune foarte mare încît abia ți s'a deprins ochiul cu măreția locului, cînd l-ai și trecut; iară de sînt apele scăzute cum e vara în vremi săcetoase, poți merge prin Chei și până la două ceasuri, din pricina ocolirei îngrijite a stîncelor ce te zăbovește mult.

De cum ai eșit din Chei, ți se deschide o frumoasă priveliște în partea stîngă: din malul Bistriței cît zărești cu ochiul, se întind piscuri de munți cu felurite chipuri, printre care cel mai nalt este piscul numit *Pietrele Doamnei*, ce se înfățoșază privirei ca o cetățue cucuetă pe un vîrf de munte. *Pietrele Doamnei* sînt piscul cel mai nalt din această parte a muntelui *Rarău*, aflător pe hotarul țării spre miază-noapte—răsărit dela Bistrița. Poporul spune că ele și-au luat numele dela următoarea întîmplare: în vremile cînd dădeau Tatarii prin țară arzînd și prădînd, o doamnă fugi de groaza lor și se adăposti pe acele stînci uriașe. Dar nici aice nu se putea stăvi de răul lor, căci aflîndu-i de urmă, Tatarii venise și căutase să se agățe tocmai acolo sus. Doamna prinse însă de veste și poronci oamenilor săi să arunce cu stînci în capetele Tatarilor și să-i ucigă; de atunci o pădurice din vecinătate se chiamă *lunca Tatarilor*. Pietrele Doamnei se văd numai până la satul *Cruce*, care se numește astfel din pricină că tocmai acolo dau în Bistrița două părae, unul de o parte și altul de alta, încît fac cu

Bistrița ca o cruce. De aice ai în mîna dreaptă muntele *Barnar*, la poalele căruia isvoräsc două pârae, din care cel ce se varsă în Bistrița de sus de munte se numește *Bărnărel*, iar cel se varsă în jos de munte, isvorind tocmai dela Șarul, se numește *Barnar*. Până la Cruce, matca Bistriței încă e presurată din cînd în cînd cu stînci primejdioase pe care plutașul le ocolește cu multă iscusință; așa e la *Colțul Acrei*, la *Caldare*, etc.

Dar cea mai primejdioasă cale pe Bistrița este la locul numit *Toance*, unde apa strînsă între doi munți nalți și stîncoși printre care abia străbate lumina zilei, fierbe din fund și până în față, ca și cînd ar curge pe o albie de foc. Valurile gem cu o turbare nespusă și mii de stînci, ies ascuțite din sînul Bistriței spumegoase. Vai de plutașul ce nu va ști să cîrmuiască pluta pe acolo! Cum ai intrat în Toance, șuvoiul a și luat pluta într'un valmașag de spume, și purtînd-o ca pe o scoică pe crestetele valurilor, cînd o afundă, cînd o rădică și e deajuns o singură greșală de lopată, pentru ca isbind-o de o stîncă să o prifacă în mici și fărîme. In fiecare an Bistrița înghite numeroase plute care se alunecă cu nesocotință în această strîmtoare și toate stîncile poartă numele vreunui nenorocit ce și-a pierdut viața lîngă dînsa. Cum scapi de Toance, mergi pe cale bună până ajungi la Broșteni, unde este schelă de poposesc plutele pe malul sting, iar pe malul drept se varsă în Bistrița rîul *Neagra*, a cărui albie este ocolită de munți până la obîrșie. Cînd e apa mare, vii cu pluta dela Gura Negrei și până la Broșteni o jumătate de zi; și de aice până la Răpciune unde se varsă rîulețul *Bistricioara* mai mergi încă o jumătate de zi. Bistricioara este o apă limpede și răpide ca și Bistrița; ea este așa de mare încît umblă plute pe dînsa, scoborînd hiristea din munți. Pe malurile Bistricioarei se află comuna cu același nume care se întinde până subt poalele muntelui *Grințieș*.

Dela Răpciune Bistrița este mult mai mare, albia-i este lată și calea mult mai sigură. Poalele Ciahlăului se întind în partea dreaptă până în malurile ei. Locuri mai cu grijă sînt la gura Bicazului și mai ales la gura Tarcăului, rîulețe ce curg printre munții din dreapta Bistriței. La gura Tarcăului pluta trebue să treacă peste un val mare numit *nahlap;* ca toate valurile cele mari, aceasta lovindu-se în cîrmă și în pieptul cîrmaciului se desface drept în două și scaldă pluta cu apă. Nu departe de gura Tarcăului, pe malul sting, este o pietrărie unde se tae pietrele cubice întrebuințate la pavarea ulițelor în orașe. Tot pe malul sting, mai în jos, se află Monastirea Pîngarați zidită de către Alexandru Lăpușneanu la 1560, pe locul unei biserici de lemn durată de Ilieș Voevod feciorul lui Alexandru cel Bun. Subt casele cele vechi ale monastirei sînt niște peșteri boltite cu piatră de o clădire grozavă: o sală lungă începe dela intrare și până în fund; în partea dreaptă a sălei sînt 15 odăi, toate boltite cu piatră, a cărora menire din vechiu nu se știe care a fost, astăzi slujind de bucătărie și trapeza hoților ce se țin aice. Ceva mai jos dela Pîngărați, tot pe malul sting al Bistriței, pe un munte coperit de păduri, se află monastirea Bisericanii zidită de Ștefăniță Vodă cel tînăr. Monastirea aceasta este așezată la un loc deosebit de frumos, din vîrful muntelui unde se află văzindu-se Ciahlăul și lung în depărtare șirul munților Carpați. Spre miază-zi dela Bisericani, într'o înfundătură de munți, se află monastirea Bistrița zidită de Alexandru cel Bun. Biserica n'are seamăn în privirea zidirei decît numai cu monastirea Neamțului; întrînsa se află mormîntul fundatorului.

Nu departe de monastirea Bistriței, în jos, se află pe partea stingă a apei orașul Piatra, în care locuesc la 20.000 de suflete. Tîrgul e închis mai de toate părțile de munți și anume dincolo de Bistrița, spre miază-zi-apus, se află un șir de munți dintre care cel mai nalt este *Cernegura*, coperit cu păduri brazi; spre apus-miază-noapte este muntele *Cosla;* iar spre răsărit se află muntele *Pietricica* gol și stîncos, din care se scoate piatră de zidire, dîrimîndu-se tocmai din creștetele zimțoase ale muntelui stînci care se rostogolesc la vale cu mare sgomot. Din jos de orașul Piatra, Bistrița curge pe un loc mai puțin pravalatic și de aceia nu este așa de repede; iar împrejurimele ei sînt mai mult șes, munții fiind depărtați.

Munții Bucegi

Munții Carpați, a cărora pisc mai nalt în Romînia moldovenească este Ciahlăul, se întind spre miază-zi și apoi făcînd o cotitură se întorc către apus și sînt marginea dintre Romînia muntenească și Transilvania. In părțile acestea cele mai nalte piscuri sînt ale munților Bucegi, aflători în ținutul Prahovei și Dîmboviței. De pe malul Prahovei, ceva mai sus de Breaza, se zăresc în zile senine și fără ceață stîncele vîrfurilor celor mai nalte a

Caraimanului și a *Omului*. La poalele Bucegilor, într'o poziție din cele mai frumoase, se află monastirea *Sinaia*, proprietate a Domnitorului Carol I-iu. Ea s'a zidit la 1695 de spătarul Mihail Cantacuzino. Monastirile la noi nu se deosebesc nici prin arhitectură, nici prin zugrăveala lor din lăuntru. Singură frumuseța locurilor în care sînt zidite și puterea amintirilor din vremile trecute deșteaptă curiositatea de a le cerceta și a le vedea. O mare părere de rău îți stăpînește sufletul cînd intrînd în vre una din monăstirile aceste zidite de persoane istorice, nu găsești uneori mai nimic ca să-ți amintească vremile străbunilor; și cu cît numele întemeetorului e mai mare, cu atît lipsa e mai amară.

Dela Sinaia începe suișul Bucegilor printr'o pădure de brazi, și după două ceasuri ajungi la o stîncă de unde se vede frumos monastirea Sinaia cu toate împrejurimele ei. De aice, mergînd tot în sus, sosești la *Piscul cu Dorul*, unul dintre cele mai nalte ale Bucegilor după Caraiman. Acest pisc se spune că și-a luat numele dela următoarea întîmplare: un tînăr păstor iubea o fată care se arăta nepăsătoare la dragostea lui; și-l supunea la fel de fel de încercări, jucîndu-se cu patima sa. Intr'o zi, îi porunci să se urce pe acest vîrf al Bucegilor și să petreacă o iarnă singur și dacă va avea atîta statornicie și curaj ca să îndeplinească o poroncă atît de aspră, atunci se va căsători cu dînsul. Păstorul se duse. Predania spune că primăvara s'au găsit numai oasele bietului păstor, care se zice că murise de dorul iubitei sale, și de atunci muntele s'a numit *„vîrful cu dorul"*.

Lucru de însemnat: numirea aceasta este foarte nimerită. In adevăr, cînd te vezi urcat pe o înălțime ca aceasta de 4000 de picioare și aruncîndu-ți ochii îndărăpt pintre ceața prevezie, asupra căreia razele soarelui pare că ar fi aruncat o vapae de aur, vezi albind în depărtare Comarnicul, Breaza și Cîmpina; pe cînd împrejur vezi numai stînci și dealuri, simți numai pustietate, căci nu ai nici un copaciu, nici o ființă vie pe lîngă tine. Un sentiment de întristare și *de mare dor* îți stăpînește sufletul.

Caraimanul este cel mai nalt dintre toate piscurile de aice și decît toate vîrfurile de munți ale Carpaților romînești. Ajungînd deasupra lui, vezi prin văi grămezi de omăt din mai multe ierni, iar în vîrf, nici mușchiul nu se ține pe cremenea lucie; afară de vulturi, care se opresc din cînd în cînd pe muchi de stîncă pentru a privi cu ochi lacomi vre-o pradă în văile adînci, nu trăește nici o ființă vie pe aceste stînci uriașe. Chiar norii cad de multe ori mai jos decît vîrfurile și atunci, priveliște măreață, ei se aseamănă cu niște troianuri mișcătoare, pe deasupra cărora scapătă razele soarelui de dimineață, aurind stîncile cenușii. Cu cît se împuternicește lumina soarelui, norii dispar și molibzii de pe culmile mai din jos își desfac mai întîi vîrfurile din nouri și apoi pe nesimțite trunchiul întreg. Pe încetul și din văi negura piere și se văd nenumărate turme ce încing poalele muntelui, iar sunetul buciumului de pe la stîne străbate până aice pe aripele vînturilor. In văi, în depărtare, se văd rîurile sclipind, sate și orașe ici colo semănate, apoi cîmpii întinse prin mijlocul cărora albește Dunărea și, în sfîrșit, privirea se oprește în creștetele Balcanilor. Iar după ce limpezala dimineții a încetat, toate colorile se pierd în albiu și atunci locurile mai depărtate nu se mai pot deosebi.

Turda, Peșterele Balicăi și Ocnele de la Uioara (în Transilvania)

Turda este un oraș în Transilvania lîngă rîul Arieș, peste care se află un pod de lemn pe un singur arc. Spre răsărit sînt ruinele de sare lucrate și în timpurile cele mai vechi; iar spre apus, sînt urmele cetății romane *Saline*. Toate lucrurile vechi ce s'au găsit la Turda precum: statui, oale, pietre scrise și altele, s'au împrăștiat prin Transilvania ori s'au trimis la Viena. Multe biserici și multe case s'au rădicat la 1455 cu pietre luate din ruinele romane. Acum două sute de ani se cunoștea încă planul cetății vechi; ea era așezată pe un deal care până astăzi se numește *Cetatea romană*. Se vedea pe vremea aceia o poartă alcătuită din pietre mari în patru muchi, deasupra căreia era o statue a Minervei. Această poartă se nărui la 1657, după ce stătuse în picioare atîta timp.

Aproape de Turda este o cîmpie căreia Ungurii îi zic *Cîmpul încrucișat* iar Romînii *Cîmpul lui Traian* în care se văd încă urmele drumului făcut de Romani, care poartă numele de *drumul lui Traian*. Multe bătălii s'au făcut pe această cîmpie: așa din vremi foarte vechi se spune că împăratul Traian ar fi cîștigat aice biruința hotărîtoare asupra lui Decebal craiul Dacilor și că aice și-ar fi rupt vestmintele spre a lega rănile soldaților săi. Tot în această cîmpie a fost ucis Mihai vodă cel Viteaz la 1601 de către oamenii protivnicului său Basta.

Minele de sare aşezate la răsăritul acestui oraş se cunoşteau şi de Romani; săpăturile făcute de dînşii în pămînt pentru scoaterea sării au forma unei căpăţini de zahar întoarsă cu vîrful în jos sau a unei căciuli ţuguete; astăzi săpăturile au altă formă, căci gropile se lărgesc cu cît se afundă. Bortele săpate de Romani sînt pline de apă foarte sărată şi acum slujesc de băi.

La apus de Turda se întinde un şir de munţi tăiat deodată prin o prăpastie care rupe lanţul munţilor de sus în jos. De fiecare parte a prăpastiei rîpile au aceiaşi formă şi aceiaşi mărime iar în mijlocul ei curge un părău răpide şi sgomotos. Amîndoi păreţii prăpastiei sînt atît de potriviţi unul cu altul, încît de ai avea o putere să-i împreuni s'ar îmbuca aşa de bine că nici nu s'ar cunoaşte că au fost deosebiţi. Pe coastele acestor ziduri de stînci se află două peştere aşezate drept faţă în faţă şi se numesc *peşterele Balicăi*. Iată de unde se spune că şi-au luat acest nume: într'o bătălie a Transilvănenilor cu Nemţii din Austria, un căpitan numit Balica se ascunse împreună cu ceata lui în peşterele acestei prăpastii. Nemţii îl încunjurară; dar Balica se luptă cu isbîndă asupra lor multă vreme. Se spune că dela una din peşteri începea pe subt pămînt un drum ce ducea la un sat şi că pe această cale primeau merindele; dar că dela o vreme ţăranii de acolo nu mai vrură să le mai deie, temîndu-se că vor rămînea ei lipsiţi. Atunci Balica luă cu sila. Ţaranii, arătară pentru aceasta gura drumului subtpămîntean Nemţilor şi tovarăşii lui muriră de foame unul cite unul, iar Balica fu găsit cu doi de-ai săi şi ucis acolo. Se văd încă urmele fumului pe păreţii peşterilor şi întăriturile făcute de Balica, cărora ţăranii le-au dat numele lui. De mai multe ori aceste peşteri au slujit de adăpost ori de apărare în vremea războaielor din Transilvania. Pe timpul năvălirii Tatarilor, Secuii se ascundeau aice şi cînd dădeau peste pîlcuri răsleţe de Tatari se repezeau asupra lor şi le ucideau ori le alungau.

Tot în comitatul Turdei este oraşul Trascăul, însemnat prin minele sale de fier. Cîteva ceasuri dela acest oraş, nu departe de rîul Arieş, se află salinele dela Uioara. Aice, se spune că Romanii ar fi întors rîul, ba unii chiar arată o rădicătură de pămînt pe care au făcut-o ei spre a opri apele Mureşului. Pe subt pămînt se întinde o pătură de sare lungă de 900 metri şi lată de 550; s'au făcut săpături până la o adîncime de 120 de metri şi numai la trei metri s'a găsit sare. In Transilvania sînt peste 150

de locuri unde se găseşte sare, dar nicăiri nu sînt aşa de frumoase ca la Uioara. Cînd intri în aceste gropi subtpămîntene cu o luminare în mînă, pretutindenea unde-ţi arunci ochii, deasupra, la dreapta şi la stînga vezi păreţi de sare ca marmura de frumoasă, iar bobiţele ei strălucesc ca nişte diamante. Cristalele de sare răsfring din toate părţile lumina în multe colori, încît se pare că treci prin un palat fermecat. Şi astfel mergi cînd suind, cînd scoborînd scări de lemn spînzurate pe nişte prăpastii răsunătoare unde fiecare pas naşte un vuet, până ce soseşti la mine. Aici, privelişte măreaţă; mai multe camere foarte mari săpate în sare, a cărora păreţi ca de marmură îţi arată mii de chipuri nefireşti cînd se aprind pae pentru a lumina boltele cele adînci. Lucrătorii, ce par nişte pitici pe lîngă aceste urieşe ziduri, se văd tăind sau în pămînt sau în părete drobi de sare pe care-i pun în o reţea de funii groase şi-i tiriie până la uşa minelor. Sînt camere de cîţiva stînjeni de largi, unde aburul pe care lucrătorii îl scot cînd răsuflă se strînge şi alcătueşte nişte ţepi lungi şi ascuţite de sare care atîrnă de boltă şi care ar putea răni pe lucrători dacă nu ar avea grijă a-i da jos mai nainte de a cădea.

(*Sfîrşitul în Nr. viitor*)

Romanele lui John Galsworthy

In luptele pe care scriitorii englezi moderni le dau împotriva tradiţionalismului sever al instituţiilor sociale britanice, numele lui Galsworthy se impune unei atenţii deosebite. Alături de Wells şi de Bernhard Shaw, el poartă cu energie stindardul nemulţumirii împotriva prejudecăţilor învechite şi a convenţionalismului rigid.

Pentru a-şi atinge obiectivul, Galsworthy poate uza de multe avantaje. El cunoaşte clasele sociale engleze aşezate pe treptele înalte ale scării sociale, prin observaţia directă pe care i-a înlesnit-o naşterea sa. Wells şi Shaw au fost nevoiţi să privească din afară şi să lovească, de multeori, la întîmplare, cu o oarecare iritaţie, provocată de nesiguranţa ţintei. Mustrarea morală s'a transformat astfel în satiră amară.

Galsworthy păstrează un calm şi o măsură, pe care nu le turbură, decît arareori, momentele de intensitate năvalnică a sentimentului. Dezvoltarea normală a aptitudinilor combative şi a temperamentului său critic, l-a depărtat de înclinarea spre excese. Socialismul fabian, dela care au pornit Wells şi Shaw, şi internaţionalismul doctrinar spre care a evoluat mai ales Wells, n'au exercitat decît un slab prestigiu asupra sa. Esenţa moralei ce o degajează concepţiile acestora, s'a apropiat numai în unele puncte de înclinările sentimentale ale romancierului englez. Independenţa lui de spirit l-a făcut să nu admită supunerea la prestigiul unor idei orînduite în sistem, în timp ce un glas tainic, venit din adîncul rezervelor sufleteşti ereditare, moderează constant îndrăzneala gestului său, în clipa soluţiei supreme.

In prefaţa la *Forsyte-Saga*, romancierul englez mărturiseşte credinţa sa, că justificarea artistului „este sau ar trebui să fie un simţ mai mult pentru a percepe măsura" şi că atracţia lui esenţială îl îndreaptă, întotdeauna, spre mijlocul drumului. Aceste preferinţi vădesc diferenţa dintre temperamentul său şi cel înclinat spre distrugere, al lui Bernhard Shaw.

Intelectual şi senzitiv, Galsworthy e ataşat mai mult tradiţiei create de reacţia social-umanitară, începută în romanul englez, subt influenţa principiilor evoluţioniste, de George Eliot şi continuată de Samuel Butler şi de Meredith. Panteismul său instinctiv îl apropie, surprinzător de mult, de Meredith. Stăpînirea energică a pornirii distrugătoare, în momentul cînd s'ar părea că se abate inevitabil asupra digului de castă, îl apropie de ideile lui Butler, cu acel vag compromis al moralei convenţionale, lărgită de vederi conforme cu natura şi impregnată de sinceritate şi de bunătate. Simpatia profundă pentru cei suferinzi şi obijduiţi respiră atmosfera de umanitate caldă a romanelor lui George Eliot.

Stăpînirea de sine şi simţul măsurii, nu sînt însuşiri specific engleze; energia cu care le aplică, accentuează însă originea insulară a lui Galsworthy. La acestea el adaugă o stăruinţă neobosită în urmărirea ideii, şi o tenacitate care domină cu tărie obiectul descris. De aceia cuvîntul său cade cu greutate în cumpăna literaturii actuale.

Sobru, cultivat, manierat şi, pe cît de stăpînit, pe atît de necruţător, el păstrează în toate lucrările, demnitatea şi mîndria unei cugetări înălţate deasupra nivelului comun. Nu e operă, mai reuşită sau mai slabă în comparaţie cu restul scrierilor sale, care să nu conţie ceva din elevaţia unei atitudini, în care morala se pătrunde de o viziune superioară a vieţii.

Galsworthy îşi respectă propriile lui daruri. El nu le utilizează decît spre a exprima fondul intim al gîndirii sale, pe care timpul şi evoluţia progresivă a talentului, îl fac mai trainic şi mai adînc. Romanele şi piesele lui pot varia în intensitate, în frumuseţe de sentiment, în puterea de redare a vieţii şi în pătrunderea analizei, dar toate poartă urma zbuciumului unui suflet de elită, a unei sensibilităţi fine şi vibrante, şi a unei credinţi profunde. Aceste calităţi dau operei lui întregi un prestigiu, pe care nu-l pot atinge decît foarte puţine din lucrările celorlalţi scriitori moderni. Galsworthy e unul din rarii scriitori *cu autoritate*, pe care şi-a bazat-o pe o logică solidă, pe un curaj sobru şi pe o observaţie pătrunzătoare a firii omeneşti, în relaţiile ei familiale şi sociale.

*

Romanele sociale ale lui Galsworthy par a constitui verigile unui ciclu continuu, nedespărţit de cele grupate aparte de autor în *Saga Forsyt-ilor* (*The Man of Property, Indian Summer, Five Tales, In Chancery*, etc.).—*Domeniul, Patricianul, Fraternitate*, cari descriu moravurile şi viaţa nobilimii provinciale, a aristocraţiei, sau a intelectualilor din „buna societate", alături de *Forsyte-Saga*, care ilustrează moravurile marei burghezii engleze, dau impresia unei succesiuni bogate de evenimente şi de figuri ce se perindă neîntrerupt, ca imagini deosebite ale aceleiaşi enorme fresce.

Toate clasele suprapuse ale poporului englez, cu tradiţiile riguroase şi cu prejudecăţile rigide, înfipte adînc în fundamentul castei, apar în lumina tare, pe care o proectează spiritul critic al autorului. Personajele trăesc cu o viaţă proprie, plină şi evocatoare, care se desenează limpede, din primele capitole ale romanelor. Pasiunile, prejudecăţile, aspiraţiile şi credinţele, se ciocnesc cu duritatea oţelurilor încrucişate. Tradiţiile întăresc voinţa şi insuflă luptei caracterul ei necruţător. In mersul irezistibil al acestui utilaj, mila şi omenia sînt slăbiciuni necunoscute. Caracterele neadaptate trebue să se supună sau să piară. Eroii lui Galsworthy cunosc taina unei adaptări finale, care restabileşte, în clipa primejdiei supreme, echilibrul ameninţat al clasei sociale zugrăvite.

Figurile romanelor sale sînt tipuri sintetice, care înfăţişează categoria socială respectivă. In felul acesta, actele şi atitudinile lor capătă aspectul unor fenomene reprezentative, care ridică semnificaţia gestului la nivelul unui simbol. Lordul Valleys, lordul Miltoun şi lady Casterlay, sînt însuşi spiritul îngăduitor sau fanatic al aristocraţiei dominatoare; Horace Pendyce e încarnarea concepţiei autoritarismului intolerant sădit în sufletul mediocru al generaţiei de mari proprietari rurali; Hilary Dalison, întruparea disoluţiei instinctului şi a voinţei, prin acţiunea unui intelectualism rafinat, care produce aceiaşi distanţiere între oameni, ca şi prejudecăţile la clasele sociale amintite. In sfîrşit Forsyt-ii, marii proprietari urbani, sînt reprezentanţi ai puternicei burghezii, care stăpîneşte politica economică a imperiului britanic şi care striveşte, subt forţa calculelor ei egoiste şi utilitare, toate încercările de rezistenţă dinafară, de infiltrare a unor gînduri generoase şi de trezire a unor sentimente de iubire şi de libertate.

*

Să păşim mai aproape prin porţile cetăţii deschise de romancierul englez şi care, altminteri, stau zăvorite cu atîta grijă. Cu *Domeniul* pătrundem în viaţa lui Horace Pendyce şi în palatul pe care-l stăpîneşte, din strămoşi, familia lui. „El era ostil oricărei schimbări în ordinea lucrurilor existente şi nu era niciodată atît de fericit ca atunci cînd vorbea de el însuşi, sau de domeniul său". Petrecîndu-şi liniştit timpul în inspectarea proprietăţii sale şi a vietăţilor care trăiau subt privegherea semenilor săi, Horace Pendyce avea totuşi motive de îngrijorare: „Viitorul se vestea rău, plin de primejdii. Se putea aştepta ca radicalii să revie la putere şi ca totul să meargă de rîpă. Era dar foarte natural şi omenesc ca să dorească menţinerea stării de lucruri pe care o cunoştea şi care se bucura de încrederea lui, pe care o primise moştenire şi pe care el, Horace Pendyce, o personifica".

George, fiul cel mare „trăia la Londra, la clubul său, unde petrecea cea mai mare parte a timpului foiletînd *Ghidul de curse* al lui Ruff". Singura lui ocupaţie e aşteptarea posesiunii domeniului, care trebuia să-i revie în întregime după moartea tatălui său, în virtutea „majoratului". Soţia lui Horace, Margery, al cărei rol e limitat şi aproape şters prin tratamentul aspru al unui soţ autoritar, complectează, împreună cu copiii ei, tabloul familiar.

Dintre invitaţi se desprinde figura senzuală şi atrăgătoare a Helenei Bellew. Pasionată şi capricioasă, despărţită de soţul ei, fără a fi divorţată, aceasta inspiră lui George o dragoste înflăcărată, care jigneşte şi îngrijorează, profund în cele din urmă, moralitatea vieţii de familie a Pendycilor. Iubirea mistuitoare ameninţă să tîrască pe căi rătăcite şi primejdioase pe George dar, în cele din urmă, după o luptă grea şi decisivă cu conştiinţa sa, acesta se reîntoarce la sînul familiei, vindecat. Viitorul domeniului este salvat, ca şi moralitatea, primejduită un moment, a Pendycilor.

In jurul acestei iubiri se desfăşoară întregul orizont al vieţii nobilimii rurale. Pastorul joacă un rol autoritar, ca reprezentant al comandamentelor divine. Rigid, profesînd o morală strictă, stîlp al tradiţionalismului şi atotputernic prin contactul său cu divinitatea, pastorul Barter e încă una din creaţiile bine încadrate în mediul domenial. Cu severitatea şi cu resentimentele sale foarte pămînteşti şi cu tăria credinţei care-l părăseşte tocmai în clipele propriilor lui dureri, el diferă fundamental de pastorul Edward Pierson din *Un sfînt*, care e poate cea mai desăvîrşită figură creată de romancierul englez. Pe cînd Pierson înţelege mortificarea proprie, pentru binele celorlalţi şi pentru triumful principiului divin, Barter vrea jertfirea celorlalţi, pentru binele tradiţiei şi pentru consolidarea moralei religioase.

Mişcînd toate figurile, pe care le fixează moral şi fizic în portrete de o preciziune remarcabilă, Galsworthy prinde caracterele specifice ale tendinţei, aspiraţiilor şi educaţiei lor. Iubirea este, în romanele sale, calea obişnuită pe care ameninţă să evadeze rezervele morale şi tradiţionale ale clasei sociale înfăţişate. In evoluţiile ei, mentalităţile deosebite se ciocnesc. Pornirea pasională vine în conflict cu raţiunea şi cu digul de oţel al convenţionalismului ereditar, care conservă fizionomia familiei şi atmosfera categoriei sociale. Pentru spiritele complicate, formate la şcoala supunerii ereditare, revelaţia impulsului tainic al naturii spre o dragoste necalculată, e prilejul unor frămîntări puternice şi dureroase. In *Domeniul*, după furtuna sentimentului, birue imperativul tradiţiei.

Spiritul nobilului provincial e definit cu multă pătrundere de Galsworthy. Amănuntele de observaţii sînt adunate, clasate şi gradate, aşa că formula vine ca o concluzie necesară, aproape ca încheerea unei teoreme. Aspectul exterior al demonstraţiei logice nu impedică însă desfăşurarea vieţii. Din romanele lui Gals-

worthy țîșnește o viață sufletească bogată, pe care vom avea prilejul să o examinăm de aproape mai tîrziu.

Servindu-se de numele eroului principal al *Domeniului*, scriitorul englez a definii starea de spirit a categoriei sociale cu diagnoza: *pendycită*. Caracterizarea simptomului moral e făcută în cîteva rînduri, așa cum în *Proprietarul*, romancierul dă cu luciditate definiția *Forsytismului*. Iată precizarea sumară a „pendycitei", prin cuvintele avocatului Paramor: „Nobilimea de provincie are vederi cu deosebire înapoiate. Ea are instincte puternice, cu rădăcini adînci și parlament, episcopi, Camera de lorzi și tot ceiace, în țară se raliază în jurul principiului ereditații; ea continuă să facă legea. Cea mai mare parte din acești oameni sînt atinși de o boală care, printr'un joc de cuvinte mediocru, îl voiu numi „pendycită". Ei nu înțeleg. Tot ceiace fac, fac pe dos. Cînd vor să întreprindă ceva, procedează cu maximul de sforțări inutile și de suferinți posibile. Asta face parte din principiul hereditații".

Aceasta e armătura de principii pe care e clădit romanul. Ea dă un relief viu aspectului întregii categorii analizate. Puterea neînvinsă a tradiției conservă aici fizionomia clasei sociale, pe cînd în *Livada cu vișini* a lui Cehov, se accentuează, dimpotrivă, procesul de disoluție al nobilimii rurale, într'o societate nepregătită ereditar la o solidă rezistență.

*

In preocupările ei rutinare și lipsite de orizontul pe care, calitatea de conducătoare, educația și trecutul ei dominator îl deschid aristocrației engleze,—nobilimea provincială se apropie, în multe puncte, de marea burghezie, descrisă de Galsworthy în ciclul *Forsyte-Saga*. Sentimentul adînc înrădăcinat și intolerant al proprietății, formează trăsătura lor comună. „Puterea de a nu se abandona corp și suflet la ceva", complectează înclinarea asemănătoare a spiritelor. Cultura lor e redusă la necesitățile de exploatare curentă a domeniului, sau a afacerilor comerciale. Natura rurală sau urbană a proprietății, modifică felul lor de viață. Horace Pendyce va trece ziua în aer liber, vizitîndu-și domeniul, —iar Forsyt-ii în aglomerarea tumultoasă a marilor orașe, cutreerînd instituțiile industriale și de credit, sau examinîndu-și titlurile de proprietate, în așteptarea noilor investițiuni. Cugetul li-e strîmt, ca și inima, natural incapabilă să sufere suggestia unei impulsii generoase.

Formația Forsyt-ilor este însă mai recentă. Privilegiul exclusiv al trecerii lor este moneta. Pendycii au înapoia lor generații, care au tocit rapacitatea și au șters originea obscură și, de multe ori, inavuabilă, a proprietății. Tendința lor nu e îmbogățirea rapidă și prin orice mijloc, ci menținerea bunului dobîndit ereditar pentru conservarea demnității și a mîndriei străbune. De aceia

marea burghezie se va prezenta cu aspectele ei deosebite, dar apărîndu-și cu gelozie casta, în care membrii ei au pătruns, poate de o generație sau două,—așa cum nobilimea rurală se retrage riguros în cercul propriilor ei tradițiuni.

Prefața la *Forsyte-Saga*, lasă să se întrevadă senzul în care se vor desfășura întîmplările. „Acei care au avut prilejul să asiste la o sărbătoare de familie la Forsyti",—spune dînsul, „au văzut acest spectacol fermecător și instructiv: o familie din bogata burghezie în mare pompă". Pentru observatorul atent, însă „din reuniunea acestei familii,—in care n'ai fi putut distinge trei membri legați printr'un sentiment care să merite numele de simpatie,—s'a degajat evidența acelei misterioase și concrete coheziuni, care face din familie o atît de formidabilă unitate socială, o așa de exactă miniatură a societății".

Acțiunea romanului *Proprietarul* dezvoltă analitic aceste observații, cu un scrupul desăvîrșit al realității. Cei cinci frați Forsyti: Jolyon, James, Swithin, Nicola și Roger, sînt prezentați succesiv în portrete vii. Galsworthy deosebește ceiace formează trăsătura lor comună, de diferențierile neînsemnate.

In nici unul dintre romanele sale, scriitorul englez nu a desfășurat o energie atît de aplicată în examinarea minuțioasă a detaliilor vieții personajelor, ca în *Proprietarul*. André Chevrillon explică, în studiul său asupra scriitorului englez,* această stăruință, prin tendința lui Galsworthy de a defini personagiul în ambianța, pe care gustul său a creat-o riguros, și care îl influențează la rîndul ei. E vechiul argument al școalei naturaliste, care nu poate îndepărta aici impresia unor lungimi obositoare.

Proprietarul și întregul ciclu *Forsyte-Saga*, care evoacă viața celei mai tari pături a populației engleze sînt considerate ca cele mai desăvîrșite opere din producția literară a scriitorului englez. Privirea ascuțită și spiritul tăios cu care Galsworthy delimitează viața și aspirațiile mărginite ale fiecărui personagiu, au creat romanului o faimă meritată. Totuși, găsesc că înclinarea critică a temperamentului lui Galsworthy a întrecut aici puterea sa de creațiune. Portretele sînt ferm desemnate, viu colorate, cu o forță care izbește atenția și se imprimă puternic în memorie. Natura reacțiilor nu merge însă, îndeajuns, în senzul țintei urmărite de autor, și acțiunea propriu zisă a romanului nu dezvoltă suficient caracterele explicate analitic și interpretativ. Galsworthy vorbește de instincte și romanul nu revelează tocmai fundamentul *instinctual* al personajelor. Excesul Forsyt-ismului s'ar fi putut evidenția în efectele lui sociale și autorul ni-l arată limitat la ciocnirile lui individuale cu sentimentul. Unele amănunte, care măresc interesul pentru dezvoltarea faptelor povestite în roman, micșorează semnificația lui socială și, prin aceasta, slăbesc valoarea operei.

* *Trois études de littérature anglaise*, Plon-Nourrit & C°., Paris.

Atenția autorului se concentrează, mai ales, asupra a două figuri, în urmărirea evoluțiilor „Forsyt-ismului": Jolyon Forsyte, seniorul familiei, și Soames Forsyte, nepotul său. Jolyon e prezentat în cîteva rînduri, care evocă întregul său portret moral: „In fotoliul său cu pupitru, bătrînul Jolyon era așezat, reprezentant desăvîrșit al familiei sale, al clasei sale, al dogmelor sale, personificînd ordinea, moderația și spiritul de proprietate: un bătrîn singuratec, cum nu era altul mai singuratec în Londra".

Jolyon e președintele diverselor consilii de administrație, în care își dezvoltă gustul înăscut pentru calcule și pentru dominație. Pasionat în fond după afaceri, el le conduce cu calmul aparent al recelui socotitor de avantaje, care simte cu precizie de care parte poate isvori cîștigul. Nimic mai străin de acest temperament energic și închis, decît sentimentalismul și expansiunile lui. Viața e privită de partea semnificației ei practice, în legătură cu moneta. *Prețul* ridicat dă valoarea obiectului. Suma plătită e, după mărimea ei, prilejul exclamațiilor admirative. Lui Swithin, de pildă, „certitudinea că nu puteai intra la dînsul fără să vezi cît era de bogat, îi procura fericirea cea mai solidă și cea mai durabilă pe care o cunoscuse în viața sa". Conversația Forsyt-ilor se urmează numai în jurul plasamentelor remuneratoare și a valorii venale a fiecărui obiect.

Forsyt-ii sînt urmăriți în toate detaliile vieții lor familiale și sociale și din adunarea lentă a trăsăturilor caracteristice, formula „Forsyt-ismului" țîșnește cu putere. De astădată definiția o dă fiul lui Jolyon, despărțit de familie prin înclinările lui deosebite de ale mediului. O reproduc aproape în întregime, pentru însemnătatea semnificației ei: „Un Forsyte are asupra lucrurilor un punct de vedere practic, s'ar putea spune un punct de vedere de simț comun,—și un punct de vedere practic asupra lucrurilor are drept bază un instinct al proprietății. Un Foryste, observi, nu e expansiv niciodată!...

„Bineînțeles, sîntem toți sclavi ai proprietății și admit că nu e decît o chestie de mai mult sau mai puțin, dar ceiace numesc un Forsyte, e un om care, desigur, este mai mult decît mai puțin. El știe ceiace e bun, el știe ceiace e sigur și se distinge prin stăpînirea a tot ceiace posedă,—soție, casă, bani, reputație... Ereditar dispus la miopie, el nu vede decît pe indivizii de speța sa și traiul lor, printre care el duce o viață întemeiată pe două principii: confortul și concurența. Ei sînt... jumătatea Angliei, și cea mai bună jumătate, jumătatea sigură, jumătatea care contează. Bogăția și siguranța lor fac posibil tot restul, fac posibilă arta, literatura, știința și religia. Fără Forsyți, care nu cred în nici una din aceste lucruri, dar care profită de toate, unde am fi noi? Forsyții sînt intermediarii pe piața socială, vînzătorii, stîlpii societății, pietrele unghiulare ale convenției, tot ceiace e admirabil".

„Marea majoritate a arhitecților, a pictorilor sau a scriitorilor, ca și oricare alți Forsyți, n'au principii. Arta, literatura, religia, subzistă prin forța cîtorva zmintiți, care cred în mod real într'însele și a multor Forsyți, care le utilizează în scop comercial. Trei sferturi dintre membrii Academiei noastre de bele-arte, șapte optimi dintre romancierii noștri, o mare proporție din jurnaliștii noștri, sînt Forsyți. Lumea științifică o ignorez. Dar în religie, ei sînt reprezentați măreț; la Camera Comunelor, îi găsești poate mai numeroși decît oriunde aiurea; aristocrația, n'ai decît s'o vezi. Dar nu rîd. E primejdios să mergi contra majorității, și ce majoritate!"

Vigoarea caracterizării e unică în literatura socială. Satira tăioasă pătrunde în toate ascunzișurile morale ale vieții Forsyt-ilor. Prin aceasta *Proprietarul* se atașează marei tradiții literare, care dela Swift la Thackeray, dela Wilde la Wells și Shaw, atacă prefăcătoria societății engleze. E caracteristic că fariseismul cel mai bine organizat și cu cele mai solide temelii sociale, a găsit în Anglia și pe cei mai viguroși satirici, cu evoluții dela satira sumbră a lui Swift, la împunsătura elegantă a lui Wilde. Dar caracterizarea nu e aici atît opera romancierului creator de viață, cît a *criticului social*, care definește direct și analitic, mai viu și mai evocator decît în desfășurarea vieții zilnice a Forsyt-ilor, înfățișarea lor caracteristică și personalitatea lor morală. Rîndurile cuprinzătoare, citate mai sus, arată într'o expunere succintă, ceiace ar fi voit să creeze romancierul *ca viață*. Această caracterizare ar fi trebuit să fie concluzia rezumativă a întregii mișcări a romanului, pe care un recenzent vioiu și receptiv ar fi extras-o din lectura lui. Cu atît mai bine dacă a făcut-o însuși autorul. Ea ne edifică însă mai mult în privința Forsyt-ilor, decît sutele de pagini ale romanului, în care nu întîlnim reacții sufletești, degajate de aliagii care deruteaza pe cetitor și ascund senzul real al faptelor.

Totuși evenimente semnificative nu lipsesc. Centrul lor este Soames Forsyte, *proprietarul*. El își iubește soția, pe care a luat-o din dragoste. Irène, fire senzitivă, delicată și spontană, ca multe din eroinele lui Galsworthy, nu împărtășește însă afecțiunea soțului, pe care nu-l înțelege și a cărui mentalitate îi inspiră o oroare resemnată.

Am văzut aspra trăsătură a penelului lui Galsworthy, atunci cînd zugrăvește portretul moral sau fizic al bărbatului. Linia se subțiază infinit, cu evoluții delicate și de o finețe impresionantă, atunci cînd desenează unele portrete de femei. Frăgezimea și căldura tonului dau imaginei o atracție, al cărei secret îl stăpînește dela Meredith și dela Turghenief: „Obrajii ei erau calzi, deși palizi; în ochii ei întunecați era o moliciune de catifea; dar mai ales buzele ei,—cînd rosteau o întrebare sau dădeau un răspuns cu acel surîs voalat de umbră, reținea privirile bărbaților,—buze senzibile, gingașe, suave, între care se părea că se degajează, ca dintr'o floare, căldura și parfumul". Figura Irènei e aici palid conturată și fără alt conținut sufletesc precis, decît acel pe care i-l strecoară ardoarea vieții și a iubirii. Galsworthy

a voit să facă mai mult o enigmatică estompare în penumbră, definindu-şi eroina prin surîs, prin privire şi printr'o tainică imobilitate. In general, el n'a căutat să descrie tipuri feminine de înaltă intelectualitate, ca Meredith. Preferinţele lui s'au îndreptat spre evocarea figurilor de femei instinctive, pasionate, spontane, iubitoare de viaţă şi supuse prestigiului bărbatului în dragoste. E uşor de închipuit contrastul pe care-l creiază un asemenea temperament în viaţa rece şi calculată a Forsyt-ilor.

Socotelile de afaceri şi dragostea,—nu s'ar putea stabili precis care din două mai cu seamă,—inspiră lui Soames ideia de a-şi clădi o casă mare, în care să adăpostească pe Irène şi orgoliul său. Arhitectul Bosinney e însărcinat cu ridicarea edificiului şi are prilejul să cunoască mai de aproape pe Irène. Iubirea îi cuprinde puternic pe amîndoi şi elanul e irezistibil. Ea părăseşte casa lui Soames, spre a-şi urma iubitul.

Soames nu este însă bărbatul care să abdice cu resemnare dela apărarea bunurilor sale, printre care se numără şi femeia. Ea este proprietatea lui, dreptul lui, pe care un străin încearcă să-l răpească. Mijloacele de a-şi redobîndi soţia nu interesează. Scopul le va justifica.

Ştiindu-l pe Bosinney sărac, Soames îi înscenează un proces, din care acesta iese ruinat. Exasperarea lui Bosinney e împinsă la culme printr'un act brutal de posesiune exercitat de Soames asupra Irènei, înainte ca aceasta să fi părăsit locuinţa. Uluit de loviturile primite, Bosinney moare într'un accident pe care, în starea sa sufletească îl căutase, sau nu-l evitase. Irène se întoarce zdrobită, după rătăciri zădarnice, în casa stăpînului ei şi, astfel, poarta armăturii de oţel a prejudecăţilor familiei, se închide în tăcere, pentru cîtăva vreme, asupra acestei drame familiare *.

Momentul psihologic este bine prins şi desvălue cu putere firea personajului. La noi Rebreanu, ca să evidenţieze până unde duce setea de pămînt a ţăranului, îl arată mergînd până la crimă *(Ion)*. Galsworthy procedează în acelaşi mod cu Soames spre a sădi instinctul său crud de proprietate. Mai rafinat şi calculat, el *provoacă* ruina şi moartea adversarului, care-i dispută bunul său.

Dacă Irène ar fi fost considerată de Soames numai din punctul de vedere al valoarei ei patrimoniale, caracterul crud utilitar şi de o ferocitate rece al unuia dintre tipurile Angliei capitaliste, ar fi ieşit strălucit la iveală. Figura lui Soames ar fi luat aspectul modern al unui nou Shylock.

Shylock sufere, ceiace e omenesc. Soames iubeşte, ceiace, desigur, tot omenesc este. Privind însă la lumina acestei afecţiuni pentru Irène actele lui, aspectul ferocităţii lor se atenuiază infinit. Soames,—ca şi toţi Forsyt-ii,—iubeşte cu pasiune banul. Dar banul îl sacrifică într'o operaţie ale cărei avantage nu le vede clar spre a da o locuinţă fastuoasă Irènei şi a satisface mîndria lui de om bogat.

* Acţiunea va continua în ciclul *Forsyte-Saga*.

Soames e antipatic prin lipsa complectă de elan generos şi de simpatie omenească. In legăturile lui cu Irène, el îşi manifestă însă iubirea în felul lui. Cine poate spune dacă, în furia lui contra lui Bosinney, a prevalat sentimentul *dragostei* rănite pentru femeia care-i devenise *necesară* sau conştiinţa că proprietatea lui este răpită şi familia ameninţată ? Acest dubiu constitue şi slăbiciunea momentului psihologic şi aruncă o umbră asupra fermităţii desenului, cu atît mai mult, cu cît se poate presupune că marele prestigiu ce-l exercită Irène asupra lui Soames, l-ar fi putut transforma cu mult în bine. Dispreţul ei tăcut, l-a concentrat exclusiv asupra preocupărilor lui materiale.

De aceia, dacă dragostea suscită şi aici pasiunile şi revărsările instinctului, întunecă puţin limpezimea obiectivului. „Forsyt-ii",—spune Galsworthy,—„sînt, bineînţeles, foarte englezi, dar aparţin omenirii comune, cel puţin prin aceia că ştiu de care parte e profitul lor: această virtute nu e cunoscută pe restul pămîntului". Pentru conservarea prestigiului universal al lucrării, *definiţia* clară şi cuprinzătoare a „forsytismului", întregeşte în mod fericit intenţiunile autorului.

*

Niciunul dintre scriitorii englezi n'a întreprins în opera sa o cercetare atît de metodică şi de complectă a tuturor claselor sociale suprapuse ca John Galsworthy. George Eliot a putut scrie în *Adam Bede* că descopere „un izvor nesecat de interes în reprezentările fidele ale unei monotone existenţe domestice, care a fost lotul unui mult mai mare număr dintre semeni, decît o viaţă de bogăţie sau de sărăcie absolută, de suferinţi tragice şi de acţiuni răsunătoare". John Galsworthy a lăsat descrierea plugarilor paşnici pe seama precursoarei sale, şi a micei burghezii în sarcina lui Dickens. El s'a ocupat de straturile sociale în care se pune problema bogăţiilor materiale, sau a conservării prestigiului moral tradiţional. Fără a examina exemplare singulare din societatea „bine situată", în care evenimentele se complică cu frămîntările conştiinţei, şi fără a transforma aceste probleme în „cazuri de conştiinţă" ca Paul Bourget, Galsworthy a căutat să pătrundă în sufletul personagelor sale, care, deşi *tipuri sociale*, reprezentau o intelectualitate superioară. Lord Miltoun, din *Patricianul* şi Hilary Dalison din *Fraternitate*, au fost analizaţi în zbuciumul înfrigurat al conştiinţei lor şi supuşi unei atracţii vehemente spre elementele altor clase sociale, pentruca din ciocnirea între tradiţie şi chemarea puternică a vieţii, să rezulte gradul de rezistenţă al legăturilor ereditare.

Proprietarul și *Domeniul* reprezentaseră viața proprietarilor rurali și a burgheziei mari, în care conștiința personagelor nu se ridica deasupra nivelului unor aspirații mediocre. Aristocrația de sînge, conducătoare de generații, din *Patricianul* și aristocrația intelectuală din *Fraternitate*, vor oferi prilejul unor vederi mai înalte, cel puțin la exemplarele de elită ce se dezvoltă în sînul lor. Incrucișerea patimilor, pătrunse de frămîntarea unor preocupări morale, sau de otrava fină a sedimentărilor intelectuale, găsesc în Galsworthy un spirit apt spre a percepe cele mai ușoare rezonanțe. Cultura lui variată i-a înlesnit argumente egal de convingătoare în favoarea tuturor ideilor sociale expuse, conservînd cu măsură și obiectivitate „mijlocul drumului", despre care vorbea în prefață la *Proprietarul*.

Ca și în *Domeniul*, lordul Valleys este surprins dureros de dragostea puternică a fiului său, lord Miltoun, pentru Andrey Noel, soția unui pastor. De astădată, fiul rătăcit nu mai e un „clubman", neinsemnat, ci o personalitate în plină desvoltare. Lordul Miltoun e un intelectual profund și un fanatic al ideii de autoritate, în numele căreia vrea să conducă, dar și căreia înțelege să i se supuie. „Numai cei care știu să se supuie", spune el, „au dreptul de a porunci. E o ființă josnică aceia care aplică legile la care nu are forța să se supuie". Reprezentant al tradițiilor ereditare de dominație și împărtășind o ideologie apropiată de teoria eroilor lui Carlyle, el sufere, totuși, de atracția irezistibilă spre Andrey Noel.

Ideia de indisolubilitate a căsătoriei, pe care o profesează ca devotat al bisericii anglicane, nu-i îngăduie să se apropie de dînsa. Conștiința și puterea tradiției îi impun îndepărtarea de femeia iubită, pe cînd elanul pasionat al dragostei îl atrage, cu o putere covîrșitoare, spre dînsa.

Iubirea lui, înclinată ca și spiritul său, spre exces, este mistică, hieratică, aproape supranaturală. Ea amenință curățenia castei și viitorul său politic. Intreaga familie e turburată. Lordul Denis, cunoscîndu-i firea imperioasă și setea de dominație, pe care n'o poate potoli decît în împlinirea aspirațiilor lui politice, îi spune: „Nevoia ta de autoritate este mai mare decît nevoia ta de iubire. Sacrificiul tău va omorî afecțiunea ta".

Lordul Miltoun începe să-și dea seama că, distrugîndu-și faima politică, dobîndită ca reprezentant al tradiției neștirbite și al ideii de autoritate, își va nimici iubirea, care va fi pătrunsă de sentimentul unei veșnice remușcări, dar afecțiunea lui pentru Andrey Noel e mereu vie și irezistibilă. Andrey va face gestul resemnarii și își va jertfi dragostea, spre a salva viitorul bărbatului iubit, dispărînd din calea lui.

Și aici, ca și în celelalte romane analizate, tradiția înregistrează o izbîndă asupra tendințelor de deviație pe calea sentimentului. In scrierile lui Galsworthy zidurile convențiilor se clatină, dar nu se prăbușesc. Mii de legături le sprijină, tari ca și

energia în care tradiția s'a infiltrat de veacuri. În asaltul contra rutinei seculare, elementele străine castei, cad jertfite. Asupra acestora scriitorul englez își concentrează toată simpatia și puterea de emoție.

Ce rezistență ar putea opune o eroină ca Andrey Noel, care ne apare în trăsăturile următoare? „Fața femeii semăna cu fața acelei nopți calde și suave. Era sensibilă, armonioasă și armonia ei nu era, ca la unele fețe, răceală; ci ea părea că tremură, radiază, freamătă, cași cum un spirit s'ar fi refugiat într'însa". Toată viața ei e interioară, vibrantă, supusă, și gata la jertfa pe care o așteaptă, ca pe apăsarea unei fatalități inevitabile. Ea nu poate pricepe intelectual scrupulele de conștiință ale lui Miltoun, dar *simte* primejdia unei suferinți viitoare a bărbatului iubit. I s'ar da senină și fericită, fără rezerve și fără remușcări, dar primește fără murmur, ca pe o fatalitate așteptată, complicația cazului de conștiință.

O emoție puternică, dar stăpînită și concentrată, domină evocarea faptelor. De ea e pătrunsă și cealaltă idilă a romanului: iubirea revoluționarului Courtier pentru sora lui Miltoun, Barbara, figură plină de grație, de spontaneitate și de vioiciune, floare de seră a înaltei aristocrații.

Stăpînindu-și sentimentele și reprimîndu-le cu violență, Galsworthy se ferește de expansiuni declamatoare și de mărturisiri care ar putea apărea ca o slăbiciune. Dar concentrarea voită intensifică vibrarea interioară. Cred greșită părerea lui E. Legouis și L. Cazamian, din *Istoria literaturii engleze*, că Galsworthy „nu e de loc sentimental". El are, dimpotrivă, ceiace lipsește lui Butler: poezia sentimentului. Această poezie e infinit discretă.

La stările sufletești evocate, scriitorul englez asociază, de cele mai multe ori, peisajul. Un lirism delicat animă descrierea naturii, în care Galsworthy se cufundă cu voluptate. Crîmpee de peisaje, care întrerup cursul evenimentelor, sînt uneori de o frumusețe vie, colorată și fragedă. Ele apar ca niște oaze de liniște și de reconfortare în deșertul patimilor deslănțuite.

*

Am văzut că stăpînirea de sine e o calitate care prin generalitatea ei, devine o însușire națională a poporului englez. Cu atît mai mult ea va intra în viața obișnuită a celei mai superioare clase sociale, a aristocrației. Galsworthy observă cu rigurozitate detaliul specific.

In acest senz, e interesantă scena de inhibiție, petrecută între lordul Valleys și fiul său. Lordul Valleys stă la masă și Miltoun îi anunță fără înconjur, intenția de a se căsători cu Andrey Noel, femee de condiție comună, pe care o crede, din eroare, divorțată. Lordul Valleys primește știrea ca pe o lovitură zdrobi-

toare, dar, deşi doborît de emoţie, nu lasă să-i apară sentimentele pe faţă. Hotărît să nu dea înapoi, Miltoun îi scrutează figura şi urmează scena:

„Şi el observă că un pesmete tremura în mîna lordului Valleys. Aceasta nu aduse în ochii săi nici o îndurare, ci privirea arzătoare pe care bătrînul cardinal ar fi îndreptat-o spre un adversar care ar fi dovedit un semn de slăbiciune. Lordul Valleys observă tremurarea pesmetului... şi îl mîncă".

Astfel dispare şi ultimul semn exterior al emoţiei.

Romanul e bogat în portrete care fixează aspectele diferite ale grupului social. Printre ele, cel al lady-i Casterlay, „resortul de oţel al maşinii aristocratice", este zugrăvit cu multă fineţe, preciziune şi pătrundere. L-am omis, ca şi pe generosul portret al lui Courtier şi ca multe altele, spre a nu încărca prea mult expunerea, care ar fi putut arăta şi ceiace numeşte Galsworthy prin gura lordului Denys, „inaptitudinea la lirism" a clasei patriciane.

*

Marele merit al scriitorului englez în evocarea diferitelor aspecte sociale, e că a ştiut să nu atenueze tăria fluxului de viaţă care circulă prin romanele şi prin piesele sale, anemiindu-l cu povara unor probleme sociale abstracte. In scrierile lui Galsworthy, ideia se încorporează în conştiinţa personajelor şi se transformă în viaţă intensă şi în acţiune. De aceia vînturarea ideilor devine un corolar necesar al faptelor şi nu întrerupe cursul evenimentelor. Ele exprimă o credinţă şi sînt, prin urmare, un aliment de luptă.

In tăria convingerilor lui Miltoun sau a lui Edward Pierson din *Un sfînt*, unii au văzut o înclinare spre misticism a autorului englez; totuşi nimic mai străin de spiritul său. Aparenţa mistică provine la Galsworthy din reprimarea violentă a sentimentului, care face, de multe ori, ca elanul să pară nelămurit şi să fie cufundat într'un vag prielnic tuturor ipotezelor. Autorul englez înţelege însă, printr'o pătrundere simpatică, această stare emoţională, care-i influenţează numai sensibilitatea, lărgindu-i cîmpul viziunii. Nu e o simplă întîmplare că literatura rusă i s'a revelat prin Turghenief şi nu prin Dostoievski sau prin acel Tolstoi al fazei ultime.

Ca analist al vieţii interioare, Galsworthy are tendinţa de a se strecura în colţurile cele mai umbrite ale sufletului, spre a găsi senzaţia simplă, sau sentimentul complex şi nedefinit, care nu se poate exprima decît prin suggestii. Citeodată, el pătrunde brutal în ascunzişurile sufletului, spre a depărta aparenţele înşelătoare şi viclene şi, în elanul său impetuos, alunecă până în stratul adînc al simţirii adevărate. Atunci, în faţa naturii simple şi goale,

pornirea lui se moaie şi spiritul său se înduioşează. Observaţia devine delicată şi prevenitoare.

Galsworthy are, într'un grad remarcabil, simţul nuanţelor. Intr'o mişcare abia perceptibilă, el poate cuprinde revelarea unei stări sufleteşti complexe. Iată, de pildă, cele două surîsuri ale eroilor din *Fraternitate* care evoacă întregul abis existent în sufletele lor.

„Toată istoria vieţii lor conjugale consta în aceste două surîsuri. Ele aveau un senz atît de adînc, aminteau atîtea ore de iritaţie stăpînită, atîtea nădejdi desamăgite şi sforţări sincere pentru a acorda naturile lor. Ele erau dovada ultimă şi simplă a divergenţei vieţilor lor, a acelei lente divergenţe, cu atît mai iremediabilă, cu cît era cu totul involuntară şi se stabilise aşa de gradat şi aşa de natural. Hilary şi Bianca nu avuseseră niciodată o adevărată ceartă, dar surîseseră. Surîseseră atît de des, şi timp de atîţia ani, că nu erau pe lume două persoane mai străine una alteia. Aceste surîsuri atenuaseră chiar revelarea acestei tragedii a menajului lor. E sigur că nici unul, nici celălalt, nu puteau schimba nimic din aceste surîsuri, care nu aveau intenţia de a răni, ci apăreau pe faţa lor, create de inimiciţia constituţională a sufletelor lor, tot aşa de natural cum cade lumina lunii asupra apei".

In aceste rînduri se concentrează o infinitate de observaţie, care formează şi esenţa romanului. Surîsul va înceta prin despărţirea eroilor.

Lucrarea aceasta e interesantă şi prin aspectul ei social: eroii sînt intelectuali din „buna societate" engleză. Hilary e scriitor şi Bianca se ocupă cu pictura.

Intr'o societate care profesează cultul voinţei, disoluţia ei, operată la o anumită categorie de indivizi, devine un fenomen cu deosebire interesant. Lui Hilary, dezvoltarea şi prelucrarea continuă a intelectului i-a filtrat nedeciziunea în toată ţesătura personalităţii sale morale: „Ca o lentă şi subtilă otravă, această mare calitate, această conştiinţă vie şi clară de sine, se impregnase în sufletul său, cuprinsese fiecare parcelă a spiritului său, atît de mult, încît a gîndi într'un fel definit, sau a face o acţiune determinată, îi devenea vizibil greu".

Din acţiunea romanului, în care apare şi figura stranie a bătrînului filozof Stone, teoreticianul fraternităţii, se degajează ideia că fraternitatea e o iluzie. Clasele sociale sînt închise în zidurile propriilor lor tradiţii, aspiraţii şi educaţii, inapte să înţeleagă şi să pătrundă sufletul celorlalte. Mai mult decît atît: în societatea înaltă, în care intelectul se complică până la anihilarea impulsului natural de viaţă, dezvoltarea individualismului face din fiecare om o cetate spirituală şi emotivă, inaccesibilă celorlalţi. Ideia aceasta a fost tratată, în alte împrejurări, de Pirandello şi de Barbusse, în *L'enfer*.

Ca să accentueze modificarea profundă a naturii umane produsă de rafinarea disolvantă, intrată în sînge, Galsworthy aduce în arenă pe una din acele femei simple, născute pentru atracție animală și iubire. Ea devine centrul genetic al acțiunii și face să vibreze, în senzuri diferite, personajele din jurul ei. Puternic atras spre dînsa, Hilary o părăsește, în cele din urmă, deoarece simte intuitiv că ea nu poate corespunde cerințelor sale rafinate de o educație îndelungată.

Amorul e și aici o temă principală, ca izvor de observații psihologice și o temă accesorie pentru concluziile de ordin social, care dau titlul romanului, vădind prăpastia dintre clasele sociale, pe care nu le poate uni nici singura putere suverană care depășește granițele: dragostea.

Concluziile ce le degajă romanele sociale ale lui Galsworthy nu revarsă prea mult optimism. Ar fi greu de stabilit precis ce urmărește autorul. Romanele sale iau în mod hotărît apărarea celor slabi. In *Justiție*, *Lealitate*, *Fereastra*, și în celelalte piese, nobleța gîndului se desvăluie cu acea claritate, pe care o impune natura specială a genului. Dar realitatea socială pe care o revelează romanele și piesele scriitorului englez, e jertfirea, aproape inevitabilă, a celor slabi. In filozofia amară a concluziei nemărturisite, se poate întrezări adevărul crud al vieții.

Problemele sociale puse de Galsworthy absorb, în mare parte, interesul laturii sentimentale a romanelor sale. Cu toate acestea, *Floarea întunecată*, *Un sfînt* și episoadele tuturor romanelor sociale, fac să apară, în toată plinătatea, talentul său de evocator al dragostei, de portretist variat și fin al femeii. Gravitatea problemelor sociale și duritatea observației, în analiza deviațiilor dela contactul hrănitor al omului cu natura, n'a împedicat pe scriitorul englez să consacre pagini de o vigoare remarcabilă, studiului problemelor pasionale. *Floarea întunecată* e un roman consacrat în întregime variațiilor sentimentale, dela vîrsta fragedă a adolescenței, până la maturitate. Eroul e un sculptor, Mark Lennan, cu acea sensibilitate delicată și vibrantă, proprie artiștilor, care face din ei instrumentul receptiv ideal pentru înregistrarea nuanțelor infinite ale dragostei.

Pornirea înaripată, dar fără vigoarea sentimentului, din primăvara vieții, pentru Ana și Sylvia,—pasiunea violentă și tumultuoasă, din vara vieții, pentru Olive, și cea de pe urmă, tîrzie, profundă, devastatoare și dezolată, pentru Nell, sînt prilejul desfășurării unei palete bogate de culori și al unei priviri învăluitoare și înduioșate, în evocarea melancolică a vieții.

Galsworthy conduce cu o măestrie sigură firul acțiunii prin țesătura complicată a evenimentelor. Bogăția inspirației și a mijloacelor impresionează. Nici una dintre cele patru eroine, evocate în plinătatea radiantă a vieții lor, nu seamănă cu celelalte. Ana, e maturitatea pasionată și turburătoare a femeii, înainte de a trece panta înspre renunțare; Sylvia, tinerețea naivă și idilică; Olive, strălucirea afirmării temperamentului feminin, într'o trecere încă nedistinctă, dela adolescență la maturitate; Nell, un vis de frumusețe și de tinerețe, trecut ca un fulger luminos prin înserarea melancolică a vieții.

Subiectul nu e nou, dar tratarea vădește însușirea esențială a romancierului: creațiunea vieții. Această calitate o are Galsworthy cu prisosință. Ea accentuiază deosebirea dintre romanul englez modern și cel francez. Romanul englez, cu Benett, Hardy și Galsworthy, a rămas la tradiția creată de Thackeray, Dickens și de George Eliot, de a perpetua genul în ceiace formează esența lui animatoare (mișcare, viață, conflicte pasionale și morale), pe cînd romanul francez modern, căutînd, cu orice preț, forme nouă de gîndire și de expresie, pare a uita esențialul: viața, caracterele, sau le artificializează prin sforțarea spre originalitate.*

*

Războiul din deceniul trecut nu a lăsat indiferentă inspirația romancierului englez. Războiul anglo-bur fusese odinioară semnalul unor prefaceri însemnate în concepția umanitară a poporului englez, și cea mai mare parte dintre romanele sociale analizate, au urmat stăruitor pe calea reacțiunii împotriva unor valori morale, considerate până atunci inatacabile. Romanul *Un sfînt* analizează urmările războiului „european", în clătinarea edificării moral-religioase a tineretului englez. *Maimuța albă* care formează urmarea recentă la *Forsyte Saga*, evocă unele aspecte ale problemelor create de distrugerile războiului. Insuși titlul, împrumutat unui tablou, este simbolic și menit să oglindească dezechilibrul omenirii,în urma acestor grave zguduiri. Piesa *Fereastra* amintește stăruitor, dar fără o semnificație deosebită, imaginea aceleiași conflagrații universale.

Dintre toate scrierile lui Galsworthy, *Un sfînt* este cea mai profund omenească. Rar un roman poate da cetitorului atîtea momente de înaltă satisfacție a spiritului. Nimic din ușorul retorism întîlnit, pe alocuri, în romanele sociale, sau din deviația remarcată în *Proprietarul*. Aici autorul nu delimitează critic personalitatea eroului, ci toată viața lui, cu particularitățile și cu etica lui, se desprinde din acțiune. Figura lui Edward Pierson, *sfîntul*, e vie dar sculptată fără lovituri de daltă, ca în *Forsyte-Saga*. Instrumentul creator înaintează încet, dar desfășoară progresiv, uimitor de vie, personalitatea. Conflictele morale păstreaza acea intensitate, pe care o degajă însuși fondul de viață și de credință al personagiilor.

* Preocupîndu-mă de cei rămași în viață, nu am pomenit de excepția lui Proust, așa cum am relevat mai sus numai pe scriitorii englezi care continuă să creeze.

„Sfîntul" este vizionarul, căruia îi apare ambianța omenească prin imaginea morală pe care și-a creat-o singur despre dînsa. In virtutea acelei închipuiri mistice, care-l face să perceapă aspectul lucrurilor prin „sfințenia, datoria și credința" de care sufletul său e impregnat, el impune fiicei sale, Noelle, sacrificii care amenință să-i nimicească bucuria vieții.

Sfințenia e considerată aici, nu atît ca produs al unei convingeri religioase rigide, cît ca punînd conceptul moral deasupra avîntului impetuos al vieții și ignorîndu-l pentru triumful principiului. In atmosfera aceasta se simte o adiere de jansenism. Cuvîntul final al autorului nu există, așa cum e absent în toate romanele sale, dar în concepția lui intimă, discret desvăluită în opere, concluzia nu poate fi decît aceia a respectului vieții și a umanizării moralei. Cu toată această simpatie pentru triumful naturii neîncătușate, el a creat figura lui Pierson, simbolizînd principiul contrar, cu un desăvîrșit respect, conservîndu-i înfățișarea unei noblețe superioare. Cugetarea înaltă, atitudinea stăpînită, demnă și profund umană, care au inspirat această lucrare, sînt semnele unui occidentalism intrat demult în sînge.

Portretul Noellei și al Leilei sînt pline de viață și nuanțate în felul delicat, care e o particularitate a desenului eroinelor lui Galsworthy. Un moment psihologic merită să fie reținut. Noelle sta îngenunchiată, în biserica unde oficiază tatăl ei: „Fața-i reflecta mai ales expresia pe care o fixase Lavendie pe portretul ei, acel aer de așteptare nedefinită, de așteptare a acelor clipe supreme ale vieții, a acelor chinuri fugitive, pe care existența le rezervă sufletelor omenești... o privire, nici lacomă, nici decepționată, înecată în vis și în așteptare, care cîteodată se înflăcăra, se adîncea, apoi revenea la melancolica ei visare".

Un joc atît de bogat al nuanțelor, numai în cîteva rînduri, nu l-ar putea realiza mulți scriitori moderni și el e cu atît mai remarcabil la autorul care a creat figura energică și inflexibilă a lady-i Casterlay, sau duritatea burgheziei engleze, în portretele impresionante ale Forsyt-ilor.

*

Talentul de analist al pasiunilor l-a manifestat autorul englez pe o scară întinsă și cu mijloace surprinzător de variate. Supunerea pasivă a femeii, din unele romane, alternează cu reacțiunile tenace, rezistente și de o forță desnădăjduită, din altele. Analiza lui Galsworthy nu e numai aceia a unui moment. Autorul englez cunoaște tresăririle conștiinței, regretul, revenirile speranței, impulsiile disperării, revolta vieții împotriva realității triumful instinctului, legea inflexibilă a rigoarei sociale care moaie voințele și suggestia naturii care revelează cu cruzime legile ne-

cesității. In această disecare metodică a frămîntărilor sufletești s'ar putea bănui o oarecare cruzime, dacă un sentiment adînc uman și compătimitor, nu ar pătrunde prin țesătura întregii opere.

O viață interioară vibrantă, specifică literaturilor nordice, animă cursul întîmplărilor. Metodei analitice i se substitue adeseori expresia sintetică, mărind intensitatea emoției. Cînd Noelle află vestea morții iubitului, dupăce jertfise pentru dînsul tăria tradiției și onoarea familiei, o prăbușire imensă se produce în sufletul ei. Galsworthy o exprimă în două rînduri, într'o imagine de o simplicitate suggestivă: „Ea luă *Times*. Avea tocmai destulă lumină și începu să citească lista funebră: „Morți pe cîmpul de onoare"... până în clipa cînd luna o lumină, întinsă pe parchet, cu jurnalul căzut din mîni lîngă dînsa". Atît, și descrierea se încheie. Impresia e zguduitoare și fixează cu forță tabloul evocator.

*

Aceste însușiri superioare fac din opera lui Galsworthy o succesie de imagini vii, în care se oglindesc aspectele cele mai interesante ale Angliei contemporane. Brunetière, în examinarea operei lui George Eliot,* a putut spune că fiecare pas făcut în cunoașterea personagelor acesteia „este un pas făcut în cunoașterea omenirii", tot atît de temeinic poate fi socotită opera lui Galsworthy ca un document prețios, care conservă starea de spirit a societății engleze actuale.

Am văzut că, în romanul social, puterea tradiției zdrobește rezistențele contrare și că, încercările de zguduire a zidurilor castei, sînt strivite de tăria convențiilor dominatoare, subt privirile înduioșate ale autorului. Dar dincolo de aceste ziduri, unde stavilele sînt formate numai de convingerea morală, ca în *Sfîntul*, viața triumfă împotriva rezistențelor și femeia își urmează calea instinctului, în care simte izvorul ei de mîntuire.

De ce această deosebire, în cadrul acelorași considerații? Nu trebue văzut aici respectul tainic pentru fundamentul unor anumite convenții, în interiorul cărora autorul ar dori numai o purificare, care să întărească rezistența lor viitoare? Să examinăm puțin acest portret, pe care i-l schițează d-na Andrée Viollis: „La prima privire aruncată asupră-i, îți spui: tipic englez. Ghicești imediat în el pe fiul uneia din vechile și orgolioasele familii ale *gentry*-ei; a trecut prin Harrow apoi prin influența Oxfordului, a practicat cu o egală metodă sportul și pe clasici. Subțire și voinic, cu toate că are cincizeci de ani, înscriind într'o față brună profilul fin cizelat și curios frecvent în aristocrația de acolo, gesturi rare, maniere curtenitoare, dar distante, ținută sobră și impecabilă, e un exemplar perfect al gentleman-ului britanic. Il regăsești subt toate latitudinile în mii de exemplare".

* *Le roman naturaliste.*

Din liniile sumare ale portretului răsare caracterul ferm al „gentlemanului" care, ataşat cu mii de lanţuri invizibile de trecutul său ereditar, ajunge, prin puterea inteligenţei şi a voinţei sale, să se ridice deasupra lor, fără a le fi putut înlătura cu desăvîrşire. O reţea invizibilă pare a-i stăvili elanul spre prefaceri sociale şi simpatia pentru triumful instinctelor şi al naturii nedeformate.

Tendinţele înalte ale operei, n'au putut străbate graniţele convenţiunilor. Ele au aspirat astfel, cel mult, la trezirea unei furtuni de asanare, în limitele tradiţiilor şi ale rutinei existente. Această furtună l-a surprins întotdeauna calm şi stăpîn pe sine la „mijlocul cărării" vieţii, privind, de o parte şi de alta, alergarea continuă, vertiginoasă, a unei lumi de apariţii, create de înfrigurarea progresului social.

Aureliu Weiss

Din Rusia sovietică

Situaţia actuală din Rusia sovietică sau, cum i-se zice acum oficial,—Uniunea Republicilor Socialiste Sovietice,—fiind izvorîtă dintr'o serie de valuri revoluţionare, pentru a putea fi înţeleasă mai uşor, trebue ca expunerea ei să fie precedată de un scurt rezumat, în trăsături principale, a procesului revoluţionar rusesc cel puţin din secolul actual, cînd s'au înregistrat cele trei momente culminante.

La 1905, după înfrîngerea de către Japonia a Rusiei imperiale, s'au produs acolo: revolte militare, mari răscoale agrare, greve în aparatul statului (poştă, telegraf, căi ferate), greve în industria mare, lupte de stradă (mai însemnate la Moscova în mahalaua Presna), mişcări politico-sociale minoritare (în Polonia, Finlanda, Ucraina, Estonia, Letonia, Lituania, până şi în Basarabia). Ca rezultat al acestui prim, lung, violent şi sîngeros val al revoluţiei, regimul politic s'a schimbat întrucîtva, introducîndu-se un quasi-parlamentarism, cu alegeri, întruniri, discuţii politice şi oarecare libertate a presei.

In Mart 1917, mişcarea revoluţionară, ajutată de înfrîngerea Rusiei imperiale în războiul mondial, a dus la schimbarea radicală şi complectă a regimului politic imperial.

Valul revoluţionar, început în Octombre 1917, după mari lupte, vărsări de sînge, războiu civil, teroare şi foame, a dus la „dictatura proletariatului" şi comunism.

Cauza principală a tuturor acestor valuri revoluţionare a fost nerezolvirea în timpul oportun a chestiilor esenţiale din viaţa internă a statului rus şi anume: 1) a organizării politice, 2) a organizării agrare, 3) a drepturilor naţionalităţilor, 4) a organizaţiilor muncitoreşti.

Desigur revoluţia rusească, aşa cum s'a dezvoltat până la dictatura proletariatului şi comunism, n'ar fi avut acelaşi mers şi aceleaşi rezultate, dacă n'ar fi existat şi anumite condiţii internaţionale: războaele (ruso-japonez şi cel mondial) precum şi capitalul mondial străin, care a înfiinţat şi fructificat industria mare în Rusia,

a născut şi dezvoltat proletariatul industrial rusesc şi, împreună cu el, dogmele socialiste şi comuniste europene.

Forma absolutistă, centralistă şi poliţistă a statului imperial, opunerea lui la rezolvirea chestiilor enumerate, au îngrămădit în sufletele maselor mari de ţărani şi lucrători şi de popoare subjugate, o ură puternică. In acelaşi timp, în întreg aparatul statului, afară de o mică pătură interesată, şi în mare parte din păturile culte şi bogate s'a introdus, fie descompunerea, (Rasputin) fie dezinteresarea şi indeferentismul pentru situaţia ţării şi lucrului public, fie opoziţionism direct, permanent, dar ascuns, pentrucă păturile şi partidele evoluţioniste democrate şi radicale erau sistematic înlăturate de la conducere.

Faptul descompunerii aparatului statului, ca şi faptul opoziţionismului şi indiferentismului păturilor largi, suprapuse din Rusia imperială, ne explică uşurinţa căderii, quasi-subite şi quasi fără sînge, a regimului ţarist, în Mart 1917, nesusţinut de nimeni, în mijlocul războiului mondial, şi nerezistenţa păturilor avute şi culte din Rusia faţă de revoluţia din Octombre 1917.

Ura profundă, acumulată în masele de ţărani, lucrători şi în popoarele subjugate, ne explică violenţa revoluţiei ruseşti din Octombre 1917, fără să uităm însă, în această privinţă, nici cuvintele lui Maxim Gorki: „la forme cruelle de la revolution s'explique pour moi par l'exceptionelle cruauté du peuple russe".

Intîrzierea şi oprirea dezvoltării normale a partidelor politice ne explică pasivitatea partidelor mijlocii şi neputinţa de a găsi soluţiile transacţionale evolutive.

•

După revoluţia politică din Mart 1917, se impunea rezolvirea *urgentă* a chestiei războiului, împroprietăririi ţăranilor, drepturilor popoarelor subjugate şi a muncitorilor industriali. Toate partidele politice din Rusia s'au pronunţat pentru continuarea războiului şi pentru amînarea rezolvirii chestiei agrare, a popoarelor subjugate şi a muncitorilor, căutînd crearea unui aparat (parlament), care să le rezolve, după voinţa exprimată de aleşii ruşi. Singură conducerea partidului comunist rus, urmărind prin toate mijloacele revoluţia socială rusească şi mondială, şi bizuindu-se pe organizaţiile muncitoreşti, cultivate din 1905, s'a pronunţat clar şi repede: a) pentru pacea imediată, prin fraternizare cu inamicul şi părăsirea frontului; b) pentru rezolvirea imediată a chestiei agrare, fără nici o lege, sau aparat, ci cum vor vrea şi putea locuitorii fiecărui sat; c) pentru rezolvirea imediată a chestiei muncitoreşti, prin punerea muncitorilor în deplină stăpînire, imediată şi fără nici o formă, asupra fabricii sau industriei în care lucrează,—şi d) pentru rezolvirea chestiei naţionalităţilor prin autodeterminare până la despărţire.

Pe lîngă acestea, partidul comunist a propovăduit atunci, conducerea momentană a armatei prin comitete alese, până la desfiinţarea armatei permanente şi înlocuirea ei prin naţiune armată, desfiinţarea disciplinei şi în special a pedepsei cu moartea. In materie politică ei proclamau: desfiinţarea claselor privilegiate, libertatea absolută a presei, cuvîntului, întrunirilor, cultului, egalitatea completă şi absolută, politică, socială şi economică, libertatea învăţămîntului şi a partidelor politice. In materie social-economică au promis comunism integral: desfiinţarea oricărui drept de proprietate individuală, comunizarea şi naţionalizarea tuturor averilor, organizarea producţiei pe baze comuniste şi a distribuirii produselor pe baze egalitare: toate serviciile publice şi toată producţia la dispoziţia maselor.

In mediul primitiv şi incult al popoarelor din Rusia, unde, alături de industria mare occidentală se găsesc toate fazele, prin care a trecut omenirea, începînd, dela nomazi, crescători de reni în tundre, trecînd prin stadiul patriarhal, agricol, stadiul feodal cu meserii şi mici burghezi, cu analfabetism fără păreche în lume, cu naivitate şi încredere în cuvîntul spus şi scris, (căci Ruşii erau deprinşi să ştie că celace nu este permis, nu este vorbit şi scris public, iar dacă se vorbeşte şi se scrie public, înseamnă nu numai că este permis, dar oarecum ordonat de stăpînire),—această propagandă, corespunzînd şi instinctelor primitive (mergi acasă, stăpîneşte pămîntul şi fabricile) a atras către comunişti toate masele, în special de pe front; ele pun imediat în practică programul comunist, în părţile importante şi interesante pentru ei: dezertează de pe front şi acaparează averile; ele sînt sigure şi de putinţa realizării comunismului economic egalitar şi etatist: nu au avut ele oare ani de-arîndul în armată, mîncare dela stat, haine, adăpost, instrumente, ajutor pentru familii?

Astfel masa imensă, dezertînd de pe front şi expropriind prin forţă şi violenţă averile, devine subjugată, prin complicitate, partidului comunist, care, în mijlocul descompunerii armatei şi aparatului statului, din lucrători fanatizaţi, precum şi din aşa zisele comitete de sărăcime (declasaţii satelor şi oraşelor) îşi organizează garda roşie —armata partidului, pe bază de disciplină aspră şi riguroasă.

Cu ajutorul acestei armate, cu adeziunea activă a masei lucrătorilor şi ţăranilor dezertaţi din armată şi ocupaţi cu exproprierea, în mijlocul dezlănţuirii urii sălbatice, acumulate, pe de o parte, şi a indiferenţei, a neutralităţii, pasivităţii şi neputinţei de altă parte, comuniştii distrug întregul aparat politic, economic şi social al imperiului rus, spectacol la care asistă, bucurîndu-se şi dînd chiar ajutor activ popoarele subjugate.

Tîrziu şi dela periferie încep încercările de restaurare: dela Don, Caucaz şi Ucraina: Cornilov, Crasnov, Denichin, Vranghel, din Siberia Colceac, din Estonia Yudenici. Ele nu reuşesc. Şi cauza principală a nereuşitei lor a fost, şi este încă, frica, mai cu seamă a ţăranilor, că restaurarea ar fi adus sau va aduce pedepsirea lor pentru dezertare şi exproprierea averilor, precum şi frica popoarelor subjugate că restaurarea ar fi adus, sau va aduce, vechea robire.

Războiul civil dezlănţuit în imensul imperiu, a excitat şi mai mult patimile. A fost unul din cele mai pline de sînge şi noroiu, din cîte a cunoscut omenirea. S'a isprăvit cu înfrîngerea imperialiştilor restauratori, descompuşi şi nesusţinuţi suficient de statele occidentale, care în împrejurările grele ale războiului mondial, şi după el, nu aveau nici prea mare interes de restaurare în Rusia, nici nu aveau putinţa de a o face.

•

In mijlocul războiului civil, cum era şi natural, s'a instalat în Rusia dictatura. Ea s'a exercitat de conducătorii partidului comunist

în numele acestui partid și al proletariatului. Ea continuă și acum, după zece ani dela revoluție și după șase dela încetarea războiului civil: sînt suprimate toate libertățile și vechi și nouă, promise și propagate de partidul comunist.

Nu există libertatea presei. Nu există altă presă decît a guvernului, adică a partidului comunist oficial. Chiar stîlpii comunismului, vechii tovarăși de exil și acțiune revoluționară, din anii grei ai revoluției și războiului civil, ai lui Lenin,—Troțky, Kamenev și Zinoviev—acum, cînd nu împărtășesc în mod absolut complect felul oficial de a conduce partidul comunist, statul rus și politica lui internă și internațională, deși rămîn strict în dogma partidului, în interiorul lui,—n'au voe să scoată un jurnal sau revistă de polemică cu oficialitatea, ci sînt siliți să recurgă la tipărituri și propagandă anonimă și clandestină.

Nu există libertatea cuvîntului și a întrunirilor, nu este permisă organizarea altor partide, nici chiar comuniste, decît a celui oficial. Nu există libertatea învățămîntului. Nu sînt permise alte școli, decît ale statului și cu programele și sistemele lui. Nu există egalitate civilă și politică. Numai proletarii și țăranii săraci au dreptul de vot și sînt eligibili; numai ei și descendenții lor au dreptul la învățămîntul superior; descendenții altor clase sociale nu au acest drept, chiar dacă ar fi de fapt nu numai proletari, ci chiar pauperi. Astfel în locul vechilor clase sociale privilegiate s'a creat una nouă —a proletarilor comuniști.

Armata permanentă este și acum fundamentul pe care e așezată întocmirea statului rus, în forma lui actuală comunistă. Această armată nu se deosebește întru nimica de cea țaristă ca organizare și conducere. Aceiași disciplină severă, cu pedepse, între care se prenumără și moartea, chiar în timp de pace; aceleași grade și lipsa oricărei discuții și eligibilități, și aceleași termene lungi pentru încazarmare și serviciu. Cu deosebire, că pe lîngă fiecare divizie este un regiment special de gardă roșie, privilegiată, chemată a face poliția specială și represiunea. În locul portretelor țarilor și generalilor vechi în cazărmi, sînt portretele lui Lenin, Frunză, Radec, Dzerjinsky, un timp ale lui Troțky (acum sînt eliminate); în locul icoanelor, stau portretele lui Marx și Engels; în locul bisericii, clubul lui Lenin; în locul regulamentelor pe bază de credință ortodoxă, țar și patrie, —aceleași regulamente pe bază: Internaționala, Lenin și comunism.

Justiția este de clasă: proveniența împricinatului din proletariat sau țărănimea comunistă, este o circumstanță atenuantă; proveniența din preoțime sau din fostele clase burgheze, este mai mult decît o circumstanță agravantă.

Aparatul administrativ și polițienesc este extrem de umflat și centralizat; însuși partidul, în congresele sale, se plînge de pletora de funcționari, de biurocratism sec, de complexitatea și paralelismul instituțiilor.

Aparatul administrativ și polițienesc al statului comunist este cu atît mai umflat și mai complicat, cu cît pe lîngă instituții obișnuite în această materie în toate țările, mai conține: instituții pentru combaterea mișcărilor contra-revoluționare, instituții pentru propaganda comunismului, instituții pentru conducere, control și educație a partidului, instituții pentru industria și comerțul statului, instituții de credit intern și extern, instituții ale statului pentru controlul gospodăriei de producere, credit și distribuție; instituții ale

partidului pentru controlul aparatului statului și a instituțiilor de gospodărie a statului...

Astfel că în forma politică, regimul comunismului în Rusia este nu numai o continuare a regimului absolutist, centralist și polițist, prohibitiv, de teroare și spionaj, al țarismului, ci o exagerare a lui la maximum posibil.

El este de altfel ușor explicabil și în afară de tradiția multiseculară din Rusia, prin situația de fapt. Toată puterea politică în uniunea republicelor socialiste sovietice se exercită în numele partidului comunist și a proletariatului industrial. Ori acești doi factori sînt extrem de reduși. Cifrele oficiale arată că la 1924 în partidul comunist, împreună cu candidații stagiari, se numărau 446000 membri, din care: 196000 (44 la sută) lucrători, 128009 (14 la sută) țarani, 121000 (28 la sută) funcționari; în Iulie 1925 erau 911000 membri și candidați, din care: 534000 (58 la sută) lucrători, 216000 (23 la sută) țărani, 160000 (17 la sută) funcționari. In 1926 se numărau: 1025000 membri și candidați. Numărul membrilor din partidul comunist în raport cu numărul lucrătorilor și țăranilor după datele oficiale, s'ar prezenta astfel: în 1924,—erau în partidul comunist 7 la sută din totalul lucrătorilor din Rusia, iar în 1925,—8 la sută; dintre țărani, în partidul comunist în 1924 se numărau 0,26 la sută, iar în 1925 0,37 la sută, socotiți la populația masculină, între 18—60 ani. Din lucrătorii din industriile mari (1605000) în 1924,—12 la sută erau în partidul comunist iar în 1925 (1845000),—23 la sută.

După cifrele date de Stalin, actualul conducător de fapt al Rusiei sovietice, în 1924 erau în toată Rusia 5500000 lucrători, inclusiv industriile mici, meseriile, lucrătorii de sezon, lucrătorii agricoli (cu 1000000 argați și 780000 someri), pe cînd populația totală se socotea la circa 140000000 locuitori. In industria mare se socotea tot după Stalin, în 1924,—1605000 lucrători, în 1925,—1845000, iar în 1926,—2099000.

Din aceste cifre se vede cît de subțire este stratul proletarian în Rusia sovietică și cît de subțire, chiar în acest strat, pătura comunistă, pentru a putea rămîne la putere și conduce statul fără dictatură, teroare și spionaj.

*

Prin războiu civil, teroare, foame, epidemii, vechile clase sociale din Rusia au fost exterminate, expulzate sau reduse la mizerie, ca vrăjmașe poporului sau ca reprezentante ale vechiului regim politic și social, odios. Tot pămîntul a trecut în mîna țăranilor, toate fabricile, uzinele și minele în mîna lucrătorilor, toate băncile și capitalurile, în mîna statului. Dar procesul acesta de expropriere violentă a averilor și de nivelare în egalitate economică, numai la două straturi sociale: proletariat-țărănime comunistă,—a nimicit economiile acumulate, organizarea producției, producția și desfacerea ei. Nivelarea tuturor s'a făcut în jos: în foame, sărăcie, goliciune, boli și sălbătăcire generală. Orice producție industrială încetase. Orașele nu mai aveau ce da satelor în schimbul hranei, de care aveau nevoe. Speranța că țărănimea, recunoscătoare comunismului pentru pămîntul luat fără plată, va pune la dispoziția statului proletarian mijloacele de existență și reconstrucție, nu s'au adeverit. Atunci s'a pus pe țărani impozit în natură: țăranii trebuiau să dea statului proletarian tot ce prisosea peste nevoile lor, a familiilor lor și necesităților

însemințării. In schimb, li se dădea hîrtie monedă, fără valoare şi literatură comunistă: ne existînd alte mărfuri pentru schimb. Şi cum ţăranii refuzau acest schimb, s'au trimis împotriva lor expediţii armate, pentru scoaterea „prisosurilor alimentare". La aceasta ţăranii au răspuns prin ascunderea „prisosurilor", prin reducerea suprafeţei arabile la strictul necesar numai lor şi prin răscoale. Aceste răscoale au avut repercusiuni în flota dela Cronştat şi în armata roşie, care cuprindea şi cuprinde şi astăzi un număr însemnat de ţărani. Nu se mai putea merge înainte cu nivelarea, naţionalizarea şi comunizarea economică...

Silit de foame, de lipsă de producţie şi de transport, în faţa răscoalelor ţărăneşti şi ameninţat de răscoale în armată,—însuşi Lenin a trebuit să renunţe la comunismul integral, violent, în ce priveşte producţia, distribuţia, schimbul, piaţa, creditul, economiile, capitalul,—şi a inaugurat un alt sistem. Cu atît mai mult a fost silit Lenin şi partidul comunist să-şi schimbe sistemul comunist integral, cu cît, cu acest sistem, însuşi proletariatul industrial, în numele căruia se făcuse revoluţia socială şi se inaugurase dictatura comunistă, era nu numai în profundă suferinţă ci într'o constantă şi repede diminuare şi declasare.

Cînd industria mare rusească a fost naţionalizată şi trecută în mîna lucrătorilor, elementele burgheze: inginerii, administratorii, contabilii,—au fost excluşi fie direct, fie prin faptul egalizării salariilor tuturor la nivelul salariilor salahorilor; pe lîngă aceasta, din inconştienţă sau mizerie, lucrătorii luau materii brute, piese, combustibil, etc., pe care le comercializau pe cont propriu, pe ascuns; ei au redus orele de muncă la minimum şi salariile la maximum, fără nici un raport cu rentabilitatea producţiei, care se dezorganiza din zi în zi, până a încetat cu desăvîrşire. Lucrătorii industriali, deşi nu mai lucrau, erau plătiţi de stat; dar plata, făcîndu-se în hîrtie monedă depreciată, nu se puteau hrăni cu ea oricît de mare ar fi fost. Nemai putînd trăi în aceste condiţii, lucrătorii au părăsit fabricile şi s'au apucat de mici meşteşuguri şi agricultură la ţară. Era deci pericol evident ca substratul însuşi al dictaturii proletariene, proletariatul industrial să dispară prin declasare şi emigrare la sate.

Pe de altă parte, cum industria rusească în cea mai mare parte era şi este adaptată nu atît nevoilor populaţiei, cît necesităţilor unui stat imperial, părea evident că refacerea industriei nu se putea începe decît prin restabilirea întîiu a aparatului statului, iar a acestuia, prin restabilirea în primul rînd a producţiei agrare,—neputînd fi nici o speranţă de a obţine capital străin, în acel timp de comunism integral.

Cum încercările de a comuniza agricultura nu au reuşit, cum massa imensă ţărănească, complice cu comunismul (la dezertare de pe front, la expropriere violentă şi la rezistenţă împotriva încercărilor de restaurare) n'a primit să muncească aşa ca tot ce produce, peste minimum de existenţă fixat de alţii, să treacă la alţii,—din toate aceste motive s'a renunţat la comunismul integral şi s'a recurs (1921) la sistemul, numit N. E. P. noua economie politică, care în realitate însă nu era decît vechea economie politică: întoarcere la sistemul capitalist burghez. N. E. P. a constat în faptul, că ţăranul a fost lăsat de capul lui: să stăpînească individual pămîntul să-l transmită prin moştenire şi arendare, să-l cultive după înţelegerea sa, chiar cu lucrători liber angajaţi; produsul muncii lui să-l poată vinde pe piaţă, pe preţuri libere; statul proletarian cumpără şi el dela ţăran pe preţul fixat de stat, dar ţăranul e liber să vîndă sau nu statului.

Astfel, rezistînd prin masa lui imensă comunismului, ţăranul din Uniunea republicelor socialiste sovietice a rămas în starea lui de mic burghez, de fapt proprietar absolut pe pămîntul său vechiu sau pe cel luat de la marele proprietar şi împărţit, nu după o lege uniformă sau după o dogmă teoretică, ci după tradiţiile şi împrejurările locale şi după forţa şi puterea de cultură a fiecărei familii. Şi astăzi, ca şi altădată, chiar de către comunişti, ţăranii sînt clasaţi în trei categorii: săraci, mijlocaşi şi chiaburi, după cantitatea de pămînt pe care o posedă, sau cultivă, sau după numărul şi varietatea capetelor de vite pe care le posedă. Pe cei dintâiu (al căror număr variază dela statistică la statistică după nevoia de a dovedi, fie scăderea numărului lor—deci serviciu adus de comunism ţărănimii, fie mărirea numărului, ca bază pentru reluarea activităţii de comunizare a ţărănimii şi pentru a indica pericolul întăririi chiaburilor—cămătari şi exploatatori) s'au bizuit comuniştii în perioada de războiu împotriva marilor proprietari şi capitalismului; acum îi interesează mai mult producătorul mai bun, adică ţăranul mijlocaş, ei constituind mulţimea. Ţăranul chiabur este rău văzut în teorie şi declarat vrăjmaş; în practică însă, acesta adaptîndu-se situaţiei şi deghizîndu-se în mijlocaş (este aşa de grea distincţia între ei, după ţări, regiuni, chiar ani) constitue cel mai puternic nucleu de mică burghezie (alături de mijlocaşi) care prin fiecare an de recoltă bună şi prin economisire devine din ce în ce mai puternică şi mai diferenţiată.

Pe timpul comunismului violent şi integral, cînd industria mare era redusă la neant, toate nevoile societăţii de produse industriale, care căutau să fie satisfăcute măcar în măsură minimă, au provocat o creştere mare a meseriilor şi a micilor industrii; ne fiind concurate, ele au luat avînt. Acomodîndu-se realităţii, paralel cu tolerarea şi apoi admiterea burgheziei ţărăneşti, căreia i s'a admis în 1924 în mod legal şi dreptul de arendare şi de angajare de lucrători, s'a tolerat şi apoi s'au admis legal şi micile gospodării burgheze ale meseriaşilor şi micilor industriaşi, până la 20 de lucrători. Tot atunci şi mai tîrziu, pentru încurajarea producţiei, unele fabrici mici, naţionalizate dar părăsite, au fost arendate la mici industriaşi.

Pentru comercializarea produselor burgheziei ţărăneşti, a meseriaşilor şi micilor industriaşi, a trebuit să se admită şi al treilea element burghez: negustorul,—care cumpără, adună, înmagazinează şi desface marfa, creditează pe cumpărător şi pe producător.

Astfel s'a restabilit prin forţa lucrurilor societatea burgheză: proprietate individuală, capital mobil, credit, procente, marfă, piaţă, depozit, magazin de *en gros*, magazin de detaliu, mostre, expoziţie, etalaj, etc., etc....

Din produsul impozitelor statului pe veniturile din producţia acestei burghezii: agrare, de mici meseriaşi, industriaşi şi negustori,—comuniştii au putut să restabilească încet-încet aparatul statului, drumurile şi apoi industria statului naţionalizată.

Astfel încît avem acum în Rusia sovietică următoarele tipuri de gospodărie:

1. gospodărie ţărănească, care produce şi îşi consumă singură tot ce produce;

2. gospodărie ţărănească mic burgheză, care produce şi pentru piaţă;

3. capitalism burghez particular în industria mică şi în comerţul mic;

4. capitalism burghez mare industrial în concesiunile date de statul comunist capitalului străin;

5. capitalism de stat în industria mare etatizată.

Toate aceste tipuri de gospodărie au dat: în agricultură 87 la sută din producția antebelică (anul 1925 după Stalin); iar industria mare 71 la sută din producția antebelică (anul 1925 după Stalin).

Astfel, din iluziile comunismului mistic, integral, violent și nivelator, după imense sacrificii nu a rămas în materie economică decît:

1. etatizarea industriei mari;

2. etatizarea comerțului de import și export;

3. etatizarea comerțului *en gros*, cu produsele industriei mari a statului și cu mărfurile importate din străinătate.

*

Situația aceasta politică și economică, după zece ani de sforțări gigantice, cu imense sacrificii, este deseori examinată și revizuită în discuțiile partidului comunist. El constată că procesul diferențierii societății din republicele sovietice crește; că, cu încetarea războiului civil, cu mărirea producției,—s'a început și o activitate politică și culturală mai intensă; dar că această activitate politică cuprinde nu numai pe lucrători, ci și pe țărani și păturile burgheze: subt forma de elemente fără partid, au început criticile și rezervele; sînt țărani nemulțumiți, se întîmplă diverse răscoale; la țărani începe să crească conștiința de clasă; burghezia simte că crește și se întărește; o parte din conducătorii industriilor mari, o parte din lucrătorii calificați, o parte din biurocrația înaltă, o parte din specialiști, care acum în Rusia nu mai sînt plătiți cu salarii uniforme, egale cu ale salahorilor, ci cu salarii diferențiate, fac economii, caută plasamente pentru aceste economii și asociații pentru micile lor capitaluri; toate aceste elemente își creiază o mentalitate și au tendințe mic burgheze. „S'a creat, zice Troțky, cea mai bună sămînță și cel mai bun bulion pentru dezvoltarea burgheziei capitaliste și cămătărești, care capătă din ce în ce mai multă solidaritate și conștiință de clasă".

Revizuind situația, partidul comunist constată în interiorul său diferite curente de apreciere, din care rezultă diferite tendințe tactice și diferite formule pentru linia de conduită de dat partidului și statului.

În primul rînd se discută chestia industriei mari. Grupul Stalin, Buharin, Ricov, Calinin (la putere) alături de grupul Trotky, Camenev, Zinoviev (opoziție) sînt de acord în a constata, că industria concesionată este capitalistă și că din punctul de vedere tehnic și gospodăresc ea merge mai bine ca cea comunizată, care în această privință ar trebui s'o imite. Cît privește industria naționalizată, ei diferă în aprecieri: grupul Stalin ar fi fost dispus să o declare socialistă, iar grupul Trotky: capitalism de stat; au convenit însă, din cauză că membrii din ambele grupuri au condus în diferite timpuri și în diferite calități gospodăria industrială comunistă din U. R. S. S., să o considere: „de tip consecutiv socialist", adică socialistă în devenire, întru cît, susțin ei, proprietarul fabricii este statul proletarian, și deci lucrătorul lucrează nu pentru capitalist, ci pentru proletariat, deși pentru egoismul lucrătorului, lui îi este indiferent cine încasează supra-valuta. Cu ocazia acestei discuții, aflăm din

gura lui Ricov unele detalii interesante asupra situației industriei mari naționalizate din U. R. S. S.. „Până acum (Noembre 1926) industria și transportul național au lucrat în pagubă, acoperită din alte resurse ale bogăției naționale (producția țărănimii și micii burghezii. N. a.). Până acum nu s'a putut amortiza nimic. Creșterea industriei a mers repede pentru că s'au utilizat clădirile și instalațiile existente; de acum înainte va merge mai încet, urmînd a se face construcții și instalații noi. În acest scop trebuesc luate serioase măsuri pentru reducerea centralismului și biurocratismului în gospodărie, care reprezintă în unele industrii până la 27 la sută în raport cu numărul lucrătorilor și prin revizii peste revizii și controluri peste controluri, se tulbură inutil mersul regulat al lucrurilor. De asemenea trebuesc luate măsuri ca să nu se mai importe din străinătate mașini de modele vechi, nerentabile, sau mașini și instalații noi, bune, dar fără să se fi pregătit lucrătorii noștri în timp pentru a ști să le întrebuințeze bine și rentabil,—ca să nu fim siliți, după ce le stricăm sau le ținem neutilizate, să importăm din străinătate, cu prețuri mari, lucrători străini ca să le repare, să le manipuleze și să învețe pe lucrătorii noștri. Fabricile noastre trebuesc sistematizate. S'a construit la Moscova, cu mare cheltuială, o imensă fabrică de tăbăcărie și pielărie, fără să se ție socoteală că la Rostov pe Don există deja o asemenea fabrică mare; acum din lipsă de materii prime, din lipsă de nevoe pe piață de marfa produsă, una din fabrici trebue să stea degeaba,—capital mort și lucrători fără lucru. Lipsa în țară de ceruză și de chibrituri a făcut că în toate părțile, fără nici un plan, să se construiască o mulțime de fabrici de acest fel: acum, jumătate din ele stau închise: capital mort, pierdut. Fabricile noastre nu produc mașini, din această cauză le importăm din străinătate, iar cînd încercăm să le facem în țară ne costă scump: am construit tractoare la fabrica Putilov: ne-a costat de cinci ori mai scump ca cele importate".

„*Este incontestabil că trebue industrializată țara, pentru ca pe această cale să se mărească numărul și deci importanța și rolul proletariatului și să se creieze astfel condițiile esențiale materiale pentru societatea socialistă*".

„Acum avem două curente extremiste: primul cere încurajarea prin toate mijloacele a agriculturii, ca apoi în etape ulterioare să se pule problemele industrializării (Bogușevskyi și alții, eliminați din partid pentru această erezie țărănistă N. aut.); al doilea cere supraindustrializare (Trotky, Zinoviev, Kamenev), dar mergînd pe această cale se vor stabili între industria și agricultura noastră raporturi ca între Anglia și coloniile ei, pe care le exploatează".

„Opoziția susține că prin diferențiare, la sate, s'a reluat firul creiării fermerismului capitalist, stratificare, iar partidul ar sta pe loc, ar face concesii micei burghezii, ca la urmă să fie silit să capituleze. Ei cer un impozit mare pe țăranii, mici burghezi, ca, cu acești bani, să ne supraindustrializăm. Ori aceasta nu se poate: țăranul acum plătește statului o treime din venituri: a-i impune mai mult este a-l provoca, a rupe legătura țărănimii cu proletariatul, a călca dogma lui Lenin, a provoca răscoale,—lucruri pe care le cunoaștem. Este adevărat că capitalul particular a devenit mai organizat, mai activ, mai adaptat împrejurărilor, în legături mai strînse cu statul și el mai activ; dar prin aplicarea strictă a legilor existente, îl vom stăpîni. De unde atunci bani pentru industrializare? Nu putem recurge acum, cum am recurs, la emisiune; ar fi să stricăm totul, să

depreciem valuta, să avem buclucuri cu salariile lucrătorilor și funcționarilor, cu cumpărare de mărfuri din străinătate și de alimente de la țărani: toate acestea cu consecinți politice grave pentru noi. Și așa am avut anul trecut dificultăți mari: țăranii n'au vrut să ne vîndă pentru export atîtea cereale și cu acel preț pe care l-am fixat, și cu mare greutate, reducînd importul, am menținut valuta, provocînd o foamete internă de mărfuri, cu nemulțumirile și greutățile consecutive; anul acesta alte dificultăți din partea țăranilor; din cauza prețurilor mici pe care le-am plătit anul trecut pe materii industriale, ei au redus cultura lor și am fost siliți, pentru 40 la sută de import, să aducem din străinătate: in, bumbac, lînă, piei; noroc că anul acesta prețul mondial al bumbacului este scăzut. Nu ne rămîne pentru industrializare decît venitul pe care sperăm să-l avem, anul acesta pentru prima oară, din industrii, budgetul și economiile populației, drenate prin subscrieri, împrumuturi de stat cooperative și case de economie, care nu au anul acesta decît 90 milioane, adică de abea 6 la sută din ce era la 1 Ianuar 1914. Opoziția propune urcarea prețurilor pe mărfuri, pentru a mări salariile lucrătorilor; nu putem mări salariile până ce nu se mărește intensitatea și productivitatea muncii lor; nu putem mări prețul mărfurilor, pentru că vom nemulțumi pe consumatori și vom rămîne cu stocuri moarte, care constitue o nenorocire și vor trebui la urmă vîndute în pagubă. În comerțul extern balanța a fost pasivă: trebue să o activăm cu 100 milioane și ne mai trebue să importăm pentru 75 milioane valută".

Dacă, după cum am văzut din cele expuse, există diferență de păreri asupra aprecierii situației industriei mari, etatizate în Rusia (unii făcînd glume răutăcioase asupra lor spun că primul, care a dat exemplu de etatizare a industriilor în Rusia, a fost Witte, reacționarul, care a instituit monopolul fabricării și vînzării alcoolului, și că comuniștii nu fac, după ce au reînviat fabricarea și vînzarea alcoolului de statul comunist, decît să-l extindă la alte băuturi și apoi la alte produse industriale) — nu există discuții asupra monopolului comerțului de import. El este socotit ca un pur oficiu de mijlocitor, comisionar, exercitat de partidul comunist și aparatul de stat comunist rus între capitalismul burghez internațional, care își vinde mărfurile și burghezia mică rusească, care le cumpără cu prețul pe care îl fixează mijlocitorul, acesta încasînd diferența mare și, fiind monopolist, speculînd pe țăranul consumator. Monopolul comerțului de export de asemenea nu este socotit decît ca un oficiu de mijlocire a partidului și statului comunist, între țăranul rus producător, care nu poate vinde pentru export decît pe prețul fixat de mijlocitor, și între negustorul, capitalist internațional, care cumpără marfa pe prețurile mondiale. De sigur nu este nici un caracter socialist, sau comunist, în această operație comercială, politico-economică, afară de faptul, că mijlocitorul se etichetează comunist și întrebuințează „supra valuta" așa cum crede util.

Nu avem date precise, din discuțiile publice, dacă țăranii încep a-și da seamă de situația care li s'a creat prin monopolul de export și de import. Din discuțiile mai sus citate se vede că deocamdată țăranii reacționează totuși: în 1925 nu au vîndut atîtea grîne cît aveau nevoe comisionarii, iar în 1926 nu au vîndut atîta in, lînă, bumbac și piei, cîte le cereau comisionarii. De sigur că sînt în Rusia elemente care vor utiliza aceste fapte în lupta politică și economică.

*

Deși profund internaționali, ca concepție, izvorîtă din dogma marxistă: „în lupta proletarilor de diferite naționalități, social democrații apără interesele comune ale întregului proletariat, independent de naționalitate", — comuniștii față de naționalități, din considerații tactice, au avut și au diferite atitudini. Pentru a avea ajutorul naționalităților în lupta contra vechiului regim, au proclamat egalitatea și suveranitatea tuturor popoarelor din Rusia până la despărțire. Veniți la putere, și-au schimbat atitudinea. Din 1917 Ucraina (22415000 locuitori) constituia o republică, care se proclamase independentă. Principiile în materie de naționalitate nu i-au împiedicat pe comuniști să declare războiu Ucrainei, întru cît aveau nevoe de pînea ei. Pacea dela Brest-Litovsc și apoi ocupația germană au scăpat un timp Ucraina de invazia moscovită, subt formă comunistă; după înfrîngerea Germaniei, Ucraina devine cîmpul pentru războiu civil între albi și roșii, ca la urmă să fie anexată subt forma de „republica socialistă sovietică Ucraina", la uniunea republicelor socialiste sovietice.

Roșii albi (5884000 locuitori) la 17 Decembre 1917 își proclamase independența de Rusia: subt ocupația germană, s'a format parlament, guvern, aparat de stat. Principiile și situația internă nu i-au împiedecat pe comuniștii din Moscova să ocupe Rusia albă, care și astăzi este anexată la Rusia subt titlul de „Republica socialistă sovietică Rusia albă".

Tatarii din Rusia (3738000 locuitori) sînt grupați în trei centre teritoriale însemnate: Cazanul pe Volga, Bahci-Sarai în Crimeia, și Bacu în Caucaz. Tătarii din Cazan s'au despărțit de Rusia la 1918, declarîndu-se independenți, dar așezați între Moscova comunistă și Siberia lui Colceac, au fost împinși din ambele părți în războiul civil, rămînînd și acum anexați la Rusia subt titlul de „republica socialistă sovietică Tataria".

Crimeia, declarată independentă la 1917, recunoscută ca stare de către Germani, care au ocupat-o provizoriu, devine ulterior, după retragerea trupelor germane, cîmp de luptă între albi și roșii, ca în urmă să rămîe: „republică socialistă sovietică Crimeia", anexată la Rusia; în partea de nord a Crimeei, se formează acum, cu ajutorul capitaliștilor evrei internaționali, o republică evreiască rurală (împotriva căreia protestează unii țărani, care pentru împroprietărire sînt trimiși în Siberia), iar în partea ei de Sud se află portul principal militar al Rusiei actuale—Sebastopolul.

Republica tătărască din Caucaz s'a constituit la 1917 în asociație cu republicele armeană și gruzină; apoi această asociație s'a despărțit în trei republici independente: Gruzia, Armenia și Azerbedjain (republică tătărască) cu capitala Bacu. Toate aceste republici, cu ajutorul și rivalitatea Germanilor, Turcilor și apoi a Englezilor, au durat până la 1920, cînd, subt titlurile de republici socialiste sovietice: „Gruzia", „Armenia", „Gorscaia" (Munteni) și „Daghestan" (Lezghini, Ceceni, Cercheși), au fost anexate la Rusia sovietică. Bașchirii (1500000 locuitori, între Volga, Cama, Urali) Chirghizii (4500000 locuitori, între Volga, Marea Caspică și Sir-Daria) au avut și ei o regiune autonomă; acum, împreună cu Voteacii, Careiii, Zirenii, Calmucii și Germanii de pe Volga, formează republici socia-

liste sovietice, anexate la Uniunea republicilor socialiste sovietice, a cărei conducător heghemon este republica socialistă sovietică rusească, cu capitala Moscova.

Revoluţia din Mart 1917 a dat tuturor acestor popoare un nou şi puternic imbold către cultura naţională. Cu tot calvarul războiului civil, conştiinţa şi cultura lor naţională s'au dezvoltat. Popoare agricole şi pastorale cu un minimal procent de urbani (în cea mai mare parte element colonist străin), ele au suferit mai puţin de procesul nivelării. Procesul de distrugere al marei proprietăţi a lovit mai mult pe Ruşi şi pe rusificaţi; popoarele străine au profitat de acest proces pentru a pune stăpînire pe pămînturile lor naţionale, care au fost înstrăinate. In procesul de nivelare, popoarele subjugate (în special în Caucaz, Taşchent, şi în alte părţi, unde regimul ţarist, pentru rusificare, adusese mulţi colonişti pe care i-a împroprietărit larg pe terenuri bune, de pe care izgonise în locurile rele pe autohtoni), profitînd de războiul civil şi de tendinţa comuniştilor de a combate pe chiaburi, au căutat şi au reuşit, în mare măsură, să se răzbune pe coloni şi să-şi recapete pămînturile pierdute.

După încetarea războiului civil, mişcarea de dezvoltare naţional-culturală, la diferite popoare, creşte. In special procesul naţionalizării şi deci diferenţierii de Rusia se dezvoltă în Ucraina, de unde limba rusească şi împreună cu ea funcţionarii, profesorii etc. sînt eliminaţi. Profitînd de violenta pornire ateistă a partidului comunist şi de propaganda violentă şi adesea vulgară şi ofensatoare (în cît la un congres comunist s'a hotărît să fie mai redusă şi mai puţin violentă, căci ofensează şi supără pe ţărani şi excită pe alţii), unele popoare au început să revie pe faţă la vechile lor culturi păgîne, iar multe la limba lor naţională în biserică, altă dată oprită. Deşi comunismul rusesc a admis limbile şi oarecare organizări naţionale numai din consideraţii tactice şi pentru propaganda comunismului, puterea vieţii şi puterea maselor a extins procesul diferenţierii naţionale mult mai departe. Din această cauză vedem declaraţii nouă în chestia naţionalităţilor, în uniunea republicilor socialiste sovietice. Deja la congresul din 1919 a partidului comunist rus, Buharin, unul din leaderii comunismului teoretic şi unul din factorii guvernamentali principali spune: „Ce este o naţie? In mod strict ştiinţific: totalitatea claselor unui popor; nu este proletariatul sau burghezia (ţărănimea); ci proletariatul şi burghezimea. De aceia, întrucît facem dictatura proletariatului, nu putem proclama drepturile la autodeterminare a naţiilor, căci ar trebui să recunoaştem atunci ficţiunea voinţii naţionale, care se realizează prin întrebarea întregei naţii, adică a proletariatului şi burghezimii". Alt leader, Peatacov, spune mai clar: „Nu trebue să facem nici o concesiune dreptului de autodeterminare: noi nu putem admite ca forma de existenţă a Ucrainei proletare, să fie determinată de către masele muncitoare ucrainiene exclusiv şi independent". Alt comunist, fără responsabilitate, dar din această cauză mai sincer şi exprimînd mai exact părerile predominante în partid, Siniţa, declară „Principiul dreptului de autodeterminare trebue respins în mod hotărît nu numai faţă de naţiile burgheze, dar şi faţă de proletariatul naţiunilor separate".

Cu drept cuvînt Lenin a răspuns: „Dacă zgîrii pe unii comunişti, subt pielea lor vei găsi şovinişti Ruşi".

In realitate, pentru comunişti chestia fundamentală este apropierea proletarilor de diferite naţionalităţi pentru lupta revoluţionară; numai pentru a îndepărta neîncrederea maselor muncitoreşti din ţările subjugate, se recunoaşte egalitatea naţionalităţilor şi drepturile lor teoretice la separare de statul comunist; numai pentru a îndepărta neîncrederea popoarelor şi a proletariatului, partidul a admis ca o formă tranzitorie unirea federativă a statelor organizate după tipul sovietic.

Cu toate aceste declaraţii şi tendinţe centraliste şi şoviniste, procesul diferenţierii naţionale se adînceşte; şcolile, administraţia, justiţia, cultul în limbile naţionale îşi fac opera lor. Rezistenţa faţă de tendinţele centraliste creşte. Racowsky a fost silit la un congres să ceară pentru Ucraina, armată naţională. La propunerile de legiferare centralistă în materie de justiţie şi altele, reprezentanţii popoarelor subjugate caută să reziste. Formele de viaţă socială la popoarele străine se păstrează tradiţionale şi formele sociale şi juridice nouă nu pătrund, sau nu prind la ele, întrucît formele nouă comuniste ruseşti sînt făcute pentru viaţă urbană şi industrială, pe cînd popoarele străine au viaţă patriarhală, rurală, agricolă, mic-burgheză.

Dar diferenţierea dintre comunism şi popoarele subjugate se adînceşte şi din consideraţii economice. Majoritatea comuniştilor şi majoritatea mare a proletariatului industrial din uniunea republicilor socialiste sovietice sînt ruseşti; întreg aparatul statului proletarian şi întreaga politică şi gospodărie fiind îndreptate în folosul acestei clase privilegiate,— în detrimentul şi pe socoteala agricultorilor şi micei burghezii rurale, căreia îi aparţin masele mari ale popoarelor subjugate,—conflictul de interese naţionale şi politice se adînceşte şi prin conştiinţa gradat crescîndă a conflictului economic. Intr'adevăr, popoarele subjugate sînt silite să vîndă produsele lor agricole şi materiile prime, după preţurile fixate de statul proletarian în interesul proletariatului rus şi, în acelaşi timp, să cumpere produsele industriei (naţionale sau internaţionale) după preţurile fixate în interesul aceluiaşi proletariat rus. Astfel că şi în forma de producător şi în forma de consumator, fiecare din popoarele din Ucraina, Caucaz, Taşchent, Crimeia, republicile tatare, calmuce, başchire, au interese contrarii cu statul şi proletariatul comunist moscovit.

Acest conflict latent se adînceşte şi desigur că va determina fenomene însemnate în viaţa Rusiei sovietice. Comunismul moscovit sovietic, fiind industrial şi rusesc, nu se poate împăca cu interesele popoarelor străine agricole şi burgheze. Această stare se reflectează şi asupra bazei comunismului: armata uniunii republicilor socialiste sovietice este unitară rusească. Ucrainenii au cerut armată naţională, întru cît armata unitară desnaţionalizează. Nu s'a mai revenit asupra acestei chestii, — celace nu înseamnă însă că ea nu există şi nu îşi face drum. Evident că creşterea conştiinţei burgheze şi creşterea conştiinţei naţionale nu sînt factori care să consolideze, în armata uniunei socialiste sovietice, compuse în majoritate din ţărani şi din mulţi străini, simţul datoriei proletariane.

*

Incă din toamna anului 1917 şi imediat după ce s'a instalat regimul comunist în Rusia, toţi profeţii lui,—bazaţi pe vechea dogmă a lui Marx: „Din cauza interdependenţei economice şi politice venirea

la putere a socialismului într'un singur stat şi cel mai înapoiat economiceşte, este imposibil de menţinut, fără să fie urmată de revoluţia socială imediată, cel puţin în alte cîteva ţări înaintate proletariane ca Anglia, Germania, America sau Franţa"—au anunţat Rusia, Europa şi pe toată lumea, că revoluţia socială mondială vine repede; la început dădeau termene scurte, de luni, apoi au venit cu amînări. Cum fenomenul prezis nu s'a grăbit să se producă în mod fatal, în împrejurările grele de haos şi foamete de îndată după războiu, la termenele fixate,—conducătorii statului comunist au hotărît pe de o parte să grăbească prin toate mijloacele revoluţia mondială, iar până atunci să se menţie prin orice mijloace în Rusia.

Aceste două idei: organizarea revoluţiei mondiale şi rămînerea la putere, la conducerea statului rus a partidului comunist, constitue baza întregei activităţi a politicii ruseşti, atît a celei externe cît şi a celei interne.

De aici, în politica externă activitatea dublă: pe de o parte legături diplomatice şi economice cu capitalismul mondial, în văzul şi auzul tuturor; pe de altă parte propagandă clandestină şi pe faţă a revoluţiei violente împotriva capitalismului mondial, organizare de partide comuniste în ţările capitaliste, susţinerea lor prin mijloace băneşti, organizare de greve, răscoale, etc.. In statele occidentale se excită şi se ajută lupta de clasă: greva din Anglia, atentatele şi răscoala din Bulgaria, putchiurile din Germania, organizarea de gărzi roşii prin trimişi ruşi—toate aceste se recunosc, se discută pe faţă şi se critică cauzele nesucceselor, în congresele comuniste din Moscova. In statele orientale, în special în Maroco, Tunis, Syria, în China, Persia, India, în colonii, pe lîngă excitarea luptei de clasă, se face excitarea urii de rasă; de aici, subt influenţa şi cu ajutorul lor, exclusivismul şovinist în India, China, etc.. In urmărirea drept liniară a scopului, nu le repugnă alianţele nici cu reacţionarii monarhişti, nici cu şoviniştii. Faţă de vecinii lor apropiaţi: Finlanda, Letonia, Lituania în cursul anilor 1917 şi 1918, cînd se ţineau de dogma comunismului integral, au încercat să impue comunismul prin foc şi sabie, cum impuneau Turcii ghiaurilor islamul,—pe timpuri. In aceleaşi condiţii, au declarat războiu Poloniei şi au anexat Gruzia, stat independent, condus de partidul social democrat.

„Lumea s'a împărţit în două lagăre,—spune Stalin, actualul conducător de fapt al Rusiei sovietice,—lagărul imperialist şi lagărul anti-imperialist. In fruntea ţărilor imperialiste capitaliste stau Anglia şi America. In fruntea ţărilor care luptă pe viaţă şi pe moarte cu capitalismul şi imperialismul, stă Rusia sovietică". „Anglia şi America sînt centrul de atracţie a burgheziei, iar Rusia sovietică este centrul de atracţie pentru muncitorii occidentali şi pentru revoluţionarii Orientului". „Delegaţiile lucrătorilor străini, care vin la noi, sînt dovada că partidele proletariatului revoluţionar din Europa, ne vor apăra şi, în caz de nevoe, vor lupta pentru noi. Aceasta este baza legăturilor noastre cu proletariatul occidental: ei îşi iau răspunderea morală, ei iau apărarea statului nostru, în caz de intervenire a statelor capitaliste la noi. Dacă proletariatul mondial nu va voi să se lupte împotriva noastră, războiul împotriva noastră este imposibil. Iată sensul secret al călătoriilor pe care lucrătorii străini le fac în Rusia, şi pe care noi trebue să le încurajăm. Am auzit întrebînd: oare nu ne costă prea mult aceste vizite şi călătorii? Este ruşinos să se vorbească aşa (se vorbeşte totuşi). Noi trebue să facem toate jertfele pentru a convinge proletariatul occidental că sîntem singurul stat pe care ei trebue să-l apere, luptînd împotriva capitalismului statului lor". „Problemele noastre în materie internaţională sînt: în primul rînd întărirea partidelor comuniste în Occident, ca ele să aibă majoritatea în masele lucrătorilor şi să aibă legături strînse cu noi; în al doilea rînd, să se întărească legăturile dintre noi şi mişcările de eliberare a popoarelor subjugate din Orient, căci aceste popoare sînt aliaţii noştri naturali în lupta contra capitalismului mondial" (*Pravda*, No. 291 din 20 Decembre 1925).

Acestea sînt bazele politicii externe a Rusiei comuniste: pregătirea revoluţiei mondiale, slăbirea adversarilor (Anglia, America), instigînd India, China etc. şi crearea de aliaţi pentru Rusia sovietică în proletariatul statelor de intervenţia cărora ea se teme.

Rusia sovietică urmăreşte cu deosebită atenţie politica mondială. La fiecare congres sau conferinţă a partidului, unul din leaderi face o expunere asupra situaţiei mondiale, cu totul în afară de politica oficială a ministerului de externe (Cicerin), care politică nu se discută în public. La ultima conferinţă a partidului comunist (Oct.—Noembre), 1926, expozeul acesta a fost făcut de Buharin. El constată că în capitalismul mondial, contrar aşteptărilor, s'a produs o stabilizare, dovedită prin creşterea totală a producţiei, prin creşterea comerţului şi prin fixarea valutelor. Dar această stabilizare a capitalismului nu este egală în toate ţările. In America ea s'a făcut repede, în Anglia este oarecum slăbită prin greva din minele de cărbuni şi prin revoluţia din China; în Germania şi Franţa este stabilizarea capitalismului mijlociu, în Polonia, Iugoslavia, Cehoslovacia, este mai mult agrarizare şi vegetare. In industria mondială este o puternică tendinţă şi multe realizări pentru raţionalizarea industriei capitaliste, care dă o mărire a productivităţii şi intensităţii muncii, prin trustificare, ameliorări tehnice şi reducere de fabrici neproductive; aceste măsuri s'au aplicat cu succes în industriile oţelului, cărbunelui şi în industriile chimice. Dar toate aceste raţionalizări şi cartelări, care se produc mai cu samă în Germania, nu pot fi socotite ca sigure şi stabile, întrucît depind de capitalul american; iar acesta, fiind întrebuinţat până acum pentru acoperirea plăţilor după planul Dawes, cu creşterea viitoare a acestor plăţi nu se ştie dacă va mai continua să vie,—şi atunci toată stabilizarea şi din Germania este şubredă. Cît timp Germania, învinsă, robită, tratată drept colonie de către Antanta învingătoare, îi rezista acesteia şi ne dădea speranţa unui războiu între capitalişti, ne era simpatică şi făcusem legături cu dînsa; acum lucrurile schimbîndu-se, noi trebue să stăruim să se facă acolo propagandă contra raţionalizării industriei în Germania, deşi aplicată la noi, acea raţionalizare ar fi extrem de utilă. Trebue combătută raţionalizarea, căci se va resfrînge asupra lucrătorilor, fie ca mărire a zilei de lucru, fie ca reducere a numărului de lucrători, fie ca micşorare de salariu sau scoborîre a calificării muncii,—astfel ea trebue exploatată, spre a împinge pe lucrătorii din aristocraţia proletariană engleză şi germană spre stînga".

„Dar toată stabilizarea aceasta a capitalismului mondial, după cum am văzut, neegală şi vulnerabilă, este profund ameninţată de următorii factori de prima importanţă: 1) greva minerilor din Anglia, care a sărăcit şi zdruncinat profund capitalismul din acea ţară şi a împins pe lucrătorii englezi spre noi, care i-am susţinut, astfel că în viitor se vor vedea rezultatele sforţărilor noastre pentru revoluţionarea Angliei; 2) persistenţa şi progresele Rusiei socialiste, care ser-

veşte drept imbold, pildă şi bază pentru revoluţionarea proletariatului din lumea intreagă şi, in sfirşit 3) revoluţia din China, care are o importanţă mondială colosală; este lovitura de măciucă ce se dă capitalismului mondial. Este adevărat că industrie mare in China este puţină,—deabia cinci milioane de lucrători industriali, la patru sute milioane de locuitori. Este adevărat că chestia marei proprietăţi agricole nu se pune in China, (unde măsura pămintului este „mu"—a cincisprezecea parte dintr'un hectar) aşa cum s'ar pune in alte părţi, căci in China deabia dacă sint două sute de proprietari care au 10000 *mu* şi 30000 care au 1000 *mu*, ci masa imensă a pămintului este pulverizată şi cultivată intensiv de ţăranul chinez; dar avind in vedere impozitele de 18 feluri puse pe ţărani, avind in vedere pauperismul, care alimentează cadrele militare ale diferiţilor generali ce participă la războiul civil, acum,—după ce am reuşit să adunăm intr'un front unic pe lucrători, ţărani, meseriaşi, intelectuali democraţi şi radicali, dar şi burghezia naţională impotriva capitalismului imperialist străin, spre a-i da o lovitură formidabilă,—interesul nostru este, ca, cu tact şi pricepere, să organizăm din timp şi pe nesimţite lupta de clasă, prin provocarea discuţiei reformei agrare. Inţelegeţi succesul formidabil al acestei mişcări contra statelor capitaliste, cind revoluţia din China va trece in Indii, Indochina şi celelalte colonii, căci desigur, după aceasta, va veni războiul civil in metropolele europene şi americane".

Desigur că in această expunere a lui Buharin sint multe date precise şi interesante, dar şi multe iluzii, mult fanatism şi violenţă. In orice caz, din cuvintele lui ne putem lămuri asupra politicii externe comuniste.

*

Intirzierea revoluţiei mondiale; situaţia proletariatului in statul proletarian, de fapt inferioară situaţiei proletariatului din ţările capitaliste; apariţia şi dezvoltarea peste măsură de repede a elementelor burgheze in statul comunist; creşterea şi dezvoltarea elementului biurocratic şi intelectual, care se diferenţiază de mase (prin trecerea prin şcoli, prin specializare in diferite aparate economice şi sociale) şi capătă conştiinţă burgheză, acolo unde, după program, nu trebue să fie decit o singură clasă şi nici o luptă de clase;—toate acestea se reflectează in partidul comunist, subt formă de diferite curente şi disensiuni, care se complică şi prin ambiţii de conducere şi direcţie.

Prima disensiune in partid a fost acea a lui Troţky, care,—invinuit că 1) vrea să se institue şef al partidului in locul lui Lenin, 2) vrea se impue doctrina sa că revoluţia se bazează pe proletariat, in locul doctrinei lui Lenin, că revoluţia se bazează pe proletariat şi ţărănime, şi 3) că discreditează pe amicii lui Lenin—Zinoviev şi Camenev—că in Octombre 1917 nu credeau in necesitatea şi succesul revoluţiei sociale,—a fost scos din treburi, rămiind conducerea partidului in miinile unui comitet, in cap cu Zinoviev, Camenev, Stalin, Buharin, etc.. In acest comitet şi-a format majoritate şi a luat ascendenţă Stalin, secretarul partidului, cu grupul său; iar Zinoviev şi Camenev, nemulţumiţi de situaţia onorabilă dar subordonată in care au fost puşi, au inceput din 1924 o puternică agitaţie clandestină şi pe faţă, in partid, in special la Petrograd, impotriva conducerii partidului şi atotputerniciei lui Stalin şi-a lor lui, care nu permit nici discuţii in cadrul partidului şi in revistele lui. La această mişcare opoziţionistă s'au asociat diferite alte curente, cu alte tendinţi. Stalin, fiind la guvern, şi ca secretar general al partidului dispunind de toate mijloacele, a reuşit să menţie disciplină severă şi să facă ca Zinoviev şi Camenev, la care mai tirziu s'a asociat şi Troţky, să intimpine mari rezistenţe in partid, din care cauză, in urma unor lupte dirze, au fost scoşi dela conducerea politică a partidului comunist, (lucru care a bucurat şi pe adversarii comunismului, care făceau glume, că un creştin-gruzin, adică Stalin—Djugaşvili a mincat trei Evrei, adică pe Bronştein, Rozenfeld şi Apfelbaum).

Faţă de intirzierea revoluţiei mondiale, Stalin a venit cu o nouă teorie: victoria socialismului este posibilă intr'o singură ţară, adică in Rusia, chiar cind revoluţia mondială intirzie. Ar fi extrem de lung şi plicticos, să redăm, fie chiar rezumativ, polemica lui Stalin impotriva lui Karl Marx şi Engels, cărora le opune citaţii din Lenin; şi răspunsurile pline de diplomaţie şi fineţe, ale lui Troţky, Camenev şi Zinoviev, care produc alte citaţii din Lenin şi Stalin, din care rezultă contrariul celor afirmate acum de Stalin; dar cu toată polemica şi nuanţele dintre ei, toţi in realitate fiind imbarcaţi pe aceeaşi corabie, caută să afirme că ei construesc acum societatea socialistă şi că in cursul acestei construiri va veni revoluţia mondială, ca să desăvirşească lucrarea lor. Deşi au afirmat de multe ori că fără revoluţie mondială mult timp nu vor putea rezista, interesul de a nu descuraja pe partizani ii face să aibă aerul că nu dezmint noua formulă a lui Stalin, afirmind că in timpul constructivismului socialist din Rusia va veni revoluţia mondială. Stalin totuşi perzistă: „Noi vom invinge elementele capitaliste dela noi din ţară, dar nu putem garanta numai contra unei intervenţii externe până nu va invinge proletariatul intr'o serie de ţări străine, iar până atunci scumpa noastră armată ne va apăra, iar proletariatul din ţările occidentale va impiedica să fim atacaţi şi ne va ajuta. Victoria socialismului intr'o singură ţară, chiar intirziată, cum este Rusia, este posibilă, cu toate spusele că aici ar lipsi condiţiile obiective pentru socialism. Cel care afirmă că nu vom putea invinge toate dificultăţile, din cauză că sintem in urmă din punct de vedere tehnic şi economic, slăbesc voinţa de victorie a proletariatului şi impiedică revoluţia in alte ţări".

Troţky formulează mai precis diferenţele dintre opoziţie şi guvern. El susţine că guvernul nu apreciază suficient importanţa dezvoltării accelerate a industriei statului; după dinsul, aceasta s'ar dezvolta mai incet decit elementele capitaliste din Rusia sovietică. El indică că in anul 1925 au lipsit mărfuri pe piaţa Rusiei in valoare de 380 milioane ruble aur, iar in 1926 pentru 500 milioane. „Ne apropiem de producţia antebelică, dar populaţia este mai mare şi nu este un ideal producţia şi consumaţia din 1913, cind era in realitate sărăcie şi barbarie". Troţky cere dezvoltarea rapidă a industriei şi reprimarea dezvoltării rapide a capitalurilor particulare. In acest scop propune aplicarea de impozite mari pe ţăranii mijlocaşi şi chiaburi şi urcarea preţurilor pe mărfuri; aceste resurse să fie intrebuinţate pentru industrializarea forţată. El se opune tendinţelor de a se lărgi drepturile electorale pentru elementele ţărăneşti şi mic-burgheze şi critică conducerea cooperativelor, care s'ar bizui pe ţăranii chiaburi. Pentru lucrători el cere mărirea salariilor şi invinueşte aparatul statului şi a partidului de biurocratism excesiv şi de tendinţe mici burgheze. Semnalind importanţa numărului mare a celor fără adăpost şi

fără lucru, a huliganismului și șomajului, Troțky cere luarea de măsuri urgente, întrucît faptul că satele dau pe fiecare an 2000000 de brațe disponibile, din care 500000 vin la orașe, iar în industrie nu se plasează mai mult de o sută de mii,—nu este de natură a indica o ușurare a acestei situații simptomatice. „Este adevărat, zice Troțky, că construim socialism, că-l vom construi, dar mergînd pe acest drum cu pasul unei broaște țestoase, nu-l vom construi niciodată, fiindcă ne controlează piața mondială".

Din partea lui, Kamenev precizează: „Trebue ca în cel mai scurt termen să ajungem și să întrecem nivelul dezvoltării industriale din țările capitaliste; numai astfel putem dovedi superioritatea gospodăriei socialiste. Este chestie de tempo de dezvoltare. Avem stat proletarian, dar cu deviații biurocratice de eliminare a proletariatului dela conducere; în etajele inferioare ale clădirii de stat, puterea este de fapt în mîna elementului țărănesc și nu a celui proletarian. Partidul nu ține în seamă just și exact raporturile de clase în stat; în special nu ține bine seamă de acumularea capitalurilor particulare, nu bagă în seamă puterea manifestată de țărani; avem resurse de a ridica industria fără a supăra pe țărani cu lipsa sau scumpetea mărfii; cum lucrătorul este prost plătit, resursele sînt în alte părți: impozite pe chiaburi și pe burghezi. Altfel, stăm rău: industria noastră este întîrziată, slabă și proastă, revoluția mondială întîrzie, revoluția culturală, care trebuia făcută încă de regimul burghez, nu se face suficient nici acum. Oricît de sceptic nu am privi cifrele ce ni se dau asupra capitalului particular, trebue să observăm că acesta are o densitate mai mare și un vot mai mare; trebue să vă dați seamă că masa țărănească este extrem de puternică; iar statul și dictatura noastră închid hermetic acest cazan și, cînd se face cea mai mică gaură, toată presiunea acestei ideologii vrăjmașe nouă, toată suma voturilor acestei majorități a populației, care ține în mînile ei maximum de producție,—apasă cu putere de clasă. Orice crăpătură în alianța lucrătorilor cu țăranii este periculoasă. Voiți oare să așteptați ca să se cristalizeze și să se valorifice psihologia și ideologia acestei țărănimi, care nu vrea să ne dea atîta pîne cîtă ne trebue pentru dezvoltarea socialismului și nu vrea să ne-o dea pe prețul care nouă, statului proletarian de lucrători, ne convine".

In aceste critici, Stalin vede tendințe social-democratice, descompunerea partidului și a disciplinei. „Pe baza ideilor lor, tovarășii din opoziție ar trebui să se constitue într'un partid aparte, pur proletarian. Neavînd acest curaj, vor salturi eroice, supraindustrialism, avanturism. Industria și agricultura nu se pot dezvolta decît mînă în mînă".

Buharin, la rîndul său, în criticile opoziției vede originea în partidele comuniste din Franța și Germania a curentelor antimoscovite și antirusești, care îl proclamă pe Stalin ca rege al țăranilor din Rusia.

Discuția continuă și va continua între succesorii conducătorilor actuali ai Rusiei sovietice, cum a urmat între predecesorii lor, iar viața de toate zilele își urmează mersul său, după legile sale, pe deasupra și adesea împotriva tuturor discuțiilor și mai cu samă a teoriilor.

Rusia sovietică rămîne și acum țara de imense contraste: „Palatele imperiale din Livadia sînt transformate în sanatorii, iar la Moscova gazgazii la maternitate au mîncat de viu un copil nou născut. Se construesc turnuri pentru radio iar turme de copii-fiare fără adă-

post peregrinează pe străzile orașelor. S'a fondat un înalt institut pentru studiarea operei publicistice a lui Lenin, iar alături înflorește analfabetismul și păducheria, superstițiile, vrăjile și descîntecile. Se încearcă introducerea în agricultură a tracțiunii mecanice, iar alături se ară cu plug de lemn. Lucrătorii se socotesc a fi la guvern și ridică fabrici, iar masse de lucrători fără lucru umplu orașele și noi și noi valuri vin dela sate. Sînt mulți flămînzi și goi în țară, iar alături pe trotuarele orașelor se plimbă obraznice, văpsite, și grețoase femeie". (Buharin, Pravda, 7 Noembre, 1926).

Dar pe lîngă că a fost și este țara imenselor contraste, Rusia evident că rămîne și țara de imense și contrarii posibilități...

Dr. P. Cazacu

Rugăciune

Iată, Doamne, sufletul meu greu,
Pasăre ce mi-a murit în mîni,
Iată tot ce 'n mine-i Dumnezeu
Iată tot ce-i de-aruncat la cîni.

Uite, ochii s'au închis pe veci;
Ape tulburi au murit în ei.
Tot îngheţă parcă lucii reci
Peste toate, peste ochii mei.

Iată, Doamne, sufletul meu mort,
Singur nu ştiu unde să-l arunc.
Nu mai pot de-acuma să-l mai port
Cum aşi duce 'n braţe un prunc
Mort.

Iată, Doamne, sufletul meu; iè-l
Cum ai strînge de pe cîmp un snop.
Nu ştiu singur ce să fac cu el,
Nu ştiu unde să-l îngrop.

Demostene Botez

Ediţiile poeziilor lui Eminescu

Eminescu n'a avut noroc nici după moarte. Am vorbit adesea în această revistă de aşa numitele „postume" (un volum de versuri şi un roman) cu care a fost îmbogăţită opera lui şi care, pentru cine le ia în serios, fac din Eminescu un scriitor mult mai mic şi—erteni-se acest cuvînt alăturat de acest om—un inconştient, care se repetă, care utilizează exact aceleaşi idei, aceleaşi imagini, aceleaşi fraze şi chiar pasagii întregi în două, trei, patru şi chiar mai multe bucăţi! Dar această fizionomie ar căpăta-o orice scriitor din lume, cînd i s'ar lua *ciornele* şi i s'ar tipări ca „opere"!

Dar nici autorul poeziilor publicate în viaţa, nu a avut o soartă cu mult mai bună.

Eminescu n'a apucat sa-şi tipărească singur poeziile în volum. De aici o mulţime de neajunsuri foarte grave.

Mai întâiu unul, pentru care avem caşi mărturisirea lui. In prefaţa primei ediţii Socec, Maiorescu spune că Eminescu avea de gînd să-şi „revadă" poeziile şi să facă „îndreptări cel puţin" la *Veneră şi Madonă, Mortua est, Egipetul, Noaptea, Inger de pază, Impărat şi Proletar, Rugăciunea unui Dac, Inger şi Demon*. Şi cum *Rugăciunea unui Dac* e tocmai din 1879, urmează că Eminescu avea de gînd să-şi corecteze nu numai poeziile începătoare, ci chiar şi pe cele din perioada lui de maturitate literară. Mărturisirea transmisă de Maiorescu, ne arată siguranţa autocriticii lui Eminescu: El îşi dă samă de faptul pe care-l constatăm cu toţii că nu ajunge stăpîn cu totul pe formă, decît dela 1880, dată dela care începe o altă perioadă în poezia sa.

Dar dacă Eminescu a vorbit numai de poeziile citate mai sus, în care avea de făcut corectări mai însemnate, aceasta nu însamnă că el nu avea de corectat nimic şi în celelalte bucăţi din aceiaşi vreme—şi poate chiar şi în cele de mai tîrziu.

Chiar şi Maiorescu spune că avea de gînd să corecteze „cel puţin" poeziile înşirate mai sus.

Corectările, de care vorbea Eminescu, trebuiau să fie multe şi mari. De aceasta îşi poate da samă oricine ceteşte atent poezii ca *Egipetul*, *Inger şi Demon*, etc..

Trebue să mai adăogăm că Eminescu avea de corectat nu numai propriile sale greşeli, ci şi schimbările pe care i le făcea în text redacţia *Convorbirilor*, schimbări împotriva cărora protestează într'o scrisoare aflată în ciornă printre manuscrisele sale.

Aşa dar, poeziile publicate de Eminescu însuşi erau să fie *altfel*.

* * *

Dar nu este numai atît. Astăzi volumul lui Eminescu conţine şi poeziile din adolescenţă, scrise între şaisprezece şi nouăsprezece ani. Acestea lipsesc din volumul editat de Maiorescu. Faptul că Maiorescu nici nu aminteşte de aceste poezii, atunci cînd editează opera lui Eminescu, credem că ar putea fi o dovadă că nici Eminescu nu i-a vorbit de ele, cînd discuta despre volumul său viitor. Credem că, dacă ar fi intenţionat să le pună în volum, mai ales la corectarea acestora s'ar fi gîndit. Dar (atribuind lui Maiorescu o samavolnicie) să zicem că, trecînd peste voinţa lui Eminescu, şi nevoind să le pună în volum, n'a mai atins chestia, a subtilizat-o... Cu toate acestea, trebue să amintim că în 1888, Maiorescu întrebînd pe Eminescu dacă nu mai are poezii de adăogat la o ediţie nouă, pe care voia s'o scoată atunci, Eminescu i-a răspuns că nu mai are. Dacă el ar fi gîndit vreodată să pună în volum şi poeziile de adolescenţă (care lipseau din ediţiile lui Maiorescu de până atunci), credem că i-ar fi recomandat aceste poezii.

Dar pe vorbele lui Eminescu din perioadele de luciditate, care au vrîstat nebunia lui, nu putem pune mult temeiu—cum vom vedea mai departe, deşi *atîta lucru*,—dacă a avut sau nu de gînd să-şi pună în volum şi poeziile de adolescenţă,—putea să ţină minte Eminescu chiar în starea de decădere intelectuală în care era. Dar, însfîrşit, din exces de prudenţă, renunţăm şi la acest argument favorabil tezei noastre cum că Eminescu n'ar fi pus în volum opera sa de adolescenţă.

Să considerăm însă lucrurile din alt punct de vedere.

Putea Eminescu să pună în volumul său poezii scrise la şaisprezece ani? Dela aceste poezii până la *Venere şi Madonă* este o săritură cum n'a făcut-o nici un alt scriitor. In aceste poezii de adolescenţă Eminescu încă nu este el. Aceste poezii nu numai că sînt mult mai slabe decît cele dela *Venere şi Madonă* încoace, dar nici nu sînt „eminesciane", nici ca fond, nici ca formă. Nici un critic, favorabil sau nefavorabil, nu s'a întemeiat vreodată pe aceste poezii, ca să caracterizeze opera lui Eminescu. Aşa dar, nici un critic nu le-a considerat *eminesciane*. Lipsa lor de eminescianism este confirmată prin acest consensus al criticii.

In aceste poezii Eminescu imită scriitori anteriori şi mai cu seamă pe Bolintineanu. E un „gimnazist", care face versuri. (Bine înţeles, surprinzătoare pentru un gimnazist şi pentru vremea aceia, căci gimnazistul era Eminescu!). Şi cînd toată lumea renunţă la literatura făcută pe băncile gimnaziului, tocmai Eminescu era să-şi pună în volum literatura de şcolar?

Dar aceste poezii nu numai că nu sînt eminesciane, nu numai că, s'ar putea zice, nu sînt *ale lui*, dar sînt şi din altă epocă literară, din epoca Alecsandri-Bolintineanu—epocă pe care o desfiinţează, o înlocueşte tocmai Eminescu cel de după poeziile adolescenţei, adică Eminescu cel care începe cu *Venere şi Madonă*.

Dar să imaginăm că Eminescu ar fi gîndit să pună în volum aceste poezii.

Desigur că, în cazul acesta, le-ar fi corectat—dacă voia să corecteze până şi *Rugăciunea unui Dac*. Dar, ca să le corecteze, ce trebuia să facă? Ori să le corecteze în sensul lor, să le lese cu eliadismul şi bolintinenismul lor; ori să le corecteze în sensul său, cel de-acum, adică să le eminescianizeze. In prima ipoteză — e posibil oare să ne închipuim că el ar fi muncit să le perfecţioneze *în contra* felului său? Pentruce şi-ar fi dat această muncă? In cazul al doilea, munca lui ar fi constat în a le face altfel, ceiace echivala cu a *le înlocui* cu altă poezie. In ambele cazuri trebue să presupunem lucruri absurde, imposibile.

Nu poate fi dar nici o îndoială că Eminescu ar fi renunţat la aceste poezii. Coşbuc a renunţat la poezii din prima tinereţă—şi la poezii coşbuciene. Vlahuţă a renunţat la poezii scrise nu în adolescenţă, ci la douăzeci şi patru de ani. Am văzut aici, la Iaşi, pe d-nii Topîrceanu şi Demostene Botez, renunţînd la poezii asămănătoare cu cele puse în volum, dar mai juvenile. Şi tocmai Eminescu nu era să renunţe la poezii influenţate de predecesori, scrise de un gimnazist—şi de *alt* Eminescu?

Aceste poezii Maiorescu nu le-a pus niciodată în ediţia sa (Socec). Maiorescu ştia mai bine toate ale lui Eminescu, şi faptul că el nu le-a pus niciodată în ediţia sa, ar fi şi el un argument că aceste poezii nu trebuesc puse în volumul lui Eminescu. Şi adaog că Maiorescu spune în prefaţă că a pus şi poezii *începătoare* ale lui Eminescu. Aşa dar, pentru Maiorescu, poezii începătoare înseamnă *Venere şi Madonă*, etc.. Pe cele de adolescenţă le consideră—cum şi trebue—ca exerciţii de şcolar.

Şi Caragiale a simţit tot aşa. După ce povesteşte ce im-

presie puternică i-a făcut adolescentul Eminescu, spune ca mai tîrziu a cetit în „Convorbiri" *Venere și Madonă*, și adaogă: „Eminescu se ținuse de făgăduială". Așa dar, deși Eminescu îi recitase poezii (din adolescență). Caragiale consideră *Venere și Madonă* ca *debutul* poetului.

Dar în sfîrșit, fiindcă Eminescu a avut nenorocirea să înnebunească înainte de a-și scoate volumul și fiindcă întîmplarea a făcut ca minorul și gimnazistul să tipărească într'o revistă astfel de poezii,—ele *pot fi* puse în volumul său de versuri, dar așa încît cetitorul să știe cum stă lucrul. Să se facă o secțiune specială pentru aceste poezii, să fie puse, de pildă, ca „*Adaos*" la sfîrșitul volumului, cu indicația: „poezii de adolescență" și cu o notă: că Eminescu desigur (ori: probabil) ar fi renunțat la ele.

Așa, cum se obișnuește să fie tipărite, aceste poezii sînt *tratate* la fel cu *Scrisorile* și cu *Luceafărul*. In ediția d-lui G. Adamescu („Cartea Romînească") *Venere și Madonă* nici măcar nu începe în susul paginii, ci dedesubtul unei bucăți nevoiașe, „La moartea lui Barbu Știrbey", pe care Scurtu a descoperit-o într'o foaie volantă!

Ne gîndim ce impresie poate face unui cetitor neinițiat în istoria operei lui Eminescu,—unui minoritar de exemplu—acest amestec de *Junii corupți* și de *Luceafărul!* Și ceiace e și mai rău încă, este că prima impresie a volumului este făcută de poeziile acestea ale gimnazistului, cu care volumul începe.

Dar chiar și poeziile, pe care Maiorescu spune că Eminescu era să le corecteze, erau să intre oare, toate, în volum? Noi credem că Eminescu ar fi renunțat măcar la trei (Discuția ce urmează nu are ca scop să cerem eliminarea acestor poezii din edițiile lui Eminescu, ci să ilustreze neajunsurile rezultate pentru gloria lui din faptul că nu și-a tipărit singur volumul).

Că informația lui Maiorescu contrazice opinia noastră că Eminescu ar fi renunțat la aceste trei poezii,—nu ne stînjenește. Cînd Eminescu spunea ce poezii are de gînd să corecteze, vorbea desigur în principiu, își exprima ideia că acele poezii sînt defectuoase. Nu dăduse chitanță despre ce-o să facă, exact, cînd va veni momentul hotărîtor al tipăririi volumului.

Mortua est e scoasă din manuscrisul care conținea *Geniu pustiu* și este concepută încă și mai înainte. Există o variantă din 1866. *

* Fapt pentru care d. Adamescu o datează *1866* și o așează printre poeziile de adolescență!... D. Adamescu a uitat că Eminescu a *schimbat*, îmbunătățind, varianta dela 1866; a uitat că poezia e tipărită în *Convorbiri* la 1871, altfel redactată decît la 1866! A uitat că poezia e ...din 1871 și că cea din 1866 e *altă* poezie! Și nici faptul că această poezie face o figură curioasă printre poeziile gimnazistului, nu l-a frapat? A putut crede d-sa că la 1866 Eminescu era în stare să dea o astfel de poezie?—Ne aducem aminte, cu această ocazie, că în „Oma-

Mortua est (Convorbiri, 1871) este ultimul ecou al influenței lui Bolintineanu asupra lui Eminescu. Este bolintinenism persistent până în epoca eminesciană a poetului nostru. Bolintinenism combinat, cași în alte poezii de dinnainte de 1870, cu influența romantică germană asupra adolescentului Eminescu. *Mortua est* e inspirată de *O fată tînără pe patul morții*, și ca fond și ca formă. Are chiar măsura și ritmul lui Bolintineanu.

Făclie de vèghe pe ùmezi morminte
(Eminescu).

Ca ròbul ce cìntă amăr în robie
(Bolintineanu)

Chiar numai pentrucă e inspirată și în fond și în formă, și fără a mai discuta valoarea ei, noi credem că Eminescu ar fi renunțat la *Mortua est*. Nu putem imagina că omul de treizeci și cinci de ani, autorul genial al *Scrisorilor* și al *Luceafărului* ar fi pus în volum un ecou, al lui Bolintineanu, așa de evident prin subiect și prin formă.

Dar chiar indiferent de această vasalitate, bucata este absolut inferioară poeziei eminesciane. E retorică, are prea multe cuvinte în comparație cu ideile, are imagini inconsistente,—prea „poetice", și uneori contradictorii. Are o exaltare rece, factice, care samănă cu maniera altor poezii din adolescență (unele poezii din adolescență au mai multă sinceritate și naturalețe) și cu romantismul exagerat și despletit din unele pasagii din *Geniu pustiu*, în care Eminescu o și introdusese la început. Această poezie este singura, pe care anonimul detractor dela Blaj al lui Eminescu a putut'o comenta dușmănește cu succes. Și cum ediția Maiorescu nu era cronologică, publicul neștiind că *Mortua est* e o poezie începătoare, succesul anonimului era mai asigurat.

Mortua est, tipărită în 1871, e ca un promontoriu al bolintinenismului în eminescianism. **

giu lui Eminescu", d. Corneliu Botez *crede* adevărată legenda că strofa din *Făt-frumos din teiu*, atît de caracteristică perioadei „eminesciane" a lui Eminescu:

La castel în poartă calul
Stă a doua zi în spume,
Dar frumoasa lui stăpînă
A rămas pierdută 'n lume,—

e scrisă la paisprezece ani!—adică cu doi ani înainte de *La moartea lui Aron Pumnul*...

** Faptul că cea mai puternică influență națională asupra lui Eminescu a fost a lui Bolintineanu (deși în *Epigonii* Eminescu laudă superlativ pe Alecsandri, „acel rege-al poeziei", căruia îi consacră trei strofe) se explică prin înrudirea sentimentală dintre el și poetul mun-

Venere şi Madonă, prima poezie tipărită în *Convorbiri*, dar desigur concepută după *Mortua est*, e, într'un sens, mai eminesciană. Dar e retorică şi ea (mai retorică poate decît *Mortua est* —tipărită peste un an, deci redactată definitiv mai tîrziu decît *Venere şi Madonă*), invenţia constă mai ales într'o frazeologie poetică, fireşte impresionantă, căci acum apare „Eminescu".

Ideal pierdut în noaptea unei lumi ce nu mai este,

sînt cuvinte mari, sonore, elocvente, dar nu e poezie eminesciană,—nu e substanţă, n'are nimic hipnotic ca restul poeziilor sale. Tot aşa:

Astfel eu pierdut în noaptea unei vieţi de poezie

sau:

O fecioar' a cărei suflet era sfînt ca rugăciune

ori:

Braţ molatic ca gîndirea unui împărat poet (Ce fel de braţ ?):

sau:

O, te-aud, te văd, te cuget, tînără şi dulce veste, —

enumeraţie rece, vorbe multe.

Apoi, „dintr'un chiot simfonie", „apostat' inima mea", sînt recuzite romantice de a treia mînă.

„Inger blînd ca ziua de *magie*", „ţi-am dat palidele raze ce 'nconjoară cu *magie* fruntea îngerului geniu, îngerului ideal", e iarăşi frazeologie—şi abuz de „magia" vorbelor.

Noi credem că autorul *Luceafărului* ar fi renunţat şi la poezia aceasta.

...Şi poate şi la *Inger de pază* (1871), care ţine încă de inspiraţia şi factura poeziilor de adolescenţă:

Cînd sufletu-mi noaptea veghea în estaze
Vedeam că în vis pe-al meu înger de pază...
El veghea mea sfîntă, amicul fidel...

lean. Bolintineanu e poetul cel mai romantic dinainte de Eminescu; Bolintineanu, ca şi Eminescu, are o nostalgie sinceră pentru trecut, *crede* în închipuirile lui despre trecut; Bolintineanu, caşi Eminescu în *Strigoii*, are fantasticul romantic (în *Ihnea şi Baba*, *O oră la morminte*, etc.); pe Bolintineanu, caşi pe Eminescu, dar fără succes, căci era incult, îl atrag problemele filozofice (*Sorin* etc.); Bolintineanu caşi Eminescu, are muzică în versuri, muzică simplă, e drept, vals şi nu simfonie ca Eminescu, dar muzică—şi e singurul poet muzical dinainte de Eminescu.

Cu privire la *Mortua est* şi la *Venere şi Madonă*, cetitorul va protesta, probabil. Aceste poezii, *mai ales*, au încîntat adolescenţa noastră. De aceia ne sînt scumpe. Dar tocmai faptul că aceste poezii încîntă mai ales adolescenţa, este o dovadă de inferioritatea lor estetică. O altă dovadă, analoagă, e aceia că imediat după ce Eminescu a început să fie primit în antologii (acum vre-o treizeci şi cinci de ani), poeziile care nu lipseau din antologii ba de cele mai multe ori singurele care aveau acces în acele cărţi oficiale—erau acestea două, fiindcă erau mai simple, mai aproape de mentalitatea epocii precedente — adică inferioare celorlalte poezii ale lui Eminescu.

Pe lîngă ele, era primită în antologii şi *Epigonii*, pentru partea primă — imnul închinat scriitorilor anteriori, patruzecioptişti. Patruzecioptismul şi patriotismul din această parte din *Epigonii* ţineau în stimă această poezie, care nu mai are simplicitatea celorlalte două.

Şi'n adevăr, prima poezie bună a lui Eminescu este *Epigonii* (1870). Avînd de expus o realitate,—supunerea la obiect dă substanţă fantaziei sale şi i-o disciplinează. Acum are de tradus fapte—în imagini. Iar în partea a doua a poeziei,—de exprimat o idee, o atitudine asupra unei realităţi definite.

Dar *Venere şi Madonă*, *Mortua est*, *Inger de pază* sînt tipărite în *Convorbiri*, sînt poezii de tinereţă şi nu de adolescenţă, avem, oricum, mărturisirea lui Maiorescu că Eminescu voia să le corecteze, deci să le pună în volum,—aşa că nici vorbă nu poate fi de lipsa lor din vre-o ediţie. Numai cît să nu uite nici un editor să tipărească la începutul volumului prefaţa din 1883 a lui Maiorescu, sau cel puţin pasagiul în care se spune că Eminescu avea de gînd să corecteze aceste poezii. Şi, dacă se poate, să atragă atenţia asupra ideii desvoltată mai sus: că Eminescu, dacă-şi tipărea singur volumul, poate renunţa la aceste poezii.

* * *

Problema mai grea e a *postumelor*. Nu a *ciornelor*, tipărite subt numele de „Postume", ci a adevăratelor postume ca de pildă *Sonetul Veneţiei*, *Dalila* etc.

Despre *ciorne* nu vom vorbi aici. In cele ce urmează, cuvîntul *postume* trebue luat întotdeauna în înţelesul dat de noi mai sus.

Ediţia Socec, care pune cîteva postume, nu le însamnă ca postume. Tot aşa ediţia Scurtu, care pune şi mai multe.

Ediţia d-lui Adamescu vrea să nu pună nici o postumă. (Vom vedea dacă reuşeşte sau nu). Ediţia d-lui Bogdan-Duică declară că pune şi postume. (Vom vedea dacă a reuşit să distingă postumele de ne-postume).

In ediţia primă a poeziilor lui Eminescu (la Socec), datată *1884*, Maiorescu, editorul, spune în prefaţa datată *Decemurie*

1883, că a adunat „toate poeziile lui Eminescu publicate în *Convorbiri Literare* de vre-o doisprezece ani încoace, *precum şi cele aflate până acum numai în manuscript pe la unele persoane particulare*". — „Publicarea, adaogă Maiorescu, se face în lipsa poetului din ţară". (Eminescu era nebun, într'un sanatoriu din Viena).

Aşa dar, ediţia I Socec (Maiorescu) din 1884 conţine:

1) Toate poeziile din *Convorbiri Literare* publicate de însuşi Eminescu înainte de apariţia volumului—adică poeziile dela *Venere şi Madonă* (1870) până la *Doina* (1883, Iulie).

2) Şi poezii „aflate numai în manuscript pe la unele persoane particulare", adică:

Glossa
Odă (în metru antic)
Sonetul Veneţiei
Lasă-ţi lumea ta uitată
Somnoroase păsărele
Şi dacă ramuri
Din valurile vremii
Cînd amintirile
S'a dus amorul
Pe lîngă plopii fără soţ
Adio
Te duci
Se bate miezul nopţii
Peste vîrfuri
De-or trece anii
Mai am un singur dor
Trei variante ale precedentei
Cu mine zilele-ţi adaogi
Ce e amorul
La mijloc de codru des
Ce te legeni
Sonetul Iubind în taină
Sonetul Trecut-au anii.

Aşa dar, aceste 25 de poezii *au apărut întâia oară în ediţia I Maiorescu.*

Această *constatare* vine în contradicţie cu opinia d-lor Bogdan-Duică şi Adamescu, care afirmă că aceste poezii (minus patru), au apărut pentru *întâia oară* în *Convorbiri Literare* din Ianuarie şi Februarie 1884.

Aceşti istorici literari se înşală. Volumul apăruse *înainte* de numărul de Ianuarie al *Convorbirilor*, deci poeziile de mai sus au apărut *întâiu* în volum şi *apoi* în Convorbiri. E de mirare că d-nii Adamescu şi Bogdan-Duică nu au dat cuvenita atenţie acelui „Decemvrie 1883" de subt prefaţa lui Maiorescu. Nici faptului că Maiorescu spune că a pus în volum două *grupe* de poezii („poeziile publicate în Convorbiri... *precum şi cele* aflate până acum în manuscript etc."), de unde urmează că cele din urmă nu puteau fi numai patru poezii, căci numai pentru patru Maiorescu nu spunea „precum şi cele", ci: „precum şi cîteva", etc. etc..

Dar aceşti istorici literari puteau să afle cel puţin din revistele şi ziarele vremii că volumul a apărut înainte de *Convorbiri.*

Apariţia volumului este anunţată chiar în *Convorbiri*, în No. dela 1 Ianuarie 1884 („*Poezii de Mihail Eminescu* cu portretul autorului şi o prefaţă de *T. Maiorescu*, un vol. in 8°, 307 pag., Editura Socec et Comp., Bucureşti, 1884"). Apariţia volumului e anunţată şi în No. de 1 Ianuarie 1884 al *Familiei*, la rubrica „Literatură şi artă" („*Poeziile lui Eminescu* au apărut în Bucureşti într'un volum de 300 pagini, frumos tipărit... Prefaţa scrisă de d. Titu Maiorescu sună astfel: [urmează citaţia]"). *Contemporanul* anunţă şi el în Ianuarie apariţia volumului.

Mai mult! Se poate preciza şi ziua cînd a apărut volumul. Apariţia volumului este anunţată în ziarul *Romanulu* de *Joui, 22 Decembrie 1883* la rubrica „Sciri d'ale ḑilei" („A apărut în editura librăriei Socec din Bucureşti, *Poesiile* lui *Mihail Eminescu*, într'un splendid volum de 300 pagini, care face cea mai mare onoare artei tipografice etc.").—Apariţia volumului e anunţată în ziarul *România Liberă* din *23 Decembrie 1883*, la rubrica „Cronica zilei" („Poeziile eminentului nostru poet Eminescu au apărut. ...Recomandăm cu stăruinţă cetitorilor noştri volumul apărut *astăzi* în librăria d-lui Socec, o perlă fără preţ a poeziei noastre").

In numărul ei din 29 Ianuarie 1884, *Familia reproduce* din volumul apărut *Sonetul Veneţiei. Contemporanul* reproduce în numărul lui al doilea din Ianuarie 1884 (apărea bilunar) *Ce te legeni, Revedere, Doina* şi *Criticilor mei.*

In *Convorbirile* din 1 Ianuarie 1884, adică în numărul *în care e anunţat volumul*, sînt reproduse trei poezii din *volum Glossa, Oda* şi *Sonetul Veneţiei.*

Aceste trei poezii d-nii Adamescu şi Bogdan-Duica le declară publicate „*întâia oară*" în *Convorbirile* din 1 Ianuarie 1884. Dar cum puteau să apară „*întâia oară*" în acest număr din *Convorbiri* nişte poezii tipărite într'un volum anunţat ca apărut *în chiar acest număr* din *Convorbiri?*

Şi cu atît mai puţin puteau să apară *întâia oară* în *Convorbirile din Februar 1884* aproape tot restul de poezii (18 la număr)—cînd volumul, acum, apăruse de două luni şi era anunţat chiar în *Convorbiri* încă din luna trecută! Şi se găsea în bibliotecile cumpărătorilor!

Dar chiar şi poezia *Iar cînd voiu fi pămînt*, *reprodusă* de *Familia* din *volum*, în n-rul ei dela 18 Mart 1884, d-nii Adamescu şi Bogdan-Duică o declară publicată „*întâia oară*" în *Convorbiri!* — deşi *Familia* spune clar, în informaţiile ei literare din acelaşi număr, că *reproduce* această poezie din volum—din volumul deja de trei luni apărut şi probabil aproape epuizat, căci încurînd apare o altă ediţie.

D-nii Adamescu şi Bogdan-Duică, necetind cu atenţie prefaţa lui Maiorescu, nedînd importanţa cuvenită datării acelei prefeţe, necercetînd cronica şi bibliografia ziarelor şi a revistelor (nici chiar a acelora care conţin, reproduse, poezii de Eminescu şi pe care deci le-au avut în mînă), nepunîndu-şi întrebarea pentruce Eminescu a publicat (adică ar fi publicat) deodată 18 poezii la

un loc în *Convorbirile* din Februar,—ne impunîndu-și niciuna din aceste obligații și ne punîndu-și niciuna din aceste probleme, firești, d-nii Adamescu și Bogdan-Duică socot toate acele poezii ca tipărite „întâia oară" în *Convorbiri* (și una în *Familia*). Ba ceva mai mult, indiferent de locul publicării, d-nii Adamescu și Bogdan-Duică ne mai ținînd samă că Eminescu era nebun la Viena, consideră aceste poezii *ne-postume*, „date" adică de însuși Eminescu, „*cu voința lui*", cum se exprimă d. Adamescu, subliniind însuși ultimele cuvinte.

Și, fiindcă 4 din „poeziile rămase în manuscript pe la persoane particulare" nu au fost *reproduse* de *Convorbiri* din volum (*Iubind în taină, Trecut'au anii, Mai am un singur dor, Nu voiu mormînt bogat*),—pe aceste patru poezii d-nii Adamescu și Bogdan-Duică le consideră *postume*, socotindu-le ca *singurele* poezii „rămase în manuscript pe la persoane particulare" și deci publicate fără voința lui Eminescu. Și fiindcă d. Adamescu nu vrea să pună în ediția sa postume, apoi aceste patru poezii admirabile lipsesc din ediția sa. Iar d. Bogdan-Duică, care pune în ediția sa și postume (ba încă prea multe), zice că cu aceste patru poezii se „încep postumele" din ediția sa — după ce transcrisese deja 21 de poezii tot atît de „postume" cași aceste patru...

Așa dar, rezultă faptul extraordinar, că aceste patru poezii, care au aceiași proveniență cași celelalte (de la „persoane particulare"), care au apărut „întâia oară" în același loc și în același timp (ediția I Maiorescu), care au aceiași soartă și aceiași istorie,—sînt totuși, numai ele, postume, fiindcă d. Iacob Negruzzi sau Iosif Vulcan n'au avut bunavoință să le *reproducă* din volum într'un număr oarecare din *Convorbiri* ori din *Familia*.

Dacă d. Iacob Negruzzi sau Vulcan le reproduceau și pe acestea, atunci ele nu mai erau postume pentru d-nii Adamescu și Bogdan-Duică. Iar dacă d. Iacob Negruzzi sau Vulcan nu reproduceau *Glossa*, ori *Cînd amintirile*, ori *Te duci*, etc., atunci și acestea erau postume pentru d-nii Adamescu și Bogdan-Duică!

Această... transfigurare a istoriei literare este o moștenire dela ediția Șaraga. Ediția Șaraga, cea dintâiu care a însemnat subt fiecare poezie locul și data *primei ei apariții*, a notat subt fiecare din aceste 25 de poezii: „Convorbiri literare No. cutare".

După ediția Șaraga, s'a luat Scurtu, după Scurtu d. Adamescu, și după d. Adamescu d. Bogdan-Duică...

Realitatea, încă odată, este că *toate aceste* 25 de poezii au fost „aflate în manuscript pe la unele persoane particulare" și deci toate stau în acelaș raport cu „voința" lui Eminescu. Și dacă patru din ele sînt postume, atunci toate sînt postume.

De altfel, tipărite pentru „întâia oară" în volum ori în *Convorbiri*,—lucrul este indiferent din punctul de vedere al postumității lor, fiindcă chiar dacă ar fi apărut „întâia oară" în *Convorbiri*, cînd Eminescu era nebun de-atîta vreme, și mai era și absent din țară—aceste poezii tot fără „voință" și știrea lui ar fi fost

tipărite și tot după „manuscripte de pe la persoane particulare" —considerație care, cu toată ignorarea istoriei acestor poezii, ar fi putut opri pe d-nii Adamescu și Bogdan-Duică să facă nefireasca vivisecțiune și să considere postume numai patru din ele.

Cu privire la problema locului și timpului primei apariții a acestor poezii ale lui Eminescu, vom adăoga că *Pe lîngă plopii fără soț* (redactată exact așa cum o știm cu toții) n'a apărut „întâia oară" nici în volum, nici în *Convorbiri*, ci în *Familia* dela 28 August 1883 (Cînd Eminescu era nebun.—Deci tipărită după un „manuscript" dela vre-o „persoană particulară"), așa încît cei ce înseamnă locul și data apariției poeziilor lui Eminescu trebue să pună subt această poezie: „*Familia*, 28 August, 1883".

Scurtu știa acest lucru, dar în ediția sa, în care subt fiecare poezie însamnă locul și data primei apariții (cu aceleași greșeli cași la d-nii Adamescu și Bogdan Duică), subt această poezie cetim: „*Convorbiri*, 1 Februarie, 1884"!

Pe de altă parte, *Diana*, care e în *Convorbiri* dela 1 Februar 1884, lipsește din ediția Maiorescu. A fost probabil găsită „pela persoane particulare" mai tîrziu decît apariția volumului. *Diana* e apărută, în adevăr, „întâia oară" în *Convorbiri*. Numai ea!

Ediția I Maiorescu n'a cunoscut-o Scurtu. Dar a analizat-o amănunțit. El zice că din ediția aceasta lipsesc poeziile tipărite în *Convorbiri* după 1883—adică deocamdată poeziile luate de *Convorbiri* tocmai din ediția în care Scurtu spune că ele lipsesc. Mai zice că din ediția aceasta lipsesc *Floare albastră* și *Inger de pază*,—ceiace nu este adevărat. Mai adaogă că numai în ediția II apare portretul lui Eminescu, ceiace iarăși nu este adevărat, căci portretul este și în ediția I.

Să discutăm acum problema dacă aceste 25 de poezii, rămase „în manuscript pela persoane particulare" și tipărite de Maiorescu, pe cînd Eminescu era nebun la Viena,—sînt, *în adevăr, postume*.

Intrebarea dacă pot fi *postume* niște poezii apărute în publicitate, pe cînd autorul lor trăește, ar putea surprinde pe oricine, dar nu și pe d-nii Bogdan-Duică și Adamescu, pentru care, cum am văzut, poeziile „aflate în manuscript pela unele persoane particulare" sînt postume. Dacă toate cele 25 de poezii sînt de „pela persoane particulare", atunci, după criteriul domniilor lor, toate sînt postume. Și, într'o altă ediție a poeziilor lui Eminescu, d-lor trebue să le treacă printre postume, corectînd locul și data apariției acestor poezii, arătînd că au apărut „întâia oară" în ediția I Maiorescu.

Criteriul că poeziile de „pela persoane particulare" sînt postume e just. Eminescu, fiind nebun, fiind la Viena, poeziile fiind tipărite fără „voință" și știrea lui,—lucrurile s'au petrecut exact cași cum el ar fi fost mort. Cași cum s'ar tipări acum într'un volum de Vla-

huță niște poezii „aflate până acum numai în manuscript pela unele persoane particulare".

Dar cineva ar putea obiecta că Eminescu a avut momente de remisiune, cînd era lucid, cînd și-a văzut volumul. Și că, din faptul că a lăsat lucrurile așa cum le-a găsit orînduite pe vremea cînd era nebun la Viena, ar rezulta că avem *voința* lui exprimată. Și că, deși *postume* cînd au apărut, aceste poezii au încetat să mai fie postume din momentul cînd Eminescu, devenind lucid pentru un timp, a aprobat publicarea lor.

Acest lucru însă îl poate spune oricine, afară de d-nii Bogdan-Duică și Adamescu. Căci domniile lor, cum am văzut, consideră poeziile cîte le cred „rămase numai în manuscript etc." drept postume, cu toate că, ipotetic, Eminescu ar fi aprobat mai pe urmă publicarea lor.

Obiecțiunea întrevăzută nu poate avea un fundament serios.

Știm că Eminescu avea de gînd să-și corecteze o mulțime de poezii. Știm că avea de gînd să le dea un titlu: probabil „Lumină de lună". Trebuia să le dea o ordine, în volum. Ori cronologică (adică altfel decît în ediția I), ori conform unui plan oarecare al său (deci altfel iarăși decît în ediția I, în care ordinea e dată de Maiorescu).

Dacă Eminescu era în stare să mai exercite o *„voință"*, atunci edițiile II și III, *apărute înainte de moartea sa*, ar fi fost modificate *cu siguranță*—poeziile ar fi fost corectate; orînduite cronologic ori conform planului său; volumul intitulat. Aceasta cu siguranță,—*și cel puțin* (căci putea să mai adaoge poezii, *pe care le avea*) etc..

Dar edițiile II și III au fost reproducerea primei ediții și mereu însoțite de aceiași prefață a lui Maiorescu, în care se spunea că poeziile apar fără corecturile, *pe care avea de gînd să le facă poetul* etc.—întocmai cași cum Eminescu ar fi fost mort, sau, dacă voiți, întocmai ca și cum Eminescu ar fi fost mereu nebun la Viena.

Dar discuția de mai sus e un lux. Căci Eminescu, în perioadele de „însănătoșare" nu mai era omul de altădată, cum ne spun toți. Maiorescu zice că după „însănătoșare" Eminescu era *„degenerat în forma lui intelectuală și etică"*.

Așa dar, marele poet *murise*. Rămăsese altcineva, cineva inferior—inferior creatorului poeziilor,—*inferior volumului*.

Realitatea este că în perioadele de „însănătoșare", toată lumea a făcut ce-a „voit" cu opera lui Eminescu și chiar cu numele lui—afară de el.

Cînd Morțun pregătea ediția *prozei* sale, însoțită de poeziile de adolescență și de cîteva poezii postume culese din reviste ori ziare—Eminescu credea că Morțun pregătește a treia ediție a *poeziilor*, deși Morțun îi scrisese despre ce e vorba. Dar cînd spunea că Morțun îi pregătește ediția III-a a poeziilor, Eminescu nu mai avea scrisoarea lui Morțun la el — și uitase despre ce-i scrisese Morțun!

De altfel, la autopsie i s'a găsit creerul ramolit. Dar ajunge să-i privim fotografia din timpul „însănătoșării",—acel bătrîn pierdut care nu mai samănă *deloc* cu autorul *Scrisorilor* și al *Luceafărului*,—ca să înțelegem că diagnoza lui Maiorescu e justă și că autorul *Scrisorilor* murise!

Așa dar, poeziile aflate „pe la persoane particulare" sînt *postume*—și în edițiile lui Eminescu, aceste poezii trebuesc trecute în rubrica respectivă. Numai cît, cum am văzut, aceste poezii nu sînt patru, cum cred d-nii Adamescu și Bogdan-Duică, ci 25, floarea poeziei lirice a lui Eminescu.

Dar înainte de a păși mai departe, trebue să mai lămurim o problemă.

Cinci din aceste poezii au fost publicate în „Familia" *mai înainte* de a apărea în volum, și anume: *S'a dus amorul* (24 April, 1883), *Cînd amintirea* (sic) (15 Maiu, 1883), *Adio* (subt titlul: *De-acuma*) (5 Iunie, 1883), *Ce e amorul* (17 Iulie, 1883). *Pe lîngă plopii fără soț* (28 August, 1883).

Aceste poezii, afară de *Pe lîngă plopii fără soț*, sînt variante inferioare ale poeziilor tipărite *apoi* în volum.

Cea mai inferioară, în comparație cu poezia definitivă, e prima din ele, cea din 24 April 1883, *S'a dus amorul*.

Cu privire la cele două din urmă (printre care e și *Pe lîngă plopii fără soț* cu forma definitivă) nu e nevoe de nici-o discuție. Publicate în vremea nebuniei lui Eminescu, sînt și ele, fără îndoială, tipărite după manuscrise rămase la vre-o altă „persoană particulară".

Dar celelalte, tipărite înainte de îmbolnăvirea lui Eminescu?

Dacă aceste poezii le-am socoti date de însuși Eminescu „Familiei",—atunci *ele* ar fi variantele, pe care ar trebui să le punem în edițiile poeziilor lui Eminescu—și nu variantele din ediția I Maiorescu, variante „postume", luate dela „persoane particulare". Ar urma, deci, faptul extraordinar, ca să considerăm definitive și *bune*—variantele inferioare.

Este însă imposibil de închipuit că însuși Eminescu a dat „Familiei", variante inferioare, poezii neisprăvite. Prima, cea din 24 April 1883, *S'a dus amorul*, are expresii inestetice, e cu mult inferioară în unele strofe poeziilor de tinerețe, pe care voia să le corecteze.

Putem admite că Eminescu a dat-o „Familiei", în forma ei informă, și apoi a dus-o la perfecție? E imposibil. Pentru ce-ar fi dat-o? Afară de asta, în April (cu două luni înainte de a *înnebuni*) Eminescu trebue să fi avut *gata* toate sau cel puțin aproape toate cele 25 de poezii rămase dela el cînd a înebunit. (Aceste 25 de poezii sînt doar un sfert din opera lui întreagă!). Atunci pentruce, avînd poezii definitive, ar fi dat el „Familiei" o poezie neisprăvită, și atît de imperfectă?

Nu rămîne alt răspuns, decît acela că nu Eminescu, ci alt cineva, un prietin al lui ardelean, („o persoană particulară"), avînd

poezii de ale lui neisprăvite, le-a dat „Familiei". Cum de-a dat, fără voia lui Eminescu, pe cele tipărite înainte de nebunia lui, nu știu. Cum de n'a protestat Eminescu la apariția primei, celei mai urîte, așa încît să nu mai fie posibilă publicarea celorlalte, nu știu.

In Iunie, cînd apare în „Familia" poezia *De-acuma (=Adio)*, Eminescu trebue s'o fi avut gata în altă formă, *în forma ei definitivă*, (căci el în curînd înebunește); și totuși în „Familia" apare o variantă inferioară.

Insfîrșit, după ce înebunește, cînd, acum, existau în ultima variantă *toate* aceste 25 de poezii, încă tot mai apare în „Familia" una din aceste poezii—în variantă inferioară!

După criteriul d-lor Adamescu și Bogdan-Duică, pentru care tot ce e publicat în *reviste* e sînt și dat de Eminescu, chiar dacă Eminescu era nebun și absent din țară, aceste variante rele și mai ales cele publicate cînd Eminescu era sănătos, ar trebui să aibă prioritate asupra variantelor bune apărute „întâia oară" în volum.

După noi, toate sînt „date" fără „voința" lui Eminescu, și prin urmare sîntem liberi să alegem varianta cea bună.

Insistăm: *S'a dus amorul*, variantă rea și inestetică, a fost publicată, cînd Eminescu era sănătos în București.—*S'a dus amorul*, varianta cea bună, a fost publicată, cînd Eminescu era nebun la Viena. Dacă n'ar fi ambele publicate fără voința lui Eminescu—ci numai a doua, lucrul s'ar complica rău de tot, cum am văzut mai sus.

* * *

Dacă cele 25 de poezii sînt postume, atunci din acest fapt rezultă o mulțime de concluzii interesante, dintre care unele condiționează însăși fizionomia literară a lui Eminescu.

Aceste 25 de poezii, dacă sînt postume, pun, ca orice postume—ba mai mult decît postumele altor scriitori—o mulțime de întrebări.

Să ni le punem și noi.

Sînt aceste postume poezii *definitive*, cum am spus mai sus, ori nu?

Perfecția lor este o dovadă că ele sînt gata, adică *adevărate* poezii postume. Dar în afară de frumuseța și perfecția lor, constatată de noi subiectiv, avem și o quasi-probă obiectivă că aceste 25 de poezii sînt definitive. Am văzut că ele au fost adunate de Maiorescu de pe la persoane particulare. *Dacă* (acest „dacă" face ca proba să fie numai o quasi-probă) aceste poezii au fost date de însuși Eminescu acelor persoane particulare, atunci ele trebuiau să fie definitive căci altfel nu le-ar fi dat.

Dar am văzut că în *Familia* au apărut variante inferioare, poezii neisprăvite, aflate, totuși, la vre-o „persoană particulară". Acele poezii însă trebue să fi fost date *Familiei* de o singură „persoană particulară", foarte aproape de Eminescu, cineva amestecat deaproape în afacerile sale—și în ciornele sale. Cu privire însă la cele 25 de poezii, e vorba de mai multe persoane particulare. Și nu numai că avem dreptul să presupunem că le-a dat însuși Eminescu, și că el le socotea *bune*, dar avem chiar datoria să facem această presupunere.

Și probabil că acele persoane, sau unele din ele, vor fi fost femei și încă de acele, față cu care Eminescu o fi avut cel mai mare interes să apară perfect! Impresia noastră subiectivă că poeziile sînt gata, întărește această presupunere—iar presupunerea ar confirma impresia subiectivă... Dar, în strictă logică, problema rămîne deschisă.*

Acum ne punem o altă întrebare.

Ar fi tipărit Eminescu toate aceste 25 de poezii? Sînt poeți, care scriu bucăți mai ușoare, cu un caracter mai ocazional, consemnînd impresii, dacă se poate zice așa, minore,—pe care le dau la cunoscuți (sau la cunoscute...), dar nu le publică, ori nu le publică decît în operele complecte. Nu cumva printre aceste 25 de poezii există unele de felul acesta? Așa de pildă, ca să dau numai un singur exemplu, ar fi publicat Eminescu *De-or trece anii*, poezia aceia cu „nu știu ce" și „nu știu cum", perfectă ca formă, dar care nu e tocmai faimoasă, ca gen?

Sau, ar fi publicat Eminescu, (ca să luăm un exemplu din poeziile inspirate după alții) *Somnoroase păsărele*? Și, dacă ar fi publicat-o, ar fi mărturisit izvorul?

Și cu aceasta, am ajuns la una din cele mai importante utilități ale acestei discuții și a necesității de a despărți poeziile ne-postume ale lui Eminescu de cele postume. Dacă *Sonetul Veneției* și alte poezii traduse ori inspirate după alții n'ar fi postume, Eminescu, fără să fie un plagiator, n'ar fi totuși omul, pe care-l știm, de o supremă delicatețe sufletească și stăpînit de supreme scrupule morale, tot atît de înalte cași poezia lui, cu privire la arta lui.

E posibil ca printre cele 25 de poezii să se mai descopere traduceri ori inspirații. (Mi se pare că am cetit undeva că și poezia *Și dacă ramuri bat în geam* ar avea un model străin).

Caracterul de postume al poeziilor inspirate după alții (și al celor care eventual s'ar mai descoperi că sînt inspirate) apără pe Eminescu de orice bănuială de incorectitudine literară. Bine înțeles, că incorectitudinea aceasta chiar de-ar fi existat, aproape nici nu ar fi fost o — incorectitudine... căci „traduceri" ca aceia a *Sonetului Veneției* sînt opere originale. Și s'ar putea zice fără paradox că me-

* Ca să fim exacți, vom observa că în două, trei din aceste poezii mai era poate ceva de perfecționat, și dacă Eminescu nu a dus lucrul la capăt, nu putem spune că în aceste poezii sînt *greșeli*, ci numai că ele nu au forma definitivă. Așa de exemplu, rimele: *mizerii-nădădăii* din *Glossa*, ori motivarea tautologică: „Iubind în taină, am păstrat tăcere"...

ritul *artistic* pur se vădeşte mai bine în astfel de traduceri decît chiar în poeziile originale, căci e mai uşor de găsit forma perfectă şi admirabilă pentru propriile tale idei decît pentru ale altora. După mine, proba cea mai puternică a artei infinite a lui Eminescu sînt „traducerile" lui. Şi faptul că s'a aplicat cu atîta răbdare şi înverşunare să scoată o perlă din *Sonetul Veneţiei* (dovadă mulţimea variantelor)—dintr'o poezie care nu era a lui —ne arată pe artistul de rasă din el.

* * *

Cele 25 de poezii, publicate întâia oară pe cînd Eminescu era nebun şi absent din ţară, mai pun şi o altă problemă: Aceste poezii, aproape toate de o frumuseţă incomparabilă şi, (afară de *Scrisori* şi de *Luceafărul*), partea cea mai frumoasă a operei sale, — pentruce nu le-a publicat Eminescu? Căci el trebue să le fi isprăvit demult. Şi, cum am văzut, alcătuesc un sfert din opera sa totală, iar ca număr sînt mai mult de un sfert.

Eminescu n'a mai publicat nimic din Septembrie 1881 până în Aprilie 1883. Şi totuşi avea atîtea poezii definitive,—înainte de nebunie toate definitive.

Să se bage de samă că, afară de *Scrisoarea IV* din 1881 (poezie de idei, *filozofia* iubirii, poezie de semnificaţie generală), Eminescu n'a mai publicat poezii de dragoste dela 1879 *(Despărţire)* ori dela 1880 (dacă *O, mamă*, poate fi socotită poezie de dragoste). Şi nici altfel de poezie *uşoară*. In ultimii săi patru ani (din puţinii ani de viaţă literară — şi chiar de viaţă), el n'a publicat decît poezie mare, poezie de concepţie, *Scrisorile* şi *Luceafărul*—şi *Doina*, tot poezie „mare" şi de concepţie.

Nu cumva, acum la maturitate, şi cînd avea un stagiu ca om public, ca teoretician al unei grave ideologii sociale şi naţionale, — nu cumva credea că nu i-ar fi şezut frumos să publice elegii amoroase ori invitaţii la dragoste şi alte poezii tot „uşoare", — şi unele traduse? Nu cumva credea că de-acum înainte nu mai e de demnitatea lui decît poezia mare, ca *Scrisorile* şi *Luceafărul*?

Putea oare teoreticianul, devenit faimos, al păturilor suprapuse, apostolul naţionalismului, duşmanul marelui partid liberal, tribunul zilnic al durerilor grave ale rasei să publice:

> Mi te dă cu totul mie
> . . . .
> Nu zi ba de te-oiu cuprinde
> . . . .
> Cu sărutări aprinse suflarea să ţi-o'nec
> . . . .
> S'ascult de glasul gurii mici
> O oară şi să mor
> . . . .

> Dar nu mai pot....
> Nu vezi că gura-mi arsă e de sete?
> . . . .
> Jalnic ard de viu chinuit ca Nessus,
> Pe-al meu propriu rug mă topesc în flacări.

Ori chiar, şi acestea nepotrivite pentru un luptător politic cum era el atunci:

> De te-ating, să feri în lături,
> Te hulesc să taci din gură...
> Tu rămîi la toate rece.
> . . . .
> Mai am un singur dor,
> In liniştea sării
> Să mă lăsaţi să mor, etc.

Ori ideia de sinucidere din *Se bate miezul nopţii.*

Că scria şi poezii în genul acesta, nu numai poezie de concepţie ca *Scrisorile* şi *Luceafărul*, e altă vorbă. El nu scria ca să publice, cum mărturiseşte Maiorescu. („Unul sau altul din noi trebuia să-i ia manuscrisul din mînă şi să-l dea la *Convorbiri*"). Scria din plăcerea de a crea. Publicitatea la Eminescu, era cu totul altă etapă, şi se producea, numai dacă „unul sau altul îi lua poezia din mînă". Iar acum, în ipoteza noastră, chiar dacă cetea astfel de poezii la Junimea, nu mai lăsa „din mînă" pentru tipar poezii, în care se lamenta de „durerile iubirii".

Şi poate, la această cauză a mai contribuit şi o alta, de ordine mai intimă.

Eminescu lucra unele poezii ani întregi, pentrucă lucra deodată la o serie de poezii. Vorbind în genere, am putea zice că el îşi lucra deodată toate poeziile concepute. De aici urmează că, chiar dacă poeziile de dragoste conţineau, la origine, sentimente pentru anumite femei, mai apoi, cînd le isprăvea, erau anacronice faţă de romanul de dragoste care le provocase şi aveau de obiect, în sensibilitatea sa, amorul şi femeia în genere. In cele 25 de poezii, de care e vorba, Eminescu are şi declaraţii ori chemări de iubire, şi constatări că nu mai iubeşte, şi lamentaţii din cauza iubirii duse ori înşelate, şi nostalgii după iubirea de altădată, etc..

Dar femeile nu pot pricepe „impersonalitatea" aceasta a poeziei. Imaginaţi pe Veronica Micle, care dădea în vremea aceasta asalturi dezesperate şi inutile lui Eminescu acum rece cu ea, cetind „Lasă-ţi lumea ta uitată", deci evident adresată altei femei. Ori imaginaţi pe d-na Poenaru sau pe Mitte Kremnitz, cele, cel puţin, două amoruri mai lungi ale lui Eminescu cît a stat la Bucureşti, cetind: „A noastre inimi îşi jurau credinţă pe toţi vecii,

cînd pe cărări se scuturau de floare liliecii, etc.“ și alte lamentații după iubirea și iubita de altădată.

Publicistul ar fi făcut încurcături mari omului—și cum nu era deloc publicist de poezii (ne raportăm din nou la mărturia lui Maiorescu), îi era foarte ușor și firesc să nu-și încurce viața cu literaturismul.

O fi una din aceste împrejurări, or fi mai multe din ele, or fi toate, sau n'o fi nici una din ele, cauza pentru care Eminescu nu a publicat aceste poezii,— fapt este că Eminescu însuși nu a dat publicității cele mai frumoase poezii de dragoste.

De aici urmează cîteva concluzii cu privire la fizionomia literară a lui Eminescu din vremea *sa*.

Aceste 25 de poezii nu fac numai mai bogată opera lui Eminescu, ci îi schimbă întrucîtva și caracterul.

Mai întâiu ca manieră sau ca „școală“ literară. Fără ele, Eminescu e un poet mai romantic, și în fond și în formă, și dă impresia că e influențat de literatura germană dela un capăt la altul al operei sale. Cu aceste 25 de poezii se accentuiază realismul în fond și simplicitatea clasică în formă, adică a doua manieră a lui Eminescu, care începuse de pe la 1879.

Dar să trecem la alt punct de vedere.

Pentru urmași, Eminescu e un mare poet al amorului, un poet care a cîntat parcă mai mult amorul, și un amor trist, „pesimist“. Impresia aceasta însă n'au avut-o cei care au fost contemporani cu activitatea sa poetică, atunci cînd cele 25 de poezii, în cea mai mare parte de amor, erau încă necunoscute.

Dar, prin cele 25 de poezii Eminescu nu numai că și-a schimbat (ori complectat) fizionomia, ci a devenit și un poet mai mare, căci aceste poezii sînt cea mai frumoasă poezie lirică a lui Eminescu.

Dar dacă Eminescu ar fi trăit, ar fi publicat el oare aceste poezii? Firește că da. Nici una din ipotezele de mai sus cu privire la cauzele, pentru care el le-a păstrat în saltar, nu presupune eterna lor nepublicare. Nici chiar ipoteza că acum era sociolog și luptător social grav.

Publicate în volum, nici unul din inconvenientele analizate mai sus n'ar mai fi subsistat. In volum, poeziile acestea prea personale ar fi devenit părți constitutive ale operei sale întregi. Caracterul *actual* de mesagii adresate publicului, pe care-l au poeziile în reviste, și mai ales caracterul special de mesagii de amor adresate unor femei, ar fi dispărut.

Dovada celor de mai sus o formează... volumul poeziilor lui Eminescu, așa cum îl cunoaștem astăzi.

Eminescu a fost fără îndoială un om tot atît de excepțional din punct de vedere moral cași intelectual. Cu toate acestea, *psihologia* lui, presupusă în discuția de mai sus, nu are nevoe numaidecît de ipoteza excepționalei sale rezerve și delicateți sufletești. Și nici de vre-o situație personală excepțională, cum era aceia a lui Eminescu, pe-atunci demult teoretician *en titre* al unei grave ideologii și campion al unui puternic curent social și moral.

Intimități sufletești ca acele din poeziile lui ținute în saltar, „mesagii“ de acestea, le dă cu greu în reviste orice scriitor matur, și mai cu vază. Eu cunosc poeți, care se comportă cași Eminescu, fără să fie personagii cu roluri atît de grave. Cunosc un poet de talent, a cărui rezervă i-a condiționat chiar genul literar.

Trebue să adăogăm însă că în vremurile romantice, scriitorii erau mai puțin rezervați. Romantismul este doar subiectivism și spovedanie indiscretă.

Convorbirile, pe vremea cînd publica Eminescu, sînt pline de poezii—iscălite cu nume cunoscute, mai adesea necunoscute azi, uneori cu tot felul de inițiale,—în care autorii, adesea simpli „particulari“, își desmiardă și-și sărută iubitele pe coloanele venerabilei reviste, ba chiar se fidanțează cu ele. In mijlocul acestor anunțuri de fericiri și nefericiri amoroase, poeziile lui Eminescu publicate de el însuși fac aproape impresia de... impersonalitate și transcendentalism. Eminescu, cu toată sinceritatea lui lirică, excesivă poate pentru sentimentul literar de azi, avea o rezervă și o discreție neobișnuită vremii și manierii romantice de-atunci.

Dar vom continua.

G. Ibrăileanu

Acuarele în Deltă*

Amurg

Cit vezi cu ochiul, verde, păpurișul
Se 'ndoaie 'n vîntul serii, foșnitor.
Din cînd în cînd și-arată luminișul
Un ochiu de apă moartă—un cocor

Cu aripa deschisă se ridică
Din stuf, sfîșietor de trist scincind—
Sau cai tătari dînd roată fără frică,
Sălbăticiți, nechiază pe un grind.

Amurgu 'mbracă Delta toată 'n aur
Cu turla unui sat lipovenesc,
Dar umbrele ostroavelor de plaur
Albastrul cenușiu il împînzesc.

* Din volumul „Limpezimi" care apare.

Vaporul taie noaptea șoptitoare
Și valul ce se 'ntunecă intr 'una,
Cînd „cele cinci coline" cresc în zare
De aur vînăt cum e pruna.

Sălcii

Ca zei bărboși, bătrîni ca și diluviu—
Din ape revărsate cum răsar
Cu tot frunzișul aplecat în fluviu,
Iți par un pîlc de Lipoveni pescari.

Acolo de cînd lumea, ce 'și aruncă
Tremurătoarea plasă pe-un hotar
In care apa gîrlelor din luncă
Se limpezește 'n ceruri de cleștar.

Și cum amurgul picură cu stele
Prin frunza lor, de-acum argint topit,
Au fulgerat sclipind printre rețele
Și 'n licăriri de pietre s' au smucit

Pești mici de aur viu, in apa vie...
Pe cînd vaporul nostru s 'a tot dus,
Lăsînd pescari sau sălcii—nu se știe—
Să 'i prindă 'n mreaja 'ntinsă de apus.

Ceamul albastru

Din ape străvezii ca o lumină
Ce-ar dăinui în seară pe-o vîlcea,
Din ceruri răsturnate 'n fugă lină
Curgînd mai albi ca peștii pe sub ea,

Corabia cu pînzele închise
Răsare straniu de albastră ca 'n
Imagini prinse în culori de vise
Un stîrc de-azur pictat pe porțelan.

Pustie stă și nemișcată, n 'are
Nici viață, nici rost, nici marinar...
Și cum vaporul nostru-o lasă 'n zare,—
Intr 'un amurg aproape ireal

Deodată, ridicîndu-și pînza toată,
Pornește lunecînd cu valul viu—
Stîrc minunat ce sboară și înoată
Pe Dunăre, cu pieptul siniliu.

In delta Dunării, 1925

Ion Pillat

Orb sărac

O babă ș'un moșneag ieșiră către lumină dinspre carăle Lipscanului. Femeia venea înainte, omul ceva mai îndărăt, cu capul puțin înălțat și părînd a asculta cu mare luare-aminte zvoana și glasurile dela focul nostru.

Bătrînul e orb, mi-am zis eu privindu-l. Pare a-l trage baba după dînsa c'o frînghioară; însă el pășește pe urma ei fără greș către mirosul fripturii și larma sfatului.

Baba purta broboadă de ștergar alb, catrință și sumăieș scurt. Orbul era și el îmbrăcat ca muntenii, cu pălărioară neagră și straiu alb, iar cojocelul îl ținea numai pe umeri și de subt cojocel, dela subsuoara stîngă, îi atîrna cimpoiul, cu clonțul spre pămînt... Cînd se simți aproape, orbul se opri, numai baba mai făcu cîțiva pași către foc. El se opri și lumina îi bătea obrazul neclintit împresurat de barbă albă.

Mulți dintre tovarășii mei nu-l băgaseră încă în samă. Numai jupînul negustor de Lipsca, înțelegînd despre ce-i vorba, începu a rîde.

„Mătușă Salomie, zise el, tot n'ai scăpat de moșneagul cel chior? Văd că se ține hojma de dumneata.

— Așa-i, jupîne, răspunse ea cu vioiciune și subțire, însă fără răutate; decînd am purces din Rădăuți, se ține de mine ca umbra, că să-l duc și să-l lepăd la tîrgu-Ieșilor. Acù dumneavoastră, urmă ea către noi ceilalți, veți fi socotit poate altceva.

ca oamenii, că mi-i soţie ori frate; dar eu am uitat şi de asemenea zburdăciuni şi de neamuri şi nu cuget decît la nevoile mele. M'am aninat şi eu într'adaos la căruţele dumnealui negustorului, ca să pot ajunge până la sfînta cuvioasă Paraschiva, în cetatea Domniei, să pun pe racla ei un puişor de argint şi sa-i mărturisesc ce durere am. Iar sărmanul acesta, călcînd după mine, a îndrăznit să se apropie şi de sfatul domniilor voastre, fiind un bătrîn viclean şi nădăjduind că-i veţi porunci să vă zică ceva din cimpoiul său. M'am stropşit la el, să-şi puie în cap cojocelul şi să doarmă subt căruţă, dar el nu vrea să înţeleagă".

Bătrînul zîmbea, aţintind spre foc ochii lui de albuşuri coapte.

„Mie-mi plac tovărăşiile vesele, vorbi el c'o voce plăcută şi joasă. Imi place şi vinul nou, şi friptura de puiu în ţiglă. Foarte-mi place s'ascult istorisiri. Şi să spun şi eu cîte ştiu din trecute vremi. Dumnezeu a rînduit să mă pedepsesc fără lumină într'această viaţă, să întind mîna şi să cerşesc pită dela creştini buni. Fiind aşa voia lui Dumnezeu şi avînd el grijă de mine caşi de viermii pămîntului, am cugetat că nu trebuie să plîng, ci să primesc rînduiala".

Comisul Ioniţă se întorsese spre orb; şi după ce-l privi, îl întrebă cu mirare:

„Fiind un cerşetor nemernic precum eşti, îţi place friptura de puiu în ţiglă?

— Imi place, stăpîne şi frate, răspunse cu glasu-i prietinesc orbul.

— Şi vinul îţi place?

— Şi vinul nou, pe care-l simţesc înţepîndu-mi nările.

— Dar istorii ştii să spui?

— Ştiu, ca orişice om,—de ce să nu ştiu?

— Văd că te lauzi, însă află că istorisiri ca mine şi ca prietinul meu căpitanul Neculai Isac, nu-i nimeni să ştie în toată ţara asta a Moldovei.

— La asta eu nu mă pun împotrivă, stăpîne.

— Să nu te pui, căci eu am să spun cea mai frumoasă şi mai minunată istorisire din cîte s'au spus.

— S'o spui, stăpîne, şi eu am s'o ascult bînd vin nou din

oala domnieitale pe care ai umplut-o acuma. Şi domnieitale jupîneasa crişmăriţă are să-ţi aducă o oală nouă, pe care ai s'o umpli din proaspăt. Aşa—avînd şi ce mai trebuie pe lîngă vin, am s'ascult cu mare plăcere. Şi după aceia, dacă vei binevoi, am să-ţi zic un cîntec din acest cimpoiu ş'am să-ţi cînt viers.

— Vra să zică, nemernicule şi orbule, nu ştii numai să bei şi să mănînci: ştii să şi cînţi.

— Ştiu şi asta, stăpîne, din mila lui Dumnezeu. Ştiu şi altele.

— Aşa? Şi cimpoiul tău zice frumos?

— Zice, stăpînilor şi fraţilor, parc'ar fi din piele omenească.

— Se poate; ş'ai să-mi cînţi, căci aşa am eu plăcere în acesta ceas, la Hanu-Ancuţei. Noaptea-i tîrzie şi ceru-i senin. Carul şi-a întors oiştea şi cloşca cu pui grăbeşte spre crucea nopţii. Aud nişte cucoşi de-a Ancuţei, bătînd din aripi şi cîntînd. Unul dintre ei, care are glas mai prost, l-aşi pofti mîni dimineaţa cu borş acru.

— Cucoşii cîntă, băgă de samă orbul, ca s'alunge şerpii şi duhurile din preajmă".

O clipă sfatul nostru conteni,—ca s'ascultăm în tăcere bătăile de aripi şi trîmbiţările cucoşilor, întâiu aproape în cetatea hanului, apoi, ca o muzică stinsă, într'o mare depărtare, dincolo de apa Moldovei.

Ancuţa puse oală nouă în mîna comisului.

„Frate Ioniţă, zise căpitanul Isac, Ancuţa îţi dă dumnitale oală nouă şi mie îmi zîmbeşte. Cată să fiu eu mai mulţămit decît dumneata.

Hangiţa rîdea gîdilat.

„Atunci oala astălaltă, hotărî comisul, trebuie s'o dau orbului, care are să-mi cînte din cimpoiul lui.

— Am să-ţi cînt, stăpîne".

Baba care adusese pe cerşetor se arătă supărată fără pricină, cînd moşneagul păşi cu mînile întinse spre noi.

„Nu înţeleg de ce nevolnicii şi calicii încurcă petrecerile oamenilor!

— Să nu te superi, soră Salomie, se întoarse către ea cerşetorul, căci supărarea-i dela Necuratul.

— Nu-ţi sînt soră, se scutură baba, făcîndu-şi gura pungă şi întorcîndu-şi capul de către el.

— Nu-mi eşti soră, adevărat, căci eu nu sînt decît un biet sărman pribeag prin această lume. Frumoasă-i şi eu n'o mai văd. Tînără-i şi eu n'o mai simt. Adă-ţi aminte, liţă Salomie, de vremea cînd purtai la gît mărgărintar, fii bună ca atunci şi nu te supara pe mine".

Baba tăcu. Ancuţa ridea.

„Cum? Ştii şi ce-i mărgărintarul? se miră comisul Ioniţă.

— Ştiu, căci l-am văzut şi eu odată lucind. Mărgărintarul, cinstite stăpîne, e o piatră scumpă care se găseşte în scoici, la Marea. Cum îi acuma, într'o noapte de toamnă, cînd marea-i lină, ies anume scoici la mal şi se deschid la lumina lunii. Şi aceia în care cade o picătură de rouă se închide şi intră la adînc. Iar din acea picătură de rouă se naşte mărgărintarul.

— Acest orb sărac are, după cîte văd, destulă înţelepciune vorbi negustorul de Lipsca, fluturîndu-şi barba pe de-asupra oalei.

Cu toţi ne mişcarăm, caşicum am fi vrut să ne apropiem mai bine de foc. Orbul îşi întoarse trupu 'ntr'o latură şi sorbi din oală. Apoi obrazul i se întoarse iar spre noi şi zîmbi în noaptea-i prelungă. Puse oala la pămînt şi se aşeză turceşte lîngă ea. Trase spre el pliscul cimpoiului, şi umflă c'un răsuflet adînc foiul. Cuprinzînd instrumentul subt cotul stîng îl strînse, şi el ţipă odată scurt, caşicum l-ar fi durut. Apoi începu a mormăi ş'a da sunet de cîntec vechiu.

„Aista-i cîntecul mioarei, grăi orbul întorcîndu-şi spre noi zîmbetul. Dacă pofteşti altceva, stăpîne, îţi pot zice pe urmă.

— Cîntă!"—vorbi întărîtat şi supărat ciobanul. Căpitanul Isac îl privi rîzînd subţire, pedeasupra capetelor noastre.

Cimpoierul umflă mai tare foiul, apoi, călcînd cu degete răpezi, pe găurile surlei, chemă un viers de mîhnire din depărtarea anilor de demult. Inălţînd ochii morţi spre stele, lăsă pliscul cimpoiului şi cîntă cu glas. Spunea ceva despre trei ciobani care coborau cu turmele din munte. Şi doi din ei aveau gînduri rele asupra celui mai tînăr...

S'aude, s'aude
Departe, la munte,
Gomăn gomănaş
De trei ciobănaşi;—
Gomăn, gomănind
Oile pornind...

Iarăşi izbucni în surlă chemarea de demult. O simţeam în mine ca o bătaie de inimă a oamenilor care au fost şi nu mai sînt pe acest pămînt. Auzeam pentru întâia oară cîntecul acesta al păstorilor. Şi luam aminte la mioara care se tînguia şi vorbea omeneşte cu stăpînul său despre moartea lui...

Mări s'au vorbit
Şi s'au sfătuit
In apus de soare,
Ca să mi te-omoare,
Umbrele cînd cresc,
Neguri se opresc
Pe munţi şi pe ape,—
Dorm oile toate...

Celelalte stihuri au rămas numai ca o piclă în mine, cu totul nedesluşite. Iar printre ele, tînguirea cimpoiului. Stăteam şi ascultam încă, pe cînd foiul se desumfla la pămînt ca o dihanie netrebnică, lîngă picioarele orbului. El rupse cu dinţi lacomi dintr'un picior de pui şi înghiţi hulpav, cu albuşurile crescute în găvanurile negre ale ochilor. Apoi istovindu-şi şi oala de vin, rămase iarăşi alinat, cu faţa cătră noi.

Ciobanul cel prost şi supărat dela Rarău, cum şi monahul care se ducea la sfîntu-Haralambie plîngeau pe locurile lor fără nici o ruşine. Aşa că pot vorbi şi eu fără sfială de acea întîmplare, cînd am lepădat lacrimi pentru nişte închipuiri.

„Dacă pofteşti, stăpîne, pot a-ţi cînta şi alte cîntece mai frumoase, a vorbit cerşetorul.

— Dacă ştii altele mai frumoase de ce mi l-ai cîntat pe acesta?—răsări cu glas de harţag domnia sa comisul Ioniţă dela Drăgăneşti.

— Iată de ce, fraţii şi stăpînii mei, a răspuns bătrînul, căci eu, rămînind fără vedere încă de pe cînd eram copil, am ieşit din sat dela noi ş'am pornit în lume. Şi oploşindu-mă într'o iarnă, pe apa Prutului, la o perdea de oi, am stat pe lîngă nişte baci bătrîni la focuri care nu se mai stingeau niciodată. Şi acei baci vechi din pustie m'au învăţat lîngă foc acesta cîntec; dar m'au legat cu blăstăm să nu-l uit niciodată şi, deciteori oiu suna din cimpoiu, să-l zic mai întîiu şi mai întîiu.

Iar după ce m'am despărţit de acei baci, aflaţi, stăpînii mei şi fraţii mei, că am trecut dincolo de Prut, subt mîna unui calic bătrîn, care nu era orb cu adevărat, dar ştia să cerşească tare frumos, cîntînd creştinilor cîntece spre a fi miluit. Avea meşteşug să pară că nu vede, şi cînd eram noi singuri îl auzeam rîzînd. Iar Domnul Dumnezeu îl ierta pentru asta, pentrucă se ducea totdeauna la biserică şi se închina cuviincios la sfintele icoane. Şi tot aşa se închina şi făcea cruce cînd, la o margine de sat din care ieşeam, se pregătea să fure o găină sau un miel. Şi rugîndu-se cu credinţă şi dreptate, Dumnezeu îi ajuta. Cu acel calic bătrîn am trecut printre moscali şi nimeni nu ne-a oprit,—nici cei mari, nici cei mici, căci şi 'n acea ţară a lor, cerşetorii sînt oamenii lui Dumnezeu şi n'au nevoie de hîrtie cu pecete. Am umblat pe unde am vrut, prin tîrguri şi sate, şi pela iarmaroace mari şi creştinii ne miluiau din belşug. Din ce strîngeam, aveam de vîndut la crîşmari jidovi, ori la muncitori sărmani. Iar Ierofei, tovarăşul acela al meu, nu uita să cumpere din parale şi-o luminărică de ceară, ca s'o puie la icoane. Sfinţii se bucură de dar, nu cunosc preţul luminării şi nici nu pot afla că ne-au mai rămas carboave. Dealtminteri Ierofei le ţinea ascunse bine în chimir. Aşa am mers noi pănă la tîrgul cel mare al Chiului, ş'acolo ne-am oprit o iarnă ş'am cheltuit acele carboave agonisite.

Cît am stat, am trăit tare bine şi tare frumos în breasla noastră a calicilor orbi, unii fiind orbi şi alţii nu. Ş'am cunoscut acolo, ca la o şcoală, învăţăminte pe care nu le ştiam, deprinzînd cîntări jalnice şi meşteşugul breslei. Ş'apoi pierind Ierofei la o petrecere şi la o bătălie într'o noapte, am fugit din Chiu ş'am umblat cu alţi tovarăşi prin lume, pănă la o apă mare unde am

auzit limba tătărască. Am trăit bine o vreme şi 'n breasla necredincioşilor, după aceia mi-a venit dor într'o primăvară să miros rîşină şi brad. Ş'am întors spatele către limbile păgîne şi faţa către ţara Moldovei. Iar în toată această vreme, stăpînii mei şi fraţii mei, eu am purtat cimpoiul cu mine ş'am cîntat,—neuitînd blăstămul bacilor dela Prut. Deacela aţi auzit şi dumneavoastră acel cîntec. De plăcut mie nu-mi place, însă trebuie să-l cînt. Şi, de poftiţi, vă pot zice unul mai mîndru şi mai cu haz.

Păşind eu în spre locurile mele, am întrebat de-un sat la apa Moldovei şi nu l-am mai aflat, căci se pustiise şi-l strămutaseră domnii şi boerii. Trecuseră ani mulţi; pieriţi şi morţi au fost toţi ai mei; iar puhoiul Moldovei le-a risipit mormintele şi le-a dus ciolanele la vale prin scruntare şi lunci. Am umblat atunci întrebînd de-un han dedemult, care stătea şi 'n vremea copilăriei mele la drumul împărătesc. Acel han, mi-au spus creştinii, nu departe de locul unde-a fost un sat Negoieşti, se cheamă în zilele noastre Hanu-Ancuţei şi oamenii care se duc la Tîrgul Ieşului ori la Roman, fac acolo popas mare.

Am venit la mireazmă de brad şi-am trecut pela acela han. De-atuncea nici mai ştiu cîţi ani vor fi fiind. Iar acuma, ajungînd vremea să mă duc iar la Ieşi, la Domnie, să mă închin şi eu la moaştele sfintei Paraschiva dela Treisfetite, înţeleg c'am făcut iar popas la acest han, carele se cheamă a Ancuţei. Mulţămesc lui Dumnezeu c'am găsit cuvînt bun şi milă.

Stăpînii mei şi fraţii mei, pecînd eu eram un prunc şi vedeam satul nostru care nu mai este şi ţintirimul pe care l-au risipit apele, am auzit poveste adevărată dela un bunic al maicei mele, despre o minune a sfintei Paraschiva, unde ne ducem să ne închinăm eu şi liţa Salomia. Acea minune s'a făptuit în vremea veche, fiind o strămoaşă a noastră aici trăitoare, la acest han.

In acea vreme s'a fost ridicat asupra ţării Moldovei, ca Antihrist, Duca-Vodă. Avînd neistovită poftă de argint şi aur, a prins a arunca biruri asupra norodului. Atunci s'a iscat o zicală: că ce-i greu peste bordee?—Birurile lui Duca-Vodă.—Umblau slujitori călări cu suliţi şi cu făchii. Luau vita, luau ştiubeiu, luau ţol, luau ban. Cui se punea împotrivă, îi luau şi viaţa.

A ieşit în ţară hoţia domnească. Nu mai era chip să scape nimene de subt cumpăt. Fugeau noroadele peste graniţă. Până mi ce-au nemerit nişte sărmani năcăjiţi, într'o toamnă, la Ieş, la moaştele Sfintei. Şi l-au pîrît pe Duca-Vodă, scăldînd racla cu lacrimi.

Atunci, îndată după această rugăciune, s'o clătit racla sfintei. Şi poporul fiind de faţă în ziua de 14 a lunii lui Octomvre, la amiază, s'a întunecat cerul, s'au tulburat stihiile ş'o prins a bate o sloată cu vifor. Iar până a douazi s'o pus troian. Şi noroadele s'au spăimîntat foarte.

In acea noapte a căzut de pe vînt demonul la curtea domnească şi, bătînd în geam cu ghiara, a dat de ştire lui Vodă, să lase în lumea asta toate bogăţiile strînse şi să se gătească de cale pentru drumul cel fără întoarcere.

— A venit vremea, luminate doamne, să-ţi dai socotelile şi să plăteşti ce-ai iscălit.

Căci el făcuse sdelcă şi pusese iscălitură şi pecete — ca să poată izbîndi atîta urgie asupra lumii.

Duca Vodă a îngheţat în patul lui de argint, auzind glasul. După aceia a răsărit ca subt biciu ş'a răcnit la slujitori să-i înhăme telegarii la caríte. Astfel a fugit, cu ce averi a putut strînge, până 'ntr'un sat din jos. Iar acolo, odată cu viscolul, l-au ajuns nişte joimiri leşi şi l-au prins, prădindu-l de bani. Vestitorul nopţii fiind de faţă, ridea, şi l-a dat pe mîna acelor duşmani. L-au apucat de grumaz şi l-au dus cu dînşii.

Găsind în calea lui omături şi troiene, mergea foarte greu şi i-au căzut caii. Atunci a scos din sîn trei galbeni, ce-i mai avea ascunşi şi i-a pus în palma unui ticălos ţăran de rînd, pentr'o sanie cu oplene ş'o iapă albă. Şi cu acea sanie proastă a ajuns Duca-Vodă aici la han. Din toată averea de pe lumea asta nu mai avea nimica. Ş'a cerut bătrînei aceleia a noastre o ulcică de lapte de pomană. Iar ea nu-l cunoştea. Şi se tînguia că n'are.

— N'avem lapte, n'avem vaci, mămucă; n'avem că ni le-a mîncat Duca-Vodă, mînca-l-ar temniţa pămîntului şi viermii iadului cei neadormiţi!

El a tăcut, şi-a plecat fruntea, s'a suit în sanie, s'a dus. Iar abia mai pe urmă s'a aflat cine a fost. L-au dus joimirii spre hotar. Dar la craiul leşesc n'o mai ajuns. A intrat cu iapa cea albă în singurătăţi şi codri, a poticnit într'o rîpă, ş'o trecut pe tărîmul celălalt în locul blăstămurilor. Ş'a rămas istoria acelei minuni dela om bătrîn la om bătrîn până în vremile mai nouă.

Fraţii mei şi stăpînii mei, acestea-s lucruri trecute. Pentru plăcerea dumneavoastră de-acuma, dacă poftiţi şi porunciţi, eu pot să vă cînt altceva!

La aceste vorbe s'a petrecut un lucru la care noi nu ne aşteptam, oricîţi răzeşi, negustori cărăuşi şi oameni de rînd ne aflam acolo.

Comisul Ioniţă a strigat că pofteşte cîntec. Insă Ancuţa cea tînără, apropiindu-se de orb, l-a cuprins de mînă. I-a zis:

„Am ascultat şi dela mama întîmplarea asta. Intoarce-te spre mine. Poate dumneata, uncheşule, vei fi fiind unul Costandin, despre care am auzit pe maica mea spunînd că s'ar fi rătăcit prin lume.

— Eu sînt, răspunse bătrînul. Aşa mă cheamă".

Şi zîmbi întunericului. Apoi cu degete harnice pipăi obrazul Ancuţei.

Ea luă mîna care-o pipăia, o întoarse ş'o sărută. După aceia, subt aceleaşi degete puse pită şi friptură. Săracul prinse iarăşi a rupe lacom din carne, cu dinţi de fier.

Parcă uitase unde-i şi nu mai avea a spune nici un cuvînt. Noi îl priveam cu mare uimire; iar c'o uimire mai sporită decît a tuturora, clătinîndu-se uşor în zbaterile focului, se uita comisul, nu atît spre sărmanul flămînd, cît spre acea dihanie care căzuse la pămînt alături de el, desumflată şi moartă.

Mihail Sadoveanu

Note despre Rainer Maria Rilke *)

O informaţie oarecare de gazetă ne anunţă că poetul Rainer Maria Rilke a murit de leucemie, în castelul în care se retrăsese. Notiţa e pură şi simplă, fără semnificaţie. Atitea adevăruri care mişună în jurul nostru, sint inconştiente de simbolul lor! Gazetarul care a inserat faptul divers, nu-şi dă seamă că rindurile lui iau proporţie de teorie estetică. E ca şi cum un negustor ar inveli peştele pe care-l vinde în manuscrise de autor celebru. (Lucrul s'a întimplat).

Leucemia (excesul globulelor albe) era „boala" lui Rilke. Dacă au mai avut-o şi alţii e o întimplare. Era numai boala acestui palid, eterat şi îngeresc trubadur. Versurile lui sint ale unui poet fără singe. O idee obsedantă a lui Rilke era aceia că fiecare trebue să moară de moartea lui proprie. Acei care i-au surprins sfirşitul povestesc că poetul refuza medicamentele ultime. fiindcă voia să moară de moartea lui, nu de aceia a medicinii. Dar Rilke a uitat să gindească (cine ştie?) că poeţii mor dar mai ales trăiesc prin boala lor. Oricine a cetit versurile acestui cintăreţ cu singe alb, îşi dă seamă ce formidabilă explicaţie a operei sale oferă fiziologia. In acest caz, victoria materialismului e ofensător zdrobitoare cind gindeşti că:

*) Poetul Rainer Maria Rilke care a murit de curind, e considerat ca cel mai mare liric german al timpului. Originar dintr'o nobilă familie carinthiană s'a născut în Decembre 1875 la Praga. A fost destinat mai întăiu carierei militare, dar în 1890 a părăsit şcoala de cadeţi. Face studii la Praga, München şi Berlin. Prima sa culegere de versuri e din 189[illegible]: „Leben und Lieder". Călătoreşte apoi la Moscova, care are o adincă influenţă asupra dezvoltării sale. Fruct al şederii acolo sint poeziile: „Stunden Buch". In 1902 publică: „Das Buch der Bilder". Se stabileşte apoi la Paris unde intră secretar la sculptorul Rodin. In 1904 apar „Povestiri despre D-zeu". In 1908 două volume „Neue Gedichte", apoi in 1910 romanul său autobiografic „Caetele lui Malte Laurids Brigge". A tradus în nemţeşte pe A. Gide („Le Retour de l'enfant prodigue") şi P. Valéry.

Chemins qui mènent nulle part
entre deux prés,
que l'on dirait avec art
de leur but détournés,

Chemins qui souvent n'ont
devant eux rien d'autre en face
que le pur éspace
et la saison.

(Vergers)

n'au fost scrise decit fiindcă globulele albe întreceau pe cele roşii cu citeva milioane! Dar iată că limfatismul se găseşte aici în corelaţie strictă cu genialitatea. Rarefacţia vitalităţii dă poetului o altă cunoaştere, prin care surprinde necunoscutului nevăzute raporturi. Este atita imaterialitate, atita puritate în poezia lui Rilke, că ea nu poate fi decit urmarea directă a unei naturi despămintenite, uşurate de lestul trivial al trupului, de sanguinitatea violentă, de exuberanţa indiscretă a vitalităţii organice. O altă dozare a singelui: o altă poezie.

Rilke a fost o umbră chinuită şi rătăcitoare. Căci poetul a păstrat în el atit minim de viaţă, cit a trebuit ca suferinţa să fie încă posibilă. Pe nici unul din punctele globului nu-şi găsea odihna. A aspirat către misticismul Moscovei care odată ajuns i-a făcut indispensabilă graţia senzuală a plasticei pariziene. S'a alipit atunci un moment de Rodin căruia i-a servit drept secretar. Apoi Roma, München, Copenhaga, care prin ceţurile ei, ca prin ochelari fumurii, îi apăra ochii delicaţi, de lumina sudului care răneşte şi orbeşte. Dar fiecare din acestea odată atinse, îi deveneau insuportabile şi odiseia reincepea. Boala constitutivă, preparată, după cum ne-o spune el însuşi, de strămoşi, zeloşi în a se păstra debili, a oprit dezvoltarea normală. Rilke a rămas tot timpul un copil. Sint precipitate care introduse în momentul fermentaţiei opresc alcoolizarea vinului şi-l păstrează multă vreme dulce ca un sirop; sint boli care ne eternizează mereu la virsta de optsprezece ani. Bolile acestea, care întirzie maturitatea, fac pe poeţi.

Se ştie demult că natura copilului şi a poetului sint înrudite. Şi unii şi alţii se joacă inocent. De cităva vreme însă constatarea a fost confirmată experimental. Un psiholog german, Jaensch, a arătat că până pe la 12 ani, imaginile copilului sint total deosebite de ale adultului. Ale celui dintăiu sint extrem de subiective, halucinatorii, bintuite de visuri mistice, monstruoase, de vedenii terifice ori fantaste. Abia cind se formează, odată cu maturitatea, controlul logic, conceptul şi abstracţia, cind se formează funcţiunile obiective, aceste vedenii sint împrăştiate, disolvate de controlul cu realitatea. Taine încă spunea despre imagine că e o halucinaţie adevărată. Imaginea copilului e mai mult halucinaţie şi mai puţin adevărată. Cunoştinţa copilului e extrem de

subiectivă. El crede în plăsmuiri şi le vede peste tot. Dar psihologul german, prin migăloase şi răbdătoare statistici, a stabilit că asemenea imagini nu le are numai copilul, dar şi primitivul (şi acesta aşa de chinuit de apariţiuni mistice) şi mai ales poetul. El le-a găsit la Goethe cîte odată şi de cele mai multe ori la Novalis.

Am putea afirma atunci, cu probe pozitive, că poetul e un copil întîrziat. Un anumit accident, o boală în speţă, opreşte evoluţia normală a sufletului către maturitate, fixîndu-l în adolescenţă, în candoare şi frăgezime. Fireşte oprirea nu e complectă şi definitivă. Din cînd în cînd, ici şi colo, licăriri de mentalitate adultă se ivesc. Această demi-conştiinţă de adult deosebeşte pe copil de poet. Dar efectul ritmului între cele două mentalităţi, care alternează rînd pe rînd în conştiinţă e cu atît mai preţioasă din punct de vedere estetic. Conştiinţa cîte odată lucidă a bărbatului, oferă un contrast, un cadru, pe care sensibilitatea poetului se inscrie mai luminos, mai accentuat, mai potentat. Dacă între versuri delirante, asemănătoare viselor copilului, se aşterne un rînd de luciditate, accentul e pus şi rezultatul e cu atît mai plin de caracter. O poezie întreagă de vis ar fi monotonă şi de-a dreptul puerilă. O licărire de conştiinţă e necesară ca să ne aducă aminte că avem de a face cu acel tip specific de copil care se cheamă poet, şi nu cu un altul, adică cu un copil apucat din cînd în cînd de accese de luciditate, pentru ca delirul lui să nu fie saturant, inexpresiv, să ne aducă aminte că iluzionismul e până la un punct conştient, că poetul ştie că face inadins pe copilul, adică că face artă.

Constatările acestea sînt poate valabile la mai toţi poeţii. La Rilke ele sînt evidente. Sînt oarecum semnificative, tipice pentru toată speţa. El e „poetitatea" făcută substanţă anume parcă să ilustreze teoria.

Rilke e animist. Ca toţi copiii, el populează cu viaţă misterioasă de poveste universul. El învie sufletul amorţit al lucrurilor. Pentru el, fiecare din acestea au biografia lor. A unora modestă şi retrasă, a altora simbolică şi eroică. Unul din criticii săi, Wilhelm Michel, observă: „Este un cuvînt pe care-l intîlnim la Rilke cu o bizară frequenţă: e cuvîntul lucru. E surprinzător cîte lucruri ştie Rilke despre lucruri. Că lucrurile trăiesc se ştia şi înainte de el. Dar nimeni n'a îndrăznit să deducă cu atîta uşurinţă această solidaritate de speţă, care îl face pe Rilke să trateze lucrurile cu o politeţă aşa de prevenientă. El are grijă de ele ca de suflete. El le lărgeşte dreptul la viaţă în dauna hegemoniei umane. El dovedeşte rudenia noastră cu ele, pe care ieşirea din haosul comun o probează. El e stăpînul şi salvatorul lucrurilor!"

Dela această stare de spirit până la pantheism e numai un pas. Rilke îl găseşte pe Dumnezeu pretutindeni în toate ipostazele universului. El adoră şi aspiră mereu la contopirea cu marele tot. „Viaţa mea se îndeplineşte în cercuri din ce în ce mai largi care închid în ele lucrurile. Dar poate ultimul cerc nu-l voiu ajunge niciodată. Mă învîrt mereu în jurul lui Dumnezeu".

Confundarea mistică cu lumea, nu suprimă însă caracteristicul artei lui Rilke. Viziunea lui nu devine cenuşie, o viziune în care se pierd contururile şi aspectele aşa cum se întîmplă la unii romantici germani, bunăoară la Novalis. Oricît îşi dilată sentimentul, el ştie încă să prindă caracteristicul. G. Simmel scrie în această privinţă: „Artistul poate ceiace nu poate omul logic: poate lărgi un conceput în toată ambianţa lui, fără ca acesta să-şi piardă conţinutul". Acesta e tocmai cazul lui Rilke. Fără să limiteze prin linii marginale, întinzîndu-şi simpatia până la pantheismul desăvîrşit, el păstrează mereu, drepturile artei care caracterizează.

Şi dacă poetul e un anumit copil, copilul tip e copilul orfan. Cei cu familie, cu ocrotire sînt mai puţin sau se simt mai puţin copii. Ajutorul părinţilor le ţine loc de experienţă proprie. Complectat cu sfaturi bătrîneşti care-i protejează mereu, ei sînt doar pe jumătate copii. Numai cel lăsat pradă vieţii acerbe îşi simte bine slăbiciunea şi dezorientarea iremediabilă. Acest copil e Rilke. El e orfanul abstract:

> Ich habe Kein Vaterhaus
> und habe auch Keines verloren;
> meine Mutter hat mich in die Welt hinaus
> geboren.
>
> *(Das Buch der Bilder p. 38).*

Un astfel de copil nu se poate adapta, nu poate lupta. El se resemnează pasiv. Şi lumea îi apare aşa de grandioasă, (se ştie că proporţiile şi distanţele pentru copii sînt mult mai mari ca la oamenii vîrstnici) încît spectacolul vieţii îi oferă o veşnică adoraţie religioasă. Copilul trebue să adore. Intâiu mama şi dacă n'o are, orice seamănă cu ea. Rilke nu utilizează, fenomenele, lucrurile. El nu-şi complectează, nu-şi intregeşte, nu-şi îngraşă eul cu ele. Tot ce poate face e să le iubească. Dar lucrurile, după cum spune el însuşi, după ce îl golesc de iubire, îl asvîrl deoparte. „Odăile mă părăseau de îndată ce-mi era rău, ca şi cum s'ar fi temut să fie compromise şi amestecate la nenorocitele mele întîmplări. Stăteam jos, şi fără îndoială aspectul meu era aşa de înfricoşător că nimic n'avea curajul să fraternizeze cu mine. Chiar şi lumina, căreia îi făcusem serviciul de a o aprinde, nu voia să ştie nimic de mine. Ea ardea pentru ea singură, ca într'o odae deşartă". El nu ia nimic şi dă veşnic. Raporturile lui cu universul nu sînt reciproce, sînt unilaterale: e exploatat de toată lumea, inclusiv de lucrurile inanimate, care, după ce-l absorb, îl alungă.

E normal ca un astfel de orfan părăsit să fie mereu înfricoşat. De aici acea „angoisse" specifică celui care adoră veşnic

și nu e iubit niciodată. Și dragostea lui Rilke e aceia a unui copil. Adultul iubește de cele mai multe ori condițional: iubește dacă e iubit. Copilul n'are încă orgoliu și nu așteaptă răspuns. El își adoră păpușa neînsuflețită și nu așteaptă din partea ei o declarație de dragoste. Rilke vrea să paralizeze ura naturii și a oamenilor prin dragostea lui nemăsurată pe care o oferă veșnic orișicui. Însă cine știe dacă îl ascultă cineva, fiindcă dragostea care se oferă veșnic nu e luată în seamă. O simplă lege de economie: prea multă ofertă elimină cererea.

Dar ceiace nu se desfășoară în viață, se derivă în artă. Și poetul își cîntă, ca pentru el singur, și pentru alții care-i seamănă (și cine nu-i seamănă în unele momente) infinita lui iubire neascultată, de ecoul căreia, dealtfel, se dispensează blînd.

* * *

Vrîsta poetului e a copilului. (a unui anumit). Dar sexul lui? Mai trăiește în Rainer Maria Rilke și un suflet de fată.

„Mädchen, Dichter sind, die von euch lernen
das zu sagen, was ihr einsam seid;
und sie lernen leben an euch Fernen,
wie die Abende an grossen Sternen
Sich gewöhnen an die Ewigkeit".

(*Das Buch der Bilder, p. 9*).

O poezie „Despre fete" se sfîrșește cu versurile:

„Aus ihrem Leben geht jede Türe
in einen Dichter
Und in die Welt".

(*Das Buch der Bilder, p. 8*.

Structura sufletească a fecioarelor e înrudită cu a poetului. Dacă trebue formulată scurt, vom spune că la acelea și la poet sufletul e dominat de același element comun: *presentimentul*. Fecioarele n'au trăit încă. N'au în urma lor experiența, cunoașterea vieții, a faptului de aproape. Din vagi indicii, din instincte nedesvoltate care adulmecă abia seria posibilităților viitoare, din virtualități nepotențializate, din pasiuni, din iubiri și uri care n'au fost, dar care așteaptă să fie trăite, ele emit asupra viitorului fragile și timide ipoteze. Presentimentul e singurul mod dat tinerelor fete ca să cunoască viitorul. Ele n'au trăit încă, așteaptă să trăiască. Ele nu știu, dar ghicesc.

Dar poetul n'a trăit nici el. Fixat de soartă și de oameni, printr'o întîrziere în evoluție, el se găsește la periferia vieții. Și

el e proaspăt, curios, neîntrebuințat de viață încă (aceasta durează cîteodată până la sfîrșitul vieții), așteptînd mereu miracolul care trebue să vie. Și el întrezărește abia misterul viitor. Plăpînd și veșnic virtual exprimă ceiace nu s'a realizat, substanța posibilă pe care existența n'a turnat-o încă în forme fixate. „Les plus beaux vers sont ceux qu'on n'ecrira jamais"; la care poetul răspunde: cea mai frumoasă viață e aceia care n'a fost încă trăită. Dacă în relațiile lor cu lumea exterioară, alții au experiența ori judecata, ca și tinerele fete, poetul n'are decît presentimentul.

„Ich bin wie eine Fahne von Fernen umgeben.
Ich *ahne* die Winde, die kommen, ich muss sie leben,
während die Dinge unten sich noch nicht rühren:
die Türen schliessen noch sanft, und in dem kaminen, ist Stille;

(*Vorgefühl, Das Buch der Bilder, p. 49*)

Dar din toate presentimentele, cel care-l stăpînește mai mult pe Rilke e acela al morții. Pe acesta toată lumea îl are, subconștient, de la o anumită vrîstă. Cu atît mai mult însă, îl îngrozește moartea pe acel care n'a trăit încă. S'a spus că dacă dealungul unei vieți ne-am realiza absolut toate dorințele, dacă viața noastră ar fi epuizat toate temele cîte i s'au pus dinainte, moartea ar veni, firesc și liniștit, fără groază, la sfîrșit, cum vine, seara, nevoia de somn. Am fi ca acei eroi biblici, încărcați de ani, sătui de viață, care așteptau moartea cu seninătate, ca un repaus pe care-l doreau. Dar acela care a rămas tot timpul în prefața vieții, care a bănuit doar prin presimțiri conținutul variat și complex la infinit al existenței, acela va considera cu atît mai grozavă moartea, cu cît n'a înțeles încă nimic din viață. De aici obsesia morții la Rilke, ideia că fiecare din noi o are într'însul, că oricine „își are moartea lui", stampilată specific de individul care a fost.

* * *

Alții pot fi poeți, plus un epitet oarecare: poeți de idei, descriptivi, liberi, muzicali etc.

Rilke a fost „Poetul", prin excelență, a fost numai poet, poetul-poet, dacă se poate zice. Pentru el o poezie a fost o teorie a cunoașterii, o etică, o estetică. A fost totul. A creat-o în artă și a trăit-o în viață. Biografia sa e destinul poetului de totdeauna. Pelerinajul lui dintr'un loc în altul constitue o veșnică țesătură de reverie. Ca să înțeleagă lumea și viața, alții au senzații, imagini ori idei. El a avut visul.

Interiorizat în contra vieții, pe care ca și poeții indieni o considera ca pe un anumit coșmar, Rilke nu primea aproape nimic din

afară, ci doar proecta mereu. Senzaţiile lui nu sînt surse de informaţie, sînt pretexte de vis.

Există în Psihologie o lege numită psiho-fizică, după care senzaţia e un reflex slab al excitaţiei: trebue să crească în intenzitate mult aceasta din urmă, ca să crească puţin şi cea dintâiu. Din materialul brut care e excitaţia, doar foarte puţin se transformă în metalul bun care e senzaţia. Rilke contrazice legea-psihofizică. La dînsul procesul e aproape invers. Plin de interioritate, e deajuns o slabă excitaţie ca să se declanşeze o întreagă bogăţie dinăuntru. Şi cu cît excitaţia e mai slabă, cu atît vibrarea interioară e mai puternică, fiindcă nu-i face concurenţă nici o realitate externă, care, impunîndu-se constrîngător din afară, i-ar turbura visul şi libertatea lui. Cu această organizaţie esoterică, e firesc să fi căutat, din afinitate, nordicii. I-a plăcut mai cu seamă Iacobsen, alt visător al Septentrionului ceţos, şi ca să-l guste, a învăţat limba daneză.

Dacă toată problema cunoaşterii exterioare e condiţionată, la Rilke de reverie, nu înseamnă că aceasta n'are disciplina şi logica ei. Ea nu e dezordonată şi împrăştiată.

Poetul ţine la o anumită rigoare, la exactitatea visului cu el însuşi. Aproximaţiile îl supără. Nu poate iubi „a peu-près-ul". In „Caetele lui Malte Laurids-Bridge" e povestit undeva următorul episod. Poetul Felix Arvers era în agonie într'un spital „El murea dulce şi liniştit şi călugăriţa îl credea poate mai aproape de moarte decît era în realitate. Atunci ea strigă cu putere, un ordin oarecare, arătînd unde se găseşte cutare obiect. Era o călugăriţă incultă şi destul de simplă; nu văzuse niciodată scris cuvîntul „coridor" pe care nu-l putu evita în acel moment. I se întîmplă astfel să zică „colidor" fiindcă credea că se pronunţă aşa. Atunci Arvers respinse moartea. I se părea necesar ca mai întâiu să clarifice aceasta. Deveni astfel lucid cu totul şi îi explică că trebue spus „coridor". Pe urmă muri. Era un poet, şi ura aproximaţia; sau poate adevărul singur i se părea important; sau poate era supărat că trebuia să capete ca ultimă impresie, aceia că lumea continua să existe aşa de neglijent" (p. 245). Arta are pedanteria ei ca şi ştiinţa.

Există o radicală opoziţie între Valèry şi Rilke. Unul cerebral, lucid şi precis, celălalt sentimental, fluid şi mistic. Cu toate acestea există un element comun între ei: puritatea. Şi opera lui Rilke e poezie pură: nici descripţie, nici idei, nici oratorie, nici declamaţie. Numai acel ritm cu totul interior, acea schemă dinamică, vibraţie imponderabilă, de un desen general abia indicat, prealabil încă oricărei forme, care, subt imagini şi subt rima constitue însăşi esenţa poeziei. S'a spus, cu drept cuvînt, că Valèry e culmea intelectualismului cartezian.

Poetul francez, străin de orice emoţie, de orice turburare inconştientă, subiectivă, prezintă doar prin imagini fulgerător de ingenioase anumite raporturi în care se găsesc fenomenele. Totuşi căutarea „stării pure", subt cuvinte şi sentimente chiar, e o cerinţă mistică. Marii mistici medievali, de la Eckart la St. Tereza, au avut obsesia purismului.

Şi Bergson, ecoul lor filozofic actual, cînd caută subt noţiuni, şi cuvinte, subt tot ce e fixat, realizat, materializat, acel „schema dinamique" e aproape de Valèry, cu toată protestarea acestuia şi a elevilor lui—şi Thibaudet i-a apropiat cu oarecare dreptate unul de altul.

Nimeni, în unele momente cu toată emoţionalitatea şi subiectivismul lui, nu e mai aproape de „starea pură" ca Rilke. Visul său, degajat, de orice materializare, de orice balast inutil, reflectează tempo-ul primar, direct, nealterat al pulsaţiei sufleteşti. Poezia sa se înalţă curată de orice pîngărire obiectivă, imaculată ca o rugăciune adresată dumnezeirii. Cînd abatele Brémond a alăturat poezia de rugăciune, a prins deaproape natura poeziei moderne, în care Rilke, intră ca un reprezentant germanic (complicat cu romantismul de peste Rin) în timp ce Valèry reprezintă mesajul latin şi francez.

Astfel poezia modernă se desemnează ca un gest direct al adîncului sufletesc, disociat de alianţele lui exterioare. Impreună cu P. Valèry (cu toate diferenţele lor) pe care l-a tradus în nemţeşte, Rilke e cel mai autentic reprezentant al poeziei aşa cum vrea să fie ea astăzi.

Mihai D. Ralea

Cronica literară

Otilia Cazimir: *Fluturi de noapte*

Poezia eminamente lirică a d-rei Otilia Cazimir nu este totuşi o poezie de efuziuni sentimentale. „Metodul" acestei poete—firesc, desigur, dictat de natura sa sufletească — este ceiace s'a numit realism psihologic: Sentimentul liric din versurile sale rezultă din analiza sensibilităţii ori, mai adesea, din fapte, care redau sentimentul.

Bucata prima din volum, „Ploae de Primăvară", poezie erotică, are ca subiect sfada şi împăcarea,—subiect pe care de obiceiu versificatorii îl tratează cu efuziuni, lamentaţii şi strigăte de triumf finale. In poezia d-rei Otilia Cazimir, nici o lamentaţie, nici un strigăt de triumf. Şi nici o „expunere" de sentimente. E o mică schiţă, o mică „nuvela":

O vorbă *rea* îşi toarnă 'n noi veninul greu
Şi nu mai ştiu: ai spus'o tu, am spus'o eu...
Ne-am aşezat pe-aceiaşi banca,
Tu într'un capăt, eu în celălalt.
Tu scrii c' o creangă pe asfalt; · ·
Eu stau, cu păru'n ochi ca o ţiganca,
Si string din dinţi şi din pleoape string—
De frică să nu plîng...

Mă uit în altă parte...
De lîngă noi şi până 'n cîmp, departe,
Ograzi pustii, cu iarbă crudă.
Pe stradă nu e nimeni, şi e cald...
Mi s'a făcut pe rochie un fald:
Il netezesc, cu ciudă

Am scos oglinda mică să mă uit: m'arată
Destul de supărată?

Ce lung o să ne fie drumul înapoi
Prin colb şi soare...
Şi mîna mea dece nu poate oare
Să umple golul duşman dintre noi,
Cu gestul bun şi simplu de 'mpăcare?

De-asupra unui zid
A pîlpîit un flutur cu aripi de fum...
Şi tu—ce faci şi ce gîndeşti acum?...
Trimit spre tine—cercetaş timid—
Privirea iute pe subt pălărie.

Pe-asfaltul neted, cu crenguţa vie
Tu scrii, mereu.
M'aplec să văd ce scrii anume:
In colbul străzii 'nsemni aceiaşi nume—
Al meu...

Şi nu ştiu bine care dintre noi
Şi-a stins întâiu în ochi tăişul rău,—
Dar mîna mea s'a sprijinit de braţul tău
Şi ne-am zîmbit, deodată, amîndoi.

Supremaţia faptului asupra efuziunilor lirice, este unul din semnele vremii de azi. Poezia d-rei Otilia Cazimir este modernă prin acest realism phihologic, căci supunerea aceasta a sensibilităţii, prin includerea ei în fapte, psihologismul acesta obiectivat, este unul din metodele acelei „comprimări a romantismului" numită neoclasicism.

Dar dacă d-ra Otilia Cazimir exprimă adesea lirismul cu ajutorul faptelor, în schimb, în poezia descriptivă, aceste din urmă sînt puse pe un portativ sufletesc. Descripţia e în funcţie de fapte interne, este *cu ocazia* unor fapte interne (dar nu expresia sufletului, nu un „état d'âme", căci d-ra Otilia Cazimir nu este nici romantică, nici simbolistă). Pentru a lămuri mai bine ceiace vrem să spunem, ar trebui să retipărim aici poezii întregi. Citām însă numai fragmente din *Pîrâul*:

...De cîte ori n'am aruncat cu bulgări
In apa lui curată de topaz!
Se 'nvineţea atunci şi, din vultoare,
Mă biciuia sburdalnic în obraz
Cu stropi mărunţi şi aurii de soare...
Şi 'n ochii-mi de copil al nimănui,
Ca 'n unda lui se răsfringea seninul —
Iar sufletul mi-era ca unda lui.

In sara asta-i mut şi potolit,
Căci vremea ce s'a dus domol pe valuri,
Pe amîndoi ne-a 'mbătrînit...
Cuminte, doarme între roase maluri
Şi 'n liniştea pădurii îl ascult
Cîntînd în mine cum cîntă demult,
Pe vremea cînd ştiam şi eu să cînt...

Cîteodată însă, faptul intern se disociază de cel extern—şi invers. Cu alte cuvinte, elementul liric sau cel descriptiv se exprimă izolate şi pure. Cităm o poezie pur descriptivă, *Inserare*:

Un deal cosit... Şi pe şoseaua prinsă
De coasta lui, un car dispare 'n fund.
Şi sună drumul ca o dobă 'ntinsă
Pe care-ai arunca, cu pumnii, prund.
Prin nori, apusu 'mprăştie discret
Un vag reflex rătăcitor... Şi 'ncet,
Pe ochii vineţi şi 'mpietriţi ai zării
Se lasă moi pleoapele 'nserării.

E scurt, e alegerea esenţialului. Autorul nu se supune la obiect decît parţial, adică selectiv, activ, potrivit cu concepţia sa personală—totuşi, încă odată, fără a face din natură un „état d'âme". De aici rezultă un tablou strict pictural, evocator al totului pentru cetitor, dar foarte personal, căci transfigurarea realităţii e senzorială, nu afectivă şi antropomorfică.

Dar poezii pur descriptive în volumul acesta sînt numai cîteva. Nu descriptivismul pur o caracterizează pe d-ra Otilia Cazimir. Elementul descriptiv, cum am văzut, are de obiceiu o altă funcţiune în poezia d-sale.

Lirismul pur e mai puţin excepţional, îl găsim în două-trei poezii, scurte, ca acestea:

E mult de-atunci,—iţi mai aduci aminte?
Era o sară limpede, la munte...
Tăceam, alături; mîna ta, cuminte,
Imi mîngîia şuviţele pe frunte.

Acum stăm iar alături—şi e sară.
Dar mîna-ţi uită parcă să m'alinte.
O, nu 'ntreba ce gînduri mă 'nfioară:
Eu n'am uitat, tu nu-ţi aduci aminte...

—şi mai cu seamă în „Strofe risipite":

Ce demon oare mi te-a scos în drum?
De-ar vrea viaţa azi să mă deslege
Şi raiul ei să mi-l deschidă-acum,—
Tot iadul nostru dulce l-aşi alege...

*

Eşti rău,—dar cînd aud c'o spune altul,
Plec ochi'n jos şi de mînie tac.
Nu! Numai eu în toată lumea asta,
Am dreptul să te cert—şi să te 'mpac.

Aşadar, cînd stările interne sau externe sînt disociate, poezia d-rei Otilia Cazimir are o scurtime neobişnuită. Ea reduce expresia acelor stări la realitatea lor adevărată. Acum poetul nu mai concepe complex, pe tot registrul sufletului. Scurtimea e rezultatul acestei disocieri. Ea rezultă din selectarea culminantului emotiv—după cum în descripţia pură ea rezulta din notarea esenţialului selectat din aparenţele lumii externe.

Dar nici cînd e singur, lirismul din poezia d-rei Otilia Cazimir nu e o simplă şi pură efuziune de sentiment, ci este inclus în fapte. Faptul e imaginea de comparaţie, care nu lipseşte aproape în nici una din „Strofe risipite":

Ai ochii negri, mincinoşi şi răi...
Fîntînile cu ape moarte-ascund
Pupile negre licărind în fund,
Ce mă atrag spre-adînc—ca ochii tăi.

*

Cînd vreau să fug, mă ţii în loc cu un cuvînt.
Aşa se sbat copacii în furtună:
Ca pentru fugă crengile-şi adună,
Dar rădăcina-i leagă de pămînt...

*

Imi risipesc şi azi, ca alte ori,
Comoara mea de zîmbete şi flori.
Culege-le: la capătul grădinii
Mi-or rămînea suspinele şi spinii.

*

Mă urmăreşti ca pasărea de pradă,
Mă iscodeşti cu ochii reci şi răi—
Şi uiţi că, dacă 's urme pe zăpadă,
Noroiul e lăsat de paşii tăi...

Cetitorul a observat, poate, că imaginea din fiecare strofă nu este termenul al doilea al unei noţiuni ci, dacă se poate spune, termenul al doilea al însuşi sentimentului din ea.

Aceste „strofe" au ceva epigramatic, prin scurtimea lor, prin puterea imaginii,—prin cruzimea ei, prin culoarea ei izbitoare. De aceia—şi cu gîndul la vechea definiţie a genului

—putem spune că aceste „strofe risipite“ sînt nişte epigrame elegiace, amare, tragice. Imposibil ca aceste epigrame să nu-ţi amintească de Heine. Şi totuşi, în genul lor, ele nu au comun cu *Cartea cîntecelor* decît ascuţimea de sentiment, neprevăzutul expresiei incisive şi scurtimea—mult mai accentuată. (La Heine, ironia tăioasă, epigrama, vine la urmă—ca să persifleze sentimentul: această concepţie nu îngădue *lied*-urilor lui să fie numai de cîte o strofă,—pe cînd la d-ra Otilia Cazimir ironia e înlocuită cu amărăciunea dureroasă din însuşi conţinutul sentimentului).

Aceste „Strofe risipite“ ne fac impresia că pot sta pe primul plan al poeziei noastre lirice. Imaginea din ele tempereazā efuziunea şi, în acelaşi timp, le măreşte intensitatea poeziei. Ni se dă, cu alte cuvinte, într'un spaţiu minim, un maximum de conţinut. Iar faptul că ele amintesc pe Heine, fără să fie de loc „Heine“, e un merit nu mic al d-rei Otilia Cazimir.

* * *

Daca cele spuse până aici sînt adevărate, urmează că talentul d-rei Otilia Cazimir, prin caracterele analizate, transformă totul în artă. D-ra Otilia Cazimir are talentul de a suprapune arta exact poeziei, de a nu lăsa nici o „defecţiune“ pe unde sensibilitatea să se difuzeze, slăbind efectul ca o construcţie mecanică defectuoasă care ar avea „pierdere de energie“. Senzaţiile, sentimentele, ideile, sînt material pentru artă şi nu spovedanie sau motiv de sociabilitate cu cetitorul. De aceia, prima impresie frapantă a acestei poezii este expresia ei, şi prima problemă: cum scrie autorul?—şi numai în al doilea rînd: ce scrie. (Cetitorul favorabil acestui fel de poezie şi care împărtăşeşte această impresie, are astfel proba sigură că poezia d-rei Otilia Cazimir este artă pură).

Comprimarea sentimentului prin artă este, am putea spune, firească la o femee—dacă literatura atîtor femei nu ne-ar dezminţi. Şi totuşi... Este drept că femeia, prin natura ei mai afectivă, ar trebui să fie condamnată numai la efuziuni de sentiment (în voia cărora se lasă în adevăr unele scriitoare); dar nu-i mai puţin adevărat că în femee există şi o seculară rezervă înăscută —ca o adaptare la viaţa erotică—rezervă care se generalizează în toată viaţa ei sentimentală. Şi nu puţine femei se supun mai de grabă acestuia din urmă decît celuilalt imperativ al naturii lor. In cazul acesta poezia feminină se poate defini ca un romantism comprimat.

Dar „romantismul“ cu cît e mai comprimat în versurile d-rei Otilia Cazimir, e cu atît mai eficient. Sbaterea sufletului se simte *dincolo* de forma clasică, subt aparenţa ei de cristal—şi acesta e farmecul adevărat al acestei poezii.

Dintr'o povestire de vînătoare a lui Maupassant, mi-a rămas în minte multă vreme o imagine bizară: o coliba de ghiaţă în care se vedea arzînd focul. Privită de departe, coliba de ghiaţă părea un imens diamant cu miez de foc... O imagine asemănătoare îmi evocă poezia d-rei Otilia Cazimir. Poeta însăşi spune într'un loc—desigur cu alte intenţii şi numai despre un anume episod al sensibilităţii sale:

...iubirea încă mai palpită
In suflet, ca 'ntr'un limpede gheţar.

Fulgi mari, ca îngheţate flori de măr—petale reci de crizanteme—flori străine, albe şi cochete—ghirlănzi subţiri de promoroacă... N'am putea exprima mai bine decenţa, nobleţa delicată a acestei stăpîniri asupra sensibilităţii, puritatea şi discreţia poeziei d-rei Otilia Cazimir decît prin aceste cîteva imagini culese dintr'un pastel de iarnă al său.

Orice categorie umană, cînd e reprezentată printr'un poet adevărat, aduce în literatură sensibilitatea ei specială, îmbogăţeşte aşa dar literatura cu o sensibilitate nouă. Din punctul de vedere istoric-literar, d-ra Otilia Cazimir are meritul, ca nimene înainte de d-sa, de a fi adus în poezia romînă sensibilitatea specific feminină. Şi cu aceasta a adus şi tot ce are mai preţios această sensibilitate: fineţa şi delicateţa de senzaţie, de sentiment şi de expresie. Feminitatea acestei poezii, cu alte cuvinte originalitatea ei—autonomia ei faţă cu poezia dominantă, care e masculină—se vădeşte în toată creaţia d-rei Otilia Cazimir şi-i condiţionează stilul.

In preferinţa d-sale, bunăoară, pentru peisagii imaculate de iarnă („Ninsoarea“ formează chiar subiectul unei frumoase poezii iar în „Ianuarie“ subiectul e însăşi iarna, pe lîngă relativ numeroasele strofe sau versuri în care zăpada e evocată suggestiv). —nu se simte oare, într'o formă spiritualizată, pasiunea înăscută a femeii, gustul ei în viaţa practică de toate zilele pentru ceiace e alb şi imaculat, oroarea instinctivă a femeii—ca şi a pisicii—de tot ce este materialmente impur?

Fulgi mari, ca îngheţate flori de măr,
Imi cad pe mîni şi mi se prind în păr,
Le simt pe frunte sărutarea rece...

De aici vine poate şi pentru cetitor impresia specială, impresia de flori de ghiaţă pe care i-o lasă unele strofe:

...Şi dintr'odată, peste cîmpul nins,
De subt aripa de argint a unui nor,
Craiu-Nou, subţire, s'a desprins
Atît de mic şi de uşor
C'am aşteptat pân' a pus, să cadă
Şi să-l culeg, fragil şi rece, din zăpadă...

9

Nu numai strofa, dar şi realitatea pe care o evocă este de o puritate ideală.

Dar feminitatea acestor poezii apare şi mai bine acolo unde elementul psihologic este mai accentuat:

Din darurile toamnei pîrguite,
Ţi-am adunat într'un paner, iubite,
Un maldăr cald de fructe 'n care vara
Şi-a îngropat mireazma ei postumă.

Un pumn de prune vinete, cu brumă
Ca ceaţa vioriе care, sara,
Coboară peste dealuri şi podgorii;
Pufoase piersici, rumene ca zorii
Ce-au strîns a dimineţilor lumină:
Şi verzi gutui, cu scamă de rugină...

Pănă aici e, cum spune şi titlul, o mică pictură de „Natură moartă". Dar, după ce tabloul este complectat şi cu descripţia altor fructe, tot atît de feminin evocate prin delicateţa şi precizia culorii, urmează un sfîrşit cu totul neprevăzut:

Şi toate te aşteaptă în zădar
Să sfîşii, crud şi lacom, carnea lor
Cu dinţii tăi mărunţi de carnivor...

Nu vi se pare că în această încheere neprevăzută (care unui bărbat nu i-ar fi putut veni în minte) este parcă un ultim ecou, spiritualizat, al îndeletnicirilor milenare ale femeii,—că aceste versuri sînt, în mod natural, fără intenţia autoarei, o expresie poetizată, *estetizată* a rolului femeii în eterna ei pregătire şi aşteptare să slujească domnului şi stăpînului ei? Această poezie este pură feminitate. Ea cîştigă în frumuseţă tocmai prin acest element. Scrisă de un bărbat pentru o femee, ea ar fi fost barocă, ca orice inversiune de roluri. Ştiu că „Natură moartă" poate avea şi o altă semnificaţie, că poate fi un simbol. In cazul acesta, observaţia noastră e şi mai valabilă.

Situaţia subordonată a femeii din toate timpurile, necesitatea de a îngriji şi de a înţelege fiinţele mici, cînd acestea nu ştiu încă să vorbească, precum şi propria ei slăbiciune de fiinţă dezarmată care are veşnic nevoe de protecţie, au determinat şi au dezvoltat în femee aptitudinea, nu numai de a înţelege intuitiv mai bine decît bărbatul orice suferinţă, dar şi de a compătimi anticipat cu orice fiinţă dezarmată. Această tendinţă, mai cu seamă într'un suflet feminin de elită, se rezolvă într'o simpatie autentică, naturală, care se răsfrînge asupra întregii naturi vii cu o amploare şi cu o intensitate absolut necunoscute bărbaţilor.

Aşa se explică locul important pe care-l ocupă în literatura unor femei copiii, mai ales cei nenorociţi, şi animalele—mai ales cele mici şi dezarmate, pe care bărbaţii nu prea le bagă în samă. Aceiaşi înclinare, la d-ra Otilia Cazimir merge uneori şi mai departe—pănă la unele preferinţi, la *alegerea* unor subiecte care par la prima vedere cam stranii: *Melcul, Cîrtiţa, Liliacul...* Dar atenţia serioasă pe care poeta o dă acestor vietăţi mărunte, simpatia—şi uneori humorul—cu care ne vorbeşte despre ele, explică şi justifică alegerea. Şi nu-i o simplă întîmplare că o femee se gîndeşte tocmai la aceste existenţe umile şi cam disgraţioase, la aceşti „dezmoşteniţi ai naturii", ramaşi oarecum pe alături de atenţia noastră şi de aleea cea mare prin care defilează Viaţa,—pe cînd un bărbat, un Leconte de Lisle de exemplu, cînd vrea să zugrăvească natura vie îşi *alege* un produs de-al ei puternic, frumos şi impozant: Tigrul, Leopardul, Condorul... Iar această preferinţă a d-rei Otilia Cazimir ni se pare şi mai naturală, după cum am spus, cînd vedem cît de intim ştie d-sa să se substitue cu închipuirea, să-şi apropie pe cît omeneşte e cu putinţă viaţa mică şi obscură a fiinţelor pe care ni le evocă, cu epizodurile şi necazurile ei—să se transpună chiar topograficeşte şi cronologiceşte din punctul *lor* de vedere! Această facultate neobişnuită împreună cu sentimentul care o condiţionează dau poeziilor amintite mai sus un ton cu totul aparte şi un timbru poetic inedit. (Acelaşi *ton* original îl regăsim şi în poezia *Pîrăul*, ca un efect, poate, mai depărtat şi mai subtil, al aceleaşi facultăţi de transpunere).

Vedem aşa dar cum o lature a feminităţii—atunci cînd avem aface cu un poet al ei veritabil, adică artistic sincer,—îşi găseşte în opera de artă literară o expresie proprie, originală, şi cum ea poate să transpară pănă şi în alegerea *temelor* poetice.

* * *

Dar am putea duce ancheta noastră şi mai departe.

E poate şi mai interesant să analizăm cum vede d-ra Otilia Cazimir realitatea prin prizma sensibitaţii sale specific feminine. Cu alte cuvinte, să vedem care şi cum sînt acele *fapte* prin care d-sa îşi exprimă sensibilitatea. Vom vedea că această sensibilitate selectează feminin şi aspectele naturii şi le exprimă tot feminin:

O frunză udă mi-a căzut pe mînă,
E grea şi rece şi miroase a pămînt...

Un fluture cu aripi moi şi grele,
Din umbra nopţii vinete desprins,
S'a rătăcit din zbor între perdele...
In pînza rară, adormit, înfige

Picioarele subţiri de sîrmă — mici cîrlige —
Şi stă aşa:
Un ghem înaripat de scai,
Cu trupul cafeniu de catifea,
Cu aripile desfăcute 'n evantai...

Şi am ales exemple numai dintr'o singură bucată, luată la întîmplare, dar am putea culege aproape din fiecare. Iată de pildă, dintr-o poezie care nu e în acest volum, o imagine caracteristică îndeosebi:

A venit un înger bun —
Lerui-Doamne
Moş Crăciun! —
Cu năsuc rotund şi mic
Cît un degetar de ghindă,
Cu-aripioare de mătasă
Şi zulufi de borangic...

Aceste imagini, aceste senzaţii sînt specific feminine, ca şi expresia lor, şi evocă toată feminitatea. Pe lîngă valoarea lor pur estetică, ele au şi una psihologică: prin feminitatea lor, ele sînt preţioase pentru cetitor mai mult, poate, decît pentru cetitoare.

* * *

Bine înţeles, nu ne-am propus anume să explicăm toate însuşirile poeziei d-rei Otilia Cazimir numai prin caracterul lor feminin. Dar este sigur că nimic din arta, din ceiace exprimă sufletul unei femei, nu poate să nu fie feminin.

Dacă în exemplele citate până aici feminitatea apare mai ales prin caracterele ei vădite, să zicem primare, ea va apărea ca un caracter secundar şi în structura însăşi a stilului, în natura mijloacelor de expresie ca şi în delicateţa realizării literare pur tehnice a imaginilor pe care vrea să le exprime.

Calitatea mare stilistică a d-rei Otilia Cazimir este puterea ei de a reda faptele, puterea ei de expresie — ceiace e însăşi arta literară.

Uneori d-sa redă faptele prin impresii;

Un *cuvios* parfum de levănţică...

Pe garduri *ostenite*, pe umede stradele...

....soarele în asfinţit
Ne căuta prin luminişuri...

De obiceiu însă faptele sînt redate prin traducerea exactă a senzaţiei juste:

Dar din păduri se furişează vîntul
Şi undele, tiptil, *le ia 'n răspăr*...

Cerdac *sonor*...
Subt treapta ce se clatină, plecată,
Cînta strident un grier într'o vară, —
Un sfredel într-o scîndură uscată...

Spre asfinţit, o sîrmă de aramă:
Craiu-nou — *o monogramă*...

Iar ceru-i o *largă corolă*
Stropită cu blonde albine...

Imaginile în cazurile acestea, nu sînt numai exacte. Ele nu exprimă numai senzaţia pe care o traduc şi nici nu sînt numai fericite „trouvailles"-uri pentru comparaţie, ci au adesea o forţă de radiaţie asupra întregului pasagiu, întregindu-l şi dîndu-i toată viaţa din natura:

...Işi oglindeşte 'n apă luna plină
Tremurătorul taiger de lumină...
Şi, speriată, de pe mal, o broasca
Din întuneric *sare drept în lună*
Şi-o sfarmă 'n mii de cioburi de oglindă...

sau:

Un grangur, în lumina argintie,
S'abate ameţit de peste culmi, —
Şi parc'a înflorit de-odată 'n ulmi
O floare rară, galbenă şi vie...

Aceste imagini sînt nu numai juste, după cum am spus, dar sînt şi frumoase — sînt podoabe rare, de cel mai ales gust, cu care un suflet de femee poet înfrumuseţează realitatea. Şi, în acelaşi timp, ele nu sînt simple figuri de stil, ci sînt expresia, explozibilă în sufletul cetitorului, a unei întregi realităţi, — sînt *creaţie*.

Delicateţa de expresie pe care o gasim în versurile descriptive ale d-rei Otilia Cazimir, devine o calitate şi mai preţioasă în poezia de sentiment, — suprema piatră de încercare a rezervei şi bunului gust feminin.

Eu n'am uitat, tu nu-ţi aduci aminte...

Pericolul delicateței e de a cădea în gingășie (mai ales cînd e vorba de o femeie). Dar delicateța din poezia d-rei Otilia Cazimir nu cade *nici odată* în gingășie. E cel mai mare omagiu ce se poate aduce gustului d-rei Otilia Cazimir. Și, cu toată atitudinea ei feminină în fața naturii, cu atenția ce o dă micilor existențe din natură pe care le zugrăvește ca un pictor miniaturist (și trebuie să le zugrăvească așa — și izbutește mai cu seamă fiindcă e femeie), d-ra Otilia Cazimir nu e tentată niciodată să cadă în ceiace s'ar putea numi miniaturism sentimental, — iar la nevoie, are un antidot, humorul.

Azi am găsit subt frunzele uscate
O galbenă căsuță de culbec.
Ușoară, cu lăuntrul alb și sec...

Făptura care-a stăpînit în altă vară
Spiralele de calcar răsucit...

...Și melcul, înșelat de glasul lor,
Și-a scos, naiv, cornițele la soare
Și i-a privit încremenit de frică.

Și alarmat la fiecare pas,
Stringîndu-și trupul umed și viscos
In coaja străvezie, pe-o creangă, la popas,
Părea un fruct sălbatec și apos...

Liliacul:

Din umbră se desprinde-un ghem de întuneric, —
In zbor elastic, frînt, buimac:
Un liliac...

Il simt venind din noapte, speriat,
Cu chip de om, cu trupul mic, schilod,
Ca modelat de mîni stîngace 'n glod,
Și 'n aripile 'ntinse pe pîrghii de metal,
Cu tulburi străvezimi de vegetal...

Cîrtița:

...Cu luciu stîns, ca părul morților...

...Și căutînd să fugă în neștire,
Stîngace și ridicolă și oarbă
Se 'mpiedeca de firele de iarbă
Tîrîndu-și, printre flori de tufănele,
Picioarele — ca patru lopățele...

In versurile de mai sus, de altmintrelea ca și în toate versurile citate până acum, imaginile sînt frapante mai cu seamă prin puritatea și preciziunea realizării lor verbale. Ele par brodate ca o podoabă pe fondul poeziei d-rei Otilia Cazimir (deși sînt întrețesute în transparența stilului, ca o substanță a lui), cu o grijă specific feminină, cu deprinderea și pacienţa femeii care execută o broderie rară, ducînd lucrul-de-mînă până la miraculoasa lui desăvîrșire, fără noduri vizibile și capete de ață inutile și inestetice.

* * *

Am dat poate o extensiune prea mare acestor note. Dar un volum de poezii al unei femei care are talent, adică are darul sau puterea să fie artistic sinceră, e un prilej prea rar la noi, ca să nu ispitească nu numai pe criticul literar, dar și pe un cercetător curios de psihologie.

Incă odată, poezia d-rei Otilia Cazimir e poezie pură. Ea îți lasă la sfîrșit o impresie rară, de suavitate. Ai impresia că acest suflet de femee, după ce reflectează în el aspectele lumii reale, purificată și idealizată, are darul să proiecteze această lume pe un ecran ireal, — ca 'ntr'un miraj încîntător de forme, de culori, de imagini.

G. Ibrăileanu

Cronica teatrală

BUCUREŞTI

Sărbătorirea d-lui Paul Gusty.— „Greşala lui Dumnezeu" de d. Caton Theodorian.

Printr'o reprezentaţie de gală, Teatrul Naţional l-a sărbătorit pe d. Paul Gusty—directorul de scenă—care a împlinit, în cursul lunii trecute, cincizeci de ani de activitate teatrală.

Oratorii au vorbit despre începuturile modeste ale d-lui Gusty: copietor de roluri, sufleur, ajutor de regisor... Şi pe-atunci însuşi teatrul era la începuturile lui. Repetiţiile se făceau într'o şandrama din str. Sf. Ionică. Decoruri primitive şi aceiaşi mobilă roşie în Hamlet sau „Noaptea furtunoasă"...

Pe-atunci oamenii de teatru erau nevoiţi să-şi împrăştie activitatea. Astfel d. Gusty, pe lingă regisorat, făcea şi traduceri şi adaptări. A tradus o piesă de nevoe, în trei zile.

In urmă d-sa s'a mărginit numai la direcţia de scenă—dînd viaţă unui mare număr de piese şi educînd actori care joacă acum pe toate scenele. La jubileu au venit să-l sărbătorească elevi (dintre cei mai buni artişti ai noştri) dela teatrele particulare din Bucureşti. Pe cînd aceştia au părăsit după cîţiva ani, viaţa rigidă a Teatrului Naţional,—d. Gusty a rămas pe loc printre generaţii de actori şi serii de directori. Care-i secretul acestei permanentizări pe poziţie? Ni-l divulgă d. Davila într'o broşură omagială: „Cîte-odată ne ciorovăiam asupra unor amănunte, asupra unor proceduri (d. Davila era directorul Teatrului); dar totdeauna urmăream acelaşi scop: realizarea progresului. Adesea mie, caracter mai iute, în faţa relei voinţi sau a nepriceperii, îmi sărea ţandăra; d. Gusty, mai liniştit, îmi zicea zîmbind: „Mensch, ärgere dich nicht" şi prin blîndeţe, prin diplomaţie, do-

bîndea rezultatul dorit". Iar în răspunsu-i din sara reprezentaţiei de gală, d. Gusty a declarat că şi-a menţinut entuziasmul pentru teatru numai alungînd veşnic gîndurile negre şi păstrînd, mereu vii, amintirile frumoase.

In aceiaşi broşură de omagiu, d. Brătescu-Voineşti scrie cîteva rînduri pe care le transcriem fără nici o ştirbire:

„...De cîteori ţi s'a întîmplat, iubite spectator, să petreci în acest teatru o seară minunată, asistînd la reprezentarea unei piese, jucată cum mai bine nu s'ar fi putut nici la celebra *Comedie franceză*. Entuziasmat, ai chemat şi rechemat pe protagonişti la rampă prin frenetice aplause. Nici o clipă nu ţi-a licărit prin minte gîndul că, în afară de ei, mai era *altcineva*, care ştia pe din afară, nu un singur rol, ci rolurile tuturor personagiilor piesei,—că timp de o lună le-a jucat pe toate în fiecare zi;—că nu era detaliu de decor, nu era efect de lumină, nu era mişcare, nu era gest, nu era intonaţie a artiştilor pe care dumneata îi ovaţionai, care să nu fi fost indicate sau corectate de el.

„La sfîrşitul spectacolului, pe cînd dumneata aclamai pe artişti, acel *altcineva* îşi ridica gulerul şi obscur şi modest pleca pe uşa de din dos spre casă. Acel *altcineva* era Paul Gusty, sărbătoritul de astăzi.

„Sînt încredinţat, iubite spectator, că-ţi zici împreună cu mine că, într'o vreme în care mişună reputaţiile uzurpate, cînd nu trece zi fără oferirea unui banchet somptuos spre proslăvirea unei mediocrităţi—e un spectacol reconfortant sărbătorirea omului modest, care de cincizeci de ani, fără preget, fără o întrerupere, fără o şovăire şi cu atîta desăvîrşită pricepere, munceşte din umbră la înălţarea Teatrului Naţional".

După aceste minunate rînduri, d. Goldiş—ministrul Artelor—îl numeşte pe d. Gusty cu o savoare regionalistă... „patriarh al bisericii" (cu toată depărtarea dela altar până la culise!). D. I. Minulescu îl botează—„pilot al Teatrului Naţional, care a scăpat de naufragiu o mulţime de vapoare şubrede şi a făcut să ancoreze în portul indepărtat al unor serii de reprezentaţii nebănuite încă în primul moment, succesul franc al atîtor alte opere naţionale sau străine". Iar d. Alex. Hodoş, cu o viziune mussoliniană— îl vede pe d. Gusty cînd „mistuindu-şi avînturile pe scîndurile scenei, cum îşi aşezau altădată viaţa, legionarii romani în mijlocul castrelor"... cînd ca „un stejar bătrîn, încă verde, cu rădăcinile bine înfipte în pămînt, ale cărui braţe se desfac, cuprinzătoare, spre albastrele zări fără de sfîrşit".

Dar nu-i vinovat d. Gusty de fastul cu care lumea îi orneaza simplicitatea.

Mai valoroase decît imaginile oficialităţii au fost darurile oferite de Primărie (un teren de casă), de Ministerul Artelor (300.000 lei), de Teatrul Naţional (200.000 lei plus reţeta spectacolului), etc.

Oficialitatea a încoronat serios o meritorie carieră teatrală.

Dar... ne mirăm că această oficialitate n'are aceiaşi pricepere şi largeță pentru toate ramurile literare. Statul nu acordă decît una sută de mii de lei pentru încoronarea carierei unui poet, unui prozator, unui critic (în ultimul an, premiul de critică a şi fost desființat).

Astfel d. Mihail Sadoveanu, care va da poate nume unei întregi epoci literare, a primit o „încoronare" de 100.000 de lei —iar d. Gusty... 1.000.000! Asta nu însamnă că Statul trebue să fie mai zgîrcit cu oamenii de teatru—ci mai generos față de scriitori.

Recunoaştem însă că viața de teatru tortureazá ca nici o altă viață pe un director de scenă: priceput, bun, drept, simplu, modest—ca d. Paul Gusty (Şi dacă n'ar fi zîmbetele actrițelor!).

Pe lîngă mediul actoricesc, contactul directorului de scenă cu autorul romîn (d. Gusty a montat optzeci şi patru de piese originale,—dintre care esă exasperant în evidență operele d-lor Radu D. Rosetti, M. Ştefănescu, Caton Theodorian, etc.), precum şi obligația acestui director de a suporta în comitetul de inițiativă figura d-lui Romulus Voinescu, amestecat în chestia jubileului doar mulțumită faptului că d. Gusty a avut mai mult o activitate clandestină—iată atîtea circumstanțe care justifică proporțiile băneşti ale încoronării unui om de teatru.

Şi, ca un exemplu de tortură scenică, direcția Teatrului Național a ales pentru jubileu „Greşala lui Dumnezeu" de d. Caton Theodorian. Altfel lucrarea ar fi fost aruncată cu siguranță la coş...

Luăm subiectul piesei din program, din mai multe pricini: Ne-a fost mai întâiu imposibil să urmărim, pas cu pas, acțiunea... Am fost siliți şi noi să intrăm în cercurile de spectatori care s'au apucat de vorbă, în timpul reprezentației. N'am prins decît crîmpee de discuții... In al doilea rînd, redăm subiectul din program —fiind convinşi că-i opera d-lui Theodorian. Cu chipul acesta, obținem subiectul cel mai bun de pe lume. Şi facem, în acelaşi timp, un act de obiectivitate.

„In *Greşeala lui Dumnezeu*, d. Caton Theodorian, — spune d-sa despre sine însuşi, — tratează drama interioară din inimile părinteşti, cînd copiii se despart de căminul lor spre a-şi creia altul propriu; şi dezvoltă tragismul ce sporeşte în aceste inimi cînd lovirea unor sentimente şi mai profunde îl favorizează.

„Arhitectul Alecse Băleanu are o fată care s'a măritat, după înclinarea inimii ei, cu un tînar strălucitor în aparență şi seducător, pe care nu l-ar fi vroit bătrînul, fiindcă era om fără o carieră sfîrşită şi n'avea rost bun în lume. Din această căsătorie se naşte o copilă pe care Alecse Baleanu, atins în dragostea lui de neascultarea fetei iubite, nu vrea s'o vadă, şi timp de optsprezece ani nu ştie de ea decît din scrisori. Nepoata şi-a făcut educația într'un pension din Viena. La optsprezece ani, întoarsă în țară,

ea vrea să-şi cunoască bunicul, de care se simte atrasă prin atențiile ce acesta i-a arătat de departe şi prin educația frumoasă ce a primit la pensionul din Viena. Dar pentru că acesta, de teama unei afecții noi care ar fi putut să-i mai dea desamăgiri şi la bătrîneţe, se teme să-şi vadă nepoata, — ea se apropie de bunic cu discreție, pe nesimțite, reuşind să-i cîştige inima.

„Şi i se dezvăluie cum ar fi dorit-o el".

Dar *subiectul* nu poate reda toată plictiseala acelei reprezentații de gală, la care numai platoşa plastroanelor crohmolite şi a gulerelor tari putea să mai ție publicul treaz... Am ascultat pologhii filozofice de arhivar la pensie pe lîngă Prefectura de judeţ. Am rîs în momentele tragice şi ne-am posomorît în timpul scenelor comice. Parcă un bătrîn *pisălog* ne povestea o istorie fără haz, molfăind cuvintele în gingii şi'n limba flască... Şi bătrînul vorbea de „lipici"... „te place"... „a dînsului"... „a dînsei", etc...

In afară de d. Gusty care s'a chinuit pentru discursuri, daruri şi decorații, — s'au torturat degeaba la acest spectacol actorii şi actrițele.

D. Soreanu şi-a risipit zădarnic o simpatică bonomie. A fost voioasă, de comandă, d-na Puia Ionescu. Iar d-ra Sorana Țopa a căutat în deşert un rol în care să-şi muleze temperamentul plin de pasiune.

M. Sevastos

Miscellanea

Pe marginea unei scrisori

Anul acesta în preajma Bobotezii, d. Brătescu-Voinești a adresat o scrisoare publică prin „Adevărul Literar" d-lui Mihail Sadoveanu.

Pe marginea unei scrisori sau cel puțin cu ocazia ei, e lucru tare delicat să însemni ceva sau să faci comentarii. Oricum, ea reprezintă un raport precis, particular. Publicitatea e uneori în această materie o cochetărie, iar citeodată o pretenție inutilă.

Scrisoarea d-lui Brătescu-Voinești apare însă ca un cadou de preț făcut d-lui Sadoveanu, și pe care, purtătorii lui il arată la lume.

Publicarea ei seamănă cu reproducerea într'o gazetă ilustrată a unei bijuterii pe care un cap încoronat a făcut-o cadou colegului său dintr'un stat vecin.

Oricine a cetit această scrisoare din „Adevărul Literar" (No. 319) a putut vedea în ea o schiță minunată din acelea care ni-l readuce întreg în minte pe d. Brătescu-Voinești.

Apariția acestei scrisori a făcut să se reediteze la atiția cetitori, o întrebare care s'a pus și s'a repetat demult: „De ce nu mai scrie d. Brătescu-Voinești"?

Opera literară a d-lui Brătescu-Voinești pare a fi fost demult, de însuși d-sa șnuruită și predată criticii literare și antologiștilor,—cu mulțumirea senină a omului care simte că a făcut ceva în viață.

Incă deacum 15 ani activitatea sa literară a fost considerată ca sfîrșită.

Opera lui de până atunci, vie, a rămas și rămine încă activă printre noi, cu tipurile pe care nu le putem uita, aducîndu-ne, de cîte ori o cetim, regretul retragerei d-lui Brătescu-Voinești.

Acei care-i cunoștea numai activitatea literară de până atunci, care-i simțeam însemnătatea, și care din cauza tinereții noastre nu prea aveam noțiuni precise asupra timpului și a vîrstei, ni l-am închipuit bătrîn de tot, scos din viață. Ne-am închipuit chiar că tăcerea d-lui Brătescu-Voinești e un atribut al vîrstei, și ni s'a părut aproape răutăcioasă întrebarea pe care-o tot ceteam: „De ce nu mai scrie d. Brătescu-Voinești"?

L-am cunoscut și l-am văzut anul trecut, cu ocazia unei șezători literare la Iași. A fost o surpriză de necrezut. D. Brătescu-Voinești e drept și svelt ca un adolescent; d. Brătescu-Voinești e viu și ager; are privirea și gestul, și spiritul vioiu, sprinten, neobosit, povestește colorat și are o vervă minunată.

Acum nu mai înțeleg nici eu de ce nu mai scrie d. Brătescu-Voinești.

Scrisoarea din Adevărul Literar sporește această nedumerire.—Este în cadrul ei mic atîta viață: Și Maseorul Manole, și Panait și Niculae (acel care la băile *Eforiei* nu-i face nici un alt serviciu decît că-i ia biletul de bae și i-l înfige într'un cui) trăesc toți deodată, îi vedem, cu toată desinvoltura lor servi-abilă, numai prin această prezentare de-o clipă. Chiar și pe d. *D. R.* Ioanițescu l-am văzut la băile Eforiei, și are pentru mine acolo, salutat pe mai multe voci de tot personalul băilor, o fizionomie și o existență mult mai precisă și mai reală decît cea creată de o carieră politică. Grație d-lui Brătescu-*Voinești* eu îl pot concepe de d. D. R. Ioanițescu la băile Eforiei, dar nu-l pot „vedea" în parlament (să nu se supere d. Ioanițescu, asta nu e o critică politică, ci numai un fel inofensiv de a plasticiza o suggestie).

Este apoi în scrisoarea aceia, vervă, humor, limbă, artă...

De ce dar nu mai scrie d. Brătescu-Voinești?

D-sa n'are dreptul să nu mai scrie.—*Dem. B.*

Iarăși misticismul

Cronica noastră despre misticism dintr'un număr trecut, se pare că a fost rău înțăleasă. Există fără îndoială în toată Europa o reacțiune contra raționalismului excesiv. Așa se explică succesul teoriilor lui Bergson, gustul pentru anumiți autori ruși, în frunte cu Dostoewski, studiul din ce în ce mai accentuat al literaturilor, teosophiilor extrem orientale etc. etc.. Tinerii noștri distinși care cetesc literatura franceză și germană au luat imediat cunoștință de această stare de lucruri. Noua atmosferă europeană, justificată pe deplin acolo prin excesele raționaliste anterioare, e altoită ușor la noi, fiindcă a găsit în tineretul nostru cîteva motive de afinitate. Amenințat de felurite pericole străine, sentimentul nostru național e în creștere. Instinctul de conservare al unui popor se trezește. O nevoe de entuziasm, de creație, de luptă se desinează la ultima

generaţie. Tinereţea mai complectează ceiace lipseşte factorilor pur obiectivi. Vitalitatea bogată se revarsă confuz. Ea nu poate fi ţinută în frîu de meschine legi de logică, de bun simţ ori de prea filtrat gust estetic. E dreptul tinereţei să se cheltuiască. Aşa dar un curent care poate fi asemuit misticismului se desinează la unii tineri, cu alte cuvinte există. Şi nu vom cădea în păcatul de a combate fenomenele.

Pe de altă parte nici noi nu facem parte dintr'o familie spirituală de voltairieni uscaţi, de raţionalişti exclusivi, la care drepturile logicei sînt ultimul cuvînt. Acum cîţiva ani, într'o serie de scrisori din Paris, am arătat inconvenientele intelectualismului excesiv din Franţa. Am arătat ce e viu şi proaspăt în aerul Europei şi cătră care Franţa trebue să-şi deschidă ferestrele. Am dat totdeauna o deosebită atenţie ideologiilor care dădeau oarecare loc subconştientului în viaţa sufletească, am discutat şi analizat adeseori pe acele care constatau criza personalităţii moderne, disociarea şi multiciplitatea ei şi mai ales complexitatea adesea contradictorie a eului contemporan, care nu poate fi închis în formule prea clare de caracter unitar şi sărac.

Iar în ce priveşte entuziasmul şi căldura, „V. R." nu s'a mulţumit cu atitudine de simplă constatare. Ea a luptat, adesea singură, pentru chestiuni care şi-au căpătat soluţionarea, tocmai prin inima pe care a pus-o în serviciul idealului, şi acum în urmă admiraţia ori indignarea ne cearcă adeseori pentru marile probleme la ordinea zilei. Nu sîntem oameni reci şi egoişti: moldovenismul şi basarabenismul nostru se opune la aceasta. S'a gustat aici multă literatură rusă: ceiace presupune anumite înclinaţii sufleteşti şi anumite preferinţi morale şi estetice.

Numai că trebue să evităm o confuzie. Misticism şi entuziasm nu e acelaşi lucru. Cei care ne-au înţeles rău, transpun valori de sentiment în valori intelectuale. Confundă inima cu capul. Dar aceste domenii trebue să rămîie separate. (Idealul unei perfecte organizaţii sufleteşti, orice s'ar zice, rămîne tot aceia care întruneşte o minte rece şi o inimă caldă.)

Dar misticismul, cum am mai spus, nu înseamnă o problemă etică, o aptitudine cătră creaţie şi entuziasm, o tonalitate sufletească sentimentală. Misticismul e numai o problemă de cunoaştere. El se caracterizează prin *desfiinţarea percepţiei individualului*, specificului, concretului. Pentru mistic totul e amestecat, totul participă la tot, relieful şi caracterul sînt desfiinţate, înecate într'o lumină cenuşie care acopere totul. Fenomenele nu se deosebesc unele de altele, aspectele infinit de variate ale existenţei alcătuesc marele „tot" uniform şi omogen. Mintea turburată nu mai percepe diferenţe şi nuanţe.

Dacă această cunoştinţă e o problemă de temperament, ea nu poate fi în nici un caz un ideal de urmărit. Tot progresul omenirii, dela faptul că umblăm cu trenul sau automobilul, ne luminăm cu electricitate, ne încălzim cu calorifer, ne distrăm cu „radio", şi până la faptul că ne putem delecta intelectual cu o teorie filozofică ori cu o demonstraţie matematică, sînt datorite acelei unice calităţi a inteligenţei care constă în a găsi deosebiri şi asemănări între lucruri. Superioritatea biologică a inteligenţei constă în faptul că: pe cînd instinctul ori reflexul, mijloace rudimentare de conduită au totdeauna aceleaşi reacţiuni tipice de adaptare, inteligenţa se ajustează la variaţiile infinite ale mediului, la diferenţele unui moment faţă de celălalt.

Să păstrăm astfel autonomia minţii faţă de încălcările inimii. Să le ajutăm să colaboreze, dar să nu le transpunem una în alta, confundîndu-le specialităţile. Cine are temperamentul croit în direcţia aceasta confuză, n'are ce face. Dar cerebralii curaţi, nu trebue, dintr'un simplu snobism, să-şi muncească mintea ca să-i dea delirul care-i lipseşte în mod natural.—*M. R.*

Un critic modernist...

Este d. C. Şăineanu care emite certificate de talent scriitorilor contemporani.

D. C. Şăineanu este modern prin infailibilitatea gustului literar: pentru d-sa de pildă, d. N. Pora este un scriitor admirabil, iar d. Ionel Teodoreanu un scriitor detestabil.

D. C. Şăineanu este un critic modern şi prin metoda sa: D-sa nu înţelege întotdeauna ceiace citeşte; iar unde înţelege trunchiază textul pentru ca citaţia să corespundă concluziei.

Succesul acestui critic este, fără îndoială asigurat, dar titlul ziarului în care-şi inserează decretele pare tratat cu oarecare aproximaţie.

Erată

In numărul trecut al revistei s'au strecurat la această rubrică două greşeli esenţiale. In loc de C. Jullien şi Dubois d'Urbainville (pag. 439 ultimul rînd de jos) să se citească C. Jullian şi D'Arbois de Jubainville.—*M. R.*

P. Nicanor & Co.

Recenzii

Hortensia Papadat-Bengescu, *Concert din muzică de Bach*, ed. „Ancora", Buc., 1926.

Intr'o scrisoare de apărare pentru romanul lui Victor Margueritte „La garçonne", Anatole France arată că învinuirea de imoralitate adusă acestei cărţi nu trebue să cadă asupra autorului. El n'a făcut decît să picteze moravuri care există. Lumea acestor obiceiuri e burghezia post-belică, constituită din noii îmbogăţiţi, din parveniţii recenţi. Burghezia veche devine cu încetul o nobleţă. Ea are tradiţii, legi interioare, disciplină, o morală severă şi intolerantă ca şi în aristocraţiile de sînge. Dar capitaliştii recenţi n'au lege, nici morală. Puternici prin independenţa economică şi în acelaşi timp liberi de orice prejudecată, de orice principiu de conduită spirituală, ei îşi pot permite, fără frică de sancţiune orice desmăţare. Sufletul lor e încă primitiv şi grosier subt reflexe de aur şi de purpur. Din civilizaţie, ei n'au decît confortul. O asemenea burghezie a apărut, ca urmare a războiului, în toate ţările. Dar aiurea frica de dispreţul altor clase şi instituţii, mai oferă, oarecum o sancţiune destrăbălării noilor îmbogăţiţi, senzuali brutali, fără reticenţe, fără pudoare şi fără estetică. In ţări fără tradiţie, ca la noi, libertatea şi sălbătăcia se pot desfăşura fără nici o jenă.

O astfel de lume prezintă d-na Papadat-Bengescu în romanul său. E mai ales un roman de femei unde sînt şi patru bărbaţi: un fel de Bel-ami, plutonier major chipeş şi viguros, un prinţ ofticos, un doctor flegmatic şi egoist, şi un artist-muzicant fără nici un alt caracter.

Femeile, afară de figurile episodice, care sînt şi personalităţile puternice şi de relief ale romanului, sînt fiice de fălnari ori de arendaşi îmbogăţiţi. Psihologia lor, ca a tuturor primitivilor puternici, oscilează între senzualitate şi ambiţie. Cerebrale, fără sentimentalitate, orgolioase cu răceală, aşa cum se cuvine arriviştilor în curs de parvenire. Mai mişună în această lume ca figuri secundare, o fată abrutizată, şi cîteva intrigante fără specificitate.

Amestecaţi între ele aceste figuri, puneţi-le în relaţii de conflict ori de alianţă şi mediul care va rezulta va fi din cele mai sordide. Un mediu care nu e Caragiale, fiindcă îi lipseşte comicul, bonomia şi veselia, dar care nu e nici Balzac, fiindcă personagiile sînt mediocre în răutate, lipsite de acel patos în viţiu şi pasiune, de acea fatalitate grandioasă a destinului mizerabil. Cu alte cuvinte, dacă sociologia d-nei Papadat Bengescu e justă, burghezia romînească iese abia din faza Caragiale ca să intre în faza Balzac.

Se înţelege, fără îndoială, că nu există nici un personaj simpatic în acest roman. Atmosfera e înăbuşitoare şi deprimantă. Interesul material (zgîrcenia ori setea de cîştig), şi cel sexual mînă orbeşte pe fiecare personaj. La nici unul nu licăreşte, măcar o clipă, o cît de mică scînteie de spiritualitate. Există şi o femee bună, Lina, dar aceia e prezentată ca stupidă, neadaptată, şi la urmă învinsă. Mai există, ca să fim exacţi şi o fantomă idealizată de muzicant spiritualizat.

Se poate ca o bună parte din societatea „bună" de după războiu să prezinte acest aspect. Se poate să existe astfel de oameni şi poate în majoritate. Dar ca să ştii să-i găseşti şi să nu găseşti decît de aceştia trebue să fii însufleţit de o viziune adînc pesimistă a vieţii. D-na Papadat-Bengescu nu vede din existenţă decît aspectul ei biologic. Cei doi poli extrem de simplificaţi şi anume: foamea şi amorul. Şi acestea două, nu sînt complicaţiile lor derivate aşa cum le-a prefăcut civilizaţia, ci directe şi fără mască.

D-na Papadat Bengescu nu e numai lucidă: e mizantroapă, purificînd prin o concepţie amară, cine ştie ce rancune, sau convingeri de ordin etic sau filozofic.

Asemenea atitudini se justifică deobiceiu psihologic. Şi romanul acesta e pus într'un plan de analiză sufletească. Cu această o-

cazie, se pune însă o întreagă problemă de creaţie artistică. Pot face femeile scriitoare adevărată psihologie? Inţelegerea oamenilor presupune transpunerea în altul, ghicire a specificităţii lui sufleteşti, deci obiectivitate. Dar toate constatările de caracterologie ori de psihologie comparată, dela moraliştii francezi pînă la oamenii de ştiinţă sistematici germani, sînt de acord în a susţine că femeia nu poate ieşi din ea, nu se poate depăşi, nu poate vedea decît confuz şi nedeterminat, dincolo de viziunea ei subiectivă.

D-na Papadat-Bengescu a debutat în literatură cu o serie de autoanalize, am zice mai degrabă cu autopsihanalize, în multe privinţi remarcabile. D-sa a inaugurat un gen de lirism psihologic, analizînd arzător, pasional, anumite stări de puternic erotism feminin. Ca atare d-sa găsise şi o formă artistică care convenea perfect acestui gen. In afară de aceasta, ceiace se observă uşor la d-sa e inteligenţa.

Chiar în romanul acesta sînt constatări, observaţii, aproape maxime, aforisme morale, de cele mai multe ori ascuţite. Cu aceste calităţi era chemată d-sa să păşească către romanul psihologic obiectiv? Ne întrebăm, şi răspunsul ne apare mai degrabă dubios.

O femee poate face autoanaliză, dar nu poate face observaţie psihologică asupra altuia, fără s'o falsifice prin punctul propriu de vedere. Ea nu se poate depersonaliza. Romanul d-nei Papadat-Bengescu, dovedeşte îndeajuns aceasta. D-sa nu prezintă personagiile cu viaţa lor sufletească, ci proectează propria sa psihologie asupra lor. D-sa e prea personală, prea afectivă ca să respecte specificul şi autonomia eroilor săi. „Concert din muzică de Bach" e tot o autoanaliză cu ocazia altora, cu pretexte mai variate, dar în definitiv tot o confesiune. Numai că preocupată de a realiza viaţa obiectivă, pulsul liric e sacrificat în daune nevoii de creaţie şi fără a o atinge pe aceasta din urmă, e sacrificată şi ratată confesiunea subiectivă.

Atitudinea sa de simpatie ori antipatie faţă de personagiu e prea evidentă, pentru ca viaţa creată să poată trăi independentă de autor. Prinţul Maxenţiu e ofticos şi degenerat. D-na Papadat-Bengescu îl priveşte ca o femee, adică cu dispreţ şi dezgust. De aceia „şarjează". Atitudinea aceasta e mereu vizibilă. Lică, plutonierul major, o brută încoştientă şi trivială, sănătos şi bine dispus, e privit în schimb cu ceva mai multă toleranţă, aproape cu solicitudine. Lică, cu bani extorcaţi dela o femee, leapădă uniforma de vagmistru şi îmbracă un confortabil raglan englezesc. Autoarea înregistrează cu simpatie acest eveniment: „Ii şedea şnapanului foarte bine şi primise complimente dela tot personalul...". (p. 115).

Dar nu numai prin exces de atitudine, păcătueşte „psihologismul" d-nei Papadat-Bengescu. O mulţime de scene sînt false sau contradictorii.

Intîlnirea între Lică şi Ada, prin neprevăzutul ei forţat şi tras de păr aduce aminte de providenţialul romanelor-foileton. Sînt şi autori mari care uzează de întîmplări neaşteptate ca să facă posibilă întîlnirea eroilor lor. De pildă T. Hardy şi Dostoewsky. Dar acolo simţi parcă acţiunea fatală a destinului.

Nu înţelegem bine psihologiceşte pasiunea Adei pentru Lică. Prinţesa Maxenţiu e o femee cerebrală, rece, ambiţioasă, veşnic setoasă de ranguri sociale şi glorie mondenă. Dar o astfel de femee nu se coboară pînă la un plutonier care o poate compromite, o poate degrada în ochii lumii la care ţine atît. Numai o pasionată sau o viţioasă renunţă la tot pentru un bărbat aşa de inferior ei. Dar Ada nu e dintre acestea prin trăsăturile caracterului său. Nu se înţelege iarăşi de loc de ce Lina mărturiseşte, aşa din senin, lui Nory, faptul că Sia e fata ei, lucru care constituia secretul vieţii sale.

Această lipsă de înţelegere a consequenţei tipice a unui personagiu, nu numai că nu poate rezolva contradicţiile sufleteşti ale per-

sonagiilor, dar nu poate realiza o conturare precisă a lor. Cele mai multe personagii (- poate cu excepția lui Lică, a prințului Maxențiu și poate a Siei, destul de bine caracterizată tocmai prin lipsa ei de caracter—) sint fluide, confuze și lipsite de limită. Și d-na Papadat-Bengescu, a voit să facă tocmai un roman de creație psihică precisă.

Nimeni nu poate reproșa unui Claude Monet sau Carrière, – cu un exemplu luat din plastică, – lipsa de desen, fiindcă acești pictori neglijează intenționat și conștient desenul. Dar cînd se pune cineva într'un plan Ingres sau Meissonier, și insistă asupra detaliilor pe care le vrea cît mai degajate și mai clare, n'are nici o scuză, dacă desenul iese totuși fluid. Totul depinde de punctul de vedere, de ceiace urmărești. Arta e o problemă de realizare: cutării intenții îi corespunde cutare rezultat.

Sint o mulțime de personagii care n'au absolut nimic caracteristic. Mini, Nory, Mika-le, Marcian, Elena, dr. Rim, sint figuri care nu se pot vedea decît în ceață, – am zice într'o perspectivă Carrière, – fără însă ca autoarea să fi voit acest lucru, să fi voit s'o aibă.

Ele n'au individualitate și n'au, – cum se zice în pictură, valori: sint terne, fără de accent și fără de caracter. Cei doi gemeni sint introduși în roman numai din nevoe de pitoresc. Dar ei sint inutili fiindcă sint inexistenți. Deasemeni nu se vede în romanul „psihologic" al d-nei Papadat-Bengescu, cum cresc și cum se dezvoltă *organic* anumite sentimente. Cînd vezi că d-rul Rim o doreşte și poate o iubește pe Sia, sau Ada pe Lică, te întrebi cum s'au făcut, de unde au ieșit, din ce împrejurări, aceste relații de dragoste. Sentimentele după d-na Papadat-Bengescu, se nasc și se formează parcă prin generație spontanee.

Este și foarte multă convenție în crearea acestor personagii — Lică e „canalia", Maxențiu: „afticosul", Lina: „femeia bună". Desenul e conform canoanelor clasice. Tipurile sint oarecum abstracte și „a priori". Au *preexistat* compunerii lor. Gesturile lor n'au fost înregistrate empiric, fără plan preconceput, așa cum le prezintă viața. Metoda oarecum e deductivă. Intâiu schema convențională și apoi gesturile, găsite anume ca s'o reprezinte și nu invers, cum procedează cei mai mulți artiști. Această tonalitate abstractă a romanelor reese și din faptul că d-na Papadat-Bengescu, nu-și pune personagiile să acționeze și să vorbească singure. Ea povestește mereu *despre* ele. Ea spune ce fac, dar nu le pune să îndeplinească ele însăși anumite scene ori situații. Dar roman de creație psihologică obiectivă fără acțiune directă, dramatică (în senzul teatrului) nu e posibil. Cînd autorul se rezumă să povestească numai el acțiunea personagiilor fără să le lase să trăiască singure în voe, le dă prin însuși aceasta nu știu ce perspective de vechime, de îndepărtare și nedeterminare.

Toate acestea sint lacune de viziune și construcție. D-na Papadat-Bengescu cade adesea și în greșeli de gust. Animată de o predilecție biologică și pesimistă, poate și din nevoia de a introduce episoade „tari", d-sa poate prezinta descripții de felul acesteia: „Ceiace îi plăcea mai mult era nădușeala. Ascundea momentul transpirației inadins ca să rămînă în izul ei; numai cînd începea tremurul cerea speriat să fie primenit, dar nu lăsa să-i ia cămașa de tot...".

Din toate virtuțile artei, ceiace e mai puțin fixat în literatura noastră e gustul. Acesta e o creație socială, un apanagiu al clasei nobiliare, o conduită aristocratică. Dar, la noi, nobleţea (așa de rară) nu scrie. Burghezimea care scrie e dezorientată. Aici imită nobleţea și atunci e prețioasă, aici se inspiră dela un fel de „sans façon" anume neglijat, aici voește să contrafacă situații „tari", grosiere și pateralce, dar care, lipsite de o anumită bărbăție, de un temperament impetuos, cad în grotesc ori trivial.

Ceiace lipsește iarăși la noi e forma, limba literară pentru a înfățișa mediile „distinse". *Nu avem încă limbă de conversație.* (Poate aici stă și dificultatea teatrului nostru atunci cînd nu descrie „mahalaua" cum făcea Caragiale). „D-ta", „d-voastră", „mata" sint egal de

urîte. Limba romanelor de lume bună e nefirească, forțată, stîngace ori pur și simplu falșă. Ea trebue să fie creată, își așteaptă Eminescul ei.

Pe lîngă toate aceste neajunsuri generale, limba acestui roman împinge neglijența până la greșeli de gramatică.

Celelalte opere ale d-rei Papadat-Bengescu, erau mai îngrijite, în orice caz mai prelucrate. Un ochiu mai atent purifica limba. Ne mirăm, cu atît mai mult că acest roman, care a fost cetit, după cum se spune în prefață, într'un cenaclu literar și a beneficiat, întocmai ca o poezie populară (ce impecabile sint acestea!) de ajutorul colectiv, să fie așa de imperfect redactat.

M. Ralea

* * *

Eugen Relgis, *Poezii (1914—1920). Melodiile tăcerii, Poeme în proză*, Editura „Cultura Universală".

Intelectual distins și suflet de vizionar și de apostol, d. Relgis nu vede, spre deosebire de atîția scriitori, în artă, un joc capricios sau frivol ci un mijloc de exteriorizare a conflictelor sufletești, sentimentelor și aspirațiilor care-l frămîntă.

Am vorbit altcori de misticismul, umanitarismul și pacifismul său, reunite cu nu știu ce sete de absolut, de comuniune cosmică și vagă exaltare a vieții.

Versurile sale își au izvorul în aceiași dispoziție de spirit și traduc aceiași ideologie:

*

O, viața fiecăruia rîvnește
Spre arătări etern nedezminție,
Și, fiecare vrea să-și frîngă soarta
Tiranică și oarbă și smintită...
O, viața tuturora-i răsvrătită,
Frenetic împingînd Fatalitatea
Turnată'n poarta grea și ferecată
Și ne'ncetat cerîndu-și libertatea...

Prin factura lor lipsită de o pronunțată notă personală, ele aparțin uneori generației lui Cerna, altcori se resimt de influența curentului simbolist dar sint în genere abstracte, sărace în imagini inedite sau pregnante, rareori muzicale.

Repetiția unor cuvinte prea uzate ca genune sau a unor neologisme pretențioase ca „Terra", impresionează displăcut.

Mai originale, mi se par, poemele sale în proză intitulate „Melodiile tăcerii", în care zbuciumul interior al unei firi candide, care-și simte dureros izolarea în atmosfera otrăvită a marelor centre urbane e redat în imagini monotone, fumurii, inconsistente animate însă uneori de o pătrunzătoare melancolie.

O. B.

* * *

J. Kessel, *Les captifs*, Roman, Editions dela Nouvelle Revue Française.

Cu romanul L'équipage, Kessel și-a cîștigat un loc onorabil în literatura franceză. Este adevărat însă că în acel roman Kessel a reușit. Este în el un dramatism special și original, tipuri bine conturate, o acțiune pasionantă, o atmosferă bine definită. Mai tîrziu în „Les rois aveugles" Kessel a reușit să refacă artistic și dibaciu, fără vulgaritate, cu comprehenziune fină, istoria adevărată a vieții lui Rasputin până la sfîrșitul lui. Banalitatea aproape exasperantă a subiectului a fost învinsă cu succes de autor, care cu mici artificii și cu îngrijire de artist cu un simț sigur a dozat împrejurările astfel încît romanul să se prezinte în condițiuni literare excelente.

Antagonismul dintre Rasputin şi ucigaşul lui vioiu şi nobil de mai tîrziu, amestecat cu un fel de ciudată dragoste şi atracţie reciprocă de forţe cu puteri egale, care aminteşte ceva din tema originală a lui Leonida Andreev din Iuda Iscarioteul, constitue aportul capital de invenţie artistică, la care se adaogă scenele remarcabile din noaptea în care Rasputin este ucis.

In „l'Equipage" era un dramatism puternic de situaţii, iar în „Les rois aveugles" era dramatismul unei vieţi cu viziuni apocaliptice.

In „Les captifs" dramatismul de acţiune, caşi o acţiune propriu zisă de roman lipsesc aproape cu totul.

Romanul acesta e descrierea vieţii şi a atmosferei dintr'un sanatoriu de tuberculoşi.

Marc Oeillé e atins la un plămîn. Pleacă la sanatoriul Pelvoux. Acolo e o cumnată a lui, tip şters şi retras, o femee pe care o iubeşte şi pe care apoi o lasă: Teresa; un american cam ciudat, şi spre fine, o serie egală de muribunzi. Aceste cinci—şase tipuri trăiesc într'o atmosferă care seamănă cu acea a marilor hoteluri, sau a internatelor de lux.

E un suflu de bucurie anemică dar excitată de un demon ascuns, o schiţare de viaţă luxoasă şi uşoară, cu risete, cu dragoste, cu aventuri, şi în fine cu tragedii liniştite şi anonime.

Les captifs sînt bolnavii sanatoriului; ţinuţi acolo la regim, cu teroarea unui doctor nu prea sever, cu spaima unei boli care nu-i cruţă, care-i înspăimîntă, cu orele de cură în care bolnavii se odihnesc întinşi în balcoane sau pe terase, şi în care bolnavii simt teroarea propriei lor boli mişcîndu-se în creer lent, ca un vierme ascuns.

Pentru fiecare din aceşti bolnavi este o speranţă de însănătoşire acompaniată de planuri de viitor care se înmulţesc cu cît sfîrşitul e mai aproape şi deci ele devin imposibile până la tragedie; pentru fiecare din ei sînt desnădejdi negre, cu enervări ciudate şi totuşi tipice ca un simptom sigur de moarte: pentru toţi este o febră de dragoste pătimaşă, cu desnădejde, un sentiment totuşi de deplină izolare, şi mai ales o dorinţă nestăpînită de a face tot ce nu-i permis, pentru că acela pare a fi esenţialul vieţii. Şi deci pe ascuns se face dragoste cu frenezie, se bea, se joacă cărţi. Psihologia acestor bolnavi este identică cu a elevilor care se ascund de profesor.

Boala comună, cu simptomele ei comune tuturor, cu aceiaşi idee fixă care-i urmăreşte pe toţi, cu aceiaşi febrilitate de atmosferă de furtună, de cataclism care trebue să vie, creiază între ei o solidaritate aproape profesională, o sensibilitate specifică, o înţelegere reciprocă dusă până la supranatural.

Se pare că Kessel, tocmai prin acela că nu a redat o acţiune propriu zisă, unitară romanului, a vroit să dea mai ales această atmosferă de comunitate de înţelegere şi sensibilitate.

Stările acestea anormale şi caracteristice cred însă că pot avea bogăţii sufleteşti şi artistice mult mai întinse.

Intensitatea aceia de viaţă, de flacără care se consumă, către care împinge tuberculoza nu a fost destul exploatată, şi poate nici suficient sezisată.

Kessel descrie şi vre-o trei agonii. Ele mi se par a nu avea suficientă intensitate, afară de acea a lui Stream, care înfrînge şi converteşte asprimea acerbă şi dură a lui Marc.

In roman Marc e personajul central. E un fel de rece spectator al nenumăratelor tragedii din Sanatoriu. E un tip de o răceală crudă. Micul lui roman cu Tereza pe care o părăseşte îl arată odios, aproape cum e în realitatea nemărturisită. Moartea colegului Stream îl converteşte spre o bunătate caritabilă.

Romanul e scris cu acelaşi simţ artistic şi cu aceiaşi sensibilitate şi sobrietate cu care Kessel ne-a deprins. E o frescă ciudată; un document omenesc interesant.

Demostene Botez

* * *

Al. Popescu Telega, *Rătăcirea lui Ion Vancea*, Roman, „Scrisul Romînesc", Craiova, 1926.

Inmulţirea tentativelor de roman, după războiu, în legătură de sigur cu momentul social, e un fapt caracteristic în evoluţia noastră literară.

Nici un gen nu cere însă, dela un scriitor, însuşiri mai variate. De aceia, realizările corespund aici, aşa de rar intenţiilor.

D. Popescu Telega cunoscut, mi se pare, prin traduceri din limba spaniolă, a încercat să ne dea un roman de analiză, care caută să fie uneori şi un tablou de moravuri.

Eroul e un medic, diletant în acelaşi timp în filozofie şi artă. După experienţi de tot felul şi decepţii amoroase, desgustat de ştiinţa lui şi mai mult încă de mediul conrupt al Capitalei, se retrage la ţară. După mulţi ani de solitară, studioasă şi înţeleaptă reculegere, ajuns în pragul bătrîneţii primeşte invitaţia unui amic, inginer într'un tîrguşor de munte. Viaţa de familie a acestuia caşi mediul provincial, la început, îl atrag şi pe nesimţite, el e sedus de farmecul fiicei prietinului. Dar ea, care poate să-i fie fată, iubeşte pe un tînăr de vîrsta ei, galant şi sec. Ion Vancea sufere, dar se resemnează şi se sacrifică, înlesnind chiar căsătoria tinerilor şi întorcîndu-se apoi în sihăstria, pe care nu ar fi trebuit să o părăsească. Dacă figura personajului central caşi evoluţia lui sufletească, deşteaptă prin nota lor subiectivă oarecare interes, celelalte personaje nu sînt decît vag sau superficial conturate. D. Popescu Telega nu are simţ psihologic şi nici viziunea intensă a lucrurilor. Dialogul e deasemeni neinsemnat, cînd nu e plat sau banal. Stilul pretenţios şi bombastic. Reţinem doar ca un curios detaliu, caricatura de altfel sarbădă, a unui cunoscut salon literar al Capitalei.

Dacă d. Popescu Telega nu izbuteşte o clipă să creeze viaţă, ne dă în schimb o formidabilă impresie, în ceiace priveşte, erudiţia lui literară şi filozofică. Cervantes, Petrarca, Dante, Shakespeare, Vigny, Balzac sînt citaţi la tot pasul. Nu lipsesc nici Aristotel sau Newton iar în disertaţii abundente, darwinismul şi materialismul lui Haeckel sînt combătute şi respinse cu argumente împrumutate misticismului azi la modă.

Literaturismul şi filozofarea nu pot face însă, din nefericire, ca un roman să fie viabil.

O. B.

* * *

Almanahul ziarelor „Adevărul" şi „Dimineaţa" pe 1927.

Un almanah bine alcătuit poate fi plăcut şi folositor. Oamenii cu gust subţire nu manifestă prea multă stimă pentru acest fel de publicaţie, şi n'au dreptate. Ceiace caută în ziar: diversitate, noutate, scurtime, nu le place în almanah, care prezintă totuşi un rezumat ideal al gazetelor pe timp de un an. Trebue să treacă cîteva decenii, pentruca aceiaşi lectori dificili să deschidă cu mare plăcere cartea rezumativă a unui an demult trecut în umbră. Almanahul, butelie cu băutură prea nouă, prea tulbure la început, capătă savoare şi limpezime cu cît se învecheşte. Acum treizeci de ani! Ce vremuri! Cît eram de tineri! Scriitori celebri azi, abia începeau cu două pagini în almanah. Oamenii mari ai acelor zile, miniştrii, oratorii şi-au pierdut strălucirea, s'au trecut caşi moda de-atunci: rochii care măturau pămîntul coafuri înalte până în tavan. Obiceiuri perimate apar pitoreşti; întîmplări banale capătă farmec...

Desigur, almanahul are deosebită valoare documentară. Dar nu-i nevoe să aşteptăm treizeci de ani ca să-l citim. Documentul este tot atît de interesant astăzi, în momentul apariţiei. Trebue să te uiţi numai cu îndrăzneală în oglinda actualităţii, în care te descoperi—poate fără prea mare plăcere—şi pe tine, ici şi colo. Pe urmă, nu-i mic avantajul să găseşti concentrate în cîteva pagini, fapte cunoscute separat,

incomplect, fără o înlănțuire care să-ți dea putința să descoperi sensul lor general. In sfîrșit, o bucată literară, niște versuri armonioase, o cronică spirituală sînt plăcute oricînd și ori unde ar figura.

„Almanahul ziarelor Adevărul și Dimineața pe 1927" cuprinde un material bogat, variat și—lucru rar, de preț—bine scris. Au contribuit la alcătuirea părții beletristice cu schițe și poezii d-nii M. Sadoveanu, Gala Galaction, T. Arghezi, G. Topîrceanu, Jean Bart, Mihai Codreanu, Demostene Botez, Otilia Cazimir, Lucia Mantu, Alexis Nour, Sărmanul Klopstok, etc. Cronici semnează d-na Izabela Sadoveanu și d-nii Octav Botez, M. Sevastos, I. Teodorescu, doctorul Ygrec, D. V. Barnoschi. Pe lîngă acestea, numeroase clișee, articole de informație științifică, anecdote și sfaturi: aperitive menite să deschidă gustul de cetit al marelui public. Căci almanahul—pentru mulți singurul volum ce răsfoesc într'un an—trebue să fie un îndemn hotărîtor spre cartea cu un singur titlu și un singur autor.

Stejar Ionescu

* * *

Francesco Nitti, *Bolchevisme, Fascisme et Démocratie*, 1926. Editions du „Progrès Civique", 204 pagini.

Această ultimă carte a fostului prim-ministru italian constitue rechizitorul cel mai drastic împotriva regimului personal din Italia. Fascismul ne este prezentat în sinuozitățile sale grav contradictorii de către un bun cunoscător al vieții politice, de către un serios gînditor politic, de către un om cu o frumoasă cultură. Nitti e un fervent susținător al ideii liberale, pe care o crede singura în stare să organizeze haosul vieții sociale.

Problema centrală a lucrării este criza prin care trece ideia liberală și democrația, în genere, în Europa post-belică. Se întreabă autorul, dacă această criză este un fenomen trecător sau a devenit un viciu funest pentru actuala societate și în ce măsură poate exista un remediu pentru salvare.

Generațiile ante-belice fuseseră crescute în școala nobilă a democrației și a libertății. Marii bărbați politici ai Italiei, ei înșiși erau înflăcărați apostoli ai liberalismului. Garibaldi, Cavour, Mazzini constituesc exemplare strălucite ale liberalismului italian. Dealtminteri nu odată, Mazzini însuși s'a pronunțat în sensul că îi este mai scumpă ideia de libertate decît chiar ideia de patrie.

Războiul european a inversat ordinea normală a lucrurilor. El a excitat naționalismele șovine—care sînt ucigătoare pentru buna dezvoltare a statelor. Imediat după războiu, am trăit o perioadă de nebunești exaltări revoluționare: revoluția însă—după părerea lui Nitti—fie ea de stînga fie ea de dreapta, niciciînd nu poate să amelioreze starea vieții sociale. Numai ignoranții pot crede în revoluție; în definitiv revoluția nici nu este altceva decît: *„miracolul laic al ignoranților!"*.

Mai tîrziu, sudul Europei a cunoscut o adevărată „febră dictatorială". Spania, Italia, Grecia, Turcia. Asemenea dictaturi, fățișe sau deghizate, există și în celelalte state europene: Jugoslavia, Ungaria, Bulgaria, Polonia și Romînia. Toate aceste dictaturi mărunte sînt însă, în credința lui Nitti, nedurabile, trecătoare, momentane. Un pericol permanent pentru democrație și libertate îl constitue dictaturile revoluționare din Rusia și din Italia. Bolșevismul și fascismul sînt două aspecte diferite ale aceluiași fenomen: și anume al fenomenului de negație democrată. Și în cartea aceasta, Nitti insistă asupra fascismului italian, pe care ni-l prezintă sub toate înfățișările sale—negreșit rele. Mai întâiu de toate această nebună hipertrofie a naționalismului italian—e, pentru Nitti, „o clară voință de sinucidere". Problema capitală a politicei italiene este problema populației, Italia are anual un excedent de cinci sute de mii de noi născuți. Numărul populației italiene se înmulțește simțitor, și pămîntul peninsulei nu mai ajunge pentru toți.

Inainte de războiu, Italienii emigrau în mod considerabil, în Statele-Unite; după războiu emigranții italieni s'au îndreptat mai ales către Franța. Sînt actualmente, în Franța, peste *trei sute de mii* italieni, care își găsesc muncă și hrană pe solul francez. Ori cea mai rațională politică, pentru asigurarea de debușee brațelor de muncă italiene, este politica de pace, de liniște, de bună înțelegere cu toate statele. Tocmai contrară este însă politica fascistă: xenofobă în interior și imperialistă în afară. Nitti analizează de aproape dorința de expansiune imperialistă a fascismului și dovedește că Italia nu poate face războaie, de cuceriri teritoriale, nici cu Anglia, nici cu Franța. Dorința unor cuceriri în Asia minoră este absurdă. Dar absurdă este întreaga politică externă a fascismului; mai mult decît atîta însă, ea este și direct primejdioasă pentru pacea Europei.

Nitti ridiculizează rățoelile Italiei fasciste contra Greciei, stat mic, slăbit în războaie; iar încît privește amenințarea împotriva Germaniei *dezarmată*, o consideră drept o insolență!...

Politica internă a fascismului este aidoma politica autocrată a țarismului. Mussolini crede că a făcut mare ispravă, cu noua sa lege a corporațiunilor; desgustătoare întoarcere la vremurile medievale. Ceeace e nostim în aceste corporațiuni, e că toată lumea este obligată să contribue, prin cotizații, la bugetele lor; dar nu pot fi membri în ele, decît cei care mărturisesc credință în fascism.

In Italia fascistă, azi, nimeni nu poate exercita meseria de avocat, dacă nu este regulat înscris la clubul fascist. Se 'nțelege dela sine, că nu există absolut nici un soiu de libertate, nici un fel de asociațiune, nici un alt partid politic.

Dar cum a ajuns fascismul la putere? In explicarea cuceririi puterii de către fasciști stă întreg meritul lui Nitti. In adevăr, până la dînsul nu s'a evidențiat faptul că mișcarea fascistă în 1919 a apărut ca o *mișcare de stînga*: republicană, democrată, colectivistă și internaționalistă. E de necrezut și totuși este adevărat. Lucrul răsare clar din analizarea programului—primului program fascist din 1919. Prezentîndu-l partidului său, Mussolini îl însoțea cu cuvintele: „Perioada, care începe în istorie, poate fi definită ca fiind aceia a politicii maselor și de hipertrofie democratică: noi nu ne putem pune deacurmezișul acestei mișcări! Iată principalele puncte din primul program fascist: constituantă națională, înțeleasă ca secțiune italiană a unei mișcări revoluționare europene, aleasă pe baza votului universal egal, direct, secret și obligatoriu pentru ambele sexe; abolirea monarhiei și proclamarea republicei; abolirea senatului; abolirea tuturor titlurilor nobiliare (de ex. duce!); libertatea de conștiință și libertatea religioasă în forma cea mai larg posibilă; disolvarea societăților anonime, suprimarea orișicărui fel de speculațiuni de bancă și de bursă; ziua de 8 ore pentru muncitori; recensămîntul și reducerea marilor averi; atribuirea pămîntului țăranilor asociați; eliminarea diplomației secrete și confederarea statelor europene! Trei ani în urmă, Mussolini își menține programul său radical. Cu cincisprezece zile înainte de a porni asupra Romei, în toamna anului 1922, într'un discurs pronunțat la *Udine*, Mussolini se declara din nou *republican*.

Cînd fascismul veni însă la putere, totul se schimbă. Realizările fasciste de azi sînt exact contrariul deziderat elor lor de eri. In 1919, fascismul ni se înfățișa ca o mișcare de stînga: democrat, republican, colectivist și internaționalist; astăzi—fascismul se prezintă ca o mișcare de extremă dreaptă; anti-democrat, monarhist, corporatist și șovinist!

Se spune în genere, că fascismul a scăpat Italia de revoluție. Eroare. Cum bine se poate vedea din primul său program, în 1919, „Fascismul însă—crede Nitti—nu este în fond decît un expedient provizoriu al reacțiunii. Marșul fascist către Roma, n'a fost, cum pretind fasciștii, o revoluție, ci numai o revelație. El a revelat că Italia n'a uitat aici vechile dominațiuni, nici spiritul de aventură al Evului Mediu, nici formele tiranice ale vieții sociale". Nitti își termină interesanta

lucrare, care trebue cetită de toţi cei care vor să se documenteze asupra fascismului, expunîndu-şi credinţa că libertatea şi democraţia vor fi acelea care în cele din urmă vor învinge, dintr'o superioară necesitate istorică şi invocînd odată mai mult, pentru pacificarea popoarelor, utilitatea Statelor-Unite ale Europei.

N. N. Matheescu

* * *

Jean Baras, *Porcelanul,* Tiparul „Cultura Naţională".

Rezumatul istoric al dezvoltării artei porcelanului, a dat d-lui Jean Baras prilejul să scoată în relief o calitate a d-sale, care nu e dintre cele mai puţin meritoase: hotărîrea de a sacrifica interesele materiale pentru reuşita bunului gust. In modesta d-sale tendinţă „de a face un succint istoric al originei şi dezvoltării porcelanului dealungul veacurilor", autorul a simţit nevoia de a da un cadru potrivit desfăşurării subiectului, îngrijind ca ornamentaţiile delicate ale invenţiunilor artei ceramice să fie reproduse cu o strălucire demnă de ediţiile luxoase cu care ne-a obişnuit Apusul în tratatele de artă.

Lucrarea d-lui Baras e, cum observă d-sa însuşi, „o orientare pentru amatorii de ceramică, al căror număr creşte mereu şi la noi". Dezvoltarea şi perfecţionarea acestei arte industriale, e urmărită de d-sa din cele mai vechi timpuri, începînd cu produsele porcelanului antic din China, Japonia, Coreea, India, Persia şi până în prezent. Insemnata contribuţie a porcelanului moale european din Franţa, Belgia, Suedia, Germania, Anglia şi a celui tare din Germania, Franţa, Olanda, Belgia, Elveţia şi Danemarca, e scoasă în relief cu multe amănunte istorice, care vădesc o aplicare laborioasă a autorului la culegerea datelor şi a izvoarelor.

Cu tot caracterul ei de specialitate, expunerea d-lui Baras nu oboseşte, deoarece d-sa înţelege nevoia de a stimula interesul pentru produsele artei ceramice şi a crea un cerc cît mai larg de iniţiaţi. Secretul atracţiei îl explică d-sa singur: „Cercetarea din punct de vedere istoric sau etnografic a dezvoltării ceramicei, abundă în teme curioase şi foarte instructive. Ajunge să ţii seamă de complexitatea materiilor prime, de varietatea procedeelor de fabricaţiune şi, mai mult încă, de surprinzătoarea diversitate adusă, de diferitele popoare, la diferite vîrste în crearea formelor şi în aplicarea decorurilor, pentru a descoperi, ca într'o oglindă magică, expresia vie a gusturilor, a aptitudinilor, a preferinţelor, cum şi gradul de cultură şi de civilizaţie a popoarelor care s'au succedat pe glob".

Forma cochetă cu care d. Baras împodobeşte rezultatele cercetărilor d-sale în domeniul ceramicei,—reliefînd cu numeroase clişee graţia inexprimabilă a multor creaţiuni de artă,—va contribui la fixarea meritului d-sale de pionier modest al studiului, într'un ţinut pe care nimeni încă nu s'a gîndit serios la noi să-l exploreze.

A. W.

Revista Revistelor

Vacanţele anuale ale muncitorului

D. Durafour, ministrul muncii a depus la Cameră în Iulie 1925 un proect de lege care institula concediul anual obligator pentru lucrători.

Nu este vorba aici de o experienţă nouă ci de codificarea unei cutume deja existente, de consacrarea unui obiceiu care tinde să se generalizeze.

In Austria, Polonia, Finlanda şi Letonia s'au instituit deja, sub diferite variante, concediile acestea obligatorii. In Anglia, Statele-Unite şi mai cu seamă în Germania principiul vacanţelor muncitoreşti cîştigă tot mai multe sufragii.

Toate aceste proecte variază după ţări. In Franţa însă, pe cînd celelalte ţări nu acordă mai mult de 4–8 zile, prevede 15 până la 22 zile concediul în raport cu vechimea lucrătorului şi insalubritatea profesiunii sale.

Un astfel de proect era natural să întîlnească din partea patronilor toată ostilitatea pe care o arată aceştia de obiceiu faţă de astfel de reforme sociale.

Lăsînd de o parte pe cele secundare, vom căuta să combatem cele două principale argumente pe care patronii le opun acestei iniţiative.

Primul ar fi confuziunea pe care este bazată această analogie dintre nevoile unui funcţionar şi ale unui simplu muncitor. Funcţionarul are o muncă de un alt caracter şi care necesită o vacanţă reparatoare, în timp ce uvrierului, săptămîna engleză cu două zile de repaos săptămînal îi este suficientă.

Al doilea argument îl găsim în faptul că a doua zi după Duminică, se constată o evidentă slăbire a puterii de muncă datorită unui antrenament imperfect şi care atrage după sine o scădere necesară a producţiei.

Vedem dar ce răspundere ş'ar lua guvernul care ar favoriza o astfel de lege şi ce pericol prezintă această reformă pentru întreprinderile naţionale.

Aceste critice nu ne par însă aşa de sigure.

Deosebirea atît de mare dintre munca unui funcţionar de bancă, unui dactilograf condamnat să scrie opt ore la maşină şi a unui lucrător manual nu pare atît de evidentă şi ne întrebăm dacă între „tensiunea nervoasă" a acestor doi salariaţi există într'adevăr o deosebire calitativă.

Rămîne argumentul relativ la producţie. Dar de ce să nu admitem, cum a fost cazul legii de opt ore, că în faţa scurtării timpului

de muncă, industriașii se vor sirădui din răsputeri să scoată un rendement maxim din capacitatea uvrierilor, și in acest caz legea vacanțelor uvrierilor ar fi generatricea progreselor tehnice.

(Lucien Bec. *La Revue Mondiale*, Ianuarie 1927).

Claude Monet

Claude Monet descinde dintr'o familie franceză. S'a născut la Paris in luna Noembre a anului 1840, și a murit la finele anului trecut, avînd la căpătîiul său pe vechiul și iubitul său prieten Georges Clemenceau.

Opera acestui glorios reprezentant al picturii franceze a fost la început obiectul celei mai depline incomprehensiuni și celui mai profund dispreț.

Copilăria ș'o petrece Monet la Havre unde expune la vitrina unei librării citeva caricaturi care stirnesc interesul pictorului Eugène Boudin. Acesta din urmă îl conduce la Sainte Adresse, pe ale cărei faleze face primele sale studii de „plein-air", iar in 1856 expune la Rouen împreună cu inițiatorul său.

La Paris face apoi cunoștința lui Renoir, Sisley și Bazille.

In 1865 două marine de Monet sint admise la salon și remarcate în primul rind de Paul Mantz.

Salonul din 1870 îl respinse însă; in schimb in același an fu admis in așa numitul „Atelier des Batignolles" al lui Fantin Latour in mijlocul acelei grupări antiacademice care numără în sinul său pe Monet, Sisley, Renoir, Bazille, Cezanne, Berthe Morissot, Mary Cassat, Raffaelli, Forain, etc. Grupul disolvat un timp in urma dispariției lui Bazille, mort in războiul din 1870 se reînființă patru ani mai tîrziu, și pentrucă salonul se obstina să-l excludă, se hotărî să adopte principiul expoziției particulare, creînd astfel o modestă „societate anonimă a artiștilor, pictori, sculptori și gravori" la amicul lor fotograful Nadar. Monet expuse printre alte pînze una intitulată „Impression, soleil levant". Acest simplu cuvînt „impression" concentră toată furia și ironia publicului și a criticii. Toți expozanții deveniră „impresioniștii" iar termenul „impresionism" fu astfel creat.

Dacă tabloul lui Monet ar fi avut alt titlu, este sigur că această tendință a unor artiști doritori de a exprima influența cromatică a atmosferei — până atunci nebănuită și neexprimată, ar fi avut alt nume.

De atunci începe o viață plină de greutăți, pe care cu un admirabil curaj impresioniștii au știut s'o indure, fără să facă vre-o concesie principiilor lor. Indurînd foamea și frigul „Solitarul dela Giverny" se priva de tot pentru a-și putea cumpăra materialul necesar artei sale.

In 1889 ideile impresioniștilor începură să pătrundă în saloane, iar după expozițiile din 1881, 1882 și 1883 în Paris și în Londra, succesele noilor idei erau tot mai puțin contestate.

In 1889 expune cu prietinul său Rodin la Galeria Georges Petit și atunci succesul său fu definitiv.

Monet este deatunci celebru și tot de atunci începe o nouă dar tot atît de intensă viață de muncă.

La Giveny el se consacră și mai mult artei sale și se hotărăște să picteze mai multe serii de tablouri ale unui același subiect. Deatunci datează seria celor cincisprezece „Meules" sau a fațadelor catedralei dela Rouen.

In 1908 „les Nympheas", patruzeci și opt de studii decorative a unui aceluiași subiect și în 1912 douăzeci și una vederi din Veneția.

Claude Monet cu toți numeroșii săi imitatori nu a fost un teoretician și n'a făcut școală sau discipoli și nici nu a inventat impresionismul. Avea instinctul de viață in aer liber. Nici ideia că nimeni până la dînsul nu pictase astfel, nici surisul ușor ironic a lui Courbet și Manet, pe care de altfel i-a convertit, nu l-au putut face să lucreze in atelier, după cum nici revolta noii generații pe care la bătrînețe o vede revoltată contra acestor principii.

Monet se retrage definitiv la Giverny refuzind onorurile pe care acum nu i le mai refuza nimeni, iar singurul lux pe care și-l acordă este de a-și transforma fosta sa colibă de țăran din timpurile de mizerie, în cea mai încîntătoare locuință, plasată în mijlocul celui mai fericit peisaj făcut din cel mai încîntător efect de lumini și de culori și pe care-l poate crea flora universală.

(Camille Mauclair. *Mercure de France*, 1 Ianuar 1927).

Mișcarea pentru o „Uniune europeană" și panamericanismul

După marele războiu, negociatorii tratatelor de pace s'au gîndit să evite pe viitor asemenea dezastre și au hotărît să organizeze viața internațională. Astfel s'a născut Societatea Națiunilor, al cărei pact constitutiv fu inscris în fruntea principalelor tratate de pace.

Această societate a fost clădită pe ideile ce au dominat în secolul XIX, anume: ea este cu caracter mondial, toate statele lumii trebue să facă parte; e bazată pe universalism, adică toate statele membre au aceleași drepturi și aceleași obligații și trebue să participe la principalele manifestări ale vieții internaționale; organizează în fine întrebuințarea constringerii de către toți membrii săi în contra statului care vrea să tulbure pacea.

In viața internațională, în loc de a evolua în cadrul S. N. se orientează în sens cu totul opus: se desvoltă în sensul regionalismului și continentalismului și factorii psihologici tind să înlocuiască factorii de constringere socotiți până atunci ca cei mai eficaci pentru menținerea păcii. Locarno marchează punctul de plecare al acestei orientări; tendințele inaugurate acolo sint implantarea în Europa a panamericanismului care de o jumătate de secol face mărirea și prestigiul Lumii nouă.

Sub impulsul panamericanismului, mai bine cunoscut Europei după congresul panamerican din 1923, și sub impulsul ideii că trebue să se caute armonia și increderea intre state, s'a pornit marea mișcare de același natură ce se desemnează astăzi în Europa.

Această idee panamericană s'a născut la statele latine imediat după eliberarea lor. Tratatul uniunii de ligă și confederație, încheiat la Panama în 1826, stabilea o adevărată Societate a Națiunilor. In a doua jumătate a veacului trecut, dezvoltarea mijloacelor de comunicație, au produs o mișcare de apropiere nu numai intre țările latine din Lumea nouă ci și intre acestea și Statele Unite. Astfel ideia panamericană a evoluat mereu și a creat o conștiință, un suflet american ce are ca trăsături caracteristice, independența, egalitatea și cooperarea cu statele celorlalte continente. Departe de a fi un factor de antagonism în viața internațională sau o pricină de îndepărtare de Europa, panamericanismul, din contra, tinde să colaboreze cu ea, dar pe un picior de independență și de egalitate.

Societatea Națiunilor, constituită pe bază de *universalism*, a dus la votarea, în a cincea sa adunare, a pactului de siguranță, de limitarea inarmărilor și de arbitragiu, pact ce era considerat ca avînd prin natura sa un caracter universal.

Anglia însă n'a vrut să-l ratifice și atunci s'a revenit la politica de *regionalism*, inaugurată la Locarno. „Particularismul țărilor noastre se șterge în acest acord și cu el urîtele amintiri, zicea Briand la semnarea lui. Dacă aceste acorduri nu vor fi *Schița Constituției unei familii europene în Societatea Națiunilor*, ele vor fi fragile și rezervă multe decepții". Iar Stresseman îi răspundea: „Ați plecat de la această idee că fiecare din noi trebue să rămînă mai întîiu un cetățean al propriei sale țări, un bun francez, un bun englez, un bun german ca membru al națiunii sale dar că fiecare din noi ca cetățean al Europei, trebue să rămînă legat de marea concepție a civilizației care domnește pe continentul nostru".

Această politică de regionalism a fost introdusă și în alte materii. Mișcarea paneuropeană se manifestă sub patru aspecte deosebite: unul cel dela Locarno, unde semnatarii au vorbit despre constituirea Statelor-Unite ale Europei. Al

doilea se condensează în rezoluţia votată de „Uniunea juridică internaţională", ce tinde să aşeze Societatea Naţiunilor pe baze continentale şi regionale. Al treilea apare în constituirea unei „Federaţii pentru înţelegerea europeană" şi al patrulea este Uniunea paneuropeană fondată de contele Coudenhove-Kalergi.

Desigur ideia progresează încet şi se realizează cu precauţiune, căci nu se alcătueşte o organizaţie internaţională solidă într'o zi, printr'un singur pact. Ar fi o greşală, voind să se creeze o mişcare paneuropeană, de a se proceda prin reforme radicale, cu suprimarea frontierelor vamale sau desfiinţarea armatelor. Mai bună este o organizaţie internaţională incompletă, dar care funcţionează şi e capabilă de dezvoltare, decît una perfectă care rămîne pe hîrtie.

(Alejandro Alvarez. *Le Monde Nouveau*, Decembre, 1926).

Mişcarea paneuropeană

Această mişcare a provocat şi neîncredere şi entusiasm, ambele egal de nejustificate. Pentru unii, este îndreptarea Europei, — minus Anglia, către o organizaţie federală paralelă celei a celorlalte continente; pentru alţii, e o idee mesianică, care, prin îmbucătăţirea lumii, va agrava rivalităţile între continente şi va compromite opera universală a Societăţii Naţiunilor.

Sînt exagerări şi greşeli manifeste şi la unii şi la alţii.

Federaţia politică a Europei este un ideal prea inaccesibil şi deci nu poate fi scopul unei activităţi practice. Europa nu se poate organiza simetric cu alte continente. Această organizare trebue privită izolat, ca o necesitate locală; ea nu se poate concepe în mod practic fără concursul Angliei, factor preponderent în viaţa europeană.

Mişcarea paneuropeană ţinteşte numai să apropie statele europene într'o colaborare care să le asigure siguranţa, respectul drepturilor şi progresul lor economic. Nu urmăreşte să izoleze Europa de celelalte continente şi nici să le-o opună într'un spirit de neîncredere şi rivalitate; deci nu se opun idealului şi autorităţii Societăţii Naţiunilor.

Ideia de a considera Europa ca o unitate şi de a o organiza ca atare este foarte veche; lucrările S. N. i-au dat o nouă impulsie. Studiul dezarmării a relevat rînd pe rînd nevoia de siguranţă, de justiţie, de regulamentare şi cooperaţie economică.

S. N. a văzut că trebue să renunţe la formele universale şi să se scoboare la realitatea formelor regionale. De aici provin acordurile dela Locarno, nenumăratele tratate de arbitraj obligator şi diversele înţelegeri economice. Mişcarea paneuropeană se reazimă pe aceste fapte şi caută să le favorizeze dezvoltarea şi sistematizarea. Cînd pacturi ca cel dela Locarno se vor fi înmulţit, nu va fi imposibil de a face o sinteză a lor într'un pact continental, care va fi Carta Uniunei Europene de siguranţă. Aceiaşi evoluţie poate fi întrevăzută pentru justiţie şi raporturile economice. Aceste perspective n'au nimic subversiv; ele nu pot produce rivalităţi şi conflicte cu alte continente. Din contra o Europă organizată pentru a fi mai pacifică, pentru a avea mai multă legalitate, pentru a forma o vastă piaţă economică, va oferi avantaje apreciabile şi membrilor săi şi celorlalte continente. Americanii au înţeles aceasta şi au arătat o largă simpatie acestei mişcări. Realizarea ideii paneuropene vine deadreptul să faciliteze ţinta urmărită de Societatea Naţiunilor, care ar deveni astfel un centru mai puternic de atracţie pentru statele mari de pe celelalte continente, state ce acum privesc cu neîncredere Societatea Naţiunilor considerînd-o prea europeană.

(Nicolas Politis. *Le Monde Nouveau*, Decembre, 1926).

Orientarea filozofiei şi pregătirea păcii

Orice filozofie tinde să sistematizeze cunoştinţele omeneşti cu scopul de a descoperi adevărurile prime, esenţiale şi universale. Clădindu-se pe reflecţie şi demonstraţie, filozofia se opune sentimentelor şi credinţelor; ea se identifică cu raţionalismul critic. În afară de orice tradiţie stabilită, filozofia este prin definiţie internaţională, întrucît individul tinde către universal. Cu toate acestea există o legătură strînsă între sistemele de cugetare şi mediu, fiindcă se apreciază şi valori pe lîngă constatarea cunoştinţelor. Din această cauză filozofia este expresia unei culturi, avocatul unei raţiuni în faţa lumii. Aşa se explică cum de cele mai multe ori filozofia oscilează dela universal către individual şi are aspecte naţionale. Motivul acestei devieri trebue căutat în darwinismul social, care predicînd instinctul în dauna raţiunii face imposibil spiritul universal, şi prin urmare pacea. Pentru a introna pacea în suflete urmează să pregăteşti triumful democraţiei, adică totul prin popor şi pentru popor". S'a observat însă că luînd parte la conducerea statului, democratul e interesat să-l apere întrucît îşi apără propriul său interes. „Experienţa secolului XIX a dovedit în mod clar că sentimentul democratic şi sentimentul naţional pot să contracteze o alianţă intimă". (Pag. 487). În această situaţie paradoxală, democraţia e pentru pace şi spiritul democratic contra—ar trebui cultivat sentimentul democratic în sensul că mai presus de individual tronează universalul. Pătrunsă de adevărata filozofie, democraţia va fi pavăza păcii.

(C. Bouglé. *Annales de l'Université de Paris*).

Psihologia în raport cu filozofia şi ştiinţa

Dacă matematica şi ştiinţele fizico-chimice s'au desprins din corpul filozofiei, întemeindu-se ca discipline de sine stătătoare, nu acelaşi lucru s'a petrecut cu psihologia; ea nu s'a detaşat şi nici nu se va detaşa de filozofie din următoarele motive. Filozofia poate fi împărţită în trei ramuri: 1) Ea urmăreşte să formeze o concepţie despre univers (un Weltanschauung) pentru a determina destinul individului şi al umanităţii; 2) Să construiască o teorie a ştiinţei, precizînd natura cunoaşterii şi încrederea pe care o merită; 3) Să caute principiile supreme care prezidează conduita omenească, adică tocmai ceiace constitue studiul valorilor morale.

În toate aceste ramificaţii (subdiviziuni ale filozofiei) psihologia intervine ca un factor necesar.

În prima problemă, ideia principală este finalismul, anume dacă lumea tinde către un scop sau nu. Dar prototipul manifestărilor finaliste se găseşte tocmai în spiritul nostru, aşa că interpretarea lui este cheia finalismului cosmic.

La fel în teoria cunoaşterii, unde pentru a proecta o lumină asupra aparatului mintal cercetător, trebue să cunoaştem în prealabil totalitatea fenomenelor psihice care constituesc facultatea inteligenţei, mai ales că pozitivistul acordă raţiunii o anumită virtute deosebită fundamentală de a metafizicianului.

În morală apoi, evaluarea fiind de natură afectivă, esenţa principiului nu poate fi decît tot de aceiaşi natură. Chestiunea atît de des discutată, dacă există o morală raţională, un imperativ categoric kantian, nu poate fi elucidată înainte de-a cunoaşte în chip serios sufletul omenesc. Tot aşa e problema liberului arbitru.

Cît priveşte raportul dintre psihologie şi ştiinţă, trebue menţionat că cea dintâiu lămureşte dacă o ştiinţă e explicativă sau descriptivă. Psihologia arată că „a explica înseamnă să obţii nişte fapte complexe şi străine din alte fapte simple cu care eşti familiarizat". În lumina acestei definiţii, explicaţiile lui Einstein despre un spaţiu cu patru dimensiuni nu spun nimic. Asemenea filozofiei, psihologia s'a subdivizat şi ea în trei ramuri: 1) anatomică (neuro-histiologică), 2) fiziologică şi 3) psihologie... psihologică. Prima a dovedit că sediul funcţiunilor conştiente e creerul. Cercetările histologice n'au ajuns la o concepţie materialistă; dimpotrivă au conchis că materia e pusă în serviciul activităţii psihice. Studiul localizărilor cerebrale a ajuns la aceiaşi concluzie.

Psihologia fiziologică n'a contribuit să explice fenomenele sufletești superioare. Singurul lucru reliefat a fost doar identitatea de substanță dintre fenomenele fiziologice și psihice.

Psihologia psihologică studiază fenomenele complexe prin metoda introspecției sau prin compararea comportărilor, *behaviour*. Ea desface complexul în elemente și ulterior îl reconstitue prin sinteză. In „psihologia rațiunamentului" autorul a descompus rațiunea în două elemente: 1) tendinți afective elementare și 2) senzații sau evocări de senzații. Tendințe afective, privite prin prizma biologiei, dovedesc finalismul vieții psihice. Metoda comportării e singura în stare să descifreze spiritul, și implicit cosmosul.

(E. Rignano. *Revue de Métaphysique et de Morale*).

Mișcarea intelectuală în străinătate

Literatură

Adolphe Jacques Dickman, *Le role du surnaturel dans les chansons de gestes*, — ed. Edouard Champion, Paris.

După numeroase cercetări și minuțioase anchete relative la diferitele categorii de supranatural din „chansons de gestes" întreprinse de specialiști germani, d. Adolphe Jacques Dickman, plasîndu-se dintr'un punct de vedere general, examinează și el rolul acestui supranatural în cincizeci și șase din aceste manifestări literare, degajînd caracterul de valoare intelectuală și morală pe care fiecare o conține.

Jessie Conrad, *Joseph Conrad as I. Knew him*, Heinemann.

Viața lui Joseph Conrad este viața unui marinar și a unui „gentleman". In plus este viața unui om pe care niciunul din amicii săi nu l-au surprins în „negligé" la propriu, ca și la figurat.

D-na Jessie Conrad, soția scriitorului oferă publicului un mic volum relatat cu o sinceritate plină de candoare și de ingenuitate, din care reesă o veșnică și profundă adorație. Fără ca opera d-sale să ne fie de mare folos pentru cunoașterea și priceperea scriitorului, ea ne ajută să complectăm portretul omului care a fost Conrad.

Walther Rathenau, *Briefe*, în două volume editate la Carl Reisner, Dresda.

De cîțiva ani există în Germania un curent, o modă a amintirilor. Ex-Kaizerul și ex-Kronprinz-ul au dat exemplu. Nu trecea o lună fără ca un amiral, un general ori un înalt funcționar să nu-și împărtășească publicului amintirile.

Din corespondența lui Rathenau compusă uneori din simple biletele laconice dictate la mașina de scris, se vede bine reacțiunea imediată a unui creer puternic constructor la surpriza evenimentelor.

A vorbi de sine, pentru un om ca Rathenau mai cu seamă și într'o epocă cum a fost aceia în care a trăit i s'ar fi părut fastidios și inutil.

Din scrisorile sale ne putem face însă o mai clară idee de Germania contemporană decît din amintirile personale, deci subiective a celui mai autorizat om de stat.

Marcel Coulon, *Au chevet de Moréas*, Editions du Siècle.

In cartea d-lui Coulon sînt relatate ultimele zile și moartea stoică a lui Moréas, care, ca un Socrate, liberat însă de ideia nemuririi sufletului, își consolează totuși amicii strînși în jurul său,

de viitoarea pierdere a prieteniei sale.

M. E. Gomez Carrilo, *Fès ou les nostalgies andalouses,* Editions Fasquelle.

Cartea d-lui Gomez Carrilo este pictura misteriosului Fès. D-sa descrie cartierul evreesc, palatele, moravurile și faimoasele dănțuitoare pline de un farmec andaluz, căci în Fès puritatea operelor importate din Spania pe timpul lui Mouley Idriss a rămas intactă.

Romane

Nicolas Segur, *Platon cherche l'amour,* Flammarion.

D. Nicolas Segur este fără îndoială spiritul atic prin excelență. Acest ultim roman este un roman atenian în care personagiile principale sînt Socrate, Sophocle și Platon, scriitori pe care puțini romancieri moderni s'ar putea încumeta să-i facă să vorbească fără să se acopere de ridicol.

Disertațiile acestor trei ilustre figuri ale antichității au ca temă principală amorul.

Jean Dorsenne, *C'etait le soir des dieux,* Ed. Ferenczi.

O carte care ne transportă în mijlocul naturii și a unor ființe primitive la care pasiunea neînfrînată rivalizează cu voluptatea și cruzimea barbară.

M-me Cl. Chivas - Baron, *Confidences de Metisse,* Ed. Fasquelle.

Romanul metis-ilor din coloniile franceze. Copii de tată francez și de mamă indigenă, părăsiți și în care firește crește ura împotriva Francezilor. Pe această temă este brodată aventura tinerei Jeanne, fiica unui bogat european și a unei mame anamite. Părăsită încă din copilărie de tatăl său care o dăruește unui compatriot suspect. Jeanne nutrește în sufletul ei o ură aprigă contra tatălui său. La vîrsta cînd ar fi putut să se căsătorească cu un inginer pe care îl iubea, aceiași chestiune a originei sale, îndepărtează pe logodnic. Mai tîrziu, fără scrupule, răpește la rîndul ei pe logodnicul sorei-sale, cu care pleacă în Europa de unde, de altfel, îl trimite înapoi și se consacră carierei de muzic-hall unde ajunge stea.

Cînd însă obosită se va reîntoarce în Indo-China, în fața destinului ei, ura împotriva tatălui său pe care-l uitase, redevine și mai aprigă și cu o adevărată plăcere îl vede suferind, pradă unei congestii grave care-i poate fi fatală.

Mademoiselle Madeleine de Swarte, *Les fourberies de Papa,* Henry Parville, Paris.

Un roman vesel și parisian. Toți cetitorii care au gustat și apreciat cărțile humoristului admirabil care a fost Willy, vor aprecia acest „à la manière de. . mon père..." al autoarei. La d-șoara Madeleine de Swarte, găsim însă în plus de calitățile sale de spirit moștenite dela tatăl său, o emoție care aruncă un văl discret peste scenele cinice din mediul în care a trăit.

Această carte e povestea unei tinere fete care refuză de a mai sta la pension pentru a trăi lîngă tatăl său. Scriitor parisian celebru, ea îi ține loc de secretară, de confidentă, de factotum,—și descopere viața la școala lui. Iar acest om iubit și răsfățat de toți, are pentru tînăra fată, atenție de mamă prudentă.

Ea vede viața subt adevărata sa lumină și intrigile în mijlocul cărora trăește, o desgustă atît de tare, încît sfîrșește într'o zi prin a fugi. Tatăl său o găsește însă degrabă și vor trăi de acum fericiți împreună, indispensabili unul celuilalt.

COMPILATOR

Bibliografie

Ilie Isvoranu, *Cultura tomatelor (pătlăgelelor roșii),* Cunoștinți folositoare, Ed. „Cartea Romînească", București, Prețul lei 3.

Ioan Adam, *Rătăcire,* roman, Edit. „Cartea Romînească" București, Prețul lei 80.

Mihail Sadoveanu, *Mormîntul unui copil,* ediția V, Ed. „Cartea Romînească", București, Prețul lei 56.

Ionel Teodoreanu, *La Medeleni,* roman, volumul II, Drumuri, Ed. „Cartea Romînească", Prețul lei 150.

Cincinat Pavelescu, *Poezii,* „Pagini Alese din Scriitorii Romîni", Ed. „Cartea Romînească", București, Prețul lei 4.

Vasile Romanescu, *Tiparul,* Cunoștințe folositoare, Ed. „Cartea Romînească", Prețul lei 3.

P. Dulfu, *Ion săracul și alte povești,* ediția II-a revăzută ilustrată, Ed. „Cartea Romînească", București, Prețul lei 25.

I. Simionescu, *Lămurirea Poporului,* Cunoștințe folositoare, Ed. „Cartea Romînească", București, Prețul lei 3.

Al. P. Arbore, *Rolul culturii în crearea unității politice a neamului romînesc,* Focșani.

Asociația profesorilor universitari din Romînia, Adunarea generală ținută la Cernăuți în Octombrie 1926, Cernăuți.

N. I. Herescu, *Cartea cu lumină,* Craiova.

Artur Gorovei, *Un mănunchiu de documente cu privire la Unirea Principatelor,* Cernăuți.

Igena Floru, *„Nuvele",* Ed. „Cultura Națională", București, Prețul lei 80.

N. Petrașcu, *D. C. Olănescu,* Ed. „Cultura Națională", București, Prețul lei 80.

General Radu Rosetti, *Partea luată de armata romînă în războiul din 1877—1878* Ed. „Cultura Națională", București, Prețul lei 100.

G. Oprescu, *Țările Romîne văzute de artiștii francezi,* Ed. „Cultura Națională", București, Prețul lei 400.

Teodor Bălan, *Arcașii din Bucovina,* Cernăuți, 1926.

" " *Țara Șepenicului,* Cernăuți, 1926.

" " *Noui documente privitoare la familia Hajdeu,* Cernăuți, 1926.

Eugen Relgis, *Poezii,* București, 1926.

" " *Melodiile Tăcerii,* București, 1926.

Elena Farago, *Nu mi-am plecat genunchii,* Craiova, 1926.

N. Gladcu, *Arhimandritul Clement C. Popovici*, Cernăuți.
„ *Sfîrșitul unei treligiozități: al marxismului*, Cernăuți.
„ *Biserica ardeleană în anii 1916-1918*, Cernăuți.
„ *Biserică și Stat*, Cernăuți.

Calendarul „Glasul Bucovinei" pe 1927, Cernăuți. Prețul 50 lei.

P. P. Panaitescu, *L'influence de l'Oeuvre de Pierre Movila dans les Principautés roumaines*, Paris, 1926.

Povestiri din 1001 de nopți, ilustrată în culori, cartonată, Edit. „Cartea Romînească", București, Prețul 60 lei.

I. C. Visarion, *Florica*, Ediția II-a, edit. „Cartea Romînească", București, Prețul 90 lei.

Maica Raluca, *Rețete pentru gospodine privitoare la alimente*, Cunoștinți Folositoare, Edit. „Cartea Romînească", București, Prețul 3 lei.

Reviste primite la redacție

Mercure de France, No. 683; *La Nouvelle Revue Française*, No. 160; *Foaia Tinerimii*, No. 1; *Arhiva Someșană*, No. 6; *Arhiva pentru științele farmaceutice*, vol. II; *Revue Internationale du Travail*, No. 6; *Zorile*, No. 1; *Societatea de mîine*, No. 32—33, 1-2; *Cuvîntul Adevărului*, No. 1; *Pe Drum*, No. 2; *Independența Economică*, No. 3—4; *Analele Dobrogei*, Cernăuți, 1926; *Universul Literar*, No. 2—3; *Înfrățirea Romînească*, No. 6; *Adevărul Literar*, No. 317—319; *Vlăstarele*, No. 9; *Roma*, No. 12; *Le Monde Nouveau*, 15Dec.; *Revista Băncii Macedoniei și Romîniei*, No. 6—7; *Viața Agricolă*, No. 23—24; *Gîndirea*, No 9—11; *Revista Spirituală*, No. 4; *Grafica Romînă*, No. 47 48; *Buletinul Camerei de Comerț și Industrie*, Turnu-Măgurele, No. 11-12; *Ideia*, No. 3—8; *Floarea Soarelui*, No. 1, *Transilvania*, No. 11-12; *La Presse Médicale*, No. 103; *Casa Noastră*, No. 9—11; *Economia Națională*, No. 12; *Semnele timpului în biserica noastră*, No. 2; *Glasul Minorităților*, No. 12; *Democrația*, No. 10 12; *Bursa*, No. 1136; *Radiofonia*, No. 16—17; *Resumé mensuel des travaux de la Société des Nations*, No 11; *Cîmpul*, No. 1; *Vitrina literară*, No 1; *Natura*, No. 1; *Freamătul*, No. 1 2; *Revue Mondiale*, No. 2; *Buletinul Muncii* 9—12; *Viața literară*, No. 33; *Sburătorul*, No. 7.

PENTRU AUTORI

Se aduce la cunoștința autorilor că manuscrisele primite la redacție, nu se înapoează; în schimb, acei autori ale căror lucrări urmează să se publice în revistă, vor fi înștiințați, despre aceasta, cel mult într'o lună dela data primirii manuscrisului.

Redacția își rezervă dreptul să tipărească articolele cînd va crede de cuviință, conducîndu-se numai după considerații tehnice și editoriale.

Odată cu trimiterea manuscrisului, autorii sînt rugați să ne comunice și onorarul dorit; în caz contrar, acesta se va fixa de către Direcțiunea Revistei.

Autorilor care nu locuesc în Iași nu li se pot trimite corecturile și prin urmare sînt rugați să-și redacteze manuscrisele definitiv și citeț.

Pentru tot ceiace privește redacția: manuscrise, reviste, ziare, cărți etc., a se adresa la **Redacția Revistei „Viața Romînească", strada Alecsandri**, 3, **Iași**.

1927. ANUL XIX

FEBRUAR. No. 2

Viața Romînească

REVISTĂ LITERARĂ ȘI ȘTIINȚIFICĂ

SUMAR:

IAȘI

Redacția și Administrația: Strada Alecsandri 3

1927

Viața Romînească apare lunar cu cel puțin 160 pagini. — Abonamentul în țară un an 400 lei.—jumătate an 200 lei.—Numărul 40 lei.—Pentru străinătate: un an 600 lei.—Jumătate an 300 lei.—Numărul 60 lei. Pentru detalii a se vedea pagina următoare.

VIAȚA ROMÎNEASCA

REVISTĂ LUNARA

Iaşi, Strada Alecsandri No. 3

ANUL XIX

CONDIȚIILE DE ABONARE

Abonamentele sint: semestriale şi anuale.

Cele semestriale se socotesc dela No. 1 până la No. 6 inclusiv, sau dela No. 7 până la 12 inclusiv.

Cele anuale dela No. 1 până la No. 12 inclusiv.

Abonamentele se pot face la 1 Ianuarie pentru un an sau jumătate de an; dela 1 Iulie pentru o jumătate de an,—trimițind suma *prin mandat poştal.*

Reinoirea se face cu o lună înainte de expirare, pentrucа expedierea Revistei să nu sufere întrerupere.

Prețul abonamentului pe anul 1927 este:

IN ȚARĂ:

Pentru Autorități, Instituțiuni, Societăți şi Intreprinderi comerciale, financiare şi industriale, pe an	500 lei
Pentru particulari:	
Pe un an	400 lei
Pe jumătate an	200 „
Un număr	40 „

IN STRĂINĂTATE:

Pe un an	600 lei
Pe jumătate an	300 „
Un număr	60 „

Abonaților li se acordă o reducere de 10 la sută din prețul volumelor editate.

Pentru siguranța primirii regulate a Revistei D-nii abonați sînt rugați a trimite odată cu abonamentul şi 150 lei anual costul recomandării pentru țară şi 220 lei pentru străinătate.

Colecții complecte pe anii 1920, 1921, 1922 şi 1923, se găsesc în depozit la Administrația Revistei cu preț de 200 lei colecția, iar 1924, 1925 şi 1926 cu lei 300 colecția.—

Administrația.

Insemnări de drum de A. Lambrior

(Urmare şi sfîrşit)

Stînca Piatra Caprei şi oraşul Bălgrad (în Transilvania)

Cum mergi dela Aiud la Bălgrad sau Alba-Iulia, în Transilvania, vezi în partea dreaptă a drumului un lanț de munți dintre care unul are în vîrf o stîncă numită *Piatra Caprei*, poate din pricină că suişurile ei sînt îndeminatice numai pentru capre. Pe această stîncă urieşă, ascuțită în vîrf, ce pare de departe necălcată de om, a fost oarecînd o cetate. Cu cît vezi mai mult această stîncă şi auzi că a fost pe vîrful ei şi cetate, cu atît mai mult ți se trezeşte pofta să leşi drumul şi să te sui acolo ca să vezi cum au putut oamenii să rădice zidiuri într'un loc unde se pare că numai vulturii îşi fac cuiburile lor. Biruit de această poftă, părăseşti dela o vreme drumul şi apuci înspre satul Cracău ce se află în poalele muntelui celui cu stînca dorită; dar până ajungi aice şi sara soseşte, aşa că trebue să-ți mai stăpîneşti pofta până a doua zi. Disdimineață, te încalți cu opinci, care-s mai puțin lunecoase şi mai sigure pentru suişul stîncilor, te sui într'un car cu boi, singurul mijloc de a călători pe acele locuri rele, iar de te simți voinic o purcezi pe jos încet, încet, îngrijindu-te de merinde mai multişoare. După o călătorie de trei ceasuri, pe un drumeac care se sue în sus mai ca pe părete, cînd se scoboară într'o vale răpede şi prăpăstioasă pe unde şi omul pe jos şi carul merge în fugă stîrnind pietrele din cale, care ajung în vale făcînd un sgomot răsunător, ajungi la poalele stîncei. Aice de ai mers în car te dai jos, iar de ai mers cu piciorul te odihneşti binişor, mai îmbuci ceva şi începi a sui *Piatra*

Caprii pe nişte scări săpate în peatră ce ocolesc stînca şi tot fură înălţimea până ce soseşti la vîrf. Bine însă trebue să iai sama cînd sui scările căci unele sînt alunecoase şi de ţi-a fugi piciorul şi te vei scapata tocmai de acolo mici şi fărîme te faci până jos. Un ceas bun te sgripţuri pe aceste înfiorătoare scări şi înfirşit ajungi obosit şi greu suflînd pe creasta stîncei. Deocamdată aice vederea ţi-i painjinită de oboseală; dar după ce te-ai liniştit puţin, începi a căuta împrejur şi vezi că te ocoleşte un mic şes unde cresc nişte buruene sălbatice. Se vede încă o parte din zidul încunjurător care are tăria zidirilor romane, deşi nu se ştie vremea cînd a fost clădită cetăţuia. Norodul cel neştiutor minunîndu-se de îndrăzneala meşterilor şi a lucrătorilor, crede că numai duhurile necurate au putut să o zidească. Se ştie că la 1272, regele unguresc Ladislas a rădicat aice un schit pe care l-a dăruit cu ceva venituri; dar în veacul al 16-lea, această cetăţue a fost locuită de hoţi, până ce s'a dat poruncă dela craiul unguresc de pe acea vreme ca să o sfarme, ceiace s'a şi întîmplat la 1515. Dela înălţimea acestei stînci vederea se întinde spre miază-noapte până la muntele *Craiu*, spre miază-zi până la Sibiu. In vremi posomorîte nourii trec mai jos decît stînca, iar în zile senine se văd lung în depărtare şiruri de munţi coperiţi cu păduri, şesuri rîurate de apa Mureşului şi coaste coperite cu vii, unde se află satele Cracău, Ţelna, Igen şi altele care rodesc cel mai bun vin din Transilvania. Dintr'un munte vecin curge un şuvoiu de apă îngheţată ce se numeşte *apa Turcului* (Török patak, ungureşte) despre care se spune că şi-ar fi luat numele dela următoarea întîmplare: nişte Turci fugari ce se adăpostiseră în aceste locuri, fură descoperiţi de către locuitorii vecini şi sburătuiţi cu pietre din vîrful muntelui, periră ucişi; ba încă se spune că pietrele nu le aruncau cu mîna, ci le puneau pe şuvoiu, care căzînd în vale, le arunca asupra lor.

Lanţul de munţi unde se înalţă *Piatra Caprei* se tot prelungeşte în depărtare spre miază-zi tot micşorîndu-se, până se prifac în nişte dealuri ce se sfirşesc la oraşul Bălgrad ori Alba-Iulia. Acest oraş este aşezat lîngă apa Mureşului şi aproape de dînsul sînt ruinele vechii colonii romane numită *colonia Apulensis*. In urma găsirii de inscripţii la Bălgrad, nu mai încape îndoială că aice a fost numita aşezare romană. Fiinţa acestei cetăţi s'a şters de pe faţa pămîntului, dar numele ei stricat îl mai poartă un rîuleţ zis *Ampoiul* şi un sătucean numit *Ampoiţa*. Afară de aceste două urme, s'au mai găsit multe rămăşiţuri romane precum pietre coperite cu inscripţii dintre care unele se mai vedeau pe la 1845 dinaintea bisericei romîneşti de aice. Toată valea Ampoiului, dela Bălgrad şi până la Şard este plină de ruine. Cetăţuia dela satul *Totfălău* a fost zidită cu pietre din ruinele romane; dar astăzi nici ea nu-şi mai are fiinţa. Infricoşata năvălire a Tatarilor dela 1241 a sfărîmat oraşul Bălgrad, lăsînd în urmă o movilă de ruine. Atît de multe ori a fost ruinat şi pra-

dat Bălgradul, încît locuitorii se săturase, dela o vreme, de a-şi tot zidi casele şi se adăpostise supt nişte bordee în împrejurime, până la 1618 cînd se zidiră frumoase palate vrednice de o locuinţă domnească. Insă la 1658 iarăşi a fost dărîmat de Turci; apoi împăratul Carol al şeselea i-a făcut sdravene întărituri şi deaceia s'a mai numit de atunci şi *Carlsburg* de către Nemţi. Bălgradul a fost scaunul domniei Ardealului. Magnaţii de aice aveau deosebite drepturi; aşa de pildă în zilele de iarmaroc ei şi cu curtenii aveau drept să cumpere cei întăiu şi numai după ce suna zece ceasuri tîrgul era deschis şi pentru alţii. Palatul domnilor Transilvaniei, înfrumuseţat de Ioan Sigismund, nu mai este astăzi; pe locul lui se află episcopia. Biserica cea mai însemnată din acest oraş este începută de Ioan Corvin, cel mai viteaz cirmuitor al Ungariei. Acesta era de neam drept romîn şi numai prin mintea lui iscusită şi vitejia lui ajunse la cinstea de mare căpitan şi cirmuitor ţării ungureşti, măcar că nu era neam de craiu, nici ungur. Atît de mare a fost cinstea şi socotinţa lui la Unguri, încît pe fecioru-so, pe Matieş, l-au făcut Ungurii loruşi craiu. Oasele lui Ioan Corvin împreună cu ale altor voevozi ai Ardealului se află în tainiţa bisericei catedrale din Bălgrad.

Stîncele Detunate şi minele de aur din Roşia (în Transilvania).

Spre miază-noapte—răsărit dela Abrud, în comitatul Albei de jos, pe un munte acoperit de brazi este o frumoasă stîncă de basalt naltă de 90 de metri. Ea se alcătueşte din coloane cu multe feţe care cînd se ridică drept în sus până la o înălţime de 36 de metri, cînd se crucişază şi se tae în toate părţile. Dintr'o parte pare că se prăbuşeşte şi chiar se văd bucăţi culcate la pămînt. Romînii de prin locurile acestea cred că fulgeral o dărapănă şi de aceia o numesc *Detunata*. O altă stîncă de basalt coperită de brazi se numeşte *Detunata flocoasă* spre deosebire de cea întăiu pe care o numesc *goală*. De aice, nu departe, este Roşia sau Veres-Patak, unde ca şi la Vîlcov sînt o mulţime de mori cu pilugi care sfarmă pietrele ce cuprind aur; ba aice sînt mai multe de cît la Vîlcov şi deaceia apa pentru mori este mult mai scumpă. Şi acole, caşi la Vîlcov, se găseşte aur neamestecat. Munţii dela Veres Patak sînt cei mai bogaţi în aur din toată Transilvania; deaceia sînt foarte multe mine pe toate coastele lor. Cînd plouă şi curg şivoaele din munte, se găseşte aur în mîlul ce se strînge pe drumuri. Locuitorii se îndeletnicesc numai cu strîngerea aurului; de îndată ce au agonisit o sumă mai bunicică de bani îşi cumpără un loc de unde să scoaţă aur. Pămîntul este foarte scump, astfel că o bucată neînsemnată de loc ţine peste o mie de galbini. Este la Veres Patak un

munte de stîncă pe care Romanii cînd stăpîneau ei aceste locuri l-au săpat mai de tot pentru a scoate aur curat. Ei au lăsat în picioare, în afară, nişte nalte ziduri de stînci, încît se pare că intri într'o cetate; deaceia Romînii le şi numesc *Cetate*. Una se numeşte *Cetatea mare*, este naltă şi tăiată în toate părţile cu borte în stîncă rotunde şi poleite, unde se poate cunoaşte urma uneltei romane. Bolovani mari de piatră sprijinesc mase ce par gata să cadă, iar subt picioare sînt peşteri adînci. La ceialaltă intăritură, numită *Cetatea mică*, lucrătorii par a fi săpat şi de o parte şi de alta fără regulă. O deschizătură înfricoşătoare de unde spînzură pietre—dintre care una ar zdrobi 20 de oameni—luminează peştera, în fundul căreia se aud şi astăzi loviturile uneltelor, căci se lucrează şi acum în această gropniţă. Romanii puneau la aseminea săpături pentru scoaterea aurului pe prinşii din războiu, pe criminalişti şi pe cei dovediţi că îmbrăţişase creştinismul; iară cînd nu erau aceştia îndeajuns, atunci întrebuinţau locuitorii ţării la astfel de lucrări. Astăzi, cu ajutorul inscripţiilor romane găsite ne putem face o idee cum era administraţia minelor supt stăpînirea Romanilor în Dacia. Traian înfiinţă *breasla aurarilor* peste care a făcut mai mare pe un privighitor numit *procurator*. Acesta privighea asupra tuturor minelor din Dacia şi era în mare cinste la Romani, căci după moarte, cenuşa lui se trimitea la Roma. Subt dînsul era un altul mai mic, numit supt-procurator ce şedea în munţii aceştia şi privighia lucrul mai de aproape; apoi veniau mai jos *decurionii*, după aceştia cei însărcinaţi cu baterea banilor şi în sfîrşit cu cei ce strîngeau birul în aur de pe la locuitori se încheia breasla aurarilor. Chipul în care Romanii scoteau aurul, judecîndu-l după urmele lucrărilor lor, era mai acelaş pe care-l întrebuinţază Romînii astăzi. Aşa atunci, ca şi acum, apa era singurul mijloc întrebuinţat pentru mişcarea piulugilor sfărimători ai stîncilor. La Roşia sînt încă două din acele gropniţe săpate în munţi, în care se strîngea apa ce spala de pulbere stînca zdrobită la moară şi de unde strîngeau aurul cel mestecat cu glod; şi se mai cunoaşte încă pe unde au fost puţurile şi canalele lor.

Valea Haţiegului

In colţul despre miază-zi—apus al Transilvaniei, între ramurile cele mai din urmă (spre nord) ale Carpaţilor ce despart această ţară de Romînia muntenească şi între cele din urmă ramuri spre răsărit ale Carpaţilor bănăţeni, se întinde o vale lungă, numită *Valea Haţiegului*. Ea este închisă din toate părţile de un lanţ de munţi şi udată în lungul ei de rîul *Streiu*, în care curg o mulţime de părăe mai mici. Infăţeşarea acestui ţinut este foarte variată; vîlcele prin care curg părăile, păduri ce acopăr

colinele şi în sfîrşit frumoase sate romîneşti a cărora case albe se zăresc din depărtare. Această vale încîntătoare a fost pe vremea Dacilor şi apoi pe vremea Romanilor un însemnat centru de viaţă şi de aceia a fost destul de împoporată; cele mai multe sate romîneşti de acum stau pe locul vechilor colonii romane, ba unele dintre dînsele le poartă chiar şi numele. Valea se întinde de la apus către nord-vest şi are la capătul despre apus satul *Várhely* sau *Grădiştea*, iar în cealaltă margine a ei se află oraşelul *Haţieg*, care a dat numele său ţinutului întreg.

Toată întinderea aceasta de loc este însemnată prin ruinele aşezărilor romane ce se găsesc mai la fiecare pas, căci aice, şi anume la satul Várhely sau Grădiştea a fost Sarmisaghetusa capitala Dacilor, numită după cuprinderea Daciei de Romani şi *Ulpia-traiană*. Impăratul Traian după ce a supus Dacia şi a adus într'însa colonii romane, a înfrumuseţat capitala cu clădiri romane, a înconjurat-o cu ziduri nouă şi a lucrat un drum ce duce pe de o parte înspre *Porţile de fier*, iar de altă parte spre miaza-noapte a Daciei. Rămăşiţelor acestui drum le zic până astăzi Romînii *„drumul lui Traian"*. In satul Grădiştea şi împrejurimele lui se găsesc monumente romane pline de inscripţii, de unde se vede că locul se numea cînd Sarmisaghetusa, cînd Ulpia-Traiana şi cîte odată cu amîndouă aceste numiri. Oraşul nu era aşa de mare; locul închis între ziduri a cărora urme se cunosc, este de 1200 de paşi, pe care se află semănate sfărămături de coloane şi de pietre sculptate. Un ţăran a găsit pe ogorul său trei bucăţi de marmură pline de inscripţii şi era gata să le facă var de nu se găsea un cunoscător care să-l oprească. In neştiinţa lor ţăranii adese ori au întrebuinţat marmurele romane la facerea varului. Intr'o vreme un alt ţăran a găsit un sicriu de aramă şi neavînd pe lîngă dînsul pe nimene care să cunoască preţul lui ca lucru din vechime, l-a dus la o fabrică vecină, l-a vîndut cu oca, iar fabricantul nefiind mai ştiutor decît ţăranul, l-a topit. In vremile trecute, multe lucruri foarte scumpe prin vechimea lor s'au nimicit din pricina neştiinţii găsitorilor; acum ţăranii din Valea Haţiegului au înţeles preţul lor şi de aceia în loc de a le nimici pentru un mic folos, le vînd cunoscătorilor şi astfel se păstrează.

Satul Grădiştea se întinde numai peste o parte a oraşului vechiu, a căruia risipuri se văd printre casele locuitorilor. La poarta unui grajd era capitelul unei coloane pe care fusese odată o statue mare de bronz, dela care rămăsese numai un picior lipit de piatră. In ograda unui ţăran se aflau mai multe statui ciuntite şi cîteva pietre mormîntale. Birtul satului era împodobit cu statui fără cap şi vechi coloane sprijineau gardurile care mărginesc uliţele satului. Toate aceste lucruri nu mai sînt astăzi pe aceste locuri, ci sau împodobesc muzeile statelor sau ale particularilor.

In anul 1823 săpîndu-se în mijlocul satului Grădiştea teme-

lile unui birt, s'au găsit la o adîncime de trei picioare rămășițile unei zidiri vechi. Căutîndu-se mai cu îngrijire după urmele găsite, se aflară mai multe camere a căror ziduri aveau un picior și jumătate de înălțime. Printre aceste camere se găsiră două care aveau dușamele de mosaic. Indată le curățiră cu îngrijire, rădicînd de deasupra tot nămolul de sfărămături și gunoaie, și le aflară în destul de bună stare. Amîndouă dușamelele erau prăbușite la mijloc și una dintre dînsele avea într'o parte o pată mare, neagră, cășunată de gunoiul care o acoperise atît de mult timp. Pietricelele din care se alcătuiau mosaicele erau de 0 m, 0197 lungime și 0,0065 grosime. Una dintre cele două camere avea 6 m, 004 lărgime și 6 m, 320 lungime; iar tabloul așezat în mijloc avea 1 m, 422 pătrați și era înconjurat întâiu de un cadru de arabescuri, apoi de trei rînduri de pătrate colorate și însfîrșit de o margine alcătuită din pietre albe. Subiectul acestui tablou este scena din Iliada, cînd Priam cere lui Ahil trupul fiului său Hector. A doua cameră era mai tot atîta de mare ca și cea întâiu. Tabloul avea 1 m, 896 lungime 1 m, 580 lărgime, era încadrat de un rînd de triunghiuri alternate, albe și roșii la coloare, apoi trei rînduri de patrate așezate plecat către figurile din tablou și alcătuite din frumoase arabescuri și în sfîrșit marginea compusă din mici pietricele albe, cași mosaicul din camera întâia. Partea de jos a figurilor din tabloul al doilea este pătată, după cum s'a arătat mai sus, așa fel că picioarele figurilor în mare parte nu se văd. Subiectul acestui tablou este momentul cînd Paris dă Venerii mărul de aur. Mosaicul este mult mai bine lucrat decît cel întâi, ceia ce ne face să credem că nu sînt de acelaș artist. Aceste mosaice nu mai ființează astăzi; se zice că proprietarul locului a lăsat să stee porci în amîndouă camerele, pietricelele s'au desfăcut, s'au risipit și s'au luat de unii visitatori. Acum ele se cunosc numai de pe o copie deplină ce s'a luat după dînsele.

Spre răsărit—miază noapte dela Grădiștea este satul Demșuș unde se află singurul monument roman care s'a mai păstrat în Transilvania. Biserica romînească de aice este o clădire romană; ea are forma patrată, de cîteva metre de naltă, avînd deasupra un turn pe jumătate ruinat și străbătut de patru deschizături. In lăuntru, biserica este sprijinită de patru stîlpi groși și scurți, tare apropiați unul de altul și pe care se citesc iscripții romane. Lumina străbate în biserică prin deschizăturile turnului care este așezat tocmai deasupra spațiului cuprins între cei patru stîlpi. In altarul de astăzi este o piatră veche care slujește de pristol, pe care însă era odată așezată statua unui zeu. Asemenea se vede în zidul altarului o bortă, prin care se prepune că preutul spunea mulțimei care aștepta dincolo de zidiu afară, răspunsul zeității păgine. Se prepune că această clădire ar fi fost un *mausoleu* (monument mare și falnic ce se face pentru înmormîntarea cuiva), ba unii dau cu gîndul că ar fi fost rădicat din poronca lui Traian spre vecinica amintire a lui Longinus, tribunul militar pe care împăratul îl iubia foarte mult.

Afară de aceste două locuri unde sînt mai însemnate ruine romane, se mai află împrejurul Hațiegului temelii de case, de tempturi, pietre cu inscripții, cărămizi, oale și alte lucruri îngropate după încetarea domniei Romanilor.

Băile dela Mehadia

In partea Bănatului de către răsărit—miază-zi, aproape de hotarul apusean a[l] Romîniei muntenești, într'o vale frumoasă, se află vestitele băi dela Mehadia. Mai din vechiu, cînd hotarul între Banat și Romînia muntenească era riulețul Cerna, dela vărsarea lui în Dunăre și până la muntele Oslea, băile dela Mehadia erau ale Romîniei; chiar și ținutul Mehedinții se socotește a-și fi luat numele dela dînsele. Romanii au cunoscut puterea tămăduitoare a acestor băi pe care le numiau *Apele lui Hercule*; ei le-au înfrumusețat cu zidiri și alte lucruri trebuincioase a căror rămășițuri se găsesc în sînul pămîntului de acolo. In toate părțile se găsesc temelii de ziduri așa de tari încît numai cu puterea pravului de pușcă se pot sparge; apoi pe păreți se află inscripții și statui, unele așezate într'înșii iară altele deosebite, dintre care multe s'au trimis la Viena, unde împodobesc museul de antichități. In drumul către baia numită a lui Dorgovan sau a lui Hercules, este zidită în părete o tablă a căreia inscripție, macar că prin rugina vremilor atîta este de roasă cît de abia se cunoaște, totuși cei iscusiți în cetirea acestor scrisori dovedesc cu dînsa că aice ar fi fost o capiște închinată lui Hercule, Esculap și Highiei, zeități păgînești. După căderea stăpînirii romane din Dacia și năvălirea barbarilor de felurite limbi, băile acestea au fost părăsite o bucată de vreme lungă, au fost locașuri de hoți până pe vremea împăratului nemțesc Carol al 6-lea și anume după ce prințul Eugeniu bătu pe Turci la Petervaradiu și se face pacea dintre Turci și Nemți la Pasarovici, în 1718. Dela această dată Banatul capătă un regim milităresc și se cîrmuia de un comandir general rînduit de împăratul nemțesc. Unul din acești comandiri, anume graful Hamilton, pe la 1705 a luat samă la starea cea tristă a băilor și a raportat despre dînsa împăratului. Indată supt privegherea acestui barbat se ridicase cîteva case, trei casarme, o capelă și un birt din rămășițile zidirilor romane și din mulțimea cărămidelor ce erau pe acolo împrăștiete. Apoi se întocmise baia lui Ludovic, a lui Franț și a lui Dorgovan. Născîndu-se pe la 1707 iarăși războî între Turci și Nemți, băile dela Mehadia ajung locul de bătălie și astfel iarăși rămîn în părăsire și risipă până la 1772, cînd încep din nou a fi îngrijite supt împărăteasa Maria Tereza. Din această vreme băile fură necontenit îmbunătățite prin zidiri nouă atît pentru locuințî cît și pentru scăldat la toate isvoarele.

Intr'o vale frumoasă, în partea dreaptă a rîulețului Cerna, stau zidirile băilor lui Dorgovan ale lui Hercules, ca o cetate micuță. Un rînd de case este tocmai în rîpa Cernei zidit, iar altul la piciorul unui munte și astfel se face la mijloc o uliță în forma unei piețe lungărețe. Această cetățue are în lungime până la 300 de pași iar în lățime 50 pași. In mijlocul piaței este un isvor din care apa curge pe patru țevi limpede ca un cristal. Afară de aceste zidiri sînt o mulțime altele mai vechi sau mai nouă de partea dreaptă a Cernei. Din partea stîngă a rîulețului Cernei, care se trece pe un pod de piatră făcut în dreptul băilor Carolinii, încă se află o mulțime de așezări. Tot aice se află și biserica romînească, în împrejurimile căreia este un loc foarte frumos sădit cu nuci supt ale căror umbre oamenii cei săraci își întind corturi unde stau pe vremea băilor.

Dela baia lui Dorgovan, într'o depărtare de 600 de stînjeni până la baia lui Franț isvorăsc din pietre de var sau de scist 22 de isvoare minerale calde, dintre care 3 în partea stîngă a Cernei iar celelalte în partea dreaptă. Căldura lor este între 32 și până la 42 de grade de a[le] lui Réaumur. Afară de aceste 22 mai sînt încă două isvoare pe Cerna în sus, care se întrebuințază de locuitorii din jurul lor.

Cele mai însemnate isvoare prin vechimea întrebuințării lor sînt pe partea dreaptă a părăului Cerna: 1) Baia lui Dorgovan sau a lui Hercule. Aceasta a purtat deosebite numiri în cursul timpului 2) pe vremea părăsirii se numea *baia Lotrilor*, fiind în vecinătatea peșterii de hoți; apoi, după ce Dorgovan a clădit așezările de băi, precum s'a arătat la anul 1736, a purtat numele de *baia lui Dorgovan* și însfîrșit, acum poartă numele de *isvorul lui Hercule*. Baia aceasta era mai cercetată de Romani și pentru aceia se numește baia lui Hercule; ba încă și statua acestui zeu este în păretele scăldătoarei zidită, dar din zi în zi tot mai tare se ciuntează fiindcă poporul cel neștiutor rade praf dela cap, gură, ochi, nas, mînile și picioarele acestei statui și-l beau cu apă de isvor spre întărirea trupului. Apa acestei băi este limpede, fără nici un miros, ceva amară și cam sărată. Temperatura, mulțimea părticelelor tămăduitoare și mulțimea apei în baia aceasta este schimbăcioasă; căci cu cît curge mai multă apă cu atîta este mai rece și mai puține părți tămăduitoare cuprinde în sine și dimpotrivă, cu cît curge mai puțină apă, este mai caldă și cuprinde mai multe părticele tămăduitoare. Temperatura se deosebește mai cu samă primăvara, cînd se topește omătul și după ploi mari, căci atunci se află între 18 și 39 grade de-ale lui Réaumur.

Al doilea isvor însemnat prin vechimea întrebuințării lui este așa numita *baia lui Ludovic*, (dela archiducele Ludovic) ce se mai chiamă și *baia de șindilă*, fiindcă la anul 1735 numai aceasta era acoperită cu șindilă. Ea se află tocmai în rîpa Cernei așezată și isvorul este mai mare dintre toate și mai întrebuințat.

Apa băiei e limpede, sărată și cam amară, are miros de pucioasă; temperatura ei e de 37 grade Réaumur. Un zid al acestei băi e făcut de pe vremea Romanilor; pe el se află cinci inscripții latinești, iară pe o tablă de marmoră este o inscripție cu litere aurite spre aducerea aminte că împăratul nemțesc Francisc la anul 1817, cu soția sa Carolina, au visitat băile Mehadiei.

Toate aceste isvoare, în număr de 22, sînt din firea lor pucioase, afară de baia lui Hercule în care nici un pic de pucioasă nu se găsește și cu aceasta se deosebește de celelalte 21. Alte materii minerale se găsesc în toate isvoarele, deosebindu-se numai în cătime, adică fiecare isvor are tot aceleași părți minerale tămăduitoare, însă în unul este mai mult și în altul mai puțin; spre pildă, în unul este mai multă sare, în altul mai mult *gips*.

Basarabia romînească

Copiii de țară au un joc numit „de-a halea malea" în care cîrmuitorii jocului schimbă între dînșii următoarele vorbe:

— De-a halea malea.
In coto ții calea?
— Deschide porțile!
— A cui porți?
— A lui *Basarabă*.
— Ce dai vamă?
— Un cățel și-un purcel
Și pe cutare de-un picior.

Vorba cea mai neînțeleasă de copii din această formulă e *Basarabă*. Ea este numele celei mai strălucite familii domnești ce a stăpînit în vremile bătrîne Romînia muntenească. Mircea cel Mare, Vlad Țepeș, Mihai cel Viteaz și alți domni vestiți prin vitejia lor erau vlăstare ale acestei familii. Romînia muntenească a purtat veacuri întregi, pe lîngă alte nume, și numirea de *Basarabia*, fiindcă era stăpînită de *Basarabă*. Ea însă a pierdut dela o vreme acest nume, dar partea dela miază-noapte a Dunării, cam de pe la orașul Reni și până la Marea Neagră în lungime, iar în lățime până în dreptul cetății Ackerman, a păstrat numele de Basarabia ce l-a căpătat de cînd a fost stăpînită de domnii munteni Basarabi. Istoricul și voevodul moldovenesc Cantemir spune într'o carte a sa că această parte din țara Moldovei au luat-o Turcii înainte de a se supune lor toată Moldova, că satele și orașele de pe lîngă Dunărea erau pline de Romîni moldoveni, iar ceilalți locuitori erau parte Turci, parte Tatari. Tot el ne spune că Basarabia se împărțea în patru ținuturi: Bugeagul, Ackermanul, Chilia și Ismailul. Trei dintre aceste numai, ființază și până astăzi, anume: Ackermanul (Cetatea Albă) oraș

în Basarabia rusească, iară Ismailul și Chilia în Basarabia romînească. Singur Bugeagul a rămas mai mult în cîntece și povești; el se află în mijlocul acestei bucăți de țară și era locuit pe vremea lui Cantemir de Tatari Nogai. Acești Tatari trăiau în cîmp slobod, fără tîrguri, după obiceiul lor; tîrg aveau numai *Căușanii*, lîngă apa Batna, care era în marginea pămîntului lor. Dar cum că mai înainte de venirea Tatarilor au trebuit să fie zidiri pe aceste locuri, dovedesc risipurile unei cetăți foarte vechi *Tatar Punar* (adică puțul Tatarilor), ce sînt deasupra pe o stîncă foarte naltă, dintru al căruia picior curge un isvor prea limpede. Apoi nu departe de gura rîului Ialpău ce se varsă în lacul *Ialpăului* se mai afla pe vremea lui Cantemir urmele unei cetăți încă și mai vechi ce se chiamă *Tint*. Ștefan Voevod cel Mare a rădicat-o din căzătura ei, dar Turcii iarăși atîta au risipit-o încît acum de abia i se poate cunoaște locul și din moluzul ei s'a zidit altă cetate, care se chiamă *Tolbac*.

Intorcîndu-ne de unde am plecat, cuvîntul *Basarabă* din jocul copiilor este numele unei familii domnești; dela dînsul și-a luat numele de Basarabia mai întâiu Romînia muntenească și apoi o bucată de pămînt dela miază-noapte a gurilor Dunărei. Romînia muntenească a pierdut numele de Basarabia de prin veacul al 16-lea, dar colțul dela miază-noapte a gurilor Dunărei l-a păstrat până în zilele noastre, ba încă dela 1812 încoace, adică de cînd partea dintre Prut și Nistru a căzut în stăpînirea Rușilor, numele acesta s-a întins peste toată partea cuprinsă de Ruși; astfel astăzi supt numele de Basarabia se înțelege toată partea dintre Prut, Nistru, Dunărea și Marea Neagră. Mai înainte de anul 1812 Romînia moldovenească se întindea spre răsărit până la Nistru și Marea Neagră, dar întîmplîndu-se pe vremile acestea războiu între Turci și între Ruși, și biruiți fiind Turcii, au dat la încheierea păcii din 1812, toată bucata de loc dintre Nistru și Prut în stăpînirea Rusiei; cu toate că nu erau în drept Turcii să o facă aceasta, de vreme ce după învoelele făcute între dînșii și strămoșii noștri ei erau datori să ne păzească pămîntul întreg, pentru care pază noi le plăteam cîte o sumă de bani pe fiecare an. Intre anii 1853 și 1856, avînd mai multe țări din Europa războiu cu Rușii, i-au biruit și i-au silit să ne dee înapoi o bucată din Basarabia. Această bucată se cuprinde între apa Prutului, anume dela Cotul Morii în jos, între Dunărea, Marea Neagră, și se lățește până dincolo de capetele lacurilor spre miază-noapte. Intr'însa se cuprind trei ținuturi: 1) al Cahulului, cu capitala Cahul; 2) Ismail, cu capitala Ismail și 3) Coloniile, cu capitala Bolgrad.

Pornind cineva de pe țărmul Mării Negre și venind până la Gura Prutului, are în partea dreaptă a Dunării o mulțime de lacuri, dintre care unele sînt sărate și altele dulci. Lacurile sărate sînt vrednice de o deosebită luare aminte. Cătimea cea mare de sare ce se scoate din aceste lacuri și mai ales eftinătatea

prețului ei, făcea odinioară ca șesurile Basarabiei să fie acoperite de nenumărate turme. Cele mai insemnate lacuri, din acest punct de vedere, sînt: *Șagani* și *Alibei*, care sînt împreunate atît între dînsele cît și cu alte două numite *Burna*[s] și *Agi-Ibrahim*. Ele au o adîncime mijlocie de trei palme și jumătate și sînt despărțite de Marea Neagră prin un loc plin de năsip și ghioci de scoică, a căruia lărgime este de 250 stînjeni. Toate aceste lacuri sînt în comunicație cu marea, căci iezătura despărțitoare este pe multe locuri destul de înfoietă ca să se poată scurge prin dînsa apa din marea. In timpul verii apele lacurilor scad; dar îndată după aceasta marea iarăși le umple sau prin mijlocul scurgerei mai sus arătate sau prin vînturile răsăritului care suflînd, odată la cîțiva ani aruncă apa peste iezătura cea firească și umple lacurile cu apă sărată. Apele aceste se evaporează uneori mai încet, alteori mai iute, lăsînd în lac sarea care mestecată cu din ce în ce mai puțină apă, se arată întâi în chip de salamură, apoi în vremea căldurilor de vară, sara se așază la fund și cristalizează.

Tot în vecinătatea mării, spre apus dela *Șagani* se află și lacul *Sasic* sau *Cunduc*, ale căruia ape încă sînt sărate și se împrospătează necontenit cu apă de mare, prin aceleași mijloace arătate mai sus.

Dela orașul Chilia, așezat lîngă brațul de miază noapte a Dunărei, mergînd spre apus, se află patru lacuri mari cu apă dulce și sînt așezate în șirul următor: Chitai, Catlabug, Ialpăul și Cahul. In fiecare din aceste lacuri se varsă mai multe rîulețe, care nu ar fi în stare de a ținea pururea pline de apă lacurile de nu le-ar adăpa și Dunărea cu care stă în comunicație. Mulțimea ghiocilor de scoică de mare ce se află pe malurile acestor lacuri dovedește că odată Marea Neagră s'a întins până pe la Galați. Dintre aceste lacuri cel mai interesant este Ialpăul; malurile acestuia spre miază-noapte înfățișază niște rîpi dela 50 până la 60 de palme înălțime, în care se deosebește o pătură de lut și de nisip cuprinzînd mii de ghioci de scoici de acele de care se găsesc și astăzi în toată lungimea Prutului, Nistrului și altor rîuri din Rusia de miază-zi. Acești ghioci între care se găsesc și alte adunături din Marea Neagră au păstrat cu deplinătate forma lor, numai colorul s'a prifăcut în alb. Mai departe se înfățoșază o pătură de lignit; grosimea lui este de două palme. Acest lignit de abia s'a prefăcut în cărbune, căci se găsesc bucăți cu totul nevătămate,

Basarabia rusască

Supt numele de Basarabia rusască se înțelege mai cu samă acea parte care dela 1812, de cînd a căzut în stăpînirea Rușilor, se numește Basarabia și care mai înainte era cuprinsă supt

numele de Moldova. Ţara aceasta se întinde între Prut şi Nistru; cea mai mare parte a locuitorilor ei sînt Romîni. Ba încă şi dincolo de Nistru se găsesc ici şi colea în apropierea acestui fluviu tîrgurele romîneşti, precum sînt Dubăsarii în Ucraina de astăzi, unde în anul 1794 era o tipografie romînească; apoi o mulţime de sate romîneşti, precum Ocna, Balta, etc. etc. toate întemeiete de Romîni moldoveni care fugeau de groaza jafurilor şi de încălcările Turcilor. Dar nici aice nu duceau o viaţă mai bună, căci cei mai mulţi ajungeau robi la Ruşi şi la Leşi şi astfel nu se puteau înturna îndărăpt, uscîndu-se de *dorul ţării*, precum se vede din următoarele cîntece a[le] lor:

De cînd m'am rădicat
Multe ţări am mai umblat
Ca Moldova n'am aflat;
Ca Moldova
Şi Craiova,
Ţară bună şi blajină,
De păgîni n'are hodină.

*

Cui-i voia să dorească
Treacă-n ţara muschicească,
Să vază şi să dorească
Să-şi facă casa pe mal,
Să ducă dor cu amar.

Basarabia rusască este tot aşa de frumoasă caşi Romînia moldovenească, căci între cele două mari rîuri mărginaşe, Prutul şi Nistrul, se întinde un şirag de dealuri care cînd se apropie de malurile Nistrului, cînd ale Prutului, despărţindu-se intr'o mulţime de ramuri ce se lungesc spre răsărit şi apus şi alcătuesc văi udate de isvoare limpezi şi coperite de o spornică verdeaţă. Şiragul dealurilor nu ţine tot lungul Basarabiei ci se opreşte din jos de Căuşani; astfel partea de miază-zi a ţării romîne o cîmpie întinsă şi netedă pe care pasc numeroase herghelii de cai şi de unde eşiau odată acei vestiţi cai moldoveneşti, de iuţala şi tăria cărora se minunau toţi vecinii.

De supt dealuri isvorăsc o mulţime de rîuri şi pârae care se varsă ori [în] Prut ori în Nistru. Cele mai însemnate sînt: *Răutul* care curge mai prin mijlocul ţării şi se varsă în Nistru în dreptul tîrguşorului Dubăsari. Valea acestui rîu este cea mai frumoasă din toată Basarabia, într'o lărgime de cîteva sute de paşi cît ţine ea, pretutindenea se află măguri şi păduri măreţe, o mulţime de mari sate şi grădini; în sfîrşit privirea călătorului are la fiecare pas înfăţişări nouă. Alt rîu este Bicu, care isvorăşte din

şirul dealurilor ce tae ţara în lungiş, curge spre răsărit miază-zi, trece pe la miază-zi a oraşului Chişinău, şi se varsă în Nistru. Dar mai măreţ de cît toate, este însuşi Nistrul, fluviul mărginaş al Basarabiei spre răsărit; el se aseamănă cu Prutul în privirea cursului său liniştit, dar este mult mai mare decît acesta. Malurile lui, mai cu samă, sînt vrednice de mirare prin vegetaţia şi felurimea înfăţoşărilor. Acum se vede crucea unei monastiri conjurată de un cerc de verdeaţă deasă, acum nişte grupe de case albii zidite pe colnice şi ivindu-se cu gingăşie din mijlocul unei păduri de copaci roditori. Cîteodată, malurile Nistrului ni se arată sterpe şi atunci înfăţoşază nişte stînci mari ce se ridică deasupra apei la o înălţime spăimîntătoare şi fac uneori trecerea foarte anevoioasă pentru cei ce călătoresc pe apele lui.

La fiecare pas, în lungul şi în latul ţării, se cunoaşte că Romînii din Basarabia sînt fraţi drepţi cu Romînii moldoveni, şi ţara lor ruptă din tulpina mult ciuntită a Moldovii; căci la fiecare pas privirea călătorului găseşte aceiaşi orînduială a satelor, mai mult încă ograda, casa, grădina, portul oamenilor şi mai ales limba, predaniile şi credinţele întocmai cu ale Moldovenilor. In cîmpiile Basarabiei sună buciumul la turmă cu acelaşi viers ca în ale Moldovei, fluerul întoarnă tot acel cîntec de jale ce se aude pretutindenea pe unde locuesc Romînii.

Cetatea Soroca, Stînca Sorocăi şi Cetatea Hotinului *(toate în Basarabia rusască)*

In Basarabia rusască, pe malul drept al Nistrului se află oraşul *Soroca*. Aice este şi cetăţuia Sorocăi, care nu se asamănă în privinţa felului zidirei nici cu clădirile ruseşti, nici cu cele genoveze, nici cu cele mai nouă ale Turcilor. Cetatea face o ocolire rotundă de 104 palme şi $^{3}/_{4}$ în diametru lăuntru. La cîte patru capetele celor două diametre ce se încrucişază la mijlocul cetăţii, tăindu-se în unghiuri drepte, se află nişte turnuri ce sînt eşite afară în chipul unei jumătăţi de cilindru iar înlăuntru sînt prismatice. Intre cele două aşezate de partea Nistrului se rădică un al 5-lea care apără singura poartă a cetăţii ce se află supt dînsul. Turnurile au pe dinlăuntru 18 palme şi jumătate în diametru şi zidurile au în deobştie 13 palme şi jumătate grosime; ele au în părţile de sus ferestuice pentru apărare, iar împrejurul zidiului sînt rînduri de case jos tot în forma cercului şi destul de bine păstrate. Casele cuprind 10 odăi boltite ce primesc lumini de sus, în lărgime de 24 de palme; aceste erau negreşit grajdurile cetăţuei. Deasupra lor se văd rămăşiţele unui al doilea rînd, care, împreună cu turnurile alcătuiau locuinţele oamenilor. Toată zidirea înfăţişază cea mai mare trăinicie şi cimentul este foarte

învîrtoșat; însă ceiace nemulțămește pe călător este lipsa de orice inscripție care ar putea să-i descopere vechimea zidirei. Cetatea nu avea nici cum șanțuri; puterea ei sta numai în înălțimea și grosimea zidurilor și în curajul apărătorilor. Singura poartă de intrare se află în partea Nistrului, nu departe de mal, făcută cu scop de a se aduce bucate în cetate pe apă. In vremile de mărire ale Romînilor moldoveni, *Soroca* a fost una din cele mai însemnate cetăți; iar orașul a fost întotdeauna capitala ținutului ce și-a luat numele dela dînsa.

In acest ținut, spre răsărit miază-zi lîngă fluviu Nistru, se află un deal numit *Stînca Sorocăi*, care astăzi este acoperit cu vii pe o întindere destul de însemnată. Se zice că de frica Tatarilor locuitorii de prin Basarabia au fost nevoiți să-și sape o peșteră de adăpost în această stîncă. Peștera la intrare este așa de îngustă, că abia se poate vîrî un om tîrîndu-se și numai la oarecare depărtare începe a se lărgi încît pot locui într'însa mai multe familii; după aceia iarăși se îngustează și apoi se lărgește, astfel că locuitorii ce se adăposteau într'însa dacă erau alungați din întăia boltitură se retrăgeau în a doua, în a treia și așa mai departe, apărîndu-se cu armele până la răsuflătoarea ei dela miază-zi care dă în satul numit *Zăstînca*. Intinderea acestei peșteri pe deasupra poate fi de 20 minute, iară pe dinlăuntru nu se știe, căci nimene nu cutează a face o asemenea cercare, temîndu-se de primejdii ori de frica deșartelor vorbe ce se spun asupra acestei stînci. Cum că această peșteră a slujit de adăpost poporului pe vremea năvălirilor se poate dovedi pe mărturii foarte sigure: așa, pe la 1747, un Todirașcu feciorul lui Pahomie, spune într'o carte de mărturie ce dă, că pe vremea cînd erau Turcii în cetatea Camenița, el trăia in stînca Sorocăi dimpreună cu alți oameni, de frica oștilor. Tot pe stînca aceasta, la răsărit, se află săpată într'o piatră cridoasă o chilie care se zice că din vechime ar fi fost locuința unui pusnic, care numai odată pe an se arăta oamenilor în ziua Bobotezei; și cînd clerul din Soroca și de peste Nistru făcea aghiasmă, el sta cu picioarele goale de departe ascultînd sfințirea apei. Pentru hrana lui, se zice că la podul numit a[l] lui *Becher*, ce este peste valea Zăstincăi, sta atîrnat un paneraș în care drumeții aruncau cîte ceva merinde. In lăuntrul chilioarei se poate vedea și până acum un fel de catapeteasmă săpată în piatră și în fund o săpătură cît poate sta un om în picioare, unde se zice că sehastrul își făcea rugăciunele.

Dela Soroca înspre miază-noapte apus, se află cetatea Hotinului, care jumătate este genoveză și jumătate turcească. Ea înfățoșază un patrat neregulat cu patru turnuri foarte mari; zidurile sînt de o înălțime urieșă. Turcii și apoi Rușii au adaus la cele vechi întărituri nouă, fără a face prin aceasta cetatea mai neinvinsă decît fusese mai înainte. Cît de departe a ajuns astăzi știința militară, cetatea aceasta fiind înconjurată de dealuri mai înalte, nu s'ar putea ținea asupra unei încunjurări regulate nici cîteva ceasuri. Zidirile de cărămidă și de piatră au o mulțime de inscripții genoveze; deasupra porții celei mari se vede un leu și un leopard înlănțuit și un elefant purtînd în spate un turn. Aceste săpături, ce sînt în stil răsăritean, se trag din vremea domniei Turcilor. Numeroase versuri arabice înfrumusețază ușile și ferestile. Din nenorocire giamia, adică biserica turcească, a fost surpată și a rămas numai minareaua cu o mărturie a vechii sale arhitecturi. Cetatea aceasta atît de însemnată prin tăria ei, a fost cînd a Moldovenilor, cînd a Polonilor și cînd a Turcilor, astăzi este supt stăpînirea Rusiei, împreună cu Basarabia. Mai în sus de Hotin, se află mari pături de alabastru de cea mai frumoasă calitate; se pare că aceste pături se întind pe supt pămînt până la Ivancăuți în Romînia moldovenească, dar nu-și păstrează și pe aice acea calitate frumoasă.

Alabastrul dela Ivancăuți (în Romînia moldovenească)

La satul Ivancăuți, proprietate a statului din ținutul Dorohoiului, se află pe malul Prutului un loc numit *Dealul Stîncei* unde pămîntul înfățoșază următoarele straturi: 1) chiar deasupra dealului este o pătură de pămînt negru, groasă de cîteva palme; al 2-lea, subt dînsa vine o pătură de lut galben a căreia grosime merge până la 4 metre; al 3-lea, supt pămîntul galben se află o pătură de humă vînătă ca de 50 centimetri de groasă; al 4-lea, supt această humă se afla un strat în care sînt droburi de pietre de zidire ce se scot și se vînd pe loc; al 5-lea, supt aceste pietre de zidire ce formează o pătură ca de 2 metri de groasă, este așternută o pătură subțire de nisip și al 6-lea, înfîrșit, supt pătură de nisip se află stînca de ipsos cristalizată ca zaharul și colorată albă cenușiu, bătînd mai mult în albă. Bucățile ei se pot lustrui și au o înfățișare plăcută. Dacă ai tăia dealul de sus în jos l-ai găsi alcătuit din aceste 6 pături, dintre care cea mai de jos este cea mai de preț. Piatra scoasă de aice este sau în bulgări ce se vînd cu oca și se întrebuințează la văruitul caselor sau în lespezi și pietre de morminte ce se vînd cu prețuri mari. Pietrele mărunte le mai întrebuințază și cojocarii la înălbitul pieilor de cojoace. Pentru ca să ajungă dela suprafața pămîntului până la această vînă de ipsos, trebue să sape un om o lună de zile. După ce au ridicat tot pămîntul de deasupra, apoi începe să tae cu dalta stînca de piatră și să scoată lespezi de două palme de late și de un pod de mînă de groase. Un om poate scoate pe zi două până la trei lespezi, plătindu-i-se cîte 50 parale pentru scoaterea fiecăreia din

partea proprietarului acestui loc, iară pentru suta de ocă de cioplituri de ipsos i se plăteşte 26 parale. Din această mină s'au scos pietrele cu care s'a făcut monumentul dela grădina publică din Iaşi şi cu care s'au făcut stîlpii fereştilor şi a uşelor dela Mitropolie. Sînt vre-o 8 gropniţe deschise de unde se scoate piatra şi acestea aduc proprietarului lor un însemnat venit; ar putea aduce şi mai mare venit, mai ales că locul este chiar pe malul Prutului, pe care cu pluta s'ar putea transporta până la Dunărea şi apoi cu ajutorul acesteia în alte părţi ale ţării. Spre răsărit dela satul Ivancăuţii, ţiind tot malul Prutului la vale, este satul Horodişte, aşezat pe coasta malului celui mai nalt. Aice pietrele de zidiu, care la Ivancăuţi vin în al 4-lea strat dela faţa pămîntului se află unelocuri chiar la suprafaţă. Pătura de humă se află deasupra celei de piatră de zidiu şi într'însa sînt mai multe straturi subţiri de humă deosebit colorate. Lutul acestor straturi este hleios, se prinde de degete şi se lipeşte ca ceara; lăsat la aer se învîrtoaşă, iar frecat cu apă în mînă face spumă care spală ca şi soponul, de unde s'a şi numit de locuitori *sopon de pămînt*.

Ezerul sau lacul Dorohoiului

Ezerul se află la o depărtare de cîteva minute de oraşul Dorohoiu, în Romînia moldovenească. Apa lui e limpede şi curată; ea cuprinde o întindere mai bine de 150 fălci, alcătuind un fel de basen în care se adună apele ce le aduce Jijia din sus şi acele ce vin cu Buhaiul de prin alte dealuri de primprejur. Buhaiul este un părău ce isvorăşte din dealurile Derscăi şi adună toate apele de ploi şi de isvoare pe care le duce în Ezer. Jijia intră în Ezer, trece prin el într'un curs cotit care se vede mai ales cînd apele-s mari şi dau afară din el. In anii de secetă, Jijia nu curge din Ezer şi matca ei se usucă; însă niciodată nu s'a văzut să fi secat la intrarea ei în Ezer. Ezerul dar are un curs şi o matcă; dela malurile lui până la curs apa este mică şi creşte încetişor până ce ajunge la o adîncime de 4 şi de 5 stînjeni măsuraţi în timp de iarnă, cînd Ezerul este îngheţat. Ezerul este proprietate privată. In el se află peşte: caras, ştiucă, crap, lin, ochiană şi mai ales raci de o dulceaţă rară, de unde ţinutul Dorohoiului şi-a luat drept marcă un rac. In tot cursul anului ezerul se pescueşte cu năvoadele; iarna însă, fiind apa îngheţată, se fac produfe mari, pe unul se bagă năvodul şi pe altul se scoate; dar ca să se tragă năvodul se fac produfe mici deoparte şi de alta, pe toată distanţa pe unde voesc a-l întinde; şi prin aceste produfe mici trag odgoanele năvodului dintr'unul într'altul până ce ajunge la produful cel mare, prin care se scoate afară năvodul cu peşte. Oamenii cei săraci din Dorohoiu se hrănesc cu peşti din Ezer avînd drept de a-l prinde cu coteţe şi

coşuri, afară de năvoade. Plata oamenilor ce trag năvodul se face cu peşte. Peştele cel mai frumos se prinde primăvara. La Ezer se face şi vînătoare de peşte: vînătorii ies cu puştile şi lovesc ştiuci de cîte 10 ocă şi mai bine. Dintr'o încărcătură de puşcă pot cădea trei şi patru ştiuci care se împuşcă lesne, fiindcă ies ca o leasă în faţa apei.

Ezerul este un rezervoriu de apă destul de mare; din el curge Jijia care rîurează nu numai ţinutul Dorohoiului, dar şi al Botoşanilor şi Iaşului până la Ţuţora, din jos de Iaşi, unde Jijia se varsă în Prut, ducînd pretutindenea în trecerea ei apa trebuitoare la adăpatul vitelor şi la umblatul morilor şi făcînd ca umezeala ce o împrăştie în jurul ei să rodească bogat pămîntul de primprejurul albiei. In vremea de mai de mult era o ezătură în jos de Ezer şi o moară a căreia venit se lua de biserica Sfîntul Neculai din Dorohoiu, zidită de Ştefan cel Mare. Toţi cei ce aveau mori în cursul Jijiei, erau nevoiţi pentru a avea apă să se înţeleagă cu stăpînitorii ezăturii plătindu-le pe fiecare an o sumă de bani. Această ezătură ce era făcută pentru păstrarea şi sporirea apelor lacului, astăzi nu mai este; dela desfiinţarea ei apele curg fără să le mai poată opri cineva şi morile din valea Jijiei umblă fără să plătească stăpînitorilor ceva pentru apă. Dar dela desfiinţarea ezăturii aflătoare la gura Ezerului a început a se face o mîncătură care se apropie de Ezer şi care ameninţă scurgerea lui. Ezăturile vechi mai aveau un folos, căci ele ţineau în loc prisosul apelor cînd venea Jijia mare şi prin aceasta micşurau—cel puţin în parte—inundaţiile ce să fac astăzi mai în fiecare an în valea rîului.

Poporul crede că în vremi senine şi liniştite, pe la miez de noapte, se aud uneori eşind din lac glasuri de femei şi că se vede o cruce deasupra apei cînd scade Ezerul. Multă vreme nu s'a ştiut ce să fie, până cînd vestitul şi viteazul boeriu Condea s'a hotărît să pătrundă adînca taină a Ezerului. Şi aşa a dat poroncă oamenilor săi să gătească năvoade mari şi într'o bună dimineaţă, după ce a dat sărindare pe la biserici şi a sfinţit aghiasmă, a împlîntat năvoadele în lac. Cît mi-ţi-s melienii de oameni sdraveni purtau năvoadele, care după ce au dat de fund se opriră acolo încît abia le urneau melienii trăgînd din putere, căci pare că ceva foarte greu se prinsese. Undele încep să fiarbă şi să mugească înfiorător, toţi privitorii de pe malurile lacului fug înspăimîntaţi, numai Condea stă nemişcat şi melienii de pescari trag greu suflînd. In sfîrşit, ce era? Cînd era aproape de faţa apei, iată se înfăţoşă o fecioară frumoasă, cu părul negru umed, cu faţa sarbădă dar senină, stătu pe luciul apei şi îndreptîndu-şi voioşii ochi la Condea, deschise gura şi grăi astfel:—mare noroc ai avut tu, Condea, de nu te-au înghiţit apele Ezerului cum a înghiţit pe toţi cei ce s'au ispitit să-i afle taina până acum şi norocul tău ţi s'a tras dela două lucruri: întâi fiindcă ai început cu ajutorul lui Dumnezeu şi al doilea, fiindcă în trupul tău curge

sînge de a[i] strămoşilor mei. Iată şi povestea lacului după care
umblînd să o afli ţi-ai pus viaţa în cumpănă: pe locul unde se
află Ezerul era în vremile vechi un schit de călugăriţe, care pă-
răsiseră lumea cu toate deşertăciunile ei şi adunîndu-se împre-
jurul schitului se apucaseră cu jurămînt că nu-l vor părăsi nici-
odată. Primprejurul schitului se întindeau păduri dese şi picior de
bărbat nu călcase niciodată pe aceste locuri. Cînd numai într'o
bună dimineaţă ne pomenirăm cu vre-o cîteva fete, îngrozite ca
vai de dînsele, căutîndu-şi adăpost în schitul nostru. Ele ne spu-
seră că în ţară au dat duşmanii şi că au prifăcut oraşele şi sa-
tele în cenuşă, dintre oameni unii au scăpat la munţi, iar alţii
au căzut în robie. Dacă auzirăm noi de atîta jelanie pe biata
ţară, tare mult ne îngrozirăm şi îndată ne strînserăm cu toatele
la rugăciune în biserică. De abia ne adunarăm şi numai ce au-
zirăm tropote de cai şi sunete de arme îndreptîndu-se asupra
schitului nostru; înlemnirăm toate, pironindu-ne cu nădejdea nu-
mai la Dumnezeu. Ce s'a întîmplat, nu mai ştiu; destul că a
doua zi de dimineaţă razele soarelui ne-au luminat faţa, dar o-
chiul nostru în loc să vadă pămînt, vedea numai apă ori încotro
se întorcea. Vii sîntem noi de atunci, şi vii ne păstrează Dum-
nezeu până la ziua învierii celui de apoi; iar ceia ce auziţi voi
în nopţile senine şi liniştite sînt rugăciunile noastre făcute pe
vechi ciasloave, la razele duioase ale lunei. Aceste zicînd, se
cufundă în unde, care mult bolborosiră şi făcură unde în urma ei.

Cîntec pentru copii

Ca s'adoarmă...

Pe plafonul din odaie,
Pentru tine nalt cît cerul,
Lampa s'a aprins, bălaie,
Şi-i lumină 'n tot ungherul.
Umbre şi oftări şi şoapte
Au fugit afară 'n noapte.

Nu întinde mîni ce 'mbie
(Flori cu cîte cinci petale),
Nu e luna—cine ştie
Să oprească luna 'n cale?—
E-o lanternă de hîrtie...
Luna nu e jucărie
Pentru fete mici ca tine!

Uite, ţi-au venit bunicii...
Vrei povestea cu măline
Din hambarele furnicii?
Vrei să-ţi cînte-o horă veche,
Horă ce era bătrînă
Cînd erau şi ei ca tine?
Ori să-ţi pue la ureche,
Răsucit din fire moi,
Un cercel rotund de lînă,—
Cum se pune la pisoi?...

Vine Ene pela gene...

Din adîncuri de pădure
A pornit un duh viclean
Ş'a venit pe vînt, să fure
Ochi—bănuţi de măghiran—
Păr de in şi gură mică
(O mărgică
De mărgean).

Dar la capul trăsuricii
Stau de veghe, albi, bunicii.
Şi cînd tu tresari de frică

Şi de plîns ţi-s ochii gata
(Plîns prin somn: e plîns ori cîntec?)—
Mîna dreaptă ei ridică,
Suflă peste chipul tău,
Leagă vraja cu lăcata
Unui vechiu şi lung descîntec
Şi alungă duhul rău.
— Cătinel... că doarme fata!"

Somnul

S'a uitat o stea în casă...
Lung sclipeşte în privaz
Ochiu verzui de crizopraz—
Parcă vrea din cer să sară
Şi, plutind pe-un nor de vară,
Să-ţi coboare pe obraz
Văl de umbră, diafan,
Aripi mici de filigran,
Şi, clipind antenele
Cum clipeşti tu genele,
Să-ţi împrăştie pe frunte
Rece ploaie de săruturi
Uşurele şi mărunte...
Dacă stelele nu-s fluturi,
Ţie, puiule, ce-ţi pasă?

Am lăsat perdeaua grea
Peste noaptea de mătasă:
Vraja stelelor e rea...

S'a trezit plîngînd...

Leagănul e numai puf,—
Pentru ce să-ți fie frică?
Dormi... un înger alb ca tine
A legat în beciu, burduf,
Toate visurile rele,
Și-a nălțat o mînă mică
Să oprească în perdele
Tainicul deochiu din stele.
Pentru ce să-ți fie frică?...

Dormi... La tine 'n trăsurică
Toate pasările albe
Au lăsat un fulg din zbor
Pentru 'mpărăteasa lor...
Și ți-am pus subt pernă nalbe,
Săcușor cu levănțică
Și mănunchiuri de sulfină.
(Cine-a scuturat lumină

Ca să rîdă ochii tăi?...)
Și ți-am pus la căpătăi,
Pază sfîntă somnului,
„Visul Maicii Domnului",
Cruce cu argint suflată
Ș' o cățuie c'un bănuț,—
Să fii bună și bogată...
Dormi! E bine 'n trăsurică
Și e moale și călduț
Ca 'ntr-un cuib de rîndunică.
Pentru ce să-ți fie frică?...

Dormi, cît nu cunoști ca mine
Spinii din priviri străine
Și otrava din cuvinte,
Cît ai încă 'n lumea-ți mică
Doi bunici ca să te-alinte,—
Dormi cuminte, dormi cuminte!

Pentru ce să-ți fie frică?...

Otilia Cazimir

Rainer Maria Rilke

> **En hiver, la mort meurtrière**
> **entre dans les maisons;**
> **elle cherche la soeur, le père**
> **et leur joue du violon...**
>
> *Rilke*, **Printemps.**

Cînd s'a împlinit anul, şi-a dat şi el sfîrşitul. Ca şi cum ar fi voit să protesteze în contra petrecerilor, cu care obişnuesc oamenii să înceapă un an nou şi al căror zgomot plebeu îi repugna, Rainer Maria Rilke s'a dus cu trei zile înainte de sfîrşitul anului 1926[1].

Moartea unui poet liric, şi încă german, rar găseşte ecou puternic. Aşa şi ştirea despre moartea lui Rainer Maria Rilke a lăsat lumea un moment indiferentă. Dar ceiace cîntase el despre Sf. Francisc, i-se putea aplica şi lui:

> ...cînd a murit, aşa uşor ca şi un anonim,
> el îşi împrăştiase avutul: în pîrae curgea sămînţa sa,
> din pomi cînta sămînţa sa, şi tot ea îl privea liniştită din flori...

Europa cultă era atît de plină de versuri şi idei de ale lui, încît, după un prim moment de reculegere, gloria sa cuprindea ca un arc ţările, din Moscova până la Paris. Poetul se născuse în Austria (antebelică); Rusia îi dăduse impuls ca să trăiască în cele mai adînci taine ale inimii sale ideia dumnezeirii; Germania fusese patria existenţei sale, până ce Parisul i-a ocupat locul. In ultimii ani ai vieţii Rilke, şi-a scris versurile în franţuzeşte.

---

1 **Operele lui principale:** ***Larenopfer*, poezii, 1896.** – ***Traumgekrönt*, poezii, 1897.** – ***Zwei Prager Geschichten*, nuvele, 1899.** – ***Das Buch der Bilder*, poezii, 1902.** – ***Geschichten vom lieben Gott*, povestiri, 1904.** – ***Die Weise von Liebe und Tod des Cornets Christoph Rilke*, nuvelă, 1906.** – ***Das Stundenbuch* (conţinînd cele trei cărţi: Vom mönchischen,**

Adunate abia în anul morţii sale şi publicate într'un volum de lux în număr redus, poeziile acestea, cu toată admiraţia revistei „Nouvelle Revue Française", n'au încăput încă decît în mîna unei mici părţi a admiratorilor săi, pe cînd ediţiile poeziilor germane au zburat în lumea largă în sute de mii de exemplare. Nu pot spune la ce număr de ediţii au ajuns poeziile din „Cartea Ceasurilor" în acest moment; exemplarul meu e din mia a 49-a a ediţiei simple (nu ediţia de lux în 4° mic, ornamentată frumos cu iniţiale roşii-albastre, cu care editura „Insel" din Lipsca a învins lipsa de material şi zgîrcenia surogatelor din vremea războiului). Cărticica cu „Cîntecul despre iubirea şi moartea cornetului Christoph Rilke", opera, care a ajuns în Germania cea mai populară şi piesa de fală a tuturor recitatorilor, a întrecut în mica bibliotecă „Inselbücherei" cifra fantastică de 300.000 exemplare, şi traducerea „Intoarcerii fiului perdut" de André Gide, făcută de Rilke în semn de omagiu către marele poet francez, este cam tot atît de răspîndită.

Ameţitoarele succese exterioare ale lui Rilke ca poet liric— şi Rilke e poet liric cu toată strălucirea operelor sale în proză— pun pe gînduri. Chiar la popoare mari şi culte surprinde acest ecou puternic. Fără de voe îţi aduci aminte de aprecierile de dinainte de războiu, cînd cei doi poli ai poeziei lirice germane se vedeau în Richard Dehmel, cel recunoscut de toţi, şi în Rainer Maria Rilke, cel mult discutat. De o parte Dehmel, poetul puternic care, plin de energie, îşi impunea voinţa şi chema tineretul să-l urmeze, considerînd autodisciplina cea mai severă drept premisă indispensabilă oricărei educaţii artistice; care, ascultînd de un „trebue" imperativ, condamna „spanacul unui limbagiu înflorit necopt" în poezie; şi care, potrivit stilului operelor şi al vieţii sale, a murit pentru patrie. De cealaltă parte, Rilke: gingaş ca

---

Leben; Von der Pilgerschaft; Von der Armuth und vom Tode), poezii, 1907. – ***Die neuen Gedichte*, poezii, 1907.** – ***Der neuen Gedichte anderer Teil*, poezii, 1907.** – ***Die Aufzeichnungen des Malte Laurids Brigge*, roman, 1910.** – ***Das Marienleben*, poezii, 1913.** – ***Sonette an Orpheus*, poezii, 1922.** – ***Duineser Elegien*, poezii, 1922.** – ***Vergers*, poezii în limba franceză, 1926.**

*

Bibliografie. **Din numărul mare de studii literare, consacrate operei lui Rainer Maria Rilke, relevăm afară de cele citate mai sus: *Mondt* şi *Hecht*, Rainer Maria Rilke, Lipsca, 1913.—Paul *Zech*, R. M. R., Berlin, 1913.—Siegfried *Kawerau*, R. M. R., Berlin, 1914.— Robert *Faesi*, R. M. R., Viena, Lipsca, Zürich, 1920.—Cu prilejul aniversării a cincizecea a poetului în 1925 a apărut o sumedenie de studii în toate revistele literare. – Din cele apărute după moartea lui Rilke amintim: Erinnerungen an R. M. R., de Walter *Triesch* în „Deutsche Allgemeine Zeitung" (Berlin) din 4 Ianuar 1927, şi numărul 319 (anul VII) al „Adevărului Literar" din 16 Ianuar, 1927, închinat în mare parte amintiri lui Rilke.**

Bibliografia completă până la anul publicării o dă Fritz Adolf *Hünich* în revista „Inselschiff", Lipsca, Februar, 1920.

eterul, refugiat în misticism, decadent, (vorba lui Thomas Mann: Deja prea obosit, prea nobil pentru a acționa și pentru a trăi!), ultim vlăstar al unui neam nobil, vechiu, scufundat în trecut, plin de rezerva aristocratică a culturii celei mai înalte și mai coapte, care în timpul războiului, fiind încorporat pentru un timp, și-a găsit refugiu într'un birou militar, iar în ultimii ani ai vieții și-a făcut amurgul în stațiuni climaterice din Elveția, suportînd viața ca un înveliș împovorător și străin și trecînd însfîrșit înfiorat în lumea de dincolo de moarte, lume cîntată atît de des și presimțită cu puterea misticismului său. Personalitatea aceasta, a cărei viață și operă stau în omogenitate deplină înaintea noastră, poate fi oare model și expresie a vieții generației tinere?

Nimic nu arată mai bine contrastul, ivit în țările Apusului între generația veche și cea nouă în timpul războiului, (și după el), decît schimbarea care s'a făcut în aprecierea lui Rilke[1]. Ceiace părinții și profesorii taxau drept decadență, tocmai în aceasta vedeau cei tineri ardoarea suferinții absolute, puterea căutării și găsirii dumnezeirii. In tunetul asurzitor al luptei, pitiți în pîlniile pline de glod ale obuzelor, în care se ascundeau pentru a-și prelungi viața mizerabilă, în pățaniile dureroaselor nedreptăți din serviciul etapelor și în înfățișările scîrboase ale vieții din zonele îndepărtate de front, mii și mii de tineri descopereau adevărul: că nu cultura materială poate fi înțelesul și scopul vieții, ci Dumnezeu. Această evoluție a făcut-o Rainer Maria Rilke cu zece ani mai înainte. Incă din „Istorioarele despre bunul Dumnezeu" (1904) și din „Cartea Ceasurilor" (1907) se desprinde ceiace prin războiu a cuprins tot continentul: întoarcerea spre credință, lupta ferbinte pentru Dumnezeu, pe care Europa, cuprinsă de materialism, îl perduse în anii de pace, în anii de goană după știință, după economie, și tehnică. Venerația, ce se manifestă în cifrele fantastice ale edițiilor operelor sale, nu se adresează lui Rilke, maestrul cuvîntului, stăpînul ritmului și al rimei, deschizătorul de drumuri nouă pentru poezia lirică. Ea se adresează omului, care e în căutarea lui Dumnezeu.

Dacă o revistă ca „Viața Romînească", părtașă și oglindă a curentelor universale, are fără doar și poate dreptul de a închina o pagină pomenirii unui poet străin, din care abia dacă vor fi fost traduse în romînește cîteva poezii izolate, dreptul acesta devine o datorie prin faptul că la Rilke căutarea dumnezeirii este determinată de concepția religioasă a bisericilor răsăritene, din care fac parte și Romînii. Căci dacă faptul: că un popor aparține unei biserici anumite, nu e o întîmplare ci o expresie a ființei lui intime, și dacă poporul romîn, care și-a luat cultura și civilizația din Apusul Europei, nu vrea să se lepede de ideia mîndră de a fi avut față de Europa nu numai rol de receptor, ci și de creator și de transmițător, atunci este o datorie de recunoștință, să se pomenească și în acest loc profetul Rainer Maria Rilke care, ca și Dostoiewski sau Tolstoi, a făcut cunoscut păturilor largi din Apus religiozitatea mistică a Răsăritului, la a cărei formare, ca credincioșii unei biserici răsăritene, și Romînii au luat parte.

1 Cf. p. e. pasagiile despre Rilke din Leyen, Deutsche Dichtung, Jena, 1922, pp. 216—224, cu studiul „Die Mystik in der Dichtung Rainer Maria Rilkes" al lui Kleist, apărut în revista brașoveană „Klingsor", 1926, pp. 450 și urm.

I

Rainer Maria Rilke e socotit în deobște printre poeții simboliști. Și chiar dacă pentru încercările poetice ale tinereții sale nu se potrivește această clasificare, totuși și în fruntea lor se poate pune un simbol, un nume: René. Subt numele francez René și-a publicat Rilke până în 1899 toate poeziile; iar ca om matur și-a trimis în toată lumea chiar și cele franțuzești semnate R a i n e r Maria Rilke. Este un simbol. Tînărul poet nu-și dă încă samă de menirea sa pur artistică; se simte încă legat de viața reală—sau, după o vorbă a lui, este încă printre aceia „care mai cred că știu și au voe să jelească sau să laude ceiace e trist întrînșii sau vesel..."[1]

Aceasta se dovedește pe deplin la prima privire ce o aruncăm în poeziile sale timpurii. Bineînțeles, nu ne gîndim la primele lui încercări poetice în genul lui Goethe, sau Heine, sau Uhland, pe care orice tînăr inteligent de 18 ani le nimerește. Cu drept cuvînt a exclus Rilke din colecția operelor sale acestea. Ne referim la ciclul „Larenopfer" și la primele sale nuvele. Incă preponderează materia, subiectul, și anume într'o direcție specială: ca dragoste pentru țara sa și poporul ei. Rilke e originar din Praga, oraș jumătate ceh, jumătate german. El poartă în sîngele și în ființa sa două elemente, caracter slav și caracter german. Descendentul neamului de nobili din Carintia dă nume curat cehe eroilor primelor sale povestiri. Astfel evoluția sufletească care era să înceapă în Rusia, a găsit terenul bine pregătit. Pe de altă

1 O alter Fluch der Dichter,
die sich beklagen, wo sie sagen sollten,
die immer urteiln über ihr Gefühl,
statt es zu bilden; die noch immer meinen,
was traurig ist in ihnen oder froh,
das wüssten sie und dürftens im Gedicht
bedauern oder rühmen. Wie die Kranken
gebrauchen sie die Sprache voller Wehleid,
um zu beschreiben, wo es ihnen wehtut;
statt hart sich in die Worte zu verwandeln,
wie sich der Steinmetz einer Kathedrale
verbissen umsetzt in des Steines Gleichmut.
Rilke, Requiem.

parte Rilke, tot în perioada aceasta, scrie „Cîntecul despre dragostea şi moartea cornetului Christoph Rilke",[1] acest cîntec îmbătător de frumos, plin de dorul dragostii, de viaţa aspră a războiului, cîntecul despre moartea vitejească a tînărului „cornet" după o scurtă voluptate şi frumuseţe—un cîntec eminamente german. Cine ar putea spune, dacă este nuvelă cum îi este titlul, baladă, ori poezie lirică ? Cine îi defineşte forma ? După cum conţinutul e mai mult indicat în contururi, schiţate în grabă, decît povestit, tot aşa şi forma se perde în vag, şi ceiace rămîne e numai impresia frumuseţii limbii, a ritmului legănător, a ceva ce te fură.

Insă nici cîntecul acesta nu-l arată pe Rilke în întregime. Lipseşte încă legătura cu lumea de mai presus de simţuri, raportarea evenimentelor pămînteşti la acel *deus absconditus*, pe care Rilke nu-l înţelegea în sensul sever şi formidabil al lui Luther ci în acela al bisericii pravoslavnice a Răsăritului. Rilke încă nu fusese în Rusia.

Dar şi în perioada aceasta, opera poetică a lui Rilke zgudue cu putere. Acum cîţiva ani am auzit la un concert al celebrului Steiner o poezie a lui Rilke, intitulată „Volksweise" :

Mich rührt so sehr
böhmischen Volkes Weise,
schleicht sie ins Herz sich leise,
macht sie es schwer.

Wenn ein Kind sacht
singt beim Kartoffeljäten,
klingt dir sein Lied im späten
Traum noch der Nacht.

Magst du auch sein
weit über Land gefahren,
fällt es dir doch nach Jahren
stets wieder ein.[2]

Compozitorul acestui mic cîntec atît de simplu îmi scapă. Dar textul şi melodia m'au mişcat adînc şi mi-au rămas întipărite, parcă le-aşi fi auzit eri.

1 Publicat abia în anul 1906.

2 1) Adînc mă mişcă melodiile poporului din Bohemia. Ţi-se strecoară încet în inimă şi ţi-o fac să se strîngă. 2) Cînd un copil cîntă lin, plivind cartofi, cîntecul lui îţi sună încă noaptea tîrziu în vis. 3) Chiar dacă ai umblat peste ţări şi mări, cîntecul acela mereu îţi vine în minte şi după ani de zile.

2.

Dar poetul, care a răscolit adînc generaţia sa şi a adunat-o subt steagul său, este autorul „Cărţii Ceasurilor" : căutătorul Dumnezeirii.

Incă înainte de a scrie „Cartea Ceasurilor", ideia de Dumnezeu îşi găsise la Rilke forma sa caracteristică şi tiparul său poetic : în „Poveştile despre bunul Dumnezeu" (1904). Intr'una din ele Dumnezeu pîndeşte pe Michelangelo, cum pipăe pietrele, cercetîndu-le dus pe gînduri. Şi Dumnezeu „găsi pe omul, care crea, se uită peste umerii lui la mînile care iscodeau, şi se sperià : nu cumva vor fi suflete şi în pietre ? De ce iscodea acest om pietrele ? Şi acum mînile i-se deşteptară şi răscoliră piatra ca pe un mormînt, în care pîlpîe un glas slab, muribund. „Michelangelo", strigă Domnul cu temere, „cine-i în piatră ?" Michelangelo se trezi auzind aceasta, şi mînile îi tremurau. Apoi răspunse înăbuşit : „Tu, Doamne, oare cine altul ar putea fi ? Dar nu pot pătrunde până la tine !" Şi atunci Domnul simţi că el e şi în piatră, şi inima i se strînse de apăsare. Tot cerul era o singură piatră şi el era închis în mijlocul ei şi nădejdea-i era în mînile lui Michelangelo, care îl vor elibera, şi le auzea venind, dar încă foarte departe. Şi Dumnezeu întrebă : „Michelangelo, cine-i în tine ?" Şi omul din odaia îngustă îşi răzimă greu fruntea în palme şi zise încet : „Tu, Doamne, căci cine altul ar putea fi ?" Şi atunci Dumnezeu se simţi în larg..."

Acesta nu e creştinism apusean : nici catolic, nici protestant. Aci e realizarea celei mai adînci unităţi de fiinţă între Dumnezeu, lume şi individ, e reuniunea religioasă a totului, e credinţă răsăriteană. Spiritul apusean proclamă îndumnezeirea omului ; el cuprinde în sine cosmosul. Sentimentul fundamental al spiritului oriental e acela al nimicniciei omeneşti faţă de mărirea lui Dumnezeu, e sentimentul care nu cunoaşte fericirea în sine, care măsoară cu o singură măsură : întru cît reuşeşte omul a se revărsa în marea totului în care e reunită dumnezeire şi omenire, a vibra şi el în mişcarea vieţii divinităţii. Ţinta sa nu este omul cosmic, este omul sfînt. Şi aceasta e, în sute de variaţii, evenimentul primordial, trăit de Rilke în „Cartea Ceasurilor"[1] pe care îl scrie transpunîndu-se în fantezie în făptura unui călugăr rus. Omul nu-i nimic ; Dumnezeu e totul şi pretutindenea : puterea care străbate şi însufleţeşte, creiază şi distruge ; cel neînţeles pentru care „timpul s'a oprit ezitînd" ; „pădurea contrazicerilor" ; „cel mai lin dintre toţi" („şi totuşi se împlinesc în popoare blestemele sale care sînt grozave") ; aşa îl înfăţişează Rilke pe Dumnezeu în prima parte a Cărţii Ceasurilor, „Despre Viaţa

1 Cf. Studiul strălucitor despre Rainer Maria Rilke a lui Fr. Strich în revista Zeitschrift für Deutschkunde, anul XL, 1926, pp. 309—323.

Monahală". Iar el, poetul, este căutătorul, pelerinul, cerşetorul, copilul. Raportul lui către Dumnezeu este numai devoţiune către El, care e în toate şi într'însul însuşi; care a făcut pe om şi îl va face necontenit din nou.

> Was wirst du tun, Gott, wenn ich sterbe?
> Ich bin dein Krug (wenn ich zerscherbe)?
> Ich bin dein Trank (wenn ich verderbe)?
> Bin dein Gewand und dein Gewerbe,
> mit mir verlierst du deinen Sinn...[1]

De sute de ani nu mai văzuse poezia apuseană imagini de un misticism atît de îndrăzneţ. Sînt veacuri de cînd cîntase Angelus Silesius:

> Ich weiss, dass ohne mich Gott nicht ein Nu kan leben.
> Werd, ich zunicht, er muss vor Not den Geist aufgeben.[2]

> „Ich bin so gross als Gott, er ist als ich so klein.[3]

Şi dacă Rilke se compară pe sine cu un cîntec a cărei rimă e Dumnezeu, Angelus Silesius îl crede pe Dumnezeu foc, a cărui flacără se simte el.

Cu toate acestea misticismul lui Rilke nu-şi trage originea din Apus, nici din înţelepciunea cărţilor unor înaintaşi decedaţi. Pe el îl atinsese legătura strînsă cu Dumnezeu a sufletului popular oriental pe care a găsit-o în Rusia. Rusia (prin Tolstoi) a fost în viaţa lui Rilke evenimentul care i-a arătat drumul, şi la aceasta s'a adăogat mai tîrziu (prin Rodin) mitul artei occidentale ca act religios. Cînd a venit Rilke la Moscova, aşa scrie el, „totul mi-era cunoscut şi demult familiar. Era la Paşti. Şi m'a mişcat ca şi cum ar fi fost Paştile mele, primăvara mea, clopotele mele. Era oraşul amintirilor mele celor mai vechi şi mai adînci, era o revedere şi salutare neîntreruptă: era patria mea". Prin intuiţie prinde Rilke esenţa artei şi literaturii ruseşti, a căror tendinţă nu

1 Ce te vei face, Doamne, dacă voiu muri?
Eu sînt ulciorul tău (şi dacă mă sparg?)
Eu sînt băutura ta (şi dacă mă pierd?)
Eu sînt haina ta, meşteşugul tău,
cu mine-ţi pierzi şi rostul tău

2 Ştiu că Dumnezeu nu poate trăi o clipă fără mine. Dacă pier, el trebue să-şi dea sufletul.

3 Sînt tot atît de mare ca şi Dumnezeu, şi el e tot atît de mic ca şi mine.

era „schimbarea stratificării politice şi sociale, ci trezirea şi schimbarea omului şi renaşterea lui Dumnezeu într'însul, sfinţirea omului, o înfrăţire şi comunitate nouă a vieţii religioase".[1] Scufundarea sa mistică în Dumnezeu devine tot mai adîncă, imaginile devin din ce în ce mai îndrăzneţe. In partea a doua a Cărţii Ceasurilor („Despre Pelerinaj"), Dumnezeu, principiul a tot ce e în curs de devenire, e înfăţişat de Rilke, în contrazicere categorică cu ideile noastre biblice, în simbolul propriului său fiu. La Rilke imaginea aceasta îndrăzneaţă pierde orice caracter de blasfemie. Imaginea aceasta, zice Heygrodt în cartea sa despre Rilke,[2] simbolizează intuiţia vizuală a poetului care, simţind în sine însuşi potenţa cea mai conştientă a vieţii, e convins că legea vieţii, ca o devenire necontenită, nu se opreşte nici în faţa acelei puteri, care singură produce funcţia devenirii, nici în faţa lui Dumnezeu.

Arătînd astfel o schimbare radicală a valorilor şi ideilor obişnuite în ceiace priveşte fondul lor, imaginile acestea, executate cu cea mai mare intensitate a expresiunii, cu un simţ admirabil ritmic şi cu cea mai delicată melodie în limbă, trebuesc judecate ca premergătoare ale expresionismului, cu toate că prin exteriorul lor, cult şi îngrijit, sînt în contrast extrem cu curentul acesta dispreţuitor de formă. Şi mai puternic şi mai accentuat Rilke a anticipat subiecte şi motive expresioniste în partea a treia a Cărţii Ceasurilor („Despre Sărăcie şi Moarte"). In epoca celei mai neruşinate închinări a lumii întregi în faţa zeului Mamon, a tiraniei oraşelor mari şi a moleşirii sibaritice, Rilke reînoeşte evanghelia sărăciei, vesteşte părăsirea luxului, scîrba de oraşul mare. Ne-am înşela însă crezînd că sărăcia pentru Rilke este contrarul bogăţiei. Ea este o „strălucire mare lăuntrică". Corelativul ei e o altă formă a vieţii: moartea. Numai prin sărăcie şi prin moarte—una ca mijloc, cealaltă ca un ideal ce ne îndreaptă tot mai 'nainte—viaţa omului ajunge la ultima desăvîrşire. Ce luptă sufletească, ce suferinţe grozave trebue să fi îndurat poetul până ce s'a ridicat la această concepţie spiritualizată, care seamănă cu formele credinţei primitive din începuturile creştinismului!

3

Făcînd comparaţie cu Cartea Ceasurilor, în poesia lirică mai nouă a lui Rilke se observă întâiu o lărgire a fondului. „Poeziile Noi" duc din chilia călugărului în lumea mare; adesea la Paris. Se face menţiune de toate bunurile civilizaţiei: catedralele gotice cu rozete fine, parcuri cu alee şi fîntîni, monumente ale artei antice, de Buddha, eroi din Testamentul vechiu, Hristos. Insă toate lucrurile au semnificaţie simbolică, toate apar ca o radiere a fiinţei

1 Sirich, loc. cit.
2 Die Lyrik Rainer Maria Rilkes, Freiburg, 1921, p. 111.

vii a lui Dumnezeu. In fața lui lucrurile n'au aceiaşi importanță ca în fața noastră, în fața lui nu e deosebire între viață şi moarte. „Cei vii greşesc, distingînd prea tare. Ingerii, aşa se spune, nu ştiu adesea dacă umblă printre vii sau printre morți". Ultimele sonete ale lui Rilke nu sînt în contrazicere cu Cartea Ceasurilor, cum s'a spus. Ele închee ciclul. Şi din ele izbucneşte sentimentul mare al totului, cu singura deosebire, că simbolul şi-a găsit întruparea în persoana zeului, care cîntă din toate lucrurile: Orpheus. Şi ca formă şi limbagiu ultimele poezii prezintă o evoluție. Poetul, ai cărui nervi fini au şi fost comparați cu o placă fotografică suprasenzibilă, învinge greutăți de necrezut în alegerea şi modelarea subiectelor sale. El scrie strofe lungi, formate dintr'o singură propoziție şi pe care trebue să le citeşti tare, ca să auzi vuetul lor; el dă unor poezii întregi un singur colorit de tonalitate, închis sau deschis; participiile substantive, pentru care totdeauna avusese predilecție, înneacă structura frazei şi sînt puse în rimă; în general îi place să pună în rimă cuvinte mai mici, adesea nici măcar purtătoare de înțeles: articole, pronume, conjuncțiuni, prepozițiuni. Nu există cuvînt sau particulă, la care Rilke n'ar găsi rimă. Totuşi principiul care condiționează poeziile sale nu e rima, ci ritmul, în a cărui mişcare e încadrat fiecare cuvînt pentru ca, supunîndu-se unei legi mai tari, să-şi păstreze totuşi şi viața sa proprie. Aceasta a învățat-o Rilke de la Rodin —şi cunoştința personală cu acest geniu e, pe lîngă cunoaşterea şi trăirea Rusiei, impresia cea mai puternică a vieții sale—: că poți lăsa oamenilor şi lucrurilor forma lor condiționată de timp, şi să recunoşti totuşi intrînsele ceiace e veşnic şi divin şi s'o transpui apoi în formă curată. Această formă o stăpînea Rilke, chiar şi cînd scria într'o limbă străină, desăvîrşit. Ultimile sale poezii, publicate în revistele Commerce, La Nouvelle Revue Française, La Revue de Genève, şi concepute în franțuzeşte, sînt judecate de Francezi însăşi, ca: „écrits en français par un poète de nationalité et de langue étrangères, ils bénéficient d'une forme libre, primitive, à la fois rude et souple, qui donne au vers le mouvement de l'eau, du vent, de la sève, de la chair et de l'âme. D'apparence élémentaires, ces poèmes, très mesurés quant au fond, et dont l'équilibre se fait sur le plan intérieur, sont parmi les plus vivifiants et les plus purs que l'on ait écrits aujourd'hui en France même".[1] Dar cu spaimă observi ici colo, că poetul e pe cale de a deveni virtuos. Ca limbagiu, formă şi prin alegerea temelor Rilke apucă drumul experimentelor şi al rafinamentelor tehnice.[2] Incepi a te uita la el şi a-l urmări, mai des ca înainte, cu mirare. Pe cînd, cetind Cartea Ceasurilor, uitai pe creatorul ei.

Astfel centru şi axă a operei poetice a lui Rilke, după care trebue orientat şi măsurat tot restul, rămîne Cartea Ceasurilor.

1 Hellens în „Reconnaissance à Rilke", Paris, 1926, p. 44.
2 Cf. Soergel, Dichtung u. Dichter der Zeit, Lipsca, 1911, p. 695.

Desigur pentru el însuşi aceasta n'a fost decît o etapă în calea sa. Prin cartea citată mai sus („Reconnaissance à Rilke") parcă trece ca un fir roşu admirația pentru romanul „Caetele lui Malte Laurids Brigge", „qui est à la fois le journal, le testament et le chef d'œuvre de notre époque".[1] Totuşi Cărții Ceasurilor i-se cuvine gloria, de a fi „dans la poèsie contemporaine l'œuvre qui touche et fait vibrer les cordes les plus profondes"[2] şi care stă în centrul operei sale. Intr'una din „Insemnările lui Malte Laurids Brigge" Rilke şi-a spus pe scurt părerea despre ținta poeziei lirice, şi cu această ocazie s'a caracterizat pe sine însuşi: „Ah, cu versurile se realizează prea puțin, dacă le scrii de timpuriu. Ar trebui să aştepți şi să stringi înțeles şi delicatețǎ o viață întreagă şi încă una după putință lungă, şi apoi, chiar la sfîrşit, ai putea scrie zece rînduri care să fie bune. Căci versurile nu sînt, cum crede lumea, sentimente (pe acestea le avem destul de timpuriu), ci sînt experiențe..."

Zece rînduri, „care sînt bune", ar vrea să vadă poetul, care în treizeci de ani a scris cam treizeci de volume, ca rezultat al unei întregi vieți lungi. Acest rezultat, avînd în vedere opera poetică şi spirituală a lui Rilke, s'ar putea formula şi mai scurt, într'un singur cuvînt, al cărui slăvire cea mai strălucitoare este Cartea Ceasurilor aceia care, prin versurile poetului genial, farmecă pe contemporani şi urmaşi, după cum dela începutul lumii şi până la sfîrşitul ei singurul producător, singurul adevărat şi veşnic: este Dumnezeu.

Carol Kurt Klein
Docént la Universitatea din Iaşi

---

1 Reconnaissance, p. 90.—Această singură operă a lui Rilke e tradusă în limba franceză de trei ori, de autori diferiți, printre ei şi de André Gide. Traduceri mai mult sau mai puțin complecte ale operelor sale în versuri şi în proză au apărut în limbile engleză, daneză, rusă, polonă, maghiară, spaniolă, olandeză, italiană, sîrbă.
2 Ibidem p. 84.

In căutarea unei parohii

(urmare şi sfîrşit)

— Nu e dela Dumnezeu, părinte Averchie.
— Nu e, părinte Artemie, acuma văd şi eu.
Şi cu încuviinţarea prietinului său, Artemie se duse la Mitropolie să-i spue părintelui Director că se lipseşte pentru totdeauna de parohie.
— Tocmai că aveam nevoe de cuvioşia ta, îl întîmpină acesta cînd îl văzu. Nu ştiam de unde să te iau. Pe unde ai fost şi ce ai făcut?
— Cinstite părinte, am încercat fel şi chipuri, dar se vede că nu e dela Dumnezeu să plec eu din mănăstire...
Şi Artemie îi povesti pe scurt toate cîte le pătise.
— Părinte Artemie, îi zise părintele Director, nu că nu e de la Dumnezeu să te duci la sat, că şi acolo tot în slujba lui ai fi... dar s'a întîmplat de-ai nimerit tot rău până acum. Uite, se cere un preot călugăr într'un sat tocmai din ţinutul Maramureşului, de unde a plecat Dragoş-Vodă să descopere ţara Moldovei. Ai auzit de Dragoş-Vodă?
— Nu-i ăla cu căţeaua care s'a înecat cînd fugea după Zimbru?
— Chiar el... Satu' este aşezat într'un loc frumos de munte şi oamenii de acolo sînt grozav de evlavioşi. Un preot de mir nu poate sta acolo, fiindcă satul e prea singuratec, dar cuvioşia ta care eşti obişnuit cu pustietatea, ai să te simţi acolo chiar mai bine decît la mănăstire. Ce zici, te duci?
Pe Artemie îl trecură toate năduşelile. Cum să se ducă el în „ţară străină"? S'ar fi mulţumit cu un sat cît de mic, cît de sărac, dar aici, în „ţara lui", nu tocmai la „capul pămîntului".

— Cinstite părinte, răspunse el, eu cred că e mai bine să mă întorc la mănăstire, că dacă nu e dela Dumnezeu, degeaba o să mă duc şi taman pe-acolo.
— De, cum vreai... Dar eu ţin mult să te duci cuvioşia ta acolo, şi nu altul, fiindcă eşti lipsit de vitii şi tocmai un aşa preot ni s'a cerut. Şi apoi, ai uitat că trebue să faci ascultare?
— Dacă e vorba de ascultare, apoi mă duc, cinstite părinte, că eu sînt supus la ascultări. Dar numai dac'a fi şi dela Dumnezeu...
După ce părintele Director îl lămuri cu o hartă în privinţa drumului ce trebuia să urmeze, dîndu-i şi o hîrtie către Episcopia din Dej, Artemie ieşi îngîndurat.
Cînd îi spuse metocarului cum stau lucrurile, bietul Averchie se tulbură grozav.
— Cum? Să te trimită pîn ţări străine? Da' ce? S'au isprăvit parohiile din ţara romînească?... Rău ai făcut de-ai primit, părinte Artemie!
— Ce era să fac, frate Averchie? Mi-a zis părintele Directoru' că trebue să fac ascultare, c'aşa-i scrie călugărului.
— Da' cum adică îi scrie călugărului? Că trebue să se ducă taman pe unde începe pămîntul să se facă piftie? Eu în locul sfinţiei-tale n'aşi fi primit,—chiar dacă mă punea la canon!
— Lasă, părinte Averchie, că bun e Dumnezeu...

XII

După vre-o trei zile de drum lung şi scump plătit cu bani împrumutaţi dela metocar, iată-l pe Artemie apropiindu-se de *Podarii*-Maramureşului, cu nădejdea la Dumnezeu şi cu hîrtia Episcopiei din Dej în buzunar.
Satul este aşezat între doi munţi, pe o vale adîncă. Are ca la vre-o două sute de case, toate cu căprioreala mai înaltă şi cu podoabe mai puţine decît cele de prin părţile noastre. Sus, pe coasta munţilor, se văd stîne de oi şi multe turme. Pe alocurea, se văd petece mari de pădure tăiată. Vasăzică, oamenii trăesc mai mult din tăiatul lemnelor şi din creşterea vitelor.
Cum ajunse în Podari, Artemie intră în vorbă cu cel dintâiu om pe care-l întîlni:
— Bună ziua, măi creştine.
— Laudă-se Isus Hristos.
— Aici e satul Podari?
— Aşa, domn părinte.
— Dar rogu-te, unde şade epitropul bisericii?
— Coratăru'?
— Nu, epitropu'.
— No, da' eu nu ştiu ce-i aceia.
— Dar cîntăreţul unde şade?
— No, da' nici aceia nu ştiu ce-i... Da' să te 'ndirept la crîşnic, domn părinte.

— Ce e ăla crîșnic ?

— No, că doar îi acela care traje cloapătile și dorovăește în bèserică.

Se duseră la crîșnic și nu găsiră pe nimeni acasă.

— No, da' să merem cătă diac, domn părinte.

— Aveți diacon la biserică ?

— D'apoi cum să n'avem, că doar cine să cetească în bèserică ?

— Artemie înțelese că diacul trebue să fie cîntărețul... Ajungînd la casa diacului, găsiră numai pe soția lui, cu două fete și un băețaș.

— No, fa Reveico, domn părintele vrea a vorbghi cu Neculai.

— No, mă Ioane, da' Neculai s'o dus în sat și trăbui să sosască mintenaș... Să mai hălăduiască domn părintele, ca să meară Maria să-l circiie. No, poftim părinte, în 'nuntru!

Casa diacului, pe semne ca și celelalte din satul ăsta, are două încăperi : una pentru oameni și alta pentru vite. Intrarea este pe la vite. In casă nici un pat, ci numai lăviți late, înșirate pe lîngă păreți. Intr'un colț, o sobă care ține cam un sfert din lărgimea odăii : are și cuptor de pîne și cazan de rufe.

— De unde-i domn părintele ?—întreabă nevasta diacului.

— Cam de pe la București, tăiculiță.

— Ioi, ioi, ioi ! că tare-i gheparte !... Și cu ce-oiu vin't ? Cu ghezoșu ?

— Nu, cu trenul.

— D'apoi no, că să 'nțalăje că cu trinu', că doar așela-i ghezoșu !

Băețașul diacului scria o tema pe o laviță. Văzîndu-l scriind, Artemie îl întrebă în ce clasă este.

— E numa 'ntr'a doilea,—răspunse mamă-sa în locul lui.

— Faceți bine, tată, că-l țineți în școală.

— D'apăi bghine a hi, da' numa' că doamna cere bugăt.

— Adicătelea, cam ce cere ?

— Ba că-i trăbui cărți, ba că trăbui țăruză, ba ircă... ba să hie îmbrăcat hiriș, și să aibă și jăpcandău. Că doamna e doar d'acolo din răgat și nu știe că la noi nu-i slobod să poarte jăpcăndae fără numa' oamenii și fameile.

— Ce e aia, taică, japcăndău ?

— D'apoi, nu știe domn părintele ? E-așeia cu care să șterje la nas.

— După ce-o isprăvi școala, să-l dați la vre-o meserie pe băiat, că meseria este brățară de aur.

— Ioi, ioi ! că meseriile 's doar pentru jizi, nu 's pentru rumîni...

In vremea asta, iacă sosește și diacul,—un bărbat înalt și negricios la față.

— Bine-ai vin't, domn părinte ! Că noi tare adăstam să vii, c'am primit litere dela domnu' pătrupop, c'o trimes domnu' episcop, că are să vină un domn preot din răgat.

— Vasăzică ați primit veste ça am să vin.

— Că numa' numele nu s'o scris...

— Mă chiamă Artemie.

— Să trăiască domn părintele.

— Știi că-mi place satu' dumnevoastră ?

— No, că doar îi hiriș satu' nost' !

— Am văzut stîni multe...

— D'apoi c'avem oi bugăt... și marhăi bugăt, că doar cu ele ne 'rănim. Că la noi, domn părinte, este lut bugăt, dar cleje nu-i bugăt !

— Dumnevoastră, după cît înțeleg eu, nu prea vorbiți bine romînește.

— No, da' noi vorbghim bghine, da' numa' că nu să potrighește ca 'n răgat... No, da' doamnă preoteasă aveți ?

— N'am, fiindcă sînt călugăr.

— C'așa era și domn Bîrsan, care s'o dus.

— Și de ce a plecat el ?

— D'apăi... nu l-o mai vrut birău' și cu coratării, că nu știa a ține răghistrele. Da' rău o făcut de l-o 'mburdat, că era tare om al lui Dumnezău. Că vinea la dînsul pentru cetanie lume dela tăte neamurile : și Unguri și Nemți și greco-catolici. Și făcea sfînta leturghie de patru oare 'n săptămînă, și se 'rănea numa' cu prescuri și cu apă, și focu 'n cuptior nu făcea nici batîr în dziua de Boboteaza.

Cînd auzi pentru care pricină a fost silit ieromonahul Bîrsan să plece, Artemie, care habar n'avea de-ale cancelariei, căci scrisese în viața lui numai pomelnice, o cam băgă pe mînecă. Simți că n'o să-i meargă nici aici și 'și făcu o cruce.

— N'ar fi bghine, domn părinte, să merem la birău ca să vorbghim cu el ?

— Și pe cine o să găsim acolo la birou ?

— Că doar doamna birăului poate-a hi, că copchii n'are, dacă merem acasă. Da' dacă merem la premărie vom găsi pe domnu' notar și pe domnu' sicretar.

— Da' primar n'aveți ?

— No, d'apoi c'așela-i premar, că noi îi dzicem birău !

Primăria e cam la mijlocul satului : casă mai mare, acoperită cu țiglă. Găsiră aici pe primar, pe jandarm și pe ceilalți slujbași ai primăriei.

— Domnule primar,— începu Artemie—am poruncă dela sfînta Mitropolie a noastră, dela București, să-mi aleg o parohie unde oiu vrea eu... și părintele Directoru' m'a îndreptat aici la dumneavoastră. Uite, am adus hîrtie și dela episcopia dumneavoastră dela Dej,—poftim de-o citește...

După ce ceti cu glas tare hîrtia, primarul vorbi cătră Artemie :

— No, că-i bghine ! Mulțam domnului Metropolit din București, și domnului Episcop, și domnului Pătrupop că v'o trimăs

la Podari... Că la noi, domn părinte, trăbui preot în tătă dzîua —da' ce dzic în tătă dzîua! - În tăt ceasu' trăbui, că lumea-i tare crădincioasă, că numa' ce s'o julit la un ghejet şi gata, mere la domn părinte să-i cetească. Că domn părintele Bîrsan încă era bun, că nu bia holircă, că merea la omu' beteag de-i cetea şi-l precestuia; cînd îl circiiai, el era acasă în tăte dzilele, că nu merea la tîrg şi nu se băga în politică. Făcea slujbă la bèserică de patru oare 'n săptămînă, şi nu se probozia cu oamenii, şi nu împurda pe nimenea cînd merea a-i ceti, şi nici batîr nu duhănea. Da' numa' atît, că domn părintele Bîrsan să purta în haine răle, c'avea un clop rupt luat dela jizi şi o cuşmă verde şi tare jupchită... No! Ş'apoi nu ştia Teologhia şi nici batîr cum să ţine cânţălaria bèsericii...

— Păi... dacă merge treaba p'aşa, zise Artemie, luîndu-şi inima 'n dinţi,—să vă spun dintru'ntăiaşi dată, domnule primar, că nici eu n'am învăţat teologhia... şi nici la cânţălărie nu mă pricep, bat'o păcatele!

— No, că asta nu-i bghine! Pîntru ce-ai vin't la noi, dacă nu ştii?

— Da' n'am venit de voia mea, păcatele mele,—m'a trimes părintele Directoru'.

— Rău o făcut că te-o trimăs! Că nouă nu ne mai trăbui domni preoţi proşti.

— Apăi, dacă e-aşa, mai rămîneţi sănătoşi!...

— No, meri sănătos!

Nu, nu era de loc supărat cuviosul Artemie ca pleacă din Podari, ci mai de grabă îi venea să fluere de bucurie, coborînd în pas săltat drumul de munte spre gară, cu toate că fulgi rari de zăpadă cădeau ca în toiul iernii şi un început de viscol tăios îl silea să-şi strîngă mereu în jurul trupului rasa subţire de şiac.

* * *

— E grozăvie, frate Averchie!—glăsui el cînd, după lungi osteneli, ajungînd iar la metoc, îşi revăzu tovarăşul.

— Da' ce? Te-ai şi 'ntors din Maramureş?

— Păi!

Şi rînd pe rînd îi înşira Artemie lui Averchie, nu atît necazurile proaspete prin care trecuse, cît mai cu samă minunăţile pe care i-a fost dat să le vază. Ce, puţin lucru e să treci munţii pe la Predeal, să te cobori la Dej ca să iei *literele* dela Episcopie, să mănînci două porţii de papricaş la un birt unguresc, apoi să te sui iar în tren, să vezi Oradea-Mare dela fereastra vagonului, ba să treci chiar prin Cehoslovacia... ca să ajungi la urmă într'un sătuc prăpădit între munţi şi să-ţi spună *birăul*— „meri sănătos, nouă nu ne trăbui domn preot prost"? Mult s'a minunat fratele Averchie de toate cîte le auzea, dar l-a lăsat pe Artemie să le povestească în linişte pe toate cu deamănuntul şi, numai cînd a venit vorba de cele două porţii de papricaş, s'a şters cu dosul mînii la gură şi-a 'ntrebat:

— Cu borş era făcută mîncarea aia?...

Iar cînd a isprăvit Artemie de povestit, fratele Averchie a făcut trei închinăciuni mari înaintea icoanelor şi-a zis:

— Bine că ţi-a ajutat Maica Domnului să te întorci teafăr de pe-acolo... ca să te vezi iar la mănăstire!

— La mănăstire? Nici gînd n'am!—răspunse Artemie. Bocancii mi s'au rupt, dator sînt, iarna a venit,—ce mă fac eu fără parohie? Mie îmi trebue parohie, acum nu mai merge fără parohie! M'am învăţat cu binele, adică cu gîndul parohiei... Ascultă, frate Averchie, de-acu' n'o să mai umblu după cine ştie ce sat mare... o să-mi aleg o parohie mică, să-mi fac rost de lemne pentru iarnă şi de-o căsuţă—nu-mi trebue mare, da' să aibă sobă bună... şi-o să tocmesc o babă să-mi gătească mîncare, să-mi cureţe hainele, să facă focul, să ducă toată gospodăria, iar eu să n'am altă grijă decît să-mi văd numai de biserică... şi să cetesc seara Vieţile Sfinţilor, la lampă.

— Frumos plan, părinte Artemie. Da' tare mă tem c'o să te 'ntorci iar la metoc, fără căsuţă, fără babă şi fără lampă!

A treia-zi, Artemie se găsea din nou în faţa unui prea cucernic protopop, căruia îi înmînase o scrisoare din partea părintelui Director al Mitropoliei. După ce ceti scrisoarea cu luare aminte, protopopul se uită lung la faţa şi la bocancii călugărului. Apoi ceti din nou scrisoarea şi iar se uită lung la Artemie.

— Ascultă, cuvioase, zise el în sfîrşit, ai auzit de satul Gitiţa?

— E parohie, cinstite părinte?

— Parohie.

— Nu, n'am auzit. Dac' aşi fi auzit, aşi fi ţinut minte... că nu prea sună frumos numele ăsta.

— E parohie, da' nu-i mare. Pentru un preot cu greutăţi ar fi chiar prea mică. Da' pentru cuvioşia ta e numa' bună... A fost zilele trecute pe la mine o cucoană care are moşie acolo şi m'a rugat să-i fac rost de-un preot.

— Ce fel de cucoană?

— O persoană în vîrstă. A zis că, pe lîngă leafă, o să te mai ajute şi ea şi oamenii de-acolo, cu bucate şi cu ce-or mai putea. Epitropul zicea c'au să-ţi dea şi casă, că e gata pregătită.

— Ai văzut casa, prea cinstite părinte?

— Nu, n'am văzut-o, că n'am fost pe-acolo. Da' aşa zicea...

Cînd auzi Artemie de casă gata pregătită, nu mai stătu de loc la gînduri.

— Apoi eu zic, cinstite părinte, că Gitiţa mi se potriveşte mie mai bine decît oricui, mai bine decît unuia cu seminar şi cu preoteasă.

— Bun. Atunci să-ţi dau o hîrtie către epitropi, nu?

— Ba să-mi dai chiar şi către preotul care vede acum de parohie, că poate nu-l prea trage inima să se despartă de ea,— zise Artemie, ca omul păţit.

Ieşind dela protopop, călugărul o luă de-a dreptul spre piaţa oraşului—un oraş mic şi plin de noroiu—cu nădejdea să găsească vre-un ţăran de prin partea Gitiţei, care să-l ia şi pe el în căruţă. Era cam pe la Intrarea-în-Biserică, ploaia curgea mereu de vre-o săptămînă. Artemie îşi murdări cumplit mai întăiu bocancii, apoi de la bocanci rasa; căruţele îl stropeau de departe, ploaia îl uda de sus.

— Unde mergi, măi taică?

— La Udeni.

— Nu treci pe la Gitiţa?

— Nici nu ştiu unde e aia... Hi, Corban!

După multe încercări şi întrebări zădarnice ca aceasta, Artemie găsi în sfîrşit un creştin, un om bătrîn, care mergea până într'un sat aproape de Gitiţa. Se învoiră să-l ducă barem până acolo. Şi cum omul nu mai avea nimic de făcut,—că venise să-şi tîrguiască numai nişte cărămidă pentru sobă,—adună rămăşiţa de fîn de subt botul cailor, rîndui cu ea sus, pe cărămizi, un culcuş pentru călugăr şi-l pofti să se urce.

Cum eşiră din oraş, ploaia parcă se înteţi şi mai tare. Căruţaşul îşi vîrîse căciula pe urechi, îşi strînsese sumanul la piept, îşi trăsese labele 'n mîneci şi, chircit în şuşleţ, cu nasu 'n suman, abia mormăia la răstimpuri rare:

— Hi, boalăăă... mînca-te-ar lupii!

Cocoţat în vîrful căruţei, pe cărămidă, cu o basma legată peste urechi, Artemie sta sgriburit subt umbrelă şi nici nu se uita, prin sita ploii, la locurile de şes pustiu prin care treceau şi la drumeţii rari pe care îi întîmpinau în cale.

— Da' ce cauţi pe la Gitiţa? Că nici nu te 'ntrebaiu,— zise omul într'un tîrziu, fără să întoarcă capul.

— Apăi... mă duc aşa în plimbare, moşule...

— Ba că chiar e vreme de plimbare acum! Nu te-oiu fi ducînd ca să rămîi acolo popă?

— Ai cam ghicit.

— Da' rău ai lovit-o... Hi, boalăăă!

Artemie socoti că e mai bine să nu-l iscodească cu întrebări, ca să nu-şi strice cumva inima de pe-acum, şi tăcu.

După vre-o patru ceasuri de drum, ajunseră, cu ajutorul lui Dumnezeu, acasă la chirigiu.

— N'ai putea să mă duci până la Gitiţa, moşule?

— Te-oiu duce... dacă mi-oiu mai da vre-un pol.

Descărcă unchiaşul cărămida şi, după ce se mai încălziră puţin în casă, pe cînd caii îşi amăgeau foamea, plecară iar.

Vîntul se înteţise, picături de ploae amestecate cu spic de zăpadă îngheţată îl izbeau pe Artemie în faţă. Chipurile, şoseaua

era bună, dar caii erau osteniţi şi, după o bucată de drum, o muiară de tot, la pas. Oricît de des ar fi fost ţesut şiacul din care era făcută rasa ieromonahului, până la urmă tot trebuia să-l pătrundă ploaia. Artemie tremura. Vîntul îi întorcea umbrela pe dos, picioarele îl usturau de degerime.

— Mai e mult, moşule?

— Potrivit.

— Urîtă vreme!

— Cam urîtă... Hi boalăăă, că te ia dracu'!

Trecură un sat, trecură două, trecură trei,—şi patrulea venea Gitiţa. Îngheţat şi ostenit de hurducătură, călătorul nostru nu mai dorea altceva acum, decît o odae caldă şi o primire prietinoasă.

— Iacătă şi Gitiţa!—zise căruţaşul, cînd intrară într'un sătuleţ. Rău ai nimerit-o! Şi satul mic şi oamenii sanchii!... Aici în stînga e *boeru'*, adăogă el, arătînd cu mîna toată o casă lungă ca o moară.

— Şi cine e boerul d'aici, moşule?

— Boerul e o cucoană văduvă, răspunse moşneagul. Da' unde tragem noi?

— Eu socot că la epitrop... Uite colo nişte oameni,—hai să-i întrebăm.

În răspîntie, dinaintea unei circiumi, stăteau de vorbă cîţiva oameni stirciţi de frig şi mutînd mereu picioarele din loc.

— Bună ziua, oameni buni!—le zise Artemie, abia mişcînd buzele îngheţate.

— Bună ziua!—răspunseră ei, cam miraţi.

— Rogu-vă, unde şade epitropul bisericii?

— Nu cumva ai vre-un gînd, părinte?

— Da, da, părintele potropopu' m'a trimes aici... Aşi vrea să intru undeva să mă încălzesc... şi să pot da drumul căruţaşului, că trebue să se întoarcă până diseară acasă.

— Vino cu mine, părinte, zise un ţăran, că eu sînt chiar feciorul epitropului.

Cotiră la stînga pe-o ulicioară desfundată şi, după cîteva case, se opriră la poarta epitropului. Artemie plăti chirigiului şi intră în curtea gospodărească a îngrijitorului bisericii.

— Bună ziua, mătuşică, şi bine v'am găsit!—grăi Artemie către stăpîna casei, care le ieşise înainte.

— Uite mamă, zise fiu-său, ăsta e popa de care spunea cocoana c'o să vie la noi... Eu zic să-l găzduiţi acilea, până şi-o face rost, undeva, de casă.

— Da' ce Ioane, maică, la tine nu era loc? Că noi facem focu' numa'n polatră, că în odăile bune nu facem că se strică lucrurile. Şi nu e nici tat' tu aci... se duse focului, pe linie încolo.

— Până o veni tata, o să stea popa aici şi pe urmă... or vedea ce-or mai face.

Vasăzică nici vorbă nu era, după spusa protopopului, de casă gata pregătită pentru preot. Artemie nu zise nimic. Intră

in casă şi se aşeza gînditor lîngă sobă. Nu trecu mult şi veni şi epitropul,—un om ca de şaizeci de ani, bine legat la trup şi guraliv tare.

— Iaca şi Dumitru, zise bătrîna.

— Bine-ai venit, părinţele! Ce bucurie o să fie pe oameni cînd s'o duce vestea. Da' cocoana? tii, că mult a mai stăruit,—zicea că nu se lasă nici moartă... şi uite că te-a adus. Şi părintele potropop, ce om cumsecade! Să mă crezi că nu i-am dus nimic, nici măcar un pui de găină... O să-ţi vie cam greu, pân' te-oiu deprinde cu satul... ştii sfinţia ta, sînt oameni de toată mîna... pădure fără uscături nu se poate... O să-ţi facem rost de-o căsuţă... o să-ţi strîngem ceva bucate. Porumb nu s'a prea făcut, da' grîu se mai găseşte... Două chile tot s'adună... L-a cam bătut piatra... Tii da' ce bucurie! Eu, cînd auzii, o luai la fugă, dă era să cad dă zece ori în noroi...

— Potropopul îmi spunea, nene Dumitre, că aţi şi făcut rost de casă.

— D'aia să n'ai nici o grijă. Case berechet. Ai gloată mare?

— Sînt călugăr, n'am nici preoteasă.

— Aşaaa! Păi că chiar spunea părintele potropopu', da' uitasem: o să vă dau un călugăr d'ăia... Cu atît mai bine, o odae ţi-ajunge. Chiar de astă seară am să-ţi caut. Până dimineaţă oiu sta la mine. Şi ce ţi-a venit să te faci călugăr?

— Aşa a fost dela Dumnezeu.

A doua zi, înainte de amiază, Artemie se duse la curtea boerească, să se înfăţişeze la cucoană.

Era o femee înaltă şi uscăţivă, trecută de cincizeci de ani, cu părul strîns pe tîmple, cu ochi verzui şi cu o privire iscoditoare, cam aspră. Intrînd în salon, călugărul se ploconi uşor în faţa ei:

— Bună ziua! Eu sînt cuviosul Artemie, noul preot al Gîtiţei.

— Imi pare bine, părinte, răspunse cucoana întinzîndu-i mîna. Uite, chiar acum după masă o să-i scriu protopopului, să-i mulţumesc că te-a trimis. Poftim, ia loc.

— Mulţumesc.

— Ai venit pe ploaia aia de eri? Ţi-o fi frig... Mariţo, ia mai pune vre-un lemn pe foc. Stăm rău cu lemnele, părinte. Le aducem tocmai de la vre-o două poşte depărtare şi le plătim scump. Am mare necaz cu lemnele din pricina slugilor... ştii, trebue să-i ţin de scurt... Cu ce-ai venit până 'n Gîtiţa?

— Am venit într'o căruţă şi mi-a fost frig al păcatelor!

— Are să-ţi fie greu până te-i vedea aşezat. Invoeşte-te cu ei să-ţi dea bucate, c'au făcut destule... Au să cîrnească ei, aşa, la 'nceput, da' la urmă trebue să-ţi dea că n'au ce face, au nevoe de popă... Il cunoşti pe părintele Mitropolitul?

— L-am văzut numai odată, cînd venise la mănăstire.

— Am auzit că e om cu carte, om tare 'nvăţat.

— Păi dacă nu era, nu-l punea Mitropolit.

— Sfinţia-ta, ce fel de seminar ai învăţat? De cel cu opt clase?

— Nu... l-am învăţat numai p'ăl din mănăstire. Eu ştiu carte bisericească... aşa... ca la mănăstire.

— Da, da, mi-am închipuit... Cam greu... da' nu face nimic. Suflet să ai, părinte.

— Păi suflet vezi bine că am, cum să n'am.

— Acum o să-ţi trebuiască locuinţă. Să vorbeşti pentru asta cu Dumitru Troancă, epitropul bisericii. Şi caută să te înţelegi cu locuitorii... Le-a trebuit preot, se cade să-i poarte de grijă... Mi-a mers prost de tot anul ăsta... De cînd mi-a murit bărbatul, mai mult singură îmi văd de moşie. N'am încredere în alţii, că sînt hoţi... Toate slugile mă fură. Uite, acuma aşi avea nevoe să stau vre-o două săptămîni la Bucureşti, şi tare mi-e teamă că în urma mea o să dea iama... Voiu încuia însă tot, lăsîndu-le grăunţe numai pentru pasări..., după ce bineînţeles voiu face încercare să văd cam cît mănîncă fiecare...

— Să nu faci treaba asta, cocoană, că-o să-ţi moară pasările...

— De ce, mă rog?

— Păi dacă e vorba pe furat, au să fure şi din tainul lighioanelor.

— Să crezi! E îngrozitor... Şi unde pui că anul ăsta mi-a mers prost, am avut pagubă... Mi-a părut bine, părinte, şi chiar azi am să scriu protopopului pentru a-i mulţumi. Mariţo, ţine cînele...

— E foc de sgîrcită!—se gîndi Artemie, înainte de plecare. Da' trebue să scot dela ea măcar un braţ de pae, să am de încălzit, până mi-oi aduce lemne...

— Coniţă, v'aş ruga pentru vr'un dric de pae, bată-l păcatele...

— Vai, părinte, cu plăcere, cu multă plăcere... A cam bătut piatra anul ăsta, dar pae s'or mai găsi... Argaţii însă au umblat foarte prost cu ele, aşa că cele din şira începută sînt pătrunse de apă până jos, iar şira cealaltă n'o încep încă, fiindcă... ştii d-ta, e mult până începi un lucru... Regret foarte mult... Duminică slujeşti, da?... Mariţo, petrece pe părintele...

— „Invîrtoşatu-s'au inimile boerilor norodului!", gîndi Artemie ieşind pe poartă amărît.

Cînd ajunse la gazdă, la Dumitru Troancă epitropul, Artemie îi povesti cu obidă, cum nici un braţ de pae n'a putut să apuce dela proprietăreasă.

— Nu e nimic, părinţele,—îi mîngîie Troancă,—aşa e ea... Las' că face satul cum o fi mai bine. Să ne îngrijim întâi şi'ntâi de locuinţă, ca să ai unde sta. Uite, să ieşim chiar acuma ca să vorbim cu oamenii... Cum îţi place să fie casa?

— Cum o fi, numai să nu fie gălăgie, că eu sînt învăţat cu linişte, ca la mănăstire.

La răspîntie găsiră iar, ca de obiceiu, vre-o douăzeci de oameni, la care se mai adăogară încă vre-o zece, cînd văzură pe Artemie.

Troancă le vorbi cu glas tare:

— Uite, mă, începu el, arătînd pe ieromonah cu degetul, ăsta e popa pă care l-a adus cocoana. Cum l-om purta, aşa l-om avea. Acum d'ocamdată trebue să-i rostim o odae...

Oamenii se uitară unul la altul, în tăcere.

— Ar fi bine pentru tata popa la moară, în odăile logofătului, zise unul, că tot nu mai şade el acolo.

— A, nu!—răspunde epitropul, popii nu-i place sgomot, vrea să aibă linişte ca la mănăstire.

— Dacă e-aşa,—luă vorba altul—ar fi nimerit la Stana lu' Gheorghe Bucă.

— Acolo ar fi grozav de bine, încuviinţă Troancă, dar e văduvă de războiu... şi, de! Nu prea face...

In cele din urmă găsiră ei cu cale să-l dea pe preot în gazdă la baba Sultana din capul satului. Odată hotărîrea luată, ieromonahul cu epitropul şi cu încă alţi doi, plecară la faţa locului. Pe babă o găsiră legată la cap şi văitîndu-se, într'un pat, lîngă sobă.

— Babo,—începu vorba Dumitru Troancă—popa este acuma priot al nostru, ni l-a adus cocoana, şi-i trebue o odae unde să stea. Cum dumneata eşti singură şi ai casa destul de mare, o să faci bine să-l primeşti să stea aici.

— Vai de mine, Dumitrică, îl primesc, maică, îl primesc, auz'? De ce să nu-l primesc! Că-i dau odaia dă-dila-deal, că e gătită cum a rămas dela biată fi-mea, Dumnezeu s'o erte... că ziceam că s'o mărit şi eu după un om cumsecade, şi să bag ginere în casă, ca să mă ţie şi pă mine... da' n'am avut parte aşa cum are una lume... Of! dă ce n'am murit eu, mai bine, şi să fi rămas ea că era tînără, şi eu sînt bătrînă şi prăpădită...

Şi baba Sultana începu aşa, ca din senin, să plîngă fără lacrimi. Iar oamenii îşi luară ziua-bună şi plecară, lăsînd pe Artemie în plata... babei. Nu se sinchisise niciunul dacă o să aibă cu ce-şi aburi soba, ori dacă o să-i trebuiască şi lui ceva de-ale mîncării. Dumitru Troancă era bucuros că-l urnise dela el din casă, ceilalţi erau mulţumiţi că, însfîrşit, au şi ei preot în sat, iar proprietăreasa aştepta cel dintâiu prilej ca să le spună ţăranilor:

— „Am stăruit de v'am adus preot, şi voi nu vreţi să-mi faceţi cutare şi cutare lucru..."

Pentru întâia oară în viaţa lui, Artemie simţi că i se răzvrăteşte sufletul împotriva nemerniciei omeneşti. Fiind însă hotărît de astă dată să îndure orice, se potoli numaidecît şi intră în vorbă cu bătrîna.

— Iţi pare bine, babo, că am venit în casa dumitale?

— Bine, părinţele, îmi pare bine, cum să nu-mi pară, că eram singură cuc şi fără niciun piculeţ dă ajutor, că aş fi murit demult dacă n'ar fi fost o vecină să mai vie şi pă la mine, să-mi dea o mînă dă ajutor, că uneori nu pot să mă dau nici jos din pat, ca să aprind şi eu focu'. Bine 'mi pare, părinţele, auz' cum sa nu-mi pară, să mai am şi eu pă lîngă mine o minuşiţă dă ajutor... că am auzit că prioţii dăla mănăstire sînt ca soldaţii,—işi fac singuri mîncărică, îşi aduc apă... că, de, n'are cine să le aducă. Şi am, părinţăle, mălai şi am, părinţăle, varză,—că şi-a făcut un creştin pomană dă mi-a băgat niţică să se acrească... O să mîncăm d'acolea amîndoi cît s'o ajunge. Lemne nu prea am, da' pae sînt destule, că am, părinţele, pămînt şi-l dau în parte să-l muncească...

Fie şi aşa!—îşi zise Artemie hotărît. N'am trăit niciodată cu slugi,—ba am ucenicit eu destul până ce m'a făcut preot...

Şi lăsîndu-se în voia Domnului, aşeză umbrela într'un colţ, îşi puse rasa într'un cui, şi prinse a se face „om de casă". Aduse apă dela puţul de peste drum, aduse pae din grădină, scoase cenuşa din amîndouă sobele şi aprinse focurile.

Apoi, puse apă în tingire şi făcu mămăligă. Ne mai fiind vreme şi de altă fiertură se împăcară amîndoi cu varză acră şi cu mămăligă caldă. Baba îşi primi tainul fără să se dea jos din pat şi începu a clefăi cu sgomot, pe cînd călugărul se gîndea amărît:—Uite, cum ajunsei eu slugă la babă... în loc să mă slujească baba pe mine!

Seara, Artemie îşi făcu pravila de vreme şi se culcă pe întuneric, fiindcă în toată casa nu era nici un muc de luminare.

Dimineaţa se sculă până în ziuă, dete foc la sobe, îşi făcu iar pravila, aruncă porumb la cele trei găini şi un cocoş, care ciriiau pe prispa casei, aduse apă, puse oala cu fasole la foc şi se pregăti să se ducă la Vadu-Tăiat, să se întîlnească cu popa Ion Tudose d'acolo, care slujise până acum şi la biserica din Gitiţa.

— Să ai grijă, bătrîno, să mai umpli oala cu fasole, că mă întorc şi eu numaidecît, - zise el babei Sultana, înainte de a pleca.

Dar nici n'apucă sa iasă pe poartă, şi iacă şi popa Ion Tudose venea însoţit de cântăreţii bisericii din Gitiţa, care, ca oameni prevăzători ce erau, se feriseră până acum a da ochi cu Artemie, neştiind cum o să rămîe lucrurile...

— Mă bucur din toată inima, cuvioase, c'ai venit—zise părintele Tudose, după ce intră în casă şi ceti biletul protopopului—mă bucur... că sînt om trecut de şaizeci şi-mi venea destul de greu să văz de două parohii...

Dar Artemie, ştia el bine acum ce fel de bucurie e asta.

— Să nu te descurajezi că nu te-au primit mai bine, urmă popa Ion. Au mai venit şi alţi popi p'aici, d'au văzut satul şi s'au înţeles cu oamenii şi au făgăduit că o să se mute aci... da' s'au dus şi duşi au fost! Aşa că bieţii oameni nu se mai încred cu una, cu două...

Şi după ce-l mai întrebă de pe la mănăstire şi-l sfătui cum să se poarte cu enoriaşii, părintele Tudose plecă, făgăduind că va veni Duminică să-i dea în primire biserica şi hîrtiile parohiei.

— Să nu iei de bune toate ale popii Ion, şi să crezi ce zice că-i pare bine că l-ai scăpat de Giţiţa!—zise baba, din vîrful patului, cînd îl văzu plecat. Că cine e ăla în ziua de azi să zică: Doamne, ia-mi! A zis şi el aşa, că n'avea ce să mai zică... da' de, oiu vorbi cu păcat, că inima omului numai Dumnezeu o ştie...

Nu trecuse trei ceasuri dela plecarea lui popa Ion, cînd Artemie auzi svon de glasuri multe la poartă şi, uitîndu-se pe un ochiu de geam, văzu cum ograda babei se umple de lume. Inainte de a eşi, Artemie trase cu urechea, că vorbeau destul de tare:

— Ce fel de popă, fără preuteasă? Unde s'a mai pomenit? Cum o să boteze el şi-o să cunune, dacă n'are drept?

— Auzi dumneata, să păcălească un sat întreg!

— D'aia nu prea avea el coraj să se înfigă, că se ştia cu musca pă căciulă...

— Da' ce-i, oameni buni? Ce s'a întîmplat?—întrebă călugărul ivindu-se în uşă.

Se tăcu un răstimp de tăcere.

— Taică părinte, zise cam stingherit unul cu căciulă mare,—în sat se vorbeşte de sînţia-ta că n'ai fi popă daplin... şi noi am venit să te întrebăm, să vedem ce zici...

— Da' ce-mi lipseşte, de nu sînt popă deplin?—întrebă Artemie. Că haine preoţeşti am, păr lung am, barbă am, de slujit ştiu să slujesc... şi sînt şi duhovnic. Ce-mi mai trebue?

— Auz' că n'ai preuteasă...

— Preuteasă n'am, da' asta nu înseamnă că nu sînt preot ca toţi preoţii. Că dacă n'aşi fi fost, nu m'ar fi trimis părintele Director la potropopu' cu hîrtie aici.

Oamenii se muiară numaidecît, ba unii dintre ei îşi plecară chiar ochii în pămînt, ruşinaţi.

— Nu-l lăsaţi, mă, să vă tragă iar pă sfoară!—se auzi deodată un glas gros şi răguşit. Era glasul unui vlăjgan mare din grămadă, care se vede că-i purta pe ceilalţi de nas şi-i aţîţase să-l gonească pe Artemie din Giţiţa.—Nu ne lăsăm noi să fim înşelaţi de orice călugăr de pe drumuri!—urmă el. Nouă ne trebue popă cu prioteasă!

— V'o fi trebuind, tăiculiţă... Să-l căutaţi şi să-l găsiţi cu preoteasă,—că eu mă duc cu Dumnezeu de unde am venit!

Cînd Artemie, tulburat peste măsură, vru să intre în casă, un ţăran, care stătuse mai la o parte, se apropie de el şi-i şopti la ureche:

— Părinte, dacă vrei să te însori, am eu o fată văduvă... Are două pogoane dă pămînt, o vacă, doi cai... şi v'o cinsprece oi rămase dela bărbat' su, că are şi copii...

— Duceţi-vă la Dumnezeu, blestemaţilor! Atunci să mai vedeţi voi popă... cînd m'oi însura eu!

Intrînd pe poarta metocului, Artemie rămase cu gura căscată: fratele Averchie îşi încărca buclucurile într'o căruţă, gata de plecare.

— Da' ce-i, frate Averchie?

— Ce să fie! M'o fi pîrît cineva de pe-aici cu ceva la părintele stariţ, că văz că mi-a trimis căruţa mănăstirii, să mă 'ntorc la metanie.

— Vasăzică, ai isprăvit-o cu borşul?

— Dacă şi-a vîrît Dracu' coada în el... Da' cu sfinţia-ta ce-i?

— Şi eu, am isprăvit-o cu parohiile.

— Taman bine! Ne întoarcem amîndoi la mănăstire, cum ne-a rînduit dela început Dumnezeu, că lumea nu-i de noi...

* * *

Şi astfel cei doi tovarăşi, pe care o toană iute şi tainică a soartei îi despărţise cîtăva vreme, s'au găsit iarăşi la un loc şi au început iar viaţa lor tihnită de mai înainte.

Artemie ceteşte Vieţile Sfinţilor cu glas tare ca să asculte şi Averchie, iară Averchie pregăteşte mîncări bune din peştele prins de Artemie, ca să mănînce amîndoi. Artemie dă jumătate din tainul lui de ţuică lui Averchie, iar Averchie—jumătate din tainul de vin, lui Artemie. Pe deasupra, Averchie i-a ertat datoria lui Artemie de bani, pe care îi dăduse din cîştigul dela borş. Numai cînd şi cînd, aducîndu-şi aminte de scurta lor trecere prin viaţa lumească, rămîn puţin pe gînduri,—apoi se uită unul la altul:

— Şi zi aşa cu borşul, frate Averchie!

— Şi zi aşa cu parohia, părinte Artemie...

Ieromonahul **Damian Stănoiu**

Eterna revenire

Articolul d-lui Petre Marcu: *„Psihanaliza judiciară"* apărut în numărul din Octombre 1926 al *„Vieţii Romîneşti"*, mi-a procurat o mare plăcere. Aceasta pentru simplul motiv că d. Marcu a sezisat spiritul psihanalizei, fapt ce l-am descoperit pentru prima oară în literatura romînească.

Psihanaliza nu e o ştiinţă care se poate învăţa aşa de uşor teoretic. Fără aplicaţie practică, ea pare de multeori absurdă sau, cel puţin, nu poate convinge pe deplin. D. Marcu se vede că a încercat să o aplice şi de aceia a şi înţeles-o sau, cel puţin, a înţeles atît cît l-a interesat şi cît a putut experimenta în domeniul d-sale.

Ca unul ce mă ocup demult cu această specialitate, îmi permit să mă opresc asupra unui simptom expus în articolul sus-citat şi care face parte, cum zice d-sa, din fenomenul „eternei reveniri" a lui Platon şi Nietzsche.

E vorba de mecanismul intim de producere al acelei tendinţi ce-l mînă pe criminal să dea mereu tîrcoale locului unde a săvîrşit o crimă; criminalul e silit să asculte de un imbold tainic, deşi îşi dă, poate, seama de primejdie.

Arta e şi ea un tic, deşi un tic frumos şi calmant. O numim aşa pentrucă şi ticul se bazează pe acelaşi mecanism: e o reproducere, cel puţin fragmentară, a unei tendinţi sau a unei situaţii vechi. Acelaşi lucru îl putem spune despre ideia fixă, ob-

sedantă, care nu e decît un tic ideatoriu.[1] Majoritatea psihonevrozelor se bazează pe fenomenul unei reveniri parţiale, fragmentare, deghizate, simbolice în legătură cu o traumă psihică (Freud) din trecut.

Revenirea e un fenomen de apărare contra unei tensiuni psihic-afective prea mari. Prin revenire descărcăm o parte din acea tensiune printr'o serie de şocuri descrescînde; prin revenire ne desensibilizăm după cum ne desensibilizăm şi faţă de toxine prin fenomenul obişnuinţei, adică al adaptării.

Dacă ne gîndim acum la criminalii noştri, care simt nevoia să se reîntoarcă la locul crimei, am putea spune că în sufletul lor se petrece acelaşi fenomen, adică încearcă să se obişnuiască cu fapta ce au săvîrşit-o. Ei vor trece de-atîtea ori pe la locul crimei până cînd nu vor mai simţi nici un şoc, adică până cînd nu le va mai face nici o impresie, dovadă că au asimilat complect fapta. In acelaşi fel ne vindecăm, de altfel, şi de o dragoste acută. Aceiaşi soartă o are şi un spirit, o glumă bună: cînd o auzim pentru prima oară ridem din suflet, a doua oară zîmbim numai, iar a treia oară ne lasă cu totul reci.

Dacă aceasta ar fi o explicaţie a „revenirii", aceasta nu însemnează că procesele psihice sînt aşa de simple, cu alte cuvinte că am destrămat fenomenul până în cele mai mici amănunte. Nu, revenirea e un simptom şi, ca toate simptomele, reprezintă şi ea un punct nodal unde se încrucişează mai multe curente sufleteşti.

Revenirea criminalului e şi o tendinţă de autodenunţare; aci aflăm articulaţia acestui simptom cu un al doilea ce-l întîlnim la criminali: uitarea corpurilor delicte, cu tot sîngele rece ce-l păstrează ei, în aparenţă. Revenirea şi uitarea „cărţii de vizită", cum se zice, fac parte din acelaşi complex.

Criminalul stă subt influenţa a două instanţe psihice: una care ordonă crima, cealaltă care e contra ei. In momentul crimei primează întâia instanţă, care se şi relaxează odată cu satisfacţia. Din acest moment creşte a doua şi îşi cere şi aceasta satisfacţia, adică cere pedepsirea crimei. Aceasta o încearcă prin faptul că-l sileşte pe criminal să lase semne după care ar putea fi recunoscut, pe de altă parte îl mînă în spre locul crimei caşicum ar vrea să spue: „eu sînt!"

Cu alte cuvinte face impresia că „eul" criminalului se scindează în două „euri"[2] care se comportă fiecare după alte norme, după alte principii care se bat cap în cap. Un „eu" îl pune să săvîrşească o crimă, celălalt îl denunţă.

Acest lucru nu e greu de înţeles, dacă ne dăm seama, că în general, personalitatea noastră, a fiecăruia din noi, e compusă

1 Vezi dr. C. Vlad şi dr. D. Em. Paulian: Fenomenul lui Schwarz şi Meyer, nistagmusul, analogii psihice, Spitalul 1923.

2 Vezi şi cartea mea: In domeniul inconştientului (Psihoanaliză), Mart, 1926.

din două euri și anume din unul individual și unul social. Acesta din urmă e echivalent cu ceiace numim *cuget* sau *conștiință*. Această conștiință lucrează în psihicul nostru ca forță străină, o forță care reprezintă interesele societății și nu pe cele individuale. Conștiința lucrează ca o forță străină individului pentrucă într'adevăr e străină de el; ea e plantată în sufletul lui de către societate prin primii ei reprezentanți care sînt în mod obișnuit, părinții.

Să ne oprim puțin asupra genezei acestei conștiințe, a acestui „eu" social din sufletul nostru.[1]

Individul de astăzi nu mai e singuratic ca pe vremea cavernelor. Individul de astăzi face parte integrală dintr'un organism mai mare, care se numește societate. Nietzsche aștepta să apară „*supraomul*" ca verigă mai superioară în lanțul zoologic, supraomul, ca să-l moștenească pe „omul" de astăzi. Geniile înclinau să se decreteze pe ei de astfel de supraoameni, — iluzie grandomană![2] Supraomul există demult, încă de pe cînd s'au pus bazele societății căci ea e „el".

Societatea e un organism cu spații intercelulare foarte mari, celulele sînt indivizii. Societatea s'ar putea numi „*supraom*", sau mai bine poate: „*metanthropos multicellularis*", dacă e numai decît să-i dăm un nume zoologic. Indivizii de astăzi nu mai pot trăi singuratici și cine încearcă așa ceva (criminalul și nebunul) e eliminat din organismul social, adică fagocitat.

Dacă celulele dintr'un organism animal au ajuns, după atîta timp de conviețuire la o armonie, la un echilibru mai mult sau mai puțin stabil și dacă interesele celulei nu se prea ciocnesc cu cele ale colectivității, adică ale organismului întreg—nu tot astfel se prezintă situația în organismul social, care e de dată relativ recentă și unde ne aflăm încă în faza conflictelor dintre individ și societate. Aceasta și-a făurit o serie de legi, care caută să stăvilească tendințele individuale și, îndeosebi, pe cele ce izvorăsc din ceiace se cheamă „principiul plăcerii" (Freud) după care ar vrea să trăiască individul. Codicele acestor legi se numește *morală*. Această morală i se infiltrează de mic copilului în suflet. Mereu aude „să nu faci!", „să nu guști!", „să nu iai!", „nu e bine", „nu e frumos" etc. etc... Dar nu numai prin audiție ci și prin observație, căci, văzînd copilul că lucrul cutare nu se face sau că cine îl face, îl face numai pe furiș sau că e pedepsit, deduce și el că nu trebue să se facă.

Această morală a societății, reprezentată la început prin părinți, aceste voci ce le aude individul mereu, și le asimilează cu timpul și începe să le audă răsunînd în suflet cașicum ar fi ale sale proprii și le numește *cuget* sau *conștiință*. Această conștiința, care reprezintă interesele societății e puntea ce-l leagă

1 Vezi mai pe larg în cartea mea citată.

2 Natura nu prea obișnuește să-și clădească „spețe" pe organisme șubrede.

pe individ de societate. Conștiința e artera prin care se face circulația comună, ea e sistemul nervos imaterial, ce ne leagă pe unii de alții. *Conștiința e un reprezentant, o ambasadă a societății în individ, ea e glasul altuia, e o asistență străină ce ia parte la toate actele noastre.* Conștiința e „eul social" din noi.

Din cele expuse, ni se pare destul de evident că eul social nu e înăscut, ci e pe deplin un produs al societății. Dacă am lua un copil născut din doi europeni și l-am duce în Indii de exemplu ar ajunge și el cu timpul să-și simtă conștiința încărcată dacă i s'ar întîmpla să înghită un păr de vacă sacră. Se zice că unii se simt așa de nenorociți de pe urma unei astfel de „crime" încît se lasă să fie fierți în ulei clocotit pentru a-și ispăși „păcatul". Dar se întîmplă și la noi la țară să se îmbolnăvească cineva numai pentrucă „s'a înfruptat" în post și pe urmă zice că „nu i se arată". Frica de păcat îi inhibă secrețiile gastrointestinale astfel că, pentru ei, alimentele devin adevărate toxine.

Dacă acest eu social nu-l moștenim prin naștere, aceasta înseamnă că nu e fatal ca o hidrocefalie și deci că societatea (începînd cu părinții) e responsabilă de eul social al unui individ. Pe socoteala eredității nu-l putem pune decît pe celalalt „eu" al individului, adică pe „eul individual", care reprezintă toate tendințele primitive, imanente organismului viu. El reprezintă de fapt aceleași tendinți ce le întîlnim și la planta ce-și resfiră frunzișul în ploae și soare, complect nepăsătoare de soarta buruenilor ce se veștejesc în umbra ei. Pe acest eu nu-l întîlnim in stare pură decît la copil—fără să mai vorbim, bine înțeles, de animal. Copilul îl reprezintă pe primitivul cavernelor cu tendinți la o viață nestînjenită de nimic. Ca și primitivul, copilul vrea să facă tot ce-i procură lui plăcere. El nu admite nici o piedecă în cale și, dacă o întîlnește, reacționează cu furie și dușmănie și tinde să se răzbune. Ne putînd aceasta se descarcă cel puțin prin plîns, amînînd eventual rәsbunarea pe cînd va fi „mare".

După aceste principii ale copilului, respectiv ale omului primitiv, se orientează criminalul. Eul lui individual îl împinge să calce totul în picioare ce-i stă în drumul spre plăcere. Dar ori și cît de criminal ar fi el, cu alte cuvinte, orișicît de neînfrînat ar fi „eul" lui individual, totuși în sufletul lui s'a plantat ceva și din morala societății, ceiace înseamnă că și criminalul are un „eu" social, o conștiință care, *și* dacă nu e o ambasadă recunoscută de către individ, ea funcționează totuși, cel puțin, ca nu spion care lucrează pe furiș, fără știrea individului.

Acest spion îl denunță, acesta îl face să uite „corpurile delicte" sau să se reîntoarcă la locul crimei.

Dacă la început am spus că „revenirea" e un fenomen de apărare contra unei tensiuni psihic-afective prea mari, din partea a doua s'a putut destul de bine observa, cred, că acea tensiune se datoreşte „eului social" care, deşi e mai puţin dezvoltat în sufletul criminalului, nu lipseşte însă niciodată cu desăvîrşire. Pe acest aliat al societăţii trebue să se bazeze judecătorul instructor psihanalist şi deci să înveţe a descifra şoaptele discrete, gesturile furişe ce i le trimite eul social al criminalului.

Dr. C. Vlad

Bucureşti, 29 XI 926

O cucerire deplină

In toate domeniile de cercetare a lumii rămîn probleme încă nedeplin cunoscute, chiar lăsînd afară de cîmpul preocupărilor marea problemă a naturii (esenţei) materiei şi energiei, în care ştiinţa cedează pasul metafizicii.

Dintre problemele asupra căror s'a îndreptat cu mai multă atenţie cercetările învăţaţilor dela Newton încoace, acea asupra modului de transmitere a razelor de lumină dela isvorul lor (soare, fulger, foc, etc.) până la ochiul nostru, a fost limpezită, chiar acum un secol, de descoperiri uimitoare.

Ipoteza lui Newton, că din corpul luminos pornesc părticele care ajung de aţiţă nervul ochiului nostru, a fost înlăturată din ştiinţă, prin dovezile experimentale care au sprijinit concepţia propagării luminii prin unde eteriene. A rămas în discuţie numai natura mediului de propagare, numit *eter* şi asupra cărui se îndreaptă şi astăzi cercetările fizicienilor.

Descoperirile tot mai surprinzătoare făcute în domeniul electricităţii şi magnetismului, au născut bănuiala că între aceste forţe şi natura prefacerilor care produc unde luminoase, sînt înrudiri. Iar acum 60 de ani, marele fizician englez Maxwell (1831—1879) a şi formulat o teorie pe baza căreia calculele l-au condus la concluzia că: lumina nu este decît o modalitate a undulaţiilor electromagnetice. Adică: dintre nenumăratele unde care pornesc din tulburările descărcărilor electrice, cele de lumină n'au altă caracteristică decît lungimi de undă între anumite limite.

Intre valurile ce se produc în apa liniştită prin căderea unei pietre, cele mai aproape de sguduirea produsă de piatră sînt cele mai mari şi cu cît valurile sînt mai departe de locul de origină, cu atît sînt mai puţin înalte, mai slabe, până se sting cu totul. Intre un val şi celălalt e o diferenţă neînsemnată, scă-

derea se face pe nesimţite nu numai în înălţime ci şi în putere.

Dacă am constata că numai până la o anumită putere (intensitate) valurile pot mişca un corp plutitor (de exemplu un butuc de lemn de zece kgr.) am spune că lemnul e sensibil numai acestor valuri.

Din numărul enorm de valuri ce se propagă în eter, ochiul nostru e sensibil numai pentru un mic număr: aceste valuri ne dau impresiunea de lumină. Toate celelalte valuri, fie mai înalte, fie mai slabe, lasă ochiul nesimţitor. El rămîne orb acestor valuri eteriene, cum urechea rămîne surdă la valuri aeriene mai mari sau mai mici decît anumite limite între care nervii noştri acustici sînt impresionaţi.

Propagarea undelor lichide sau aeriene ori eteriene nu însamnă o deplasare de molecule dela centru către periferie, precum şerpuirea unei frînghii întinse pe care o lovim la mijloc, nu însamnă deplasare de părticele de cinepă dela un capăt la altul al frînghiei. Moleculele mişcate oscilează ca nişte penduluri şi oscilaţia uneia atrage pe a celor vecine, numai că începutul mişcării acestora are o întîrziere. Un lemn ori un paiu prins de valurile produse de căderea pietrei în apă, nu este împins în lături, ci numai se ridică şi se coboară în acelaşi loc.

Acelaşi lucru se întîmplă în eter: oscilaţii pendulare, mai repezi ori mai încete şi provocînd unde mai mari ori mai înguste. Se numeşte lungime de undă lichidă distanţa dintre creştele a două valuri vecine. Fizica are mijloace de a determina şi lungimea undelor aeriene şi eteriene. Socotind lungimea undelor şi repegiunea propagării, se poate afla iuţeala oscilaţiilor. Prin aceste măsurători, în care ingeniozitatea concepţiilor şi a mijloacelor de verificare e mai presus de orice închipuire, fizica a pus stăpînire pe întreg domeniul undulaţiilor eteriene, începînd dela cele care au zeci şi sute de kilometri lungime, până la cele care aproape se pierd, neavînd nici o milionime de milimetru.

Mai jos voiu arata succesiunea descoperirilor şi mijloacele prin care s'au putut măsura lungimile de undă şi deci iuţelile oscilaţiilor, precum şi cîteva din efectele, până acum constatate, ale acestor raze asupra corpurilor brute sau organizate. In această expunere mă slujesc mai cu samă de prefaţa pe care profesorul francez Ch. Fabry o face traducerii lucrării lui Th. Lyman despre *Ultra-violet* şi publicată în „Nouvelle collection scientifique" de subt direcţiunea lui Emil Borel.

Afară de admiraţia pe care o deşteaptă cunoaşterea cît de superficială a concepţiilor ce au condus la aceste descoperiri, strădănuinţa pe care o pleiadă de cercetători au pus-o în explorarea acestui vast domeniu al întunericului, e încă o dovadă cită pasiune nobilă pun apostolii adevărului obiectiv în aflarea legilor care cîrmuesc Universul.

*
* *

Pentru mai lesnicioasă înţelegere a celor ce urmează, să reamintesc ce înseamnă o *octavă* în vibraţiile sonore şi eteriene.

Cînd o lamă de oţel vibrează cu 16 oscilaţii pe secundă, urechea noastră e iritată de aerul pus în mişcare undulatorie şi avem impresia unui sunet foarte jos (grav). Iuţind vibraţiile, sunetul se întăreşte şi devine cu atît mai ascuţit (înalt), cu cît numărul vibraţiilor e mai mare şi lungimea undelor mai mică (valurile mai apropiete unul de altul). La 32 de oscilaţii pe secundă se percepe un sunet în acord cu cel produs de cele 16 vibraţii. Intervalul de unde dintre 16 şi 32 e prima octavă. A doua octavă începe cu 32 şi se termină cu 64 vibraţii pe secundă, a treia cu 64 şi sfîrşeşte cu 128; a patra sfîrşeşte cu 256, a cincea cu 512 şi aşa mai departe. Deci o octavă cuprinde sunetele produse de un număr de undulaţii şi numărul îndoit al lor. (In muzică prima octavă e socotită dela 64 vibraţii în sus). O undă din cele 16 pe secundă are lungimea cam de 20 metri, iar una din cele 32 are lungimea pe jumătate, una de 64 lungimea un sfert de metru şi aşa mai departe, adică pentru fiecare gamă numărul de vibraţii se dublează, iar lungimea de undă se înjumătăţeşte.

Era stabilit demult că lumina străbate spaţiul cu iuţeala de 300.000 km. pe secundă şi că pasul (lungimea de undă) a mulţimii de vălurele a eterului e diferit. Undele mai mari tremură de mai puţine ori ca acele scurte, care trebue să facă mai mulţi paşi spre a se ţine la drum cu cele mai lungi. Aceşti paşi sînt însă aşa de mici, că măsurătoarea cu milimetrul ar da cifre greu de cetit. De aceia fizicienii, caşi biologii pentru microbi, au introdus ca unitate de măsură *micronul*, adică miimea de milimetru.

Cîtă vreme razele de lumină merg prin vidul interstelar ori prin aer, nici una din undele ce le constitue nu întîrzie pe drum. Dacă facem însă ca lumina să treacă prin o prizmă de cristal, ori o picătură de apă, razele cu pasul mic sînt abătute din drum şi lumina se desface în mai multe făşioare, dînd 7 culori diferite: culorile curcubeului sau *spectrul solar*. Razele cu lungimi de unde diferite, impresionează deosebit retina ochiului nostru.

Fizicienii nu s'au oprit la analizarea condiţiilor de producere a spectrului, nici la numărătoarea lungimilor de undă şi a numărului de vibraţii, ci au întins cercetările şi asupra proprietăţilor acestor diferite raze. Biologia a tras chiar numeroase învăţăminte din folosirea aparatelor ce desfăşură spectrul solar, iar chimia a ajuns la un incomparabil mijloc de analiză a corpurilor nu numai de pe pămînt ci şi din stele.

Se stabilise între altele—ca să rămîn în cadrul articolului de faţă,—că cele mai lungi unde pe care le vede ochiul nostru, acele ce dau roşul cel mai întunecat, dela marginea spectrului, au 408 trilioane de vibraţii, pe cînd cele dela extremitatea cealaltă, la limita violetului, au 760 trilioane vibraţii. Unda ce ne dă impresia de roş are cel mult 0,0008 milimetri sau 0,8 mi-

croni, pe cînd cea care termină violetul abia are 0.0004 milimetri sau 0,4 microni.

Folosind procedeul de a grupa undulaţiile în game, am putea spune că ochiul nostru e impresionat de o gamă de vibraţii eteriene.

Cercetările făcute în cîmpul spectrului solar au recunoscut că sînt şi unde mai lungi de 0,8 microni, adică dincoace de roş şi mai scurte ca 0,4 microni, adică dincolo de violet. Cu un termometru sensibil, purtat prin faţa spectrului solar, se constată o urcare a temperaturii dela violet către roş. Ba, ceiace este mai interesant, urcarea continuă şi dincoace de roş, unde ochiul nu mai vede nimic. Dacă undele din ce în ce mai lungi ale spectrului sporesc temperatura şi infraroşul continuă s'o sporească, este evident că sînt în acest cîmp şi unde de lungimi mai mari, ce vin dela soare, dar nu impresionează ochiul.

Cu placa fotografică se constată contrarul: roşul n'o impresionează. Sensibilitatea ei e cu atît mai mare cu cît ne apropiem de violet şi ea rămîne sensibilă şi dincolo de violet, în ultraviolet.

Ştiinţa căpătase, în placa fotografică şi termometru, instrumente care vedeau în cîmpul pe care ochiul nu deosebea nimic. Până unde se întinde cîmpul razelor în ambele părţi ale spectrului solar, experienţa a fost multă vreme neputincioasă a ne arăta. Progresele treptate ale fizicei au tot întins măsurătoarea acestor raze obscure şi s'a aplicat procedeul grupării lor în game, cum se vede din tabloul de mai jos, luat după fizica lui I. Tillieux (ed. 1925). Cum s'a ajuns la constituirea acestui tablou, în care nu este nici un interval necunoscut fizicienilor, voiu arăta succesiunea descoperirilor, după Ch. Fabry, pomenit mai sus.

* * *

Pentru radiaţiile infraroşii, s'au folosit termometre tot mai sensibile şi mai ales aparate termoelectrice de milioane de ori mai sensibile decît epiderma noastră. In măsura perfecţionării acestor aparate, s'au constatat unde pornite dela soare de 6 ori mai lungi ca undele ce dau lumina roşie, iar în spectrul obţinut dela unele izvoare artificiale de lumină s'a ajuns la unde de 300 microni, adică 3 unde pentru un milimetru. Radiaţiile infraroşii se întind deci pe 8 octave, pe cînd cele luminoase nu împlinesc nici una.

Această prelungire a cunoştinţelor în domeniul infraroşului n'a atins graniţele, numai că trebuiau cercetate alte forţe producătoare de unde eteriene, decît acele pornite din corpuri luminoase şi anume în energia electrică. Impulsul a venit după ce Clerk Maxwell a stabilit legătura strînsă între fenomenele electro-magnetice şi radiaţiile luminoase.

La 1888 Hertz (1858—1894) a reuşit să dea sarcinelor e-

Diversele soiuri de unde electromagnetice

Numele	Octava	Numărul vibraţiunilor pe secundă	Lungimea de undă
Unde hertziene		1	300.000 km.
	1-a	2	150 000 "
	2-a	4	75.000 "
	3-a	8	37.500 "
	4-a	16	18.750 "
	5-a	32	9 375 "
	10-a	1 024	290 "
	15-a	33 000	9 "
	20-a	1.050.000	290 metri
	25	33.600.000	9 "
	30-a	1.070.000.000	28 centimetri
	35	34.000.000.000	9 milim.
	40	1.100.000.000.000	0.275 "

Numele	Octava	Numărul vibraţiunilor pe secundă	Lungimea de undă
Unde calorice: unde infraroşii	40-a	1.100 bilioane	275 microni
	41	2.200 "	126 "
	42	4.400 "	68 "
	43	8.800 "	34 "
	44	17.600 "	17 "
	45-a	35.200 "	8.5 "
	46-a	70.400 "	4.26 "
	47	141 trilioane	2.15 "
unde luminoase	48-a	282 "	1,07 "
unde ultraviolete	49-a	563 "	0.53 "
	50-a	1.125 "	0,265 "
	51	2.250 "	0,132 "
	52	4.500 "	0,066 "
	53	9 patralioane	0.033 "
	54	18 "	0,0165 "
	55	36 "	0,0082 "
Raze gama; Raze X şi raze gama	56	72 "	0,0041 "
	57	144 "	0,002 "
	58-a	288 "	0,001 "
	59	576 "	0,5 milimicr.
	60	1,15 cinciliioane	0,26 "
	61	2,3 "	0.13 "
	62	4.6 "	0,065 "
	63	9,2 "	0.032 "
	64	18 4 "	0,0165 "
	65	36.9 "	0,0082 "
	66	73,5 "	0,0041 "
	67	146 "	0,002 "
Inexplorat			

lectrice o mişcare alternativă şi să constate unde electrice a căror lungime de val se cifra nu în microni, ci în centimetri şi metri. De aici a pornit telegrafia fără fir, care prin lucrările lui Branly şi aplicaţiile lui Marconi, a atins perfecţia şi utilitatea pe care i-o cunoaştem.

Paralel cu perfecţionarea acestui nou mijloc de comunicare între oameni, aparatele producatoare de unde au aruncat, în mediul cosmic eterian, valuri din ce în ce mai lungi; aşa că numai cîteva game rămîn până la unda maximă de 300.000 km. După rezultatele de până acum, problema se reduce numai la întărirea aparatelor emiţătoare de unde.

In domeniul undulaţiilor infraroşii, fizica a atins cele mai neaşteptate rezultate.

Rămăsese mai misterios domeniul dintre cele mai scurte undulaţii electrice şi cele mai lungi ale infraroşului. Prin procedeurile folosite de telegrafia fără fir s'a ajuns la unde electrice de 0,2 milimetri, pe cînd cele mai scurte constatate în infraroşul spectral aveau 0,3 mm..

In domeniul ultra-violetului cercetările au fost mult mai anevoioase din pricină că aceste radiaţii cu pas mic sînt lesne oprite în drum de corpurile prin care trec. Termometrul nu ne poate da decît rezultate neînsemnate, singurul auxiliar sensibil era placa fotografică. Dar cu plăcile obişnuite, nădejdile puse în ajutorul fotografiei s'au arătat minime. Pentru raze mai mici de 0,35 microni şi placa fotografică devine oarbă, deci trebuia părăsită, pentru că sticla absoarbe undulaţiile mai scurte. Din fericire natura a pus la dispoziţia cercetătorilor cvarţul, care rămîne transparent şi la lungimi de undă mai mici de 0,35 microni. Se ştie că razele ultra-violete folosite în tratamentul medical se capătă în lămpi electrice de cvarţ.

Folosirea cvarţului pentru cercetarea razelor ultra-violete venite dela soare n'a mers mai departe de lungimi de undă subt 0,29 microni, din pricină că undele mai scurte pornite din soare sînt absorbite de ozonul care se găseşte în atmosferă. Aceasta e pentru noi un mare noroc, căci razele cu lungimi de unda scurte distrug vieţuitoarele. In schimb arcul electric şi scînteile descărcărilor ni le oferă în cantităţi mari şi lesne de supus experienţelor.

S'a ajuns până la 0,2 microni, adica o nouă octavă de unde a intrat în domeniul cunoştinţelor şi trebuinţelor noastre. De aici înainte parcă natura inventase toate greutăţile, pentru a ne ascunde misterele. Plăcile fotografice refuzau orice serviciu, deveniseră şi ele oarbe. Cristalii de cvarţ îşi pierduse transparenţa; aerul însuşi e opac pentru asemenea unde.

Nici în faţa acestor greutăţi, care păreau insurmontabile chiar celor mai încercaţi fizicieni, omul de ştiinţă întreprinzător nu s'a oprit; însă la asaltul contra noului întuneric au rămas tare puţini luptători. Mai întâiu Schuman, apoi Lyman, de a căror nume rămîn legate mari descoperiri în acest domeniu, au deschis lupta. Au recunoscut că lipsa de sensibilitate a plăcilor era datorită opacităţii gelatinei, care opreşte razele. Prepararea plăcilor fără gelatină a cerut multă muncă şi ingeniozitate. A doua greutate era să găsească alt cristal de înlocuire a sticlei şi cvarţului. După cercetări în care ingeniozitatea şi munca stăruitoare au depăşit orice închipuire s'au făcut clişee fără gelatină pe plăci de fluorină. Dar aceasta nu era de ajuns pentrucă şi aerul punea piedică undelor. Trebuia înlăturat şi el. Experienţele urmau a fi făcute în vid. Schumann reuşi a împinge cercetările până la lungimi de undă de 0,12 microni, cam de 3 ori mai scurte ca cea mai scurtă undă vizibilă.

Altă greutate: de aici înainte şi fluorina refuză serviciul, devine opacă. Orice fel de prizme ori lentile devin inutilizabile. Singur vidul perfect, adică eterul aproape deplin neîmpregnat cu molecule materiale, mai rămîne transparent pentru raze aşa de scurte. Dar pe ce să le prinzi, cum să le măsori lungimile de undă ?

Greutăţile de explorare sînt aşa de mari că vreme de 20 de ani nici un fizician n'a reuşit să le încovoae. Lyman, autorul lucrării pomenite despre Ultra-Violet, s'a gîndit să facă spectroscopie în vid, fără prizme ori lentile. Avea în adevăr un mijloc: folosirea oglinzilor de metal. Compatriotul său Rowland descoperise un minunat mijloc de a separa radiaţiile după lungimea lor de undă. Acest mijloc întrece şi prizmele şi lentilele şi consistă în a face o reţea de sgîrieturi paralele şi la aceiaşi depărtare pe oglinzi de metal. Lucru foarte simplu în principiu, dar în practică de o realizare foarte anevoioasă, pentrucă sgîrieturile trebuiau făcute aşa de fine şi de dese că pe o suprafaţă cam cît latul mînii trebuiau trase 100.000, iar depărtarea trebuia a rămîne perfect egală.

Cu astfel de reţea aşezată în vid Lyman a împins cîmpul descoperirilor până la lungimea de undă de 0,05 microni, întinzînd domeniul cunoscutului cu încă o octavă.

In sfîrşit fizicianul american Milikan, cu scîntei ce ajungeau tensiunea de un milion de volţi în vid, a ajuns până la unde de 0.01 microni (adică de 100.000 unde pe 1 milimetru, deci de 40 ori mai scurte ca cele violete). Fizica stăpînea 5 octave dincolo de violet.

Domeniul neexplorat rămînea însă imens, dacă ne gîndim că în acest domeniu se găseau desigur şi razele descoperite de Röntgen acum 14 ani. Aceste raze, care au ajuns toate curînd la o întrebuinţare foarte fericită, şi de care ştiu astăzi şi ţăranii noştri din cele mai depărtate regiuni, nici nu se reflectau, nici nu refractau, nici nu le împrăştia chiar reţeaua Rowland. Ele continuau a rămîne raze X, adică necunoscute în natura lor undulatorie.

Razele X se propagă în linie dreaptă, străbat prin corpuri

opace, produc prefaceri în organisme, impresionează plăcile fotografice...

Tot arsenalul opticei: prizme, lentile, oglinzi, lame subţiri, reţele, nimic nu zdruncina misterul acestor ciudate raze. O singură slăbiciune li se constatase: erau absorbite de deosebite substanţe. Această slăbiciune a dat impuls la numeroase cercetări. Primele cercetări au ajuns la constatarea că razele X caşi cele luminoase şi ultra-violete nu sînt omogene, ci cuprind o serie de undulaţii simple, fiecare probabil cu anumite proprietăţi caracteristice, dar care rămineau încă necunoscute. Deaceia practicienii s'au mulţumit a le clasa în raze moi (puţin străbătătoare şi deci absorbabile) şi raze dure (foarte pătrunzătoare).

Ingeniozitatea unui fizician german *Laue* a adus în domeniul experienţelor şi aceste radiaţii ciudate. El a dovedit natura undulatorie a acestor raze, care se găsesc în prelungirea scării ultra-violetului, avînd însă lungimi de undă aşa de mici că chiar reţelele Rowland nu sînt destul de fine pentru a le ţine calea şi a le risipi.

Natura s'a însărcinat însă a ne pune la dispoziţie un mijloc fin de cercetare. Dar, pentru a-l înţelege, e nevoe să deschidem o paranteză.

Pela 1850 Bravais, fondatorul cristalografiei, a formulat o teorie a cristalizării. Pentru a se forma un cristal, zicea el, trebue ca moleculele corpului să se aranjeze simetric în cele 3 direcţii ale spaţiului.—Această idee pecît de simplă pe-atît de genială, a condus cercetările cristalografilor şi fizicienilor, contribuind în largă măsură, şi ea, la confirmarea existenţei moleculelor. Deosebirea între un corp cristalizat şi altul amorf constă, prin urmare, în distribuţia simetrică a moleculelor în cel dintăiu şi distribuirea fără nici o regulă în cel de-al doilea. (S'a scris pe vremuri în această revistă despre *cristali lichizi*...).

Distanţa între moleculele simetric aranjate este, cum lesne se poate bănui, aşa de mică încît trebue cîteva milioane de intervale pentru a ne da măsura unui milimetru. Ce reţea mai minunată se putea închipui decît acea pe care natura ne-o punea la dispoziţie ?

Oul lui Columb! Decît a trebuit ingeniozitatea unui Laue pentru a pune reţeaua la încercare pentru razele X. Şi experienţele au verificat prevederile.

Două ciştiguri a realizat deodată ştiinţa. Teoria lui Bravais primea o admirabilă şi definitivă confirmare şi misterul razelor X era descoperit. O pleiadă de fizicieni din toate ţările s'au pus pe treabă. Din cercetările lor s'a stabilit nu numai lungimile de undă a mănunchiului mare a acestor raze; dar „în acelaşi timp s'a găsit cel mai preţios mijloc de analiză a structurii moleculare şi aceste raze X—pe care medicii le utilizaseră de-atîtea-ori pentru examinarea scheletului nostru şi a organelor noastre —arătau fizicienilor scheletul molecular şi chiar atomic al cristalilor" (Ch. Fabry).

—

Cu razele X intrăm însă într'un domeniu, în care măsurătorile undelor cu micronul dădeau iarăşi cifre greu de cetit. S'a propus şi admis o nouă unitate de măsură, adică *angströmul*, care e o zece miime de micron.

Cele mai scurte unde ultra-violete studiate de Millikan au cam 100 angströmi; lungimea undelor razelor X se eşalonează între 12 din aceste unităţi pentru razele cele mai moi şi 0,05 pentru razele cele mai tari, iar pentru a străbate un milimetru le trebue 200 milioane de paşi (vibraţii).

Dar sînt cum se vede din tablou şi raze mai scurte. Aceste sînt razele *gama* pe care le produc substanţele radio-active. Acestea formează şi ele o serie, care scapă şi piedicilor pe care le pot pune reţelele cristaline.

Rămînea însă un vast gol de cercetat; acel dintre raze cu lungimea de undă de 100 şi 2 angströmi, adică pe o întindere de 3 octave. Undele din acest domeniu erau prea mărunte pentru a se analiza cu reţeaua Rowland, prea mari pentru reţeaua cristalină. Apoi şi producerea lor era foarte anevoioasă.

„Criză de producţie, criză de transport, dificultăţi de analiză, toate obstacolele par că s'au acumulat în regiunea care separă razele X de ultra-violetul extrem".

„Exploatarea s'a început cu succes, golul e aproape implinit, aşa că azi sînt explorate 15 octave dincolo de spectrul vizibil".

„Astfel: dela extremitatea razelor X până la imensele unde ale telegrafiei fără fir, dela undele aşa de mărunte că trebue să facă sute de milioane paşi pentru a străbate un milimetru, până la acele care încing pămîntul din cîţiva paşi, domeniul radiaţiilor e continuu şi noi putem, din o simplă aruncătură de ochi, să le contemplăm întinderea şi frumuseţea. Razele gama care traversează metalele cele mai grele, razele X care trec prin corpul omenesc, razele ultra-violete pe care le opreşte cea mai subţire pătură de materie, undele luminoase căror le datorăm toate senzaţiile vizuale, razele infraroşii prin care se face cea mai mare parte din schimburile de căldură între corpuri, marile unde electrice care încunjură pămîntul, până la antipozi, toate aceste, cu mijloace de producere deosebite, nu sînt decît unul şi acelaşi lucru, fără altă deosebire decît iuţeala mai mult ori mai puţin mare a vibraţiilor, dar cu o surprinzătoare varietate de proprietăţi. Poate afară de una din frontiere, exploratorul şi-a împlinit sarcina; nici o parte din domeniul radiaţiilor nu mai rămîne de cunoscut. Din acest tot, ochiul nostru nu percepe decît o părticică infimă; noi nu sîntem cu totul orbi, dar nici nu ne trebue mult" (Fabry, l. c.).

Odată vastul cîmp al undulaţiilor explorat, în faţa fizicienilor se prezintă alte probleme între care e acea a constituţiei atomului. Căci atomii în anume condiţii emit unde de perioade definite şi aceste constatări dau nădejde să se deslege şi miste-

rul constituției lor, pe care nu-l întrevedem decît mai mult ipotetic. Chiar cele mai ingenioase concepții, verificate de un mare număr de fapte experimentale, au încă mistere nedeslegate.

Din cît s'a lămurit până acum din aceste probleme de o amploare uriașă, trag necontenit foloase toate celelalte ramuri științifice: biologia și medicina în primul loc; toate puse în serviciul omenirii. Risipind întunericul, punînd adevărurile eterne în serviciul omului, alungînd din raporturile dintre oameni minciuna prin deprinderea de a raționa riguros științific, munca îndîrjită a acestor eroi ai cercetării legilor naturii fac o operă morală, față de care rar activitate omenească poate pretinde egalitate.

T. A. Bădărău

Necesitatea extensiunii profilaxiei tulburărilor mintale *

De oarece ne ocupăm mai ales de profilaxia unor „turburări" mintale superficiale, datorite contagiunii și deci evitabile, iar nu de entitățile morbide, nu putem întreprinde aici un studiu al formelor sau chiar numai al cadrelor nosologice, pentru că aceasta ne-ar depărta fără prea mare folos de obiectul nostru. Dar avînd a judeca forme ușoare care se prezintă cu aparența sănătății mintale, oare cum trebuesc a fi înțelese sănătatea și boala pentru a vedea dacă o delimitare între ele este cu putință? In ce privește sănătatea în general, pentru Claude Bernard, normalul ar fi o pură ficțiune a minții, forma tipică ideală; iar Littré definește sănătatea: exercițiul liber și ușor al funcțiilor. Schützenberger și Hecht, începînd a defini boala, spun că dacă corpurile viețuitoare, și în special organismul uman, ca corpuri sînt supuse legilor fizico-chimice, ca corpuri organizate ele sînt supuse legilor biologiei. Pentru Taine („V. R"., Iulie, 1925, pg. 125 notă) sănătatea mintală complectă nu există, căci toți indivizii prezintă tulburări psyhice; boala ar consista deci mai mult într'o modificare cantitativă decît calitativă a fenomenelor stării de pretinsă sănătate. Pentru Ribot organismul psihic mai complex și mai instabil ca cel fizic, permite greu fixarea unei norme. Psihologul Dumas consideră turburările ca adevărate experiențe ale naturii consistînd din variații în hyper-hypo—și para—sau exagerații, scăderi sau perversiuni ale funcțiilor normale, legîndu-se prin tranziții insensibile cu variațiile ușoare ale stării normale. Toate aceste păreri fiind prea generale, prea vagi și prea abstracte, bine înțeles că nu pot folosi vre-unei aplicații practice. După Grasset, pentru ca o maladie să se poată numi mintală, trebue să atingă funcțiile de asociație, de imaginație și de judecată subt forma lor complect conștientă și complexă, adică să fie o maladie a psyhismului superior. Credem inutil a continua sau a multiplifica definițiile.

* „Viața Romînească", Iulie, 1925

Ori, complexul de științe ce formează medicina, urmărind un scop practic imediat (conservarea sănătății și vindecarea boalelor) nu are prea mult de cîștigat din chestiile de: *origină*, de *natură*, sau de *finalitate*,—din contra. Vom constata numai că, și în domeniul fenomenelor psihice ca totdeauna, *natura non facit saltus*, așa că este natural ca și între stările așa zise normale și cele evident morbide să fie o gradație insensibilă de stări intermediare. Pe de altă parte vom arăta că lipsa unei sănătăți somatice ideale nu ne împiedică pe cei mai mulți atît a ne considera sănătoși, sau cel puțin a înțelege aproximativ sănătatea ca o stare de echilibru funcțional, care îngădue o activitate generală regulată și armonioasă, cît și de a aprecia destul de prompt și de just starea de boală—cînd ea devine apreciabilă pentru simțurile noastre; și tot așa necunoașterea unui echilibru psihic ideal nu ne împiedică în practică să înțelegem aproximativ prin stare normală o stare psihică în care toate funcțiile sînt echilibrate astfel încît permit și produc o activitate ordonată. Și cum nu ne pierdem în general cumpătul cu prea multă ușurință la constatarea oricărei turburări somatice pentru a ne considera imediat realmente bolnavi și incapabili de a săvîrși activitatea reclamată de obiceiu oamenilor sănătoși—ba chiar ne mulțumim ușor cu un pseudo-echilibru organic care e la mari depărtări de această integritate ideală,—tot așa echilibrul psihic ideal (neexistent probabil) nu este condiția indispensabilă pentru desfășurarea unei vieți psihice ordonate și rodnice. Iar turburarea acestui echilibru psihic, sau depărtarea manifestă de el, este apreciată destul de just în majoritatea cazurilor chiar de către profani, fără cunoașterea vre-unei definiții sau regule precise. Este un fapt de observație curentă ca profanii să aprecieze dezechilibrul psihic puțin manifest al unor indivizi cu totul sociabili, ba chiar bine dotați, despre care spun atît de expresiv că nu sînt „tocmai întregi", deși le recunosc calitățile ce ar poseda; iar abundența și varietatea expresiilor în toate limbile ce desemnează asemenea stări psihice dovedește o suficient de perspicace și nuanțată apreciere pentru nevoile practice curente. „Fiecare înțelege ce însemnează boala și totuși mulți sînt încurcați cînd trebue să-i dea o definiție clară și exactă, încercînd o greutate analoagă cu acea a filozofului sau a fizicianului căruia i s'ar cere definiția conștiinței sau a focului" (L. Hecht, Art. Maladie, Dechambre). Lipsa definițiilor, care să stabilească precis limitele sănătății mintale, însă n'a împiedicat de a se legifera încă de mult în această materie cu multă perspicacitate și discernămînt.

Formele morbide cu turburări intinse care constitue alienația mintală, evidentă pentru profani chiar, sînt cu totul incompatibile cu viața socială, iar situația lor este bine precizată din punctul de vedere al dreptului, al științei și al umanității. „Principiile consacrate, formalitățile prescrise, formulele adoptate de Codul Napoleon, fortificate și fecundate de către jurisprudență, pot fi considerate, cu toate atacurile îndrăznețe, ca reprezentînd din punctul de vedere civil și criminal o legislatură atît de apropiată de perfecție pe cît este cu putință" (M. Parchappe). De acum 50 ani, cînd au fost scrise aceste rînduri, asistența alienaților beneficiind de toate progresele științei a fost și este necontenit adaptată cerințelor ce se ivesc. Iar în țară la noi, între altele s'a dat principiului admisiunei libere (a cărei însemnătate a fost înțeleasă de către alieniștii francezi, cu deosebire, de mai multe decenii) o mare extindere, așa că azilele și ospiciile

de alienați tind a lua forma de spitale obișnuite, ceiace este de un neprețuit folos; inspirîndu-se dela cunoscutul *open door* și extinzîndu-l la maximul permis de prudență, chiar regimul din interiorul *spitalelor* de alienați tinde la înlăturarea a tot ce dă impresia de claustrație, detențiune și contențiune. Pentru aprecierea drumului parcurs să ne amintim atitudinea societății față de psihopați în vremea sensibilității masselor pentru preocupările religioase: ardoarea paranoicilor, altruismul, gata la autosacrificiu ispășitor al melancolicilor auto-acuzatori, viziunile și halucinațiile histero-epileptice, conduceau fie la sfințirea și divinizarea delirанților, fie la tortură și moartea lor pe rug sau în alt mod ca: „eretici", „posedați de demon" etc.

Dacă însă atitudinea societății față de alienați s'a schimbat atita, ea nu diferă totuși prea mult față de indivizii ale căror turburări psihice permit o viață liberă de societate. „Sensibilitatea masselor pentru preocupările religioase a scăzut puternic în ultimul secol. Viața politică (care altădată reclama de preferință dezvoltarea puterii fizice sau materiale), i-a luat locul pentru că s'a mutat în sfera luptelor spirituale și de aceia a devenit cariera psihopaților noștri" (Grotjahn). Dar psihopații nu se mărginesc numai la artă, știință, invenții tehnice și în toate mișcările reformatoare; și cu toate că deseori ea reprezintă numai eforturi sterile — în care este deseori atras și mediul,—este incontestabil că indivizii cu anomalii psihice sînt uneori pionierii care prin strălucirea unilaterală a minților au deschis căile progresului în diferite domenii. Ori, acești psihopați utili au fost nesocotiți, neapreciați dacă nu chiar prigoniți, iar alții cu totul dăunători mediului, au fost încurajați, ajutați, respectați, urmați, adorați și—chiar după săvîrșirea unor dezastre ireparabile—n'au avut ceva de suferit. Ba încă starea lor nefiind just apreciată, experiența n'a folosit și deseori s'a reînceput curînd. Reacțiunea societății față de psihopați fiind oscilatoare, inconstantă, lipsită de judecată și nedreaptă „această instabilitate, spune Grotjahn, va fi împiedicată (numai) cînd aceste chestii vor fi mai des și mai intensiv obiectul unei cercetări științifice la care ar participa medici, pedagogi, psihologi și sociologi cu un zel egal; rezultatele trebuesc răspîndite în mediul populației și astfel vom parveni apoi cu timpul a trata cum trebue pe indivizii cu anomalii psihice; pe psihopații dotați fenomenal îi vom pune imediat la locul cuvenit lor, iar pe cei răufăcători asemenea". Particularitățile psihopaților sînt datorite hereditații și transmisibile posterității — ceiace se înlătură deseori fie în mod natural (impotență, perversiuni) fie în mod artificial: izolare, celibat, măsuri preventive (*sterilizarea* preconizată în Germania, legiferată în Virginia din Statele-Unite, găsită nepractică în Anglia; și chiar *supresiunea legală* a alienaților incurabili propusă în Germania și în Elveția, de dr. Hauswirth, chiar în parlament). Cum dezvoltarea unilaterală este cu totul disproporționată uneori cu nedezvoltarea lor psihică generală, s'a putut face eronat o apropiere a geniului de nebunie (Lombroso și școala sa) luîndu-se analogiile drept identități sigure. Și aici există o gradație incontestabilă între aceste două extreme, căci la unii idioți cu aptitudini la desemn, muzică, mecanică, formidabilă memorie pentru cuvinte și cifre; la unii imbecili (însă numai la cei congenitali) dotați pentru artă, mai ales muzică, matematică, etc.,—se poate urmări transiția treptat până la cei cu drept geniali, extraordinar dotați unilateral. Dar firul se poate urmări și înapoi: ca și bolnavii mentali, omul genial suferă de instabilitate,

unilateralitate a voinţii şi sensibilităţii, reducerea judecăţii şi discernămîntului; şi ambele categorii au preferinţă şi înclinare la paradox (Grotjahn). Mulţi din ei au, pe lingă talente strălucite, şi cite o perversiune utilă mediului: în locul egoismului comun, ei pun pentru apărarea ideilor lor un altruism împins până la autosacrificiu. Pentru Kretschmer, geniul din punct de vedere biologic, este o varietate rară şi extremă a speţei umane, care nu prezintă decit o uşoară stabilitate; dar deficienţele biologice nu implică o inferioritate socială şi el este conştient „demonul" sau mania sa pe care o apreciază ca fermentul ce dă naştere creaţiilor sale. Caracterele degenerative sînt probabil cauza unei relaxări a determinantelor hereditare; ele fac posibilă erupţiunea pasiunii sau a neliniştei interioare şi constitue terenul de unde va putea ţişni geniul creator dacă mediul îi este favorabil în momentul primei lor manifestaţii. Elementul psihopatic explică inadaptabilitatea geniului la viaţa socială.—Cum condiţiile în care se produc aceşti indivizi excepţionali nu sînt cunoscute cu siguranţă, este cu totul indicat a se face cercetări sistematice. Căile urmate până acum pentru acest scop sînt următoarele: 1) Pathologia (descrierea stării psihice a oamenilor însemnaţi) inaugurată de Moebius; 2) cercetarea medicală genealogică (Sommer, Weinberg, Crzellitzer); 3) Studiul paralel atit al asemănărilor cit şi al deosebirilor psihice ale oamenilor mari (Ostwald); 4) Observarea şcolarilor distinşi sau fenomenali de către pedagogi anume pregătiţi.

Cum am spus mai sus, influenţa psihopaţilor asupra mediului nu este nici de cum în raport cu utilitatea ce ei pot prezenta şi aceasta impune măsurile profilactice cele mai luminate dar şi cele mai severe pentru a preveni influenţa tocmai a psihopaţilor rău făcători. Două căi ne stau la îndămînă în urmărirea acestui rezultat: a) Cunoaşterea, supravegherea şi împiedecarea acţiunii rele a *psihopaţilor* şi b) întărirea rezistenţei, educarea spiritului critic şi micşorarea receptivităţii *mediului*.

a) *Psihopaţii*.—Am arătat în general diversitatea acţiunii psihopaţilor sociali (alienaţii fiind *asociali*, iar cei excepţionali, *suprasociali*, după Grotjahn) asupra mediului şi unele particularităţi ale lor. Nu vom insista asupra acestei chestii căci nu studiul lor psihiatric ne interesează acum, ci situaţia lor în societate. Dat fiind că, chiar fără a poseda însuşiri excepţionale, ei pot desfăşura o activitate, deşi modestă dar utilă societăţii cu condiţia de a-i împiedica dela eventuale acţiuni nocive, psihopaţii sociali nu trebuesc îndepărtaţi ci folosiţi oridecîteori este cu putinţă.* Dar societatea are şi datoria de a-şi cunoaşte *toate* elementele sale pentru a nu fi expusă la neplăcute surprize şi mai ales are obligaţia de a se interesa de echilibrul mintal şi psihic *al celor pe care îi poate urma*. O delicată chestie se ridică însă: a atingerii libertăţii individului—cîştigată, şi încă nu complect, cu atîtea sacrificii,—în strînsă legătură cu atinge-

* O acţiune întinsă atît profilactică cît şi privind în special asistenţa psihopaţilor se desfăşoară mai ales în Franţa în timpul din urmă subt impulsul doctorului Toulouse; se procedează la anchete atît pentru depistarea psihopaţilor în diverse centre urbane, şcolare, profesionale, etc., cît şi pentru a stabili condiţiile de dezvoltare şi frecvenţa turburărilor psihopatice şi a reacţiilor antisociale pe care le provoacă, tinzînd a asigura profilaxia actelor antisociale prin mijloace ce sînt pe cale de dezvoltare.

rea principiului sacru al secretului profesional. Ori, cînd un individ prezintă turburări, cunoscute întîmplător poate, numai de medicul ce l-a examinat (şi un examen psihic bine condus poate obţine precizii de o nuanţare subtilă), turburări ce-l pot face grav dăunător societăţii, şi el refuză a fi internat sau a se depărta de situaţia care-i poate permite vre-un act nociv, deşi logica şi obligaţia de cetăţean cer medicului ca el să-l denunţe, *legea îl opreşte*. Interesul unui singur individ trebue să treacă deci chiar înaintea interesului întregii societăţi, poate?! Dacă Vallon susţine această teză, Egide Favreau, Toulouse afirmă cu energie că atît în interesul bolnavului cît şi al societăţii, alienistul nu numai că poate, dar chiar *trebue* să violeze secretul profesional; şi însuşi Vallon de altfel, „ar fi bucuros ca legea să permită medicului să semnaleze, nu unui particular sau administraţii, ci *autorităţii judiciare* pe un alienat, care ar expune societatea la mari pericole". Dar chiar echilibrul psihic al unui individ „normal" poate fi stricat, turburat cu mare uşurinţă. „Veţi afla cît de puţin lucru trebue pentru a face ca cea mai frumoasă inteligenţă să creeze cel mai absurd delir. Un atom de otravă, un infinit mic şoc traumatic o emoţie şi admirabila mecanică este deviată. Un grăunte de nisip în băşica lui Cromwell ar fi schimbat faţa lumii; trebue mai puţin ca atîta pentru a schimba faţa lumii gîndirii: vanitatea vanităţilor" (Lévy-Valensi, Les délires). Este deci evident că interesul cel mare al societăţii este de a nu fi surprinsă de efectele incomensurabile ale unor asemenea dezastroase schimbări, ci de a le cunoaşte cît mai curînd posibil, dacă nu le poate totdeauna prevedea. Cu toată această legitimă necesitate, s'ar părea totuşi că aici trebue să se oprească forţamente orice acţiune profilactică în situaţia actuală; însă nu este aşa.—Statele-Unite ale Americei sînt incontestabil, mai mult ca oricare alt stat, în gradul cel mai mare geloase de libertatea individuală, pentru că preţuesc pe oricare individ ca pe o valoare, o forţă sau o energie potenţială *ilimitată*.—Căci datorită unei libertăţi individuale reale, nu fictivă, nici condiţională, cum şi unei lipse totale de prejudecăţi nefaste care să împiedice, ca aiurea, absoluta libertate a orientării şi judecăţii individuale sau colective după împrejurări,—acolo realmente jocul cu desăvîrşire liber al trecerii unui individ dela o stare umilă, materială şi socială, la una înfloritoare, de frunte, până la acela de conducător al statului chiar, este un fenomen normal şi banal. Deşi această concepţie atrage obligaţia celui mai întins respect faţă de oricare individ, acest stat s'a gîndit totuşi că oarecare garanţii şi control al societăţii, fără vre-o stînjenire inutilă, nu dăunează nimănui, ci din contra pot aduce mari foloase tuturor. Inspirîndu-se poate dela metoda adoptată de unele companii de asigurare engleze, puternica *Asociaţie medicală americană* duce o campanie activă pentru *examenul medical periodic obligator* al persoanelor zise sănătoase. Succesul acestei idei este crescînd—căci multe companii de asigurare l-au adoptat şi alte instituţii se pregătesc a le imita—şi cu toată rezistenţa medicilor practicieni, care văd în aceasta o... ameninţare a intereselor lor, victoria complectă consistînd în transformarea ideii în dispoziţie legală, pare a fi apropiată. In Austria, dr. Reiss a propus de asemenea printr'un raport examenul periodic obligator, urmărind mai ales interesele economice, care ar putea astfel căpăta o mare îmbunătăţire. Prin astfel de măsuri Societatea poate surprinde trecerea dela „sănătatea" mintală la

boală şi pentru a înţelege şi mai bine valoarea imensă a unei asemenea informaţii, vom aminti că în timpul din urmă unii străluciţi conducători ai unor mari state civilizate au fost brusc loviţi de grave psihoze în plin exerciţiu al marei lor însărcinări. Ce grave conflicte, declaraţii de războae sau complicaţii internaţionale, ireparabile ar fi putut fi provocate cu cea mai mare uşurinţă, dacă boala şi-ar fi făcut o apariţie mai puţin brutală şi ar fi rămas numai cîtva timp necunoscută! Dacă dezastre de o astfel de mare întindere ameninţă din fericire rar societăţile, cazuri analoage de o relativ mai mică, dar nu de o neglijabilă importanţă sînt mult mai dese şi cîţi nu cunoaştem indivizi cu situaţii pline de răspundere, atinşi de boală pe neaşteptate sau chiar în mod insidios, putînd periclita interesele societăţii, sau numai ai unui mare număr de contemporani sau concetăţeni? Fiecare putem găsi uşor numeroase exemple mărunte care afirmă în mod izbitor afirmaţia noastră dovedind neajunsurile unei atare nesiguranţe.

Mediul. Dacă sursa eventuală a unei suggestii rele este deseori individul psihopat sau momentan rătăcit, în situaţia actuală nu putem urmări nici chiar căutarea lui metodică pentru a-l descoperi înainte de a deveni nociv, necum limitarea directă a acţiunii lui asupra mediului. Însă mediul în schimb nu este împedecat nici chiar în situaţia actuală prin absolut nimic, de a rezista influenţelor rele sau de a avea o atitudine permanent călăuzită de simţul critic. Care sînt cauzele pentru care mediul nu a avut şi nu are această atitudine luminată, ci este atît de influenţabil şi lipsit de judecată proprie? Iată ceiace vom căuta să arătăm în cele ce urmează.

Tendinţa indivizilor la formarea de grupuri este un fenomen biologic răspîndit, începînd de la organismele cele mai inferioare; iar ideia de societate implicînd solidaritate şi reciprocitate, cu instinctul social este reprezentată subt 4 forme principale, după Ribot: 1). Societăţile pentru nutriţie (ex. polipii hydrarii); 2). Societăţi pentru reproducţie; 3). Societăţi gregare instabile determinate de atracţia reciprocă a indivizilor, independent de sex (animale pelagice, omizi procesionare, lăcuste, pasări, lupi, maimuţe, etc.—observate de Darwin); 4). Societăţi stabile (furnicile şi albinele). Instinctul social şi dezvoltarea organizaţiei nu merg totdeauna *pari passu*, cum se vede.— Iar pentru formaţia societăţilor umane, instinctul social ar fi fost călăuzit de: Mediul fizic şi geografic (Ratzel); gregarismul sau pecorismul şi interesul speţei (Ammon); simbioza sau solidaritatea organică (Izoulet); conştiinţa speţei (Giddings); facultatea de adaptaţie (Spencer); numărul, densitatea şi mobilitatea populaţiei (Bouglé); sinergia socială (Mazel); rasa (Gobineau); imitaţia (Tarde); contractul social (Rousseau).—Cohesiunea societăţilor umane odată formate ar fi datorită fie cooperaţiei (Spencer); fie suggestiei (Tarde, Brugeilles); fie afectivităţii (Sighele, Le Bon); inducţiei reciproce a emoţiilor (Mc. Dougall); instinctului gregar (Trotter); lui „libido" (Freud).

Toţi cercetătorii însă admit că sufletul colectiv se deosebeşte de cel individual, care nu este numai suma elementelor ce-l compun, ci este un adevărat produs de sinteză (Durkheim) avînd caractere cu totul nouă. Iar întreaga bogăţie intelectuală şi psihică pe care o poate poseda sau acumula un individ nu se manifestă totdeauna liber, fie din cauza constrîngerii sociale ce ni se impune imperios (Durkheim) subt forma tendinţelor, părerilor, credinţelor, obiceiurilor, datinilor

etc. grupului căruia aparţinem; fie din cauza spiritului gregar (Trotter), fie datorită altor cauze. Iar mulţimile ocazionale, fie datorită inducţiei reciproce a emoţiilor (Mc. Dougall); fie datorită efluviilor pe care le degajează sau altor cauze (G. Le Bon), etc., ajung la o inhibiţie a funcţiei lor intelectuale şi exagerarea afectivităţii (Sighele), la o stare asemănătoare cu fascinaţia unui hipnotizat; această stare este caracterizată, după Le Bon, prin: impulsivitate, mobilitate, iritabilitate, suggestibilitate, scăderea nivelului intelectual şi a simţului critic, exagerarea afectivităţii, etc.. Datorită acestei stări psihice grupurile, cum se poate demonstra cu exemple curente, comit deseori acte pe care indivizii ce le compun nu numai că nu le-ar comite singuri, ba chiar le-ar dezaproba, dar nici nu-şi explică ce i-a determinat să participe la executarea lor. Raporturile reciproce dintre sufletul individului şi cel al colectivităţii căruia aparţine compus (*sintetic*, cum am mai spus, ce nu e numai simpla însumare a sufletelor indivizilor ce-l compun, ci prezintă proprietăţi, criterii şi cerinţe cu totul nouă) sînt foarte variate şi multiple: puncte de contact, contradicţii, conflicte, etc..—Înainte de a vedea aceste raporturi, vom aminti că după unii sociologi evoluţia colectivităţilor ar fi datorită unui determinism evolutiv fatal şi oarecum ciclic şi *legile de evoluţie* ce ei deduc în această privinţă în mod sintetic, se bazează pe studiul pur descriptiv al fenomenelor sociale; individul, conducător sau condus, ar juca numai un rol pasiv. După alţi sociologi însă, care se bazează pe o analiză explicativă, fenomenele sociale sînt datorite acţiunii şi iniţiativei individuale *(legi de cauzaţie)* care, izvorînd din creerii de geniu, obscuri sau celebri „şi multiplicată, formează curentele ce constitue progresul, armonizînd raporturile oamenilor, dezvoltînd comunitatea gîndurilor şi colaborarea sforţărilor lor" (Tarde). Alţi sociologi, în fine, recunoscînd rolul incontestabil al individului, admit totuşi şi concepţia metafizică a evoluţiei potrivit căreia factorul ideologic şi teleologic se impun ca o necesitate vitală, nu morală. Raporturile dintre individ şi colectivitate, atît de necesare de cunoscut, cum reese din cele ce preced, însă nu se produc în general în afara individului, ci chiar în el. După Durkheim, în fiecare dintre noi există o fiinţă *individuală* (toate stările mintale raportîndu-se numai la noi înşine şi la evenimentele vieţii noastre personale) şi 2) o fiinţă *socială* (un sistem de idei, sentimente şi obiceiuri care exprimă în noi, nu personalitatea noastră, ci grupul căruia aparţinem, adică credinţele religioase, credinţele şi practicile morale, tradiţiile naţionale sau profesionale, opiniile colective de tot felul). Aceste două porţiuni au raporturi reciproce variabile după indivizi: porţiunea din sufletul individual degajată de influenţa socială, variază ca întindere dela un individ la altul. Această dependenţă însă rareori e apreciată de individ, chiar în privinţa lui însuşi. Majoritatea indivizilor, cum spune Nietzsche, cu tot pretinsul lor egoism, nu fac în tot cursul vieţii nimic pentru *ego*-ul lor, ci pentru fantoma acestui ego: acela format în creerul anturajului lor despre acest ego, înainte de a li se fi comunicat lor; deci ei trăesc într'un nor de opinii impersonale, aprecieri fictive şi întîmplătoare care creşte şi trăeşte aproape independent de oamenii pe care îi înconjoară: această formaţie abstractă, fictivă nu corespunde formaţiei reale, bineînţeles, aşa că judecînd omul cum este realmente, iar nu cum este socotit după date fatalmente ireale şi neexacte, însemnează a produce asupra mulţimii efectul la ceva

extraordinar şi nesocotit. Această situaţie este una din cauzele principale a conflictelor dintre conştiinţa individuală (cînd este conştientă de adevărata ei valoare şi structură) şi conştiinţa colectivă (adică suma noţiunilor fictive şi arbitrare asupra aceleiaşi conştiinţe individuale); este nepotrivirea fatală dintre aspectul subiectiv, interior pe de o parte şi aspectul obiectiv exterior, cu totul diferit al aceleiaşi conştiinţe individuale. Bineînţeles că societatea, pentru regulata ei funcţionare, are nevoe nu numai de simplificarea şi împuţinarea criteriilor de apreciere a factorilor ei constitutivi, ci chiar de uniformizarea aprecierilor sale, neţinînd samă de diferenţele individuale care i-ar complica şi chiar încurca socotelile. Datorită acestei cauze, producătoare de conflicte între conştiinţa individuală şi cea colectivă, cum şi altora, determinismul sociologic nu poate rămîne prea independent de determinismul psihologic individual. Însă de obiceiu sufletul gregar al colectivităţii înnăbuşeşte veleităţile de diferenţiare şi încurajează, ba chiar reclamă imperios, în toate felurile, atitudinile pasive (celace poate fi util în faptele care cer sinergie, însă este cu totul dăunător în tot celace nu interesează direct mecanismul colectiv sau nu este indispensabil); iar în urmărirea exclusivă a scopurilor sale, colectivitatea ajunge la contraziceri evidente: celace interzice individului pentru scopurile exclusive ale acestuia, îi cere imperios pentru scopurile societăţii. Călcarea cuvîntului sau angajamentului, delaţiunea, trădarea, jaful, cruzimea, şi chiar crima, de exemplu nu mai sînt reprobabile cînd folosesc colectivităţii, ci din contra, căci fac dovada supunerii şi a spiritului de *solidaritate*; ele, cînd nu sînt formal încurajate sau chiar recompensate, trec neobservate datorită tocmai scăderii nivelului intelectual şi moral al oricărei grupări faţă de acela izolat al indivizilor ce-i compun. De aceia individul numai degajîndu-se de influenţele gregare (de care nu sînt scutite nici grupările formate din indivizi de un nivel superior), adică numai izolîndu-se, poate da ceva fructuos—după credinţa multor mari cugetători: Descartes, Schopenhauer, Ibsen, etc.. Diferenţa fundamentală dintre moralitatea grupului şi acela a individului se rezumă în doctrina lui Machiavel: Individul trebue să sacrifice totul pentru virtute: statul trebue să sacrifice totul, pentru virtutea, pentru salvarea sa: salvarea societăţii este legea supremă.—Aşa dar spiritul de solidaritate ne apare în fond ca amoral (căci este cu totul lipsit de scrupule şi nu se sfieşte a fi ocazional grav inconsecvent, cinic, sau laş şi criminal) şi *anti-individualist*—avînd ca armă *opinia publică*, al cărui fond este gregarismul—şi faptul că substitue egoismului unuia egoismul mai multora, nu-i schimbă valoarea morală. Pe dealtă parte fiind datorit unei stări de semiconştiinţă, implicînd un oarecare grad de inhibiţie şi de automatism intelectual şi psihic, nu are nici vre-o valoare psihologică mai mare. El nu denotă nici vre-un sentiment social dezvoltat căci se întîlneşte într'un grad foarte pronunţat uneori, chiar la formaţiile gregare instabile, care nu sînt o expresie înaltă a instinctului social (vezi mai sus): pelicanii reuniţi spre a vîna încercuesc victima; lupii şi cînii sălbatici, vînînd în bande, se ajută reciproc; maimuţele ridică împreună lucruri grele şi salvează companionii aflaţi în pericol riscîndu-şi viaţa, etc.. Spiritul de solidaritate nu iubeşte pe indiferenţi sau scrupuloşi pentrucă nu sprijină, nu ajută apucăturile lui cu totul arbitrare şi tiranice (tirania anonimă şi iresponzabilă ajutată şi condiţionată de servilitate laşă, care-i formează suportul principal); şi nici pe cei cu spirit critic, pentrucă-i pot chiar dăuna prin scoaterea în evidenţă a părţilor lui slabe şi a contrazicerilor, încurajînd şi înlesnind emanciparea sufletească a individului şi putînd duce chiar la desfiinţarea gregarismului—în general conservator, retrograd, imobil şi rezistent şi deaceia comod pentru cei psihiceşte slabi, pentrucă îi scuteşte de sforţările şi riscurile necesare iniţiativelor individuale. Ori, elementul fecund în viaţa societăţilor nu este pasivitatea, spune cu dreptate Palante, supunerea gregară principiului social, ci este din contra reacţiunea şi uneori rezistenţa; lupta este cunoscută demult ca mama oricărui bine: πόλεμος πάντωνμήτηρ. Suprimarea luptei nu duce numai la decăderea morală finală; protecţionismul—care după Novicow, ar produce decăderea economică fundamentală a societăţilor care-i adoptă—datoreşte probabil acest efect desfiinţării treptate a iniţiativei individuale şi a luptei, în domeniul economic, care duce fatal şi la atrofia spiritului de invenţie. Spiritul de solidaritate poate da însă rezultate bune cînd nu acaparează întreaga viaţă psihică şi nu aserveşte complect individul, ci îşi mărgineşte influenţa numai la un singur domeniu; aşa ar fi *Trades Unions* engleze, care se limitează exclusiv numai la chestiile economice.

Fixitatea, imobilitatea şi tendinţele conservatoare sînt uneori singura cale de apărare a societăţilor în contra disoluţiei, căci misoneismul ajutat de tiranie poate singur să mai conserve tot ce devine anahronic; spiritul critic din contra este fermentul dizolvant sigur în asemenea cazuri, aşa că înlăturarea lui arbitrară prin lozinci de felul lui: „crede şi nu cerceta", pe deoparte, şi creşterea spiritului de corp, castă, etc., implicînd un exclusivism şi o intoleranţă feroce pentru orice este în afară de organizaţia respectivă, pe de altă parte, sînt condiţii vitale capitale într'o astfel de disperată luptă pentru conservare. Tirania gregară a grupului este cu atît mai implacabilă, putînd merge până la ferocitate, cu cît grupul este de o natură sau de o organizaţie mai inferioară: să încercăm numai a rezista tendinţelor întrunite sau opiniei unui grup ocazional—de exemplu într'o aglomeraţie de stradă—şi vom avea confirmarea neîntîrziată şi poate chiar... dureroasă a acestei afirmaţii. Cum spune Mazel, în consiliul municipal al unui mic oraşel intoleranţa sectară, duşmănoasă, ura, tirania şi nedreptatea faţă de minorităţi nu întîlnesc nici una din frînele la care este supus un parlament: răspunderea guvernului, acţiunea diplomatică, presa; de aceia este cu mult preferabil să suporţi puterea vagă a unui (important) parlament îndepărtat decît pe aceia precisă şi prezentă a unui (mic) consiliu municipal.

Sfîrşitul în numărul viitor **Dr. Grigore I. Odobescu**

Etnic şi estetic

E o constatare de multeori verificată de istorie şi de viaţă, aceia că numai insuficienţele devin probleme. Nimeni nu se preocupă de ceiace are, ci de ceiace îi lipseşte. Fericirea nu interesează decît pe nenorocit, iar bogăţia pe sărac. Nu scriu sociologie şi politică filozofică decît aceia care nu fac politică militantă. Criticul A. Thibaudet, observa de curînd, cu multă dreptate că literatura politică a Franţei vine astăzi mai ales din dreapta, opoziţionistă de multă vreme, fiindcă stînga găsindu-se la putere, guvernînd mereu, preocupată de acţiune, n'are timp şi nici perspectivă pentru scris. M-me du Deffand, fiind întrebată odată ce crede despre dragoste, se zice că a răspuns: „L'amour, je n'en parle jamais, je le fais". Şi e probabil că romanele de voluptate sînt scrise de asceţi.

E mai mult decît suspectă preocuparea de estetică pură, într'o anumită parte a literaturii şi criticii noastre. Niciodată Franţa şi Italia care au produs atîta artă n'au filozofat atît asupra frumosului ca la noi. E caracteristic poate şi faptul că în Franţa nu există încă un manual complect de Estetică. In schimb în Germania lucrările şi tratatele asupra ştiinţei frumosului se ţin lanţ, tocmai fiindcă această calitate lipsind în viaţă, se refugiază în speculaţiune. Preocuparea unor literaţi dela noi de a stabili un frumos autonom, ferit de orice amestec impur, devine aproape o obsesie. E un caz psihologic interesant această estetomanie. Ea presupune în orice caz o lipsă naturală de distincţiune. Maniere şi savoir vivre nu învaţă decît burghezul. Mr. Jourdain, ajuns tare bogat, se instruia în distincţiune cu nu ştiu cîţi profesori deodată. Ideia fixă a esteticului-pur poate servi drept diagnoză pentru un moment istoric şi pentru o anumită pătură socială. Deviaţiunea romînească a fenomenului nu e interesantă însă decît fiindcă reaminteşte problema, care trebue discutată în sine.

Cetitorii îşi amintesc despre ce e vorba. S'a spus aici de mai multe ori că există o strînsă legătură între calitatea artei şi gradul de specific naţional pe care-l prezintă acesta. Fireşte nu s'a spus niciodată că artistul poate fi artist dacă n'are talent.

Aceasta e o condiţie subînţeleasă, naturală, după cum ca să fii om se cere să fii numai decît mamifer. Intrebarea e alta: care e rolul şi care e gradul de potenţare artistică a coeficientului etnic în producţia artistică. Puriştii au strigat că e vorba de o impietate, de o regretabilă confuziune între etnic şi estetic. Cîte idei falşe nu se bucură de o bună reputaţie numai fiindcă sînt îmbracate într'o formulă comodă care e prinsă uşor de public? Etnic şi estetic a părut o îmbinare fericită şi problema s'a rezolvit, nu-i aşa? Aceşti critici consideră esteticul ca o substanţă. Ea trebue izolată, ferită de orice atingere. E aproape un cult, o consacrare religioasă a unui principiu. In faza totemică, anumite obiecte sînt considerate de către primitivi „tabu". Ele nu pot fi atinse cu nimic, fiindcă îşi pierd însuşirea lor de a fi imaculate. Printr'un proces de teribilă simplificare în gîndire, esteticul a ajuns la o situaţie analoagă. Fervenţa religioasă a artiştilor i-a creiat un nou cult.

* * *

Conduita estetică este o invenţie culturală foarte recentă. Cronologiceşte ea ar putea fi fixată pe la jumătatea secolului trecut. Flaubert a fost marele preot al ordinului. In „Corespondenţa" sa se găsesc numeroase consideraţii, în care se arată că arta e o funcţiune unică, care se poate satisface complect pe ea însăşi. Ea n'are nimic a face cu religia, cu morala, cu ideologia, cu filozofia; nu depinde de mediu, nici de momentul istoric, nici de opiniile şi credinţele oamenilor. Ea se prezintă ca o comportare specială, disociată cu totul de orice fel de alt aspect al vieţii sociale. In această primă fază a atitudinii estetice, arta trebuia ferită, mai ales de amestecul cu morala. Oamenii care susţineau atitudinea estetică, revoluţionari de stînga, spirite curajoase şi libere, voiau descătuşarea definitivă de ipocrizia clerului şi a religiei.

Este în această epocă un eroism al sincerităţii care e tot un fel de morală şi care s'a opus moralei tradiţionale. Realismul fotografic satisfăcea relativ (absolut e imposibil!) această tendinţă către pasivitate, prin care artistul putea rămînea oarecum indiferent, nu avea nevoe să ia „atitudini" în faţa subiectului. S'a creiat atunci doctrina „artei pentru artă". O. Wilde a fost popularizatorul ei pentru marele public.

O a doua fază a tendinţii de autonomie a artei nu mai e realizată de literatură, ci de plastică. Către sfîrşitul secolului trecut, din reacţiune contra academismului care nu se putea dispensa de a trata mereu în compoziţii subiecte mari, cu semnifi-

caţie istorică, religioasă şi patriotică, s'a ajuns la arta fără „subiect", adică cu un subiect extrem de simplu, adesea o simplă schemă care trebue mai degrabă ghicită. Incetul cu încetul, „subiectul", adică conţinutul imaginativ, sufletesc a fost desfiinţat cu totul. Cubismul, expresionismul, futurismul se bazează pur şi simplu numai pe senzaţia pură. Arta nu mai „reprezintă" nimic. Ceiace se cere e doar o prezentare cît mai exactă a legilor fizice de vizualitate, arta devine un complex de linii şi planuri, de pete de culoare, tinzînd cel mult la un efect decorativ. Conţinutul, adică drepturile imaginaţiei şi sentimentului, sînt înlăturaeţ în favoarea senzaţiei, singurul element psihologic admis de arte nouă. Mai mult decît atît: senzaţia nu trebue complectată cu imagini memoriale ori cu afecte aşa cum se întîmplă în mod natural în actul de percepţie. Orice încălcare a interiorului sufletesc asupra senzaţiei e interzisă. Pictura lui Cezanne dovedeşte tocmai aceasta. Atitudinea sufletească n'are ce căuta într'o artă de curată mecanică. Amestecul şi contrastul de culori se poate explica fizic, la fel îmbinarea de linii şi planuri. Nu e nevoe de nimic sufletesc pentru aceasta. Arta îşi cîştigă astfel o autonomie complectă. Ea poate fi despărţită de complexul sufletesc din care face parte, poate fi diferenţiată ca o funcţiune aparte, o substanţă unică şi independentă.

Dar acest mod de a vedea e bazat pe un exces de abstracţie. G. Simmel are perfectă dreptate cînd spune că teoria artei pentru artă e rezultată dintr'un raţionalism exagerat. Ea e rezultatul unui rigorism estetic foarte asemănător cu rigorismul moral al lui Kant. După cum acesta separa valoarea morală de restul vieţii sociale, făcînd dintr'însa o valoare în sine, concepţia artei autonome se închide într'un turn de fildeş departe de restul vieţii *. Dacă adîncim însă mai bine lucrurile, aceste consideraţii pur abstracte ne apar complect gratuite. Arta nu poate fi separată de restul personalităţii. Sufletul nostru nu e un agregat, ci o unitate. După cum orice organism formează o individualitate biologică, în care fiecare parte e solidară cu totul, în care părţile componente sînt interdependente, tot aşa organizaţia noastră psihică are o structură dată, cu o anumită tonalitate. Funcţiunile părţilor nu pot fi izolate de solidaritatea lor cu viaţa întregului. Arta nu e un fel de cancer, un grup autonom de celule care se dezvoltă arbitrar şi anarhic în dauna totului din care constituesc numai o parte. Personalitatea umană e un întreg armonios în care fiecare funcţiune depinde de cealaltă. „Perfecţionarea unei producţiuni parţiale cu preţul închircirii omului întreg are o anumită limită, căci înălţimea unei astfel de producţiuni nu va fi posibilă decît cu înălţarea simultană a întregii existenţe sufleteşti. Aici trebue formulat raportul între totalitatea vieţii şi înălţarea ei la anumite valori.

* G. Simmel, Zur Philosophie der Kunst, p. 85—86.

Cine se munceşte să fie numai moral, şi de loc intelectual ori religios... acela va ajunge poate la un înalt grad de morală, dar în nici un caz la cel mai înalt grad. Acelaşi lucru e mai vizibil cu intelectualitatea: producţiunile omului care e numai inteligent, oricît de surprinzător s'ar părea aceasta, rămîn, chiar ca producţiuni intelectuale în urma acelora care isvorăsc dintr'o largă personalitate... Cine este numai deştept, nu este complect deştept. *

Acela care consideră tehnica ca un scop în sine, oricît de dotat ar fi, nu poate fi desăvîrşit artist. Şi faptele istorice—după cum remarcă acelaşi Simmel—, confirmă aceste constatări. Toţi artiştii în adevăr mari au fost mai mult decît artişti. „Chiar la aceia la care întreaga energie vitală era concentrată în artă, astfel încît restul omului ajungea invizibil, cum e cazul lui Rembrandt, totuşi simţim în dosul operei de artă o intensitate şi o comprehensiune enormă a vieţii întregii personalităţi". Arta nu e decît un mijloc de exprimare a personalităţii. Aceasta din urmă e realitatea întreagă a omului, iar cealaltă numai instrumentul ei de comunicare.

Dovada cea mai clară că individualitatea sufletească formează un tot, e că orice tulburare într'una din funcţiunile sufleteşti, orice dezagregare morală ori intelectuală, aduce cu dînsa, imediat şi descompunerea artei care e solidară cu restul. Orice mişcare centrifugală, care strică cohesiunea, strică artei ca şi celorlalte atitudini sufleteşti.

Dar dacă opera de artă, privită ca fenomen individual e dependentă de o anumită personalitate de care nu poate fi disociată, tot aşa arta ca fenomen colectiv nu poate fi separată de celelalte funcţiuni ale grupului. O societate, în speţă o naţiune, fiindcă acestea sînt societăţile fireşti în care trăim, are o anumită structură sufletească. Ea e colorată individual de anumite caractere, de anumite tonalităţi. O societate se defineşte prin grupul de valori în care crede şi care constituesc idealul său cultural. Intr'un anumit moment nu poate exista decît un singur tip de structură culturală în care intră ca atribute anumite valori estetice, religioase, morale, toate perfect solidare între ele. Diltehy, care a introdus noţiunea de structură culturală, a aratat că aceasta duce fatal la o anumită tipologie. Există tipuri de cultură în care arta e una din manifestări. Dar caracteristica structurii culturale e unitatea şi interdependenţa desăvîrşită. O artă e, ori cum, expresia unei anumite culturi: schimbaţi valorile morale, religioase, sociale chiar, ale unui gen de civilizaţie, arta se schimbă şi ea imediat. E foarte îndreptăţită astfel atitudinea esteţilor germani ca Utitz ori Dessoir, care după Hegel, consideră activitatea artistică ca în funcţie de întregul moment cultural.

Nietzsche a procedat la fel cînd a deosebit cele două carac-

* Ibid., p. 82.

tere ale tragediei elene: apolinicul și dionisiacul. După el cultura e o unitate vie, cu un stil propriu. Și nimeni, cred, nu va tăgădui lui Nietzsche o adîncă senzibilitate și înclinare pentru estetic. Modernii au dus mai departe aceste constatări.

O. Spengler, de pildă, vede la baza oricărui gen de civilizație, subt toate aspectele ei variate și variabile, subt sistemele de morală, de religie ori de artă o comunitate tipică, un același suflet, un același spirit caracteristic, un fenomen originar, tipic. Această concepție e fără îndoială justificată. Vom vedea de îndată și mai detailat pentru ce. Deocamdată, pentru a prepara cele ce urmează, să reținem atît, că arta nu poate fi separată de complexul general al vieții din care face parte, că ea e interdependentă de celelalte funcțiuni, că ceiace îi dă rațiunea de a fi, e dictat de specificitatea întregului din care face parte.

* * *

Una din cele mai spinoase probleme ale Esteticei moderne e aceia a *stilului*. In ce constă și ceiace determină acest aspect caracteristic și ireductibil individual al unei opere de artă nu e ușor de spus în starea actuală a filozofiei artei. Pentru unii stilul e rezultatul, compromisul între o intenție și o realizare. Intre intenție și realizare se interpune rezistența, inerția materialului din care produce opera artistul. Acesta e rebel, are anumite legi, și intenția primară e deviată puțin. Ceiace rămîne e stilul. Pentru alții „stilul e omul" (Buffon), pentru alții momentul istoric și social, pentru alții, în fine, el e determinat de subiectul operei etc.. Cu mult mai cuminte procedează Müller Freienfels. El întrunește în noțiunea de stil toate aceste determinări și deosebește un stil al artistului determinat de specificitatea lui sufletească, un stil al influenței prin care mediul social își înscrie drepturile în opera de artă, un altul al materialului din care e concepută producția, în fine ultimul condiționat de natura conținutului, a subiectului tratat. *

Fără îndoială că bronzul, cuvîntul, sunetul ori culoarea au fiecare alte legi de exprimare, iar pe de altă parte e tot așa de sigur că felul temei artistice, dela roman la poezia lirică, ori de la portret la compoziție cere anumite condițiuni de tratare. Dar ceiace e însă fundamental într'un stil e exprimarea unor anumite structuri sufletești. Buffon a simțit-o acum aproape două secole. Prin particularitatea sufletească a artistului trebue să deosebim însă, nu numai felul organizației sale naturale, dar și educația

* **Müller Freienfels, Psychologie der Künste (Der Begriff des Stils) in Kafka, Lehrbuch der vergleicheden Psychologie, t. II, p. 195—196.**

sa, adică convingerile sale despre viață și lume. In această atitudine generală se cuprinde felul special de reacțiune al artistului în fața tuturor problemelor culturale.

Cu siguranță însă că stilurile individuale au ceva comun între ele într'o societate dată și într'un moment dat. Există între ele o armonie prestabilită, un acord de vederi și procedee care constituesc la un loc, un stil mai general, stilul epocii și stilul național. Dacă stilurile ar fi strict individuale, n'ar fi fost posibile toate școlile naționale de pictură, de literatură ori de sculptură, care caracterizează dela un capăt la celălalt istoria artei, adică istoria stilurilor. Toată lumea știe că a existat o școală flamandă, una venețiană, alta olandeză, spaniolă, ombriană, că a existat un rococo francez și unul german. Goticul, el însuși, uniformizat pretutindeni prin tendința universalistă a catolicismului, s'a diferențiat pe țări, fiecare din națiuni aducînd contribuția originalității sale la stilul catedralelor. Să compare cineva domul din Milan cu catedrala din Chartres sau din Strassburg și va vedea deosebirea.

Deosebirile de stil național sînt deosebiri de procedee, de tehnică artistică. Venețianul întrebuințează culoarea vie, strălucită, bogată în tonuri auxiliare, linie amplă și moale. El dovedește senzualitate și epicurism. Gîndiți-vă acum la pînzele lui Greco, cu expresia lor halucinatorie, cu culoarea lor ternă, cu extazul lor pasionat. Două concepții de artă, două tehnici, două stiluri. Deosebirea de procedeu înseamnă însă, cînd privim mai deaproape, deosebiri de structură fiziologică, senzorială. Ochiul e diferit construit după popoare și un autor german, Hagen Oskar, a avut dreptate să-și intituleze opera sa „Deutches Sehen", vizualitatea germană. Există desigur un ochiu, o vedere germană, după cum există una italiană și una spaniolă. Ochiul se adaptează diferit la variate condiții de lumină și culoare. El se formează după mediul plastic, modificîndu-și funcțiunea după caracterul spațiului la care trebue să se acomodeze.

Wölfflin a arătat luminos cum vizualitatea evoluiază în funcție de timp și de specific național. Ritmul, succesiunea între linear și pictural, între plan și adînc, tectonic și atectonic, unitar și multiplu, clar și confuz, care constituesc după el categoriile esențiale ale oricărei plastici, se alternează și sînt selectate după o motivație psihologică culturală, determinată de sufletul poporului care le adoptă.* Dificultatea în care se zbate plastica germană încă până azi, e datorită imposibilității de a găsi o formă națională, proprie, specifică, valorilor picturale care au invadat Germania după renaștere. Germania nu și-a putut asimila încă printr'un stil național renașterea italiană. Ea caută și încearcă mereu. De aici dezorientarea, și adesea lipsa de originalitate a artei germane.** Legătura între o anumită fiziologie a vizualită-

* **H. Wölfflin, Kunst geschichtliche grund begriffe. Das Problem der Stillentwicklung, 1921.**

** **W. Worringer, Form probleme der Gotik, 1922. Asupra teoriei lui Worringer o analiză pătrunzătoare în T. Vianu, Dualismul artei, Buc., 1926.**

ţii şi sufletul culturilor şi al popoarelor, a evidenţiat-o şi mai bine O. Spengler, cînd a susţinut că există o strînsă corelaţie între felul culturii şi modul de a concepe şi trata spaţiul.

Dar dacă aceste constatări sînt valabile pentru artele plastice, bazate mai mult pe senzaţii şi mai puţin pe atitudini sufleteşti, cu atît mai mult ele sînt valabile pentru literatură, artă mai mult a sufletului decît a simţurilor. Pentrucă senzaţiile, ca orice e fiziologic, sînt mai fixate într'un tip omogen, sînt mai puţin variabile, mai puţin individualizate. Ceiace e psihic însă e mai aproape de influenţele culturii şi ale sufletului naţional. Un ideal nu poate modifica aşa uşor o impresie optică ori acustică, dar el poate devia o credinţă, o judecată ori un sentiment. Dacă nu se poate concepe pictură ori sculptură fără stil naţional, cu atît mai mult nu se poate concepe literatură fără un astfel de stil. Ceiace e probat pentru plastică e cu atît mai probant pentru literatură.

În „Jurnalul de călătorie a unui filozof", contele Kayserling, care a văzut o bună parte din naţiunile pămîntului şi manifestările lor artistice, ajunge, ca şi Nietzsche la concluzia că un popor e o unitate de stil. Ca să pricepi un stil de artă trebue să ştii numaidecît mentalitatea poporului care l-a creat. Arta unui popor e cea mai bună diagnoză pentru psihologia sa etnică. Şi invers stilul unei arte nu poate fi priceput fără adîncirea mentalităţii naţionale a cărei expresie este.

„Ca să pricepi un desen japonez trebue să fi învăţat japoneza, adică nu limba japoneză ci atitudinea japoneză în faţa imaginii. Clădiri ca acele vechi indiene nu sînt de apropiat cu ochiul obişnuit occidental; întrebarea nu este dacă le găsim ori nu frumoase, trebue să ne dezvoltăm întâiu organul pentru astfel de senzaţii formale... Chiar numai ca să priceapă arta italienească îi trebue nordicului o atitudine cu totul nouă".* Elie Faure spune că alături de literatură, arta gotică arată prin excelenţă psihologia poporului francez. Nu s'ar putea pricepe cum trebue sufletul acestei naţiuni dacă nu s'ar tălmăci şi după felul în care s'a exprimat în arhitectura catedralelor. Dacă în literatură se vede mai ales caracterul latin şi raţionalist al culturii franceze, în gotic se vede sufletul său breton şi nordic. „Orideciteori evocăm spiritul unui popor, numele omului care-l reprezintă cel mai evident în ceasul său cel mai decisiv, ne vine pe buze. Beethoven ne aminteşte Germania, Shakespeare Anglia, Dante şi Michel Angelo Italia, Cervantes Spania, Rubens Flandra. Cînd ne gîndim la Franţa ezităm. Michelet n'a ştiut să-şi stăpînească inima şi simţurile. Lui V. Hugo îi lipseşte nobleţa. Lipseşte celor mai buni povestitori La Fontaine, Molière, Rabelais, acea pasiune mistică care eroizează sufletul uman, care concentrează şi rezumă într'un singur om puterile vieţii din acel moment şi defineşte în

* H. Wölfflin, Das Erklären von Kunstwerken, p. 24.

ochii noştri orientarea şi destinul lumii. Ei bine, catedrala gotică are tot ce iubim în Hugo şi Michelet, tot ceiace găsim în Rabelais şi Molière, dar ea ridică prin turnurile şi bolţile sale poporul francez la un aşa entuziasm liric, că îi oferă presentimentele supreme pe care artiştii noştri nu le-au atins niciodată: Eroul francez e catedrala".* Alţii au mers şi mai departe. Au găsit raporturi foarte strînse nu numai între caracterul naţional şi stil, dar între rasă şi stil. Rasa de Nord, cea Vest-europeană, cea Ost-europeană, cea dinarică, cea asiatică ar prezenta aceleaşi legi de stil în ce priveşte mersul şi vorbitul oamenilor, atitudinea corporală, felul culorii în pictură, forma liniei, debitul verbal etc., etc.. **

Fapt e că nimeni nu poate scăpa de această determinare stilistică. Scrupulosul artist, supraestetul Flaubert el însuşi, face parte din stilul naţional francez. Tinctura sa sufletescă extrem de raţionalistă, luciditatea excesivă, lipsa de sentimentalitate, impasibilitatea, indiferenţa, toate acestea sînt virtuţi prin excelenţă franceze. Flaubert, el însuşi s'a înscris într'un stil: realismul francez. Chiar doctrina „artei pentru artă" şi justificarea ei prin scris constitue un stil: acea „ecriture artiste", acel exces de artisticism, de formă şi de tehnic, caracteristic francez—după cum remarcă Simmel, fiindcă e excesiv raţionalist.

S'ar putea obiecta însă că „specificul naţional" e indispensabil în constituirea şi explicarea artei ca produs colectiv, dar că în opera de artă individuală nu e aşa de vizibil. Vom răspunde că ceiace e colectiv e făcut din individual. Dacă stilurile individuale n'ar avea nimic comun între ele, stilul colectiv nu s'ar putea constitui.

* * *

Nimeni nu susţine că e de ajuns să fii puternic naţional pentru ca să produci artă. O asemenea înţelegere simplistă a lucrurilor nu poate intra decît în capul acelora care nu pricep importanţa factorului naţional în determinarea stilului. Operă de artă fără talent nu e posibilă. Aceasta e dela sine înţeles. Talentul e un element, un factor, cel principal încă. Aceasta rămîne stabilit odată pentru totdeauna. Dar şi Goethe şi Hugo şi Dickens au talent. Şi Rembrandt şi Velasquez şi Titian. Ce deosebeşte însă pe unul de celălalt?

Desigur în primul rînd o anumită organizaţie individuală psihică şi fiziologică. Dar, fără îndoială, în al doilea rînd stilul lor naţional, adică reacţiunea lor specifică în faţa lumii şi a vieţii, „Weltanschaung"-ul lor, cum zic Nemţii. Fiecare om, cu atît mai mult artistul (aceasta

* Elie Faure, Histoire de l'art, t. II.

** H. Günther, Rasse und Stil, München, 1926, în special p. 29, 85, 109.

e o banalitate) are în el două euri: unul individual, altul social. Fiecare individualitate se caracterizează de două ori: odată se opune omenirii întregi prin structura sa limitat-socială într'o națiune și a doua oară se opune cu ceiace are el ireductibil personal față de ceilalți compatrioți ai săi, diferențîndu-se „sui generis" în sînul propriei sale națiuni. „Le style c'est l'homme", cînd artistul se măsoară cu ceilalți artiști ai poporului său, dar „le style c'est la nation" cînd artistul se compară celorlalți artiști de alte neamuri. Cînd introducem „specificul național" nu facem altfel decît să complectăm definiția talentului. Arătăm ceiace are el comun (cu compatrioții săi) și ceiace are deosebit. E tocmai ceiace corespunde la o adevărată definiție: adică genul proxim și diferența specifică. Numai cine nu poate gîndi științific, nu poate pricepe aceasta. Comparați între ei pe Dostoiewski și pe Tolstoi. E oare de ajuns? Nu e necesar să-i comparăm și cu Balzac ori Dickens ca să-i pricepem complect?

Un scriitor care n'are decît stilul individual (am văzut mai sus că acest lucru e imposibil, aici e vorba de tendința către insus individual, adică de diminuarea sufletului social) nu poate fi decît un scriitor minor. Talentul său e mai mic, adică mai puțin. Artistul național are și stilul individual *plus* pe celălalt social. E deci mai bogat. Arta fiind expresia sufletului, aceia care se muncește să rămîe numai individuală va exprima mai puțin, adică va exprima mai redus, mai unilateral. Impuținați sufletul, adică sărăciți-l cu unul din aspectele lui, se va împuțina, se va sărăci și expresia. E așa de simplu!

Constatările acestea sînt verificate și de psihiatrie. Primul simptom al regresiunii, al degenerării vieții sufletești atinsă de psihoză e îngustimea cercului conștiintei, limitarea cîmpului de atenție, a interesului. Un subiect atins de isterie, descris de Pierre Janet, nu putea să-și concentreze atenția decît la un singur obiectiv deodată. Dacă vorbea cu cineva, puteai să strigi cît de tare ceva în urechi: nu auzea nimic. Nu recunoașteți aici obsesie—obsesia estetomanilor? Stilul național e acela care dă mai întăiu originalitate... Dar această originalitate nu cade niciodată în singularitate cum e cazul artiștilor care se storțează către stil „strict individual". Creatorul nu se mărginește la cîteva valori strict personale, înțelese doar de un grup restrîns, de o elită de inițiați. Originalitatea sa are o accepțiune mult mai largă. El e artistul întregului său popor. Și prin poporul său intră în relație cu toată umanitatea. Acesta din urmă nu poate ține seamă de milioanele de tipuri individuale și de psihologia lor specifică. Ea rezumă din economie și nu poate pricepe decît cel mult sufletul popoarelor. Pentru acela al indivizilor izolați n'ar avea nici putința. Tot ce poate face un american e să priceapă tipul nostru național, dar nu poate adînci sufletul fiecărui individ romînesc. I-ar fi și imposibil. Stilul prea individual duce la o artă restrînsă, fără posibilitatea de largă înțelegere. Arta națională e arta lui Shakespeare, Racine, Molière, Tolstoi, Balzac, Goethe. Arta individuală (și aceasta e națională) a lui Barbey d'Aurevilly, Andreev, H. H. Ewers, Tristan Tzara, a lui J. Cocteau din „Le Potomak", dar nu a lui J. Cocteau din „Le grand ecart" care e autentică literatură franceză.

Stilul care se muncește să fie numai individual are într'însul, în același timp, ceva efeminat, abstract, debil, degenerat, antivital. E ca acele specimene de nobleță secular ereditară, care prin excesul conservării de clasă s'au căsătorit mereu între rude, oprind improspătarea rasei dela seva generoasă a mulțimii. Creațiunea individuală apare limfatică și antivitală, fiindcă încearcă să se disocieze de personalitatea totală și deci refuză concursul celorlalte funcțiuni, contribuția lor vie și suculentă. Artistul pur se consumă iute fiindcă nu mai e în contact cu viața. Șuvița secătuită din care își extrage puterile nu se mai improspătează și se usucă. Talentul său moare încet de inaniție. Dealtfel arta pură presupune aproape totdeauna o impuținare a vieții. Exuberanța și sănătatea nu se lasă filtrate și canalizate: ele se revarsă impetuos și fecund.

Stilul cu tendință numai individuală e agreabil, interesant, dar e ușuratic și trecător. Ceiace e individual e pieritor. Numai ceiace e colectiv e durabil. Viața stilurilor „individuale" e scurtă, fiindcă posteritatea rezumă și simplifică, și păstrează numai generalul.

Stilul național în ceiace are în același timp special (față de omenire) și general omenesc (față de individ) găsește exact acel loc geometric între tipic și caracteristic, care constitue arta mare.

Dacă n'ar fi existat decît stiluri individuale, nici o operă de artă nu s'ar fi conservat. Istoria artelor ar fi fost o bizară arheologie, în care operele prezentate ca niște incomprehensibile texte de ieroglife, ar fi chinuit mereu talentul de descifrare al erudiților. Puntea de legătură între ele și noi, adică elementul comun uman ar fi lipsit. In locul plăcerii pe care oricine o are în fața lui Velasquez ori Tizian, cîțiva maniaci, înarmați cu lupe s'ar fi străduit în zadar să ghicească ce a voit să facă cutare pictor dintr'o curioasă masă de culoare. Căci inc'odată, nu trebue uitat că numai ceiace e general trăește. Originalitatea extremă, ca și snobismul care o susține sînt repede uitate și e ceva întristător în acest cimitir al valorilor de o zi. Mi se pare că J. Cocteau a spus așa de frumos: „La mode meurt jeune, c'est ce qui fait sa légéreté si grave".

Mihai D. Ralea

Burghezia romînă şi marxismul

Burghezia romînă a fost supusă în ultimul timp la deosebite cercetări, atît în ceiace priveşte forma şi evoluţia sa, cît şi perspectivele sale.[1] Caracteristica acestor studii este faptul că ele apelează necontenit la marxism, căruia i se cere un larg sprijin pentru lămurirea acestor probleme de istorie economică şi socială, atît de confuze încă.[2] De curînd, d. Serban Voinea într'o lucrare de acest gen aduce o lungă şi documentată acuzare d-lui St.

1 Nu înţelegem să ne ocupăm şi de ultimele producţii ale d-lui E. Lovinescu, care au pretenţia de a trata aceste probleme, de oarece d-sa este cu totul străin atît de o metodă ştiinţifică de cercetare cît şi de materialul care constitue obiectul acestor preocupări. Astfel d-sa ocupîndu-se de primele manifestări revoluţionare în Principate, citează o broşură cu titlul „Cine sînt meseriaşii" apărută fără indicaţia locului şi a anului, şi pe care d-sa o prezintă, *fericit de descoperire*, „ca cea dintâiu manifestare în adevăr revoluţionară" a *Moldovenilor* (Ist. av. rom., vol. I, p. 87). Dacă d. Lovinescu înainte de a cita această broşură ar fi şi citit-o, ar fi putut să-şi dea seama că tratează în partea finală chestii referitoare la *Ţara Romînească*, conţinînd programul curent al revoluţionarilor munteni, şi deci este imposibil să mai fie cea dintâiu manifestare revoluţionară a Moldovenilor. Apoi, dacă cunoştinţele d-sale asupra manifestărilor ideologice ale revoluţiilor burgheze—despre care d-sa scrie chiar volume—ar fi fost ceva mai complecte, şi ar fi cunoscut şi pamfletul celebru a lui *Sieyes*: „Q'uest-ce que le tiers état ?" apărut în 1789 şi despre care vorbesc şi manualele de istorie pentru cursul inferior secundar, şi-ar fi putut da samă că broşura în chestie, nu-i decît un servil rezumat al acestui pamflet, căruia i s'a adăugat programul revoluţiei muntene din 48. Şi cu atît mai mult este surprinzătoare această eroare, cu cît încă din 1923 d. Filitti a semnalat legătura dintre broşura în chestiune şi Sieyes. V. R., 1923, Februar, p. 192.
Iată-l deci pe Sieyes cel dintâiu revoluţionar moldovean!...

2 St. Zeletin, Burghezia romînă, Bucureşti, 1925. Şerban Voinea, Marxism oligarhic, Bucureşti, 1926.

Zeletin, căruia îi impută pe lîngă neînţelegerea unor texte din Marx şi falşificarea intenţionată a concepţiei şi spiritului marxist. După d-sa, d. Zeletin nu numai că aplică greşit multe din teoriile lui Marx, dar extinde aplicarea marxismului chiar mai mult decît însuşi Marx a înţeles să o facă. In sprijinul acestei acuzaţii d. Şerban Voinea invoacă chiar textele lui Marx, după care schema de evoluţie pe care o indică Occidentului nu se poate aplica statelor răsăritene, de oarece teoria sa a fost elaborată ţinînd seamă numai de condiţiile în care se găseşte societatea apusană şi deci nici într'un caz ea nu se poate erija într'o schemă de evoluţie universală. Astfel burgheziei romîneşti nu i se poate aplica schema marxistă tale quale şi cu atît mai mult nu se poate considera ca reuşită o încercare de asemenea natură, care pe deasupra falşifică intenţionat marxismul, pentru ca pe baza autorităţii lui Marx să se poată trage concluzii elogioase la adresa clasei noastre burgheze. Cu acest prilej d. Şerban Voinea atrage atenţia asupra unor laturi din lucrarea d-lui Zeletin, mai ales în ceiace priveşte unele din numeroasele contradicţii pe care le conţine lucrarea d-sale, şi care primejduesc grav unitatea concepţiei.

Oricîtă critică ar aduce d. Şerban Voinea d-lui Zeletin, totuşi nu se deosebeşte de loc în ceiace priveşte punctele esenţiale şi metoda. Ambii sînt de acord că numai cu ajutorul doctrinei marxiste se poate obţine un rezultat favorabil asupra acestor chestiuni, neînţelegerea începînd numai din momentul cînd se ridică problema, care anume interpretare din Marx trebue aplicată şi cum anume, şi cît marxism trebueşte aplicat unei asemeni cercetări. Astfel d. Şerban Voinea după ce analizează cu multă amănunţime şi competenţă unele din temele secundare dezvoltate de d. Zeletin, primeşte fără nici un control altele de o importanţă covîrşitoare, însă a căror eventuală contestaţie ori absenţă, nu ar da posibilitatea de aplicare nici măcar parţială a marxismului.

După d. Zeletin burghezia ţărilor romîne este creaţia capitalismului englez. Aceasta este o chestie asupra căreia d-sa insistă în repetate rînduri[1] socotind că „burghezia romînă şi în genere Romînia modernă va trebui să poarte o recunoştinţă pioasă acelei ţări care i-a dat lumina zilei—Anglia—cu atît mai mult cu cît o istoriografie superficială ne-a împedecat până acum

1 „Cercetarea de faţă deduce plămădirea Romîniei moderne din influenţa economiei capitaliste engleze", op. cit., p. 83; „In procesul de naştere al Romîniei moderne trebue să se deosebească două mari curente: unul zgomotos dar superficial, anume al ideilor liberale care pleacă dela Paris spre Bucureşti şi Iaşi, altul tăcut dar adînc care pleacă dela Londra spre Constanţa, Galaţi, Brăila; e curentul economiei engleze", p. 83; „Se ştie că naşterea Romîniei moderne pe temelie burgheză se datoreşte expanziunii capitalismului englez spre Orient", p. 112; „Burghezia romînă văzuse lumina zilei subt influenţa capitalismului anglo-francez, cu predominarea celui englez", p. 126 etc..

de a recunoaşte pe părintele adevărat al societăţii noastre".[1] Englitera a îndeplinit această operă datorită comerţului său exterior prin mijlocul căruia a inundat pieţele noastre cu mărfurile sale, exercitînd o influenţă precumpănitoare asupra dezvoltării ţării întregi. După d. Zeletin atît de puternică a fost această influenţă, încît dacă prin imposibil am presupune că n'ar fi existat, Romînia modernă n'ar fi avut nici o raţiune de a fi. In ansamblul economiei mondiale, modernizarea Romîniei îi apare d-sale ca un capitol necesar al istoriei economiei engleze (cîte odată şi al celei franceze), a cărei nevoe de debuşeuri o împinge a-şi trimite mărfurile până şi în principate. Acestea cumpărîndu-le încep să-şi schimbe structura lor de economie naturală, devenind ţări cu economie bănească; deacum înainte ele sînt obligate ca să împrumute toate instituţiile celorlalte ţări cu economie bănească, atît pentru a-şi asigura propria lor prosperitate, cît şi pentru a satisface pretenţiile Englezilor şi celorlalte neamuri care făceau comerţ cu noi şi aveau deci interese ca afacerile lor să fie cît mai serios asigurate. Modernizarea Romîniei se realizează astfel ca rezultanta unei legi universale de evoluţie.

O asemenea temă avea de sigur nevoe de o documentată demonstraţie. Prima datorie care se impunea autorului său era dovedirea istorică a faptelor care cuprind anunţata expanziune comercială engleză ori franceză în principate, acapararea pieţei acestora de marfă londoneză sau manchersteriană, iar a doua, demonstraţia pretenţiei că adoptarea instituţiilor europene sînt efectul neaparat al acestei acaparări.

De prima datorie, d. Zeletin se achită foarte uşor. Ne citează o informaţie că în anul 1847 numărul vaselor comerciale engleze din porturile noastre sînt în număr de 219, că în anul 1865 proporţia tonajului vaselor intrate pe braţul Sulina se ridică pentru Anglia la 14.5% şi pentru Austria la 12.5% iar la 1875 se înregistrează 49.8% pentru cele engleze şi 9.5% pentru cele austriace. Această simplă proporţie îl determină pe d. Zeletin de a conchide că Austro-Ungaria „cedase capitalismului englez întâietatea pe pieţele noastre". Pentru a întări şi mai mult acest aparat de erudiţie documentară cu care d-sa îşi susţine tezele fundamentale, d. Zeletin mai adaugă şi două mărturisiri, una a lui N. Suţu şi alta a lui Neigebaur privitor la pretinsa serioasă concurenţă pe care mărfurile engleze o fac celor austro-germane.

1 Paternitatea burgheziei romîne nu pare cîte odată tocmai precisă în ideile d-lui Zeletin, căci în cîteva rînduri însuşi d-sa indică alţi autori. Astfel la pag. 103 ne spune: „Dacă privim în urmă asupra celor zise, constatăm că mercantilismul la noi, de altfel ca peste tot locul e factorul ce zămisleşte burghezia şi prin aceasta însuşi statul romîn modern" iar la pag. 117 „la noi ca pretutindeni sfărămarea vechilor clase agrare e condiţia de naştere a burgheziei; sărăcia, mizeria, foametea, sudoarea, lacrimile şi chiar sîngele păturii rurale, e fermentul din care se zămisleşte regimul nou, burghezia". Cetitorul îşi pune în mod firesc întrebarea: capitalismul englez, mercantilismul ori sărăcia şi mizeria clasei rurale, care din aceşti trei indicaţi autori este cel veritabil pentrucă de o colaborare în trei nicăeri nu vorbeşte d. Zeletin. Părerea noastră este că trebue să ţinem samă de predilecţiile d-lui Zeletin, care în această privinţă de nenumărate ori şi le-a manifestat faţă de Anglia, după cum am menţionat mai sus.

Este surprinzător cum într'o lucrare în care pretenţia de seriozitate o găseşti manifestată în fiecare pagină, să se poată aduce în dovedirea uneia dintre temelele fundamentale, argumente atît de slabe; şi aceasta este cu atît mai surprinzător cu cît d. Zeletin îşi ia de bunăvoe sarcina de a înlocui întreaga „istoriografie superficială" de până acum, printr'o operă desigur abundînd în o profundă erudiţie. Nu cunoaştem nici un autor,—oricît lipsit de importanţă ar fi—căruia să-i fi venit ideia de a aprecia relaţiile comerciale externe ale unei ţări după quantumul tonajului vaselor intrate sau eşite, atunci cînd acea ţară ar avea poziţia geografică a Romîniei. Este un lucru elementar de ştiut faptul că relaţiile comerciale externe sînt date de balanţa comercială şi de cea economică a unei ţări şi nu de raportul de tonaje, pentru simplul motiv că admiţînd numai elementele tonajului rămîne în afară de orice sezisare tot comerţul pe uscat, care de cele mai multe ori, cum este cazul ţării noastre, este mult mai mare ca cel pe apă. Astfel fără a mai fi nevoe de alte observaţii, cele de mai sus arată limpede şubrezimea metodelor şi dovezilor d-lui Zeletin.

Dar s'ar putea spune că acest mod de susţinere nu constitue decît indicaţii generale pe care o cercetare mai amănunţită le-ar complecta şi verifica. Admiţînd dar un moment, prin imposibil, ca valabilă această supoziţie, să întreprindem o scurtă cercetare în domeniul relaţiilor noastre maritime. Spre surprinderea d-lui Zeletin, oricine va cerceta materialul documentar existent, chiar numai cel publicat, va avea să constate că dela 1829—1859, numărul vaselor greceşti intrate în porturile dunărene a fost *de 5 şi 6 ori mai mare* decît al celor engleze, în portul Galaţilor proporţia fiind chiar mai favorabilă Grecilor[1], iar între anii 1860—1870 media tonajului vaselor greceşti este 141.134.0 iar acelor engleze 102.769.2.[2] După aceste informaţii care rezultă din documente oficiale, reese categoric că marina care predomina în apele romîneşti era cea grecească. Urmează pentru d. Zeletin că, dacă admite încă ca valabilă noua d-sale metodă a tonajului, să corecteze afirmaţiile prime în sensul că, nu capita-

1 Analele parlamentare ale Romîniei, Bucureşti, t. V, 634; IX^1, 716, 717; XI, 965; XII^3, 323; XIII^2, 417, 657—658; XV, 1034; Doc. Hurmuzaki, XVII, 272, 516.

2 D. A. Sturdza, Les travaux de la comission européenne des bouche du Danube, 1859—1911, Vienne, 1913, t. I; Analele statistice şi economice, Bucureşti 1860—1868.

lismul englez predomina, ci cel... grecesc și toate celelalte. Preponderanța engleză ține tot după d. Zeletin până la 1875 cînd locul său îl iau Austro-Germanii. „In urma convenției comerciale de la 1875—spune d-sa—Austria ajunge să cîștige iarăși vechiul rol pe piețele noastre, înlăturînd capitalismul anglo-francez din situația preponderantă pe care o cîștigase cu atîta trudă economică și diplomatică. Din acest moment începe procesul de înstrăinare a Romîniei de capitalismul apusean, care dăduse naștere societății noastre burgheze moderne și apropierea de capitalismul Europei centrale. Acest proces a durat până la 1916, cînd a fost rupt brusc de burghezia noastră cercînd a se întoarce iarăși către bătrînii ei părinți". [1] Dacă pentru această epocă vom împrumuta dela d. Zeletin pentru un scurt timp noua d-sale motodă a tonajului, pe care cu siguranță dacă a găsit-o perfectă pentru epoca 1829—1875, o va considera tot așa și pentru epoca 1875—1916, vom constata că faptele stau tocmai invers decît cum pretinde d-sa. In epoca 1861—1870 tonajul mediu al vaselor englezești reprezintă 19.62% din total, în deceniul următor se ridică la 50.25%, între anii 1877—1891 înregistrează mai mult de jumătate adică 64.50%, între 1890—1900, deși scade totuși reprezintă ceva mai mult de jumătate—52.32% și numai între 1902—1911 se coboară la 42.19% totuși ținînd întâietatea. [2] Urmează deci că întrebuințînd această nouă metodă a tonajului, pe care d. Zeletin a inventat-o, socotind-o armă decisivă pentru a nimici toată istoriografia superficială de până azi, întregul material documentar ne arată că pentru epoca în care d. Zeletin presupune preponderanța exclusivă a capitalismului englez, după marele număr de vase intrate în porturi, un alt stat trimetea un număr încincit și înșesit de vase, deci după această metodă un alt capitalism trebuește considerat ca predominator, iar pentru epoca 1875—1916 cînd d-sa crede în decadența influenței Engliterei, tocmai atunci ea trimite mai multe vase, deci conform metodei trebue socotită ca predominatoare.

Dar lăsînd deoparte argumentele d-lui Zeletin cu tonajul și admițînd că d-sa a avut argumente mult mai puternice și numeroase cînd afirma cu atîta stăruință această covîrșitoare influență engleză în principate, dar pe care nu a mai socotit util să le comunice lectorului, căruia i-a rezervat numai metoda tonajului, toate izvoarele documentare duc la un rezultat cu totul diferit. Toate cercetările istorice,—ale istoriografiei superficiale desigur—conchid că comerțul care a predominat în această epocă este cel austro-german, și nici vorbă nu-i de cel englez. De curînd d. Iorga, în cea mai recentă lucrare asupra comerțului romînesc, este silit să recunoască chiar că „înainte și după războiul vamal, eram de fapt un domeniu comercial austriac în marea mișcare

1 Op. cit., p. 111.
2 D. A. Sturdza, op. cit., tabl. 2, 3.

a comerțului mondial". [1] Dar d. Zeletin care a declarat un războiu de nimicire istoriografiei superficiale care, până acum ne-a ascuns cu atîta rea credință bătrînii noștrii părinți, încît să fie tocmai azi d-sa obligat a ne cerceta paternitatea, nu poate fi acuzat că n'a consultat tocmai această istoriografie superficială. D-sa avea la îndemînă izvoarele, și aceste izvoare, cele mai multe oficiale, impun o sumară cercetare.

La începutul „erei noui" cînd se vorbea de comerțul exterior al principatelor, comerțul cu Anglia nici măcar nu se menționa, iar în informațiile statistice, — care oricît de rudimentar ar fi alcătuite, trebuesc primite pentru că altele nici nu avem—cifrele mari sînt în favoarea Austriei. [2] In statisticele oficiale din 1843, 1844, 1847, 1850 [3], Englitera nici nu figurează ca țară exportatoare în Moldova, printre țările de export menționîndu-se numai Austria, Rusia, Turcia și cîte odată și Valahia. Numai în statistica din 1851 se înregistrează mărfurile venite din Anglia, dar a căror valoare în bani, reprezintă o sumă de 3 ori mai mică ca a acelora aduse din țările austro-germane. [4] Nu înseamnă însă că anterior acestei date, nu importam nimic din Anglia. Se aducea într'o măsură relativ largă, fierărie și ceva manufactură, care în oarecare limite atingea monopolul de desfacere pe care-l aveau Austro-Germanii, fapt care dealtminterea îi alarma destul. Cercetînd însă proporțiile cantitative, reprezentate prin bani, a mărfurilor aduse din Anglia, față de cele importate din țările austro-germane, vom constata mulți ani ulterior Regulamentului Organic că cele dintâiu reprezintă sume chiar de zece ori mai mici ca acelor din urmă. [4] După aprecierile lui I. Ghica, deci ale uneia din cele mai competente persoane ale vremii, pela anul 1843 comerțul de import al Moldovei din țările austro-germane este de 5 ori mai mare ca acel din Anglia. [5] Englezii fac într'adevăr mari sforțări pentru introducerea comerțului lor în principate; vor să întemeeze case de comerț—chiar întemeiază una—și bănci, însă nu reușesc decît într'o foarte mică măsură. [6] Contimporanii atribuiau acest insucces, priceperii Austriacilor și marii concurenți, pe care aceștia li-o făceau. Statisticele care se alcătuesc după 1860, și care sînt relativ destul de serioase fiind datorite, pentru primii ani lui Marțian, ne arată că în epoca 1860—1868 importul din Austria este de 2, 3, 4, sau chiar 5 ori mai mare ca cel din Anglia. [7]

1 N. Iorga, Istoria comerțului romînesc. Epoca mai nouă, Buc., 1925, p. 178.
2 Doc. Hurmuzaki, XVII, 270.
3 Analele Parl. ale Rom., XII^{2}, 450, 451; XIII^{2}, 248; XV, 1048; XVI^{2}, 367.
4 Idem., XVII^{2}, 148, 149.
5 Oh. Chanoi, Dernière occupation des principautés danubiennes par la Russie, 1853; Acte și legiuiri, I^{5}, 130.
6 Hurmuzaki, X, 470; XVII, 440, 662.
7 Anal. statist. și economice, Buc., 1860–1868.

După un alt izvor oficial, în anul 1863, importam de 4 ori mai mult din ţările austriace, decît dela Englezi.[1] In perioada 1871—75, atunci cînd după d. Zeletin se desăvîrşeşte cucerirea noastră economică de către capitalismul englez, şi mărfurile austriace sînt alungate depe piaţa noastră, Romînia importă aproape de două ori mai multă marfă din Austro-Ungaria decît din Anglia.[2] Nici măcar importul din Anglia, Franţa, Italia, Belgia, Serbia şi Rusia la un loc nu întrece importul din ţările austro-germane.

In epoca 1875—1916, cînd după d. Zeletin, „Austria ajunge să-şi cîştige iarăşi vechiul rol pe pieţele noastre înlăturînd capitalismul anglo-francez din situaţia preponderentă pe care o cîştigase..." faptele se arată tocmai invers decît le presupune d-sa. Dacă în epoca convenţiunei marfa austro-ungară ajunge a reprezenta până la 50% din totalul mărfurilor străine importate, această situaţie favorabilă nu este decît de o scurtă durată, căci după 1885 se scoboară până la 14.53%. In general, în epoca 1885—1915, Romînia importa mărfuri din Austro-Ungaria reprezentînd un procent între 14—30% din importul total. Cercetînd comerţul de import englez, se va vedea că el reprezintă chiar un procent mai urcat decît al celui austriac, atingînd cifra de 36.13% în 1907 şi în general în această epocă, variind între 19.36%—36.13%. A treia ţară, cu care avem întinse relaţii comerciale, Germania—cîştigă în această epocă un loc bine definit, înregistrînd cele mai favorabile cifre la sfîrşitul secolului trecut, cînd ajunge la 31.97% din total, pierzînd însă situaţia aceasta în secolul nostru, în favoarea comerţului englez.[3] Astfel că o scurtă incursiune în domeniul materialului documentar, ne arată că faptele stau precis invers decît cum le enunţa d. Zeletin: cînd d-sa pretinde că Englezii deţin întâietatea sînt în realitate Austro-Germanii, cînd pretinde că sînt Austro-Germanii sînt Englezii, care niciodată n'au avut o situaţie mai bună ca în epoca 1900—1916, marcînd cifra de 29.30—36%. Până acum deci d. Zeletin nu a făcut deloc dovada paternităţii pe care o reclama burgheziei noastre, şi oricît de mult am simpatiza cu războiul d-sale contra atît de mult vinovatei „istoriografii superficiale", tot trebue să recunoaştem că aceasta stă încă pe poziţie.

D. Zeletin nu s'a mulţumit însă de a descoperi numai pe unul din părinţii burgheziei noastre. D-sa aspiră la un rezultat complect, arătîndu-ni-l şi pe celalt pe care, cu ceva mai multă timiditate, este drept—ţine să ni-l înfăţişeze. „La începutul erei burgheze—spune d-sa—principatele romîne se aflau în sfera de interese a capitalismului apusan anglo-*francez*" şi în altă parte tot

1 Notice sur la Roumanie, Paris, p. 159.
2 Băicoianu, Istoria politicii noastre vamale şi comerciale, Bucureşti, 1904, t. II, Anexe.
3 A se vedea „Comerţul exterior al Romîniei, Buc., volumele pentru epoca 1884—1911.

d-sa ne spune că „Burghezia romînă văzuse lumina zilei subt influenţa capitalismului anglo-*francez* cu predominarea celui englez". Cu regret trebue însă să constatăm că faţă de acest al doilea părinte, d-sa profesează o surprinzătoare ingratitudine. Pe cînd pentru celalt „părinte"—Anglia ne invită solemn a-i păstra „o pioasă recunoştinţă", pe cel din urmă nu numai că nu-l onorează cu o asemenea atitudine sentimentală, dar nici măcar nu-l aminteşte mai mult de 2 sau 3 ori în toată lucrarea. Rămîne însă de examinat rolul pe care l-a îndeplinit în principate capitalul francez, de oarece d. Zeletin nu ne vorbeşte absolut nimic de aceasta, în toată lucrarea, după ce îi atribue oficiul paternităţii. Examinînd materialul documentar, constatăm că nu numai nu ne vorbeşte de o expanziune comercială în aceste locuri, ci din contra înregistrează complecta lipsă de importanţă a comerţului francez. La 1835, consulul francez din Bucureşti, informează că în Muntenia nu exista nici o casă de comerţ franceză „demnă de acest nume"[1] şi nici un vapor în porturi. In acelaşi an se menţionează că de pe piaţa noastră de consumaţie este exclus comerţul francez.[2] Nu se poate vorbi decît cel mult de un comerţ de mărunţişuri.[3] Colson constată cu un accentuat sentiment de regret, că în 1837 n'a apărut pe Dunăre nici un vas cu pavilion francez, care dealtminterea, după spusa sa, apar destul de rar în aceste locuri.[4] Pe la 1840 consulul Billecoq făcea doar proiecte de comerţ, reluînd planuri făcute tot fără nici un rezultat cu mulţi ani înainte, menţionînd şi dînsul absenţa vaselor franceze.[5] Consulul francez din 1847 constată şi dînsul lipsa de importanţă a comerţului de export pe care Franţa îl face în aceste regiuni,[6] afirmînd şi dînsul ca şi un alt francez din 1834[7] că, Germanii sînt stăpînii aproape al întregului comerţ şi că cea mai mare parte din produsele fabricate, care se consumă în principate, vin din Germania şi mai ales din Leipzig.[8] Din toate statisticile publicate ulterior şi menţionate mai sus, se poate vedea că ţările care îşi dispută cifrele mari, sînt Austria, Germania şi cîte odată Anglia, comerţul francez înregistrînd valori de minimă importanţă. Cu toată mulţimea şi varietatea informaţiilor, cu toate declaraţiile oficiale ale reprezentanţilor francezi, care declară categoric datele de mai sus, totuşi d. Zeletin pretinde că este mult mai bine informat şi afirmă preponderanţa covîrşitoare a comerţului francez datorită căruia „burghezia romînă văzuse lumina zilei".

1 Hurmuzaki, XVII, 517—518.
2 Idem, XVII, 514—515.
3 Idem, XVII, 601.
4 Colson Felix, De l'état present et de l'avenir des principautés de Moldavie et de Valachie, Paris, 1839.
5 Hurmuzaki, XVII, 786
6 Idem, XVIII, 51.
7 Idem, XVII, 376.
8 Anul 1848 în Principatele romîne, Bucureşti, 1902, t. I, 256.

Se poate însă întîmpla că d. Zeletin şi lectorul convins de opera d-sale să creadă totuşi, că dacă pe terenul comercial influenţa Angliei şi Franţei în principate n'a fost atîta de covîrşitoare, ea s'a manifestat însă pe alte terenuri economice şi că această manifestare nu s'a menţionat din motive care nu interesează. Pentru a lămuri şi mai bine problema, vom adăuga cîteva date, în legătură cu originea capitalului bănesc din principate.[1] Se poate spune cu preciziune că acest capital este aproape în întregime de origină austro-germană. Referindu-ne la originea naturii metalice a acestui capital, trebue să amintim faptul că până în 1867 ţările romîne au avut un sistem monetar dintre cele mai complicate. Atît în veacul al XVIII cît şi în următorul, până la reforma monetară de după unire, moneda în curs cea mai căutată era galbenul denumit la început olandez ori austriac, după aceia austro-olandez, şi la urmă numai austriac, care venea în principate în mari cantităţi. La 1814 se menţionează că proporţia banilor intraţi faţă de cei eşiţi, este de 4 la 1.[2] Regulamentul

1 Asupra capitalului bănesc din ţară, ideile d-lui Zeletin sînt în mod deosebit de variabile. Astfel d-sa pretinde că „înainte de toate forma de obîrşie a capitalului romîn avea ca pretutindeni, un caracter curat evreu", p. 73. Aşa dar înainte de a fi un număr oarecare de Evrei în principate nu se poate vorbi la noi de un capital bănesc, care numai după sosirea lor — deci mai ales prin a doua jumătate a sec. XVIII poate exista. Dar se pare că pe d. Zeletin nu-l preocupă decît capitalul bănesc de după 1829, şi că acest capital constitue capitalul de obîrşie, de oarece la pag. 70–71 ni se spune că „cît timp producţia noastră purta caracterul de economie naturală, făcîndu-se pentru trebuinţele proprii se înţelege că nu era loc pentru schimb şi cămătărie, deci nici pentru agenţi specializaţi pe cale ereditară în această meserie, pentru Evrei. Dar cînd influenţa capitalismului străin, sili ţara noastră ca să producă pentru schimb, situaţia luă altă înfăţişare; de atunci Evreul mînuitor de bani s'a găsit la noi în apele sale şi de aceia dela 1830 înainte paralel cu invazia capitalismului avem de înregistrat şi o invazie a Evreilor". La pag. 139 d-sa complectează această idee spunînd că „dela 1830 la 1880 deci numai în timp de cinci decenii, cămătăria, născută în urma invaziei economiei băneşti a ruinat vechea boerime". Cămătăria după d-sa nu s'a exercitat la noi decît faţă de particulari, statul din contra poate n'a avut decît foloase. „O exploatare a statului de către cămătari nu a existat la noi ca în alte părţi", p. 93. Cîte afirmaţii atîtea erori: 1) cămătărie şi deci capital bănesc, a existat din abundenţă în principate, încă cu mult înainte de 1829. E destul de a se cerceta izvoarele istoriei noastre economice în care se văd dobînzi de 18, 20—28% –36% cît şi articolele din Codul Calimach (1818) care luptă din răsputeri contra uzurii. Obîrşia capitalului este departe de a fi curat evreiască. Greci, Turci, Armeni şi numeroşi Moldoveni apar în documente ca deţinători şi împrumutători de bani. Pentru epoca de după 1832–1881, care îl interesează pe d. Zeletin, va putea cerceta cu mult folos Analele Parlamentare ale Romîniei, Buc., vol. V, 73, 78; VI, 432 şi urm., 582, 583; VIII, 63, 68, 70; XII^{2}, 195; XVI^{1}, 1975—6 etc., în care va vedea cu surprindere că nu va găsi în această calitate decît cîţiva Evrei, pe lîngă sutele de creştini. 3) A existat o sălbatică exploatare a statului de către cămătari, 18–30% dobîndă, plus diferenţa de schimb. A se vedea An. Parl. Rom., volumele indicate mai sus.

2 N. Iorga, Doc. Callimach, II, 201—202.

Organic face din galben moneda oficială a principatelor care îndeplinea dealtminterea şi în fapt funcţia unei monede naţionale, neexistente. Prin această măsură, ţările romîne se leagă şi mai mult de economia monetară a Austriei, cu toate că Ruşii adăugaseră şi o monedă rusească—sorocovăţul—ca etalon oficial. Bancherii din principate, din prima jumătate a sec. al XIX, Băltăreţu, Meitani, Hagi Moscu, Pavli, Kircor, Manuah, Daniel, aveau întinse legături de credit cu cei din Austria. Este cunoscut rolul însemnat pe care l-a avut în acea epocă cassa de bancă din Viena, a bancherului de origină romînă—Sina. Nu lipsită de interes e încercarea capitalului german, făcută pe la 1856, de a pătrunde în stil mare în principate.[1] Cu acest prilej întemeindu-se Banca Naţională a Moldovei, s'au plasat în ţară numai în ipoteci pe moşiile moldoveneşti aproape 700.000 de galbeni, adică o sumă aproape de 30.000.000 lei. Relaţiile de afaceri, pe care le are acest prim mare institut de credit din principate, ne arată o pronunţată tendinţă de gravitaţie către capitalismul austro-german. Moldova se leagă prin banca sa, de cele mai însemnate case din Breslau, München, Frankfort, Braunschweig; nu figurează decît două case din Paris—Rotschild şi Desolnes et Co. şi două din Londra, care se par a fi fost tot germane.[2]

Referindu-ne la capitalul adus în ţară prin împrumuturile de Stat,[3] şi ocupîndu-ne numai de epoca cînd, după d. Zeletin, „capitalismul englez cucereşte desăvîrşit piaţa noastră" vedem că dacă primul nostru împrumut după unire din 1864 se face pe piaţa engleză, iar cel dealdoilea la banca Otomană, împrumuturile următoare iau alt curs. Faimosul împrumut Oppenheim este realizat în bună măsură cu sprijinul capitalului german. Legăturile cu băncile germane devin şi mai strînse în epoca de construcţie şi organizare a căilor ferate. Către sfîrşitul veacului trecut, cassele de bancă Disconto-Gesellschaft, Bleichröder, Rotschild din Frankfort am Mein şi Dresdner Bank împrumutau statul romîn cu sumi fabuloase. Un curent foarte puternic de plasare a capitalurilor germane, în ţările romîne, se manifestă în această epocă. Lăsăm deoparte imensele investiţiuni de capital în întreprinderile petrolifere şi menţionăm numai condiţiile în care s'a realizat convenţia Statului cu sindicatul Disconto-Gesellschaft, pentru emisiunea unui împrumut de 274.375.000 lei în titluri de rentă, cînd piaţa Berlinului a răspuns cu 171,102.000 lei, aceia a Parisului cu 4.323.000, iar la Londra nici măcar n'a fost subscripţie.

Expanziunea austriacă în principate, are un caracter şi mai manifest pe terenul organizării mijloacelor de comunicaţie. Austria este aceia care în urma cerinţelor comerţului său din Galaţi,

1 A se vedea: G. Zane, Cea dintâiu Bancă Naţională a Moldovei, Arhiva ştiinţifică şi literară, Iaşi, 1925.

2 Verwaltungs-Bericht der Moldauische National-Bank, Czernovitz, 1860.

3 Vezi Dobrovici, Istoricul datoriei publice a Romîniei, Buc., 1913.

intervine la Turci pentru a face navigabil braţul Sf. Gheorghe,[1] după cum tot iniţiativei sale se datoreşte stabilirea celei dintâiu companii de navigaţie cu aburi pe Dunăre, înfiinţată în 1834 şi căreia i se datoreşte în bună măsură dezvoltarea comercială a Brăilei şi Galaţului.[2] Primele proiecte de cale ferată la noi, vin din partea Austriacilor.[3] La 1842 inginerul Marin din Cernăuţi cere lui M. Sturza un privilegiu pentru înfiinţarea unei căi ferate dealungul Siretului. Stirbey în 1855 cere lui Coronini, comandantul trupelor de ocupaţie, specialişti pentru a construi drumuri de fer, de oarece după părerea sa „căile de comunicaţie sint cele dintâiu resouri ale comerţului şi ale bogăţiei unei ţări". Inchee chiar o convenţie cu Maximilian de Haber, proprietar din Carlsruhe în Baden, prin Mihai O. Curti fiul unui neguţător vienez, în vederea unei concesii. O altă ofertă se face din partea Camerei de comerţ şi industrie din Braşov, iar mai tîrziu intîlnim inginerii austriaci care fac în Muntenia studii de căi ferate. In Moldova între iniţiatorii construirii de drumuri de fier dacă întîlnim Francezi şi Englezi, nu lipsesc însă Austriacii. Capitalul englez, îl găsim asociat celui austriac, ce avea mult mai multă trecere, mai ales că era şi o epocă cînd Englezii erau foarte puţin simpatizaţi, pentru faptul că prin construirea liniei Cernavoda-Kiustendge, porturile dunărene erau ameninţate cu dispariţia. Diferitele încercări de întemeere de societăţi, care se fac în epoca de proecte, fac să se constate marea lipsă de interes pe care o arată capitalul englez ţărilor romîne. Cu prilejul concesiei acordată lui Mavrogeni, care se sprijinea într'o oarecare măsură pe capitalul englez, pe piaţa Londrei nu se subscriu decît 50.000 franci din 86.000.000 capitalul de fondaţie, cu toate că subscripţia era cotată la Bursă şi susţinută de banca Otomană. O concesie ulterioară întîmpina o identică indiferenţă, după cum capitalul englez refuză participarea la compania fuzionată din 1864. In epoca de construcţie, capitalul austro-german joacă rolul hotărîtor. Cele două societăţi Ofenheim şi Strussberg sînt în cea mai mare parte alcătuite din asemenea capital. Cînd guvernul romîn a reziliat contractul cu Strussberg, tot o societate germană denumită „Societatea romînă (!) a acţionarilor de drum de fier" continuă lucrările. Răscumpărarea se face iarăşi cu ajutorul a două case germane „Disconto-Gesellschaft" şi Bleichröder din Berlin. In comunicaţia pe ape a timpurilor mai noui, nu trebueşte uitat, rolul companiei Lloyd a cărei

1 Hurmuzaki, XVII, 658.

2 Idem, XVII, 770, 438, 637, 433; Th. Léfebre, Etudes diplomatiques et économiques sur la Valachie, Paris, 337; Jules de Hagemeister, Mémoire sur le comerce des Ports dela Nouvelle Russie, de la Moldavie et de la Valachie, Odessa, 1835, p. 81.

3 A se vedea: C. Mănescu, Istoricul căilor ferate din Rominia, 1906, 2 vol..

istorie ar trebui cîndva scrisă, căci ar reprezenta o însemnată contribuţie la istoria circulaţiei mărfurilor noastre pe Dunăre şi mare.

Examinînd astfel cele mai însemnate terenuri pe care s'ar fi putut opera o pătrundere a economiei străine la noi, se constată în mod decisiv că dacă a existat în ţările noastre o influenţă străină predominantă, aceasta a fost mai tot timpul austro-germană, iar afirmaţia atît de des repetată a d-lui Zeletin că cel puţin până la 1875 Marea Britanie stăpîneşte pieţele noastre, înseamnă afirmarea unor fapte care niciodată n'au existat. Dela sine se înţelege că toate concluziile deduse dintr'o atare premisă, nu sînt decît complectamente greşite, şi stăruinţa de a fi primite, nu poate avea succes decît admiţîndu-li-se un caracter neştiinţific.

* * *

S'ar putea însă obiecta că din punctul de vedere al metodei întrebuinţate de d. Zeletin, care caută să deducă evoluţia ţărilor romîne în veacul al XIX-lea din expanziunea capitalului străin—nu prezintă nici o importanţă faptul că acest capital a fost austro-german şi nu anglo-francez. Rămîne de cercetat în fond care este în mod real contribuţia acestui capital în dezvoltarea Rominiei moderne şi dacă au fost şi alţi factori care au contribuit la desăvîrşirea acestei evoluţii.

După d. Zeletin, economia naţională a ţărilor romîne, începe să evolueze cătră faza capitalistă în anul 1829, dată de care d-sa nu pare însă pe deplin convins.[1] Ceiace este în deosebi de menţionat la metoda de lucru a d-lui Zeletin, este că dacă atunci cînd cercetează origina şi naţionalitatea părinţilor burgheziei noastre, d-sa se ridică cu toată vehemenţa disponibilă contra „istoriografiei superficiale", de această dată d-sa recurge tocmai la această istoriografie şi din nefericire pentru d-sa, tocmai la cea mai superficială.

In cercetările istorice şi istorico-economice, a dominat multă vreme o teorie asupra acestei aşa numite date a „erei noui" care a devenit foarte cunoscută. Teoria ne spune că până la tra-

1 „Incheerea tratatului dela Adrianopol înseamnă momentul cînd începe procesul de disolvare a «vechiului regim» romînesc pe ale cărui ruine se deschide «era nouă» burgheză de europenizare a vieţii noastre sociale", p. 37. Deşi burghezia apare în 1829, după alt pasagiu, această eră începe în 1864; astfel vorbind de exproprierea lui Cuza, ne spune că atunci „se distruge vechiul regim cu proprietatea sa rurală uzufructuoasă, mai mult sau mai puţin comunistă spre a clădi în locu-i regimul burghez al proprietăţii private şi al libertăţii persoanelor care o deţin. Acest act revoluţionar s'a îndeplinit la noi în anul 1864", p. 50. Iar în altă parte „regimul dela 1866 nu însemna intrarea în era burgheză ci numai pregătirea acestei ere".

tatul dela Adrianopol, noi am avut o economie închisă, căci nu puteam vinde mai nimic, datorită în cea mai mare parte dreptului de cumpărători cu monopol al Turcilor. Diferite puteri streine interesate au intervenit, şi prin tratatul din 1829 se abrogă dreptul de cumpărători cu prioritate al Turcilor, iar ţările romîne dotate cu libertatea comercială încep să înflorească văzînd cu ochii. D. Zeletin şi d. Şerban Voinea, după cum făcuse dealtminterea mai înainte şi maestrul d-sale, Dobrogeanu Gherea, îşi însuşesc această teorie, fără absolut nici o modificare de fond, cu o simplă modificare de terminologie la d. Zeletin. Pentru d-sa tratatul dela Adrianopol nici mai mult, nici mai puţin, dărîmă „zidurile care ne despărţeau de burghezia apuseană".[1]

Principatele romîne care aveau o *economie naturală*, adică după propria d-sale definiţie, o economie în care producţia se făcea numai „pentru trebuinţele proprii", şi deci „nu era loc pentru schimb şi cămătărie" intră dela 1829 înainte în faza economiei băneşti, cînd producţia se face pentru schimb.[2] Dacă nu ne-am convins până acum pe deplin, că războiul dus de d. Zeletin contra istoriografiei „superficiale" nu l-a declarat decît după ce şi-a examinat adversarul dela o distanţă foarte respectabilă, această afirmare a economiei naturale de dinainte de 1829 ar constitui pentru lector o grea încercare, de oarece ea nu se găseşte nici măcar în cea mai superficială istoriografie, la care momentan şi parţial d-sa a recurs. D. Zeletin crede că nu interesează faptul că asupra economiei şi comerţului nostru de dinainte de 1829, există un vast material studiat şi nestudiat, care mărturiseşte până la evidenţă, caracterul de economie de schimb, încă cu veacuri înaine de 1829. De sigur d-sa va replica că nu este cercetător de documente, şi că nu face altceva decît să accepte rezultatele studiilor istorice. Însă va trebui în acest caz să-i amintim că sînt aproape 30 ani de cînd d. Iorga pe baza acestui material documentar a distrus teoria legendă, de care vorbeam mai sus şi pe care d. Zeletin îşi întemeiază teoria sa sociologică. D. Iorga a arătat fără posibilităţi de contrazicere în ce constă faimoasa teorie chelerului, demonstrînd caracterul economiei noastre băneşti, anterioare lui 1829, prin simplul fapt că rămîneau „absolut libere de export imense bogăţii care treceau în străinătate anual".[3] Tratatul dela Adrianopol, prin care se acorda libertatea comercială şi graţie căruia, după d. Zeletin, se înfăptueşte economia noastră bănească, se arată a avea astfel o cu totul altă însemnătate, decît aceia pe care d-sa i-o împrumută. Dacă libertatea comercială ar fi fost singura cauză care să condiţioneze marile transformări de la noi, prin posibilitatea pătrunderii capitalului străin, aceste schim-

1 Op. cit., p. 175.
2 Op. cit., p. 70.
3 N. Iorga, Documente Hurmuzaki, vol. X, 1897. Prefaţa: Detalii şi bibliografie asupra acestei chestii şi în G. Zane, Un veac de luptă pentru cucerirea pieţei romîneşti. Iaşi, 1926.

bări ar fi trebuit să fie mult mai vechi căci cu mult înainte de 1829 interveniseră între Turcia şi diferite alte puteri, tratate şi convenţii, prin care cea dintăiu acorda celor din urmă drepturi depline de liber negoţ, în ţările şi provinciile sale. Astfel la 1718, 1747, 1774, 1783, pentru a nu cita decît momentele mai însemnate în care s'au stipulat asemenea clauze. După 1829, Englezii cînd sînt împiedecaţi de Ruşi de a naviga pe Dunăre, nici nu pomenesc de tratatul dela Adrianopol, cînd protestează contra împiedicării, ci se bazează numai pe tratatul din 1815.[1]

Avîndu-se astfel o cunoştinţă precisă, pe deoparte a chestiunii libertăţii comerciale în trecutul ţărilor noastre anterior lui 1829, iar pe dealtăparte a teoriei chelerului, este firesc ca explicarea evoluţiei ţărilor romîne după 1829, numai prin pretinsa nouă libertate comercială şi prin expansiunea comercială care i-a urmat, nu mai poate fi suficientă. De acord cu numeroşi cercetători care au studiat superficial chestia, d. Zeletin consideră efectele drept cauze. D-sa, ca şi toţi ceilalţi, a observat că o adîncă modificare intervine în ţările romîne în această epocă. Explicaţiile au variat, unii găsind cauzele în diligenţa lui Kiseleff, alţii în tratatul din Adrianopol, alţii in libertatea comercială, etc.. Ceiace n'a observat nici d. Şerban Voinea nici d. Zeletin şi nici înaintaşii d-lor, sînt consecinţele profunde pe care le aduce în toate domeniile vieţii noastre economice însemnata transformare a dreptului iobag, pe care o înfăptueşte Regulamentul Organic. Această transformare este generatoarea nouilor direcţii de evoluţie spre care se îndreaptă ţările romîne. Intensificarea agriculturii şi înlocuirea progresivă a păstoriei, urcarea preţului pămîntului şi a produselor sale, goana după forţa de muncă şi mizeria crescîndă a clasei ţărăneşti, mărirea exportaţiei şi înflorirea comercială a porturilor cu consecinţa formării unei burghezii ca şi a unui proletariat orăşănesc, sînt fapte de o importanţă covîrşitoare care îşi trag origina direct din dreptul iobag. Mai mult încă, transformarea marei proprietăţi rurale şi decăderea clasei marilor proprietari, sînt indirect consecinţi ale acestor transformări—datorită după cum vom vedea—emancipării de subt dominaţia sa a aparatului circulator de valori.

Este cunoscută lupta pe care clasa boerească mare şi mică a dus-o în chestia iobăgiei cu ocazia redactării Regulamentului Organic. Toate eforturile sale erau concentrate în scopul de a obţine înmulţirea cît mai accentuată a zilelor de lucru. Această luptă nu era decît continuarea vechii ofensive, accentuată şi cîştigată parţial, la începutul sec. XIX prin aşezămîntul lui Moruz. Dela cele trei zile de muncă, pe care ţăranul moldovean, clăcaş era dator să li dea boerului anual, dela începutul veacului al XVIII, ajungem după Regulamentul Organic la un număr care variază între 56—80, socotind numai pe cele legale, ceiace în-

1 Doc. Hurmuzaki, XVII, p. 638.

semna jumătate din numărul zilelor de lucru pe an, după ce în 1743 nu se ridicase în Moldova decît la 12,[1] creşterea devenind accentuată dela 1805 înainte, cînd un ţăran trebuia să dea 33 zile de muncă pe an, în afara dijmelor şi ele cu mult urcate.[2]

Este firesc ca această mărire a cantităţii de forţă de muncă, aflată la dispoziţia proprietarului, să schimbe radical economia noastră agrară. In mod neapărat suprafaţa de pămînt boeresc cultivat creşte, acea ţărănească scade. La 1843 pămîntul boeresc arat şi sămănat cu grîu are o întindere de 70535 fălci, iar cel ţărănesc 121930 fălci,[3] zece ani mai tîrziu în 1844 pămîntul boeresc cultivat cu aceste cereale se urca la 84105 fălci, iar cel ţărănesc scade la 47686. Cea dintâiu concluzie care se impune este deci că intensificarea marii producţii şi decadenţa producţiei ţărăneşti se datoreşte în mod nediscutabil măririi zilelor de slujbă. Odată cu diminuarea producţiei ţărăneşti mizeria ţărănimii se accentuiază şi mai mult, şi dacă pe lîngă legea care schimbă vechile raporturi dintre boer şi ţăran, se mai adaugă numeroasele abuzuri, atunci diversele întîmplări din viaţa satelor, ca încercările de răscoale, refuzul de a lucra, fuga peste hotar apar ca foarte naturale. Astfel Regulamentul creia condiţiile cele mai prielnice pentru ca pe de o parte moşiile boereşti să se pună din ce în ce mai mult în valoare, iar pe de altă parte forţa de muncă să se deprecieze. Mulţi ţărani fug la oraşe, mai ales în porturi unde alcătuesc o populaţie flotantă din care se va recruta viitorul proletariat;[4] alţii emigrează de pe o moşie pe alta. Pentru proprietari chestia era extrem de gravă. Forţa de muncă pentru cîştigarea căreia luptaseră se împuţina şi numeroase măsuri se cer şi se iau pentru asigurarea ei, a cărei lipsă după cum spun ei „mărgineşte plugăria şi împuţinează cu totul mijloacele dezvoltării comerţului ţării, mijloc neapărat spre fericirea unui stat". Legal şi nelegal, epoca aceasta cunoaşte o aprigă goană după braţe de muncă, a căror lipsă încă dela 1834 se semnalează. Mijloacele întrebuinţate variau. Cîte odată prin diferite căi se atrăgeau ţăranii de pe o moşie pe alta, alteori se

1 R. Rosetti. Pămîntul, sătenii şi stăpînii în Moldova, Buc., 1907, p. 320.

2 Ibidem, p. 352.

3 O. Zane, Un veac de luptă, p. 37 şi urm.; An. P. R., V, 733; XIII², 325, 330.

4 Incă din 1837 se constată această tendinţă. In acest an boerii mărturisesc în divan că „se grămădesc asupra săteanului multe rămăşiţe de clacă şi cu anevoe li se pare a lor răspundere, căci se îndatorează a li săvîrşi toate deodată, iar nu rînduri-rînduri, se vede o deobşte pornire a săteanului de a năvăli pe la oraşe şi tîrguri, unde nădăjduesc scăpare şi a părăsi satele, las să zic ce urmări vătămătoare poate să aducă cu vremea aceasta, dar acum se mărgineşte plugăria şi se împuţinează cu totul mijloacele dezvoltării comerţului ţării, mijloc neapărat spre fericirea unui stat". A. P. R., VII, p. 612. Aceiaşi constatare se repetă în 1842, spuindu-se iot de boeri „că se despoae ţara de plugari muncitori pe cîmpuri întinse ca să se facă ţărani orăşăni, pentru paguba şi strîmtoarea adevăraţilor orăşeni". An. P. R., XI, p. 398.

închiriau puţinii oameni liberi, iar întotdeauna se căuta a lega prin chipuri lăturalnice, clăcaşii de pămînt, îngreuindu-le până la imposibil, strămutarea, deşi Regulamentul Organic îi declara oameni liberi. Goana după braţe era atît de mare, încît cîţiva ani după aplicarea Regulamentului, atît în Moldova cît şi în Muntenia boerii nu mai vreau să mai audă de slujba în bani, deşi Regulamentul dădea voe ţăranilor ca în anumite împrejurări să-şi achite obligaţiile în bani şi nu în muncă. In Moldova până şi dijma se transformă în muncă şi ultimile rămăşiţi ale vechiului drept iobag—protimisisul—se desfiinţează în 1839.[1]

Ar fi urmat ca această supracerere de braţe, să fie folositoare cel puţin oamenilor liberi, mărind preţul muncii. In realitate se întîmpla tocmai contrariul. Dacă produsele muncii erau libere la negoţ şi prin aceasta preţul lor eventual se putea urca, pentru forţa de muncă nu era posibil. Regulamentul Organic, printr'un articol special, stabilea că o comisiune compusă tot din boeri, va tarifa la fiecare perioadă trienală, preţul muncii. Intotdeauna se fixa un preţ arbitrar, de pe urma căruia nu beneficiau decît proprietarii. Comparînd preţurile muncii în Muntenia şi Moldova, cu cele ale mărfurilor, vom observa că în interval de 20—25 ani după 1832, acestea din urmă s'au urcat de 2, 3 ori mai mult ca ale muncii. Astfel că în timp ce toate valorile de schimb creşteau, acea a muncii stagna, dacă nu chiar scădea. In aceste împrejurări mizeria ţărănimii apare ca un fenomen natural şi uşor explicabil.[2]

In drept, boerii recunoşteau cu ţăranii acordul liber şi principiul era formulat şi de Regulament; în fapt însă boerii cereau şi făceau o mică rectificare. De oarece—spune raportul unei comisiuni de proprietari din 1849—acordul liber nu se poate înfăptui din propria iniţiativă a acelor două clase, vine legea şi obligă pe proprietar a da ţăranului o bucată de pămînt. Acesta din urmă este dator să o plătească şi fireşte o plăteşte cu ceiace are, cu muncă, care după expresia comisiunii este „moneda cea mai curentă cu care lor le place să plătească mai bine."[3] Acest sistem de raporturi agrare se datoreşte numai rarităţii braţelor de muncă. Cînd acestea se vor înmulţi, desigur că sistemul se va schimba; el trebue menţinut de oarece este „un sistem vital". Comisiunea cu multă pătrundere recunoaşte că numai sistemului iobag şi Regulamentului, care „conţine în esenţa sa tot ceiace poate asigura fericirea ţării",[4] se datoreşte toată

1 An. Parl. ale Rom., VII, 612; VIII, 454; III¹, 436 şi urm., 172 şi urm.; XI, 409–10; XII¹, 361; XV, 836–841, 1028; XVII¹, 142–143; Hurmuzachi, XVII, 406, 341, 356, 778; XVIII, 253, 338, 286; I⁶, 70, 78, 172; Chanoi, op. cit., 101; Acte şi legiuiri, op. cit., 159, 391, 421, 437, 578 şi urm..

2 Incă din 1832 Kiseleff spune că fixarea preţului muncii numai de comisiunea de proprietari nu este admisibilă, Acte şi legiuiri privitoare la chestia ţărănească, S. I, vol. I, Buc., 1907, p. 210.

3 Hurmuzaki, XVIII, 283.

4 Ibid., 286.

prosperitatea. Reprezentanții clasei stăpînitoare, beneficiara directă a tuturor acestor avantagii, chiar declară categoric, spre deosebire de d. Zeletin, că sursa prosperității țării, nu este libertatea ci sistemul de cultură: „Ce abondență nu datorește țara noastră—exclamă membrii comisiunii—acestui înțelept sistem, fără de care libertatea de comerț, și-ar fi greșit scopul".[1, 2] O recunoaștere tot atît de francă a raportului dintre intensificarea exploatării datorită Regulamentului și prosperitatea principatelor, o face unul dintre cei mai autorizați și mai inteligenți reprezentanți ai fostei clase stăpînitoare, principele Al. Moruz, care avea să joace mai tîrziu un mare rol politic și care în această privință spune: „Regulamentul Organic găsește încă o scuză, în fecunditatea rezultatelor pe care le-a produs—prin mijloace arbitrare ce e drept,—dar însfîrșit el este izvorul acestei prosperități, acestei bogății, pe care toate tulburările situației noastre frămîntate, toate nenorocirile unei ocupații străine și toate calamitățile nenumărate care rînd pe rînd au pustiit țara noastră, nu l-au putut seca pe deantregul".[3]

Belșugul obținut prin sistemul de cultură iobag, lua calea porturilor. Cu cît abondența era mai mare deci cultura mai întinsă—ceiace însemna că exploatarea muncii se opera pe o scară mai întinsă—cu atît activitatea porturilor devenea mai accentuată. Astfel înflorirea comercială nu este decît un fenomen dependent de quantificarea producției, care în ultimă instanță, dată fiind organizarea cunoscută a epocii, era într'o funcție continuă de gradul de exploatare a muncii țărănești. Acest raport cauzal dintre înflorirea comercială și exploatarea muncii iobage, a fost observat și în alte țări. Porturile rusești din Marea Neagră, după cum constată Bernhardi, nu încep să se dezvolte decît pela începutul veacului trecut, ca urmare a măririi producției, provocată de noua reglementare a dreptului iobag din Sudul Rusiei. Odesa începe înflorirea sa, tocmai în epoca cînd iobăgia era mai grea.[4]

(Sfîrșitul în numărul viitor)

G. Zane

1 Harmuzaki. XVIII, 283.

2 Cu un fariseism demn de toată lauda boerimea căuta și o motivare de ordin național ca și de interes individual țărănesc acestui sistem, spunînd că agricultorul este „alesul pămîntului pe care trebue să-l iubească, să-l îngrijească și să-l amelioreze cît mai mult pentru a scoate cît mai multe produse și a-și procura astfel o existență mai dulce. Libertatea de strămutare îl face străin acestui pămînt, îl face să se întoarcă la viața nomadă, care este moartea întregii culturi". Acte și legiuiri, op. cit., p. 586.

3 P. A. M., L'abolition des monopoles et l'amélioration de l'état du paysan en Moldavie, Galatz, 1860.

4 Menționat și cercetat de Tugan-Baranowski. Principii de economie politică, trad. după a IV-a ediție rusă de V. Harea (trad. netipărită încă).

Scrisori din Paris

— O restaurație filozofică în Franța —

III

(Un portret tomist al lui Martin Luther)

După cele spuse în scrisorile din Noembre și Decembre, nu ne va surprinde de loc faptul că d. Maritain își concepe rolul de restaurator ca pe o chemare de apostol. De aici violența raționamentelor d-sale — care poate tocmai din această cauză șchiopătează uneori, — de aici anatemele pe care le varsă asupra dușmanilor d-sale. Luther, Descartes și Rousseau,—d. Maritain n'a avut niciodată pretenția să fie modest, — iată dușmanii principali ai d-sale. Considerîndu-și sarcina cu gravitate, d. Maritain nu se teme de „mai marii lumii acesteia". „Chilia în care a discutat Luther cu Diavolul, cuptorul lîngă care Descartes a avut faimosul său vis, locul din pădurea dela Vincennes unde Jean Jacques, la poalele unui stejar, și-a udat vesta de lacrimi descoperind bunătatea Omului natural, iată locurile unde a luat naștere lumea modernă", spune frumos d. Maritain. Revoluția care a dizolvat încetul cu încetul spiritul evului mediu a fost o revoluție curat spirituală, crede Maritain. Ea a luat ființă mai întâiu în sufletul cîtorva oameni. Iată de ce d. Maritain, dorind să atace răul la rădăcina sa, — ambiție lăudabilă! — cere dare de seamă severă lui Luther, lui Descartes și lui Rousseau pe care d-sa îi numește, cu drept cuvînt, reformatori. Ceiace spune Ernest Seillère

despre Rousseau, Maritain o aplică lui Luther: „Lumea modernă își trage origina dintr'o erezie mistică". Este subiectul unei cărți a d-lui Maritain: „Trois Réformateurs" * Operă tare, scrisă cu accent, exactă în amănunte, dar falșă — extrem de falșă — luată în întregime. Operă trist de violentă, îngustă ca spirit și simplistă în judecată.

D. Maritain știe să găsească titluri norocoase, pregnante, care se întipăresc în chip trainic în mintea cetitorului: „Descartes ou l'incarnation de l'ange", „Rousseau ou le Saint de la Nature".

Studiul d-lui Maritain nu aduce nici o contribuție nouă la psihologia lui Rousseau. Lasserre acum douăzeci de ani, în teza sa despre romantismul francez devenită celebră, a făcut cu mai multă măsură și dreptate și penetrație această psihologie. Afară de unele sublinieri stridente asupra patologicului: în sufletul lui Jean Jacques, d. Maritain repetă pe Pierre Lasserre, deformîndu-l în același timp.

In ce privește Contractul Social al lui Rousseau, ni se servește deasemenea o repetiție a criticilor făcute de Comte, de Maistre și de Hegel: anarhia și despotismul lui Rousseau, etatismul lui, etc., etc. Acest capitol, deși nu aduce nici un progres față de ce s'a spus înainte de Maritain despre filozofia politică a lui Rousseau, este remarcabil ca concizie și claritate.

Mai interesante sînt apropierile pe care le face autorul între Rousseau și Luther: Rousseau: „une reprise du vieil esprit de Luther", spiritul lui Luther își reia ofensiva (parcă ar mai fi avut nevoe de această ofensivă!) prin Lessing și Rousseau, Luther și Rousseau sînt solidari prin ceiace neagă, sau: „Ei acționează, amîndoi, asupra oamenilor printr'o trezire a simpatiilor efective, o difuziune uimitoare a individualității lor materiale. Ei răspîndesc în jurul lor eul lor,... ei absorb pe semenii lor în temperamentul lor" (p. 168).

Și acum, o observație capitală. Care e vina, în ochii d-lui Maritain esențială, a lui Jean Jacques?: „...Jean Jacques a denaturat Evanghelia,... transpunînd anumite aspecte fundamentale ale creștinismului pe planul simplei naturi". Nu e nevoe, cred, să mai spun că, pentru cine nu e neotomist, această „vină" a lui Rousseau este un merit al său.

Dacă Luther a descoperit persoana omenească, iar Rousseau natura și libertatea, meritul lui Descartes în istoria gîndirii omenești este acela de a fi descoperit cugetarea. Să-l auzim pe d. Maritain cum știe să aprecieze acest fapt: „Să spunem că Descartes a desvelit fața monstrului pe care idealismul modern îl adoră subt numele de „Gîndire".

* Ed. Plon-Nourrit, în colecția „Le roseau d'or".

In expunerea sa, autorul presupune din partea cetitorului o cunoaștere temeinică a filozofiei cartesiane. Nu analizează deci opera, ci încearcă să surprindă mișcarea intimă a spiritului lui Descartes. De aici necesitatea de a recurge la metafore, imagini, parabole chiar. Parabola cu îngerul de care se folosește d. Maritain este și ingenioasă și utilă, pentru cine vrea s'o considere ca atare. Căci dacă am considera-o mai mult decît atît — cum face d. Maritain — am cădea în greșala d-sale deformînd cu totul spiritul de ansamblu al filozofiei cartesiane. Astfel, anatemele pe care Jacques Maritain le aruncă asupra lui René Descartes, sînt gratuite: D. Maritain l-a făcut pe Descartes să spună ce vrea d-sa să spună, pentru ca, judecățile aspre pe care le va pronunța după acest inchizitoriu sărac și feroce, să pară peremptorii.

Pasiunea d-lui Maritain face uz extrem de abil de rațiunea d-sale: Știința noastră modernă e, în fond, o știință cartesiană. Maritain n'o iubește, știm. Și-și dă seamă că lovind în Descartes cu succes, tae rădăcina acestei științe. Noroc că ambiția d-lui Maritain nu e totdeauna egalată de forțele d-sale dialectice... Dar, d-sa se știe mîngîiat cu exclamații ca acestea: „Ingerul cartesian a îmbătrînit mult,... el e obosit".

Dar să aruncăm o privire asupra portretului pe care d. Maritain ni-l dă despre Luther. Se știe că despre Luther s'a scris prodigios de mult. Și pentru și contra. Mai mult — și mai just — pentru, decît contra. Cugetarea d-lui Maritain nu s'a dezvelit nicăeri mai reliefată și mai a sa decît aici. Care e deci portretul lui Luther văzut prin ochelarii mentali — sticle cu curbură mare — ai d-lui Maritain?

Asistăm și aici, ca la Descartes, la o disecare a spiritului lui Martin Luther, și, dată fiind personalitatea și natura operei Reformatorului, analiza nu se mărginește numai la inteligența lui Luther. Ea se aplică asupra întregii lui personalități, mai ales asupra acesteia. Opera teoretică a lui Luther nu e discutată nicăeri cu temeinicie. Afară dacă am voi doar să numim discuție cele cîteva epitete ale autorului la adresa doctrinei lui Luther, epitete nu prea măgulitoare pentru aceasta, mai e nevoe s'o spun?

Discuție a existat desigur — dar ea s'a desfășurat numai in capul d-lui Maritain — căci concluziile le avem: epitetele! O discuție exteriorizată a doctrinei lui Luther s'ar fi impus totuși într'o operă așa de ambițioasă ca aceia a d-lui Maritain. D. Maritain a preferat s'o ocolească, căci ea ar fi fost greu de dus, și, poate, ca multe dispute teologice, fără prea mare putere de convingere asupra unui spirit liber. Și apoi, cartea d-lui Maritain ar fi fost, in acest caz, mai puțin accesibilă publicului asupra căruia d-sa are atita autoritate! Ea și-ar fi perdut poate acea răpitoare notă lirică pe care o au aproape toate scrierile d-lui Maritain.

Dar, abstracție făcînd dela aceste motive de abilitate literară, care, poate, n'au jucat decît un rol de a doua mînă în felul de expunere al d-lui Maritain, motivul principal a fost desigur altul: Luther e întemeetorul unei noi confesiuni religioase. Aici elementul personal, intim, al întemeetorului joacă rol mai mare decît cînd e vorba de compunerea unui sistem filozofic sau de crearea unui curent în știință. Religia e expresia intregii personalități a omului. Pentru a caracteriza și a înțelege un curent religios, trebue pusă în plină lumină personalitatea intemeetorului lui. Accentul personal e totul aici. S'a spus că unele precepte—dacă nu toate—din doctrina lui Christ se găsesc și la Hilel, și la Vinzi, iar altele au fost profesate și de stoicism. Cu toate acestea, cine ar putea afirma că doctrina lui Christ nu e absolut a lui, nu e nouă, originală, grație accentului pe care-l poartă? Pentru puține din cuvintele cîte le-a spus, avem dovezi exterioare sigure că sînt ale lui. Și cu toate acestea, cetindu-le *simțim* că purced cu siguranță dela el. Această certitudine intrinsecă e mai tare decît toate certitudinile pe care ni le-ar da cele mai neîndoelnice probe istorice.

Tot astfel, și'n cazul lui Martin Luther, fiind vorba de o mare personalitate religioasă — poate cea mai mare personalitate istorică a vremurilor moderne — d. Maritain a simțit că trebue să-și îndrepte toată atenția d-sale ascuțită asupra personalității însăși a reformatorului, și nu atit asupra doctrinei lui. Dar, făcînd acest lucru, d-sa n'a urmat principiile doctrinei catolice care i-ar fi impus o altă atitudine: atacarea doctrinei lui Luther, discuția abstractă a ei și nu analiza psihologică a întemeetorului ei,* opoziția ei contra celeilalte doctrine (a Sfintului Toma). Și numai în acest caz, discuția deschisă cu atîta ardoare de d. Maritain ar fi fost și logică și justă. Până cînd, păstrînd poziția aleasă de d. Maritain, la ce asistăm? Opoziție între Luther omul, pătimaș, inconsecvent uneori, etc., etc. și între doctrina senină și albastră a Sfîntului Toma de Aquino! Cum se face că Maritain, cu toată înalta sa competință filozofică, crează astfel de falșe poziții logice? Cele mai de multe ori la d-sa vorbește nu dialecticianul ci imaginația vehementă a apostolului și a profetului.

* Țin să remarc că oricît ar fi analiza psihologică a unui fenomen religios (mișcare religioasă ori personalitate religioasă) de profundă, ea nu poate explica decît unele elemente parțiale ale fenomenului, un aspect al lui.

După ce ni l-a prezentat pe Luther plin de defecte și de păcate: inteligență mărginită, pentrucă a recunoscut că logica nu poate aduce nici un serviciu real credinții și pentrucă Martin Luther susținea că pretenția teologilor de a constitui o știință a dogmei „e ridicolă și scandaloasă!“ Și aici, nu pot trece în tăcere acest pasagiu care mă dispensează de orice comentar: „C'un cuvînt, interpretînd într'un sens literal, grosolan și cu totul falș pasagii în care autorii spirituali vorbesc de nimicirea facultăților naturale, depravînd gîndirea lui Tauler și a misticilor germani ca și textele Sfîntului Pavel și ale Evangheliei, acest „chrétien pourri“ declară că credința este contra rațiunii: „Rațiunea se opune credinții“ (1536). Maritain vede aici originea falșului misticism anti-intelectualist care a otrăvit atîtea capete dela Luther încoace, subt forme mai rafinate și mai puțin sincere. Vasăzică, Luther: inteligență mărginită* dar nu lipsită de abilitate sofistică, cunoscînd în mod superficial scolastica (pe care Maritain o cunoaște așa de bine), din care n'a știut scoate decît un arsenal de idei falșe (bietul Luther!), orgolios peste măsură, necumpătat în tot ce făcea, muncit de o vehementă nostalgie mistică „dans une âme charnelle“, cu un cuvînt: „un călugăr decăzut (moine déchu)“. După ce ni l-a prezentat deci pe Luther încărcat de defecte și de păcate, vina cea mare pe care i-o reproșează d. Maritain — și aici d. Maritain se dovedește foarte catolic, foarte tomist și deci foarte consecvent — e faptul că Luther a conceput religia ca *viață*, ca sentiment, mai mult decît ca teorie, ca doctrină.

Doctrina lui Luther este numai un reflex ideologic al acestei vieți, al acestei experiențe interioare. Sau, mai exact ar fi poate să vorbesc de o atitudine a lui Martin Luther în fața realității, expresie concretă a unei experiențe interioare. Că protestantis-

* Iată afirmația literală: „...il n'était pas intelligent mais plutot borné—obstiné surtout“.

mul şi-a creat, mai tîrziu, dogmele lui, nimenea nu o neagă. Este doar soarta — poate tragică — a tuturor religiilor să se fixeze în dogme pentru a putea trăi. Proces care, cu vremea se poate transforma în petrificare şi poate ameninţa viaţa religioasă cu moarte. Dar care religie, în starea sa proaspătă, vie, cînd păstrează încă contact intim cu sufletul individului, nu e o experienţă curat interioară? Şi despre ce religie mare s'ar putea spune că nu e protejarea acestei experienţe interioare în cosmos, transformarea ei în experienţă cosmică? Nici creştinismul nu face excepţie la această lege, aproape fatală în evoluţia religiilor. D. Maritain nu vede decît aplicîndu-se la cazul individual al lui Luther, imputîndu-i-o ca pe o vină în faţa istoriei.

Am văzut cine e Luther, după d. Maritain. Mişcarea pe care va deslănţui-o va fi, în mod fatal, reflexul credincios al personalităţii lui: „Neputincios de a se învinge pe sine insuşi, el transformă propriile sale trebuinţi în adevăruri teologice şi propria sa stare de fapt în lege universală a naturii omeneşti" (p. 14). Astfel: „Lutheranismul nu e un sistem elaborat de Luther, este revărsarea individualităţii lui Luther. Cazul lui Rousseau va fi acelaşi, e un procedeu prin esenţă romantic. Fapt care explică influenţa imensă a Reformatorului asupra poporului german" (p. 31). Dar atunci nu e oare orice curent religios nou un curent romantic? Ceva mai sus, d. Maritain, caşicînd ne-ar releva cine ştie ce descoperire catastrofică, subliniază: „Am văzut în chip îndestulător că această doctrină s'a născut înainte de toate, din experienţa lui interioară!"

Lăsînd la o parte aprecierile tomiste ale d-lui Maritain, iscălim şi noi această constatare: „La origina sa şi în principiul său, drama reformei a fost o dramă spirituală, o luptă a spiritului". Şi iarăşi, înlocuind aprecierea: „dezastru imens" prin „binefacere imensă", reţinem afirmaţia: „Principiul Reformei zace în viaţa spirituală a lui Luther, şi s'ar putea spune că dezastrul imens, care a fost Reforma pentru omenire, nu e decît efectul unei încercări interioare...", care, după părerea d-lui Maritain, n'a reuşit, bine înţeles. Cine este deci Martin Luther al d-lui Maritain?: „Evocator vehement al marilor forţe vagi care stau amorţite în inima păcătoasei creaturi umane".

D. Maritain se dovedeşte, la fiecare pas, de foarte bun avocat: Pentru a complecta portretul său despre Luther, d-sa nu renunţă la nici un argument care ar putea produce efect, fie acest argument oricît de specios şi de „nefilosofic". Din faptul banal că Luther, îmbătrînind s'a îngrăşat, fapt care i se poate întîmpla nu numai unui „călugăr decăzut" cum îl numeşte d. Maritain pe Luther, dar oricui, chiar şi unui călugăr rămas catolic (şi chiar şi d-lui Maritain tomist), d-sa trage, sentenţios şi satisfăcut, următoarea concluzie: „Luther cedează puterilor instinctului, cade subt stăpînirea legii trupului, urmînd o linie progresivă uşor de constatat din seria portretelor sale, între care cele din urmă sînt de o bestialitate surprinzătoare!" *

Dar şi mai neaşteptate decît aceste raţionamente ale filozofului şi logicianului Maritain sînt judecăţile istoricului Maritain. Pentru d-sa ştiinţa liberă netomistă aşa cum ea s'a născut şi a evoluat dela Renaştere încoace, ştim, n'are nici o valoare. Nu ne va mira deci prea mult faptul că d-sa nu vrea să înţeleagă că nimic în instituţiile omeneşti nu e subit. Instituţiile omeneşti, întocmai ca creaţiile naturii, au începuturi slabe. Schimbările mari apărute pe scena istoriei au fost pregătite demult şi încet. Luther, pentru a face revoluţia pe care a făcut-o, trebuia să găsească pe deoparte terenul pregătit, pe de altă parte trebuia să fie Luther. Făcînd portretul Reformatorului aşa cum l-am văzut şi încheind că istoria vieţii lui Luther e „istoria clasică a unui călugăr decăzut", n'ai explicat deloc reuşita Reformei, oricît ţi-ar fi ea de odioasă. Cîţi călugări poticniţi înainte şi pe vremea lui Luther (d. Maritain ne-o spune!), dar nici unul n'a făcut o Reformă! Un mare şi durabil eveniment în istoria Apusului e dezlănţuit deci prin cine, după d. Maritain?: Printr'un călugăr decăzut care predică într'o lume plină de vicii şi de putrezime! (p. 13).

Ceva mai tîrziu, autorul îşi dă seama că, poate, a mers cam departe cu afirmaţiile sale, şi nu-i neagă lui Martin Luther o oarecare măreţie, dar măreţie pur animală: „Protestanţii nemţi ne cer să recunoaştem geniul lui Luther. Măreţie materială, mărime de cantitate, măreţie animalică, da, i-o recunoaştem, şi, dacă doriţi, îl admirăm, măreţie într'adevăr omenească, nu". (p. 38). (Autorul învaţă apoi pe Nemţi să facă distincţie între „individualitate" şi „personalitate", distincţie pe care după părerea d-sale, Nemţii n'ar fi ştiut s'o facă niciodată). Oricum, Maritain n'a putut trece cu vederea judecata spusă de Bossuet asupra Reformatorului: „il eut de la force dans le génie", relevînd unele trăsături într'adevăr impresionante ale personalităţii lui Martin Luther:

* Din cele 9 portrete publicate de Denifle, d. Maritain reproduce 4

„Intocmai ca Jean Jacques, (Luther) a fost dotat de o puternică religiositate naturală; se ruga mult, bucuros, cu vocea înaltă, cu'n mare val de parabole care stîrneau admirația oamenilor; se înduioșa privind sămănăturile, înaintea bolții cerului, înaintea unei viorele găsită în zăpadă și pe care n'a putut s'o reînvie". (41).

In mormanul de judecăți, uneori puerile, cele mai de multe ori nedrepte, pronunțate de d. Maritain, întîlnim, cu toate acestea, foarte des, tari adevăruri parțiale, tari, poate tocmai fiindcă sînt atît de parțiale. Ele se datoresc însă mai mult intuiției poetice a d-lui Maritain, decît forței raționamentelor d-sale, ori calității probelor pe care le aduce. Căci, dacă d. Maritain e un mare poet liric, el este un slab filozof, slab pentrucă d-sa e sclavul unui singur și îngust unghiu de vedere, și, sofist cele mai de multe ori, pentrucă d-sa are adevărul — orice chestiune ar aborda — în mînă, gata dinainte. In astfel de condiții — oricît ar părea lucrul de paradoxal — e greu să ai totdeauna dreptate, fără să nu fii sofist...

De cele mai multe ori la d. Maritain nu probele sînt tari, ci cuvintele care le exprimă. D-sa reușește destul de rar să-și ducă cu argumente reale, cugetarea până la capăt. Adesea, simțindu-se în strîmtoare, d. Maritain se grăbește să-și termine un raționament sau o argumentare printr'un epitet sau printr'o maximă. Cită lipsă de adevăr se ascunde în exactitatea aparentă a d-sale! Ințelegem că în anumite cazuri expoziția pentru a fi adevărată, trebue să fie elocventă și vioae. Cu toate acestea nu avem sentimentul adevărului cetind proza pasionată a d-lui Maritain, dimpotrivă. Și, deși a îngrămădit culori nenumărate pe portretul lui Luther, acest Luther al d-sale rămîne o ființă palidă, abstractă — și ca atare nu e nici viu și nici adevărat. Cu tot darul de poet al d-sale, d. Maritain nu știe crea ființe vii. D-sa e poet liric nu epic. Insetat după realitate, d-sa este veșnic în căutarea ei fără să o găsească — lipsă pe care d-sa o constată și o dezaprobă la toți ne-tomiștii. Plimbîndu-și pretutindeni simpatiile și antipatiile d-sale, d. Maritain se regăsește pe sine pretutindenea...

Astfel, cu toată pătrunderea sa de psiholog realist, d-sa face mai mult psihologie constructivă. Cu toată vioiciunea stilului și puterea expresiei, d. Maritain mai mult aruncă decît ridică un văl de pe personalitatea lui Martin Luther. Deși uriașa personalitate (reală) a reformatorului sparge adesea vălul negru al d-lui Maritain, simțim totuși că acestui portret, considerîndu-l chiar numai de caricatură, îi lipsește ceva care nu-l lasă să trăiască. Acest lucru, din cauza amintită mai sus: d. Maritain nu știe, nu poate, eși din sine însuși. Nici chiar acolo unde discută idei: După cîțiva pași făcuți cu ușurință subt conducerea autorului, cetitorul încetează de a mai urmări ideia — de altfel și autorul — căci vocea omului Maritain înăbușe și omoară cu accentul ei tare raționamentul filozofului.

Suflet pătimaș peste măsură, d. Maritain transformă ideile în pasiuni veritabile, dramatizează abstracțiunile. Iar pasiunile intelectuale, ca toate pasiunile, sînt izvor de poezie. Nu se poate oare spune că orice filozofie mare e în același timp și înaltă poezie? Imaginația filozofică și imaginația lirică par a fi surori! Cetind Etica lui Spinoza, cine n'a simțit pasiunea stăpînită—lirismul — care se ascunde în dosul silogismelor aride ale spiritului celui mai însetat de nemărginire pe care l-au produs vremurile moderne? Dar, până cînd pasiunea lui Spinoza, fiind înfrînată în continuu, e concentrată și e focul în spuză care nutrește gîndirea, pasiunea d-lui Maritain, nestăpînită cum e, se împrăștie la suprafață și, în loc să dea avînt gîndirii, o înăbușe, rămînînd singură stăpînă: Astfel poetul Maritain se dovedește mai tare decît filozoful Maritain*. Și cu toate acestea, dacă d. Maritain ar consimți să fie numai poet și n'ar face să intervină mereu și zgomotos sistemul țeapăn al neotomistului, am admira poate adesea lumina puternică pe care imaginația d-sale de poet ar arunca-o din cînd în cînd peste adîncuri întunecate ale sufletului contemporanilor d-sale...

D. D. Roșca

*** Amintesc pe Spinoza numai ca exemplu pentru ilustrarea celor de mai sus. Căci nu mi-a trecut niciodată prin minte să fac o apropiere — fie cît de îndepărtată — între d. Jacques Maritain și între marele Baruch Spinoza.**

Cronica economică

Criza numerarului şi scumpirea evenimentelor

S'au încheiat trei ani decînd lumea vorbeşte la noi despre „criza de numerar". Stranie *„criză"* e aceia care timp de trei ani nici nu merge înainte, nici nu dă îndărăt! Pentru odată, ea samănă cu acea stabilitate caracteristică epocilor cînd tocmai nu există criză....

In realitate e vorba de scumpetea persistentă a dobînzii; ceiace-i cu totul altceva.

Preţul înalt al dobînzii e un fenomen stabil şi normal în anumite ţări şi pentru anumite epoci. Aşa s'a întîmplat vreme de mai multe veacuri în Europa medievală. Sînt toate aparenţele că acelaşi lucru trebue să aibă loc şi în Rominia. De ce, — vom căuta să aflăm îndată. Dar, oricum, faptul e indiscutabil: Scumpetea dobînzii nu-i în Rominia nici microb aducător de boală — căci altminteri ar progresa — nici o anomalie trecătoare — căci atunci ar regresa; este o situaţie durabilă, determinată necesar de factori pe care ar fi bine să-i descoperim.

Sînt unii observatori care ne explică astfel fenomenul: se plăteşte 36 la sută dobîndă pentrucă profiturile din întreprinderi sînt atît de mari (150, 200, 300 la sută), încît e rentabil să se consimtă un scont de 3 la sută pe lună.

Iată o explicaţie idilică în perfectă armonie cu specificul nostru naţional,—care, cum ştim, este mai mult optimist. Căci teoria echivalează cu a spune că scumpetea dobînzii e un fel de

bine, ea provenind din marea prosperitate care a năpădit comerţul şi industria romînă. „Cherté foisonne" — cum ziceau odată fiziocraţii...

E drept că mai e şi cealaltă interpretare: patroni şi bancheri, laolaltă, se asociază pentru a smulge dela consumator: unii—profituri de speculă, alţii—dobînzi cămătăreşti. Şi ni se zugrăveşte atunci tabloul cetăţeanului romîn timp de trei ani pompat de doi vampiri odată (fără a mai vorbi de cel de al treilea: fiscul).

Nu ştim de ce, dar avem parcă impresia că explicaţia scumpetei dobînzii prin scumpetea profitului samănă cu explicarea somnului pricinuit de opium prin virtuţile dormitive ale acestuia. Ar fi poate mai folositor să ştim de ce plus-valuta în genere—dobîndă şi profit laolaltă, a atins la noi o cifră aşa de ridicată.

Mai există o ultimă explicaţie curentă, deprecierea sistematică a leului obligînd pe împrumutător să se asigure în contra riscurilor de fluctuaţii valutare, scumpeşte dobînda.

Mărturisim că fenomenul acesta al devalorizării leului este perfect explicativ; n'are decît un cusur: nu există... De trei ani, leul — în afară de variaţiile lui sezonale — stă pe loc. Stabilitatea lui e sincronică, tot atît de placidă şi tot atît de durabilă cît şi „criza" însăşi de care ne ocupăm...

Economiştii interni nu ne dau, aşadar, deslegarea. Ne rămine să-i întrebăm pe cei externi.

Cu mici variante de amănunt, aceştia ne vor spune toţi că dobînda e *preţul timpului*. Ce să facem cu această enigmatică metaforă? Putem scoate dintrînsa o formulă pozitivă, bună pentru ciudatele întîmplări monetare dela noi?

Să încercăm.

Din punct de vedere sociologic, *timp* însamnă *întîmplări care trec*, evenimente care se desfăşoară. Dar economiştii vorbesc de un preţ al timpului. Ori, pentru ca evenimentele să aibă un *preţ*, trebue ca ele să fie ceva asemănător cu o *marfă*, ceva pe care să putem pune stăpînire; un asemenea lucru este el posibil? Ne putem apropria fragmente de Istorie viitoare?

Şi de ce nu. Ce-i în urma urmei o *întreprindere* economică decît confiscarea unei bucăţi din Istoria naţională în folosul unei persoane care o exploatează? Orice întreprindere, orice „afacere" nu-i decît un eveniment viitor pe care homo œkonomicus l-a scontat, — adică l-a prevăzut şi apoi l-a *cumpărat*. Presimţim că în curînd va creşte în societatea noastră nevoia consumaţiilor de

lux? Vom cumpăra acest eveniment viitor, — adică, de pildă, vom cumpăra tot ce trebue pentru o fabrică de parfum, sau de mătăsuri. Cumpărătorul de evenimente îl cunoaștem foarte bine: e patronul din manualele de economie.

Dar vînzătorul? Cine este personagiul înzestrat cu formidabilul drept de a aliena acele fragmente de viitor care sînt evenimentele previzibile?

Proprietarul destinelor unei societăți nu poate fi decît... acea societate însăși. Vreau să zic acele persoane care sînt considerate a o reprezenta *integral:* parlamentarii, miniștrii, monarhii, și în genere toți deținătorii de suveranitate. Dar printre ei, există o categorie interesantă între toate: sint posesorii de monede. Vom spune că moneda este un „titlu de suveranitate care circulă" nu pentru că așa spune Knapp, dar pentru că este imposibil să spunem altfel. Puterea liberatorie a monedei, exorbitanta ei putere de a „face comande" ori cui și pretutindeni, de a porunci oamenilor—acestea emană toate dela Societate. Și pe de altă parte a porunci oamenilor nu însamnă alt decit a pune stăpînire pe cîteva din conduitele viitoare ale cetățenilor unei societăți, a te face proprietar peste o porțiune de viitor, a cumpăra, cu bani, evenimente care vor fi.

Deținătorul de numerar cînd cedează o cantitate din acesta, alienează, astfel, un fragment exploatabil din Istoria societății sale. In schimbul sacrificiului consimțit, i se plătește un preț. Și numele acestui preț este *dobînda.*

Cînd vînzătorul de evenimente e ministrul, deputatul sau președintele de republică, prețul se cheamă *comision.* Dar fenomenul e mai puțin important, pentru că fiind adeseori juridicește ilicit și întotdeauna moralmente dezaprobabil, — se produce mai rar și rămîne mai invizibil. Așa că numele principal al prețului evenimentelor este tot dobînda.

„Legea" care se degajă din aceste explicații e următoarea:

Dobînda fiind prețul evenimentelor, ea va depinde, ca orice preț, de cantitatea mărfii respective, în speță de numărul evenimentelor apropriabile în societatea considerată. Numărul acestora atîrnă la rîndu-i de facilitatea previziunii întîmplărilor viitoare; însfîrșit gradul de previzibilitate depinde de regularitatea, de stabilitatea regimului social, de gradul de „monotonie" cu care evenimentele se desfășoară în timp.

(Nu este aici locul să arătăm amănunțit cum Istoria și Etnografia confirmă acest mod de a vedea. Ne mărginim a aminti o experiență mai impresionantă: am făcut o comparare între curba prețurilor și curba scontului în țările vest-europene în cursul secolului al XIX-lea. Aceasta e o problemă la care economiștii renunțase, căci observase că scontul crește în perioadele de hossă, dar crește și în cele de bessă; de unde încheerea că între cele două serii de fenomene nu-i lanț cauzal direct. Ceiace-i o eroare. Reluînd analiza, observăm că scontul e minim în perioadele de *liniște,* cînd previzibilitatea viitorului e ușoară, și anume cînd curba prețurilor tinde la orizontală; și viceversa scontul e maxim în perioadele atît de hossă febrilă cît și de bessă catastrofică, într'un cuvînt în perioadele cînd previziunea viitorului e imposibilă, și cînd curba prețurilor se apropie de verticală. Ceiace se poate formula astfel: *dobînda variază direct proporțional cu gradul de verticalitate al curbei prețurilor.)*

Și acum, să revenim la Romînia

In fericita noastră țară, previzibilitatea viitorului e îngreuiată de tot acel ritm fantezist care caracterizează activitatea guvernanților noștri. Evenimentele apropriabile sînt puține. Fac primă pe piață. Timpul social e scump. Și prețul său, dobînda, nu poate fi decît extrem de ridicat.

Multe contribue la îngreuerea previzibilității istorice în Romînia: predominanța agriculturii asupra celorlalte ramuri de muncă (ceiace face ca totul să depindă de hazardul recoltelor); secretul în care se elaborează legile; pripa cu care ele se votează; dezorientarea pe care o aduc în public versiunile unor gazete forțamente neinformate; obiceiul de a se da efect retroactiv legilor, etc., etc. Iată o serie de cauze; și n'am menționat-o pe principala. Ii vom consacra cîteva rînduri.

Regimul economic al țării noastre este acel de *Staatskapitalismus.* Bun sau rău—acesta *este,* și altul nu poate să fie. Logica unui asemenea sistem vrea ca, printre întreprinderile economice, singurele care să aibă șanse de a nu da faliment să fie acelea în care este cointeresat și Statul. Fără colaborarea efectivă a guvernului, nici o afacere industrială, agricolă ori comercială nu poate da beneficii.

Decit, — nu toată lumea pricepe aceasta. Dimpotrivă, există mulți care întrebuințează o energie demnă de scopuri mai bune în acea aventură zădarnică ce se cheamă „scăparea de subt tutela Statului". Așa că Romînia trăește balotată între două rea-

lităţi adverse: aceia normală a unui capitalism de Stat trainic, şi aceia creată artificial de o mînă de negustori îndărătnici care confundă situaţia dela noi cu aceia din Statele individualiste. In asemenea haos, e lesne de înţeles pentru ce mintea Romînului e dezorientată şi talentul său de previziune sensibil diminuat...

Spuneam că la noi e secetă de evenimente previzibile. Pentru a le spori numărul nu-i decît un mijloc: *să stabilizăm regimul*. Fiecare homo œkonomicus să-şi asocieze, la planurile sale de activitate, pe acel tovarăş indispensabil care este statul. Numai generalizat, sistemul cointeresării guvernului se poate epura de inconvenientele lui de astăzi (inevitabile atîta vreme cît are de luptat contra sistemului exotic de întreprinderi fără Stat). Numai atunci vom avea, însfîrşit, o dobîndă ieftină...

Şi iată cum, realizarea acestui eveniment atît de dorit şi aşteptat depinde de neaşteptata şi nedorita condiţie a transformării într'un regim definitiv, a unui regim pe care ne încăpăţînăm a-l socoti vremelnic...

D. I. Suchianu

Cronica socială

Aspectele cooperaţiei romîne

Am făcut şi altădată constatarea că mişcarea ca şi dogma cooperativă sînt la noi aproape pe dea'ntregul ignorate de literatura economică şi socială, multă, puţină pe care o avem în ţară. Constatarea aceasta s'a făcut de altfel şi în alte părţi. Astfel am citat pe bătrînul sociolog german, Ferdinand Tönnies, un inimos adept şi chiar propovăduitor al ideii cooperative, care se plînge în a sa „Critică, a opiniei publice" de lipsa de înţelegere a fiinţii şi importanţei sistemului cooperatist, pe care o întîlneşte aproape la toţi economiştii, juriştii şi eticienii mai de seamă. Totuşi, mai ales dela războiu, lucrurile par a se schimba. E de ajuns să notăm pentru aceasta, în Franţa manifestul universitarilor, în 1921, manifest redactat în spiritul „şcoalei din Nimes" (organizarea economiei generale, din punctul de vedere al interesului consumatorului, urmîndu-se realizarea „preţului just"), ca şi pătrunderea studiului cooperaţiei în învăţămîntul academic, în Franţa, în Germania, în Elveţia, în Belgia, în Anglia, în Italia, în Cehoslovacia şi încă în alte ţări. Introducerea studiului cooperaţiei în aşezămintele de învăţămînt economic superior va avea, desigur, o fericită urmare în privinţa fixării unei *teorii cooperative generale*, de mult folos pentru cercetarea problemelor mişcării.

La noi, s'a înfiinţat de anul trecut, la facultatea de Drept din Bucureşti, o conferinţă, care a fost însă alipită catedrei de drept comercial, iar la Iaşi s'a publicat de curînd concurs pentru ocuparea unei prea originale catedre de „finanţe, statistică şi cooperaţie". Notăm aici cursul liber inaugurat în anul acesta la Academia comercială din Bucureşti de d. profesor Ion Răducanu. Deasemenea menţionăm existenţa pe lîngă Centralele cooperative, a unei „Academii de studii cooperatiste", la care se observă tendinţa de a deveni o instituţie de învăţămînt superior.

Pătrunderea cooperaţiei în învăţămîntul academic, va avea desigur ca urmare interesarea păturii intelectuale a ţării pentru această mişcare atît de impozantă numericeşte la noi, ajutînd prin aceasta la lămurirea rostului mişcării în viaţa noastră socială şi economică.

Până acum, s'a cercetat prea puţin la noi în această direcţie. Pare că sîntem chiar la început. E cunoscut doar că un sociolog, d. Zeletin, a aruncat de curînd întrebarea: există o mişcare cooperativă în Romînia? Şi d-sa dă un răspuns negativ, servindu-se, între altele ca argument, de constatarea făcută chiar de unii adepţi ai ideii cooperative referitoare la „structura capitalistă a băncilor noastre populare".

Problema cooperaţiei *trebue* să ne preocupe. Aceasta cel puţin din pricina importanţii numerice la care a ajuns, în prea scurt timp, această mişcare populară. Cifre statistice complecte, sistematic centralizate, nu există (Sînt ţări în care activitatea autorităţii publice în domeniul cooperativ se mărgineşte la Oficiul de statistică cooperativă, pentru urmărirea dezvoltării acestei mişcări. La noi, unde (vorbim de vechiul Regat), întreaga acţiune se desfăşoară după indicaţiile instituţiilor Centrale de Stat, nu s'a simţit nevoia organizării unei statistice centrale, care să urmărească şi să expue în cifre coordonate desfăşurarea acţiunii cooperative de pe întinsul ţării, în diferitele ţinuturi.

Ultimele statistice pe care le avem la îndămînă arată că erau afiliate celor trei Centrale din Bucureşti (deci e vorba de cooperative, în marea lor majoritate din vechiul Regat) un număr însemnat de cooperative de credit, de consum, aprovizionare şi desfacere în comun, de producţie forestieră, industrială şi agricolă, obştii de cumpărare şi de arendare, cu membri înscrişi, după cum urmează:

4.207 bănci populare, cu . . . . . 886.745 societari
2.646 coop. de consum aprovizionare şi desfacere în comun, cu . . . 268.000 „
889 coop. pentru exploatarea pădurilor, cu 58.500 „
257 coop. de producţie diversă cu . 14.000 „
865 coop. agricole, cu . . . . . 59.000 „
129 obştii săteşti de arendare, cu . 18.000 „
312 obştii săteşti de cumpărare de pămînturi, cu . . . . 30.000 „

Există deci 9.300 unităţi cooperative de diferite feluri, care grupează un număr de peste 1.300.000 societari.

Fireşte că numărul cooperatorilor e ceva mai mic, una şi aceiaşi persoană putînd participa în acelaşi timp la două sau chiar mai multe instituţii cooperative de feluri diferite.

Cum găsim grupaţi în jurul cooperativelor de credit 887.000 gospodari, putem socoti numărul total al cooperatorilor la cel puţin un milion.

La acest număr se adaugă cooperativele din noile ţinuturi, neafiliate celor trei Centrale (Centrala băncilor populare, Centrala cooperativelor de producţie şi consum, Centrala obştiilor şi a cooperativelor agricole). Sînt mişcări puternice, organizate mai ales pe naţionalităţi, în Ardeal (organizaţia săsească raiffeisiană, cea svăbească din Banat, băncile populare ungureşti, cooperativele de consum ungureşti „*Hangya*"), în Bucovina (organizaţiile ruteană; ucrainiană, germană, coop. muncitoreşti de consum), în Basarabia (cooperativele germane din sudul provinciei, cooperativele izraelite).

Ar fi interesantă cunoaşterea forţei, a structurii şi a geografiei mişcării cooperative de pe întinsul ţării. Ne propunem să încercăm în curînd o anchetă în această privinţă.

Pe baza datelor provizorii şi aproximative ce posedăm putem socoti, totuşi, la peste 1.400.000 numărul total al celor care au aderat la mişcare.

Este desigur un procent foarte însemnat, dacă se raportează această cifră la numărul capilor de familie din ţară.

Fireşte, cifra aceasta nu indică nici forţa economică—fondurile proprii de exploatare ale întreprinderilor cooperative; răspunderea solidară şi nemărginită a membrilor nu este apoi introdusă decît la unele cooperative de producţie,—nici forţa socială, căci din acest punct de vedere interesează calitatea aderentului şi mai

ales existența conștientă a unei ideologii comune. Totuși isbește fenomenul acesta că în vechiul Regat, de pildă, aproape un milion de familii, (fără cîteva zeci de mii, toate țărănești) sînt interesate în această mișcare. Este, în definitiv, singura idee care l-a putut scoate pe țăran din pasivitatea-i cunoscută în ce privește preocupările de ordin public (acum după introducerea votului obștesc se adaugă, firește, preocuparea politică, pentru mulți, desigur, neașteptată și nedorită). Mișcarea cooperativă este, singura manifestare colectivă a țărănimii noastre din vechiul Regat. Aici n'am cunoscut nici asociații de economi, cu caracter profesional, nici vre-o organizare în asociații cu scopuri pur culturale, nici măcar o mișcare cu caracter cultural-religios, fără să mai vorbim de o mișcare social-religioasă. De altfel nici în mișcarea cooperativă, după cum vom mai vedea, nu găsim o ideologie proprie, conștientă, un ideal social.

Totuși cooperația l-a interesat pe țăran. Cifrele o dovedesc. Pe orășan l-a interesat mult mai puțin. Pînă la 1923, exista o organizație cooperativă orășenească deosebită de cea sătească. Aveam și date deosebite. De atunci statisticele instituțiilor centrale nu se mai îngrijesc să cerceteze situația mișcării dela orașe și din centrele industriale separat de cea a mișcării agricole.

E important a cunoaște participarea fiecărei categorii sociale în mișcare. Fiecare categorie are nevoi economice în mare măsură deosebite și de aceia e interesant a urmări modul de grupare în jurul fiecărei ramuri a mișcării, după cum e important pentru conducerea mișcării, a cunoaște nevoile reale care adună laolaltă pe aderenți.

Cine cercetează structura mișcărilor cooperative din diferitele țări, unde mișcarea e suficient de veche și de matură pentru a-și fi putut stabili o organizație interioară și politica cooperatistă aproape definitivă nu va putea decît să constate tendința unei grupări în trei ramuri. Avem astfel organizații cooperative agricole, cu un caracter pronunțat țărănesc, organizații ale claselor de mijloc orășenești, mici patroni meseriași și comercianți și, în fine, organizații în care predomină elementele proletariene, — asociațiile cooperative de consum. E drept că îndeobște grupările acestea nu-și recunosc caracterul de organizații de clasă, că pun aproape întotdeauna în chip formal la baza organizației concepția solidarității tuturor categoriilor sociale, ca și concepția neutralității politice și religioase.

Realitatea arată însă că gruparea forțelor cooperatisti se face aproape întotdeauna—deși nu în totul clar și schematic—în vederea organizării economice a anumitor categorii sociale.

Belgia este singura țară unde neutralitatea politică a mișcării nu e proclamată. (Cînd vorbim de structura mișcării cooperative din diferitele țări, excludem Italia, Rusia și întrucîtva Bulgaria, unde regimul politic a impus organizației cooperatiste din țara respectivă propria sa ideologie). Avem deci aici o mișcare socialistă, una clericală și a treia, mai nouă, liberală. Cea dintâiu este o mișcare muncitorească de consum, cea de a doua o mișcare agricolă, iar ultima grupează membri ai claselor de mijloc orășenești. In Germania, gruparea forțelor cooperative s'a făcut pe baza unor sisteme: Schulze-Delitzsch, Raiffeisen, Rochedale, Haas. Sistemele acestea se aplică însă nevoilor deosebite ale celor trei categorii economice de care am vorbit. Astfel organizațiile Raiffeisen și Haas grupează, în chip preponderent, pe sătenii agricultori, organizația schulzeriană pe micii comercianți și meseriași, iar gruparea din Hamburg, adeptă a principiilor rochedaliane deci și a neutralității politice și religioase, e formată din cooperativele de consum de tip pur. Acestea e drept că asociază elemente din categorii sociale deosebite: pe toți aceia la care necesitățile de consum predomină. Dar, în chip firesc pentru o țară ca Germania, elementul proletar predomină aici. De altfel o nouă organizație centrală a cooperativelor de consum s'a născut (cu sediul actual la Köln), prin deslipirea dela Uniunea din Hamburg a unui număr de cooperative, tocmai pe motivul predominării social-democrației în Uniune. Noua Uniune are un pronunțat caracter creștin. Anglia e, din punct de vedere cooperativ, țara clasică a neutralității politice și religioase. E bine de știut însă că există organizații agricole separate de cele de consum cum și că, congresul din 1920 al cooperației de consum engleze a respins, cu o majoritate de numai patru voturi, propunerea de afiliere la Labour Party, după cum se știe organizație politică de clasă.

Care ar fi la noi, structura cooperației dela orașe? Există bănci populare, cooperative de producători și cooperative de consum. Mișcarea la orașe a început a lua o oarecare dezvoltare după 1909 și mai ales în 1912, cînd s'a creat „Casa Centrală a meseriilor, creditului și asigurărilor muncitorești", prin ideia care a dominat la întemeierea și la conducerea ei, o instituție de sprijinire a micilor meseriași romîni. E explicabil de aceia că înainte

de războiu mișcarea s'a mărginit la cooperativele de credit și la cooperative de producție formate de mici întreprinzători: cooperative de construcție (lucrînd în sistemul concesionării) și cooperative de furnituri. După războiu s'a creat o instituție nouă, prin deslipirea secției cooperatiste dela Casa Centrală a meseriilor și s'a dat imboldul pentru începerea unei mișcări cooperative de consum, pentru întreaga populație orășenească. Cei 80.135 membri înscriși în cele 354 cooperative de consum existente la finele lui 1921 se repartizau, după profesiuni, astfel: 19.577 meseriași, 4504 comercianți, 12.095 muncitori, 20.260 funcționari, 1212 pensionari, 2251 profesioniști liberi și 20.236 comercianți.

Isbește aici numărul mic al muncitorilor. Lucrul se explică prin ostilitatea șefilor mișcării muncitorești față de niște organizații controlate și îndrumate de o instituție de stat, alipită Casei meseriilor, împotriva căreia s'a luptat și se luptă încă la noi.

Dar, în afară de aceasta, isbește lipsa totală a unei preocupări în domeniul cooperatist la conducătorii mișcării muncitorești din vechiul Regat. Cînd doi ani după războiu, un cooperator irlandez ne-a vizitat, pentru a cerceta cu sprijinul institutului Carnegie, organizația și realizările cooperatiste dela noi,—a fost și dînsul prea mirat de această lipsă de participare. L-am însoțit atunci în birourile organizației social-democrate și sindicatele din București, unde dorea să cunoască vederile conducătorilor mișcării în această privință. Impresia lăsată de convorbirile ce au avut loc a fost mai mult că se ignorează însemnătatea cooperației ca mijloc de transformare socială.

Este aceasta de altfel un aspect al mișcării însăși: cooperatorii nu sînt pătrunși de țelurile mai îndepărtate ale acțiunii cooperative, nu consideră cooperația ca un mijloc de transformare socială,—ci privesc numai foloasele materiale imediate pe care le poate oferi.

Dar să revenim la sate. E știut că aici mișcarea a început între anii 1892 și 1903, prin întemeierea de bănci populare

In 1903 vine legea specială, care crează ca instituție centrală de stat, pentru îndrumarea, controlul și finanțarea mișcării, o Casă Centrală a băncilor populare, devenită doi ani mai tîrziu, și a cooperativelor sătești. E cunoscută deasemenea activitatea lui Spiru Haret pentru îndrumarea învățătorimii și a preoțimii satelor către mișcarea cooperativă. Progresele numerice ale mișcării au fost repezi. Astăzi, după abea cîteva decenii, am ajuns la situația pe care ne-o indică cifrele expuse mai sus.

Și acum s'a pus,—după cum am văzut,—întrebarea: există cooperație romînă?

Pentru noi, ar fi două puncte de lămurit: 1) existau, (respectiv există) condițiile obiective necesare ființării la noi a unei mișcări cooperative reale și 2) îndrumarea care s'a dat mișcării (aici e vorba de: a) cadrul legal ce i s'a creat și b) îndrumarea dată de către conducători firești ori impuși mișcării) a fost ea în concordanță cu spiritul cooperativ și cu nevoile reale ale organismului cooperatist?

Se spune cîteodată: cooperația în țara noastră nu s'a născut în mod firesc, este o instituție împrumutată de aiurea.

La aceasta răspundem: chiar de este așa, chiar dacă, adică, am introdus la noi, o instituție pe care am luat-o cu împrumut din alte țări, asta nu dovedește nimic. Și nu avem nevoe să alergăm în alte domenii ale vieții sociale, pentru a găsi,—lucru prea ușor de altfel,—cazuri cînd o idee împrumutată a putut da roade. Chiar mișcarea cooperativă ne dă atîtea exemple. Și pilda cea mai edificatoare ne-o dă Danemarca, țara cea mai „cooperatizată" de pe lume. Ideea cooperativă a fost totuși transplantată pe cale artificială în Danemarca. Că a putut da roade, se datorește desigur faptului că au existat aici condițiile istorice necesare.

Și așa s'au petrecut lucrurile și prin alte părți. Poate am avea tocmai să ne plîngem că mișcarea noastră a fost lipsită de îndrumători care să fi cercetat de aproape mișcarea din alte țări, metodele lor de a lucra și justificarea acestor metode, așa cum au făcut de pildă Victor-Aimé Huber în Germania, Francesco Viganò în Italia și alții mulți încă, în diferite țări.

Prin urmare, și pentru mișcarea noastră ne va interesa mai degrabă problema dacă existau aceste condiții necesare unei vieți cooperative adevărate. Și aici dăm iarăși peste o greutate: ce se înțelege prin aceasta, care ar fi condițiile obiective care fac ca organizația cooperatistă să nu fie ceva artificial, ci dimpotrivă să se așeze în chip firesc în viața economică și socială a țării. Aici e iarăși loc deschis pentru discuții. Diferite teze se susțin. Succesul depinde de meșteșugul mînuitorului argumentației. Cooperația se naște din capitalism, susțin unii. Țările înapoiate din punct de vedere capitalist trebue ca urmare să aștepte până ce acest regim se va introna, va ajunge la apogeu. De abia după aceia e loc pentru curente nouă, pentru sisteme economico-sociale care se clădesc prin dărămarea capitalismului. Alții sus-

ţin şi ne prenumărăm printre aceştia,—că in domeniul agriculturii cooperatismul e forma de organizare firească, într'un regim bazat pe mica exploatare ţărănească. Aşa este în Danemarca, în Olanda, în Finlanda şi aiurea. Albert Thomas,—un socialist acesta,—spunea (în raportul prezentat conferinţei internaţionale a muncii din 1925) că a putut personal constata cum în anumite ţări din Balcani, cooperaţia este pe punctul de a deveni „un element esenţial al vieţii naţionale". Şi desigur că nimeni nu va căuta pe aici, prin Balcani, ţări ajunse în faza de „Hochkapitalismus".

Ceteam, acum de curînd, în cuprinsul unei lecţiuni ţinute la o universitate ţărănească din Danemarca, despre întîmplarea cu un japonez care a cercetat în repetate rînduri această ţară, pentru a cunoaşte organizaţia universităţilor acestora şi pentru a vedea ce s'ar putea face similar în ţara lui. Şi, în chip firesc, japonezul s'a interesat în deaproape de cooperaţie. Şi pentru a vedea dacă ar fi posibilă crearea unei mişcări cooperative în Japonia, el a pus conducătorilor tuturor universităţilor pe care le-a vizitat următoarea întrebare: prin ce s'a creat mişcarea cooperativă daneză, care este motivarea ei istorică. La această întrebare a primit tot atîtea răspunsuri cîte instituţii a vizitat. Dar, la urma urmei, a reţinut răspunsul scurt şi apăsat pe care i l-a dat conducătorul ultimii universităţi populare cercetate. Răspunsul a fost: *The necessity.*

Că propaganda pentru înfiinţarea de cooperative a prins la noi, se datoreşte desigur faptului că era o necesitate introducerea sistemului. Altă întrebare este dacă i s'a dat îndrumarea conformă ideii cooperative şi potrivit nevoilor speciale ale ţărănimii noastre.

Care a fost structura mişcării, la începutul ei şi cum a evoluat această structură? Care au fost şi sînt nevoile care asociază pe aderenţi? Impotriva cui s'a îndreptat această acţiune?

Mişcarea a început la noi cu băncile populare. Un fenomen care de altfel a existat mai pretutindeni, în mişcarea cooperativă sătească. Creditul ţărănesc normal s'a dovedit a fi creditul cooperatist. La ancheta făcută în 1923 de către comisia consultativă agricolă de pe lîngă Biroul internaţional al muncii, asupra cooperaţiei agricole, guvernul olandez răspundea: cooperativa de credit este în agricultură de o „utilitate incalculabilă".

Orice cooperativă înlătură un intermediar. Cooperativa de credit înlătură pe bancherul particular. La sate, băncile populare

s'au întemeiat deci pentru a înlătura pe cămătar, au luat naştere din nevoia ţărănimii de a scăpa de uzură.

Dela început au participat în mişcare şi proprietarii. Desigur numărul lor era restrîns faţă de numărul total al cooperatorilor. E păcat încă că nu avem date asupra participării lor numerice ca şi aceia la formarea capitalurilor. S'a arătat, mai întîiu de d. V. N. Madgearu că avem o „structură capitalistă" la băncile populare; aceasta pe baza cercetării structurii capitalurilor lor. Pentru începutul mişcării credem că mizele sociale mai însemnate provin tocmai dela proprietarii satelor. Prin aceasta, mişcarea băncilor populare capătă mai mult un caracter de *asistenţă* decît unul capitalist. De altfel această participare a „claselor aristocrate" în mişcarea cooperativă, cum se exprimă V. A. Huber, o găsim şi aiurea, în cooperaţia sătească, în mişcarea germană raiffeisiană de pildă. De bună seamă că şi printre proprietarii mari se găseau uzurieri; în deosebi era cunoscut sistemul angajării pentru muncile agricole încă din timpul iernii, prin acordare de avansuri celor lipsiţi. Dar un caracter de luptă împotriva proprietarilor de moşii n'a putut lua mişcarea decît ceva mai tîrziu, atît prin dobîndirea unui loc dominant în băncile populare ale burghezimii satelor, cît şi prin acţiunea de întemeiere de obştii săteşti de arendare şi mai ales de cumpărare, care însemnau deschiderea procesului de trecere a pămînturilor în mînile celor care le muncesc.

După trecere de cîtva timp cămătarii, desarmaţi de concurenţa cooperativelor de credit, s'au văzut siliţi să-şi depue disponibilităţile de numerar aici, ajutînd astfel la procurarea creditului necesar celor ce nu au economii, după cum arată d. C. Stere într'un număr din 1912 al acestei reviste.

Dar, cu tot dreptul egal de vot în adunările generale ale băncilor populare, deosebirile de participare la formarea capitalurilor era de natură să imprime într'adevăr o structură anti-cooperatistă, capitalistă mişcării. Şi critica lui Dobrogeanu-Gherea, care vedea în banca populară noul mijloc la îndămîna lui „Tîrîcă Inimă-Rea al satelor" pentru a-şi menţine situaţia, nu a putut fi cu totul lipsită de temei. De altfel condamnarea definitivă a acţiunii băncilor populare, explicabilă la un socialist radical, era exagerată.

Că a fost şi este posibilă o acaparare a băncilor populare de către burghezimea parazitară a satelor, se datoreşte pe deoparte lipsei de cultură şi de pregătire special-cooperatistă a massei, iar pedealtă parte şi regimului legal şi statutar al unităţilor.

Răspunderea solidară și nemărginită a membrilor ar fi scăzut desigur afluența micilor capitaliști. Tot așa ar fi fost necesar să se fixeze prin lege un raport maxim între cea mai mică și cea mai mare miză posibilă. Repetăm: cu toate că există egalitatea dreptului de vot, e în firea lucrurilor că în cooperativă să existe o anumită proporție între mizele sociale. Deaceia am ținut ca într'un proect de cod cooperatist, lucrat împreună cu d. Madgearu, să introducem acest principiu cu privire la formarea capitalurilor cooperative.

Lipsa răspunderii solidare, efectuarea operațiilor și cu nesocietarii și disproporția capitalurilor sociale în cooperativă,—sînt defectele care au putut îndepărta instituțiile create dela adevărata lor menire cooperatistă. Organizația ce s'a dat dela început mișcării poate deci justifica întrucîtva nedumerirea născută acum asupra caracterului acestei mișcări. Nevoia însă nu poate fi contestată.

In urma băncilor populare s'au născut și dezvoltat obștiile sătești de arendare și de cumpărare de pămînturi. Acțiunea acestora a fost binefăcătoare, și rolul lor înaintea operei de împroprietărire nu este contestat. Interesant este de constatat că asocierea în obștii de cumpărare de pămînturi nu a încetat nici acum. Aceasta dovedește că procesul trecerii pămîntului în mînile celor ce-l muncesc nu este încă terminat în țara noastră, nici acum după marea împroprietărire.

Din celelalte forme de cooperație prezintă însemnătate în primul rînd organizațiile de aprovizionare, transformare și desfacere a produselor exploatărilor țărănești ca și sprijinirea muncii agricole, prin mașini exploatate în comun.

Nu există acum altă cale de a da posibilitatea exploatărilor mici și mijlocii să se bucure de avantagiile marilor exploatări agricole, decît prin efectuarea în comun a anumitor operațiuni. In acest domeniu sîntem de abia la început. De altfel despre o acțiune cooperativă agricolă de abia de acum înainte se poate vorbi la noi. Chiar și industrializarea produselor agricole nu se va putea face decît cu participarea organizației cooperative a țărănimii.

Spuneam mai înainte,—vorbind despre cooperația orășenească,—că trebue să constatăm lipsa unor țeluri mai îndepărtate în mișcare. Idealurile de transformare socială, în mișcarea cooperativă, s'au legat mai întâiu de cooperativele uvriere de producție, apoi de mișcarea cooperativă a consumatorilor. Aceste ramuri ale cooperației vin, prin ființa ca și prin țelurile lor, în luptă directă cu organizația capitalistă. Cooperația sătească e mai puțin prinsă în această luptă. Totuși noi credem că ea se angrenează în chip perfect în sistemul economic-social cooperatist, ceiace nu este și părerea aderenților doctrinei „domniei consumatorului". Vom mai avea prilejul să desbatem problema.

Aici voim numai să notăm acest defect al mișcării noastre, care este lipsa unei ideologii proprii, lipsa unui ideal social și etic care să anime pe aderenții săi. Se datorește desigur în bună măsură structurii constituționale, ce i s'a dat mișcării prin regimul său juridic, care oprește participarea la acțiunea cooperativă a unor forțe intelectuale și morale dominante. Participarea în massă a intelectualilor nu ar schimba nimic: e cunoscută lipsa unor idealuri sociale care ar anima această pătură, la noi.

Gr. Mladenatz

Miscellanea

In marginea ultimei nuvele a d-lui M. Sadoveanu.

Ultima nuvelă a d-lui M. Sadoveanu, „Orb sărac", publicată în numărul trecut al acestei reviste, din punctul de vedere al perfecției artistice a atins, mi se pare, culmea. Conștiința estetică a autorului e la apogeul ei. Farmecul minunat al limbii, care e în acelaşi timp plastică, de o proporție arhitectonică desăvîrşită şi totuşi muzicală, calmul narației, justețea momentelor psihologice, proporția compoziției sînt organic legate între ele ca să dea o mică capodoperă.

Cu această bucată, limba romînească a atins aceleaşi înălțimi pe care le-a atins cea franceză cu Anatole France ori M. Barrès. Cetind-o simți că e din aceiaşi familie cu „Le chanteur de Kymé" şi cu „Un jardin sur l'Oronte". Orice bucată literară romînească, afară de acelea ale lui Eminescu şi Caragiale, nu pot da acea satisfacție estetică deplină, în care nu mai ai sentimentul nici unei insuficiențe, nu mai ceri nimic autorului, simți că nimic în plus sau minus nu mai convenea tratării. Perfecțiunea e de ordin matematic prin stringența ei. Puține producții literare romîneşti care să nu pară pe lîngă aceasta ratate, chinuite, stîngace, dibuind alături de ceiace trebue, adăugînd balast sau cercînd în zadar să umple lacune. Fără îndoială d. M. Sadoveanu e cea mai înaltă conştiință estetică a neamului în momentul de față şi desigur alături de Eminescu şi Caragiale cea de a treia culme a literaturii noastre moderne.

Psihologia orbului, a babei care-l conduce, a gelosului comis Ioniță care nu poate plasa nici o povestire, fără a reeşi din vre-o analiză pedantă, prin simpla comportare a eroilor, e definitivă. Iar psihologia moravurilor din trecut se înscrie cu un caracter melancolic prin arhaismul său, desenînd tot sufletul de altădată—şi de acum,—al acestui popor. Această umilă şi modestă întîmplare din viața cotidiană a veacului trecut ia proporții de epopee. E într'însa o bucată bună din istoria noastră a Moldovenilor.

Cetind *„orb sărac"* nu poți să nu ajungi la reflecția că atîta conştiință estetică a apărut tocmai la un scriitor care n'a făcut niciodată caz de arta pură, care vrea să fie un cetățean şi un om, înainte de a fi numai un artist. Dar simțul frumosului şi realizarea lui nu se „fabrică" după comandă, iar cel care-l are tocmai pentru aceasta nu vorbeşte niciodată de dînsul.

Gîndiți-vă acum la realizările schiloade, groteşti, chinuite ale acelora care strigă toată ziua în favoarea esteticei pure şi veți înțelege perfect de ce au nevoe de atîta teorie.—*M. R.*.

Georg Brandes.

A murit în vrîstă de 85 ani (era născut la 1842) criticul Georg Brandes. El a trecut drept unul din cei mai însemnați critici europeni din a doua jumătate a secolului trecut. A fost în deosebi influențat de H. Taine asupra căruia a scris o monografie, „Estetica franceză a timpului nostru", şi de J. St. Mill din care a tradus în limba daneză. A funcționat multă vreme ca conferențiar al Universității din Copenhaga. Fructul cursurilor ținute acolo a format opera sa monumentală „Curentele principale ale literaturii sec. XIX-lea". Din ciclul acesta studiile închinate romantismului au devenit astăzi clasice.

A mai consacrat apoi cercetări filozofului nordic Sören Kierkegaard, lui Lassalle, Shakespeare. Articolele sale de critică contemporană au fost adunate în volumele: „Suflete moderne" şi „Oameni şi opere". Georg Brandes era de foarte multe ori un spirit profund, împingînd metoda istorică şi biografia până la adînci detalii, dar de multe ori—în special în ultima parte a carierei sale—se achita cu un bagaj anecdotic adesea superficial. Atitudinea sa era larg umanitaristă şi în cariera de gazetar şi publicist politic a combătut, ori unde apărea în Europa, reacțiunea şi obscurantismul subt forma judecăților religioase şi şovine. Era un adept hotărît al libertății desăvîrşite şi ura orice autoritarism. De aceia el a avut o influență deosebită asupra tineretului nostru socialist de la sfîrşitul secolului trecut. I. Gherea în special îl cita cu predilecție alături de H. Taine. Pe teoriile acestor doi critici se bazau şi considerațiile asupra artei ale criticului socialist. Astfel, indirect, Georg Brandes a adus şi el o contribuție la modernizarea culturii romîneşti.—*M. R.*

Simion Iuşchevici.

Scriitorul, mort zilele acestea la Paris, în vîrstă de cincizeci şi şase de ani, nu e un necunoscut pentru cetitorii noştri.

„Viața Romînească" a publicat în 1921, în traducere după manuscris, ultima parte din romanul Leon Drei, în care unele aspecte ale societății ruseşti dinaintea războiului, descompunerea ei morală cu deosebire, sînt prinse în pagini pline de naturalețǎ şi umor.

Inalt, bine clădit, lăsînd o jovială impresie de vigoare şi sănătate, astfel ne-a apărut Simion Iuşchevici, cînd s'a oprit în trecerea lui spre America, în redacția noastră şi nimic nu prevestea atunci sfîrşitul lui timpuriu.

Amic cu Gorki, Andreev, dar şi cu scriitorii emigrați azi ca

Bunin sau Kuprin, Iuşkevici era animat de preocupările estetice ale generaţiei sale, atît de îndepărtate de acele care stăpînesc Rusia actuală.

Acestea nu lipsesc însă cu totul din opera sa, şi ultima lui lucrare care descrie viaţa unei familii evreeşti din Odesa (oraşul său natal) subt regimul sovietic, între 1918—1920, va rămînea desigur ca un preţios document de moravuri.—*O. B.*.

„Făt-frumos din teiu"

In articolul din numărul trecut despre „Ediţiile poeziilor lui Eminescu", am amintit de *legenda* că Eminescu, la vîrsta de paisprezece ani, ar fi scris cu cridă pe poarta castelului din Dumbrăveni strofa finală din „Făt-frumos din teiu",—inspirat de o întîmplare povestită de tatăl său. Şi am adăogat că d. Corneliu Botez crede în această istorie, pe care o inserează în „Omagiu lui Eminescu".

D. Corneliu Botez îmi scrie că nici d-sa nu crede adevărată această istorie, aşa cum i-a comunicat-o Căpitanul Eminescu şi că a publicat-o ca simplu *material* pentru uzul viitorilor biografi ai lui Emniescu,—cum a făcut şi cu alte ştiri căpătate dela persoane care au trăit în preajma poetului.

Eu însă, dintr'o lungă deprindere cu tratarea izvoarelor, am crezut că d. Corneliu Botez a consemnat în „Omagiu" numai faptele care i se păreau şi d-sale cel puţin posibile, acele care în adevăr pot servi ca *material* pentru viitorii biografi... Aşi mai putea adăoga că publicul mare, căruia de altfel îi era destinat „Omagiul", a luat desigur drept adevăr legenda aceasta,—de unde urmează că *metodul* d-lui Corneliu Botez nu a fost cel mai fericit.

D. Corneliu Botez mai adaogă că convingerea d-sale este următoarea: Eminescu, cînd era în puterea talentului, şi-a adus aminte de întîmplarea povestită lui în copilărie de tatăl său—şi a compus poezia „Făt-frumos din teiu".

Aceasta, se poate.

Ba încă se poate şi mai bine—altfel. Poate că nu în 1864 a auzit Eminescu de întîmplarea Nemţoaicei fugită cu un ţăran—ci în 1874, cu un an înainte de compunerea poeziei. Dar aceasta *rămîne* o pură ipoteză.

Cît despre strofa scrisă cu cridă pe poarta castelului, lucrul e imposibil chiar şi în această ultimă ipoteză. Strofa e concluzia—logică şi afectivă—a strofelor anterioare. Şi apoi nu cred că Eminescu cînd făcea excursii, obişnuia să umble cu crida în buzunar, ca să scrie poezii pe garduri...—*G. I.*

P. Nicanor & Co..

Recenzii

Ion Pillat, *Biserica de altădată*, poezii, ed. „Cartea Romînească". Bucureşti, 1926.

Am scris aici mai demult că structura sufletească a d-lui I. Pillat e acela a unui perfect clasic. Echilibrul său sufletesc organic, spontan. Armonia diferitelor facultăţi nu e rezultatul luptelor, ciocnirilor, eroziunilor, în urma cărora, abia la o anumită vrîstă, se capătă împăcarea sufletească. Acordul său intim e originar, e dat dela început, înăscut. Probleme ori îngrijorări tulburătoare nu i se impun chinuitor. El le mistue imediat în complexul său sufletesc, dîndu-le forma firească şi aspectul cuvenit.

Caracteristica clasicului e că asimilează, adică reduce la unitatea sa specifică totul. Nu există dualism, dezadaptare, în el. Nu există mai ales pentru el obstacol. Cineva a definit realitatea ca o rezistenţă la tendinţele noastre. Insă ori cît ar fi de disperată, de contradictorie faţă de propriul său temperament, această rezistenţă este imediat disolvată. Clasicul nu cunoaşte antagonismul, opoziţia faţă de materialul său artistic.

Se vor putea verifica şi mai bine aceste consideraţii, dacă analizăm mai deaproape, cazul estetic al d-lui Pillat. Conţinutul poeziilor sale e profund tradiţionalist. Sufletul său are adînci rădăcini în pămîntul ţării sale. Oamenii de ţară, instituţiile strămoşeşti, peisagiul caracteristic al locului natal, acestea sînt temele obişnuite ale poeziilor sale. Volumul acesta se ocupă mai ales de o anumită latură a credinţei naţionale: cîntă viaţa monahală de mănăstire, „Arhondaricul" (una din cele mai frumoase poezii ale volumului), „Toaca", cîntă „povestea Maicei Domnului" în lumină ortodoxă, desemnează „chipuri pentru o evanghelie". Altădată întrebuinţează chiar deadreptul metrul popular ca să prezinte datinile şi superstiţiile poporului („Morţii"). D. Pillat are acelaşi material ca scriitorii poporanişti (mai poporanist ca d. Sadoveanu), mai mult chiar, acelaşi material ca scriitorii ţărănişti din perioada „Sămănătorului".

Dar cine nu vede deosebirea! Sufletul d-lui Pillat e rafinat şi cizelat. Cultura sa e variată şi adînc pătrunsă de spiritul artistic contemporan. Tehnica sa e curat modernistă. El ţine samă de toate progresele de formă ale poeziei recente şi nu neglijează nici una din achiziţiile ei prosodice. Chiar cînd ia metrul popular, acesta e prefăcut după invizibile dar savante legi de artă a versului. Atitudinea strict

estetică, preocuparea de artă şi reuşită tehnică sînt mereu prezente. D. Pillat pune şi rezolvă, cu ocazia temelor populare şi naţionale, diferite probleme de creaţiune poetică.

Pe oricine ar fi încurcat acest dualism între tradiţie şi modernism.

Excelentul echilibru sufletesc al d-lui Pillat l-a soluţionat mai mult decît fericit. El a asimilat modernismului tradiţia creînd dintr'o dezarmonie, dintr'un paradox aparent o unitate vie. Toată estetica d-lui Pillat, constă din acest efect de constrast între un conţinut tradiţional şi popular şi o formă savantă şi modernistă. Ceiace la alţii ar fi putut duce la neplăcute dezacorduri, la contradicţii interne, la lipsă de coerenţă, la dînsul, duce la armonice caracteristice cu atît mai savuroase, cu cît sînt obţinute din note mai discontinui.

Intr'atît e de adevărat că nimic nu rezistă puterii de asimilare a clasicului, că nimic nu subzistă în creaţiunea sa nesoluţionat, nemistuit într'un fel sau altul.

M. Ralea.

* * *

V. Voiculescu, *Poeme cu îngeri*, Cartea vremii, Ed. Fundaţiei culturale Principele Carol.

Titlul volumului deşteaptă în noi viziunea unei lumi diafane scumpe altor suflete mistico-simboliste.

Dar prima poezie „Coboară cuvintele" cu versuri ca acestea:

De-acolo din pajiştea de aur a durerii,
Unde gîndurile pasc în turme neştiute,
Smulse din florile tainei şi iarba tăcerii
Coboară cuvintele, negre mieluşele mute.

Sufletul pe poteci întortochiate
Le mînă şi le bate, şuduind la vale,
Plăpînde, blînde, neînţarcate.
Şi le duce să le tae 'n zahanale.

Sufletele, cioban rău, casap cu mîni crunte...

ne arată dimpotrivă un poet *tradiţionalist*, cu o pronunţată predilecţie pentru imagini rustico-naturaliste de un realism brutal şi crud.

Ingerii d-lui Voiculescu sînt înarmaţi cu securi (în pădurile cu gînduri) sau plutesc într'o atmosferă macabră:

Nu te mai face înger cum rîvneai odată,
Ajungi iar pămînt şi te faci iar apă!

Coborînd pe line aripi de suspine,
La un loc cu viermii, lin să nu-i deştepte,
Se întoarce'n carne, alte vremi s'aştepte,
Alba îngereţă închegată'n tine!

Noaptea peste tine s'a lăsat pe labe:
Linge, aţîţată, coastele ei slabe
Şi, uimind lumina, mîrîe spre stele. (Inger aminat).

Greoiu sau obscur, de cîte ori manifestă veleităţi filozofice, fără emoţie şi muzicalitate în poeziile de lirism intim, temperament mai

mult epico-descriptiv, d. Voiculescu e mai norocos cînd se inspiră din legendele trecutului.

Dacă nu cade în prozaism şi vulgaritate, cu versuri în felul acestora:

Stă căciula ferfeliţă
Peste faţa lui boţită
Ciugulită de vărsat.
(Un gloteş)

viziunea sa poate deveni ca in „Isus pe ape":

Departe 'n zborul lacom, cu vîntul împotrivă,
Nevolnici, ucenicii uitase să se roage;
Corabia, o coajă de nucă costelivă
Trosnea în pumnii mării, clătindu-se din doage.

Şi încleştaţi de spaimă cu mînile pe funii,
Priveau cum uriaşa nălucă se tot duce:
Cu braţele în lături plutea'n bătaia lunii
Tăind şi cer şi ape ca o imensă cruce.

precisă, ba chiar de oarecare amploare.

O. B.

* * *

Emanoil Bucuţa, *Fuga lui Sefki*, Roman, Ed. „Cartea Romînească", Bucureşti.

Cunoscut ca prozator prin „Legătura roşie", impresionantă povestire de dragoste şi durere din părţile ardelene, d. Bucuţa ne dă acum, ca şi atîţia din scriitorii tineri, un roman.

Dar „Fuga lui Sefki", al cărui subiect e în primul rînd istoria unei crize sufleteşti, iubirea ascunsă, timidă şi tragică a unui adolescent musulman, ar fi cîştigat desigur artistic, dacă rămînea numai o sobră şi dramatică nuvelă. Pentru aceasta, d. Bucuţa ar fi trebuit însă să reducă mult elementul discriptiv şi cel istorico-etnografic, care alcătueşte cel puţin două treimi ale romanului.

Cu tot defectul compoziţiei şi abundenţa detaliilor inutile sau de un realism prea minuţios, „Fuga lui Sefki", nu e totuşi lipsită de însuşiri estetice.

Dacă gingaşa fecioară Umurli, apare mai mult ca o viziune poetică, figura lui Sefki cu firea lui de oriental, visătoare, pasionată şi arzătoare e desenată cu ghibăcie şi cu toate că mobilul profund al acţiunii lui rămîne cam enigmatic, cu ascuţită pătrundere. Acea episodică, a călugărului Antim, care poartă în desagii lui cărţile sfinte cu cuvîntul Domnului pe toate plaiurile romîneşti, deşi idealizată poate, e deasemeni interesantă.

Mediul în care se desfăşoară acţiunea e Vidinul cu vechea cetate a Diiilor şi minaretele trandafirii, cu populaţia lui amestecată de Turci, trăind retraşi şi melancolici din amintirea trecutului, a puterii şi gloriei apuse, Bulgari muncitori şi aprigi, Romîni din Dolj sau din munţi refugiaţi de răul ciocoilor, unii haogii, alţii învăţători sau logofeţi de strană, Ruşi care au cunoscut revoluţia, Fîrşeroţi veniţi cu roţi de caşcaval pentru sfaturi şi ajutoare la miază noapte.

Traiul pescarilor turci din balta Dunării e zugrăvit în pagini bogate în pitoresc și priveliștea grandioasă a fluviului cu feeria și variatele lui aspecte evocată adesea cu putere și poezie. Iată un pasaj semnificativ pentru maniera scriitorului: „Mîncară în tăcere până la urmă. Focul se făcea tot mai roșu și scînteile începeau să se vadă. Oamenii creșteau în pîlpîirile flăcării sau se albăstreau și se perdeau în umbră. Balta se umplea de susur. Cînd vreun zbor inopiat mai tăia văzduhul, toate amuțeau. Liniștea parcă asculta. Și numai decît apoi, cînd zborul se oprea scurt, ca speriat de cîtă pace și cît gol făcuse, miile de focuri și de suspine porneau să sclipească și să freamăte. Licurici și trestii, putregai aprins și fluturi cu fosfor în perișorii din coamă, vîlvătăi de apă stătută și pas de lup bătînd marginile, își amestecau fîlfîitul, pișpisul, tresăririle de lumină neașteptate. Oamenii nu se mai vedeau, Ceasul îi acoperea cu aceiași undă pe ei și ale lor. Viața ieșea din toate scorburile și se revărsă în voe. Tăcuse soarele, cu miile de mii de ciocane de argint ale lui, izbind deodată pe tăuri și punînd toate în măsura lor".

Stilul d-lui Bucuța cam artificial și prețios uneori, nu e lipsit de imagini personale și suggestive.

O dificultate însă pentru cetitor sînt numeroasele cuvinte dialectale, pentru care d-sa are o predilecție deosebită.

Dacă unele ca „cîși" sau „fâsui", obișnuite pe țărmul Dunării au nu știu ce savoare locală, altele ca tirnă, capie, umbă, vinteare, bas, zaveică, joardă, beden, arsin, țirloi, nalim, zăpor etc. cer, pentru a fi înțelese, un glossar și prezintă un interes mai degrabă linguistic.

Octav Botez

* * *

Francesco Nitti, ancien premier ministre d'Italie, *Bolchevisme, fascisme et democratie*, Edition du „Progrès Civique", Paris, 1926.

Autorul constată o criză actuală a libertății în Europa, manifestată prin: dictaturi în Rusia și Italia, stăpînite de minorități prin violență dar în scopuri opuse, și prin guverne reacționare în alte țări. Chiar în țări de democrație definitiv așezată, ca Britania, Belgia, Olanda etc. sînt curente minoritare roșii, aspirînd la putere prin violență și servind drept cauză sau pretext pentru formații albe cu aceleași tendințe dictatoriale. Această criză a libertății o datorim războiului. Prin analogie cu stările de după 1815 și 1870, autorul își dovedește afirmația. El crede, fără să intre în detalii, că războiul mondial a fost provocat nu de popoare, ci de cîțiva oameni din anturajul Curților. Ca dovadă, aduce mărturia personală, că războiul Italo-Turc, căruia i-au urmat cele două războaie balcanice, a fost angajat fără deliberarea consiliului de miniștri; tot așa a intrat Italia și în războiul mondial. De aici conchide că nici lupta pentru pace nu va fi cu succes, fără obținerea libertății. Generațiile de după războiu nu mai au cultul libertății, deși regimul libertății a dus la progrese evidente, popoarele libere dînd dovadă de o mai mare rezistență chiar în războiu. In Europa se dă lupta între extremiștii roșii și albi: elementele liberale sînt excluse. Este o stare de spirit care cere miracole: „revoluția ca și reacția este miracolul laic al ignoranților". Autorul acuză partidele socialiste de a fi exagerat pe nedrept vinile liberalismului și responsabilitățile regimului economic de libertate. Concepțiile catastrofice ale lui Marx ar fi responsabile de faptul că mulți socialiști inclină spre violențe. Aceasta explică de ce nu numai în revoluția roșie din Rusia, dar și în reacția albă din Italia—rolul principal îl joacă foștii socialiști revoluționari. Autorul citează o serie de manifeste ale fasciștilor din ajunul venirii lor la putere, în care preconizează: republica, parlamentarismul și toate libertățile, pentru propagarea cărora acum Mussolini i-ar condamna pe vinovați. Autorul contestă că fascismul ar fi salvat Italia de revoluție și că ar fi îndreptat finanțele. După ce combate naționalismul exagerat cu anexele lui clericalismul antisemitismul, precum și bolșevismul cu dezastrele lui economice și politice, autorul nu vede o altă cale de eșire din situația actuală a Europei decît în libertatea politică și economică cu formarea de vaste uniuni vamale și economice: statele unite ale Europei.

Dr. P. Cazacu

* * *

Dr. A. F. Legendre, *La civilisation chinoise moderne*, Payot, Paris, 1926.

Autorul a petrecut mai mulți ani în China, a vizitat diferite regiuni din acea țară: rezultatul studiilor și observațiilor sale le publică într'un volum de 300 pagini, tocmai cînd mișcările din China provoacă un mare interes în toată lumea. El studiază amănunțit: familia chineză, cu groaznica tiranie și chiar tortură în special a femeilor, cultul părinților morți, izolarea familiilor, absența noțiunii de patrie, tendințele egoiste, și refuzul ori cărei sforțări, izvorîte și din religia lui Confucius. Autorul descrie detaliat: locuința Chinezului, săracă rece și întunecoasă; orașele și satele cu străzi înguste și pline de murdării; transportul național, care se face cu roabele, sau pe umere; îmbrăcămintea săracă, din care prin tradiție este eliminată lîna; alimentația redusă la imensa majoritate a populației nu din cauza sobrietății, ci a sărăciei; arta și industriile primitive și immuabile; agricultura mică, care de mii de ani se face după vechi metode și cu instrumente primitive; distrugerea pădurilor, care a provocat secete; lipsa de pășune și de vite de tracțiune; comerțul fără stocuri cît de mici de mărfuri și capital; clasele sociale, începînd cu aristocrația (mandarinatul) cu oarecare cultură literară, tradițională, medievală, fără cultură științifică și istorică; meseriașii, săraci constituiți în corporații medievale, cu capacitate de muncă redusă; imensa corporație de lucrători dela transporturi (coolies), extrem de săraci și batjocoriți; agricultorul mic sărac, fără apărare de bandiți, cărora trebue să le plătească biruri ca și statului, care nu îl apără și silit a culege recolta verde din cauza lipsei de rezerve. In ordinea mentală și economică autorul constată: oprirea oricărei dezvoltări la un anumit grad ancestral, care se păstrează cu sfințenie, se socotește superior tuturor din lume și oprește ori și ce sforțare de înaintare; lipsa ori și căror noțiuni științifice, lipsa de rezerve, lipsa de capitaluri. De două mii de ani Chinezul nu a mai creat și asimilat nimic nou și pare incapabil de a aduce vre-o perfecționare oricărei industrii; el nu are acuitatea sensorială a europeanului, fineța și rapiditatea perceperei; circulația sanguină la el este mai lentă și organele mai puțin apte pentru apărare, atențiunea îi este inferioară și ca intensitate și ca durată; el este lipsit de idei generale, nu știe a analiza nici a sintetiza, nu îi place munca continuă, preferă inerția și somnul, zicînd mereu: „man-man", ceiace s'ar traduce prin turcescul: „iavaș-iavaș", așa de bine cunoscut la noi.

Din toate acestea a rezultat falimentul complect: producție redusă în cultură, industrie, comerț, lipsă de căi de comunicație, foame, războiu civil.

Constatînd în China două tipuri: unul assiroid și altul negroid, autorul crede că primul a fost cuceritorul și autorul culturii, dar metisîndu-se și fiind în minoritate, a dat naștere poporului galben—Chinezii cu un potențial cerebral inferior.

Astfel condițiile economice și potențialul fizic și psihic inferior a locuitorilor sînt cauzele stării actuale din China. Capitalismul european, japonez și american luptînd pentru piața potențială imensă (300 milioane numai după autor și nu 400 cît se spune), generația nouă de Chinezi cu educație europeană sau americană, intervenția bolșevis

mului rusesc, in scopuri anti-engleze şi anti-americane—complică şi mai mult haosul din China. Autorul crede că fără ajutorul rasei albe, nici o eşire din situaţia actuală nu este posibilă. El se teme că răscoalele actuale din China vor duce la expulzarea Europenilor şi Americanilor de acolo, la răscoale în Indii şi în alte colonii, iar ca rezultat se vor instala în Extremul Orient, Rusia şi Germania.

Dr. P. Cazacu

* * *

Max Eastman, *Depuis la mort de Lenin*, Paris, 1925, Librairie Gallimard.

Eastman vrea să reabiliteze pe Trojki în faţa comunismului internaţional, arătînd cauzele adevărate ale dezacordului dintre el şi triumviratul Stalin, Zinoviev şi Kamenev, dezacord în urma căruia Trojki, în 1924, s'a văzut silit să demisioneze din toate demnităţile ce ocupa. Cel mai activ colaborator al lui Lenin a fost acuzat atunci de abateri grave de la doctrina leninistă: i s'a pus în sarcină tendinţa de a reveni la vechea lui idee a „revoluţiei permanente", de a-şi fi format opinii proprii în problemele politicii economice, mai ales aceia a raportului dintre clasa uvrieră şi ţărani, şi o mulţime de alte erezii, botezate toate printr'un nou „ism" adăogat numelui celui acuzat.

Toate aceste, după autor, nu erau decît *răstălmăciri interesate* ale scrierilor lui Trojki. Acesta n'a deviat de la doctrina bolşevică, nu poate fi vorba de „Trojkism", după cum era exclusă şi posibilitatea oricărei aventuri „bonapartiste", fiindcă Trojki e prea devotat revoluţiei. O altă problemă ridicată de el a provocat conflictul: acela a „cursului nou" în organizarea partidului comunist rus. Noua organizare preconizată de Trojki, fără a înceta să fie centralizată, trebuia să devie mai elastică, printr'un contact mai strîns cu masele partidului, în special cu tineretul, şi printr'o premenire mai deasă a organelor partidului, alese de „jos în sus", şi nu impuse de „sus în jos", cum s'a procedat, din necesităţi imperioase, în primii ani ai revoluţiei. Prin această reorganizare se viza înlăturarea biurocraţiei de partid şi evitarea fracţionismului, ce era fatal să se ivească în urma predominării excesive în partid a funcţionarilor lui.

Opusă acestei tendinţi era activitatea lui Stalin, secretarul partidului, care se sprijinea tocmai pe biurocraţia partidului bolşevic, creată de el. Deoparte era rutina doctrinară, de altă parte înţelegerea caracterului dialectic al evenimentelor, pe care Trojki a avut-o clară ca şi Lenin; deoparte era „garda veche" a partidului, colaboratorii lui Lenin dinainte de revoluţie, de altă parte „intrusul" (Trojki n'a aparţinut partidului bolşevic până la 1917) care însă prin intuiţia situaţiilor concrete ale vieţii politice, prin talentul oratoric şi de mare organizator, s'a impus ca personalitatea cea mai puternică a Rusiei revoluţionare, încît numele lui era pronunţat totdeauna imediat după acel al lui Lenin. „Lenin şi Trojki" personificau revoluţia rusă.

Dar Trojki e un „mare om" şi nu e un „mare politician". El e prea sincer, n'are prudenţa omului politic (Lenin l-a caracterizat prin „încrederea excesivă"). Adversarii lui au luptat însă folosind orice mijloace. Era un atac personal, în care erau ajutaţi şi de aparatul partidului. Era firesc ca cei 18.000 de funcţionari ai partidului, ameninţaţi cu pierderea avantajelor personale să reacţioneze împotriva inovatorului.

Nu i s'a dat lui Trojki nici măcar posibilitatea de a se apăra, nici în congresul general al partidului, nici în presă. Şi astfel a fost învins, cu toată popularitatea imensă de care se bucura în masele partidului.

Eastman e un admirator al lui Trojki. Deaceia uneori nesocoteşte meritele adversarilor lui. De exemplu, trece uşor peste faptul că în timpul luptelor cu Kolceak conducătorul armatei sovietice era Kamenev, ceiace înseamnă că erau şi alţii organizatori şi animatori ai armatelor roşii.

Dar lăsînd la o parte laudele exagerate, încercarea de a contura personalitatea lui Trojki merită toată atenţia. Caracterizările lui Eastman coincid în bună parte cu impresiile celor ce l-au văzut şi urmărit pe Trojki în timpul revoluţiei din 1917. Autorul ocoleşte însă, în interesul cauzei apărate, scăderea principală a lui Trojki: orgoliul nemăsurat, cu toate că chiar din expunerea atitudinii lui în lupta cu Stalin şi alţii, acest defect se evidenţiază destul de bine. E o problemă, totuşi, cum acest defect al lui Trojki se împacă cu devotamentul pentru revoluţie.

Cei ce se vor ocupa, în viitor, de personalitatea lui Trojki, vor avea de rezolvit şi această problemă.

V. Harea

* * *

Evzen Stern, *Socialismul lui Masaryk*, 142 pag, edit. L'Eglantine, Bruxelles, 1926.

Concepţia socială a preşedintelui şi profesorului Masaryk se închegă din îmbinarea armonioasă a idealismului cu posibilităţile concrete ale realităţii.

Socialismul marxist filtrat de interpretarea originală a autorului nostru, este curăţat de toate resturile utopice.

Nevoia unei revizuiri a marxismului spre a-l acorda cu imperativele realităţii, era cu atît mai necesară cu cît, problema socialistă alcătueşte azi chestia crucială a ştiinţei şi conştiinţei noastre.

In esenţă, socialismul urmăreşte o mai dreaptă repartiţie a bunurilor şi perfecţionarea organizaţiei sociale, subt *aspectul său economic* şi mai ales—şi aici pune accentul Masaryk—intelectual.

„Socialismul este înainte de orice o problemă de conştiinţă, de reformă morală".

Crearea unor forme superioare de viaţă socială şi integrarea lor vie în complexul organic al societăţii, nu este cu putinţă numai pe baza transformărilor perfecţionale, intervenite în fenomenologia economică, ci *mai cu seamă prin pregătirea adecuată a conştiinţelor individuale cu ajutorul reformelor morale prielnice.*

Nedreptăţile sociale trăiesc mai ales în conştiinţa noastră decît în instituţiile legiuite de diverşii reformatori imperfecţi; înlăturarea lor nu e posibilă fără prealabila pregătire temeinică a ideilor şi moravurilor.

Intr'o societate sălbatică, înapoiată, într'o societate—de pildă ca cea rusească - în care domina încă feodalismul sau în care abia se închegase o viaţă burgheză (aşa cum sînt multe din organizaţiile sociale ale Răsăritului european), construcţiile impecabile ale socialismului marxist nu se pot aşeza solid: „rămîn simple împletiri ideologice ale unui idealism pur, care nu poate prin contactul său cu realitatea să fecundeze nouă tiparniţe de viaţă colectivă".

Evoluţia materială a organismelor sociale, în deosebi evoluţia conştiinţei sociale pot lega socialismul de realitate.

Materialismul istoric al lui Marx, cu toată unilateralitatea lui—are meritul incontestabil de a fi introdus *conceptul muncă*, ca reflex fidel al personalităţii umane, în locul *conceptului* obtuz de *proprietate*; dar nu numai atît:

K. Marx aduce în cercetarea fenomenelor sociale elementul de precizie cel mai prețios: *metoda pozitivă*, preocuparea permanentă de a desluși în jocul ciudat al forțelor sociale, punctul central director și a explica fenomenul economic în cadrul dinamismului social.

Insistînd însă numai asupra factorului economic și încercînd fundarea întregei mecanici sociale, pe forța și variațiile elementului economic—Marx formulează o concepție unilaterală, conținînd numeroase observații juste și definitive asupra formării și evoluției mecanismului colectiv; ca plan de ansamblu însă, în așezarea socială a prezentului, concepția marxistă s'a dovedit—prin experiența reală—inaptă să răspundă postulatelor complexe ale societății contemporane.

Comunismul rusesc a evidențiat cu prisosință marginile *posibilului* în aplicarea practică a marxismului.

„In Rusia nu există nici comunism nici socialism pentru foarte simplul motiv că poporul rus n'a fost educat pentru socialism...

Socialismul creator și evoluționist—singurul realizabil de altfel—se înfăptuește prin reforme sociale și economice progresive, și printr'o simultană transformare a ideilor și credințelor, operă de pură educație morală și intelectuală.

„Revoluția"—ca mijloc de realizare—„este utilizată subt forma ei nesîngeroasă (parlamentară, literară, etc.); fără revoluția spiritelor și a inimii, revoluția politică și socială, rămîne superficială...

Revoluția este în fond o chestiune de conștiință, în angrenajul ei se sfarmă multe vieți omenești; iată pentruce mijloacele ei violente trebue să fie folosite numai ca *ultima ratie*, spre a apăra libertatea și a chezășui un viitor social mai bun!...

Și dacă nu trebue să condamnăm *de plano* acțiunea revoluționară, de multe ori, hotărît necesară,—să nu uităm un moment, că pentru instaurarea viabilă a unor nouă forme de viață socială avem nevoe de rațiune, de creer, nu de pumni!

Transformările sociale izbutesc să se identifice vieții, dacă avem un plan limpede și bine determinat" (Th. Masaryk: *La Question sociale*, passim.).

Masaryk își încadrează ideologia socialistă în marginile unei probleme de morală *.

Revoluția—ca mijloc excepțional—evoluția socială ca mijloc normal și firesc—prilejuesc refacerea socială în mod viabil numai în măsura în care, în prealabil, s'a înfăptuit temeinic revoluția sau evoluția sufletească ca morală a societății respective.

Socialismul nu se poate înfăptui pe rudimentele ignoranței și primitivismului; socialismul nu se aplică decît închegărilor sociale, în care superioara pregătire ideologică și morală este paralelă condițiilor tehnice evoluate ale vieții industriale.

Petre I. Ghiață

* * *

G. Plékhanov, *Introduction à l'histoire sociale de la Russie, trad. du russe par M-me Batault-Plékhanov. Collection historique de l'Institut d'etudes slaves*, Ed. Bossard, Paris, 1926.

Introducerea în istoria socială a Rusiei e detașată de Plehanov din marea lui operă neterminată: Istoria gîndirii sociale rusești („Istoria russkoi obșcestvennoi misli", Moscova, Ed. I, 1914-191 , Ed.

* „Democrația este nu numai un sistem politic, ci și o problemă morală, mai ales morală". (T. M., ibidem).

II, 1925), din care au apărut numai trei volume. Dar această introducere e un tot încheiat, în care se face aplicarea marxismului la istoria Rusiei.

Autorul începe prin revizuirea concepțiilor istorice ale istoriografilor ruși: Klincevski, S. Soloviev, Pavlov-Silvanski și Kelltulală, care toți acordă însemnătate deosebită factorului economic, dar îi dau o interpretare greșită și unilaterală, sau introduc în explicația procesului istoric și alți factori, mai ales acel politic. Înțelegerea mai largă a factorului economic și reducerea evoluției structurii sociale din Rusia la un singur principiu, lasă cetitorului impresia unei coheziuni strînse în desfășurarea evenimentelor istorice, și astfel, e satisfăcută exigența unui determinism riguros.

In adevăr, istoria Rusiei e, în primul rînd, produsul mediului geografic, ale cărui particularități influențează mediul social. Șesul rusesc a favorizat de cu vreme ocupațiile agricole ale populației, care ajunsese la o bună stare economică. Dar șesul rusesc se învecinează cu Asia de unde veneau mereu popoarele nomade. Acestea, atrase de starea materială mai ridicată a populațiilor agricole le atacau. Superioare ca spirit războinic, ele de obiceiu rămîneau învingătoare față de agricultorii pașnici. Pela mijlocul secolului XIII Rusia ajunge subt dominația tatară, care a determinat deplasarea centrului vieții politice și economice din Rusia sud-vestică, Rusia Kievului și a Galiției, în Rusia Mare, situată pe malul superior al Volgei. Aici se prepară lupta de emancipare. O populație agricolă poate avea succes în lupta contra popoarelor nomade numai prin organizarea ei superioară și prin unirea provinciilor izolate. Iată cum, pedeoparte, s'a impus felul de organizare al noului stat în forma de despot oriental, în care agricultorii, orășenii și clasa conducătoare sînt complect aserviți statului,—iar pedealtă parte, a luat naștere tendința de extensiune, acea „adunare a țărilor rusești", care nu se mai putea opri decît la hotarele naturale ale imensului șes oriental.

Astfel, în lupta cu Orientul, Rusia a fost constrînsă la organizare asemănătoare acestuia—despotat politic. „Supunerea absolută a persoanei intereselor, zice Pléchanov, nu se explica prin vre-o particularitate a „spiritului național" rusesc. Ea era o consecință necesară a condițiilor în care trebuia să ducă lupta pentru existență coloniștii din regiunea Volgei superioare, pe care Moscova i-a unit puțin cîte puțin. Această consecință, odată produsă, devenea ea însăși un obstacol serios în calea progresului Rusiei Mari, și din punctul de vedere economic și din acel al civilizației. Dar asta nu e totul. Ea a fost deasemeni un obstacol și în calea „adunării țărilor rusești" (pag. 108).

Incepînd cu secolul XVI, Rusia vine în contact cu Lituania și Polonia, care au suferit o puternică influență apuseană. Din conflictele repetate cu aceste două țări slave, cum și cu Suedia, despotul moscovit simte cu durere superioritatea Apusului. Se ivește atunci curentul pentru apropierea de Europa apuseană și imitarea ei. Curentul e timid până la Petru cel Mare, care accelerează „europenizarea" prin măsuri de constrîngere. Dar europenizarea nu atinge decît clasa suprapusă. Clasa de jos intră pe calea aceasta numai în secolul XX, prin transformarea țăranilor în proprietari individuali,—care începe abia după lecția dată autocratismului de către mișcarea agrară din 1905,—și prin întărirea burgheziei. Europenizarea, după Pléchanov, e un proces fără putința unei întoarceri înapoi, spre Asia, contrar părerii atribuite lui Petru cel Mare, care s'ar fi pronunțat că „Europa ne este necesară timp de cîteva decenii, și apoi va trebui să-i întoarcem spatele".

E clar, așa dar, că tot dramatismul istoriei rusești a rezultat din situația Rusiei între Asia și Europa occidentală, situație ce i-a impus lupta pentru existență pe două fronturi; consecințele au fost: adoptarea modului de organizare oriental la început, pentruca apoi să se întoarcă definitiv cu fața spre Europa.

In lumina acestei desfășurări sînt explicabile și curentele gîndirii sociale rusești, care dela 1820 încoace vor să-și dea samă de sensul procesului istoric din Rusia. Inteligența rusă s'a manifestat întîia oară prin ideologia produsă de nobilimea avansată. Această ideologie s'a reflectat în mișcarea „decembriștilor". Dar această mișcare a eșuat pentrucă era pornită din mijlocul unei clase privilegiate, împotriva intereselor ei. După acela pe scena gîndirii sociale apare inteligența provenită din „raznocinstvo" (clasa amestecată a boernașilor decăzuți, a fiilor de clerici și micilor slujbași). Dar nici această inteligență nu avea un suport real în vre-o clasă socială puternică. Ca urmare a acestui fapt ideologia „raznocinților" are un caracter utopic, și la urmă ei se conving cu durere că sînt „o inteligență inutilă", „oameni de prisos". Cu formarea proletariatului, inteligența rusă adoptă concepția marxistă, găsindu-și de astădată un rost al existenței ei. Insfîrșit, din sînul clasei burgheze în formație apar și criticii marxismului, și se produce o revenire parțială la ideologia spiritualistă.

Cartea lui Pléhanov conține multe puncte discutabile. Nu se poate reduce toată variația evenimentelor istorice numai la factorul economic. Deaceia multe explicații ce se dau succesiunii faptelor istorice din Rusia sînt insuficiente sau forțate. Chiar evoluția economică nu poate fi privită numai prin prisma materialismului istoric. Intervin fapte politice, juridice, religioase, etc., care modifică mersul acestei evoluții. Astfel, republicele libere ale Novgorodului și Pscovului, cu comerțul înfloritor, decad repede sub acest raport după alipirea forțată la Moscova. Aici nu e o cauză politică? Mai mult, Pléhanov citează notele de călătorie ale lui Herherștein, care constată o schimbare în rău a moravurilor la negustorii din aceste republici, în urma alipirii la Moscova. Acest fapt de ordin moral nu a avut *nici* o influență asupra comerțului din orașele amintite?

Alt fapt de care se ocupă Pléhanov: la începutul secolului XIV, se produce în Rusia „o dezvoltare considerabilă și variată a meseriilor" (pag. 103). Dar ea decade către sfîrșitul secolului. Tot așa și comerțul luase, în acest timp, un avînt puternic. Pléhanov nu acordă destulă atenție acestui fapt. Tugan-Baranowski, economist rus, se ocupă însă de acest fenomen în cursul său de Economie politică, arătînd că Rusia moscovită nu era lipsită de capital comercial. In adevăr, marea cale comercială Nijni-Novgorod, Astrahan, Marea Caspică, Persia era cunoscută deja în acel timp. La începutul secolului XVII, cînd tulburările interne (smutroe vremea) aproape desființaseră țaratul Moscovei, clasa comercianților a condus mișcarea orașelor confederate pentru reintronarea ordinei în haosul intern. In acest timp, până la alegerea dinastiei Romanov, clasa aceasta a jucat cel mai însemnat rol. Dar după acela îi scade și importanța ei economică și influența politică. Care este cauza decăderii meseriilor și comerțului după secolul XVI? Pléhanov o vede în aservirea persoanei intereselor statului. Dar aceasta nu este o cauză politică?

Insfîrșit, se impune o problemă pe care Pléhanov n'a elucidat-o: de ce europenizarea n'a cuprins dela început toate clasele sociale din Rusia, ci numai nobilimea, pe cînd față d celelalte clase până în preajma sec. XIX, s'a intensificat din ce în ce mai mult politica de orientalizare? Pentru dezlegarea acestei probleme iarăși e nevoe să se recurgă nu numai la factorul economic, ci și la cel politic și chiar religios. Europenizarea avea în vedere, mai ales, reforma armatei, pentru care se cereau cadre de conducere. De aici constrîngerea nobililor la studii în Europa. Restul poporului a rămas străin reformei lui Petru cel Mare, pentru că acesta viza scopuri politice mai apropiate, și nu o reorganizare completă a vieții rusești. Cînd însă imitarea formelor apusene nu mai avea caracterul de constrîngere, poporul de jos totuși manifesta o rezervă față de tot ce era european, ca

provenit dela nelegiuiți și necredincioși. Iată conștiința religioasă ca piedică serioasă pentru progresul culturii, tehnicii și al vieții economice!

Dacă e susceptibilă de obiecții istoria economică și politică a Rusiei, în înfățișarea ce i-o dă Pléhanov, cu atît mai puțin rezistă criticii istoria mișcărilor ideologice. De exemplu, dispariția mișcării nobilimii avansate nu se poate explica prin contrazicerea în care cădea ea cu interesele propriei clase, pentru simplul motiv că în tot timpul sec. XIX nobilimea rusă a dat un mare număr de ideologi și revoluționari, începînd cu Radiscev (sfîrșitul sec. XVIII) și terminînd cu Kropotkin și Lenin. La început gînditorii și luptătorii pentru idealuri nouă puteau să apară numai din mijlocul clasei de nobili, singura clasă cultă. Pe urmă, paralel cu progresul culturii și cu procesul de diferențiere socială, intervin și alte clase. Se produce, astfel, impresia că mișcarea nobilimii avansate dispare, dar ea, de fapt, se contopește cu mișcările intelectuale în care inteligența provine și din alte clase. Pléhanov admite însă că s'a produs o mișcare ideologică a nobilimii ruse în opoziție cu interesele acestei clase. Dar asta nu infirmă oare doctrina marxistă cu supoziția ei fundamentală a conștiinței sociale—oglinda stărilor economice?

Pe de altă parte, Pléhanov e în contrazicere chiar cu doctrina marxistă cînd cuprinde sub eticheta de „inteligență inutilă" și pe „narodnicii" ruși din a doua jumătate a sec. XIX. După el, poporaniștii ruși lucrau fără să fi avut la spate o clasă socială puternică, și abia numai marxiștii au putut constata cu mulțumire că nu sînt de prisos. Dar poporaniștii ruși, după cum reese din corespondența lui K. Marx cu Mihailovski, își dădeau seama de inexistența proletariatului rus. Și dacă nu exista un proletariat și nici o burghezie închegată, era în schimb o nobilime,—ce devenise parazitară după încetarea rolului ei militar (de la Petru cel Mare),—și țărănimea, singura clasă producătoare. Opoziția economică nu era atît de izbitoare ca în procesul de separare a muncii și capitalului, dar, totuși, țăranii ruși erau conștienți de faptul că nobilimea nu mai are nici un drept, nici asupra muncii și libertății lor, nici asupra pămîntului. Aceasta o recunoaște și Pléhanov (p. 132). Este evident atunci că poporanismul rus putea să se bazeze numai pe masele țărănești și trebuia să fie considerat ca reprezentînd aspirațiile acestei clase, oricît de rudimentară i-ar fi fost conștiința ei politică.

Iar iluzia lui Pléhanov că mișcarea marxistă din Rusia se deosebea de mișcările „inteligenței inutile", deoarece exprima tendințele clasei proletare,—i-a fost risipită de revoluția din 1917, cînd marea majoritate a inteligenței ruse,—chiar acela care avea concepția marxistă, cum a fost grupul lui Pléhanov și social-democrații menșevici,—a devenit „de prisos" și a fost socotită chiar dușmană revoluției.

In genere, multe din vederile lui Pléhanov au o valoare discutabilă. Totuși, în alte privințe ea e foarte reușită. Astfel, el are un criteriu metodologic just. In deosebire de Pavlov-Silvanski, care folosind din metoda istorică comparativă numai analogiile, a ajuns aproape să nege originalitatea istoriei vechi rusești, care se caracterizează după el prin același feudalism ca și istoria medievală a Europei occidentale, Pléhanov are dreptate notînd și „diferențele", a căror neglijare însemnează „un rău uzaj al metodei comparative" (p. 5). De-aceia istoria rusă în interpretarea lui Pléhanov nu-și pierde din caracterul ei specific.

V. Harea

* * *

Georges Duhamel, *Essai sur le roman,* Paris, Marcelle Lesage, 1925.

Scriitor de talent, Georges Duhamel se afirmă tot mai mult și ca teoretician al literaturii franceze de astăzi. Studiul acesta asupra romanului, fără pretenția de a epuiza problema și nici de a o susține cu bogăția de argumente obișnuită unui Taine ori Brunetière, este important, atît prin discutarea problemelor esențiale, privitoare la estetica romanului în genere, cît și prin considerațiile originale asupra romanului francez contemporan, în special.

In scurtul istoric ce face asupra romanului francez, stărue mai mult asupra situației lui în sec. XVII, cînd exista (precum a existat și mai înainte), însă pus complect în umbră de poezia dramatică și cea didactică (Corneille, Racine, Lafontaine), socotite atunci ca genuri superioare. In același vreme și mai tîrziu, scriitori ca Bossuet, Voltaire, Rousseau considerau romanul ca gen ușor și corupător de moravuri. In sec. XIX, romanul trece pe primul plan. Chateaubriand prevede celace Villemain declara în plină Sorbonă: „Romanul este epopeea națiunilor moderne".

Cu privire la scopul artei, Duhamel consideră vorbe goale formule ca „artă pentru artă" ori „pură și inutilă frumusețe". Arta e utilă, în sensul că e necesară vieții omenești. Artiștii sînt tot atît de trebuitori ca și industriașii, agricultorii, medicii etc.

Artistul deci, trebue reintegrat în societate. Aceasta nu scade valoarea artei, ci, din contra, îi restitue „adevărata sa măreție umană". Insă importanța pe care o dă influenței literaturii asupra Societății, se pare a fi dusă prea departe, mai ales cînd e vorba de publicul care nu citește direct, ci primește această influență *prin intermediul* ziarelor. Argumentul cu crime din viața de toate zilele, săvîrșite în „stil Maupassant" nu rezistă. Asemănarea nu probează numaidecît influența operei acestuia asupra cutărui criminal, ci mai degrabă talentul deosebit al scriitorului de a crea tipuri de criminali de o puternică realitate psihologică.

Duhamel susține apoi că izvorul singur, din care trebue să-și ia ființa oricare bun roman, este viața prezentă, cea istorică fiind lăsată, exclusiv, istoricilor. Se pare că și această îngrădire a sferii romanului, în ce privește materialul din care poate fi creiat, este un paradox.

Deasemeni socoate că cunoașterea în materie de artă a apelat direct la natură, în epocile de prosperitate și la biblioteci în cele de decadență. Adevărul însă pare a sta în cunoașterea directă a naturii, fără a înlătura sprijinul prețios dat de cărți. Exemplul operei lui A. France poate fi concludent. Numai, depinde de talentul cu care artistul transformă, în operă de artă, materialul adunat de oriunde și din orice vreme.

Despre cunoaștere, în materie de creație artistică, ni se dau și alte importante detalii. Ea nu se poate căpăta în timp scurt și *anume*, în vederea compunerii unei opere, nici din dicționare, cum fac „fabricanții de literatură". Numai cunoașterea profundă, cîștigată printr'o lungă și strînsă comuniune cu oamenii și lucrurile, are valoare.

Creat cu ajutorul vieții, romanul nu trebue numai să amuze (deși: „malheur à tout roman que le lecteur n'est pas pressé d'achever"), ci să ne ajute la rîndu-i la descoperirea și interpretarea lumii. Literatura, în genere, e mijloc de a cunoaște mai bine realitatea.

Romanul nu fotografiază viața, *alege*, dîndu-ne o *sinteză* a vieții. Iar celace interesează mai mult din natură—zice Duhamel—este sufletul omenesc. De aceia romancierul talentat poate picta orice, însă numai psihologia rămîne fondul oricărui bun roman, căci „les bons romans sont l'histoire du coeur humain" (La Harpe). Constată că lucrul acesta este în tradiția literaturii franceze: romanul psihologic și de moravuri, cu Balzac, Stendhal, Flaubert, Zola, France și cei mai buni dintre moderni.

Despre romanul contemporan spune că este imposibil de definit. Etichetele lui: istoric, didactic, satiric, psihologic, liric, umoristic etc. ori naturalist, simbolist, paroxist, dadaist, etc. etc. nu interesează. Celace interesează este conținutul: căutarea eternului adevăr uman. Și în această privință, romanul francez contemporan este *spiritualist*, în sens de reînviere a cercetării sufletului, pe care realiștii sec. XIX l-au studiat la suprafață și pe care romancierii moderni caută să-l studieze în profunzimi.

Căutînd să caracterizeze perioada literară de azi, din Franța, găsește ca cea mai esențială notă *individualismul* puternic. Dela realism și simbolism nu mai sînt școli literare în Franța, fiindcă sînt prea multe.

Oricît de diferiți însă ca personalitate artistică, scriitorii au un ideal comun de cercetare: observarea realului și preocuparea de suflet.

Literatura e pe drumul spre o înaltă realizare artistică, poate datorită tocmai independenței. Aparența că romanul modern, cîștigînd în profunzimea analizei psihologice, a abandonat subiectele de concepție largă a vieții, pare să fie desmințită de scriitori ca Romain Rolland, Marcel Proust, Roger Martin du Gard, André Gide, cu așa numitele „romane ciclice".

Ingenioasă, dar cam șovăitor argumentată este teoria despre „arta mediteraneană" (a popoarelor latine) și „arta septentrională" (a popoarelor slave și scandinave).

In celace privește raportul literaturii franceze cu celelalte literaturi, se observă că, deși Francezii, de obiceiu, nu învață multe limbi ca Rușii ori Scandinavii, deși n'au nemăsurata curiozitate intelectuală a Germanilor, totuși este în tradiția literaturii franceze „o vie și generoasă dorință de comuniune" cu toate literaturile. Asta nu înseamnă desnaționalizarea, ci îmbogățirea și perfecționarea spiritului, căci „romancierul trebue să fie al timpului și al țării sale, dar trebue să fie și în legătură spirituală cu oamenii din toate timpurile și din toate țările".

Studiul de față este scos dintr'o conferință, pe care autorul a ținut-o ca răspuns la cererea confraților săi din Olanda, de a le vorbi despre romanul francez contemporan.

Dezbrăcată de haina sa oratorică, conferința a devenit acest „essai", care dă prilej unei plăcute lecturi, atît prin importanța și varietatea ideilor discutate, cît și prin stilul de o sculpturală claritate, poetic chiar, cînd subiectul o îngădue.

Const. N. Stănescu

* * *

Emile Boutroux, *Chestiuni de Morală și Educație,* în romînește de Al. și O. Polcovnicu, cu un studiu introductiv de dr. S. S. Bîrsănescu, Editura „Viața Romînească", Iași, 1926.

Activitatea filozofică a lui Boutroux e de două feluri: scrisă și orală. Cele mai multe din scrierile sale sînt din categoria ultimă. „Filozofia lui Kant" era un curs ținut la Sorbonna, redactat de studenți cu avizul prealabil al profesorului. „Volumul de față—e vorba de Chestiuni de Morală și educație—e alcătuit din niște conferințe ținute la școala din Fontenay-aux-Roses. Drept vorbind, aceste conferințe nu erau decît convorbiri familiare și nu erau destinate publicării; dar elevele școalei, formulîndu-le în scris cu o înțelegere și cu o grijă perfectă, și lucrul lor fiind supus revizuirii mele, din această colaborare a rezultat materia unui mic volum".

Deși are pretenția să se ocupe numai de niște teme practice de pedagogie, Boutroux - mai mult filozof decît pedagog - fundamentează teoretic chestiunile aplicate în practică de instrucție și educație. Volumul cuprinde: 1. Cuvînt înainte (unde discută posibilitatea instrucției și dreptul de a educa), 2. Chestiuni de morală (înfățișînd morala greacă, creștină și modernă) și 3. Chestiuni de educație (Mobilele studiului, cetirea cu voce tare și interogația). Concluzia la care ajunge autorul este că pedagogia, înțeleasă ca realizatoare de conștiinți, e posibilă în cadrul unei morale bazată pe datorie și a unei psihologii care înlătură orice motiv extrinsec de emulație.

Cît privește traducerea în romînește, tălmăcitorii merită laude pentru înțelegerea perfectă a textului francez și redarea lui într'o versiune romînească limpede și curgătoare. Cu toată frumusețea ei, traducerea rămîne un lux pentru cultura noastră fiindcă acei care studiază probleme înalte, ca acele puse de Boutroux, vor folosi originalul francez și nici decum copia.

Studiul introductiv al d-lui dr. S. S. Bîrsănescu e de aceiași calitate superioară care străbate totdeauna cercetările d-sale filozofice.

Ștefan George

Revista Revistelor

Viitorul imperiului britanic

„Conferința Imperială", care a avut loc cu cîteva luni în urmă și în care s'au luat hotărîri privitoare la independența constituțională a diferitelor națiuni din care este alcătuit imperiul britanic, a provocat discuțiuni mai mult în străinătate decît în sînul poporului englez. In formă, conferința creiase un lucru nou, din punct de vedere practic și esențial, însă acest lucru exista demult.

Din raportul oficial al Conferinței Imperiale rees cîteva lucruri de o destul de mare importanță pentru istoria diplomatică a lumii: De acum înainte nu va mai exista un rege colectiv al Imperiului britanic ci un rege care va fi pe rînd regele fiecărui stat imperial. Reprezentanții vor înceta de-a mai veni din partea Britaniei ci vor veni din partea regelui.

Un alt fapt de o mare importanță și de care generalul Hertzog condiționa, înaintea conferinței, renunțarea sa la orice veleitate de separatism, este acela de a acorda statelor dreptul de a întreține cu străinătatea orice fel de relații ostile sau amicale, fapt până acum supus controlului marei Britanii. De asemeni oricare guvernămînt are dreptul de a-și trimite miniștri plenipotențiari în oricare capitală străină.

Această liberă asociație a unor națiuni independente plecînd dela punctul de vedere al interesului și binelui comun, ar putea fi asimilată la prima vedere cu o societate a Națiunilor.

Deosebirea însă între Geneva și Londra este mare.

Imperiul Britanic se deosebește prin prezența unui rege comun și prin faptul că nu implică nici un fel de responsabilitate în ce privește apărarea comună.

Cercurile oficiale din Londra primesc cu o oarecare dificultate ideia acestei reforme și acordă spre consolare o mare importanță unei fraze a raportului care spune că „pentru cîtva timp" Londra va fi ținută răspunzătoare de orice politică externă. Intr'o frază următoare însă se specifică bine că nici un guvernămînt al imperiului nu are dreptul de a angaja pe un altul la nimic fără prealabilul consimțămînt al acestuia din urmă.

(Georges Glascow. *Le Monde Nouveau*).

Mitul Atlantidei

Din toate tradițiile moștenite de la antichitate, puține au prilejuit un așa de mare număr de cercetări, disertații, romane și poeme ca mitul platonician al Atlantidei.

Platon în „Timéo" și în „Critias" din nefericire neisprăvit, spune că Atlantida, la împărțirea lumii de către zei, a fost dăruită lui Poseidon, care amorezîndu-se de o muritoare cu numele Clito locui această insulă pe care o împărți între cei zece fii ai săi.

Cel mai mare, Atlas, avea suzeranitatea asupra celorlalți frați și de la el își luară numele atît insula pe care o locuiau cît și oceanul care o înconjură.

Subt domnia lui Atlas și ai moștenitorilor săi, Atlantida cunoscu o mare prosperitate. Pămîntul, de altfel minunat, conținea în afară de toate metalele cunoscute și „orichalc". Toată fauna și flora mondială era în Atlantida reprezentată prin spețele cele mai desăvîrșite.

Palate, temple, poduri, canale tot ce arta și știința a produs mai desăvîrșit în Orient erau întrecute cu mult în frumusețe și perfecție tehnică de geniul creator atlant.

Forțele militare atingeau numai în provincia regelui suprem 960.000 războinici, 1 200 corăbii și 240.000 de mateloți.

Atît timp cît atlanții fură virtuoși și înțelepți guvernați, cunoscură o viață fericită. Cu timpul însă degenerară și o sete de cuceriri și de bogăție îi făcură să-și îndrepte privirile către alte ținuturi vrînd să devie ei singuri stăpînitori ai lumii.

Zeii atunci, spre pedeapsă trimiseră asupra Atlantidei un potop și un groaznic cutremur de pămînt iar îmbelșugata insulă fu cuprinsă și nimicită de valurile oceanului.

Aceasta este povestea Atlantidei pe care ne-o da Platon și care a

fost interpretată abundent și diferit.

Nu ne vom opri asupra numeroaselor dificultăți pe care le prezintă povestirea lui Platon și anume, existența unei civilizații cu 9000 de ani înaintea erei creștine la o epocă în care apariția omului pe planetă după avizul Savanților nu se făcuse încă, dispariția fără urme a unui continent mai mare de cîteva ori de cît Europa Asia și Africa la un loc, ori afirmația că atlanții întrebuințau metale, corăbii de războiu și cunoșteau o civilizație anterioară cu cîteva mii de ani celor mai rudimentare începuturi indicate de arheologi.

De asemenea ne vom mulțumi, fără amplificări, să atragem atenția că contrar părerii acreditate că toți filozofii antichității în afară de Aristoteles au crezut în povestea lui Platon—singuri neoplatonicienii și alți patru ori cinci filozofi lipsiți de spirit critic au luat acest mit drept o realitate.

Ceiace ne interesează sînt numeroasele societăți atlantomane clădite în numele oceanografiei sau al științelor naturale care dela începutul veacului al XVI caută cu îndîrjire probe irefutabile pentru stabilirea autenticității acestui continent defunct, ori americaniștii, arheologii și linguiștii care se căznesc să vadă în Atlantida leagănul civilizației.

Părerea cea mai rezonabilă este că chiar dacă ar fi existat un continent care să lege Euroafrica cu America, și nimic nu ne îndreptățește să negăm acest fapt, lucrul s'a petrecut cu mult înaintea epocii fixate de Platon iar populația acestei insule chiar dacă ar fi avut o civilizație, nu a jucat însă nici un rol discernabil în istoria evoluției civilizației umane.

(Paul Coussin. *Mercure de France*).

Teatru—reprezentație

„Le Dernier Empreur" de d. Jean-Richard Bloch, reprezentată la Odeon, este o poveste în treisprezece tablouri; „Jean le Maufranc" de d. Jules Romains, montată de trupa Pitoeff, este o piesă în cinci acte și nouă tablouri iar „L'amour magicien" de d. H. R. Lenormand este alcătuită din zece tablouri.

Aceste trei piese a trei mari dramaturgi contemporani se află, cele două dintâiu în întregime, cea de a treia în bună parte, la antipodul „teatrului pur".

Această noțiune de „teatru-pur" d. Benjamin Crémieux încerca s'o definească în numărul din August trecut al aceleiași reviste.

S'a spus că „teatrul pur" tinde să suprime decorurile și actorii reducînd arta dramatică la simple lecturi; a mai fost apoi calificată de „orientare sterilă" izvorîtă din'tr'un mediu oarecare de intelectuali.

De fapt ideia, că amestecul genurilor literare caracteristică secolului al XIX-lea a denaturat încetul cu încetul teatrul, și ca teatru pur, înaintea contaminării sale prin istorie, roman, *filozofie*, cinematograf, *music-hall etc.* consista mai înainte de toate din „acțiune" și din „expresiune" și că se mărginea a fi o „expresiune dinamică", nu ni se pare nici bizară și nici revoluționară.

Acestui teatru-pur, pe care l-am mai putea numi și teatru—teatru, i se poate opune teatru—reprezentări care nu e altceva decît o serie de tablouri animate.

Dar să luăm de pildă piesa d-lui Jean-Richard Bloch. Publicul care asista la reprezentarea ei s'a arătat fără îndoială interesat și emoționat. Aceasta nu este oare suficient și nu avem dreptul să credem că succesul poate reveni și acestui gen de teatru?

Din nefericire însă succesul este datorit muncii, sincerității, umanității și „humourului"-lui pe care le-a desfășurat autorul pentru un public neobișnuit cu atîta prodigalitate. Dramaturgul poate prin acțiune se ne adreseze unde-i place, prin reprezentare el nu ne mișcă decît cu condiția de a traduce sentimentele noastre colective cele mai conștient actuale dacă reușește să ne spună ceiace gîndim. În piesa d-lui Bloch—atît timp cît ni se arată Moravia cu revoluțiile sale, rămînem indeferenți; de îndată însă ce ni se arată Consi-

liul Coroanei unde trebue să se hotărască dacă va fi războiu ori pace, devenim atenți—(în 1902 aceiași scenă nu ne-ar fi interesat).

Aceasta este singura circumstanță în care publicul arată interes pentru „teatrul—reprezentație".

(Benjamin Crémieux. *Nouvelle Revue Française*).

Jean-Jacques Rousseau și librarii săi

Contribuțiune la istoria proprietății literare în sec. al XVIII-lea

Dacă este drept că în zilele noastre intelectualii, și din aceștia mai cu seamă savanții, sînt departe de a-și asigura prin munca lor o stare materială independentă, situația lor este totuși de invidiat dacă o comparăm cu acea care ar fi avut-o în secolul al XVIII-lea.

Astăzi proprietatea literară este garantată prin lege. Subt vechiul regim măsurile luate de lege erau însă insuficiente și pretau la o interpretare elastică.

Manuscrisul aparținea și atunci ca și acum autorului; odată însă cedat librarului, intră în deplină posesie a acestuia din urmă, care se mulțumea să-i plătească autorului o sumă derizorie.

Chestiunea proprietății literare a rămas multă vreme nepusă, scriitorii vechiului regim trăind din subvenții și din cadouri primite de la rege sau de la nobili.

Rousseau a fost printre primii scriitori care a încercat să trăiască din banii luați de pe scrierile sale, nu însă ca un dar de la o a treia persoană ci pe care-i reclama ca pe o foarte cuvenită datorie de la editorul cu care intra în tratative.

Desigur că, cu toate sforțările lui Rousseau și cu tot norocul de a fi căzut peste un librar cinstit, un elvețian stabilit la Amsterdam și care se numea Rey, talentul, geniul autorului lui „Nouvelle Heloise", ori al Confesiunilor, nu a fost remunerat așa cum trebuia.

Se înțelege totuși cu editorul și obține grație prieteniei și protecției directorului librăriei, Malesherbes, condiții inuzitate pe vremea aceia.

Dificultatea pe care însă nu o putea învinge decît cu mari greutăți și sacrificii, era aceia provenită din necesitatea de a tipări în străinătate, sau de-a proceda pentru Franța la numeroase mutilări în texte pentru satisfacerea cenzurii.

Aici scrupulosul Rousseau se afla în fața altei probleme, aceia de a ști dacă dispune sau nu de dreptul de a permite librarilor francezi, cum a fost cazul lui Robin cu „Nouvelle Heloise", de a publica în Franța o altă ediție a aceluiași roman pe care-l cedase complect editorului olandez.

De fapt această chestiune nici nu se punea în secolul al XVIII-lea, delimitarea drepturilor unui autor fiind încă incomplect stabilită.

Cînd însă printre primele revendicări ale Revoluției Franceze s'a făcut aceia a libertății presei, odată cu suprimarea cenzurii s'a asigurat și inviolabilitatea proprietății literare nu numai în interiorul țării, dar chiar pe domeniul internațional.

(Henri Sée. *Mercure de France*, 15 Ianvier).

Romancierul Iakob Wassermann

Acest scriitor foarte citit în Germania și în America și ale cărui romane se ridică până la un tiraj de 60,000 exemplare, e greu de situat în raport cu curentele literare și mediul geografic.

Fiindcă s'a născut în 1873 în Franconia și în „Die Juden von Zirndorf" a evocat Nurembergul de altă dată, unii îl califică drept romancier al Franconiei, pe cînd alții, pentrucă trăește în Austria, îl consideră austriac. În realitate, el nu e de nicăiri și personalitatea lui viguroasă se simte la largul ei, pretutindeni. Descendent al unei familii evreești, așezată foarte demult în Franconia, fără a se fi confundat cu mediul, el a fost ferit de diversele specii de automatisme, care n'au cruțat pe tinerii germani din generația lui. Nici prin origine, nici prin educație, el nu aparține burgheziei Reichului și la vîrsta cenaclelor și teoriilor, s'a dezvoltat liber.

Departe de mediul universitar, prin care nu a trecut decît scurtă vreme, impropriu disciplinelor căzărmii, negoțului, lumii regulate, el a vagabondat cunoscînd școala drumului mare, dormind adesea pe pae și hrănindu-se cu pînea și laptele adus de copii din ferme, cărora le povestea istorii minunate. In ziua cînd un editor și-a dat seamă de această vocație particulară, soarta lui Wassermann s'a decis. Stabilit în Styria, în satul de pescari Altaussee, el a căutat mijlocul obișnuit în țara lui de a eluda grelele constrîngeri locale: o cultură cosmopolită. Alături de marii scriitori germani se găsesc în biblioteca lui Dickens, Dostoiewsky, Balzac, Eugène Sue, memoriile lui Vilocq lîngă acele ale cardinalului de Retz. Aceasta nu înseamnă lipsă de descriminație. Căci dacă Wassermann nu disprețuește pe maeștrii foiletonului, nici faptul divers, se inspiră mai ales din Balzac, în ceiace privește tabloul moravurilor unei epoci, și arta surprizei psihologice a învățat-o de la Dostoiewsky. Romancier care a reflectat asupra tehnicei genului și a scris chiar asupra ei, el se lasă totuși, în primul rînd, dominat de instinct. Darul lui e acel al povestitorului oriental, debarasat de grija fidelității fotografice și a micrografiei și lăsînd liberă fantazia să se desfășoare ca și în imperiul celor o mie și una de nopți. Puțin dificil, în ce privește alegerea elementelor, autorul lui Caspar Hauser, Gänsemännchen, Ulrike Woytich împrumută cronicilor, faptelor diverse, memoriilor polițiste, vieții din jurul lui ca și amintirilor. Acceptînd la un loc, datele cele mai neverosimile alături cu cele mai precise, uzînd de toate ingredientele foiletonului și încercînd toate rețetele literare, el atinge totuși, un fel de unitate, grație abundenței, facilității, beției comunicative a unei imaginații încîntată de a merge din invenție în invenție. In această profuziune, este totuși o ordine. Pe cînd cele mai multe romane germane începînd cu Wilhelm Meister și sfîrșind cu acele ale lui Thomas Mann sînt biografii, în care e vorba de evoluția unui erou, Wassermann substitue ideii de evoluție, aceia de mutațiune.

Aplicația teoriei lui asupra discontinuității eului e mai ales sensibilă în ultimele sale romane: Ulrike Woytich, Oberlins drei Stufen, Faber, Landin und die Seinen. Există în noi, după Wassermann o posibilitate de forme opuse ale eului, o serie de euri virtual coexistente, care se succed și se substitue unul altuia subt presiunea evenimentelor și prin declanșarea accidentelor. Ceiace e interesant în viața omenească nu e dezvoltarea ei progresivă și cenușie, ci momentul de criză în care aceasta se metamorfozează. Viața unei familii de mici burghezi supuși ordinei imperiului subt Wilhelm al II e tulburată de apariția unui personaj corupător, care subt trăsăturile lui Ulrike liberează instinctele și dorințele care dormitau, făcînd să intre dezordinea în locul ordinei. Originalitatea lui Wassermann e în combinarea a două mijloace clasice de a reprezenta lucrurile: vederea cinematografică care redă devenirea și instantaneul care prinde existența.

Mutațiunea (die Wandlung) e un moment al devenirii care păstrează însă freamătul a ceia ce nu e încă și vrea să fie, dar în același timp apare cu precizia și conturul lucrurilor care sînt deja.

Interesul operei lui Wassermann nu e în teză, valoarea, documentului precis ci în maniera sa diferită de a altor scriitori. Puțin preocupat de formă și aproape insenzibil la frumusețea expresiei, Wassermann are în schimb abundența și libertatea invenției, farmecul povestitorului care e perfect cînd vrea numai să povestească.

(Félix Bertaux. *Nouvelles Littéraires*, Ianuar).

Democrația și mistica democratică

Victoria ideii democratice coincide cu o slăbire generală a convingerilor care o susțineau. Prestigiul ca și autoritatea ei au scăzut. Dictatura proletariatului stăpînește Rusia, acea fascistă Italia, acea militară Spania. In Franța critica sufragiului universal și a parlamentarismului e la ordinea zilei, iar democrația burgheză e prinsă între două focuri: monarhismul și comunismul. Una din cauze e fără îndoială amestecul imprudent pe care îl fac mulți între democrație ca pură doctrină politică și o mistică socială, pe care aceasta nu o comportă.

Pericle a dat poate cea mai bună definiție a guvernului democratic cînd a spus că el caută binele comun și nu interesul unei clase privilegiate, neadmițînd alte distincții sociale decît meritul, ceiace permite o liberă recrutare a elitei. Ideia democratică sau guvernarea prin popor implică egalitatea civilă și cea politică a cetățenilor, ca mijloace, în vederea realizării adevăratului ei scop, care e urmărirea interesului general.

Implică ea însă și egalitatea socială a condițiilor? Pentru asta, interesul social trebue identificat cu justiția, cum afirmă unii teoreticiani ai republicei ca Lèvy Bruhl, Seignobos, Herriot. Dar ideia de justiție e formală și ca să deducem din ea ca conținut material, egalitatea reală a condițiilor trebue să închidem ochii la realitate, admițînd postulatul că toți oamenii sînt prin natură egali.

Ideia egalității naturale, admisă în declarația drepturilor omului din 1793 a dus în mod logic la acea a egalității sociale și la comunismul lui Babeuf.

Mistica democratică constă în a porni de la pretinsa egalitate naturală și perfectă equivalență între oameni, pentru a conchide în virtutea principiului „Justiția cere ca lucrurile egale să fie tratate egal", la necesitatea realizării egalității economice și sociale a indivizilor.

Originea ideii egalității naturale, o găsim la Descartes. Datorită unei teorii împrumutate scolasticei și derivînd din ontologia lui Aristot, el crede în egalitatea rațiunii la toți oamenii. Cei mai mulți din filozofii secolului al XVIII împărtășesc aceiași părere și Proudhon e adevăratul lor continuator, cînd afirmă că „Omul e prin esență egal omului". Empirismul lui Locke făcea deasemeni abstracție de ereditatea psihologică, socotind că toți oamenii au o aptitudine egală de a deveni raționabili și că diferența spiritelor provine numai din educație și condițiile sociale.

Ideia egalității naturale, care inspiră mistica socială e însă antiștiințifică, irațională și primejdioasă. Impotriva lui Diderot care afirma: „un homme en vaut un autre" se ridică un fapt evident: neequivalența indivizilor ca și a grupurilor sociale. Valoarea socială particulară a fiecărui individ atîrnă deasemeni de utilitatea generală a serviciilor ce le poate face ca și de dificultatea de a-l înlocui. Utilitatea generală nu se reduce însă la realizarea justiției, nici politica la etică. Societatea e mai degrabă un fenomen natural, situat dincolo de bine și de rău, ea e de o amoralitate transcendentală ca și creșterea plantelor și căderea fluviilor.

Căutarea justiției înainte de toate, chiar a prosperității naționale și a scopurilor superioare ale civilizației, provine dintr'o concepție religioasă și messianică a evoluției umanității. Pe cînd Grecii și Romanii erau pătrunși de ideia unei ierarhii sociale și cosmice, profeții lui Israel au ridicat cei dintîiu în istorie, protestarea lor contra acestei lumi, în care bogații oprimă pe cei drepți și pe săraci. De la ei încoace, mirajul unei vîrste de aur în care va domni justiția și nu vor mai fi bogați și saraci pe pămînt, n'a încetat să stăpînească imaginația apocaliptică a lui Israel. Protestanții au găsit această speranță în Biblie și au transmis-o autorilor revoluției, iar Marx a dedus-o din jocul unor pseudo-legi economice. Dictatura proletariatului nu e decît rezultatul logic al spiritului messianic, al misticei democratice și al economiei marxiste.

Realitatea socială rezistă însă himerei și întreprinderilor utopice, ca și cea fizică procedeelor magice ale vrăjitorilor.

(Louis Rougier. *Revue de Paris*, Ianuar).

Mişcarea intelectuală în străinătate

Literatură

Gustave Cohen, *Le séjour de Saint-Evremond en Hollande et l'entrée de Spinoza dans le champ de la pensée française*, Librairie Honoré Champion, Paris.

Saint-Evremond în urma unei scrisori cam imprudente, scrise contra lui Mazarin şi care, după părerea episcopului Rapin, ar fi fost dictată de nevoia de răzbunare a d-nei du Plessis-Guénegaud, a găsit cu cale să se expatrieze la adăpostul sbirilor regelui Ludovic al XIV-lea.

In Olanda, unde se refugiase, Saint-Evremond frecventează lumea politică şi lumea savanţilor şi cunoaşte astfel pe Spinoza, despre care vorbeşte apoi în dese rânduri în scrierile sale ulterioare.

In cartea d-lui Cohen găsim într'o măsură oarecare acreditarea zvonurilor unei prietenii dintre aceşti doi filozofi, prietenie pe care în mod mai evasiv o semnalase deja Des Maizeaux.

Memoires d'Abd-el-Krim, Librairie des Champs Elysées.

Acest volum constitue un document senzaţional asupra războiului din Maroc.

Pierre Drieu La Rochelle, *La Suite dans les Idées*, Au Sans Pareil, Paris.

In această carte autorul lui „Plainte contre Inconnu", dărueşte secretul inimii şi a spiritului său într'o emoţionantă confidenţă.

Leon Mirot, *Autour de la mort de Manon de Lorme.*

Istoria veridică a încântătoarei femei care a fost Manon de Lorme.

In primul rând facem cunoştinţa părinţilor, Jean de Lon, tatăl şi Madeleine Chatelain mama, apoi a rudelor toate de bună nobleţe, bogate şi ocupând funcţii înalte pe lângă regele Franţei.

D. Mirot ne indică pe urmă, situându-le în Parisul de astăzi, diferitele case locuite de Manon de Lorme precum şi luxul şi gusturile ei.

Talemant des Reaux, *Historiettes*, Editions de France.

D-nii C. Vergnol şi P. Audiat au cules într'un volum de 300 de pagini precedat de o notiţă a d-lui Vergnol, pasagiile care le-au socotit mai savuroase şi mai semnificative din opera în nouă volume a ediţiei complecte Monmerqin şi Paulin Paris.

Acest rezumat a Historiettes-lor lui Talemand des Reaux dă o idee exactă a moravurilor şi a vieţii din timpul trecut.

Romane

Valery Larbaud, *Fermina Marquez*, Ed. Nouvelle revue française.

Acest roman apărut mai întâiu în „Nouvelle revue française în cursul anului 1910 a apărut apoi în volum în luna Septembre a anului 1911.

André de Fresnois scrie în „Gil Blas": Fermina Marquez este analiza sentimentelor pe care o tânără fată, frumoasă, le trezeşte în sufletele unor adolescenţi de origini diverse; mai găsim însă în acest mic volum studiul unui mediu anumit şi a unei infinităţi de caractere.

Jaques de Lacretelle, *Aparté, Ed. N. R. F.*

D. Jaques de Lacretelle strânge în acest volum trei scrieri destul de diferite dar care constituesc un monolog intim al cărui ton rămâne acelaşi şi îndreptăţeşte titlul de „Aparté". Prima povestire este un studiu al „furiei" în care se mai adaugă însă şi o intrigă romanescă

A doua intitulată „Journal de colère" se referă la cea dintâiu.

Ultima „Dix Jours a Ermenonville" este o meditare în marginea lui „Reveries au promeneur solitaire" a lui Rousseau.

José Francés, (dela Academia regală de belle arte din Madrid): *Je n'aimerai personne!* Agence mondiale de librairie" rue des Saints Peres, Paris.

S'a spus de romanul d-lui José Francis că este „La Garçonne" spaniolă. S'a mai spus apoi că este cel mai bun roman al său - iar de celelalte d. Francis de Miomandre spune că nu există în Franţa un povestitor care ar fi fost capabil să le scrie.

Marcel Arnac, *Saint-Lettres*, Bernard Grasset.

Saint Lettres este un sat care rezistă mult timp asediurilor pe care i le dă civilizaţia—nu însă aceluia pe care i-l dau o bandă de turişti. Invingătorii invadează satul şi se amestecă cu populaţia într'o grozavă saturnală.

Robert de la Vaissière et Carol Berard, *„Monsieur de Gambais"*, Ed. Radot.

O farsă ori o parodie a sinistrei poveşti a lui Landru.

Jean-José Frappa, *„A Paris sous l'oeil des métèques"*, Editura Flammarion.

Este romanul Parisului decadent; acţiunea se petrece fireşte în Montmartre. Un tânăr American miliardar subt conducerea unui grec decavat cunoaşte plăcerile şi misterul Parisului. O dansatoare anumită întreprinde sarcina de a acapara fabuloasa avere a Jankee-ului pentru a ridica contra Francezilor pe indigenii din Indochina. Planul ei este însă din fericire nimicit de o curajoasă franceză, şi totul se termină printr'o căsătorie.

Gabriel Maurière, *„Péché oublié"*, Edition de France.

Un bărbat îşi înşală nevasta şi nevasta îl înşală pe el. Odată chestia aplanată, rămâne de ştiut dacă păcatul soţiei poate fi ertat şi dacă ertarea este compatibilă cu onoarea conjugală

Jean Marèze, *„L'apprenti gigolo"*, Ferenczi et Fils.

Eroul romanului d-lui Marèze prezintă adevăratul interes al cărţii. Se numeşte Jean şi declară cu cinism că din lene şi senzualitate, preferă oricărei munci, situaţia aşa de comodă de „gigolo". Fără scrupule se face deci întreţinut de diferite femei.

Curiozitatea noastră în faţa acestui personagiu este acela pe care am avea-o în faţa unui animal aparţinând unei faune speciale.

Sfârşitul, prin redeşteptarea conştiinţei acestui monstru, odată cu primul său amor pare cam artificial.

Amy Lowell, *East Wind*, Houghton Mifflin C-ie.

Către sfârşitul vieţii, Amy Lowell era preocupată de ideia morţii, a nebuniei şi a sinuciderii.

East Wind este un document omenesc. Sânt în America persoane care înebunesc pentru a nu fi putut schimba orizontul vieţii lor.

In America, ţara confortului, a vieţii uşoare și a trenurilor aeriene sânt mai multe mizerii şi suferinţe decât s'ar părea.

Geografie

S. C. Gilfillau, *„The coldward course of progress"*, extras şi reimprimat din „Political Science Quarterly, vol. XXXV, No. 3, Sept. 1920, New-York

Primele civilizaţii s'au dezvoltat în zonele calde ale emisferului boreal care este partea cu adevărat umană a planetei (Egipt, Mesopotamia, India, China tropicală, America centrală). Pe măsură însă ce aceste civilizaţii progresează şi se complică, oamenii cuceresc mai intâiu zone temperate calde apoi zone temperate reci iar astăzi ei transportă până la cele mai mari depărtări ale zonei arctice rafinarea şi complexitatea vieţii lor.

Această „cursă a progresului către ţinuturile reci" este tema pe care d. Gilfillau, profesor la Universitatea Columbia, o tratează în lucrarea sa.

S. C. Gilfillau, *„European political boundories"*, din Historical Outlook, Februar, 1926) New-York.

Hotarele ţărilor europene pe care le studiază d. Gilfillau au variat aproape continuu dela anul 1500 şi până la tratatul din Versailles. Cu excepţia Spaniei, Portugaliei, Elveţiei şi a Olandei toate ţările vechiului continent au fost cînd mai mici, cînd mai mari iar aceste variaţii le studiază d-sa în legătură cu limbajul, cu noţiunea de rasă (de care face dealtfel puţin caz).

Se arată apoi foarte ostil operei de eliberare a tratatului din Versailles faţă de popoarele din centrul şi Estul Europei.

Această balcanizare, spune d-sa nu poate fi decît dăunătoare pentru civilizaţia întregului continent.

Ştiinţe sociale

Georges Plekhanov, *Introduction à l'histoire sociale de la Russie*, Ed. Bosard.

Cunoaşterea operei lui Georges Plekhanov o datorim fericitei iniţiative a fiicei sale d-na Batault Plekhanov care ne-a dat o bună traducere franceză a lucrării.

Pentru a putea pricepe atît revoluţia leninistă cît şi criza lungă şi dezastroasă în care se zbate Rusia de aproape zece ani trebue ca mai intâiu să cunoaştem istoria socială anterioară a Rusiei.

Lăsind deoparte chestiunea de a şti dacă „dezvoltarea Rusiei este dependentă ori nu de Occident" este indispensabil de ştiut cum anume s'a efectuat.

Aceste şi încă alte probleme importante le găsim tratate în cartea tradusă de d-na Plekhanov.

Joseph Diner-Denes, *La Hongrie, oligarchie, nation, peuple*, Ed. Rivière.

Cartea d-lui Diner-Denes, tradusă de Brake şi prefaţată de Leon Blum este de inspiraţie marxistă şi de simpatii mai degrabă germane.

Reesă din lectura cărţii d-sale ca actualul regim al Ungariei este cît se poate de artificial şi ar fi de dorit ca poporul unguresc să scape de o oligarhie care nu e măcar întotdeauna ungurească.

Theodore Herzl, *l'Etat juif, essai d'une solution dela question juive* (prefaţa de Baruch Hagani). Librairie Lipschutz, Paris.

D. Herzl este fundatorul sionismului şi cartea d-sale, a cărei ediţie franceză era epuizată, a fost acum reeditată.

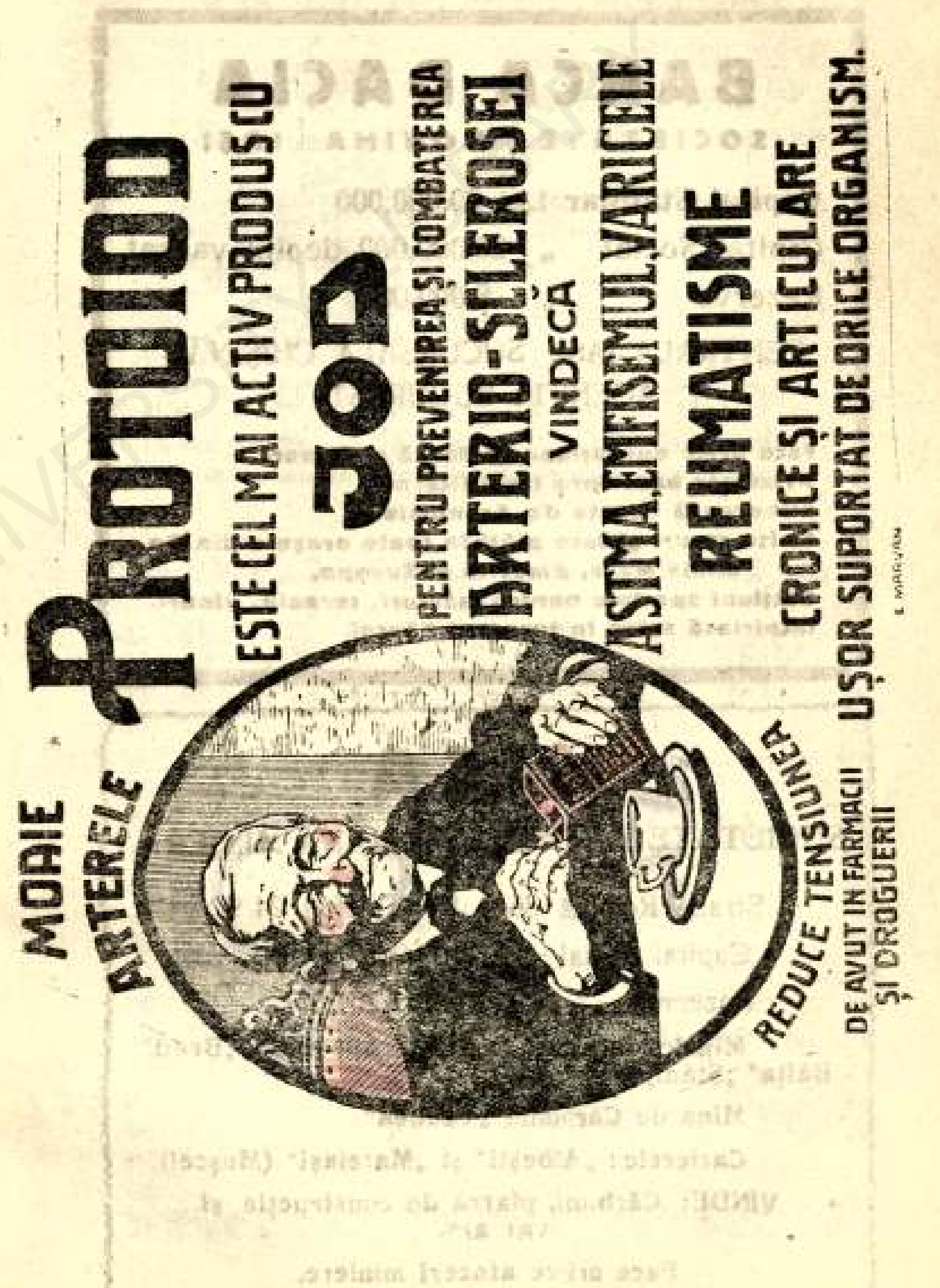
Din toate proectele de remaniere a hărţii lumii, Sionismul pare a fi cel mai fericit.

Singura consecinţă cu adevărat solidă a marelui războiu pare a fi reîntoarcerea Evreilor în ţara lor.

„Nimic,—spune d. H. Mazel—nu ne îndreptăţeşte să credem că Polonia va fi deapururi independentă sau Alsacia şi Lorena veşnic franceză, n'avem însă nici un motiv să credem că acele cîteva milioane de Evrei stabilite în Palestina, se vor mai întoarce în Europa".

Iar rezultatele obţinute de ei în Palestina întrec cu mult speranţele celor mai optimişti.

COMPILATOR

PENTRU AUTORI

Se aduce la cunoștința autorilor că manuscrisele primite la redacție, nu se înapoează; în schimb, acei autori ale căror lucrări urmează să se publice în revistă, vor fi înștiințați, despre aceasta, cel mult într'o lună dela data primirii manuscrisului.

Redacția își rezervă dreptul să tipărească articolele cînd va crede de cuviință, conducîndu-se numai după considerații tehnice și editoriale.

Odată cu trimiterea manuscrisului, autorii sînt rugați să ne comunice și onorarul dorit; în caz contrar, acesta se va fixa de către Direcțiunea Revistei.

Autorilor care nu locuesc în Iași nu li se pot trimite corecturile și prin urmare sînt rugați să-și redacteze manuscrisele definitiv și citeț.

Pentru tot ceiace privește redacția: manuscrise, reviste, ziare, cărți etc., a se adresa la **Redacția Revistei „Viața Romînească", strada Alecsandri, 3, Iași.**

1927. ANUL XIX — MART. No. 3

Viaţa Romînească

REVISTĂ LITERARĂ ȘI ȘTIINȚIFICĂ

SUMAR:

IAȘI

Redacția și Administrația: Strada Alecsandri 3

1927

Viața Romînească apare lunar cu cel puțin 160 pagini. — Abonamentul în țară un an 400 lei.—jumătate an 200 lei.—Numărul 40 lei.—Pentru străinătate: un an 600 lei.—Jumătate an 300 lei.—Numărul 60 lei. Pentru detalii a se vedea pagina următoare.

VIAŢA ROMÎNEASCĂ

REVISTĂ LUNARĂ

Iaşi, Strada Alecsandri No. 3

ANUL XIX

CONDIŢIILE DE ABONARE

Abonamentele sînt: semestriale şi anuale.

Cele semestriale se socotesc dela No. 1 până la No. 6 inclusiv, sau dela No, 7 până la 12 inclusiv.

Cele anuale dela No. 1 până la No. 12 inclusiv.

Abonamentele se pot face la 1 Ianuar pentru un an sau jumătate de an; dela 1 Iulie pentru o jumătate de an,—trimiţînd suma *prin mandat poştal*.

Reînoirea se face cu o lună înainte de expirare, pentruca expedierea Revistei să nu sufere întrerupere.

Preţul abonamentului pe anul 1927 este:

ÎN ŢARA:

Pentru Autorităţi, Instituţiuni, Societăţi şi Intreprinderi comerciale, financiare şi industriale pe an . 500 lei

Pentru particulari:

Pe un an	400 lei
Pe jumătate an	200 „
Un număr	40 „

ÎN STRAINATATE:

Pe un an	600 lei
Pe jumătate an	300 „
Un număr	60 „

Abonaţilor li se acordă o reducere de 10 la sută din preul volumelor editate.

Pentru siguranţa primirii regulate a Revistei, D-nii abonaţi sînt rugaţi a trimite odată cu abonamentul şi 72 lei anual costul recomandării pentru ţară şi 180 lei pentru străinătate.

Colecţii complecte pe anii 1920, 1921, 1922 şi 1923, se găsesc în depozit la Administraţia Revistei cu preţ de 200 lei colecţia, iar 1924, 1925 şi 1926 cu lei 300 colecţia.—

Administraţia.

In jurul centenarului lui Beethoven

Opera celui apus acum o sută de ani văzută prin viaţa lui sufletească! Cine nu s'ar sfii în faţa acestei uriaşe evocări?

Exemple muzicale ar putea încă lămuri în mică măsură înţelesul îngrădit al cuvintelor. Fără ajutorul lor eşti asemeni acelui care ar trebui să descrie splendoarea şi adîncimea cerului înstelat dintr'o cămară întunecată, fără nici o fereastră deschisă asupra infinitului. Şi să spui multora care au contemplat adesea cerul acesta, cîte comori şi lumi nenumărate cuprinde subt umbra şi lumina lui.

Aplecaţi prea des spre pămîntul mîhnit care ne ţine, ni se pare că explorînd imaginar imensa boltă, odată cu frunţile ne ridicăm întreaga făptură. Creştem înspre Ideal. Şi nu dorinţa de a ne face văzuţi, ridicîndu-ne deasupra altora, ne mînă, ci dorul de exaltare împărtăşită, avîntul rugăciunii spre Inalt, imboldul pe care-l simte şi cea mai smerită fiinţă. Faptul claustrării noastre în întuneric cu năzuinţa de a cuprinde în ochi sufletul, imensitatea, ne face însă şi să ne adîncim în noi înşine. Pe aceiaşi cale lăuntrică a descoperit cerul în conştiinţa sa şi „Marele Singuratec" de a cărui viaţă în temniţa pămîntească, vorbim. Urmărind transfigurarea lui sufletească, graniţele materiale parcă s'ar şterge, ne găsim aevea într'o lume himerică unde senzul înălţimii ori a coborîrii a dispărut. Prin harul lui ştim că sîntem în centrul, în izvorul însuşi al vieţii şi că trăim în noi înşine ca în plin cer.

Intru cucerirea acestei deplinităţi, Omul despre care vorbim a dat cea mai aprigă luptă cu destinul. Ca să-i doboare sufletul neînfrînt, soarta i-a pus împotrivă toate durerile şi infirmităţile trupului minat şi otrăvit.

Beethoven, în luptă cu propria sa făptură fizică, şi-a înfăptuit într'o veşnică încordare şi ascensiune opera ce poate fi nu-

mită o nouă Evanghelie a Umanităţii. Iar viaţa lui materială e cea a unui sfînt şi Erou care-şi cucerea zilnic divinitatea.

Din ce sămînţă, din ce rassă, din ce părinţi s'a născut Omul? In ce climat fizic şi moral a putut să crească şi să producă? Se pare că sînt unele specii vegetale bolnave, ca viţa de vie filoxerată, care, atinse de moarte îşi dau, într'un ultim şi unic vlăstar, roadele cele mai nebănuite, cele mai minunate.

Beethoven e o vietate dintre acestea. E născut dintr'o familie de muzicanţi flamanzi, din părinţi degeneraţi, un tată alcoolic, o mamă ftizică. Are aparenţa unei vigori atletice, unei structuri masive dar extrem de nervoase. O inteligenţă vie, lucidă, precisă, o putere neobişnuită de lucru. Copil minune, geniu muzical precoce, e floarea excepţională şi invoaltă, a unui trunchiu care până la el n'a dat decît neînsemnaţi muguri muzicali fără flori şi fără rod.

Formaţiunea lui intelectuală e condiţionată de greutăţile unei tinereţi muncite, cu prea puţine clipe de veselie şi senin ătate.

Orfan timpuriu, îngrijitor al multor fraţi mai mici, e lipsit de atmosfera duioasă şi caldă a casei părinteşti. De mic, în locul mîngîerii, nu cunoaşte decît răspunderea şi datoria capului de familie. O conştiinţă severă, o etică superioară pe care şi-o plăzmueşte singur, din experienţa prematură pe care i-o dă viaţa grea. In acelaşi timp acumularea inspiraţiei sale artistice, a instinctului său creator o simte crescînd ca un val capabil să înece totul. Toată energia lui se pune în slujba disciplinării sale proprii. Nimic din valul năprasnic nu trebue pierdut, totul va trece prin scocul intelectual al artei adînc meditate.

Şi singura lui educaţie complectă, cea muzicală, nu şi-a făcut-o atît prin profesorii săi numeroşi, tatăl său, Pfeiffer, Van de Eden, Neefe, în Bonn,—Haydn, Albrechtsberger Punto, Salieri, Duport, etc. în Viena—cît prin practicarea marilor maeştri şi rezolvirea continuă, în intelectul său, a bogatelor probleme muzicale ce şi le punea singur. Astfel ajunse învăţînd, până la moarte, în stăpînirea fără pereche a meşteşugului său.

S'a putut chiar spune mai tîrziu că inspiraţia lui nu are caracterul fulgerător al celei mozartiene, ci este o elaborare mult plămădită care naşte dintr'un travaliu lent, adesea inconştient, un gen de inspiraţie pe care Napoleon a definit-o cu adîncime, „o soluţie instantanee a unei probleme îndelung meditate". Cuvinte menite să arunce o lumină hotărîtoare asupra disputei actuale cu privire la naşterea poeziei pure, a poeziei verbale ca şi a celei muzicale. Dar înainte de a vorbi despre elaborarea operei lui Beethoven, trebue să schiţăm cîteva din liniile dominante ale personalităţii sale fizice şi morale.

Am voi să ne ferim de prea cunoscutele şi aşteptatele anecdote ce trebuesc totdeauna luate subt cauţiune şi care oricît de caracteristice ni s'ar părea, ne fac să judecăm prea adesea cu superficialitatea generalizărilor grabnice.

Dar vom putea-o face?

Am voi, de ne-ar fi cu putinţă să urmăm metoda care pleacă de la centrul subiectului şi-l creşte în afară, explicînd exteriorul prin sufletul lăuntric, dătător de viaţă. Un studiu de psihiatrie asupra complexului naturii sale, asupra eredităţii şi bolilor lui Beethoven e încă de făcut.

E de mirare că pân'acum nu ne putem împărtăşi de lumina pe care progresele medicinei moderne ar putea-o proecta asupra acestei vieţi turburate şi unice de intelectual şi artist creator. Ereditatea sa a avut urme teribile. Degeneratul superior a plătit scump păcatele şi scăderile părinţilor săi. Vedem că la sfîrşitul vieţii lui, într'o singurătate neînchipuită, Beethoven are faţă de el însuşi slăbiciuni neaşteptate care desigur îi sînt ca nişte porunci insidioase şi perfide ale viciului înaintaşilor săi. „Sedebat et bibebat" zice un medic prietin. Alcoolul vechiu şi alcoolul nou, împreună cu terenul ftizic moştenit erau unele din otrăvurile care-l minau. Spre sfîrşitul lui, ciroza ficatului făcu să i-se umfle picioarele şi să-i scadă treptat puterile trupului împuţinat. Sfîşietoare colici l-au chinuit întotdeauna. O conjuctivită îl face mult timp aproape orb şi dă un aspect groaznic feţei sale pămîntii. Invitat într'un cerc de somptuoşi amatori vienezi, Beethoven consimte să se facă auzit cu condiţia ca un paravan să-l ascundă de auditoriu. Un copil neascultător pătrunde în dosul paravanului şi vede cu groază orbitele albe şi faţa de meduză, faţa tumefiată a maestrului.

Pudicul său biograf americanul Thayer, care a avut nemărginita nerozie să omită intenţionat din bogatele lui date biografice tot ce ar fi putut privi raporturile sale sexuale, a scris totuşi unui doctor *Frimmel* că Beethoven a fost atins în tinereţea lui de boala care printr'un soiu de eufemism, o numim nu ştiu de ce, „specifică". Ce fatală repercusiune, dacă lucrul este adevărat, a putut avea această circumstanţă asupra întregei lui vieţi fizice şi morale?

Iată un punct pe care numai medicii ni l-ar putea lămuri. Tot atît de obscură ni se pare atitudinea stranie a lui Beethoven faţă de femei. Din toate imensele documente pe care le avem în biblioteci întregi asupra faptelor celor mai mărunte ale eroului nostru, nu găsim nimic precis, nimic concludent în ce priveşte natura legăturilor întreţinute cu aceste fiinţe atît de iubite.

Nu se poate găsi dovada unei singure legături fizice. S'ar putea ajunge la concluzia că Beethoven a fost un cast sau un solitar. Pe de altă parte, biografii lui, îl arată veşnic îndrăgostit. „Adevărul, scrie Wegeler, cum l-a cunoscut cumnatul meu, Ştefan v. Breuning, Ferdinand Ries, Romberg şi eu însumi e că Beethoven n'a fost niciodată fără o iubire, şi de cele mai dese ori stăpînit în cel mai înalt grad de dînsa. In Wiena Beethoven, cel puţin cît am trăit eu acolo, avea totdeauna legături de dragoste (Liebesverhaltnissen) şi din cînd în cînd cuceriri (Erobe-

rungen) care ar fi fost dacă nu imposibile, cel puțin foarte anevoiase chiar pentru un Adonis". Deci nu mai știm ce să credem.

Mărturiile ne îndreptățesc să-l privim pe Beethoven ca un adevărat fermecător atunci cînd improviza sau își cînta compozițiile pe claviatura unde mînile sale cu degetele scurte, ca retezate, evocau frumuseți fantastice și subjugătoare.

Odată ridicat de la pian, omul brusc cu cap leonin, ciupit de vărsat, prea puțin preocupat de ținută în lumea frivolă a saloanelor, rău îmbrăcat, stîngaciu, care la orice mișcare se împiedica ori răsturna un „bibelot",—nu putea fi socotit de ușuratecele vieneze decît ca un plebeu, fără stare, fără creștere, desigur genial și bizar, în orice caz, nu un bărbat de iubit. S'au găsit totuși suflete feminine aristocratice în adevăratul sens al cuvîntului, care au avut un cult desinteresat, frățesc, ori filial pentru profesorul, evocatorul magic al unei lumi supranaturale, prietinul mare a cărui bunătate și noblețǎ numai firile de elită o puteau cunoaște.

Dintre acestea sînt surorile *contese de Brunswick* și vara lor *Giulietta Guiciardi*. Care dintre ele e nemuritoarea iubită, „die unsterbliche Geliebte"? Mai plauzibile par concluziile ce ne indică pe *Giulietta*. Ei i-ar fi fost adresate celebrele patru scrisori trimise dela băile Pystian și regăsite într'un sertar ascuns în camera mortuară a lui Beethoven. Cu ea s'a crezut dînsul logodit cîtva timp, înainte de căsătoria ușuraticei Italience cu nu mai puțin ușuraticul conte Gallenberg. Insist asupra acestei iubiri nenorocite fiindcă mi se pare că ea a fost desnădejdea cea mai mare a vieții lui pasionale. Tot avîntul sufletului său pentru o unire legală pe care o visa mereu, a fost înșelat.

De aici înainte îi crește timiditatea față de dragostea femeilor, sfiala care-l respinge iarăși spre sine însuși. Ideile încăpățînate ale lui Beethoven erau dușmane oricărei uniri în afară de căsătorie, până acolo, în cît se știe că a rupt legăturile cu un prietin care iubea efectiv o femee măritată. Chiar în arta lui nu admitea sensualitatea. Condamna pe *Mozart* pe care-l prețuia altminterea atît de mult, pentru faptul că a putut pune în muzică „un subiect imoral" ca *Don Juan*. Așa explicăm și lipsa de sensualitate a muzicei beethoveniene. E o voluptate continuă a inimii, aproape niciodată a simțurilor, în armoniile lui. Beethoven nu e un colorist, un fermecător al simțurilor cum a fost în arta picturii un *Titian*, un *Giorgione* ori un *Rubens* cum ni se arată și astăzi în muzică un *Wagner* ori chiar un *Weber*. L-am asemăna mai curînd, punîndu-l infinit deasupra, cu un *Tintoretto*, Maestrul tragic al albului și al negrului, cu *Michel Angelo* tot atît de grandios în concepțiile lui tragice (Beethoven neavînd morbidețea acestuia din urmă), un *Rembrandt* în care umbra și lumina și clar obscurul își scriu pe pînză poemele cele mai lăuntrice și mai turburătoare.

Surzenia care-l despărțea de lumina sunetelor exterioare, intră aici în cauză. De unde a venit și această fatală infirmitate? E oare în legătură cu vre-una din bolile numite mai sus? Ea a isprăvit prin a-l izola cu desăvîrșire! Toate faptele menite să-l readucă, să-l concentreze în sine insuși sînt împlinite. Muzicianul surd! ...E oare acesta, se întreabă *Wagner* în pagini nemuritoare, asemenea pictorului orb?

Nu!—răspunde tot el. Surdul Beethoven se asemăna cu orbul *Thyresias*, *Thyresias* profetul, *Thyresias* văzătorul! *„Dară ochiu 'nchis afară, înăuntru se deșteaptă"!* ...S'ar zice că versul lui *Eminescu*, într'o formulă lapidară și plastică, e premergător în vastul lui înțeles, întregii teorii moderne a subconștientului și a visului. Beethoven închis în „eul" său poate considera lumea din afară, cea a contingențelor înșelătoare, ca mai puțin adevărată, mai puțin frumoasă decît acea pe care o închipue și o înfiripează muzical în creerul său.

După *Schopenhauer* și *Wagner*, muzica e creația însăși. Lumea in prospețimea ei, este evocată de cîntecul magic și ideia ei pură, desbrăcată, neîntinată de materie, strălucește prin mijlocirea muzicei. Ceiace a făcut *Shakespeare* în dramele sale, chemînd la viață din necunoscut prin vraja poeziei sale, atîtea făpturi asemeni celor pe care le vedem în carne și oase—totuși superioare vieții, nu e mai viu, nu e mai variat, decît evocarea de viață, în esența ei cea mai curată, cea mai nevinovată, a muzicei lui Beethoven.

Stările sufletești cele mai felurite, universul întreg al simțirii și al gîndului și toată lumea fenomenelor, dela „gînguritul porumbelului până la tunetul furtunei" în sufletul lor (Grillparzer) însuși, năzare necondiționat, nemijlocit subt luminile de fulger ale magului halucinat.

Beethoven, după credința lui Wagner, restitue *melodiei* nevinovăția ei primitivă și o face să înflorească în toată demnitatea ei. Prostituată, silită să trăiască un simulacru de viață în convenționala operă italienească, franceză ori iudee în tovărășia unui text insipid și antipoetic, prin simfonia lui Beethoven ea atinge culmea de lumină și de noblețǎ, unde se unește cu celălalt povîrniș, cu marea poezie a mitului, a legendarului, eternului adevăr. Contopirea se face în simfonia 9-a unde pentru întâia oară, verbul fecundează muzica și se deschide calea dramei lirice pe care el, *Wagner*, avea s'o înfăptuiască cu strălucire și s'o ducă la ultimele ei limite.

Să ne gîndim că *Beethoven* moștenise sensibilitatea veacului al 18-lea, dragostea, cultul pentru natură și pentru bunătatea ei. Era un fiu spiritual neștiut al lui *J. J. Rousseau*. Cum o vede și *Wagner*, temeiul puterii sale morale îl face credința în funciara bunătate primitivă a omului. Iată una din trăsăturile eroice ale sufletului său.

Izgonit din societatea oamenilor în lumea pe care și-o făurește singur, în care blînd murmură copacii lui mult îndrăgiți

şi- cîntă duios privighetoarea, în care toată firea se uneşte după furtună pentru a înălţa imnul de mulţumire către Creator, în aceiaşi lume închipuită, Beethoven face loc numai bunătăţii şi iubirii de oameni.

Şi desnădăjduitul care nu cunoscuse bucuria, care se ruga lui Dumnezeu să-i dea o singură clipă de fericire pentru a o revărsa asupra oamenilor, „printr'un act de voinţă supraomenească, printr'o minciună eroică",* izbuteşte la sfîrşitul vieţii sale de mizantropie aparentă, să cînte bucuria, s'o slăvească ca marea putere menită să înfrăţească toate inimile.

Boala şi surzenia îl făcuse iritabil, arţăgos, zgîrcit, jignitor faţă de prietini chiar.

Indiferenţa publicului urmînd triumfurile din vremea congresului din Wiena, îndoiala manifestată chiar pentru geniul lui muzical, ingratitudinea unui nepot mizerabil căruia îi închina toată averea şi tot sufletul, toate acestea nu-l puteau face să-şi piardă forţa morală.

La loviturile destinului, el răspunde cu un cînt de nădejde. „Omul e mai tare decît soarta şi o poate învinge". Vitejia lui aprigă e toată în această biruinţă asupra lui însuşi mai mare, mai însemnată decît cea a armatelor lui Bonaparte pe care el îl cînta. Îl cîntă ca pe un erou al revoluţiei şi îl plînge în accentele epice ale marşului funebru din Simfonia Eroică, atunci cînd acesta se proclamă împărat.

Căci Beethoven, am uitat s'o spunem, era un republican. Un cetitor al lui *Plutarch*, admirator al virtuţilor antice. Să nu lăsăm la o parte această trăsătură a *flamandului* răzvrătit, ce trăia veşnic într'însul. E dintr'un neam arzător şi indomptabil, caracterizat printr'un exces de sensibilitate, o voinţă neînfrînată, avînt mistic, şi mai presus de toate un simţ de neatîrnare, de nerecunoaştere a altui judecător decît conştiinţa individuală. Are morala unui erou ca *Egmont*. Cu nobilul luptător care piere pe eşafod, avînd imaginea libertăţii în ochi, se identifică. Spre deosebire însă de *Goethe* care-l concepe şi-l redă rece şi obiectiv, *Beethoven* pare a întrece voinţa poetului olimpian şi vrea să-i dea un caracter de o ireductibilă şi biruitoare majestate. Muzica de scenă pentru *Egmont* e un cîntec de triumf al drepturilor conştiinţei. Beethoven nu e un om al compromisurilor, şi nici acel care crede că o cauză, mai cu seamă acea a libertăţii este bine servită prin jertfa luptătorului. Luptătorul trebue să învingă.

Cu imaginea umanităţii mai bună în faţă,—eroul trebue să calce convenţiile, vechile legi nedrepte, prejudecăţile! Eroii prea prudenţi ai lui *Schiller*, un *Wilhelm Tell* ori chiar vorbăreţul *Marchiz de Posa*, nu sînt pe placul marelui răzvrătit. Măririle pămînteşti îl au potrivnic. Cu aşa zişii lui protectori e de o demnitate şi de o mîndrie nedesminţită. Celebra anecdotă care ni-l arată pe

* R. Rolland.

curtezanul Goethe plecîndu-se într'un reverenţios salut pe marginea drumului unde trece familia imperială, în timp ce Beethoven care neadmiţînd ca oameni cum e dînsul ori *Goethe* să se plece în faţa nimănui, îşi face drum printre curteni cu pălăria pe frunte, —această anecdotă nedovedit-autentică poate fi născocită de spiritul vioiu al *Bettinei Brentano*. Dar faptul că i-a putut fi atribuită e caracteristic pentru cele ce se credea despre el. Nu ştiu ce nobil îl compară pe Beethoven cu un diamant şlefuit numai pe o parte.

Admiratorul republicei ideale a lui *Platon* încă din 1794, nu admite distincţii de castă în „aceste vremuri democratice", dispreţueşte totuşi mulţimea vulgară, materialistă şi neînţelegătoare; nu poate suferi să fie confundat cu un burghez oarecare (*Abgeschlossen soll der Bürger vom Möherem Menschen sein und ich bin unter ihm geraten (Lenz, 106, Schindler)*.

In procesul pe care-l susţinu împotriva văduvei fratelui său *Karl*—care murind îl lăsase tutorul nepotului său, *Beethoven* vrea să fie judecată cauza în faţa tribunalului nobililor. I se cer titlurile. Beethoven duce mîna la cap şi la inimă. Judecătorul găseşte titlurile insuficiente şi-l trimete în faţa unui magistrat obişnuit. Beethoven pretinde că un tribunal excepţional să instruiască afacerile oamenilor de geniu. Ori *Digestele* au uitat acest lucru! (Lenz, 113).

Extrem de iritabil, după ce mînia lui trece, e o revărsare de nemărginită bunătate. Îşi serveşte până la cea mai mare abnegaţie prietinii, mai cu seamă pe cei din meseria lui, lucrează pentru ei şi le dă ultimul ban cîştigat. Ştie însă să-şi apere drepturile, o ia de sus cu editorii, nu admite să fie frustat, înţelege să i se plătească bine, îşi cunoaşte afacerile. Cu prilejul comemorării de 150 ani dela naşterea lui, un foiletonist dela *Neue Freie Presse*, îl numeşte referindu-se la acestea: *R. Strauss* al vremii lui.

Urăşte tirania şi rupe dedicaţia simfoniei eroice pe care o făcuse lui *Bonaparte*, primul consul cînd aude că s'a proclamat împărat. Are deaface cu poliţia cînd la o cafenea declară că la urma urmelor Christos nu e decît un Evreu crucificat.

E totuşi prin fondul său uman de afecţie şi de suferinţă un adevărat creştin. Latura mistică se va dezvolta mai cu samă în ultima parte a vieţii lui singuratece. Totdeauna a fost un credincios, un adorator al Dumnezeirii necontenite. Credea însă că înainte de a cerşi mila lui Dumnezeu (avea oroare de intervenţionismul sfinţilor) omul trebue să se ajute singur. „*Mensch, hilf dir selbst*" e o deviză a lui. Nu trebue să-l socotim chiar în cele mai amare împrejurări ale vieţii sale, cu totul nesociabil. Îi place să petreacă între camarazii săi. Glumele sale sînt enorme. E un om care nu ştie să surîdă. Are un humor special şi practică mult calamburul. Fratelui său parvenit şi îmbogăţit care-i trimite carta sa de vizită: „*Johann von Beethoven—Gutbesitzer*" îi răspunde: „*Lud. von Beethoven—Hirnbesitzer*". Gustul farselor sale

nu e totdeauna din cele mai alese. Unei doamne bătrîioare din aristocrație care insista de nenumărate ori să capete dela Beethoven o șuviță de păr el îi trimite un smoc smuls din părul unui țap. Până la sfîrșitul vieții, doamna a crezut că mîngie șuvița căruntă a maestrului. Cu contrastele atît de prăpăstioase ale caracterului și ale artei sale, în care se împreună sublimul și trivialul cu emfaza și retorica lui adesea ori de piață publică, cu turburarea și poezia lui atît de modern omenească, Beethoven ne răsare deci ca un romantic. Nimeni nu s'a povestit mai mult, pe sine însuși. Dar cadrul rigid în care a turnat emoția sa arzătoare, valoarea ei general umană, fac din el un tot atît de caracteristic clasic. E la apogeul și la îmbinarea celor două mari curente, ca și *Goethe*. Le rezumă și le încunună. Beethoven este întâiul poet muzician, în înțelesul de azi al cuvîntului. Până la el, muzicantul fie compozitor, fie simplu executant, e un meșteșugar aparținînd unei bresle care face muzică cum face altul mobile. Place lumii marfa lui, va avea comande mai multe și mai bine plătite. Ambiția meșteșugarului e pur tehnică. Să-și facă meseria cu îndemînare, aproape întotdeauna conform regulelor învățate. Beethoven de obiceiu nu sparge cadrele înaintașilor, gîndirea lui e întotdeauna organizată în forme, doar lărgite, însă el are ca principiu, că nu e regulă care să nu poate fi înfrîntă de cerința frumosului. *Ries* povestește, în legătură cu acestea, că odată el își permisese să atragă luarea aminte maestrului său asupra unei falșe relații ce se găsește într'unul din primele sale Quatoruri, celui în „do minor". Beethoven nu băgase de seamă licența, și neaducîndu-și aminte de pasagiul incriminat, negă categoric: Pentru a lămuri cazul, *Ries* transcrisese pe o hîrtie cele două quinte.

„Ei bine", strigă Beethoven fără a se tulbura, „cine mă oprește să le scriu" ? *Ries*, înspăimîntat, ezită să răspundă. „Cine, cine" ?... continua Beethoven, scuturîndu-l

„Dar maestre", bîigui Ries... astea sînt regule fundamentale ale armoniei... ...ale lui *Marpurg, Kirnberger ...Fuchs*, toți teoreticianii" !...—„Ei bine, zise Beethoven cu un ton sec, eu *Beethoven* le permit" ! Ca să transpun într'o tonalitate mai ușor înțeleasă anecdota, aș putea s'o localizez în literatura noastră. Teoreticianii retorici din școalele noastre susțin bunăoară că o metaforă nu e valabilă decît atunci, cînd comparația pleacă dela termenul abstract spre cel concret și nu dela cel concret spre cel abstract. Astfel superbele versuri ale lui *Eminescu* din „Egipetul"

„Atunci Memfis se 'nalță, argintos gînd al pustiei
Inchiegare măestrită din suflarea vijeliei"...

ar conținea o metaforă incorectă.

Presupuneți că un licean i-ar aduce indicata obiecție lui *Eminescu* însuși dacă ar mai trăi. „Și cine mă oprește să întrebuințez metafora aceasta?" ar întreba *Eminescu*. Iar liceanul i-ar răspunde întocmai ca Ries lui Beethoven: „Toți profesorii mei de compoziție, d. *Sava Ștefănescu*, d. *M. Dragomirescu*... Ca să revenim la subiectul nostru, valoarea tehnică interesează aproape singură pe maestrul muzician al veacului al XVIII-lea. *Bach, Haendel, Haydn, Mozart* muzicianí de geniu sînt clasici în adevăratul senz al cuvîntului prin caracterul impersonal, obiectiv, universal al compozițiilor lor. Expresia pur muzicală, poate sluji la orice. O Uvertură ca aceia la „Nunta lui Figaro", n'are nici o legătură, cu opera însăși. O arie de a lui *Mozart*, cîntată, poate servi într'o simfonie. E expresivă fără a avea un caracter specific. Subt notele unei sonate de *Mozart*, nu vom putea ghici un alt înțeles decît al muzicii în sine.

Beethoven e dimpotrivă cel dintâiu care se destăinuește în fiecare pagină a lui. E omul modern. După copilul Mozart el e bărbatul grav, cu simțul patetic al vieții, cu zbuciumul vremii pe care o trăește. Desăvîrșita statue antică a cărei față a rămas până la el inexpresivă își arată întâia oară, figura ei contractată. „El nu se bizue numai pe partea tehnică pentru a creia interesul". Eroismul, luptele uriașe, îndoiala, melancolia, răzvrătirea, humorul, șaga, suferința desnădăjduită, biruința finală, stări de suflet foarte definite, toate ne îngădue să întrevedem oricînd în muzica lui Beethoven expansiunea lirică, experiența personalității sale care cîntă cu accente proprii, înfiorate, venite din adîncul firii lui. De aici până la muzica programatică e numai un pas pe care putem spune că Beethoven l-a făcut pe jumătate în simfonia eroică, în cea pastorală, ori în ultimele Quatoruri—și pe deplin, în cea din urmă parte a simfoniei a 9-a cînd muzica singură ne mai fiind capabilă să redea tot conținutul emoțional voit, verbul prin oda lui *Schiller*, închinată bucuriei, îi vine în ajutor. E o individualizare, o psihologie, o voință, o etică, un act de credință, o oglindire a vremurilor lui furtunoase care toate împreună au dat lui Beethoven un loc unic în arta lumii. Și o mîndrie a romantismului e că-l poate revendica mai cu seamă prin acest conținut emoțional și subiectiv al operei lui.

In preajma anului 1800, noua sensibilitate germană se formase pe urmele tumultoasei mișcări „Sturm und Drang" și mulțumită înrîuririi fascinatoare a Marii Revoluții franceze. Răsturnătoare de valori pe o parte, brazdă adîncă într'un pămînt îngrășat de sînge pe de alta, această comoție uriașă și renovatoare cheamă la viață, descătușează nemărginite puteri de creație.

Din massa anonimă se ridică *individul* cu sufletul lui, cu durerea, cu drepturile, cu voia de a cugeta slobod, cu năzuința împlinirii oricărei libertăți, a oricărei cunoașteri. In țările germanice de atunci cu instituțiile lor reacționare, dorul acestei acțiuni și acțiunea însăși nu se putea exprima decît în filozofie, învăluită în metafizică vagă, ori în arta liberă prin excelență, nesupusă nici unei cenzuri, în limba cuprinzătoare, universală, *muzica*.

Eroul acestei expresii fu Beethoven.

După glasul complect aspirau noile generaţii ridicate din clase nouă. Nălucirile mari îşi aveau încă atracţia, căldura cea dintâiu: Iubire de oameni şi de natură, eroism, solidaritate în faţa Destinului şi mai presus de toate, cuvîntul magic, obsedant: „Libertate".

Poetul austriac *Hugo von Hofmansthal* socoate că geniul întreg al rassei germane de la începutul veacului al XIX-lea îşi găseşte exponentul în vocea de om deplin al lui Beethoven. Năzuinţele sentimentale ale lui Werther, declamaţiile eroilor lui Schiller, setea de a şti a lui Faust nu mulţumesc cu totul inimile tinerei generaţii. Echilibrul dorului şi al cunoaşterei, unitatea între revelaţia lumii în esenţa ei şi acţiune—o găseşte veacul numai în muzica lui Beethoven, cel din urmă şi cel mai mare dintre Germani. Toată opera, toată viaţa lui e deci o exaltare generală şi nesfîrşită, stăpînită numai de propria-i voinţă olimpiană.

După dimineaţa radioasă şi nevinovată a muzicei lui *Mozart* şi *Haydn*, pornită din dorul şi melodia poporului, senină, apropiată de arta Grecilor vechi, e amiază, e *miezul* zilei, cu lumina toată, atotpătrunzătoare şi cercetătoare, cu furtuna ce ameninţă, cu Soarele biruitor. E miezul artei germane, poate chiar al celei europene.

După el vine seara pentru muzica neamului său. Crepusculul wagnerian cu simfonia lui de culori splendide. Apusul nu este o decadenţă. E totuşi o diminuare a marei lumini sănătoase care îmbrăţişează totul.

Wagner a revendicat cu drept cuvînt pentru el moştenirea spiritului beethovenian, asimilîndu-şi-o mai mult încă în spiritul decît în litera ei. Cele din urmă leţcai ale moştenirii au fost cheltuite de epigonii *Brahms, Mahler şi R. Strauss.*

Adevărul că atotputernicia *simfoniei* în cursul veacului al XIX-lea, numai lui Beethoven i se datoreşte. E marea muzică polifonică şi instrumentală care a stăpînit până în zilele noastre. Cadrele ei, normele mature, au fost odată pentru totdeauna fixate. Nimeni n'a putut aduce o schimbare esenţială nici în formele, nici în spiritul simfoniei, sonatei, quatuorului, genuri pe care Beethoven a pus pecetea definitivă. S'au putut aduce înfrumuseţări accesorii, amănunte decorative. Principalul clădirii, liniile înşişi ale arhitecturii rămîn beethoveniene.

Astăzi această mare şcoală simfonică, germană de metodă, de dezvoltare disciplinată, de forme cugetate şi-a dat ultimele consecinţi.

Duhul vremurilor nouă nu o mai vrea. Subt înrîurirea muzicei populare din Răsărit, cu gamele şi ritmurile ei exotice pentru un European, prin muzica rusească şi cea a lui *Debussy*, armoniile gamei diatonice s'au dislocat, ritmurile vechi s'au frînt. Bara măsurii dispare, simţul vechiu al tonalităţii se modifică, alte forme, pentru alte expresii, îşi cer dreptul la viaţă. Pentru generaţiile de muziciani, care în conservatoare, în concerte, şi-au făcut din estetica beethoveniană o pîne zilnică a spiritului, conflictul de aspiraţii e zguduitor. Mai cu seamă în zilele noastre, cînd duhul sălbatic al jazz-ului invadează muzica modernă. Afro-americanismul, cu delirul lui de mişcare frenetică pune stăpînire pe noile automate crescute subt semnul maşinii, al băncii, al barului şi al musik-hallului. Gustul popoarelor anglo-saxone ce stăpînesc globul antimuzical prin esenţă, isprăveşte ceiace au început barbarii Orientului spre a întrona noua muzică, noua artă, dacă o putem numi astfel.

E desigur cea mai sinistră dacă nu cea mai bestială plăzmuire pe care ne-au dat-o simţurile joase ale umanităţii. Ne aminteşte monştrii Asiei şi ai Africei, cu superstiţiile şi turpitudinile lor, aduşi în epoca de decadenţă în Roma şi în Bizanţ.

Care va fi reacţiunea naţionalistului, intelectualului european faţă de invazia înfricoşată? Vechile discipline îl vor mai apăra în venerabila cetate a simfoniei?

Iată problema pe care centenarul morţii lui Beethoven o pune cu acuitate...

* * *

Acum o sută de ani, într'o vreme turbure, de prefacere ca şi a noastră, agoniza, pe patul lui singuratic de chinuri, un bătrîn infirm a cărui luptă de fiecare zi, cu vitregia oamenilor şi a sorţii, fusese biruitoare. Credinţa în bunătatea şi putinţa omului de a se mîntui prin propria sa energie sufletească nu l-a părăsit o clipă, nici sănătatea morală, nici optimismul, nici dragostea care voia să îmbrăţişeze milioanele de fiinţe.

Sărac, despărţit de lumea din afară, rătăcise în cele din urmă luni ale vieţii sale din locuinţă în locuinţă. Era o siluetă bezmetică, sublimă şi ridicolă, după care se luau copiii pe străzile Vienei. Chiotele lor nu le mai auzea de mult; demult era adîncit în visul interior. Şi acum zăcea pe un pat infestat de ploşniţi, în casa „Spaniolilor negri", aproape fără prietini şi fără ajutoare, în tovărăşia rară a cîtorva vecini nepăsători. Un cîntăreţ necunoscut vine să-i cînte. Beethoven nu-l poate auzi. Il roagă totuşi să urmeze. Vrea cel puţin să-l *vadă* cîntînd. Un băeţaş al prietinilor săi, Breuning e tovarăşul lui din cînd în cînd. Beethoven, în carnetul său, îl numeşte Ariel. Nimic mai mişcător decît prietinia ce se leagă între bătrîn şi copil. Cu cîteva zile înaintea morţii, doctorul care-l ştie perdut, nu-l lasă să se reapuce de lucru ci îl sfătueşte să-şi mai uite durerile trupului cu lecturi uşoare. Şi atunci copilul îi aduce cărţile lui de şcoală. Amîndoi se apleacă asupra slovelor şi gravurilor ce înfăţişează pe marii eroi ai antichităţii.

Chipurile Odiseei şi ale lui Plutarch trec în faţa ochilor împăenjeniţi ai muribundului ca într'un vis. Supraoamenii cu care

a voit să se asamene, fac cor cu icoanele senine ale tinereții sale renane, zările verzi, valurile sfinte ale fluviului strămoșesc, maica blîndă din bătrîna casă părintească... Apoi călătoria la Viena, cetatea imperială. Intâiele succese... Saloanele cu nobili inteligenți și amabili, prietinii dispăruți, binefăcători *Sobkovitz, Kinsky, Lichnoosky, arhiducele Rudolf...* Farmecul acestei societăți aristocratice de care naşterea, firea lui şi surzenia amenințătoare il dispart... Printre mobilele „Biedermeyer", clavirul la care se aşează... Un freamăt de rochii, bătaia aproape perceptibilă a inimilor feminine... Şi lui Beethoven, pe patul morții, *i* se pare că încă atinge clapele de fildeş şi de abanos, că deschide tuturor porțile luminei și-ale umbrei... Giulietta Guicciardi, al cărui medalion veghează la căpătâiul lui, pare că i se aşează alăturea... Giuletta, nemuritoarea lui iubită!...

Apoi se face din ce în ce mai întuneric... Afară ninge, e furtună cu fulgere... Şi chipul morții care şi-a înfipt toată viața ghiarele nevăzute într'însul, îi răsare de astădată lămurit... Ce poate Ea să-i mai răpească? Zdreanța trupului crucificat? E de mult prada ei. Flacăra Iubirii, flacăra revelației supra-omenești nu o va putea însă stinge pe veci! Nu e moarte pentru Cel ce a vorbit deadreptul cu Dumnezeirea.

...La 27 Martie 1827, nu cîțiva copii sprințari îl urmară pe Beethoven. Convoiul funebru al Solitarului în viață, era înconjurat în ceasul morții de 30.000 de oameni, *Schubert* şi *Grillparzer* erau printre cei dintâiu. Şi la mormîntul eroului, poetul vorbi:

„Era un artist. Cine e vrednic să stea lîngă dînsul?

...A trecut peste tot, a simțit totul până la înfricoşata margine unde Cultura se perde în haosul tumultuos al puterilor Firii...

Cel ce va veni după dînsul nu-l va continua... Va trebui să înceapă, căci acest precursor a isprăvit acolo unde se isprăvesc limitele artei.

El s'a retras dintre oameni după ce le-a dat totul şi n'a primit nimic de la ei. A rămas singur fiindcă nu şi-a găsit egalul".

Em. Ciomac

Izvoare: Opera lui *Beethoven*. Capitolele despre Beethoven din istoriile muzicale ale lui *Hugo Riemann, Combarieu, Sandonay*. Lucrările speciale ale lui *Becker, Vincent D'Indy, Chantavoine W. v. Lenz, Victor Wilder, Chantavoine Frod'homme, J. de Marliave*. Biografiile şi datele lui *Nottelohm, Thayer, Wegeler, Schindler, Ries, R. Rolland, A. de Juvisy*. Studii *T. de Wyzeva, Istel, Growe, C. Mauclair*, articole speciale de *Leopold Schmidt, P. Sall, A. Bruneau, H. von Hofmannsthal, André Suarès*. Mai presus de toate, esențialul *„Beethoven"* de *Richard Wagner* (Insel Verlag, No. 111).

Burghezia romînă şi marxismul

(urmare şi sfîrşit)

Trebue să menționăm pe lîngă cele expuse mai înainte că d. Zeletin, şi după d-sa d. Ş. Voinea, nu numai că se găsesc într'o flagrantă contrazicere cu realitatea,—ceiace dă mai ales la d. Zeletin un caracter fantezist lucrării sale ştiințifice—dar realitatea agrară romînească se arată deosebit de rebelă la o încadrare în principiile marxiste, chiar atunci cînd ele nu sînt falşificate ad-hoc. În evoluția producției agricole, Marx distinge două epoci: una necapitalistă şi una capitalistă, în care dezvoltarea sa este paralelă celei industriale. Luînd ca criteriu, natura raportului dintre proprietar şi țăran, exprimată prin modul de plată al rentei, Marx distinge în totalitatea evoluției agrare patru faze succesive, şi anume: 1) epoca rentei plătite în forță de muncă, 2) epoca rentei plătite în produse, 3) epoca rentei plătite în bani şi 4) epoca proprietății parcelare şi a meteyajului. Renta se confundă cu plus-valoarea şi Marx caşi fiziocrații, admite o plus-valoare primă, care poate da naştere la altele subsequente.[1] Renta se dezvoltă în mod deosebit numai în procesul de producție capitalist care are drept corespondent, renta în bani. Celelalte două epoci, a rentei în muncă şi a rentei în produse, sînt forme de producție necapitaliste - naturale. „Nicăiri, spune Marx, nu se poate mai uşor constata origina de plus-muncă a plus-valorii, ca la renta în muncă. Țăranul lucrează deosebit, în loc şi timp, pămîntul care-i este necesar, în alt loc şi în alte zile pe cel boeresc. Acest tip de rentă este cel mai pur tip de plus-valoare „forma legitimă" şi prosperitatea țăranului se poate deduce foarte uşor, după raportul dintre numărul de zile de muncă, pe care le foloseşte

1 Marx, Das Kapital, II Aufl., Hamburg, 1904, vol. III², 318.

personal şi numărul celor de slujbă".[1] Epoca doua nu o găsim niciodată pură ci amestecată cu elemente din prima; munca se depune în comun şi pentru ţăran şi pentru proprietar.[2] O însemnată deosebire stă într'acea de a treia şi celelalte două. Un raport nou intervine între stăpîn şi ţărani, un raport exprimat în bani,—capitalist deci. Structura intimă a acestui raport este cu totul nouă; pe cînd vechiul raport dintre boer şi ţăran reeşea din relaţiile lor personale—adesea ori ţăranul fiind în afară de orice voinţă personală—de data aceasta proprietarul duce o acţiune sistematică în acest senz. Pentru a-i reuşi nu-i trebue decît să preexiste o condiţie: „pămîntul să aparţină altei clase decît lucrătorului agricol, să fie subordonat unei clase care-l exploatează în vederea profitului".[3] Producerea acestei condiţii a survenit în modalităţi similare cu evoluţia producţiei agricole, anume prin eliberarea forţei de muncă, din lanţurile dreptului iobag, de către acelaşi impuls, cîştigul pentru cîştig. Alături de această condiţie Marx mai semnalează un moment caracteristic al transformării producţiei agrare necapitaliste în capitalistă. Acesta este reprezentat prin intervenţia unei noi clase care se interpune între proprietarul de pămînt şi între proprietarul de forţă de muncă: anume arendaşul.[4] Apariţia noului venit, este într'o strînsă legătură cu dezvoltarea comercială, mai ales cu intrarea ţării care se transformă, în cadrul comerţului mondial. Odată cu aceasta, un nou factor începe să joace un rol încă neremarcat, anume capitalul bănesc. Pămîntului care domina în economia feudală, i se substitue capitalul bănesc. Datorită lui, raporturile dintre arendaş şi ţăran devin simple raporturi contractuale. Agricultura a devenit prin aceasta un plasament de capitaluri, fapt care a fost posibil graţie aceloraşi condiţii, pe care capitalurile le reclamă pentru a se plasa în industrie—existenţa unei forţe de muncă libere.[5] Este în afară de îndoială că d. Zeletin, care se afirmă un marxist versat, nu a putut rămînea străin de modul în care Marx vede raportul dintre rentă şi capitalul bănesc. D-sa însă a acordat capitalului bănesc din principate numai atenţia pe care am amintit-o mai sus, lăsînd chestia raportului său cu evoluţia formei de cultură pe planul al doilea. Ţine însă să precizeze în ceiace priveşte situaţia ţăranilor, că mizeria şi sărăcia nu începe decît „odată cu trecerea ţăranului dela vechiul sistem la stăpînirea individuală burgheză" [6] cînd părăseşte viaţa rurală patriarhală, deci decadenţa ţărănimii nu începe, după d-sa, decît odată cu exproprierea dela 64. Trecînd şi peste această inovaţie a d-lui Zeletin, în legătură cu cele expuse mai sus, să

1 Marx, Das Kapital, III², 326.
2 Idem, p. 329.
3 Idem, p. 153.
4 Idem, p. 333.
5 Idem, p. 157.
6 Op. cit., p. 186.

confruntăm pentru o scurtă durată pe marxistul romîn, pe Marx cu realitatea romînească.

Marx susţine că imixtiunea capitalului bănesc, are loc în agricultură, odată cu renta în bani, iar d. Zeletin susţine că întroducerea capitalului bănesc la noi, are loc odată cu tratatul dela Adrianopol, după care începe să facă ravagii în agricultura mare. Marx mai pune în legătură funcţionarea capitalului bănesc, în agricultură, şi cu forţa de muncă liberă. Urmează dar că un marxist romîn trebue să admită că la 1830, forţa de muncă agricolă era liberă, mai ales cînd atribue un aşa de mare rol capitalului bănesc în agricultură. Realitatea romînească se arată însă rebelă marxismului, căci ne oferă în acelaşi timp, capital bănesc, arendăşie, rentă în muncă şi muncă forţată, deci elemente de producţie capitalistă, combinate cu elemente de producţie necapitalistă. Mai mult încă, evoluţia sistemelor de rentă a fost la noi cu totul alta decît cea indicată de Marx; este un fapt cunoscut în istoria noastră agrară, că dijma a fiinţat înainte de slujbă, iar din cele arătate mai sus, se vede că boerimea refuza renta în bani, pretinzînd-o în muncă, ceiace dealtmintrelea se întîmplă şi după 1864. Astfel se constată, că în societatea romînească existau condiţii deosebite, impunînd o dezvoltare proprie alta decît cea din Apus, asupra căreia teoretiza Marx, şi care apare d-lui Zeletin atît de asemănătoare cu a noastră.

* * *

Aceste împrejurări speciale, în care se desfăşura activitatea noastră agrară, au avut consecinţi de o deosebită însemnătate. Producţia mărită, şi mai ales producţia făcută pentru schimb—bine înţeles în proporţii mai reduse—mult mai veche decît tratatul dela Adrianopol, aducea o circulaţie mai activă a mărfurilor. Trebuia deci ca acestei circulaţii să i se adapteze un aparat potrivit, fără de care producţia mărită n'ar fi putut fi pusă în valoare. Era natural deci, ca restrînsa clasă de negustori din veacul al XVIII-lea, să nu poată îndeplini singură acest rol, şi să caute a se mări din ce în ce. Astfel transformările progresive ale dreptului iobag impuneau şi o reformă progresivă a aparatului circulator. In fond însă, această reformă nu cuprindea nici o schimbare, era numai o mărire de proporţii conformă noilor proporţii ale producţiei. Tendinţa reală a circulaţiei consta deci, atît anterior cît şi posterior Regulamentul Organic dintr'o mişcare de continuă armonizare, de proporţionalizare cu noua producţie. D. Zeletin şi de această dată, cînd realitatea se prezintă atît de simplu, afirmă din contra că există o contradicţie între modul de producţie „feudalist" şi modul de circulaţie „capitalist" bine înţeles pentru epoca de după 1829, pentru cea anterioară sistemul de circulaţie fiind tot necapitalist.

Dacă prin producţie feudalistă este mai uşor de bănuit ceiace înţelege autorul, lucrurile nu se prezintă tot aşa cînd se caută lămurirea noţiunii de circulaţie capitalistă. In treacăt fie vorba, d. Zeletin abandonează pe Marx cînd afirmă caracterul feudalist al producţiei agricole din această epocă; căci în momentul cînd admite imixtiunea capitalului bănesc în agricultură, nu mai este loc de producţie feudalistă ci tipică capitalistă, după cum am arătat după Marx mai sus. Dar ceiace interesează momentan, este aşa numita „circulaţie capitalistă". Pentrucă d-sa nu ne dă nicăeri nici o lămurire, urmează să apelăm la vre-un autor, pentru care d. Zeletin să aibă o specială predilecţie. In acest sens, Sombart menţionează ca fenomene caracteristice circulaţiei bunurilor, în epoca capitalistă „concretizarea creditului (sau mai general a dreptului de exigibilitate), şi obiectivizarea (încorporarea) sa în hîrtii valori, proces căruia i se ataşează acel cunoscut subt numele de mobilizarea sau mai bine zis de transformarea in valoare marfă a acestor drepturi de exigibilitate".[1] Este greu de admis că însuşi d. Zeletin ar pretinde că în economia noastră dela 1830 se petreceau asemenea fenomene, proprii epocii capitaliste. Nu rămîne decît de presupus, că d-sa nu înţelege prin circulaţie capitalistă decît schimbul pe bani, mai ales că vorbeşte şi de acea invaziune de monede. Dar în acest caz schimbul pe bani nu este de loc propriu epocii capitaliste, ci este o veche cunoştinţă a vieţii economice proprie şi producţiei feudaliste pe care d-sa o admite în această epocă. Deci ce mai înseamnă oare afirmarea contradicţiei mai sus menţionate?

D. Zeletin, din spicuirile d-sale asupra „istoriografiei superficiale", a avut însă impresia că se petrec unele fenomene deosebite în circulaţia de mărfuri a acestei epoci, cărora pentru a le da o explicaţie le-a încadrat în formula contradicţiei, avînd probabil credinţa că providenţa l-a favorizat să facă una din cele mai mari descoperiri din istoria noastră economică. In fapt, lucrurile stau altfel şi o cercetare ceva mai amănunţită a istoriei noastre economice, ar fi pus pe d. Zeletin în situaţia de a nu mai dota ştiinţa romînească, cu contradicţia de mai sus. Către sfîrşitul secolului al XVIII-lea, negustorimea se găsea încă subt directa dependenţă a boerilor, a producătorilor. Organizarea socială a vremii este prea cunoscută, pentru a insista asupra acestei chestiuni. Paralel cu creşterea producţiei, clasa neguţătorilor—de bani şi mărfuri—cîştigă o progresivă importanţă în suprafaţă şi adîncime. Neguţătorul care la început cumula şi funcţia de bancher, ca factor de punere în valoare a noilor bogăţii pe care le creia dreptul iobag, începe să fie căutat şi apreciat. O legătură de interese din ce în ce mai strînsă se stabileşte între proprietarul boer şi neguţător. Clasa neguţătorească mai avea şi avantagiul, ca orice factor intermediar de a dispune şi de numerar, care era din ce în ce mai căutat de boeri. Imprejurări pe care le vom menţiona ulterior, creiau în sinul clasei boereşti o supracerere de numerar, care găsindu-se uşor la negustori, legăturile de dependenţă dintre reprezentanţii celor două clase, deveneau nu numai mai numeroase dar şi mai strînse. Avansul numerarului se făcea în cea mai mare parte pe gaj şi ipotecă. Este interesant de ştiut că la cea dintâiu mare instituţie bancară—Banca Naţională a Moldovei fundată in 1856,—din capitalul total de 900.000 galbeni, peste 620.000 erau plasaţi în ipoteci rurale[1]. La 1865, se găseau în toată ţara plasaţi în ipoteci rurale 267.874.598 lei.[2] Aceste cifre singure vorbesc de gradul de dependenţă dintre clasa deţinătorilor capitalului bănesc, mai precis comercial—şi clasa marilor proprietari. Exploatarea dădea roade neprevăzute. Pe lîngă faptul că zvîrlea în sărăcie şi mizerie, mase din ce în ce mai mari din populaţia ţării, atrăgea in porturi străini numeroşi, îmbarcaţi pe vasele care se întorceau pline de produse. Ea pregătea distrugerea stăpînilor cu aurul creat de ea. Dar marea proprietate din prima jumătate a secolului al XIX-lea, şi odată cu ea vechea clasă conducătoare, nu a fost lovită numai prin fenomenul intensificării circulaţiei, ci şi prin mărirea producţiei, prilejuită de noul drept iobag. Rodul bogat pe care pămîntul il dădea datorită intensei munci agricole, ridică preţul moşiilor şi deci şi arenda lor. Amatorii de moşii devin din ce în ce mai numeroşi şi mai ales creşte numărul arendaşilor ca şi preţurile arenzii. Cercetînd cine sînt aceşti arendaşi şi controlînd o parte din terenurile care se arendau, ca acele ale mănăstirilor pămîntene sau închinate, ale Mitropoliilor sau ale Sf. Spiridon, ale spitalelor Colţea, Filantropia ori Pantelimon, observăm că aproape în unanimitate sînt boeri de clasa II-a; foarte rar cîte unul şi din întâia.[3] Veniturile realizate trebue să fi fost enorme, ştiindu-se că arendarea se făcea pe 3—5 ani, iar preţul produselor până la expirarea contractelor, se dubla. Paralel cu negustorimea, micii boeri, care erau mai puţin chemaţi a se ocupa cu treburile statului, ajung către 1848 o reală forţă în stat, prin consolidarea lor economică. Se ştie cu certitudine că ei erau aceia care deţineau alături de negustori în special, capitalul bănesc. Aproape unanimitatea creditorilor visteriei, datoare cu zeci de milioane de lei, este furnisată, în această epocă, de boerimea de clasa II-a, pe lîngă care se întîlnesc zarafi şi negustori. Puterea economică pe care această clasă o cîştigase, o face să fie nemulţumită de rolul său politic, şi astfel după ce cu o pregătire redusă riscă

1 W. Sombart, Les Juifs et la vie économique. tr. par Jankélevitsch, Paris, 1923, p. 80–81.

1 Vezi G. Zane, Cea dintâiu Bancă Naţională etc., p. 118.
2 Notice sur la Roumanie, Paris, 1868, p. 36–37.
3 An. P. R., IX[2], 404; XI, 38–39, 327, 643; XII[2], 147; XIII[2], 214; XV, 405–484, 523–625; XV, 919; VII, 801 şi urm.; XVI[1], 1329–1847, 1465–1487, 1501, 1829–1883.

tentativa din 1821, încearcă o a doua în 1848. Golescu recunoaşte singur că „partea de avantagii şi prerogativele care reveneau micilor boeri era atît de disproporţionată faţă de aptitudinile şi tendinţele politice ale acestei clase, aşa de mică faţă de aceia care revenea boerilor mari, că era avantajos pentru cei dintâiu a intra în legea comună; de aici adeziunea lor aproape unanimă la marele act al regenerării naţionale din 1848".[1] Reforma agrară din Regulament dăduse roade cu totul neaşteptate; Regnault pe care l-a preocupat situaţia dela noi, avea multă dreptate cînd spunea că această legiuire „nu-i numai un monument consacrat furtului şi opresiunii, ci şi un arsenal de războae civile, de unde trebuia să iasă într'o zi uciderea şi focul"[2]. Acest conflict dintre cele două părţi ale clasei stăpînitoare, cunoscut şi studiat parţial în istoriografia noastră, desigur nu putea să treacă neobservat unui studiu destul de amănunţit ca acel al d-lui Zeletin. După cum d-sa a dat unor serii de probleme similare pe care le-a tratat în „Burghezia romînă", soluţii dintre cele mai puţin aşteptate, nu poate fi surprinzător faptul că şi de această dată soluţia oferită aparţine aceleiaşi categorii.

Pentru d. Zeletin, boerii se ceartă între ei nu pentru braţele ţăranilor, nu pentru slujbe, nu pentru pămînt, dar pentrucă unii—cei mari—reprezentau modul de producţie feudalist, iar alţii—cei mici—circulaţia capitalistă. Este ştiut că, după d. Zeletin, pe arena economiei noastre, această circulaţie capitalistă apare numai după 1829, urmează deci că şi reprezentanţii ei nu puteau să aibă un mandat cu o dată anterioară. Bineînţeles că unitatea logică a lucrării d-lui Zeletin îl împedică să amintească despre extrem de cunoscutul fapt istoric, că această sciziune era mult mai veche decît 1829. Aşteptăm o nouă ediţie a lucrării d-sale pentru a ne spune că istoriografia superficială, care ne arată că Ioniţă Sturza a fost domnul impus de mica boerime în contra marei boerimi, cu care încă dinainte de *1821* se lupta, nu este numai lipsită de profunzime ci şi complect inexactă. Că pe acea vreme nici vorbă nu era de două partide boereşti, de frămîntări mari între aceste două grupări, de interese deosebite etc., despre tot ceiace ne-au arătat utilizînd un bogat material documentar Radu Rosetti, Xenopol, d. Barnovschi ori d. Iorga.

Pentru noi care nu avem mijloacele de investigaţie secretă, pe care le posedă d. Zeletin, pentru a descoperi aceste fapte istorice încă necunoscute, şi ne servim numai de materialul documentar obişnuit, cu care se scrie astăzi istoria, ne apare un fapt bine stabilit, anume acela, că în ambele principate, întreaga primă jumătate a secolului al XIX-lea, este frămîntată de agitaţiile micilor boeri, care mai ales după revoluţia din 1821 devin

1 Golesco A. G., *De l'abolition du servage dans les principautés danubiennes*, Paris, 1856, p. 11.

2 Elias Regnault, *Histoire politique et sociale des principautés danubiennes*, Paris, 1855, p. 318.

destul de agresivi faţă de ceilalţi. Mişcările din 1848 dacă au fost încurajate de elemente străine, au şi o adîncă rădăcină în condiţiile economice ale principatelor. Orice demonstraţie documentară a acestei teme devine inutilă în urma recunoaşterei ei de către cel mai ilustru reprezentant al generaţiei dela 1848, Bălcescu. Acesta vorbind de continuitatea frămîntărilor micilor boeri, care mai ales între 1821 şi 1848 prezintă un şir de fapte sistematic îndeplinite pentru a ajunge la putere, ne spune, întrebuinţind terminologia idealistă a epocii dela 48, că revoluţia dela Iunie n'a fost fabricată nici născocită de dînsul, nici de Eliade şi nici de un alt revoluţionar ci „ea este numai dezvoltarea acelei lucrări neobosite şi providenţiale începută în societatea noastră, ca în toate celelalte societăţi, dela origina ei. Ea purcede mai vîrtos de-adreptul din revoluţia din 1821. La acea epocă, asupriţi de fanarioţi şi ciocoi în numele statului, noi făcurăm împotriva acestor două partide o revoluţie naţională şi democratică. Reclamarăm încă dela Turci, păstrarea capitulaţiilor noastre. Rezultatul acestei revoluţii fuse că cîştigarăm cauza naţională, adică furăm dezrobiţi de fanarioţi, dar perdurăm în urmă revoluţia democratică, căci Regulamentul Organic constitui cu mai multă tărie aristocraţia, şi poporul în loc de a fi asuprit numai în numele statului, fuse mai mult încă împilat în numele proprietăţii. Care trebuia a fi dară programul revoluţiei din 1848? Era dezvoltarea progresivă a revoluţiei din 1821; era a organiza democraţia şi a desrobi pe ţărani, făcîndu-i proprietari; o revoluţie dară democratică şi socială era de făcut. Astfel fuse scopul şi programul nostru din 1848. Este în total aceiaşi revoluţie ca cea din 1821, mai puţin fanarioţii şi mai mult chestia socială".[1]

In orice domeniu al istoriei noastre economice ne-am îndrepta, vom găsi numeroase elemente care pledează pentru quasi-autonomia dezvoltării noastre. Condiţiile de dezvoltare economică şi socială poartă pecetea unei structuri proprii, deosebite prin origina şi natura lor chiar, de condiţiile similare din Apus. Desfăşurarea lor firească n'a putut duce decît la rezultate deosebite, deci constituind prin finalul lor o rezultantă specifică.

* * *

S'ar putea pune întrebarea că la urma urmei, ce a determinat această modificare a dreptului iobag, în veacul al XIX-lea şi mai ales prin Regulament. Nu este de loc exclus ca să se spună că ea nu este decît un efect, tot al influenţelor capitalismului străin. Un asemenea răspuns însă îl socotim nesatisfăcător, şi o soluţie mai exactă cere o cercetare mai amănunţită.

Dacă vom căuta a rezuma în linii mari, tendinţele econo-

1 Aricescu C., *Corespondenţa secretă a capilor revoluţiei dela 1848*, Bucureşti, 1874, p. 5—7.

mice ale clasei stăpînitoare, in çele din urmă două veacuri, vom constata o deosebire de natură între tendința dominantă a veacului al XVIII-lea și aceia a celui de al XIX-lea. Tendința caracteristică a veacului al XVIII-lea se exprimă prin mărirea cu orice preț a moșiilor. Aceasta este epoca cînd se formează latifundiile și cînd concentrarea ajunge la maximum.[1] In momentul cînd condițiile obiective nu mai permiteau exercitarea acestei tendinți, ceiace se intîmplă pe la începutul veacului trecut, o altă tendință îi ia locul, desigur nu ca un act de voință individuală, premeditat al boerimii, ci ca o rezultantă firească a împrejurărilor economice și sociale. Această nouă tendință se manifestă prin dorința obținerii unei cît mai mari cantități de forță de muncă gratuită. Ea pornea nu numai din nevoia de a pune în valoare latifundiul, care în regimul iobăgiei nu se valorifică decît prin munca gratuită, dar din nevoia exagerată de bani lichizi, nevoe specială acestei epoci, necunoscută în sensul acesta anterior și care străbate vijelios toate rîndurile boerimii mici și mari, până la desființarea vechiului regim. Această nevoe de numerar era provocată la rîndul ei de împrejurări proprii epocii. Trei sînt mai principale: politica, tulburarea monetară și prefacerea moravurilor, toate trei împrejurări specifice principatelor. Cu începutul veacului al XIX-lea, boerimea începe să se miște. Lupte pentru tron, lupte pentru privilegii, lupte pentru brațe de muncă, se dau necontenit. In situația în care se găseau în prima jumătate a veacului și în care această activitate politică se desfășură, singura armă de luptă era banul. Mulțumită numai acestuia se putea obține un privilegiu ori o favoare, fie pe seama țării sau a altuia. In altă parte, am dat cîteva exemple de această nemai pomenită risipă de bani, pe care o reclamau formele de luptă politică ale timpului,[2] pentru a nu fi nevoe să mai revenim. Averi fabuloase s'au cheltuit, mai ales că acolo unde nu ajungeau veniturile proprii ale moșiilor, intervenea împrumutul. Exemplul lui Ioniță Sturza este, în acest sens, complect edificator. Nu înseamnă că înainte de această epocă numerarul nu juca un rol însemnat, deosebirea în această vreme este că el era pus în funcție nu de un număr restrîns de indivizi, ci de aproape întreaga categorie socială a boerimii, care acum participa direct la viața publică.[3] Exploatarea din ce în ce mai mare a muncii țărănești punea în mîna boerimii arma de care avea nevoe. Cu cît greutățile luptei erau mai mari, cu atît se impunea mărirea

1 Vezi R. Rosetti, Pămîntul, sătenii și stăpînii, București, 1907, 313—314.

2 G. Zane, Un veac de luptă, p. 41, nota 1.

3 O dovadă a lipsei de bani și a nevoii ei mărite o constituesc numeroasele împrumuturi și mai ales moratoriile. Cu privire la această chestiune: G. Zane, Impreviziunea. Cîteva cercetări asupra dezvoltării economice și juridice a țărilor romîne la începutul sec. al XIX-lea, Iași, 1925.

materialului de luptă, se comanda astfel prin forța împrejurărilor un plus de exploatare.

Nevoia de numerar mai era mărită de altă împrejurare care este de ordin strict monetar. Intr'o lucrare specială, am arătat marea criză monetară din această epocă care a avut și o mare influență asupra producției. Din anumite împrejurări, valoarea reală a banilor care circulau în principate, suferă anumite transformări față de valoarea lor nominală, așa încît un boer care se împrumutase în 1810 cu 1000 galbeni, echivalînd de ex. cu 400 kile de grîu, restituindu-i în 1825, dădea înapoi creditorului—socotind numai capitalul—o valoare reprezentînd 700—750 kile de grîu. Este lesne deci de închipuit că tendința de a scoate cît mai multe produse—deci în ultimă instanță, de a exploata cît mai mult munca țăranului, era pentru foarte mulți din proprietari, o condiție aproape de existență, cînd se ține samă de numeroasele împrumuturi pe care le contractau boerii pe termene destul de lungi.[1]

Adînca prefacere de obiceiuri, gusturi, costume pe care în cea mai mare parte o produce trupele străine, care ocupă mulți ani principatele, contribue și dînsa ca nevoia de bani lichizi să se mărească. Avem deaface cu noui nevoi, neimperioase la început, dar foarte puternice mai tîrziu, care cereau realizarea, imposibilă fără bani. Dar despre această chestie, există o literatură suficientă și destul de serioasă pentru a mai necesita un plus de insistență. Toate aceste împrejurări constituesc condiții speciale principatelor, independente de capitalismul și burghezia străină, mai ales de cea engleză a d-lui Zeletin. Nu însamnă că negăm partea de contribuție a influențelor străine în această dezvoltare, latură asupra căreia am insistat special, în altă parte.[2] Marfa străină a avut o influență în principate, dar ea a fost departe de a avea proporțiile și natura pe care i-o atribue d. Zeletin. D-sa nu ține în samă faptul, că o penetrațiune în stil mare nu a putut avea loc, datorită numărului redus de consumatori, care nu crește într'o măsură mai mare decît cătră sfîrșitul veacului trecut. De asemenea, d-sa nu observă că în mod aprioric, sistemul economic al iobăgiei presupune, că pentru a avea un plus de import, necesitatea să preexiste un plus de exploatare al muncii țărănești, condiție sine qua-non a măririi producției de export, din care va avea să se plătească noul import.

Desigur că o cercetare a cărui cadru ar avea să fie mai larg decît al unui articol de revistă, va trebui să acorde o atenție specială studierii rolului pe care l-a avut în dezvoltarea economiei noastre importul ideologiei apusene, care mai ales în era ce se inaugurează cu 1848, găsește în principate un prielnic teren de împămîntenire. Căci a admite principial că numai și nu-

1 G. Zane, Impreviziunea etc..

2 G. Zane, Un veac de luptă etc..

mai ordinea economică este aceia care dictează toată viața socială, nici chiar un marxist nu o mai poate face, din momentul cînd Engels singur a recunoscut că dacă toate fenomenele sociale se clădesc pe o structură economică și în raport cu ea, ele nu pot fi socotite ca efecte strict pasive, ci îndeplinesc o reacțiune pe care desigur în ultimă instanță tot fondul economic va avea să o hotărască. Astfel orice marxist romîn, trebue să recunoască influențelor ideologice ale Apusului partea lor de contribuție, singura problemă care se pune este aceia de a li se determina cu precizie rolul lor. Ar putea servi în această privință, poate mai mult decît în orice alta, învățăturile lui Marx. După cum în marxism „transformările economice au nevoe de auxiliarul dreptului pentru a triumfa, și ele triumfă prezentîndu-se oamenilor subt culorile justului, ca realizarea unei armonii, mai curată și mai dulce" [1] și prin aceasta se reliefează un adevăr pe care realitatea istorică îl atestă, tot așa, extinzîndu-se tema, se poate admite că importarea unei ideologii potrivite, era necesară la noi, pentru ca să acopere, prin enunțarea unor principii generale referitoare la binele obștesc, brutalitatea realitații de clasă și a intereselor personale. Era chiar un mijloc nu numai de a acoperi realitatea care trebuia ascunsă, dar era și unul, chiar foarte puternic, acela ca în lupta pentru realizarea revendicărilor viitoarei burghezii și a desființării vechilor privilegii, să se stringă mase cît mai compacte, pe care totdeauna a reușit să le înșele pretinsa generozitate a ideologiilor reformiste. Este firesc că întrebuințarea acestei noi arme de luptă apare cu mult mai tîrziu, decît primele manifestări reformiste, căci nu toate mijloacele puteau fi întrebuințate chiar dela început și e natural ca ele să fi survenit în era de pregătire dintre 1821 și 1848. Dar că această ideologie trebuia societății noastre din acea epocă, și că nu se putea subt nici un chip ignora, ne dă un exemplu afirmarea oficialității vremii, care căuta să arăte că toate instituțiile, chiar și cele curat iobage, sînt expresia acestei ideologii. In interpretarea pe care o dă dreptului iobag, al Regulamentului, comisiunea marilor proprietari din 1849, declară că acest drept emana dela principiul libertății depline personale, și modul de producție este rezultatul colaborării a două categorii sociale, proprietari și țărani, ca o rezultantă firească a unui acord de voințe libere. Numai o împrejurare momentană și trecătoare, datorită rarității populației, rectifică în fapt aplicarea integrală a principiilor libertății, care după părerea comisiunii, odată cu dispariția acestor împrejurări, vor căpăta o deplină funcționare.[2]

1 Turgeon Ch., La conception matérialiste de l'histoire d'après Marx et Engels, Revue d'ec. pol., 1911, p. 304. Vezi și Labriola, Essai sur la conception matérialiste de l'histoire, Paris, 1902, Karl Marx, L'économiste, le socialiste, tr. par E. Berth, Paris, 5-a.

1 Doc. Hurmuzaki, 286; Sturza Scheianu, Acte și legiuiri, s. I, t. I, Buc., 1907, XVIII, p. 578 și urm..

* * *

Subt orice înfățișare am examina problema împrejurărilor în care se dezvoltă statul romîn modern, reese până la evidență că axa sa de evoluție e intensificarea progresivă a exploatării muncii țărănești. Fiecare energie nouă, smulsă din masa țărănească, prin mijlocul asupririi de clasă, nu a fost altceva decît un nou suport și un nou imboid pentru societatea viitoare. Statul romîn modern a eșit din adîncimea satelor noastre și nu de pe piața Londrei ori a Parisului. Iobagul romîn și nu bancherul străin este autorul lui. D. Zeletin, în graba de a identifica totul cu Apusul, pentru a găsi loc marxismului, uită că țările romîne în trecutul lor au avut condiții proprii de dezvoltare și n'au avut pe acele ce existau în Apus. Principatele au avut un tutore politic, cu însemnate consecinți asupra desvoltării lor economice, tutore pe care nu l-a avut nici Anglia, nici Franța și nici Germania. Țările romîne din timpuri îndepărtate, până aproape de sfîrșitul secolului trecut au trebuit să graviteze către Turci, după cum astăzi coloniile engleze trebue să graviteze economicește către Londra. In mod firesc, azi o colonie are caracterul metropolei sale, în directivele și spiritul său. Dacă politicește noi nu am fost de loc o colonie turcească, independența economică ne-a fost o lungă durată de timp știrbită, și economia țării, nelipsită de atenția Constantinopolului, și deci de influența sa.

Dar ceiace se poate considera ca un fapt deosebit de însemnat pentru dezvoltarea economiei și societății noastre este lipsa unor împrejurări despre care se poate spune că au fost hotărîtoare în evoluția țărilor apusene. Ne-a lipsit cu desăvîrșire viața orășănească, plină de activitate în Apus, chiar în timpul feudalității. Orașele noastre, cîte erau, se pierdeau în masa satelor fără nici o activitate economică deosebită, fără nici o inițiativă, fără nici o valoare conducătoare. N'a existat nimic în principate din influența pe care orașele germane, flamande ori italiene o exercitau în jurul lor, nimic din toată bogăția lor. Viața orășenească a Apusului are o însemnătate și mai mare nu numai socotite ca entități economice generatoare de noi direcții, dar socotită ca leagăn al întregii culturi. Toate ideile principale, toate concepțiile despre o lume mai bună, toate acțiunile de reformă au pornit dela orașe. O veche maximă germană concentra pentru vremea sa toată însemnătatea orașelor prin formula: „die städtische Luft macht frei". Structura economiei noastre se aseamănă mult mai mult cu acea a Rusiei decît cu acea a Apusului. Și în Rusia a lipsit aproape cu desăvîrșire viața orășănească, aceasta constituind după Tugan-Baranovski deosebirea esențială de economia Apusului. Asemănarea principatelor cu Rusia mai poate fi stabilită și în privința dreptului iobag. In ambele țări iobăgia merge întărindu-se progresiv în secolul al XIX-lea spre deosebire de Apus, iar desființarea ei a fost complect bruscă

şi nu treptată ca în Europa occidentală. Literatura economică sociologică rusă posedă asupra acestei chestiuni numeroase studii, înmulţite mai ales cu ocazia polemicilor dela sfîrşitul veacului trecut, cînd marxiştii susţineau teza evoluţiei Rusiei după tiparul apusean, iar poporaniştii afirmînd contrariul, susţineau evoluţia proprie a economiei ruseşti[1].

Oricît ar fi încercat d. Zeletin de a interpreta diferite fapte istorice pentru a le găsi tipare analoage în Apus, nu a putut obţine alte rezultate decît cele semnalate mai sus sau altele pe care le-a semnalat d. Şerban Voina care în materia acestor identităţi aduce o documentată contribuţie, deşi şi d-sa admite în principiu teza iniţială a influenţei decisive capitaliste externe. Este deci imposibil că atîta vreme cît în trecutul economiei noastre au existat unele fapte proprii iar altele nu au existat, care pentru Apus erau hotărîtoare, să nu urmeze de aici vre-o deosebire între formele dezvoltate ulterior ale acestor societăţi. Nu înseamnă însă că dacă trecutul economic al principatelor a fost ţesut pe fapte deosebite, economia noastră să se arăte inadaptabilă pentru formele superioare de producţie, cum sînt acele pe care le oferă organizarea capitalistă. Pentru a ajunge aici drumul urmat de noi a fost deosebit în multe din etapele parcursului său, de cel urmat în altă parte; ori tocmai identitatea acestor drumuri ţine cu orice preţ să o demonstreze d. Zeletin. Şi de-aici războiul cu istoriografia şi apelul la concursul lui Marx. Că aceasta l-a obligat pe d. Zeletin să găsească burgheziei noastre şi statului romîn modern un părinte tocmai pe malurile Tamisei şi ale Senei şi să ni-l arăte cum, aducînd de mînă în aceste părţi, pe fiica sa minoră, i-a dat ca zestre principatele, aceasta nu poate fi atît de criticabil, mai ales cînd se ţine samă că acest părinte aparţine unui popor atît de interesant ca cel englez. Cine a încriminat oare pe Virgil, cînd din toate popoarele lumii n'a găsit un altul pe care să-l dea ca părinte celui roman, decît pe cel troian? Şi cu atît mai mult d. Zeletin găseşte o circumstanţă justificantă în faţa *ştiinţei* cu cît din toate paginile lucrării d-sale respiră un aer de viguroasă apologie a burgheziei romîneşti.

G. Zane

---

1 Vezi Tugan Baranowsky, op. cit.

Agrişele

Încă din zorii zilei cerul fusese acoperit de nouri de ploae; era linişte, nu prea cald, şi urît, cum e adesea în zilele umede şi întunecoase, cînd deasupra cîmpiei atîrnă demult nourii, aştepţi să plouă, şi nu plouă. Medicul veterinar Ivan Ivanîci şi profesorul de liceu Burkin obosiseră de atîta drum şi cîmpia li se părea fără de sfîrşit. Departe înaintea lor deabia se zăriau morile de vînt din satul Mironosiţkoie, în mîna dreaptă eşia înainte şi apoi dispărea departe după sat un şir de coline, şi amîndoi ştiau că astea erau malurile rîului, că acolo e fineaţa, sălciile verzi, curţile, şi dacă stai pe una din coline de acolo se vede o cîmpie tot atît de mare, telegraful şi trenul, care de departe seamănă cu o omidă ce se tîrîe, iar pe timp senin, se vede uneori chiar şi oraşul. Acum, pe vreme lină, cînd toată natura părea blîndă şi gînditoare, Ivan Ivanîci şi Burkin erau pătrunşi de iubire pentru această cîmpie şi amîndoi se gîndeau cît de mare, cît de frumoasă e această ţară.

— Rîndul trecut, cînd eram în şură la starostele Prokofie, —zise Burkin:—dumneta erai să spui nu ştiu ce poveste.

— Da, vroiam să-ţi povestesc atunci ceva despre frate-meu.

Ivan Ivanîci oftă prelung şi îşi aprinse luleaua, ca să înceapă a povesti, dar tocmai în acest timp se porni ploaia. Şi peste vre-o cinci minute cădea o ploaie mare, cu bulbuci, şi era greu de prevăzut cînd avea să se sfîrşească. Ivan Ivanîci şi cu Burkin se opriră pe gînduri; cînii, uzi bine, stăteau cu coada între vine şi se uitau la dînşii cu milă.

— Trebue să ne îndosim pe undeva—zise Burkin.—Să mergem la Aliohin. I-aproape de-aice.

— Să mergem.

Apucară într'o parte şi merseră pe mirişte, cînd drept înainte, cînd cotind la dreapta, până ce eşiră într'un drum. În curînd se iviră plopii, grădina, apoi acoperişurile roşii ale hambarelor;

deodată străluci rîul și se deschise perspectiva spre un iaz mare cu moară și baie albă. Era Sofiino, satul în care locuia Aliohin.

Moara lucra, înăbușind zgomotul ploii; zăgazul tremura. Aici pe lîngă căruțe stăteau caii uzi, cu capetele plecate, și umblau oamenii acoperiți cu saci. Era umezeală, noroiu, urît, iar înfățișarea iazului era rece și răutăcioasă. Ivan Ivanîci și Burkin încercaseră chiar un sentiment de ceva ud, de necurățenie, de incomoditate în tot corpul, picioarele li se îngreuiaseră de noroiu și cînd, după ce trecură zăgazul, se urcară spre hambarele boerești, tăceau de parcă ar fi fost supărați unul pe altul.

Intr'unul din hambare vuia o vînturătoare; ușa era deschisă și prin ea bufnea afară praful. In prag stătea Aliohin însuși, un bărbat de vre-o patruzeci de ani, înalt, gros, cu părul lung, așa că semăna mai mult cu un profesor universitar ori cu un pictor, de cît cu un moșier. Pe dînsul avea o cămașă albă nespălată demult, cu cingătoare de sfoară, cu izmene în loc de pantaloni, iar de ciubote i se lipise și lui noroiu și paie. Nasul și ochii îi erau negri de praf. El cunoscu pe Ivan Ivanîci și pe Burkin și, după cît se vedea, se bucurase foarte mult...

— Poftiți, domnilor, în casă,—zise el zîmbind.—Eu vin acuși, imediat.

Casa era mare, cu două etaje. Aliohin locuia jos în două odăi cu bolte și cu ferestre mici, în care locuiseră altădată vechilii; era o instalație simplă și mirosea a pîne de secară, a rachiu eftin și a unelte. Sus, în odăile din față, umbla rareori, numai cînd îi veneau oaspeți. Pe Ivan Ivanîci și pe Burkin îi întîmpină în casă o cameristă, o femee tînără și atît de frumoasă, încît amîndoi se opriră și se uitară unul la altul.

— Nu vă puteți închipui, domnilor, cît îmi pare de bine că vă văd,—zise Aliohin, intrînd după dînșii în anticameră.—Zău, nu mă așteptam! Pelagheie,—se adresă el cameristei: ia caută niscaiva haine de schimb pentru oaspeți. Cu această ocazie am să mă schimb și eu. Numai că trebue să mă duc mai întâiu să mă spăl, că mai mi se pare că nu m'am spălat de astă primăvară. Nu doriți, domnilor, să mergeți la baie, iar aici în timpul ăsta se va pregăti.

Pelagheia cea frumoasă, atît de delicată și atît de gingașă la chip, aduse cearșafuri și săpun, și Aliohin cu oaspeții săi merse la baie.

— Da, demult nu m'am spălat, — zise el desbrăcîndu-se. Baia mi-e bună, după cum vedeți, tata mi-a făcut-o, dar de spălat, nu știu cum, n'am cînd.

El se așeză pe o treaptă și își săpuni părul său cel lung și gîtul, iar apa în juru-i se făcu cafenie.

— Da, văd... rosti Ivan Ivanîci semnificativ, privindu-i capul.

— Demult nu m'am spălat...—repetă Aliohin rușinat și se mai săpuni odată, iar apa în jurul lui se făcu albastră închis ca cerneala.

Ivan Ivanîci eși afară, se aruncă în apă cu zgomot și înnotă pe ploae, făcînd mișcări largi cu brațele; dela el porneau valuri și pe valuri se legănau crini albi; înnotă tocmai hăt în mijlocul iazului și se cufundă, peste un minut se ivi în alt loc și înnotă mai departe, și se tot cufunda, silindu-se să dea de fund. „Ah, Doamne..., repeta el fericit—Ah, Doamne...". Innotă până la moară, vorbi ceva acolo cu țăranii, se întoarse înapoi, și în mijlocul iazului se culcă pe spate expunîndu-și fața la ploaie. Burkin și Aliohin erau acum îmbrăcați și se pregăteau să plece, iar el tot mai înnota și se mai cufunda.

— Ah, Doamne...—repeta el—Ah, Doamne miluește.

— Destul!—îi strigă Burkin.

Se întoarseră în casă. Și numai cînd în salonul cel mare fu aprinsă lampa, iar Burkin și Ivan Ivanîci, îmbrăcați în halaturi de mătasă și papuci groși, ședeau în fotolii, iar Aliohin, spălat, pieptănat, într'o haină nouă umbla prin salon, și era vădit că simțea cu deliciu căldura, curățenia, hainele uscate, încălțămintea ușoară, și cînd Pelagheia cea frumoasă, călcînd încetișor pe covor și zîmbind cu gingășie, servi pe tabla ceaiu cu dulceață, numai atunci Ivan Ivanîci începu să povestească, și se părea că îl ascultau nu numai Burkin și cu Aliohin, ci chiar și damele și militarii bătrîni și tineri, care priveau liniștiți și severi din ramele lor de aur.

— Sîntem doi frați,—începu el:—eu, Ivan Ivanîci și aldoilea—Nicolai Ivanîci, cu doi ani mai mic. Eu am apucat pe calea învățăturii, m'am făcut veterinar, iar Nicolai dela nouăsprezece ani ședea la Curtea de conturi. Tatăl nostru Cimșa-Ghimalaiski a fost cantonier,* dar cîștigînd rangul ofițeresc, ne lăsă nobleță hereditară și o moșioară. După moartea lui, moșioara ne-a fost luată pentru datorii, dar oricum, copilăria o petrecurăm la țară, în libertate. Noi însă, ca copii de țăran, zilele și nopțile le petreceam pe cîmp, în pădure, păzeam caii, jupeam tei, prindeam pește, și altele de felul acesta... Și să știți dela mine, că cine a prins măcar vre-odată în viață o zvîrlugă, ori a văzut toamna grauri zburînd pe sus, cum ei în zilele senine și reci se ridică în stoluri pe deasupra satelor, apoi acela nu mai e locuitor dela oraș și până la moarte are să ducă dorul vieții în libertate. Fratemeu tînjea la Curtea de conturi. Anii treceau, dar el ședea tot într'un loc, scria tot aceleași hîrtii și mereu se tot gîndea numai și numai, cum să ajungă în sat. Și acest dor i se rezolvi încetul cu încetul într'o dorință determinată, în gîndul de a-și cumpăra o mică proprietate undeva pe malul unui rîu sau al unui lac.

El era un om bun și blînd, cu țineam la dînsul, dar dorința aceasta de a te închide pe toată viața într'o proprietate rurală niciodată n'am împărtășit-o. Se spune în deobște că omul are nevoe numai de trei coți de pămînt. Numai că trei coți îi tre-

* Cantonier, un vechiu grad inferior în armata rusă.

bue unui cadavru, dar nu unui om. Şi astăzi se mai spune că dacă intelectualitatea noastră simte o atracţie spre pămînt şi umblă după proprietăţi rurale, apoi ci-că asta e bine. Numai că aceste proprietăţi sînt tot cei trei coţi de pămînt. A fugi de oraş, de luptă, de zgomotul vieţii, a fugi şi a te piti într'o fermă—asta nu e viaţă, e egoizm, lene, e monahism sui generis, dar monahism fără sforţări. Omul are nevoe nu de trei coţi de pămînt, nu de ferme, ci de tot globul pămîntesc, de toată natura, unde în larg ar putea să-şi manifeste toate însuşirile şi particularităţile spiritului său liber.

Fratele meu Nicolai, şezînd în cancelarie, visa cum să-şi mînînce borşurile lui, din care o să se împrăştie un miros atît de bun prin toată curtea, să mînînce pe iarbă verde, să doarmă la soare, să stea ceasuri întregi la poartă pe o bancă şi să se uite la cîmp şi la pădure. Cărţile de gospodărie rurală şi toate sfaturile celea de prin călindare, formau bucuria sa, hrana sa spirituală; îi plăcea să citească şi gazete, dar cetea în ele numai anunţurile că se vînd atîtea şi atîtea desetine de arătură şi de fîneaţă, curţi, rîu, grădină, moară cu iazuri. Şi în mintea lui i se desemnau alei în grădină, flori, fructe, cuşti de mierle, caraşi în eleşteu şi, mă rog, tot lucruri de astea. Aceste tablouri imaginate erau diferite, după anunţurile care îi cădeau în mînă, dar nu ştiu cum se făcea că în fiecare dintr'însele erau numai decît şi agrişi. Nici o fermă, nici un colţ poetic nu şi-l putea închipui fără ca să nu fie acolo agrişi.

— Viaţa la ţară, are avantajele ei,—zicea el cîteodată. Şezi în balcon, bei ceaiu, iar pe eleşteu îţi înoată răţuştele, miroase atît de frumos şi... şi agrişele cresc.

El îşi schiţa planul moşiei sale şi în fiece dată pe planul lui mereu acelaşi lucru: *a)* casa boerească, *b)* sălaşul argaţilor, *c)* grădina, *d)* agrişii. Trăia hîrsit: nu mînca deajuns, nu bea deajuns, Dumnezeu mai ştie cum se îmbrăca: curat un cerşetor, şi tot strîngea şi punea la bancă. Era straşnic de lacom. Mie îmi era milă să mă uit la dînsul, şi îi dădeam cîte ceva, îi trimeteam bani pe la sărbători, dar el şi pe aceştia îi strîngea. Odată ce s'a robit omul unei idei, apoi nimic nu mai poţi face.

Anii au trecut, a fost mutat în altă gubernie, împlinise acum patruzeci de ani, dar el tot mai citea anunţurile de prin gazete şi strîngea parale. Apoi, numai aud că s'a însurat. Tot cu acelaşi scop, ca să-şi cumpere o fermă cu agrişi, s'a însurat cu o văduvă bătrînă şi urîtă, fără nici un sentiment, ci numai fiindcă dînsa avea părăluţe la ciorap. Şi cu ea trăi tot hîrsit, o ţinea flămîndă, iar paralele le punea la bancă pe numele său. Mai înainte ea fusese măritată cu un diriginte de poştă şi se deprinsese la acela cu plăcinte şi lichioruri, dar la bărbatul de al doilea nici pîne neagră nu vedea de-ajuns; începu a se oftigi de o astfel de viaţă, iar după trei ani se apucă de-şi dădu sufletul. Şi se înţelege că lui frate-meu nici o minută nu-i trecu prin

minte că el era vinovat de moartea ei. Banii, ca şi rachiul, fac pe om neom. In oraşul nostru a murit un negustor. Inaintea morţii porunci să i se dea un taler cu bani de aramă şi el înghiţi toţi banii săi, şi biletele de loterii împreună cu arama, ca să nu-i capete nimeni. Odată, la gară examinam o cireadă de vite, şi în acest timp un cămătar căzu subt locomotivă şi un picior îi fu retezat. Il ducem noi în sala de recepţii, sîngele curgea — ceva grozav, dar el se tot ruga să i se caute piciorul, şi se tot zbuciuma; în ciubota de pe piciorul cel tăiat erau douăzeci de ruble, nu cumva să i se piardă.

— Apoi dumneata deacum ai trecut pe altă foaie,—zise Burkin.

— După moartea soţiei sale,—continuă Ivanîci, gîndindu-se vre-o jumătate de minut:—frate-meu a început să-şi aleagă o moşie. Se înţelege că, de ai alege şi cinci ani de zile şi mai la urmă tot ai să greşeşti, şi ai să cumperi cu totul altceva de cît ceiace ai gîndit. Frate-meu Nicolai, printr'un comisionar, cu cesiunea datoriilor, cumpără o sută douăsprezece desetine cu curte boerească, cu sălaş pentru argaţi, cu parc, dar nici tu livadă, nici agrişi, nici eleşteu cu răţuşte; era el un rîu, dar apa dintr'însul era de culoarea cafelii, pentru că într'o parte a moşiei era o fabrică de cărămizi, în cealaltă una de ars oase. Dar Nicolai Ivanîci al meu puţin s'a scîrbit de asta. Şi-a comandat două zeci de tufe de agriş, le-a sădit şi a început să trăiască boereşte.

Anul trecut am fost la dînsul să văd ce face. Ia să mă duc, să văd ce mai e pe acolo, mi-am zis eu. In scrisorile sale frate-meu îşi numea moşia ia aşa: Ciumbaroklovo Pustoşi, Ghimalaiskoe toj".* Am ajuns în „Ghimalaiskoie tij", după amiazi. Era foarte cald. Peste tot gropi, garduri, spalieri făcuţi din brazi răsădiţi în şiruri,—de nu te mai pricepi cum să intri în curte, unde să pui calul. Merg spre casă şi îmi ese înainte un cîne roşcat, gros, de sămăna cu un porc. Ar vrea să latre, dar i-e lene. Din bucătărie eşi o bucătăreasă, cu picioarele goale, groasă, sămănînd şi ea cu un porc, şi îmi spuse că boerul odihneşte după masă. Intru la frate-meu, el şedea în pat, genunchii îi erau acoperiţi cu plapoma; îmbătrînise, se îngrăşase, se buhăise; obrajii, nasul şi buzele i se ţuguiau,—acuşi, acuşi, o să grohăe în plapomă.

Ne-am îmbrăţişat şi am plîns de bucurie la gîndul că odată am fost tineri, iar acum amîndoi sîntem cărunţi şi ne vine vremea să murim. El se îmbrăcă şi mă duse ca să-mi arate moşia sa.

— Ei, cum trăeşti tu aici?—l-am întrebat.

— Poi dă, slavă lui Dumnezeu, trăesc bine.

Nu mai era el acum slujbaşul cela timid şi calic de altădată, ci un adevărat moşier, un cuconaş. El se aşezase aici, se acomodase şi intrase în stil; mînca mult, se spăla în baie, se în-

* Adică „Paragina lui Ciumbaroklov - Ghimalaiskoie *tij* (de asemenea). N. Tr.

grăşa, se judeca acum cu obştea şi cu amîndouă fabricele, şi se supăra straşnic cînd ţăranii nu-i ziceau, „măria voastră". Şi de suflet îşi căuta el, cum se cuvine, ca boerii, iar faptele bune nu le făcea aşa de simplu, ci cu importanţă.

Şi ce mai fapte bune? Vindeca pe ţărani de toate bolile cu sodă şi cu unt de ricin, iar de ziua numelui său slujea în sat o molitfă de mulţămire şi apoi dădea jumătate de vadră de rachiu, crezînd că aşa trebue. Ah, faimoasele jumătăţi de vadră! Azi proprietarul cel gras tîrăşte pe ţăran la judecătorul judeţan pentru că i-a păscut lanurile, şi mîne, de ziua cea solemnă, le pune dinainte o jumătate de vadră, iar ei beau şi strigă ura, iar cei beţi i se prosternă la picioare. Schimbarea în traiu spre mai bine, ghiftuirea, trîndăvia, dezvoltă în Rus o încredere în sine din cele mai neruşinate. Nicolai Ivanici, care odinioară la Curtea de conturi se temea chiar de a avea în taină vederi proprii, acum vorbea numai în sentinţe, şi cu un ton, curat ca un ministru. „Cultura e necesară, dar pentru popor ea e prematură", „pedepsele corporale sînt în genere vătămătoare, dar în unele ocazii ele sînt folositoare şi de neînlocuit".

— Eu cunosc poporul şi ştiu cum să mă port cu dînsul,— îmi spunea el. Pe mine poporul mă iubeşte. Numai un deget să mişc, şi poporul o să facă pentru mine tot ce-oi vrea.

Şi toate astea, notaţi, erau spuse cu zîmbete înţelepte şi binevoitoare. De vre-a douăzeci de ori mi-a repetat: „noi nobilii", „eu, ca nobil ce sînt"; se vede treaba că nu-şi mai amintea că bunicul nostru fusese ţăran, iar tata soldat. Chiar familia noastră Cimşa-Ghimalaiski, de bună seamă disproporţionată, îi părea lui acum sonoră, distinsă şi foarte plăcută.

Dar nu-i vorba de dînsul, ci de mine. Vreau să vă istorisesc ce schimbare s'a produs în mine în aceste cîteva ceasuri, cît am fost la ferma lui. Seara, cînd beam ceaiu, bucătăreasa aduse la masă o farfurie plină de agrişe. Astea nu erau cumpărate, ci agrişele *lui*, culese pentru întâiaşi dată de cînd fuseseră sădite tufele. Nicolai Ivanici rîse şi o minută întreagă privi la agrişe, tăcînd, cu lacrimile în ochi,— nu putea vorbi de emoţie, apoi vîrî în gură o bobiţă, se uită la mine cu triumful unui copil, care în fine, şi-a primit jucăria sa favorită, şi zise:

— Ce bune-s!

Şi mînca cu lăcomie şi tot repeta:

— Ah, da bune-s! Ia'n gustă!

Erau vîrtoase şi acre, dar, cum a zis Puşkin: „amăgirea care ne înalţă, ni e mai scumpă decît întunerecul adevărului". Am văzut şi eu un om fericit, al cărui vis biblic se realizase atît de vizibil, care îşi atinsese scopul vieţii, primise ceiace dorise, care era mulţămit de soarta sa, de sine însuşi. In gîndurile mele despre fericirea omenească totdeauna nu ştiu de ce, se amesteca ceva trist, acum însă, în faţa unui om fericit, mă stăpînea un sentiment penibil, aproape de disperare. In deosebi îmi fu greu noaptea. Mi se aşternuse într'o cameră alături de dormitorul lui fratemeu, şi auzeam bine cum el nu dormea şi cum se scula şi se apropia de farfuria cu agrişe şi lua cîte o bobiţă. Eu îmi ziceam: cîţi oameni mulţămiţi şi fericiţi mai sînt într'adevăr! Ce putere covîrşitoare mai e şi asta! Priviţi la această viaţă: obrăznicie şi trîndăvie la cei puternici, ignoranţă şi dobitocie la cei slabi, de jur împrejur sărăcie imposibilă, impilare, degenerare, beţie, ipocrisie, minciună... Totuşi, în toate casele şi pe străzi e pace, e linişte; din cincizeci de mii de orăşeni nu se găseşte unul care să strige, să se revolte în gura mare. Noi vedem pe cei care merg în piaţă după provizii, ziua mînîncă, noaptea dorm, care îşi spun fleacurile lor, se însoară, îmbătrînesc, îşi cară liniştiţi, morţii la cimitir; dar nu vedem şi nu auzim pe cei care sufăr, şi, ceiace e grozav în viaţă, se petrece undeva între culise. Toate sînt în linişte, în pace, şi protestează doar statistica mută: atîţia au înebunit, atîtea vedre de rachiu se beau, atîţia copii mor de insuficienţa hranei... Şi o astfel de rînduială, se vede că e de trebuinţă; se vede că fericitul se simte bine numai pentrcă cei nefericiţi îşi duc povara lor în tăcere, şi fără tăcerea asta fericirea ar fi imposibilă. Este o hipnoză generală. Ar trebui ca la uşa fiecărui om mulţămit ori fericit, să stea cineva cu un ciocănel şi necontenit să tot amintească printr'o ciocănitură că există şi nefericiţi, că oricît de fericit ar fi el, viaţa, mai curînd ori mai tîrziu, ar să-i arate ghiarele, ar să se scuture sacul cu nevoi— boală, sărăcie, pagube, şi pe el nimeni nu-l va vedea şi nu-l va auzi, cum nici el acum nu vede şi nu aude pe alţii. Dar omul cu ciocănelul lipseşte, fericitul îşi caută de traiu, şi grijile mărunte îl tulbură uşurel, ca vîntul frunza de plop — şi toate sînt în perfectă ordine.

— In noaptea aceia am înţăles bine că şi eu eram mulţămit şi fericit,— continuă Ivan Ivanici, sculîndu-se în picioare—şi eu după masă şi la vînătoare dam sfaturi, cum să trăim, cum să credem, cum să administrăm poporul, şi eu spuneam că învăţătura e lumină, că cultura este necesară, dar că pentru prostime ajunge deocamdată abecedarul. Libertatea e un bine, spuneam eu, fără dînsa nu se poate, cum nu se poate fără aer, dar trebue să mai aşteptăm. Da, aşa am spus, dar acum ia să vă întreb eu: în numele cui să aşteptăm?—întrebă Ivan Ivanici, uitîndu-se supărat la Burkin.—In numele cui să aşteptăm, vă întreb eu pe dumnevoastră? In numele căror concepţii? Mi se va zice că nu totul deodată, că orice idee se înfăptueşte în viaţă treptat, la vremea sa. Dar cine spune asta? Unde sînt dovezile că asta e drept? Vă referiţi la ordinea naturală a lucrurilor, la legalitatea fenomenelor, dar este oare ordine şi legalitate în faptul că eu, un om viu şi cugetător, să stau deasupra unei gropi şi să aştept până ce ea se va astupa singură, ori va fi umplută cu mil, cîtă vreme, poate, aşi putea sări peste dînsa, ori aşi pu-

tea construi deasupra ei un pod? Şi iarăşi zic, în numele cui să aşteptăm? Să aştepţi, cînd n'ai putere să trăeşti, dar totuşi trebue să trăeşti şi vrei să trăeşti!

Am plecat atunci dela frate-meu dis de dimineaţă, şi deatunci pentru mine a ajuns un lucru insuportabil să stau în oraş. Mă înăbuşă liniştea şi pacea, mă tem să mă uit pe fereastră, fiindcă pentru mine nu este astăzi un spectacol mai penibil, de cît o familie fericită, stînd în jurul mesei şi bînd ceaiu. Deacum sînt bătrîn şi nu mai sînt bun de luptă, nu sînt bun nici măcar pentru a uri. Eu numai sufăr moralmente, mă irit, mă supăr, noaptea îmi arde capul de năvala gîndurilor, şi nu pot dormi... Ah, dacă aşi fi tînăr!

Ivan Ivanîci străbătu tulburat odaia dintr'un colţ în celalt şi repetă:

— Dacă aşi fi tînăr!

— Pavel Constantinîci, reluă el cu o voce rugătoare:—nu te linişti, nu te lăsa adormit! Cît eşti tînăr, puternic, îndrăzneţ, nu osteni în facerea de bine! Nu există fericire şi nici nu trebue să existe, iar dacă în viaţă este vre-un sens şi vre-un scop, atunci senzul şi scopul acesta nu sînt de loc în fericirea noastră, ci în ceva mult mai raţional şi mai înalt. Fă binele!

Şi toate astea Ivan Ivanîci le spuse cu un zîmbet dureros şi rugător, ca şi cum ar fi cerut ceva pentru persoana sa.

Apoi tustrei şezură în fotolii, în diferite colţuri ale camerei şi tăcură. Istorisirea lui Ivan Ivanîci nu satisfăcu nici pe Burkin, nici pe Aliohin. Cînd din ramele de aur priviră generalii şi damele, care în amurgul de seară păreau vii, a asculta o poveste despre un pîrlit de funcţionăraş care mînca agrişe, era plictisitor lucru. Ar fi vrut cumva ca să se vorbească şi să audă despre oameni distinşi, despre femei. Şi faptul că şedeau în salonul, în care totul—candelabrul în tocul de gaz, şi fotoliile, şi covoarele de subt picioare, spuneau, că aici cîndva umblaseră, şezuseră, băuseră ceaiu, chiar oamenii, care priveau acum din rame, iar faptul că acum umbla pe aici fără zgomot Pelagheia cea frumoasă—era ceva mai bun de cît orice povestire.

Lui Aliohin ii era straşnic de somn, el se sculase la trebile gospodăriei dimineaţă tare, la orele trei, şi acum i se lipeau ochii, dar se temea ca nu cumva musafirii să înceapă fără dînsul a povesti ceva interesant, şi nu eşia. Că a fost înţelept, ori că a fost drept, ceiace numai cît spusese Ivan Ivanîci, el nu aprofundase; musafirii vorbiseră, nu despre păsat, nu despre fîn, nu despre dohot ci despre ceva care nu avea un raport direct cu viaţa sa, şi el era vesel şi ar fi vrut, ca ei să continue...

— Totuşi, e vremea să dormim,—zise Burkin, ridicîndu-se. Permiteţi-mi să vă urez noapte bună.

Aliohin dădu noapte bună şi se cobori jos în odaia sa, iar oaspeţii rămaseră sus. La amîndoi li se aranjase pentru noapte o cameră mare, în care erau paturi vechi de lemn cu înflorituri sculptate, iar în colţ era un crucifix de fildeş; din aşternuturile largi şi reci, pe care le întinsese Pelagheia cea frumoasă, mirosea plăcut a rufărie curată.

Ivan Ivanîci se desbrăcă în tăcere şi se culcă.—Doamne, iartă-ne pre noi păcătoşii!—zise el şi se acoperi până peste cap.

Din luleaua sa, care şedea pe masă, mirosia tare a scrum de tutun, şi Burkin multă vreme nu dormi şi nici decum nu putu să înţeleagă de unde venia acest miros greu.

Ploaia bătu în ferestre toată noaptea.

(Trad. de T. Hotnog)

Anton Cehov

Problema cancerului

Deşi vreme de 13 ani—de cînd am notat în această revistă * cum se prezintă problema cancerului—s'a lucrat cu rîvnă în toate ţările pentru clarificarea acestui mister, cunoştinţele pozitiv cîştigate sînt încă puţine. Iar tratamentul tumorilor canceroase se găseşte în faza experimentală şi poate fi aplicat numai de practicieni care au studiat aprofundat razele X sau razele gama ale radiului şi eficacitatea lor.

Socotind că numai Franţa dă 40.000 victime pe an, iar omenirea întreagă cel puţin 500.000, se explică înfrigurarea cu care se aşteaptă descoperirea pricinilor, care produc această boală.

*

Cancerul se găseşte la om, animale şi plante. La animale se cunoaşte de acum vre-o 150 de ani, la plante se studiază cu interes de vre-o 20 ani, iar la om studiul începe de mai bine de 2000 de ani, după cum se constată din scrieri indiene ce pomenesc de extirparea tumorilor sînului şi de formula unui balsam, care se aplică pe rană cu speranţa de a împiedica recidiva.

La Egipteni tumorile erau cunoscute acum 3500 ani, iar pe la 800 înainte de Hristos se găsesc descrieri care nu lasă pic de îndoială că neoplasmele atrăgeau atenţia medicilor vremii.

Cu Hippocrate apare numirea de *cancer*. El socoate aceste tumori canceroase ca nevindecabile: medicina se declară neputincioasă în lupta cu cancerul. In scrierile hipocratice se reco-

* „V. R.", vol. 32 din 1914.

manda chiar să nu se trateze asemeni tumori pentrucă se grăbea sfîrşitul bolnavului. Unii medici greci tratau totuşi cancerul, Herodot povesteşte că Democedes, captiv al regelui Darius, fu chemat să îngrijească pe regina Atossa pentru un cancer al sînului.

Galien (131—201) caută explicări în aşa numita fiere neagră şi recomandă anumite medicamente simple (de ex. spînzul) pentru a curăţi organismul de această fiere.

Cancerul a preocupat apoi şi medicii din evul mediu şi epoca Renaşterii precum şi pe vechii medici francezi între care Henri de Mondeville recomandă ca sigur mijloc de tămăduire „extirparea întreagă, până la rădăcină, stoarcerea sîngelui depe suprafaţa tăiată şi apoi cauterizarea".

Se înţelege că în toată vremea aceasta medicii-vrăjitori aveau tot felul de remedii între care broasca verde era socotită ca foarte eficace. Iar Fabricius din Hilden (1560—1634) dă o reţetă curioasă, combinaţie de distilat a ţincilor (de cîni) în vin şi apă de Solidago virga (Smăoaică, Vargă de aur, din neamul Păpădiei) din care să se facă comprese.

După descoperirea circulaţiei sîngelui şi a limfei, s'a crezut că tumoarea „începe prin extravasarea sau îngroşarea limfei..." iar în Enciclopedia lui Diderot „cauza cancerului e o sare volatilă extrem de corozivă, care e cam de felul arsenicului şi se formează prin stagnarea tumorilor".

In secolul al 19-lea, şcoala lui Bichat, cu descrierea amănunţită a ţăsuturilor şi mai apoi după enunţarea teoriei celulare (1838) a stabilit că tumorile cuprind celule asemănătoare cu cele ale organismului. Virchow, fondatorul histologiei patologice, în studiul cancerului afirmă că nu intervin elemente străine, ci numai elemente ale organismului: în tumorile localizate în ţăsutul conjonctiv de exemplu sînt elemente conjonctive, în cel epitelial celule epiteliale.

Studiul tumorilor canceroase la animale începe cu secolul al 19-lea, iar treptat s'a constatat că nu e grup de vertebrate (mamifer, pasere, reptilă, batracian ori peşte) şi chiar de nevertebrate (insecte, de exemplu) la care să nu se recunoască asemeni tumori *în totul asemănătoare cu cele dela om.* De curînd s'au stabilit analogii şi 'ntre cancerul plantelor şi al animalelor.

Din toate aceste cercetări s'a scos încheierea că „o celulă oarecare, din pricini pe care nu le putem preciza, începe o multiplicare activă, care se 'ntinde pe socoteala celorlalte, o rasă nouă celulară apare, prin un fel de mutaţie, printre rasele celulare normale, rasa neoplasică.

Această rasă, prin fertilitatea ei, clădeşte tumoarea. Ea invadează ţăsuturile, rupe arhitectura lor, le distruge, apoi străbate în vasele sanguine şi limfatice, celulele tumorale fac colonii în diferite organe, se înmulţesc, producînd, oriunde se opresc, ţăsuturi analoage cu cele din care au luat naştere, ceiace se chiamă *metastase* (tumori secundare, „caricaturi" ale ţăsuturilor din care provin, cum spune un cercetător al lor).

Aceste atrag atenţia înainte de a se cunoaşte tumoarea principală, pe care o putem localiza numai după natura neoplasmei. Intr'o tumoare de os se găsesc de pildă elemente tiroidiene, ceiace ne indică locul tumorii.

„Celula canceroasă e, cum spune Letulle: anarhistă; născută de organism ea e slobodă de toate legile care păstrează asociaţia celulelor şi a ţăsuturilor şi se comportă cu acestea ca o străină şi inamică" (Science Moderne, 1924).

* * *

Dacă asupra structurii tumorilor şi a multiplicării celulelor care o formează, s'a stabilit un acord între cercetători, adică cum că ele cuprind celule cu caracter embrionar; asupra cauzelor care provoacă neoplasmele sînt mai multe teorii pe care nu le mai cităm, ci căutăm să rămînem în domeniul faptelor.

Unii cercetători cred că se poate răspunde pozitiv la două întrebări:

a. *Cancerul e provocat de un agent patogen.*—Acesta provoacă multiplicarea anarhică a unor celule din corp, dînd naştere la *neoplasmele* ce par ţăsuturi embrionare, nediferenţiate. Masele aceste de celule se întind apoi ca nişte firişoare de ciupercă, devorînd ce întîlnesc în drumul lor, distrugînd organele şi formînd tumorile cu înfăţişarea clasică de conopide.

b. *Cancerul e contagios, pe 2 căi:* prin altoire cu o particică imperceptibilă sau prin extrasul filtrat al tumorei.

Pentru altoire sau grefaj, Proust citează exemplul unui tînăr intern de spital, care făcînd o puncţie în neoplasma sînului unei femei s'a înţepat cu acul în mînă. In locul împunsăturii a apărut cu vremea tumoarea.

Pentru contagiune—cel puţin cu cancerul dela animal—prin extract, sînt experienţele lui Peyton Rous dela institutul Rockefeller. Acesta, filtrînd sucul extras din tumoarea canceroasă a unei găini şi injectîndu-l a provocat apariţia cancerului la locul împunsăturii.

Inc'o dovadă în sprijinul infecţiei şi contagiunii, dar în lumea vegetalelor, a adus Erwin Smith, care a găsit că tumorile canceroase sînt produse de un microb, *Bacterium tumefaciens*, a cărui cultură, injectată la plante sănătoase, produce invariabil tumori. De notat că în tumoare însăşi nu mai găseşte pe acest Bacterium tumefaciens, ceiace dă suggestii interesante cum vom vedea.

Voi reveni cu expunerea în scurt a cîtorva cercetări, care sprijină afirmările de mai sus. Dar, depe acum, adaug, că sînt cercetători care tăgăduesc contagiunea prin filtrat, ba chiar prin grefare şi—se'nţelege,—tăgăduesc existenţa unui agent patogen. Pentru ei, deşteptarea activităţii embrionare: multiplicarea prin repetate segmentări, se datoreşte altor cauze, fizice, chimice biologice.

In sprijinul acestei păreri vin diferite provocări de cancer în mod experimental pe animale, accidental pe om.

Medici manipulatori de raze X ori de radiu au căpătat cancer. Experimental s'au provocat la animale tumori prin expunerea îndelungată, la aceste raze, a unei regiuni limitate din corp.

Medici japonezi au reuşit a provoca tumori prin fricţiune locală a unui organ cu gudron. Pe spinarea şoarecilor sau pe urechile epurilor de mosc, o frecare locală repetată 30—40 zile, produce pe piele iritaţii, care însă dispar după ce se încetează cu acţiunea gudronului. In schimb, după cîteva luni—perioada de incubaţie, cum s'ar zice, a cancerului—apare neoplasma, care se întinde şi distruge. Experienţele aceste au fost repetate, cu rezultate confirmătoare.

Un savant Fibiger, a demonstrat că viermii intestinali cauzează cancer la gusgani care mănîncă gîndaci de bucătărie. El a reuşit să facă culturi de gîndaci de bucătărie în care trăesc nişte viermuleţi de neamul limbricului, spiropterii. Aceştia, provocînd iritaţii ale celulelor „cu caractere embrionare adormite", deşteaptă energia lor de multiplicare şi cancerul începe a se arăta.

Pentru explicarea îmbolnăvirii de cancer la om, desigur că putem porni dela aceste date: iritări fizice, chimice, microbiene sau ale viermilor.

Dar putem invoca şi slăbirea organismului prin alte boli, prin sleirile unei vieţi neregulate ş. a.

Concepţia aceasta nu e tocmai producătoare de cercetări. Au fost însă motive pentru a face pe alţii să nu înceteze urmărirea agentului patogen, cu o îndărătnicie de admirat.

* * *

Un fapt cu adevărat ciudat, era că niciodată nu s'a putut semnala, în vre-o neoplasmă, un corp figurat. Apoi că prin experienţele lui P. Rous mai sus citat, extractul filtrat poate provoca apariţia tumorii.

Schaudin, descoperitorul treponemii sifilisului, a susţinut din 1904, că în unele îmbolnăviri cauzate de protozoare, parazitul dispare, deşi maladia îşi continuă mersul. Mai apoi s'a constatat, în o boală a vitelor, că injectînd sînge dela vita bolnavă, la alta sănătoasă, parazitul reapare, deşi în vita bolnavă dispăruse. Apropiaţi aceste constatări de cele făcute de Smith la vegetale şi se va înţelege dece aceste cercetări au sporit speranţele că trebue să existe un agent patogen şi pentru cancerul omului.

Indată ce s'au cunoscut experienţele lui P. Rous, s'a bănuit că agentul patogen e un microorganism din neamul acelora care nu se pot vedea cu cele mai bune microscoape. S'a recurs la examinare cu ultra-microscopul. Rezultatele au fost negative,

pănă cînd ingeniozitatea englezului Barnard n'a adus așa perfecționări microscopului și ultramicroscopului, încît să mărească preparatul observat pănă la 4000 ori.

Spre a-și face cineva măcar o idee în ce constau acele perfecționări, voi spune că pentru observările cu ultra-microscopul obișnuit s'a folosit lumina verde refractată prin cristali cu anume forme, iar pentru verificare s'a folosit de fotografiere cu lumina ultravioletă. Aceasta, avînd unde mai scurte, era frîntă la întîlnirea cu microorganismele și fotografia le înregistra.

Prin aceste aparate Barnard a ajutat lui Gye să examineze tumori canceroase și rezultatul a fost, că în culturile făcute cu extractul lor, se găseau corpuscule vii, deși lichidul de cultură nu arată măcar o cît de ușoară modificare.

Gye a constatat în acest lichid de cultură, cu virulență durabilă, sferișoare care sînt în necontenită mișcare. Pe marginea lor se nasc mici mugurași, care cresc, apoi se desprind și trăesc separat. Avem dar, după el, a face cu ultra-microbi.

Din cercetările neînchipuit de migăloase ale lui Gye rezultă că nici lichidul fără sferule nici sferulele fără lichid, nu produc cancer. Dar aceste cercetări nu se pot lesne verifica și neîncrederea în ele e justificată până la repetarea experiențelor în diferite laboratorii, de învățați deosebiți. Se influențează, se suggestionează chiar, și învățații între dînșii...

Un punct care pare cîștigat, deși e foarte ciudat, e că acel Bacterium tumefaciens, care produce cancerul plantelor, a dat tumori și gusganilor. Explicația pare a sta—după cum spune d. dr. Ciucă „în desechilibrul pe care îl produce într'un țesut animal sau vegetal prezența unor substanțe chimice capabile să dea modificări fizice în mediul intracelular, provocînd schimbări în permeabilitatea învălișului celular. Aceste substanțe chimice, care pot ajunge la celulă în mod accidental sau pe cale experimentală, își pot avea origina și în prezența unui microorganism (virusul lui Gye, bacterium tumefaciens, etc.) care ar lucra prin produsele de metabolism din mediul de cultură sau direct în dezvoltarea lui pe țesuturile animale sau vegetale".

* * *

Dacă cercetările pentru aflarea cauzelor sau cauzei, care provoacă nașterea neoplasmelor canceroase, n'au dat încă rezultate definitive, ele au contribuit cu ceva la încercările de combatere prin raze X și prin radiu a acestor înmulțiri celulare dezordonate, dacă sînt la începutul lor și în organe prin care putem dirija razele.

Cum se știe, aceste raze X cași razele γ (gama) produse de substanțele radioactive distrug țăsuturile. Prin o tehnică ce

se perfecționează necontenit, se pot alege din mulțimea de game a acestui grup vast de radiațiuni, pe acele mai eficace și care să nu fie absorbite nici să distrugă țăsuturile prin care trec înainte de a ajunge la tumoarea canceroasă.

Mai eficace sînt razele gama împrăștiate de radiu. Aceste par a avea o acțiune electivă asupra țăsutului canceros, fără a distruge țăsuturile sănătoase, separînd, cum zice Proust, neghina de grîu.

Manipularea razelor gama cere o tehnică și o artă pe care puțini medici le pot avea. Nu numai atît. Tratamentul trebue continuat până la extirparea totală, altfel neoplasma se reface cu o iuțeală și mai mare și se 'ntinde pe cale limfatică și sangvină grăbind sfîrșitul bolnavului, fie om, animal ori plantă.

* * *

Până aici am expus faptele ce mi s'au părut mai bine stabilite. Voiu căuta din coordonarea lor să dau elementele pentru înțelegerea unei teorii asupra provocării acestor multiplicări celulare anarhice, teorie care e în concordanță cu noile concepții fizice despre energie și materie.

Rezum faptele:

1. Cancerul se caracterizează prin o grămădire de celule ce păstrează caracterele embrionare: nu sînt diferențiate și se multiplică activ, distrugînd țăsuturile;

2. Radiațiunile de anume lungime de undă provoacă ori măcar favorizează dezvoltarea tumorilor;

3. Tot radiațiunile de anume lungime de undă distrug tumorile;

4. In tumori nu se găsește nici un corp figurat pe care să-l socotim ca agent al multiplicării anarhice. Corpusculele lui Gye s'ar putea să fie numai niște elemente protoplasmice, coloidale;

5. Odată tumoarea provocată de bacterium tumefaciens sau gudron de pildă, nu mai e nevoe de agentul patogen: proliferarea celulară merge... dela sine. Evident, dacă agentul nu e departe, activitatea celulelor anarhiste e mai mare;

6. In sfîrșit, extrasul culturilor de bacterium tumefaciens cași al tumorilor, poate da prin injecție cancer. Iar experiențele de laborator au găsit că și alte substanțe chimice pot da același rezultat. Magrou citează: sările amoniacale, amine, aldehide, acizi, ca acidul formic și acetic; varietate de substanțe care ne dă bănuiala că nu proprietățile lor chimice sînt agentul deșteptării activității acelor celule adormite.

După cum am indicat altădată în această revistă,* e cu neputință ca oscilațiile undulatorii din lumea externă ființelor sau

* «V. R.», vol. 53 din 1924.

din însăşi moleculele lor componente să nu aibă efecte metabolice, de prefacere chimică ori cel puţin coloidală. Un biolog, M. Bohn, într'o cărticică din Biblioteca de cultură generală a editurii E. Flammarion şi intitulată *La forme et le mouvement* publică o mulţime de aspecte morfologice, care nu pot fi atribuite decît mişcărilor vibratorii ce au loc în aceste organisme. Iar alte cercetări evidenţiază că unul din efectele acţiunii unor vibraţii sau a unor substanţe chimice care produc modificări fizice, provoacă multiplicare celulară. Ar fi să dau dimensiuni neobişnuite acestui articol intrînd în explicări mai amănunţite, de aceia voiu menţiona numai, că atît radiaţiuni de lungimi mici de undă, cît şi radiaţiuni luminoase, calorice ori chiar herţiene provoacă multiplicări celulare. Ba mai mult încă: un organ străin, în care sînt celule în activă multiplicare, pot provoca, prin undulaţii pe care încă ştiinţa nu le-a putut clasifica, diviziuni celulare într'un organ în care creşterea, deci multiplicarea celulară era mai potolită. Ca să fiu mai precis, citez următoarea experienţă: la un centimetru de vîrful unei rădăcini s'a aşezat un mormoloc de broască (în care, evident, activitatea celulelor e puternică). S'a constatat că în partea rădăcinii mai vecină mormolocului celulele erau într'o neobişnuită activitate de multiplicare, provocată prin radiaţiunile împrăştiate din celulele mormolocului.

Cu aceste constatări e, credem, îndreptăţit a spune că tumorile canceroase pot fi provocate de orice agent care emite radiaţiuni ce activează multiplicarea celulară. Aceşti agenţi pot fi externi ori interni: radiaţiuni X ori gama, lumină, gudron, iritarea spiropterilor, toxina bacilului bacterium tumefaciens, oarecare afecţiuni morbide interne, o permeabilitate patologică a membranelor celulare care să înlesnească difuziunea unor materii chimice mai puternic radioactive (se atribue sărurilor de potasiu din organism asemenea activitate) etc..

Teoria nu poate fi combătută de întrebuinţarea razelor X sau gama în distrugerea tumorilor. E doar fapt cunoscut şi dovedit experimental că anumite substanţe sau radiaţiuni, care în doze mici activează dezvoltarea ouălor, încolţirea plantelor, creşterea lor, în doze mai mari, opresc aceste fenomene şi provoacă moartea.

O experienţă foarte interesantă e aceia făcută cu unde herţiene asupra cancerului provocat pe Pelargonie cu *bacterium tumefaciens.* Tumoarea fiind în plină activitate a fost expusă cîteva ore la unde herţiene de 2 metri lungime. In zilele ce au urmat tratamentului tumoarea a prezentat o activitate sporită, apoi brusc a început a pieri şi curînd s'a desfăcut de pe plantă. Această acţiune a undelor herţiene e absolut electivă: n'a atins ţăsuturile normale ci numai celulele canceroase ale plantei.

Dacă sîntem poate încă departe de desvăluirea acestui mister biologic e sigur că, atacat din toate părţile şi prin toate mij-

loacele de care dispune azi ştiinţa, o să se ajungă cel puţin la combaterea tumorilor canceroase, cum se combate turba şi alte boli a căror agenţi patogeni încă nu sînt deplin identificaţi. Silinţele ce se pun în aceste direcţii vor avea desigur urmări şi în cunoaşterea mai bună a influenţei multiplelor game de vibraţiuni ce pornesc din atomi şi care desigur produc şi fenomenele vieţii, precum grăbesc şi potolirea acestor fenomene şi întoarcerea materiei vii în lumea neorganică.

T. A. Bădărău

După:

Susane Ledebt, *Le problème du cancer et le cancer expérimental,* în Science Moderne, No. 6 din 1924.

G. Bohn, *La forme et le mouvement,* din 1920.

I. Magrou, *Le cancer des Plantes,* Revue Scientifique. No. 2 din 1925.

Dr. R. Proust, *Le problème du cancer,* Revue Scientifique, No. 9 şi 10, 1926.

Dr. M. Ciucă, *Starea actuală a problemei cancerului,* în Revista Ştiinţifică „V. Adamachi", Noembre, 1925.

Cuvîntul: capitalism

Claritatea cuvintelor e de obiceiu invers proporţională cu intensitatea circulaţiei. Vorbele au înţeles precis numai cînd se întrebuinţează rar şi oarecum de nevoe: cînd pronunţăm un cuvînt fiindcă am cugetat prealabil o idee pe care *trebue* să o exprimăm,—atunci cuvîntul e limpede şi sigur. In schimb, cînd ne apucăm să reflectăm pentrucă cineva în apropiere a pronunţat un cuvînt, şi pentru a-i inventa acestuia din urmă un cuprins logic, —atunci respectiva frîntură de sunet care este cuvîntul începe să se umple de cele mai varii şi bizare înţelesuri.

E tocmai cazul fantasticului vocabul de *„Capitalism"*.

De cînd ne naştem, îl găsim circulînd-gata. Ne silim deci a cugeta, a cugeta din greu (înţeleapta asociaţie care se cheamă Institutul social romîn, a cugetat la aceasta un an neîntrerupt) pentru a descoperi vorbei capitalism o raţiune plauzibilă şi o noţiune aproximativ corespunzătoare.

Că, în genere, nu se reuşeşte,—se poate dovedi uşor numai compulsînd literatura chestiei. Iar pentru a reuşi,—nu-i decît o cale: să uităm cuvintul, pentru a ne uita la fapte,—şi iată anume la care:

Există, în societatea contemporană, oameni care se simt obligaţi a pronunţa cuvîntul „capitalism". Acesta-i faptul prim, singura realitate deocamdată incontestabilă. De ce fac ei aceasta? Şi în ce împrejurări o fac? Şi împrejurările acestea sînt ele identice pentru toţi, sau multiple şi chiar contradictorii? Insfîrşit această nevoe de a vorbi despre „capitalism" este ea veche sau recentă? Şi dacă e recentă pentruce, şi cît anume de recentă este?

In scurt,—nu trebue să procedăm atît ca logicieni sau grămătici, cît—ierte-ni-se un cuvînt impopular—ca sociologi. O *vorbă* e la urma urmelor o conduită omenească, o purtare colectivă,

un obiceiu practicat şi respectat de mai mulţi. Pe aceştia din urmă să ni-i reprezentăm în exerciţiul funcţiei, căutind a-i înţelege şi a ni-i explica.

* * *

Observăm, mai întâiu, că împrejurările în care se declanşază sunetul de capitalism sînt împrejurări în deosebi economice. Chiar cînd e vorba de raporturi între clase sau alte categorii sociale, e vorba numai de acele relaţii care au loc pentru şi cu ocazia dobîndirii de valori de avuţie.

In al doilea rînd, obiceiul e recent. Datează abia din ultimele decenii ale veacului trecut. Ceiace însamnă că fenomenul este şi el numai de scurt timp impresionant. Aceasta nu însamnă că începuturile nu-i pot fi foarte vechi. Dar complect închegat, aşa încît să isbească spiritele—nu-i desigur, decît de relativ puţină vreme. Căci conştiinţa colectivă nu percepe bine fenomene care fug, ci pe acele care s'au oprit, sau care, în tot cazul, şi-au încetinit simţitor mersul.

S'ar putea obiecta la aceasta că şi cuvîntul socialism a devenit impresionant şi frequent practicat, deşi nu oglindeşte decît un fenomen în devenire şi o stare de lucruri doar viitoare? Dar nu-i tocmai exact. Pronunţarea în massă a vorbei socialism nu a început decît atunci cînd mai mulţi propagandişti au aruncat în public credinţa că socialismul nu-i decît un alt aspect al capitalismului cu care, în esenţă, face una; că cel dintâiu e înscris în legea de viaţă a celui de al doilea; că ele sînt apariţii contemporane, că sînt ce-i drept adversari, dar inamici indisolubil legaţi unul de altul.

Iată deci un prim pas deja făcut: Dacă originele regimului social pe care vorba capitalism doreşte să-l dezigneze pot fi îndepărtate, aceste împrejurări se raportează totuşi la un fenomen care numai de cîteva zeci de ani a devenit o realitate definitivă. Cuvîntul nostru reprezintă deci ceva care—deşi poate că durează de mai multe veacuri—este însă un fenomen în tot cazul *modern*.

*

Şi care este faptul cel mai reliefat în viaţa *economică* a celor cinci veacuri de Istorie *modernă?*

Avuţie însamnă valori acumulate. Valori care deci se pretează la această operaţie a acumulării. Toate valorile nu-s aşa. Pentru a repeta un exemplu citat adesea, o cruce nu însamnă mai puţină sanctitate decît două, pe cînd două pîini fac mai multă bogăţie decît una singură.

Problema se complică. Printre valorile care, în vremile moderne, au fost susceptibile de a se acumula eficace cu ele în-

șile, care anume au prezentat această trăsătură în gradul cel mai înalt?

Se răspunde, de obiceiu: banul, moneda, aurul. Dar nu-i de ajuns. Căci alături de metale prețioase, și chiar mai mult decît acestea, vedem acumulîndu-se hîrtii de tot felul: banknote, polițe, varanturi, cecuri, asignate, certificate, acțiuni, bonuri, obligații, etc., etc.. Ce sînt acestea toate? Sînt—zic unii—și ele un soiu de monedă. Dar pentruce? Poate fiindcă sînt etalon de măsurare a valorilor și instrument de schimb, sau pentru că-s ușor divizibile, greu alterabile și lesne transportabile, etc., etc.? (v. manualele școlare). Nu-i de ajuns. Căci și alte mărfuri pot avea asemenea calități sau îndeplini asemenea oficii. Se răspunde atunci că moneda, spre deosebire de alte obiecte, realizează *mai bine* aceste misiuni. Dar pentru ce? Care este însușirea obiectivă, intrinsecă și bineînțeles comună tuturor soiurilor de monedă, care conferă amintitele avantagii?

*

Dacă contemplăm fenomenele fără prejudecăți școlare,—descoperim lesne că toate obiectele, mai materiale sau mai puțin materiale, ce slujesc ca monedă sînt, în ultimă analiză: *iscălituri*. Sînt reprezentarea simbolică a unui nume. Primele discuri monetare din vechea Grecie, purtau insigna zeității care le bătuse (templele au fost cele dintâiu „institute de emisiune"). Cînd divinitatea e confiscată de monarh, pe monedă se găsește semnătura suveranului. Alfabetul în care se execută iscălitura regală se conservă, ce-i drept, până astăzi ieroglific; dar tot iscălitură este. Pe moneda cea mai curentă din Europa contemporană găsim autograful guvernatorului băncii naționale; însfîrșit, pe monedele cele mai moderne din toate, pe cekuri și pe cambii, găsim nume multiple de persoane fizice sau colective, de bănci și de simpli cetățeni. Iar dacă „valorile de bursă" încep a îndeplini uneori funcția de instrument liberatoriu de creanțe, este că și ele sînt, între altele, iscălituri care circulă și se acumulează. Și nu arareori administratorii delegați sau miniștrii de finanțe care au de semnat asemenea monede viitoare cu miile, își gravează iscălitura odată pentru totdeauna, întocmai cum făceau și fac monarhii vechi și noi, și, încă mai de mult, sigilatorii primelor lingoturi de bronz romane. Un fenomen identic prezidă deci la geneza tuturor formelor de monede nouă.

Dar însfîrșit: c'o fi vorba de bufnița ateniană sau de parafa defunctului Bibicescu, c'o fi vorba de efigia Împăratului sau de amprenta digitală a analfabetului,—o monedă este întotdeauna o iscălitură care umblă, care se poate repeta pe ea însăși de un mare număr de ori. Banul—indiferent de materia fizică în care se toarnă—este întotdeauna un nume de persoană care se acumulează.

Este mult de reflectat asupra putinței acesteia minunate pe care întreaga personalitate o are de a se concentra în cîteva semne convenționale. Onoare, situație socială, bună reputație, drepturi, putere, privilegii,—tot ce ține de o individualitate omenească se oglindește total într'un simbol care, odată creat, se detașază de emitent pentru a trăi autonom și eficace. Și fiecare operație de acest fel își păstrează o valabilitate proprie. O sută de iscălituri ale aceleiași persoane pot constitui exact de o sută de ori atîta valoare cît una singură. Ceva mai mult: această acumulabilitate este, în ce privește iscăliturile, mai mare decît a oricărei alte mărfi. O dovadă, de simț comun: într'o societate dată circulă o anume cantitate de mărfuri, de o anumită valoare. Acestei cantități îi corespunde una egală de semne monetare: aur, argint, bilon, și, pentru rest, iscălituri mai mult sau mai puțin private. Ceiace însamnă că putința de acumulabilitate *reală* (fără inflație) a monedei unei societăți date este egală cu suma acumulabilității tuturor mărfurilor celorlalte reunite!

*

Dar dacă este așa, dacă moneda e, dintre toate bunurile economice, acela care, pentru acumulabilitatea sa inegalabilă, impresionează necesarmente spiritele,—ar urma ca în toate societățile unde s'a cunoscut moneda, să fi existat de asemeni acea impresionabilitate în fața virtuților ei fără păreche. Totuși, în majoritatea statelor pe care ni le descriu Istoria și Etnografia, constatăm că moneda, departe de a suscita entuziastă uimire, trezește mai degrabă dispreț și dezaprobare. Cu rare excepțiuni (ca Helada, Cartagena, o anumită epocă a Romei, la care trebue poate să adăogăm și acele triburi curioase unde pivotul vieții sociale este o întrecere cămătărească de daruri, și despre care am vorbit în anul trecut)—omenirea a privit cu destul de puțină simpatie valorile economice în genere. Și chiar în cazurile pe care mai sus le-am semnalat ca excepțiuni, nu se poate propriu zis vorbi de un *primat* al economiei peste celelalte soiuri de valori. Chiar în Grecia, exista o întreagă opinie publică ce privea banul și însușirile sale ca niște calități cu totul inferioare și de o eficacitate foarte mărginită întru procurarea satisfacțiilor mai înalte.

Nu mai vorbim de toată Istoria europeană a primelor cincisprezece veacuri creștine, unde puterea de acumulare a monedei a fost boicotată, împedecată prin legi și prin moravuri, și unde manifestarea tipică a acumulabilității monetare era chiar pur și simplu negată subt motivul că *nummus non facit nummos*.

Intr'un cuvînt, moneda și atributele sale naturale nu pot să impresioneze mințile și să isbească spiritele decît în acele societăți unde există deja primatul economiei. Ceiace revine oarecum, a defini lucrul prin tocmai lucrul de definit...

mîne încă un semn de valoare în principial morală. Ori, iscălitura, din pricina însuşirilor sale fizice, se preta excepţional de bine la o operaţie până atunci aproape necunoscută ei: acumularea. Această posibilitate nouă face progrese. Ajunsă pe planul întâiu al simbolurilor de valoare, iscălitura are putinţa acum să funcţioneze în sensul tuturor facultăţilor ei proprii. In special aceia a acumulabilităţii, până atunci puţin dezvoltată, evoluează vertiginos. Pămîntul Europei se populează cu milioane de bilete, fotografii simbolice ale personalităţii emitentului. Insfîrşit această funcţie, treptat-treptat, începe să primeze pe celelalte. Ordinea morală veche se clatină; valorile se învertesc, şi valorile economice, pentru prima oară în Istorie, ajung să stăpînească, pe deasupra celorlalte, conştiinţele oamenilor.

Transfertul s'a putut face în chipul cel mai simplu inteligibil. Dacă iscălitura reuşise să devină simbolul principal de valoare într'o vreme cînd valorile economice erau încă ţinute în subordine,—aceasta s'a putut pentrucă nu în toate împrejurările o semnătură este *acumulabilă*, cu alte cuvinte nu totdeauna un autograf este şi bun economic. Dar totuşi, iscălitura prezintă o afinitate excepţională pentru acumulabilitate. Şi a fost de ajuns ca iscălitura să treacă în vîrful scării valorilor pentru ca, prin libera sa funcţionare, să tragă centrul de gravitate al conştiinţelor înspre reprezentările pecuniare. Şi cînd universala democratizare a semnăturii personale face ca ea să înceteze de a mai fi, ca altădată, un privilegiu al templelor, al monarhului şi al cîtorva puţini,—atunci ideia de *comerţ*, odinioară noţiune general morală capătă un înţeles în principal bănesc, pe care-l răspîndeşte, la rîndu-i, peste toate celelalte valori.

In felul acesta, capitalismul—singurul pe care îl putem corect numi astfel—a luat naştere în Europa vestică a ultimelor veacuri.

Acest proces a fost destul de lent. Incă pe vremea revoluţiei franceze regimul cel nou era numai în preparaţie, şi valorile economice nu reuşiseră a le încăleca într'adevăr pe celelalte. Abia în cursul veacului al XIX-lea valorile se răstoarnă realmente; şi numai în a doua jumătate a secolului procesul, durabil consolidat, începe a-şi încetini vitesa de evoluţie devenind impresionant de vizibil privirii cetăţenilor. Iată de ce atunci, şi doar atunci, oamenii constată că democratismul revoluţiei franceze nu traduce exact schimbarea nouă care se operase în societate. Constatare justificată, căci la 1789 capitalismul se pregătea să triumfe, dar nu triumfase încă. Primatul valorilor economice avea pe atunci şanse de reuşită. Dar reuşita propriu zisă urma să vină după.

Şi astfel, vorba *capitalism* a putut fi pronunţată aşa tîrziu, adică tocmai atunci cînd realitatea pe care cuvîntul trebuia să o numească, căpătase şi ea existenţă, devenind, din simple posibilităţi reformatoare, un nou regim clădit pe alte baze.

*

Vedem, de aici, cum capitalismul a ajuns regim oficial abia acum în urmă. Până dincolo de revoluţia franceză anumite „fenomene capitaliste" funcţionau, e drept, dar mentalitatea majoritară din ţările chiar cele mai înaintate era potrivnică acordării acelui primat al valorilor economice—condiţie esenţială a unui „regim" capitalist.

Şi aceste consideraţii explică multe lucruri şi lămuresc multe confuzii. Astfel, ele permit să afirmăm, fără teamă, că în vechea Romă nici nu poate fi vorba de un regim capitalist; că în vechea Heladă s'ar fi putut, poate, evolua ulterior—către un asemenea regim dacă evoluţia n'ar fi fost brutal oprită de sabia romană. Analizînd condiţiile vieţii sociale greceşti, am putea conchide că nimic nu împedica, şi chiar că totul ducea la un regim capitalist viitor. Dar, fiindcă în Istoria Danailor s'a amestecat intempestiv Istoria altui popor, toate fenomenele capitaliste observate rămîn simple posibilităţi perdute, şi deci despre un *regim* capitalist în vechea Eladă nu se poate corect vorbi.

Şi iată însfîrşit o ultimă chestie—temă de discordie între intelectuali bine informaţi în jurul aceluiaşi vocabul-revolver care este cuvîntul capitalism:

In ţara romînească,—există şi a existat capitalism? Şi este acesta un capitalism propriu zis, sau numai unul *sui generis*?

Am văzut care sînt cele două condiţii ale unui regim capitalist:

1. Primatul valorilor economice peste celelalte categorii de valori; şi

2. Moneda societăţii în chestie să constea dintr'o iscălitură care poate emana nu numai dela cîteva personalităţi (individuale sau colective) *privilegiate*, ci dela oricare cetăţean.

Cît priveşte cea de a doua condiţie—democratizarea iscăliturilor acumulabile—e de prisos să spunem că nu există în vechile ţări romîneşti, dacă n'ar fi decît pentrucă ştiinţa de carte nu era printre lucrurile cele mai răspîndite la noi în acele vremuri.

In schimb, găsim în trecutul principatelor ceva care satisface destul prima condiţie a capitalismului, adică: primatul economiei.

Societatea romînească veche a cunoscut, în primele cinci veacuri dela descălecătoare, un adevărat primat al valorilor *fiscale*. E drept, valorile fiscale nu-s încă pur-economice; în ele elementul politic şi juridic ţine un loc însemnat. Totuşi, faptul merită atenţie.

Din pricina încercuirii de către Turci, din pricina acelei quasi-independenţe ciudate şi fără exemplu în Europa acelor timpuri cînd statele erau sau vasale după ritualul precis al feodalităţii, sau încorporate pur şi simplu altei ţări, sau naţiuni in-

dependente și chiar suverane feodale peste alții,—principatele noastre au cunoscut o viață socială foarte deosebită. Păstrarea acelui minimum de neatîrnare consimțit—Dumnezeu știe de ce—de către Turci, dar cu prețul unor tributuri crescînde și în curînd exorbitante,—ținea toate forțele determinante ale societății ațintite asupra unui scop unic: strîngerea banilor ce trebuiau să fie numărați Porții. Pentru reforme interne nu mai rămînea atenție disponibilă.

Aceasta dă vieții noastre morale de altădată o coloratură proprie. Relațiile de ordin moral dintre oameni tind să se pecuniarizeze. Crimele—cel mai grav dintre faptele morale dintr'o societate—nu erau pedepsite cu moartea decît în cazul cînd săvîrșitorul, sau rudele, sau prietinii lui nu puteau plăti, nu numai victimei, ci judecătorului, și mai ales lui. Și aceasta nu era mită, ci un procedeu perfect public și legal. Ideia de Dreptate cedează pasul ideii de Fiscalitate. Se poate vorbi deci cu destulă certitudine de un oarecare primat al valorilor de avuție subt forma valorilor fiscale.

Această stare de lucruri a influențat durabil evoluția de mai tîrziu. Se poate chiar spune că ea s'a menținut—bineînțeles subt forme înnoite—cu o rară constanță, până în zilele noastre. Dacă moravurile capitalismului apusan, care în regimul de economie mondială de astăzi nu poate să nu pătrundă și la noi, întîmpină totuși dificultăți poate mai mari decît aiurea,—aceasta se datorește persistenței uimitoare a celor două trăsături arhaice de care vorbeam.

In primul rînd, primatul fiscalității asupra tuturor celorlalte valori.

Bineînțeles, nu mă gîndesc de loc la vre-un exces de impozite. Fiscalitatea a lucrat și lucrează în Romînia subt forma mai cu samă a unei hipertrofii a funcționarismului, și, încă și mai general, a finanțării direct din buget a întregei producții naționale (cu singura excepție a micilor și mijlociilor agricultori). Industria romînească—prin definiție deficitară din pricina handicapului incurabil al industriilor apusene—este o problemă eminamente fiscală. Nu trebue să spunem că fiind deficitară economicește, trebue suprimată. E posibil și chiar probabil că ea corespunde altor nevoi, unanim resimțite de public, și de o natură poate mai înaltă decît aceia a valorilor de cîștig. Oricum ar fi însă, aproape totalitatea populației noastre burgheze: producători, comercianți, funcționari, intelectuali, artiști, își trag existența dela fisc.

Celălalt obstacol adus triumfului capitalismului în Romînia ține de dificila acumulabilitate de iscălituri.

Se designează subt numele de „criză de numerar" o situație ciudată, potrivit căreia un om nu poate, deși oferă iscălitura sa, onoarea sa și toate garanțiile juridice dezirabile, să obțină bani cu împrumut dacă nu este special cunoscut în restrînsele noastre cercuri bancare. De ce? Se pot da multe răspunsuri. Dar faptul, indiferent de explicația lui, este. Cu alte cuvinte, acel fenomen al universalizării iscăliturii acumulabile, negociabile și eficace economicește—care am văzut că alcătuește una din cele două condiții esențiale ale capitalismului—nu este, la noi, realizată atît de complect ca aiurea.

Bineînțeles, acest obstacol anticapitalist nu poate să nu fie *trecător*. In schimb, cealaltă trăsătură, vreau să spun primatul fiscalității în viața noastră socială este un fenomen prea adînc și de o anvergură prea mare pentru a-l putea numi cusur. Este probabil că structura specifică a țării noastre e așa și nu altfel, și că această trăsătură este menită nu să se *corecteze* ca un defect ci să se *normalizeze* ca o situație specifică și în principiu neînlăturabilă.

D. I. Suchianu

Atmosfera istorică

Henri de Regnier și Francis Jammes

Wilde spune că naturaleța e și ea o poză și cea mai nesuferită din toate. Această poză o reprezintă Francis Jammes în literatură, dar, la el cel puțin, ea nu e de loc nesuferită ci dimpotrivă, e fermecătoare.

Cetind poeziile lui aflăm continuu, sau ni se pare că aflăm, tot ce-i trece întîmplător autorului prin minte ; „Je parle de Dieu-mais pourtant est-ce que j'y crois ?..." sau : „Ces vers que je fais m'embêtent aussi-et mon chien se met à loucher, assis—en écoutant la pendule—qui l'embêtent comme je m'embête" sau : „Je fais ce qui me fait plaisir et ça m'ennuie—de penser pourquoi..."

De asemenea ne comunică, cu candoare, micile întîmplări de toate zilele, din viața lui : „Cette personne a dit des méchancetés—alors j'ai été révolté..."

In felul acesta Jammes creiază poezia cea mai intimă cu putință.

Dar nici nu știu dacă i se potrivește lui cuvîntul „poză". Cînd „pozezi" cu adevărat, se presupune că vrei ca ceilalți să creadă că nu pozezi. De aceia poza apare ca ceva nereușit, căci prin faptul chiar că o observi, ai zădărnicit intenția respectivă. Dimpotrivă, Jammes vrea să se simtă că se afectează și-și face simțită intenția cu un minunat tact literar : în chip evident clar un indiscret.

E interesant să compari naturaleța și naivitatea pe față voite ale lui Jammes cu simplicitatea lui Tolstoi. Cînd Tolstoi spune în „Stăpîn și Slugă" că vremea era foarte friguroasă, și adaogă în paranteză „(10 grade)" ai impresia că autorul vrea să spună cum era, să ne comunice faptul, și că nu-l interesează dacă forma subt care o face e neobișnuit de familiară. Și e indiferent dacă în realitate naturaleța lui e adevărată sau voită ; principalul e ca intenția autorului să se realizeze pentru cetitor. Iar aici intenția ar fi să dea impresia lipsei oricărei intenții.

Pentru a realiza o poezie așa de naivă și de familiară, trebuia însă învinsă o dificultate. In general genul liric are ceva ridicol ; e nițel comic să-ți dai la iveală sentimentele și preocupările personale, cu convingerea inevitabil evidentă că lucrul e interesant pentru toată lumea. Literatura subiectivă în gradul poeziei lui Jammes ar risca deci să fie neînchipuit de ridicolă. Ca să evite pericolul, Jammes îi ia oarecum înainte, și introduce în complexa lui artă literară nota auto-ironică ; astfel, ca să nu fie ridicol fără voe, a trebuit să ajungă dinadins comic. De oarece are să mai fie vorba de ele aici, ne vom opri mai mult asupra intențiilor literare, pentru a le lămuri sensul și valoarea.

Nu rare ori auzi sau cetești fraze ca aceasta : „Mi-e indiferent ce a vrut autorul, singurul lucru important e dacă a reușit sau nu să creeze ceva frumos"; și din frazele de acest fel rezultă că, după părerea multora, intenția autorului nu e în legătură cu frumusețea operei lui. Totuși această legătură există și e chiar foarte strînsă.

Intr'o comedie franțuzească un editor laudă poeziile poetului cu care stă de vorbă, dar îi atrage atenția asupra unor greșeli de limbă. „Je les ai faites exprès !" exclamă poetul. „Alors tout est pour le mieux" răspunde ironic autorul piesei prin gura editorului. Ironia e cu totul deplasată ; dacă „greșelile" sînt făcute dinadins, și dacă autorul a știut să dea clar a înțelege această intenție, greșelile nu mai sînt greșeli și trebuesc judecate din alt punct de vedere.

Un argument în favoarea tezei noastre, și care numai la prima vedere pare simplist, e următorul : O dare de samă ridicolă a unui bal de provincie e o prostie a unui reporter dacă o cetești în gazetă și poate fi o capodoperă dacă se găsește în Caragiale ; explicația e că, în cazul din urmă se adaogă intenția de a scrie ceva ridicol și caracteristic pentru darile de samă de acest fel.

Ce-i dreptul s'ar putea obiecta că dacă am fi cetit darea de samă din „High-life" într'o gazetă, ne-am fi amuzat tot atît de mult, și că singurul lucru pe care îl adaugă cunoașterea faptului că e scrisă „dinadins" de Caragiale, e admirația pentru autor. Dar nu e deloc adevărat că cunoașterea intenției adaugă numai admirație pentru autor ; și sînt sigur că introspecția va confirma oricui aceasta.

Cînd privim cum lucrează iute și sigur un meșteșugar îndemănatec, mișcările lui ne dau o satisfacție estetică, pentrucă toate aceste mișcări sînt armonice, sînt unitare oarecum, fiind perfect adecvate unei intenții unice. Chiar cînd avem a face cu un singur fel de mișcare foarte simplă, chiar atunci putem admira desăvîrșita adaptare a mișcării cu scopul urmărit. Scopul în sine e indiferent ; trebue însă numai decît să-ți fie cunoscut, altfel nu poți aprecia unitatea și armonia de care vorbeam. Cu atît mai mult ar dispare

satisfacţia estetică dacă mişcarea şi mişcările n'ar avea scop de loc. Tot aşa în arta literară, intenţia autorului dă unitate şi sens expresiei. Cunoaşterea ei e absolut necesară deşi, în sine, ea poate să nu aibă nimic estetic, să fie cît vreţi de „oarecare": simplicitate şi naturaleţă la Jammes, impresia trecutului depărtat la Régnier sau caracterizarea ridicolelor clasei mici burgheze romîneşti la Caragiale.

Ba ceva mai mult: intenţia poate fi chiar, până la un punct, în opoziţie cu frumosul: Baudelaire sau Huysmans descriu în chip estetic lucruri desgustătoare pentrucă mijloacele lor de expresie sînt armonios adaptate acestei intenţii. Dimpotrivă, afirmaţia unei scriitoare romînce despre una din eroinile sale, că „sorbea bulionul aşa, *din picioare*" * poate fi amuzantă, dar nu poate avea în nici un caz efect estetic pentrucă autoarea n'a spus cu dinadinsul ceva desgustător.

Li se întîmplă celor care au cetit multă literatură să guste în chip specific literar o întîmplare din realitate, să se bucure spre exemplu de o scenă de mahala caşi cum ar ceti-o în Caragiale. Cred că în toate aceste cazuri, auto-analiza ar putea surprinde postularea semiconştientă şi factice a unei intenţii literare, intenţia de a fi comic şi de a satiriza în exemplul nostru.

Bine înţeles, acestea nu înseamnă că ar fi de ajuns să adaogi intenţie satirică oricărei scene mitocăneşti amuzante, pentru ca ea să ajungă de valoarea „Nopţii furtunoase". Rar numai, şi pentru scurtă vreme, viaţa reală de mahala se înalţă calitativ la nivelul lui Caragiale. Circulă mult acum opinia că acesta n'ar fi avut decît spirit de observaţie. Ajunge să-l compari cu imitatorii lui care lucrează „după natură" ca să înţelegi cîte multe altele avea Caragiale pe lîngă „spiritul de observaţie".

E de asemenea evident că nu toate „intenţiile" literare (în sensul nostru) sînt atît de uşor de definit şi de explicat ca cele de care a fost vorba. Cetind pe marii artişti literari contemporani ţi se întîmplă şi ai impresia precisă a „dinadinsului" fără să poţi totuşi explica de ce scop e vorba: Intenţia e prea subtilă pentru a putea fi exprimată în limbajul botocănos de toate zilele.

*

Metoda care ar părea cea mai simplă la prima vedere pentru obţinerea atmosferei istorice ar fi să scrii pe cît se poate în limba şi maniera timpului de care e vorba; aşa a procedat spre pildă Balzac în „Les contes drolatiques". Totuşi impresia intuitivă a epocei trecute nu poate fi comparată, în acest caz, cu cea pe care o obţin scriitori ca Régnier sau Jammes care, prin limba şi metodele lor literare, sînt în acelaşi timp şi scriitori caracteristic moderni.

Cum se explică lucrul? „Les contes drolatiques" sînt exact

* Sublinierea e a noastră.

la fel cu povestirile din secolul al XVI-lea; dar prin faptul că Balzac nu adaogă nimic de la el, nuvelele lui au ceva inutil. Tot timpul ideia subconştientă dar activă că autorul nu urmăreşte decît o imitaţie, dă operei o nuanţă de mediocritate *sui generis*; ne dăm sama, mai mult sau mai puţin vag, că copia e inutilă, că mai potrivit evocator ar fi fost originalul, „Les cent nouvelles nouvelles" sau Rabelais, şi aceasta, dacă nu din altă cauză, tocmai pentrucă am şti că avem aface cu originalul. La artiştii contemporani de care ne ocupăm lipsesc aceste judecăţi subconştiente depreciative şi, dimpotrivă, contrastul dintre mijloacele literare moderne şi elementele arhaice le scot şi mai în relief pe cele din urmă.

Şi totuşi Jammes poate, ca şi Régnier de altfel, să facă pe eroii lui să scrie sau să vorbească tocmai cum se scria şi se vorbea pe vremea cînd a trăit. Dovadă poezia romantică din Clara d'Ellébeuse:

> Au moment que tu vas, sur une voile errante
> Tranchant le tiède azur d'une mer transparente,
> Porter ton bel amour aux pieds des orangers,
> Laisse un moment souffler aux cordes de ma lyre...

şi aşa mai departe.

Şi pentrucă l-am mai comparat pe Jammes cu Tolstoi, reamintim admirabil reuşita strofă în maniera timpului, din „Războiu şi Pace":

> Aliment préféré d'une âme trop sensible,
> Toi, sans qui le bonheur me serait impossible,
> Tendre mélancolie, ah! Viens me consoler,
> Viens calmer les tourments de ma sombre retraite,
> Et mêle une douceur secrète
> A ces pleurs que je sens couler.

* * *

Inainte, oarecum, de a evoca o anumită epocă istorică, Régnier ştie să ne cufunde ca nimeni altul în atmosfera lucrului în general trecut, învechit, arhaic. Vorbă lungă cum e, are o nuanţă amuzantă de senilitate voită, subliniată încă prin gravitatea lui demnă. Ca bătrînii ramoliţi pare uneori că nu se poate opri de a repeta acelaşi lucru cu alte cuvinte şi cu o inutilitate evidentă: „A les voir peu (les voisines) on prêtait moins à leur bavardage. Les prétextes manquaient ainsi à leurs caquets" sau „...la seule chose qui nous importe, puisqu'elle vous concerne" (La double maîtresse). Ritmul rar, înaintarea înceată şi greoae a povestirilor lui, te duce cu încetul în vremurile cînd lumea avea timp de pierdut pe 'ndelete; şi întreg trecutul omenirii e aşa. Epoca noastră e prin excelenţă a grabei.

Apoi mai e foarte adesea în Régnier o atmosferă poetic ro-

manescă demodată, fără să fie propriu zis sentimentală. Vreau să zic, cam în felul acesta: „Elle aimait les musiques invisibles, l'ombre de l'amour et le murmure des eaux" sau „elle me tendit les trois roses, qu'elle portait selon sa coutume. Je les pris, et, l'ayant saluée je m'éloignai d'elle et de la maison magnifique. Trois fois je me retournai en baisant chacune des trois fleurs et, à chaque fois, je la vis qui me regardait".

Dar ceiace mai ales constitue în Régnier impresia arhaică e dragostea nemăsurată și naivă pentru simetria subt toate formele: „Son vaisseau laissait à sa suite une odeur de poudre et de cuisine. Le gabier et le marmiton s'y coudoyaient. La succulence des repas y valait la furie des abordages. Les trident de Neptune s'y mêlait en trophée à la fourchette de Comus". Alt pasagiu tot din „La canne de jaspe": „Le pas vif des moutons pietinait sur le pavage où retentissait la sandale des moines. Pasteurs et ouailles se croisaient. Le relent des toisons se confondait avec l'odeur des bures. Le vent sentait l'encens et le suint. Tontes et tonsures, pâtres et prêtres". Simetria simplă exprimată printr'o singură propoziție e de asemenea frecventă. Spre exemplu: „Il entendait bien ne débuter qu'avec un éclat que Mme de Gurcy n'était pas plus en état de lui offrir que Mme de Meilhenc ne se trouvait en mesure de lui donner. (La double maîtresse). Astfel se înșiră frazele lui proporționate și corecte, țapene și afectate, cu o pretenție dinadins naivă de eleganță învechită.

Dese ori descrierea oamenilor și a lucrurilor e după același tipic. Iată un exemplu: în „Le bon plaisir" ne sînt prezentați frații gemeni Justin și Jerôme de Pocancy. Primul e pasionat de pescuit, al doilea de vînătoare. De cîte ori e vorba de ei autorul subliniază iarăși mania fiecăruia dintr'înșii. Cei doi frați ajung să nu mai fie decît două obsesii, și iată cum sînt și descriși: „A se pencher sur l'eau pour en sonder la transparence, ses yeux (ai lui Justin) avaient pris une couleur glauque et incertaine. Il relevait souvent une mèche limoneuse qui lui tombait sur le front, et il la repoussait d'une main où l'ongle pâle semblait une écaille de poisson durcie. Son frère, par contre avait, dans la rousseur de son visage, l'oeil vif et petit comme celui d'un oiseau, et en toute sa personne je ne sais quoi d'inquiet et de topi, avec un nez à l'affut".

Tot timpul Justin nu se arată fără vre-o plasă în mînă iar Jerôme fără vre-o pușcă. Și felul acesta de a înfățișa personagiile evocă atributele zeilor din mitologie, simbolica creștină ca și pe cea galantă sau morală din literatura evului mediu; tot lucruri de mult învechite.

La fel procedează Régnier cu sufletele eroilor săi. Dăm iarăși un singur exemplu: Julie de Mausseuil din „La double maîtresse" petrece ca copil o parte din an la severa ei mătușă din Pont-aux-Belles iar restul timpului la familia du Fresnay care o răsfață. De sigur, educația hotărăște în parte caracterul de mai tîrziu al omului; dar Régnier își închipue influența educației în mod uimitor de simplist și de geometric: „Ce changement créa en Julie un être double par suite de son double séjour au Fresnay et à Pont-au-Belles. Elle acquit deux habitudes différentes qui prédominèrent en elle chacune à son tour et firent d'elle, plus tard, la voluptueuse et facile Julie des soupers du maréchal de Bonfort et la solitaire et sage Mme de Portebize en train de finer sa vie au rustique manoir de Bas-le Pré". Astfel, subt pana autorului, sufletele devin asemenea grădinilor cuminți și rigide ale lui Le Nôtre. Și așa și trebuia; căci, de cînd se știe și până nu demult, așa descriau oamenii sufletul lor, iar Régnier se preface a fi unul din aceștia. Intîlnim rar în romanele lui observații psihologice pătrunzătoare și juste dar ele sună fals prin chiar exactitatea lor, par ridicol anacronice, căci strică ruginita armonie geometrică ce le încadrează.

Din cauza acestui sistem de procedee Régnier reușește mai ales ca poet și în romanele istorice; în romanele cu subiect modern întreaga lui manieră e ca depeizată.

* * *

De sigur, metoda geometric simetrică suggerează impresia de *trecut* în genere; dar e un timp care a avut cu deosebire predilecția pentru simetrie subt toate formele, aproape cît și Régnier: e secolul al XVII-lea. Intr'adevăr sînt puțini între literații contemporani care să evoce cu egală putere orice epocă istorică, cum e Anatole France spre pildă. Nevoia de specializare s'a întins și asupra literaturii. Régnier și Jammes reușesc cu deosebire și se ocupă mai ales, primul cu secolul al XVII-lea, al doilea cu epoca înfloririi romantismului adică timpul cuprins între anii 1820—1840.

Să considerăm din acest punct de vedere romanul lui Régnier „La double maîtresse". Acțiunea lui se petrece în secolul al XVIII și merge până aproape de începutul revoluției. In „Les Rencontres de M. de Bréot" în „La pécheresse", Régnier prezintă adesea necredincioși și se arată foarte preocupat de această notă caracteristică secolului al XVII-lea: „les libertins". In „La double maîtresse" nu se găsește nici unul cu toate că faptele povestite se întîmplă în epoca necredinții prin excelență. Și doar nu ocazia i-a lipsit autorului: e descris în acest roman supeul la M-lle Damberville unde iau parte scriitori și oameni de știință, și conversațiile între ei sînt povestite foarte pe larg. Iși poate oricine închipui ce prilej de tirade volteriene subtile ar fi fost pentru France. Cum se explică oare că Régnier rupe tocmai aici cu obiceiul lui din celelalte romane? Ideologia anti-religioasă și întreaga filozofie a secolului al XVIII-lea e tocmai ceiace determină mai bine fizionomia acestui veac, și autorul și-a dat seama, poate instinctiv, că acesta nu intră în specialitatea lui literară. Astfel conversațiile dela M-lle Damberville nu cuprind decît eleganțe arhaice și banale, despre amor în special, și nimic din ideologia secolului al XVIII-lea. Și

„La double maîtresse" în întregime e pătrunsă de atmosfera secolului ce precede acţiunea romanului. Trecînd dela celelalte romane istorice ale lui Régnier la cel de care e vorba ai crede că singura deosebire între secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea e o relativă îndulcire a moravurilor.

Trebue spus de asemenea că materialul mitologic de care se serveşte Régnier atît de mult, mai ales în poezii, n'are nimic antic. E mitologia clasicismului francez, sau cel mult cea a lui Ronsard.

* * *

„Théoriquement on sait que la terre tourne, mais en fait on ne s'en aperçoit pas, le sol sur lequel on marche semble ne pas bouger et on vit tranquille. Il en est ainsi du temps dans la vie. Et pour rendre sa fuite sensible, les romanciers sont obligés, en accélérant follement les battements de l'aiguille, de faire franchir au lecteur dix, vingt, trente-ans, en deux minutes. En disant de moi : „Ce n'est plus un enfant, ses goûts ne changeront plus, etc." mon père venait tout d'un coup de me faire apparaître à moi-même dans le Temps et me causait le même genre de tristesse que si j'avais été ...ces héros dont l'auteur, sur un ton indifférent qui est particulièrement cruel, nous dit à la fin d'un livre : „Il quitte de moins en moins la campagne. Il a fini par s'y fixer définitivement etc." (Proust, A l'Ombre des jeunes filles en fleur).

Acest gen de tristeţe, amărăciunea vremii care trece, e o specialitate a lui Jammes, ca şi farmecul melancolic şi subtil al mediocrităţii de care se arată într'una preocupat. Iată, în cîteva versuri, cum procedează :

Il s'occupe des travaux de la terre et taille
les haies, ramasse le blé et les figues qui bâillent...
Il nettoie son fusil et couche avec sa bonne.
L'existence lui est douce, calme et bonne
Il fit son droit jadis.
                    Une photographie
nous le montre triste, pommadé et jauni
à l'époque de son duel pour une femme...

Que c'est triste, que c'est triste
je trouve, ce temps où on se nommait Évariste.
Le vieux père et la mère étaient au désespoir
On avait surpris une lettre de femme, un soir...

On a enterré les vieux parents qu'il aimait
et dont il parle avec un touchant respect...

Il vit ainsi auprès des chênes et c'est
de longues veillées qu'il passe à la cuisine
où dort le chien rose de feu, où les mouches
salissent de cacas tout ce qu'elles touchent.
Parfois, le matin, il s'essaie à un trombone
triste auquel est habitué sa bonne.
Il vit ainsi doucement sans savoir pourquoi.
Il est né un jour. Un autre jour il mourra.

Impresia greoae de timp pierdut, de viaţă inutilă, obţinută prin acumularea detaliilor mediocre care cuprind şi schiţează o viaţă întreagă. Şi e interesant de observat că multe din detalii sînt de o banalitate specific literară. Părinţii desperaţi pentrucă au surprins scrisoarea unei femei către fiul lor, părinţii de care vorbeşte „cu un respect mişcător",—astea sună a roman demodat. Iar în această atmosferă posomorîtă pentru că ne face să simţim ca *trece vremea*, Jammes introduce alte detalii care exacerbează amărăciunea : fotografia eroului îngălbenită de vreme şi exclamaţia : „Que c'est triste... ce temps où on se nommait Evariste !" transpun în trecut scurta scenă a unei vieţi întregi, cam pe la 1840 mi se pare, şi astfel scurgerea timpului devine mai evidentă, mai melancolică.

Fiind cel mai liric dintre poeţi, felul lui Jammes de a crea atmosferă istorică e subiectiv şi iată cum : Oricine cunoaşte acele visări exaltate ale fantaziei în care te vezi mare bogătaş, mare om de stat etc.. In copilărie aceste castele în Spania sînt una din ocupaţiile principale şi în strînsă legătură cu jocurile. O mulţime de detalii însufleţesc scenele ce le imaginezi şi aceste detalii sînt cu deosebire plăcute, poate pentrucă apropie utopia de realitate. E de remarcat că în aceste divagări himerice nu e totdeauna necesar să joci însuţi un rol măgulitor ; lucrul se poate constata şi în jocurile copiilor : e poate măgulitor pentru copil să facă pe călăreţul, dar ce satisfacţie de vanitate poate să aibă reprezentînd un cal sau o căruţă ? Nu în vanitate pare a consta principala mulţumire ci în a fi altceva, şi cît se poate mai *alt ceva* decît eşti în realitate.

Omul matur imaginează uneori scene detaliate în care însa persoana lui proprie nu mai intervine activ. După cum vedem ne-am apropiat mult de plăcerea pe care trebue să o simtă artistul literat.

Pe astfel de vagabondări ale fantaziei singuratice se întemeiază atmosfera istorică a lui Jammes. Uneori se închipue pe sine ca pe un om din trecut. Astfel în poezia „Amsterdam", după ce descrie oraşul, spune cît ar fi dorit să fie aici negustor pe vremuri şi se complace în detalii delicios de naive : „Alors ma probité aurait fait ma fortune... J'aurais reçu chez moi les seigneurs de Bombay—qu'eût tentés mon épouse à la belle santé... J'aurais fait faire les portraits de ma famille—par quelque habile peintre au sort infortuné etc". Şi sfîrşeşte astfel : „Cest ainsi qu'aujourd'hui, au lieu d'être moi-même,—j'aurais été un autre, et j'aurais visité—l'imposante maison de ces siècles passés,—et que, rêveur j'eusse laissé flotter mon âme—devant ces simples mots : là vécut Francis Jammes.

De cele mai multe ori însă visează scene şi situaţii din trecut, mai ales din jurul anului 1830, în care el însuşi nu are rol. „Le vieux village..." e o poezie tipică în această privinţă : Jammes se plimbă de-a-lungul zidului unui parc părăsit... „et je sentis une odeur du passé—dans les grands arbres et dans les roses blanches". Şi îndată detaliile se îmbulzesc :

Ah ! des enfants des autrefois, sans doute,
s'amusèrent dans ce parc si ombreux...
On avait fait venir des plantes rouges
des pays loin, aux fruits très dangereux.

Et les parents, en leur montrant les plantes,
leur expliquaient : celle-ci n'est pas bonne...
C'est du poison... elle arrive de l'Inde...

Ils disaient encore : nous nous souvenons
du jour où l'oncle revint d'un voyage aux Indes,
il arriva à cheval par le fond
du village avec un manteau et des armes...

C'était un soir d'été. Des jeunes filles
couraient au parc où étaient de grands arbres,
des noyers noirs avec des roses blanches
et des rires sous les noires charmilles.

Mais à présent ou est cette famille ?
A-t-elle existé ? A-t-elle existé ?

Astfel la Jammes atmosfera istorică e aproape într'una sentiment şi nimic altceva; şi aproape într'una de asemenea impresia timpului care trece face să se audă nota ei uşor desnădăjduită şi amărue.

Simpatia ironică a lui Jammes pentru mijloacele literare banalizate contribue şi ea la atmosfera istorică („Seule viens l'enchanter, ô triste tourterelle—amante des ifs noirs de la terre Eternelle", spre pildă). Şi e evident că autorul utilizează aceste banalităţi în plină cunoştinţă de cauză. Intr'una din elegii o dă clar a înţelege : „Oh ! viens... comme disaient les anciens poétes". De aceia e şi atît de preocupat Jammes de *Paul et Virginie* („mon livre bien aimé, le *Paul et Virginie)*, de Rousseau, de M-me Desbordes-Valmore (Vezi între altele elegia XV din „Le deuil des primevères") în scurt de acel romantism sentimental şi romanesc pe care îl pastişează atît de des.

Deşi Henri Bataille nu foloseşte cu dinadinsul banalităţile, poate totuşi fi socotit ca singurul rival serios al lui Jammes în dragostea de tristul farmec literar al cotidianului şi a simplicităţii : „Voici le feu, la nappe, et les enfants sont sages—Une histoire, une histoire, tout finit en histoire.—Ainsi, bientôt je ne serai dans la famille—que l'oncle ou le cousin qui a eu des malheurs—et dont on parle à l'heure fade de la camomille".

* * *

Dar Jammes nu pastişează numai banalităţile gen 1830 ; cîte odată, subt aparenţa ei dulceagă obişnuită, ironia lui se potriveşte grozav unor contemporani. Poezia „Un jeune homme..." ar semăna perfect cu o persiflare a subiectelor lui Henri Bordeaux. Citām aici părţile care ne interesează din acest punct de vedere, omiţînd cîteva descrieri foarte frumoase care nu-l privesc de loc pe Bordeaux :

Un jeune homme qui a beaucoup souffert
traverse la place du hameau vert.

Il entre doucement, sans être aperçu,
dans l'église pauvre où les voix aigues
des Filles de Marie font un chant frais.

Une jeune fille qui est très belle,
sous le jour d'un vitrail est violette.

Ce jeune homme sort des vêpres ému
par la piété de la jeune fille.
C'est une jeune fille de bonne famille
qui habite une vieille maison perdue
sous des arbres, avec son père et sa mère.

Le jeune homme dont la vie a été amère
revient plusieurs fois à ces mêmes vêpres.
Il devient pieux. Il est présenté
aux parents de la jolie jeune fille.
par le vénérable et bon curé.

Bientôt les deux jeunes gens sont fiancés
et, le soir, quand le jeune home y a dîné,
ils vont tous les deux se promener
le long des fleurs en nuit dans les allées.

Il dit : je vous aime. Alors elle est heureuse.

Ainsi va la vie. Ils furent mariés
par le bon curé quelques jours après.

Et le jeune homme au coeur malheureux
fut guéri pour toujours, et pieux.

E uşor de înţeles de ce tocmai prima jumătate a secolului al XIX-lea trebuia să ajungă specialitatea lui Jammes, şi nu o altă epocă istorică : obiceiurile şi întreaga atmosferă a timpurilor prea vechi ne sînt cu totul străine, şi impresia care ne-o fac e aceia a straniului. Ca să obţină efectele melancolice de „demodat", Jammes a trebuit să-şi aleagă materialul istoric dintr'o epocă relativ apropiată, aşa încît să mai simţim şi noi ceva comun cu ea şi totuşi să ne apară ca ceva definitiv sfîrşit. Nici un timp nu împlinea însă mai bine condiţia ca epoca romantică.

* * *

De sigur, Anatole France ar fi spus despre Régnier că-i lipseşte *la joie intérieure*. Oricît de mult a scris, niciodată nu i-a scăpat un surîs ; şi dacă totuşi îl provoacă uneori, e tocmai prin exces de calm şi de solemnitate. Cuvîntul „grave" e printre vor-

tribue în chip impropriu mişcare unui lucru imobil. La fiece pas găsim la el expresii ca: „...le vestibule où passait, le sabot levé sur son socle de marbre, le centaure de bronze". „les mosaïques... entrelacèrent sous mes pas leurs figures et leurs arabesques" „des longs aqueducs traversent Rome... de leurs enjambées de pierre, et l'on croit entendre le pas éternel de leur marche gigantesque et immobile". Nu mai vorbim de „luna rotunjindu-se pe cer" care revine de nenumărate ori în proză şi în versuri; şi de fiecare dată contrastul ciudat între mişcare şi imobilitate provoacă o plăcută nedumerire de o clipă.

Graţie particulelor *en* şi *y* între altele, limba franceză poate face alusie la un lucru de care a fost precedent vorba în chip mult mai uşor şi mai elegant decît alte limbi (j'y vais, j'en viens etc.). Régnier forţează la maximum nota acestui fel de aluzii cu sau fără *y* şi *en*. Spre exemplu: „Mon enfance turbulente fit vite place à une jeunesse difficile, mais on avait pardonné à l'une ce qui de l'autre me valut d'être, à dix-sept ans, embarqué sur le *Sans-Pareil*...". E drept că şi în secolul al XVIII-lea erau la modă astfel de aluzii, deşi nu atît de îndrăzneţe ca ale lui Régnier.

Dar cea mai interesantă din resursele lui Régnier e mallarmismul. Régnier a început prin a fi discipolul declarat al lui Mallarmé, şi deşi mai tîrziu s'a îndepărtat mereu de acesta, a rămas totdeauna pătruns într'un grad oarecare de maniera lui literară.

Orice cuvînt are, în jurul sensului logic, propriu zis, cuprins în definiţia lui, o nebuloasă afectivă, un fel de sens secundar, emoţional, datorit spre pildă asemănării cu alte vorbe, sonorităţii cuvîntului, originei lui, altor înţelesuri pe care cuvîntul le poate avea la figurat şi multor altor note esenţiale cuvîntului. Astfel coloraţia sa afectivă e determinată de un sistem complex de subînţelesuri, adesea independente de cuvîntul însuşi, sistem care cuprinde întreaga limbă din care face parte cuvîntul. Adverbul *Bang* spre pildă care înseamnează pe nemţeşte „cu îngrijorare", „cu neliniştе", e, pentru cine înţelege limba germană, minunat de „expresiv", are cu alte cuvinte, o foarte bogată coloraţie afectivă potrivită sensului principal. Pentru cine nu înţelege însă nemţeşte, sonoritatea lui, care aminteşte de-o potrivă jocurile de copii şi numele chinezeşti, îl fac mai curînd comic.

Acest sens secundar, semi-conştient şi greu de definit are totuşi o nuanţă anumită. Inovaţia importantă a lui Mallarmé a fost să-i dea o mai mare importanţă decît i se dăduse până la dînsul. El caută să armonizeze aceste nuanţe chiar cu riscul ca sensurile principale să nu se mai potrivească prea bine şi ca şirul de cuvinte să aibă un „înţeles" neclar.

Lucrul nu e cu totul nou: In opere mai vechi găsim dovezi de importanţa dată senzului secundar al cuvintelor. Iată spre pildă o frază din *Madame Bovary*: „Comme si la nature n'existait pas auparavant, où qu'elle n'eut commencé à être belle que depuis l'*assouvissance* de leur désir..." Cuvîntul *assouvissance* nu există

în franţuzeşte, termenul corect ar fi *assouvissement*; dar acesta rimează cu abaissement, abrutissement etc., ceiace-i constitue o nuanţă josnică şi ternă, pe cînd *assouvissance* rimează cu jouissance, puissance etc. (vezi *Petit de Julleville*, Histoire de la littérature et de la langue françaises, vol. VIII). Tot astfel Chateaubriand creiază termenul *Luisance* pentru că terminaţia *ance*, exprimă aici o slăbire a preciziei sensului primitiv. (*Plowert*. Glossaire).

De altfel, de ce poeziile nu pot fi mai niciodată traduse în altă limbă fără ca să nu le piară frumuseţa? Ce-i dreptul, cauza e, uneori, că nu se găsesc cuvinte cu senz logic absolut identic cu acel al cuvintelor din limba primitivă; alteori însă traducerea e perfectă din punctul de vedere al înţelesului logic şi totuşi frumuseţea poeziei se pierde. Singura explicaţie posibilă e că ceiace s'a schimbat dela un graiu la altul e senzul secundar, şi că acesta din urmă are rolul principal pentru determinarea frumuseţii. Mallarmismul nu face decît să dea atenţia cuvenită acestui factor determinant în arta literară şi să se dezintereseze până la un punct de senzul logic, după cum i se cuvine—ar putea conchide un teoretician al mallarmismului.

Şi teoreticianul ar putea susţine că aceasta nouă manieră literară e superioară celei de până acum, ba chiar că e singura cu adevărat artistică. Intr'adevăr, sunetele ne servesc în viaţa practică să luăm cunoştinţă de ce se petrece în lumea exterioară, iar arta muzicală le liberează de această obligaţie şi consideră numai valoarea proprie a sunetelor şi a combinaţiilor dintre ele, valoarea lor estetică. Tot aşa procedează pictura cu formele şi culorile. Graţie manierii mallarmiste poezia urmează aceiaşi cale: cuvintele care servesc în viaţa practică să ne facă cunoscute gîndurile altuia mulţumită senzului lor logic, nu vor mai fi considerate decît în ele însile, indiferent de acest senz logic, şi nuanţele lor vor fi împerechiate armonios după norme instinctive estetice. Nu ştiu dacă aceste raţionamente au fost făcute cu adevărat de vre-un apărător al artei contemporane; în orice caz n'aşi fi de acord cu el. Din nenorocire pentru estetică, frumuseţea e mult prea diversă pentru a fi cuprinsă într'o formulă literară. Senzul logic are şi el frumuseţea lui, înţelegerea e şi ea sursă de satisfacţii estetice. Ajunge să amintim că matematica şi ştiinţele pozitive sînt capabile de a oferi astfel de satisfacţii.

La îmbogăţirea nebuloasei care înconjoară senzul precis mai contribue nuanţa afectivă caracteristică lucrului denumit: alt sentiment trebue să fie legat de „*noapte*" şi altul de „*zi*". E drept că aceste sentimente s'au uzat mult prin întrebuinţarea zilnică a cuvintelor; dar unul din meşteşugurile artistului literat e tocmai să le reînvie. Stratagemele pentru a ajunge la acest scop sînt diverse. Aşa e întrebuinţarea cuvintelor rare sau a cuvintelor obişnuite împerechiate neobişnuit. Una din stratageme e cea a lui Mallarmé: Slăbirea senzului precis logic care îneacă în lumina lui clară, albă şi banală, fosforescenţa emotivă, slabă, dar intens colorată.

Alt ingredient al nebuloasei senzurilor e valoarea literară a cuvintelor : așa spre pildă, unele cuvinte sînt „poetice" altele nu. Desigur această valoare literară evoluează împreună cu literatura. Ne pare ridicol astăzi faptul că în secolul al XVIII-lea o tragedie a putut să cadă din cauza cuvîntului *mouchoir* sau că i s'a reproșat atîta lui Molière faptul că vorbește de o „tarte à la crème" în „L'Ecole des femmes" ; și totuși versul lui Verlaine „Tandis qu'à deux pas, *dans des senteurs d'urine*", scandalizează pe mulți din contemporanii noștri, și chiar acei ce admit această licență simt că are o valoare revoluționară. Astfel, din punct de vedere literar, o limbă e un mozaic de o bogăție infinită în culori și în nuanțe, toate în continuă schimbare.

In această privință Régnier e în același timp un pios conservator de valori ruginite și un revoluționar îndrăzneț : cîte odată, în poezii mai ales, păstrează vocabularul nobil și caută să scoată în relief nuanța convențional poetică ; pentru acest scop îi corijează banalitatea înșirînd cuvintele în chip neobișnuit, în feluri de a vorbi originale, sau luîndu-le într'un senz puțin „à côté". Alteori potrivește în mijlocul frazei celei mai „poetice" cuvinte de vulgaritatea cea mai neașteptată. Scatologiile mai ales servesc drept astfel de surprize. Dar la Régnier aceasta nu e numai o cochetărie (dacă putem spune), un contrast pretențios ; vom înțelege intenția complectă a autorului dacă ne vom aduce aminte cum în memoriile și scrisorile secolului al XVIII-lea vine vorba într'una de lucruri de acest fel, cu toată deosebita bună creștere a autorilor, și de marele rol pe care îl joacă în preocupările oamenilor deatunci „*les lavements*".

In fine, sensul secundar al cuvintelor mai cuprinde reflexul stilului și manierei întregi a artistului literat. In Régnier cuvîntul *automne* e greu de amintirea neformulată, semi-conștientă dar reală a descrierilor de toamnă cu nota afectivă caracteristică lui Régnier. Astfel s'ar putea spune că mulți artiști literari ajung, într'o măsură oarecare să aibă un vocabular propriu din punct de vedere sentimental, deși întrebuințează aceleași cuvinte ca ceilalți. Și simți întocmai această nuanță în sunetul cuvîntului pentru că știi că cetești pe cutare autor și deci tocmai această nuanță corespunde intenției lui.

* * *

S'a spus despre Proust că, imitînd pe Wagner, și-a ales anumite teme, anumite motive-idei, care revin într'una în enormul său roman. Observația e exactă dar nu se potrivește numai la Proust ; o mare parte din artiștii literari contemporani a adoptat maniera motivelor, desigur nu subt influența lui Wagner.

In romanele lui Régnier tema are uneori o valoare mai ales psihologică ; astfel anumite detalii din serbarea în care M. de Bréot a văzut întâia oară pe M-me de Blionne revin obsedant de-

alungul povestirii așa cum îl obsedau și pe eroul romanului. Alte motive însă îl obsedează pe autor singur : descrierile de toamnă, în proză ca și în versuri, sînt desigur mult mai numeroase în Régnier decît acele ale celorlalte anotimpuri la un loc. Viziuni de basinuri și de fîntîni îl urmăresc de asemenea și obsesia lor se traduce prin descrieri minunate.

Anumite cuvinte de predilecție revin de asemenea în opera lui Régnier extraordinar de des pentru un scriitor cu un vocabular atît de bogat. Vom cita două din ele cu deosebire caracteristice pentru maniera sa : frecvența cuvîntului „masque" are, fără îndoială, motive „mallarmiste" ; prin întrebuințarea lucrului denumit cuvîntul cuprinde o nuanță de ascundere, de mister, de romanesc, prețioasă pentru poezie, iar pentru că balurile mascate aveau rol important în secolul al XVII-lea și al XVIII-lea cuvîntul are o nuanță afectivă istorică. Căci orice element intelectual are o contrafață afectivă corespunzătoare și astfel există nu numai ideia de trecut ci și sentimentul trecutului. Celălalt e cuvîntul „double" ; frecvența lui se explică prin faptul că poate exprima original și elegant, o simetrie. In multe alte cazuri însă simpatia autorului pentru unele cuvinte nu poate fi explicată prin maniera lui generală.

Consecvent cu maniera lui subiectivă la extrem, „motivele" lui Jammes sînt idei și sentimente care îl preocupă ca om, sau de care se preface a fi preocupat. Bunicul său după tată a fost în Antile, și nepotul poet a rămas obsedat de colonii, de nopți ecvatoriale, de „traverseuri", toate cu nuanța 1830, epoca în care bunicul fusese acolo. Ceiace mă face să cred că preocuparea e mai mult literară decît reală e faptul că, bunicul ba moare în Antile, ba se întoarce. Astfel în „Tu écrivais..." spune : „Tu es enterré là-bas, je crois, à la Goyave..." iar în „Il est près de Salles..." : „...la diligence qui avant que je fusse né—ramena au pays, le long de la source vive—mon grand-père qui revenait des Antilles".

Altă preocupare sînt „les jeunes filles"—„Seules les jeunes filles ne me'nnuyèrent jamais"—și în special școlărița dela 1830. Numele „des écolières d'autrefois" ajung să fie cu deosebire evocatoare în opera lui, și le întîlnim foarte des. „Elle va à la pension..." are chiar o strofă întreagă făcută numai din astfel de nume :

> Clara d'Ellébeuse, Éléonore Derval,
> Victorie d'Étremont, Laure de la Vallée,
> Lia Fauchereuse, Blanche de Percival,
> Rose de Siméreuil et Sylvie Laboulaye.

Din viața școlărițelor ceiace îl interesează mai mult este „l'époque des grandes vacances". Motivul e evident. Vacanța mare e, pentru cei mai mulți oameni, epoca subliniată afectiv cu deosebire dintre toate amintirile copilăriei ; evocînd-o, Jammes ne dă cît se poate mai precis sentimentul trecutului.

Altă temă preferată sînt măgarii, pe de o parte pentru că a

vorbi de ei are o nuanță comică (J'irai et je dirai aux ânes, mes amis— Je suis Francis Jammes et je m'en vais au paradis), pe de alta pentrucă îi sînt probabil simpatici, judecînd dupa descrierile delicioase și pline de dragoste pe care ni le dă despre ei (—„ces bêtes—que j'aime tant parce qu'elles baissent la tête—doucement, et s'arrêtent en joignant leurs petits pieds—d'une façon bien douce et qui vous fait pitié).

Il mai preocupă pe Jammes, tot pentrucă e subiectiv, simplu și familiar, o mulțime de lucruri cu care se întîlnește într'una în viața lui de toate zilele: pipa, mobilele din casă, munții Pirinei (locuește la Orthez, un orășel din Pirinei), iarmarocul din Orthez etc.. Și ca și la Wagner, și ca și la Régnier, toate aceste motive, tocmai prin faptul că revin des în opera lui, capătă o nuanța afectivă specifică „Jammes".

* * *

Nu toate detaliile potrivite unei epoci istorice fac și atmosferă istorică. Mai trebue ca detaliul să fie *caracteristic*, dar e nevoe să insistăm puțin asupra sensului acestui cuvînt.

S'ar părea că detaliul caracteristic unei epoci istorice ar trebui definit ca fiind, pe cît se poate, posibil numai în acea epoca, și din cunoașterea lui să se poată deduce cît mai mult din ideologia întreagă a acelui timp; detaliul să fie deci rezumativ, oarecum. Dar aceasta s'ar putea numi detaliul caracteristic *intelectual*, și e mai mult de resortul istoriei decît al artei. Detaliul caracteristic *literar* trebue să aibă un tonus afectiv care să corespundă celui pe care îl are epoca istorică în mintea noastră, și să-l evoce astfel. După cum vedem, ne-am întors iarăși la nebuloasa afectiva.

Și aceasta explică de ce atmosfera istorică e ceva exclusiv literaturii contemporane. In timpul nostru s'a trezit cu deosebire interesul pentru licărirea afectivă care înconjoară orice element intelectual; și acest interes s'a trezit pe toate tărîmurile: în pictura, în muzică, în literatura, în filozofie, în psihologie.

Care anume detaliu e caracteristic, în sens literar, unei epoci, nu se poate hotărî dinainte. Și tocmai pentrucă efectul lui se exercita pe cale afectivă și nu intelectuală, rezultatul e mai puțin general, mai subiectiv. Niciodată nu poți fi sigur că ceiace ți-a evocat o epocă istorică va avea acelaşi efect asupra altuia.

Următoarea descriere din „Sur la pierre blanche" de France —o scenă care se petrece în Corintul antic—e pentru mine extraordinar de evocatoare: „Une fille de douze ans, brune et veloutée comme une violette de Zanthe posa par terre son petit frère qui ne savait pas encore marcher, mit près de lui une écuelle ébréchée, pleine de bouillie avec une cuiller de bois, et lui dit:—Mange, Comatas, mange et tais-toi, de peur du cheval rouge. Puis elle courut, une obole à la main, vers le marchand de poissons qui dressait derrière des corbeilles tapissées d'herbes marines sa face ridée et sa

poitrine nue, couleur de safran. Cependant une colombe, voletant au-dessus du petit Comatas emmêla ses pattes dans les cheveux de l'enfant. Et pleurant et appellant sa soeur à son aide, il criait d'une voix étouffée par les sanglots:—Ioessa! Ioessa!—Mais Ioessa ne l'entendait pas... Et le petit Comatas, la bouche grande ouverte et buvant ses larmes, ne cessait d'appeler:—Ioessa! Ioessa!—L'oiseau de Vénus n'enleva pas, à l'exemple de l'aigle de Jupiter, le petit Comatas dans le ciel radieux. Il le laissa à terre, emportant dans son vol, entre ses pattes roses, trois fils d'or d'une chevelure emmêlée".

De ce oare cele ce preced îmi evocă cu atîta putere antichitatea? Explicațiile pot fi mai multe: amenințarea cu „calul roşu", atît de analoagă cu amenințările mamelor de azi, scoate în relief prin contrast vechimea timpului în care se petrece scena; descrierea negustorului de pești care amintește o zeitate marină; întîmplarea stranie și parcă legendară, cu porumbelul; cele trei fire de păr de aur ca din poveste. Cu toate acestea, pasagiul de mai sus nu are de loc nuanță antică pentru unii oameni cu gusturi literare aproximativ asemenea gusturilor mele.

Ioan D. Gherea

Intr'o vacanţă

Era o zi de vară pela mijlocul lunei August. Iaşul era pustiu. Pe la ceasul două mă întorceam dela restaurant spre casă purtînd între dinţi un capăt de ţigară, învîrtind inconştient bastonul, oprindu-mă din cînd în cînd pela vitrine, fără interes şi desigur fără să vreau. Aproape toate mişcările mele aveau loc tocmai din cauza lipsei vreunui gînd sau a vreunei voinţi. In acest interimat, în această vacanţă din fiinţa mea, manifestări de libertate îmi dictau toate mişcările acestea care de obiceiu nu sînt ale mele, mă făceau să fluer, să fredonez... Trăiam fără să-mi dau samă o viaţă impusă de reminiscenţi, o viaţă pe care aşi fi trăit-o poate fără o tiranie instalată asupra mea de gravitatea gîndurilor şi de greutatea vieţii. Toate facultăţile conştiente, educate de convenienţe sociale şi prejudecăţi erau plecate din mine, şi eu rămăsesem o altă fiinţă, absolut liberă, cu sentimentul unei eliberări, şi cu atitudinea degajată şi incontrolabilă a acestui simţimînt de libertate universală.

Obloanele erau trase, uşile închise, pe stradă aproape nimeni. Numai un coteiu, sosit de nu ştiu unde la oraş, mergea foarte grăbit şi preocupat prin mijlocul străzii, cu o ureche întoarsă pe dos pe spate şi cu coada covrig. Ţin minte acest amănunt, fiindcă fusese singura vietate care avea atunci o ţintă fixă, un scop, ceiace mi se părea foarte ciudat. Eu m'am oprit în loc şi mi-am întors capul după coteiu, şi l-am urmărit până ce-a făcut la stînga la colţul străzii, adică în partea unde-l duceau neîndoios interesele lui.

Cînd m'am întors am dat piept în piept cu prietinul meu Nicu Stroescu.

— Ce faci Ionel dragă, ce rătăceşti prin pustietatea asta singur?! Ce faci la vremea asta în Iaşi? Nu te-ai dus acasă? la ţară?

Şi cum mă întreba astfel, Nicu mă apucase cu o mînă de umăr şi mă scutura voiniceşte, parcă pentru a mă deştepta.

I-am explicat eu că trebuia să pregătesc o teză de doctorat, şi că de aceia a trebuit să-mi sacrific o vară, că în lunile acestea biblioteca e mai mult goală şi că deci am posibilitatea să lucrez mai liniştit.

Nicu totuşi nu mai conteni cu mirarea lui, existenţa mea pe străzile înfierbîntate ale tîrgului apărîndu-i de neînchipuit.

— Ştii ce, haide la mine la ţară. E o vreme admirabilă. O frumuseţe. E acolo şi vara mea Linuţa pe care o cunoşti din copilărie; ai să le faci mare plăcere la toţi. Uite ce faţă obosită ai. Ce Dumnezeu! Avem să mergem pe cîmp. Mîne se deschide vînatul la prepeliţe, am doi cîni buni, o să mergem amîndoi, am o puşcă şi pentru tine. Da?! Ne-am înţeles? Mîne dimineaţă la 6 trec să te iau. Negreşit, nu?

Cine n'ar fi putut să facă ce vrea cu mine în după amiaza aceia? Chiar cu mai puţine elemente de tentaţie, Nicu m'ar fi putut convinge. Totuşi amintirea Linuţei a fost parcă decisivă, ea m'a făcut să iau o hotărîre.

Nicu a plecat la vale numai după ce mi-a luat încă odată consimţimîntul meu şi asigurarea că nu vine degeaba a doua zi dimineaţă.

Gîndul plecării m'a ţinut într'o stare de agitaţie inexplicabilă până a doua zi cînd m'am văzut în docar.

Toată noaptea îmi venise în minte chipul Linuţei şi odată cu el copilăria mea şi anii de liceu.

Tata ţinea în arendă jumătate din moşia Măneştii Mari dela cuconu Iorgu Enăchescu moşu Linuţei, iar cealaltă jumătate era proprietatea tatălui ei Alecuţu (cum îi rămăsese numele de cînd era mic). Curţile boereşti erau vecine, căci înainte de împărţeală fuseseră la un loc, formînd o singură gospodărie. Acolo, prin parcul comun am copilărit noi împreună, supravegheaţi de o nemţoaică bătrînă care nu înţelegea nimic din ce vorbeam noi pe romîneşte.

Multă vreme nu ne-am văzut căci am fost la şcoli, iar eu vara mă duceam la moşu Todiriţă dela Ivăneşti, care mă adoptase fiindcă el n'avea copii, iar noi eram prea mulţi la părinţi.

Pe Linuţa am revăzut-o pe urmă într'o vară, în vacanţa clasei a şaptea de liceu, cînd am stat acasă, fiindcă moşu Todiriţă murise. Parcă atunci ne-am fi văzut întâia oară. Parcă uitasem toată copilăria noastră şi toate farsele pe care le făceam nemţoaicei ei. Până ce ne-am vorbit, am perdut mai întâiu degeaba vre-o două săptămîni din vacanţă. In tot timpul acesta ne-am spionat unul pe altul, cu o adorabilă şi comică prefăcătorie şi cu un aer naiv de teribilă seriozitate. Nu înţeleg nici acum de ce nu mi-a vorbit ea întâiu, fiindcă cred şi astăzi că ei i-ar fi fost mai uşor, mai ales fiindcă era şi atunci o fată foarte vioae. De mine nu mă mir. Cînd am văzut-o întâia oară, plimbîndu-se singură prin grădină, într'o rochiţă albă, încinsă la mijloc cu o curea de piele roşie, cu cozile negre pe spate, am fost cuprins de-o frică pe care n'am s'o uit niciodată.

Cum mergea pe alee, petele de soare şi de umbră se schim-

bau pe fața ei, pe păr, pe rochia albă, de parcă ar fi trecut pe dincolo de o pînză nevăzută și fermecată, țesută cu frunze de umbră, mișcătoare.

Primul meu gînd, cînd am zărit-o prin zaplazul ce despărțea ograda noastră de parcul lor, a fost să fug. Dar odată cu gîndul acesta m'a reținut ceva mai tare de cît el. Un farmec minunat, o bucurie stranie care-mi aducea lacrimi în ochi, care mă făcea să tremur, să strig, să cînt... Și m'am lipit de zaplaz, în genunchi, cu obrazul strîns de un taraș, și m'am uitat la ea până ce a dispărut după trestiile dese dela izvorul din grădină.

Am fost apoi așa de nenorocit. Am căutat-o în fiecare zi, am pîndit fiecare mișcare din viața ei, am fugit în același timp de ea, și dacă nu i-ar fi luat odată vîntul pălăria cînd se întorcea calare dela cîmp, și nu i-ar fi dus-o peste gard în ogradă la noi, tocmai cînd eu mă aflam acolo (din întîmplare!) astfel încît nu mai puteam fugi, nu aşi mai fi vorbit poate cu ea, și aşi fi pierdut toate cele două luni de vacanță.

Puteam atunci, subt privirile ei să las pălăria de pae să se ducă de-a rostogolul toată ograda și să rămîn pe loc?

Puteam eu pe urmă, după ce-am prins-o ca pe o ființă vie, să nu i-o dau cînd ea mă aștepta, adunîndu-și părul cu amîndouă mînele, în fața porții noastre?

Cine ar fi putut să facă altfel? Toată lașitatea și frica mea s'a transformat în fața primejdiei sigure și de neînlăturat în cel mai extraordinar eroism.

Nu știu dacă întîmplarea o fi fost așa de comică sau dacă eu eram ridicol cînd aduceam pălăria ținută cu delicatețe departe de mine, ca pe un lucru rar, dar știu că Linuța rîdea grozav. Cele două capete de panglică roșie dela pălărie se sbăteau în vînt, lipindu-se de genunchii mei, de parcă ar fi refuzat să se despartă de mine. O! cum aşi fi refuzat și eu se mă despart de pălăria aceia?

Am făcut un salut stîngaciu și i-am întins pălăria. Linuța s'a plecat în șea deasupra mea, și în bluza „crème" pieptul ei s'a mișcat (de asta îmi aduc grozav de bine aminte).

— Mersi, domnu Ionel. Mersi.

Și pe urmă mi-a întins mîna cu un gest cu care ar fi vroit parcă să mă ridice și pe mine pe cal. Eu i-am sărutat mîna, cu capul descoperit, cu fața roșie, pierdut; vîntul îmi trecea prin păr ca o ragilă de foc.

— Noi ne cunoaștem demult domnu Ionel, nu-i așa?!

— Da, de sigur, dudue, da, ...da...

Calul inamic și rău până la cruzime, cu egoism de animal ordinar, simțindu-se ținut pe loc aproape de grajd, începu să bată din piciorul dinainte, agitat...

Asta ne-a întrerupt cea dintăiu întîlnire.

— La revedere, domnu Ionel...

Nu, nici astăzi nu-mi aduc aminte dacă i-am sărutat iarăși mîna. Nu știu nici ce-am făcut atunci. Nu știu nimic oricît de limpede vreau să mă gîndesc acum.

Ne-am văzut și ne-am vorbit apoi în fiecare zi. Portița cu balamale ruginite de subt ulmul din fund, pe unde treceam în copilărie, a fost din nou deschisă. Toată ziua, (și zilele erau așa de scurte!) am stat acolo în grădina lor, cu Linuța. Acolo am fost așa de nenorocit și așa de fericit, rînd pe rînd, cum n'am mai fost în viața mea, și cum nu va mai fi posibil să fiu. Am cetit versuri de Musset, am scris și eu poezii, mai ales cînd eram nenorocit peste măsură, cînd viața mi se părea de nesuportat, adică atunci cînd aveam ideia că Linuța nu mă mai iubește. Zilele erau foarte agitate, fiindcă la fiecare ceas mi se părea că ea mă iubește, sau nu mă iubește, după cum dispoziția mea interpreta un gest sau un cuvînt al ei. Dar mai ales eram înclinat a crede că nu mă iubește, ceiace însamnă că eu o iubeam foarte mult.

Toamna anului aceluia a fost cea mai mare pustiire din cîte a cunoscut pămîntul. Florile veștejite, buruenile uscate, fructele și sămănaturile culese, totul dădea o atmosfera de bejenie universală pe care n'am s'o uit niciodată. Ultimele noastre zile de vacanță au fost de-o tristeță condensată și unică. Stăteam amîndoi tăcuți pe banca pe care altădată ne întîlneam rîzînd, prin locurile pe unde ne ascundeam ca să ne căutăm și să ne găsim. Pămîntul tot și natura întreagă a fost așa de tristă în toamna aceia! Promisiunile pentru viitor, planurile pentru vacanțele următoare, au putut singure să ne salveze.

Ne-am scris o bucată de vreme cu precauțiuni extraordinare subt semnături mascate, scrisori pe care le-am păstrat dar pe care nu le-am mai recetit niciodată.

O imprudență de-a Linuței ne-a descoperit corespondența, ceiace a făcut-o și mai dificilă pe urmă. In anul următor s'a terminat și contractul de arendă al tatei, am plecat deacolo, nimic nu m'a mai adus pe locurile copilăriei, și totul a fost uitat.

Cel mai frumos timp din viața mea rămăsese în minte numai, ca un episod dintr'un roman pe care l-am cetit odată, care mi-a plăcut, și pe care îl mai păstrez în bibliotecă fără ca totuși să-l mai deschid.

Toate acestea mi-au venit în minte în noaptea dinaintea plecării mele la Damache, răscolite de cuvintele simple ale lui Nicu: „E acolo și vară-mea Linuța".

Ce grozav lucru să fi uitat tot trecutul acesta al meu!

*

Am deschis geamurile. Aerul a năvălit în odae ca o suflare sănătoasă, și subt adierea lui, fantome inconsistente, viziunile mele din timpul nopții s'au retras ca niște strigoi înspăimîntați de lumină, de răcoare, de claritatea dimineții.

Capul mi-a rămas totuși greu, ca un sarcofag de plumb în care-mi purtam, nebun, cenușa trecutului meu. Aveam o dispoziție rea, și o tristeță nestăpînită mă învăluia.

Ce ciudată întîlnire. Cu o zi înainte numai, fusesem aşa de străin de mine, de ceiace am fost, încît nu mă mai cunoşteam, şi atunci răscolite din adînc, amintirile reveniseră la suprafaţă, ca mustrările unor copii îngropaţi de vii.

Oraşul era liniştit şi pustiu ca'n urma unui cataclism care i-ar fi asfixiat toţi locuitorii. Un car cu fîn numai, scobora lent, foşnind ciudat.

Din tăcerea dimineţii se auzi întâiu încet, în surdină, ca o părere, zgomotul unor roţi pe pietrele străzii, şi apoi larma crescu asurzitoare, amestecată cu tropotul copitelor. Docarul lui Nicu se apropia. In mine crescu involuntar febra plecării, o nerăbdare curioasă, amestecată cu o naivă bucurie şi amare păreri de rău după ceva care a fost.

Cînd a început Nicu să strige cît putea, de departe :— „Ioneeel, scoală Ionel", eu am şi apărut în prag, cu un geamandanaş în mînă, cu pardesiul pe braţ, încuind stîngaciu şi pripit uşa casei. Plecarea mea semăna cu o evadare, fiindcă era atîta tăcere şi atîta pustietate în oraş, şi poate fiindcă sufletul meu dorea o evadare.

— „Sărut mîna cuconaşule" îmi spuse moş Haralamb, vizitiul, care fusese în timpul copilăriei mele, vizitiu la noi. Cu musteaţa albă şi groasă lăsată în jos, cu faţa roşie şi zîmbetul creţ, moş Haralamb era numai puţin mai îmbătrînit.

Imi apăru şi el ca o reînviere.

După ce moş Haralamb explică lui Nicu cum mă cunoaşte şi mai ales de cînd mă cunoaşte, făcînd un gest plastic cu mîna mai jos de capra trăsurii ca pentru a arăta înălţimea maximă la care ajungea creştetul meu, am plecat...

Am trecut de-a lungul tîrgului printre case adormite, cu storuri trase, cu uşile închise. Spre mahala, în unele locuri, un om deschidea uşa în lături, şi apoi se ştergea cu amîndouă mînile la amîndoi ochi deodată, frecîndu-i ca la o a doua înviere, ca sculat dintr'o beznă ale cărei neguri vroia să le alunge. Dintr'o ogradă, peste zaplaz, sburătăcea sonoră o gălăgie de gîşte deşteptate.

Am încercat să vorbesc cu Nicu. Docarul făcea însă un zgomot îngrozitor pe strada pietruită, trebuia să ne aplecăm capetele unul spre celălalt, să ne ţipăm la ureche ce aveam de spus, astfel că în curînd am tăcut, ducîndu-ne numai fiecare cu noi lumea lui, gîndurile lui, ca pe un bagaj ascuns de care nu te poţi despărţi.

Am evitat apoi tot drumul sa-l întreb ceva despre Linuţa. Amintirea ei, gîndurile mele în legătură cu ea, îmi stăteau în cap, grele ca nişte remuşcări de fapte rele de care nu poţi scăpa. Vroiam să fiu indiferent şi nu izbuteam. Trapul regulat al cailor şi hîrşcîitul repetat al roţii de o aripă dinspre partea unde stătea Nicu care era prea greu pentru arcul trăsurii, îmi readuceau în minte regulat în aceiaşi măsură, la aceleaşi intervale, numele ei, un cuvînt de-al ei, scandîndu-mi obsedant gîndurile pe care nu vroiam să le am, pe care le alungam.

Uneori mă fura priveliştea cîmpului, cu soarele care răsărea înroşind atmosfera şi tot universul până atunci limpede şi clar, alternanţa de mirişti aspre şi galbene cu ogoarele de popuşoi verde a căror umbră se prelungea până în şosea, succesiunea monotonă a stîlpilor de telegraf, numerotaţi 68711... 68712... 68713... (până cînd ?) firele de telegraf negre pe albastrul cerului ; mirosul de pae arse şi de fum înăbuşitor dela o arie unde se încălzea maşina de treer.

Toate au defilat de-o parte şi de alta, liniştit, puţin tremurate de scuturătura docarului.

Toate făceau un decor calm şi şters în armonie cu starea mea de suflet, nehotărîtă, vagă, fără nici un contur, fără nici o dorinţă precisă. In mine subsista pasivitatea dela Iaşi, sau mai bine zis din toată viaţa mea în care cu greu m'am hotărît pentru ceva, în care însă am acceptat totul cu o egală linişte şi filozofie.

In sufletul meu totuşi, ca o mică durere fizică continuă, subsista o presiune inexplicabilă, ceva supărător, o greutate lentă dar apăsătoare, o idee pe care altădată nu o aveam, şi care acum îmi submina liniştea, fericirea, acea stare de satisfacţie eftină în care te ţine deatîtea ori lenea de-a reacţiona şi în care pe mine mă ţinea perpetuu o lene definitivă.

Ideia aceasta supărătoare mă urmărea ca acel stol de ţînţari i musculiţe care mergea deasupra capetelor noastre înaintînd şi ele odată cu noi, era reminiscenţa anilor mei de adolescenţă, amintirea dragostei mele de odinioară, sau, mai precis şi mai concret, gîndul că voiu revedea pe Linuţa.

In mine se alcătuia din date de odinioară, din nou, iubirea de-atunci, cu o patimă care creştea cu cît mă suggestionam mai mult, cu cît gîndul îmi era mai fix, până la tremurul şi emoţia bolnavicioasă, plină parcă de lacrimi şi de nespusă bucurie, de atunci... Se mai adăoga şi nostalgia trecutului cu conştiinţa aceia de ceva ireparabil. Ţac, ţac... ţac, ţac... bătaia din copite a calului din dreapta punea pe note toată această nebuloză de sentimente vagi, şi le ţintuia în mine ca pe-o panoplie.

Şoseaua trece prin sat. Dela biserică am făcut la dreapta, şi de curtea unde era Linuţa nu ne mai despărţea decît doi kilometri.

Gîndurile mele s'au îmbulzit deodată în mine ca o ogradă de copii cînd a sunat la şcoală clopoţelul, iar cu cît mă apropiam îmbulzeala aceasta lua caracterul unei panici, şi gîndurile erau zăpăcite şi alarmate ca nişte oameni surprinşi de incendiu într'o casă.

Zarva aceasta tulbure din mine avea probabil şi o existenţă materială, de parcă toată starea mea sufletească ar fi circulat concret prin vinele feţei mele, căci m'am simţit îmbujorat la faţă iar în tîmple ciocănea din ce în ce mai grăbită o bătae precisă şi ritmată, (ca cineva care-ar fi bătut într'o uşă, agitat, cînd aduce o veste rea). Propria mea răsuflare o auzeam repede şi înăbuşită, de parcă ar fi fost răsuflarea „aceluia", de dincolo de uşă.

Alături Nicu nici nu bănuia furtuna din mine. El era calm, asudat şi roş.

— Uf, bine c'am ajuns. Noroc c'am plecat dimineaţa. A şi început o căldură! E ceva teribil. Are să ardă tot. Nu ştiu ce-o să fie... Cuvintele lui Nicu au fost acoperite de zarva cînilor ciobăneşti din ogradă, de'ndată ce am intrat pe poartă. Dar ei s'au liniştit repede şi au înconjurat ca un alai alb, docarul, sărind spre roţi, spre cai, şi lătrînd acum în glumă, cu prietinie.

Am sosit aşa în faţa cerdacului înalt. De sus atîrnau ghirlănzi de flori roşii şi albe. Storurile erau trase. Numai uşa mare care dă'n antretul din mijloc era deschisă în lături.

Nicu ajunsese. Eu însă m'am scoborît din docar cu sentimentul omului care se vede ridicat de-acasă şi dus fără să ştie unde... fără să ştie cînd şi unde trebue să ajungă.

*

Nicu urcă tropăind greoiu scările largi. Îşi aşeză în cuerul din antret mantaua de praf, pălăria, tocul revolverului, şi cu gestul lui familiar se pipăi pe piept cu amîndouă mînile, parcă pentru a se asigura de buna lui stare fizică, sau de prezenţa portofeu-lui în buzunarul drept.

Cît întîrziam noi astfel în antretul larg, o uşă din fund din stînga se deschisese brusc şi apăru o siluetă albă. Asta dură numai o clipă. La început silueta se ivise cu mişcări normale, aproape lente, ca detaşate de viaţă, cu o obişnuinţă cu care se fac gesturile şi paşii într'o casă bine cunoscută. Cînd s'a întors însă cu faţa înspre noi, după ce închisese uşa, şi ne-a văzut, sau, probabil, m'a văzut, silueta aceia albă a scos un ţipet ascuţit de spaimă, de mirare şi de surpriză, iar în clipa următoare, cu o singură mişcare de-o repeziciune uimitoare a reintrat în odae, şi uşa a fost închisă cu un zgomot mat şi plin.

Totul s'a petrecut într'un moment. Eu nu avusesem timpul să-mi iau o atitudine, să mă gîndesc măcar la o atitudine, să spun ceva, să mă gîndesc măcar la ceiace trebue să spun la început.

Trebue să fi fost Linuţa.

Pe urmă Nicu m'a condus în odaia destinată mie a cărei uşă o deschise, sămănînd cu mîna întinsă spre încăperea ei, cu un gest de mareşal care deschide o cale unui suveran.

După cinci minute, odaia a devenit aşa de mult a mea încît parcă m'aşi fi reîntors printr'un miracol în odaia copilăriei mele.

O canapea largă şi lungă cît ţinea un părete, un fotoliu adînc şi bătrînesc, o oglindă prinsă în părete, un lavoar de tablă boit cu alb, curat, ca un instrument de spital.

Fereastra, cu gratii, era deschisă spre grădină, de unde venea încă o adiere răcoroasă ca o reminiscenţă de noapte de toamnă.

Odaia aceasta îmi devenise mai ales simpatică, fiindcă ea

însemna pentru mine, pentru preocupările şi teama mea de ceva necunoscut şi ciudat, un refugiu al meu. Îmi deschisesem nu ştiu cum acolo sufletul mie însumi, cu sentimentul cu care m'aşi fi mărturisit celui mai bun prietin. Conştiinţa singurătăţii mele, a izolării, acolo, în odaia aceia, în care eram singur îmi readusese gesturile şi gîndurile familiare mie, şi un sentiment de comod, de pace, de odihnă, de tăcere, care mă învăluia ca o visare, ca un somn.— Cum aşi fi vrut să rămîn acolo totdeauna. Am căutat să-mi justific o cît mai îndelungată refugiare, făcîndu-mi cu lene voită care se armoniza cu pacea şi liniştea totală, o tualetă minuţioasă cu o aplicaţiune pasionată. Am rămas apoi în faţa ferestrei, nemişcat, privind grădina cu de-amănuntul; merii mici şi plini de roade, aliniaţi, brazii în grupuri, cu verdele lor întunecat, stupii orînduiţi într'un sat mărunt, sborul albinelor în soare ca nişte stropi galbeni şi străvezii de miere care se topeau în lumina limpede a dimineţii mature, zarva grăbită dela intrarea în stupi...

Contemplarea aceasta fără scop, mă făcuse să cad iarăşi în pasivitatea indolentă în care mă complăceam la Iaşi, care lăsa vremea să treacă pe lîngă mine cu-o mîngîere dulce de apă călduţă, curgătoare. Pentru cîtva timp m'am uitat astfel iarăşi pe mine însumi, şi tot ceiace trăisem, şi tot ceiace credeam eu, cu teamă, ca mă aşteaptă.

Dar farmecul acesta plăcut în care aşi fi vroit să rămîn zile întregi trebuia să sfîrşească. Primul gînd al necesităţii unei evadări a fost alungat cu gestul cu care alungi o viespe intrată pe fereastră. Gîndul acesta însă a revenit (ceiace se întîmplă şi cu vespea uneori) stăruitor, de neînlăturat, şi cu el toată neliniştea unei întrevederi cu Linuţa, pe care nu mi-o puteam închipui fără să simt în tot trupul un fior dulce care parcă ducea în moarte, parcă ducea în vis.

Am început atunci să refac în mine o mie de ipoteze, aşezînd personajele dramei din imaginaţia mea cu-o minuţiozitate de director de scenă maniac. Pentru fiecare din aceste scene închipuite aveam un decor: se întîmpla în salon, sau în grădină, sau intempestiv în antret, sau la masă, şi studiam o mască: apăream indiferent, sau cu o exclamaţie de surpriză, sau zîmbind, sau sobru şi ceremonios, sau cu un gest larg de veche prietinie, cu amîndouă mînile întinse. Pentru fiecare din aceste atitudini ale mele, fiindcă mai ales eu eram supus acestei necruţătoare imaginaţii, aveam cele mai determinate obiecţiuni, care le înlătura rînd pe rînd pe toate, astfel că în cele din urmă apariţia mea în faţa Linuţei trebuia să fie lipsită de realitate, eterică, neprecisă. De altfel cam aşa a şi fost. Din toată pregătirea mea scenică, căci totul îmi apărea ca textul unei piese care trebue bine memorizată pentru a nu da loc la un lapsus catastrofal, nu a fost jucat în realitate decît primele cuvinte pe care le alesesem conştient, după multe eliminări şi critică, şi care trebuiau să însemne dela olaltă şi delicateţă cavalerească şi o aluzie discretă. Mă fixasem la expresiunea banală (în alte împrejurări desigur):—Ce plăcere, dudue Linuţă"...

Noroc că bătăile în uşă ale lui Nicu m'au găsit cu această fericită formulă gata confecţionată, cu acordul perfect al întregei mele fiinţe, foarte nemulţumită şi ostilă mie însumi, cu deosebi în dimineaţa aceia.

— Hai la cafea, Ionel. Eşti aşteptat—tună glasul lui Nicu, calm. (Ce mult aşi fi dorit să am eu atunci liniştea aceia a lui Nicu).

Debutul meu „teatral" era compromis. Subt masa de pe terasă nu se afla nici un sufleur.

Nicu m'a luat de braţ şi m'a condus aşa până pe terasa dinspre grădină. Acest gest prietinesc m'a susţinut mult.

Cu o mişcare mult prea repede, care a făcut să cadă jos două linguriţe şi cleştele de zahăr, şi care ar fi putut să dea loc la un întreg dezastru!... fiindcă broderia feţei de masă îşi aninase o gaură într'un nasture al surtucului şi era astfel să o tîrîi jos toată, cu tot ce era pe ea,—m'am repezit să sărut mîna doamnei Stroescu, care era în capul mesei cu un paneraş de lucru pe braţe. Am ridicat linguriţele şi cleştele, roş la faţă şi nenorocit.

Linuţa, într'o rochie roză, cu o pestelcă albă dinainte ca o şcolăriţă care face menaj ca să se joace, tocmai turna cafea într'o ceaşcă la o mesuţă lăturalnică, răzimată de păretele casei.

Intîmplarea mea stîngace o făcu să zîmbească blînd. Aşeză ceaşca pe un scaun şi-mi întinse mîna. Linuţa era aceiaşi, puţin mai corpolentă. Mişcările erau mai lente. Avea un aer absent, parcă s'ar fi gîndit la ceva care-i departe.

Prezenţa ei mă calmă ca prin minune. Totul trecuse. Devenisem conştient. Mă uitam cu oarecare surpriză la Linuţa; şi abia mai tîrziu, cu o intonaţie reflexă, ca 'ntr'o reminiscenţă am adăogat: „Ce plăcere, dudue Linuţă".

Intonaţia a fost cam rece şi lipsită de convingere, dar textul fusese cel premeditat şi în adevăr atunci mi s'a părut că este chiar cel potrivit. M'am felicitat tacit de acest rezultat faimos al laborioasei mele cugetări.

Eu mă uitam, nedumerit parcă, la Linuţa. Căutam zădarnic să suprapun această realitate chipului de odinioară, care-mi tulburase imaginaţia.

Abia se aşeză la masă, şi Linuţa se ridică brusc pornind repede de-alungul cerdacului, ca la o chemare.

Doamna Stroescu zîmbi părinteşte şi spuse: „Iar se duce la copil. Nu poate sta un *minut* fără să-l vadă". Apoi mi-a cerut noutăţi despre părinţii mei, despre sora mea care fusese colegă de şcoală cu Linuţa, despre ocupaţiile lor, ceiace a stabilit o comodă atmosferă de familie.

Pe cînd eu dădeam detaliile cerute, cucoana Lenţa în capătul mesei, grăsuţă şi resemnată, împletea cu croşetul deasupra unui paneraş ţinut pe genunchi, în care se tot mişca regulat un ghem cenuşiu ca un mîţişor care-ar tresări prin somn.—Din cînd în cînd, urmărind în gînd un fir similar care făcea să tresară uneori un ghem lăuntric, cucoana Lenţa ofta adînc sau îmi cerea detalii despre cele ce-i spusesem cu privire la familia mea. După ce-i lămuream tot ce dorea, rămînea o bucată de vreme tăcută, reconstituind probabil în minte din noţiunile abstracte date de mine, faptele aşa cum s'au întîmplat, pentru ca apoi după ce avea „scena" în ochi, să mă întrebe continuarea cu aceiaşi linişte de compozitor. In mintea cucoanei Lenţa se alcătuia astfel un film propriu din textul pe care i-l dădeam eu periodic, în capitole, care deveneau acte.

Linuţa se întoarse tot aşa de grăbită cum plecase, ca să eie de pe masă un şmoc de chei.—Ea era doar „menajera" casei. Albă, cu obrazii rozi, cu părul negru şi lung, împletit şi lăsat să atîrne pe spate, Linuţa umbla cu gravitate.

— „Ce e, ce s'a întîmplat?" întrebă cucoana Lenţa, fără grijă. — „Dă din picioruşe şi din mîni?" — Adă-l să-l vadă şi d. Ionel ce *frumuşel* e.

Linuţa cu faţă deodată iluminată fugi în casă şi se'ntoarse repede cu copilul ei în braţe. Era'nfăşurat în veşminte albe cu şireturi care atîrnau din mînile Linuţei. De subt o bonetă pusă strîmb şi dată pe ceafă, numai capul lui „Baby" se vedea. Rotund, roş, umed, cu ochii holbaţi, cu salivă la gură făcînd bulbuci, chel, cu cîteva fire de păr numai lipite de pielea capului plină de coji.— Linuţa mi-l prezentă astfel, cu capul ei frumos aplecat deasupra copilului.

Faţa ei era iluminată de bucurie, de parcă s'ar fi plecat deasupra unui soare.

— „Are să-l mînînce mama"; şi Linuţa se prefăcu că vrea să-l mînînce pe copil; apropie mormăind gura ei de căpuşorul mic şi începu să-l sărute avid peste tot.

De subt lenjurile albe, desfăcute, răsări şi un picioruş cu cute roşietice, ca un vierme.

Linuţa începu să sărute cu profuziune şi viermele acesta, şi cuprinse în gură talpa piciorului cu degetele mici şi ele ca nişte viermişori.

Eu am spus rece, ipocrit şi fără convingere:

— „Ce drăguţ", iar Linuţa a răspuns bucuroasă:

— „Nu-i aşa, nu-i aşa?" şi iarăşi a început „să-l mînînce" tot. A intrat în casă stringîndu-l la pieptul ei de parcă l-ar fi furat lui Dumnezeu.

Am intrat grăbit în odaia mea, ca urmărit de cineva, şi-am întors cheia. Aveam nevoe de-o singurătate sigură.

*

A doua zi, pretextînd o criză acută de apendicită, m'am reîntors la Iaşi.

Demostene Botez

Necesitatea extensiunii profilaxiei tulburărilor mintale

(Urmare și sfîrșit)

Ca un corolar al spiritului de solidaritate (ne ocupăm de solidaritate numai din punctul de vedere psihologic) orice colectivitate silește pe membrii săi să se conformeze aceleiași conduite, atitudini, opinii și idei: un fel de mimetism psihic: după cum unele animale iau culoarea mediilor vegetale și animale unde trăesc, sînt oameni care iau culoarea morală a grupului lor (Sighele). „Spune-mi cu cine te aduni, ca să-ți spun eu cine ești"—zice un proverb romînesc care-și are echivalentul său în mai toate limbile, celace dovedește constanța și generalitatea fenomenului. Neasimilarea atrage în mod automat din partea grupului formarea unei „atmosfere de intolerabilitate" (Guyau). Individul deci este silit atît de mentalitatea gregară (pe care o găsește în el) cît și de spiritul de solidaritate—pe care îl adoptă vrînd-nevrînd—a se mulțumi cu un rol pur pasiv; și tendința impusă la asimilație și la adaptație care rezultă, a făcut pe unii sociologi să reducă întreaga viață a colectivităților la o imitație fără sfîrșit pornită dela individ (Tarde), sau impusă din afară—fiind numai efectul constrîngerii sociale (Durkheim) și determinînd o stereotipare a indivizilor; căutînd să-i înghesue într'un același tipar dat, fiecărui individ mediul îi lasă cel puțin o urmă adîncă, indelebilă. Curentele imitative interferîndu-se și convergînd în creerul unui individ pot determina invenția așa că „geniul individual al inventatorului este sediul adevărat al oricărei adaptații sociale", iar „orice descoperire consistă într'o întîlnire mintală a conștiințelor deja vechi"; tendința „către un conformism complect științific, economic, tehnic, intelectual, estetic și moral" ar fi expresia *legii de asimilație progresivă* (Tarde), în opoziție cu *legea de diferențiere progresivă* (Simmel), manifestă mai ales în domeniul estetic și moral, unde individualismul trebue să domine; căci adevărul estetic și moral fiind subiectiv complexitatea lui vagă nu permite încadrarea în formule precise cum se întîmplă cu adevărul științific, care singurul aproape și cu aplicațiile lui (tehnice,

industriale, economice) este susceptibil de uniformizare. Totuși ști-
ința însăși îmbogățind mintea și sufletul individului îi ajută să se li-
bereze și să vină direct în contact cu natura, așa că favorizînd eman-
ciparea individului și deci înlesnindu-i un rol *activ*, este ea însăși in-
dividualistă. Dacă gregarismul este în general misoneist și conserva-
tor, el se pune uneori tot atît de zelos și pătimaș și în serviciul unui
spirit pretins reformator, renovator, dînd însă dovadă de aceiași lipsă
de discernămînt. Este inutil poate a demonstra că avînd numai va-
loarea unui gest imitat și reprezentînd numai o *simplă atitudine*, nu
va egala modelul nici din punctul de vedere moral, nici din cel psi-
hologic și nici din cel practic, utilitar. Căci *tendința* (originală) ani-
mată de impulsul psihic ce o determină, nu poate fi nici comparată,
nici confundată cu gestul de imitație al ei, care este pur exterior, ne-
însuflețit, poate chiar automat—deci neelaborat, nesimțit, netransfor-
mat măcar de sufletul celui ce imită; aceasta pentrucă sentimentul
sau ideia ce l-a dat naștere nu pot fi asimilate la comandă de cel ce
imită tot ce-i ese în cale ca noutate numai spre a imita—cum se în-
tîmplă în cazul *atitudinii* filoneiste, care nici nu caută să facă vre-o
alegere a modelelor pentru a exclude eventual pe cele incompatibile
cu propria sa constituție psihică. Dat fiind că o tendință *născută* re-
almente *în noi* își trage rădăcinile din cele mai tainice ascunzișuri
ale sufletului nostru, că pentru formarea ei colaborează tot capitalul
nostru sufletesc, ba chiar și cel organic, este evident că ea nu poate
fi exact refăcută în alt individ ci numai *imitată* parțial sau total:
*conținutul de energie psihică (energetic) al unei tendințe nu poate
fi realizat calitativ și cantitativ prin imitație*. Imitația în domeniul
psihic pare a fi încă și mai lipsită de valoare decît în domeniul fizic
și material. De aceia atitudinea reformistă, vagă sau chiar precizată,
în anume modalități sau direcții creiate artificial fără participarea
fondului sufletesc, deci fără nici o bază reală, nu poate da rezulta-
tele pe care tendința originală—modelul—le-a dat numai pentrucă era
temeinic sprijinită de întreg sufletul în care-și avea rădăcinile. Este
oare nevoe a demonstra diferența—nu numai abstractă (morală și
psihologică), dar și concretă, practică,—dintre actele și vorbele spon-
tane ale unui om și dintre actele unei maimuțe și vorbele unui pa-
pagal care-i imită? Nu trebue să uităm totuși că imitația este mij-
locul datorit căruia s'a realizat în cea mai mare parte îmbogățirea
noastră psihică și intelectuală. Dar trebue să distingem pe deoparte
imitația electivă a manifestațiilor care corespund unei nevoi sufletești
și umplu un gol senzibil, căpătînd un colorit afectiv manifest și avînd
un răsunet în sufletul nostru, * și pe de altă parte imitația din obiș-
nuință, sistematică, devenind totalmente inafectivă, ca un gest auto-
mat, inconștient. Poate că nu ar fi lipsit de interes un studiu com-
parativ din punct de vedere moral, psihologic și utilitar privind pe
deoparte *filoneismul gregar*, avînd ca substrat psihic spiritul de
turmă, „l'âme moutonnière", de o mobilitate analoagă aceleia a simi-

* Concepția, imaginația, invenția putînd duce la activitatea artistică (sau de altfel) cea mai strălucită pot fi provocate, pot avea ca punct de plecare o imitație (prin care se *inspiră*), care, prin elaborația la care contribue elementul intelectual, emotiv și afectiv—ajunge a fi cu totul străină de model. Multe creații strălucite au la origine o idee împrumutată, pe care însă au lăsat-o în urmă la distanțe considerabile.

berarea politică și economică a individului, ci mai ales pe cea psihică. In adevăr nivelarea indivizilor nu numai că ar fi nebiologică, dar ar fi opresivă și tiranică nu numai pentru cei ce ar fi scoboriți dar chiar și pentru cei ridicați prin ea—pentru care ar fi o tiranie specială sau o stinjenire (exemplu *Marea Revoluție Franceză*). Răsturnarea sau amestecul claselor poate fi un regres—cel puțin momentan—căci o clasă superiorizată a făcut, prin atingerea unui nivel mai ridicat, dovada unor calități vitale incontestabile (dacă nu și intelectuale și poate chiar morale); prin această basculare, clasele inferioare ridicate repede în general se demoralizează, iar indivizii ridicați vertiginos, fără o pregătire sufletească prealabilă—„parveniții"—devin cei mai feroci tirani și exemplare de imoralitate și cinism, din cauza dezechilibrului psihic pe care il provoacă *zguduirea sufletească* a unui mare succes neaşteptat sau chiar numai simpla desorientare, intensitatea dezechilibrului fiind în raport direct cu iuțeala ascensiunii. Experiențe numeroase ne învață să fim foarte circumspecți și foarte rezervați în astfel de împrejurări. Așa că nivelul inferior social și intelectual al conducătorilor sau al clasei conducătoare nu poate exprima numai prin el singur un progres și credem că nu exprimă nici dezideratele psihologice ale democrației. Chiar economicește, trecerea bunurilor făcută ușurel și fără discernămînt dela o clasă la alta sau dela o categorie de indivizi la alta, nu credem că poate constitui un ideal democratic, căci dezechilibrul economic, însoțit fatalmente și de cel psihic, pervertește mai ales spiritul de inițiativă și chiar simțul moral și poate duce la dezastre *ireparabile*. Nu scoborîrea nivelului societăților ci ridicarea nivelului indivizilor prin valorificarea, dezvoltarea și îmbogățirea lor sufletească și intelectuală; nu distrucția cîștigurilor morale și sufletești realizate dealungul trecutului ci complectarea și îmbogățirea lor cu altele nouă; și mai ales, nu nivelare, dar cea mai conștientă, largă, liberă și neinfluențată selecționare a indivizilor pentru toate rolurile și întrebuințările: suum cuique tribuere—iată ce credem că trebue să urmărească o democrație, care să reprezinte psihologicește un progres. Orice sistematizare sau clasificare a indivizilor este un regres căci nu grupările, de orice categorie ar fi ele, pot reprezenta superioritatea, ci indivizii în parte: superioritatea psihică, intelectuală și morală, nu poate fi decît cu totul individuală: „ea rezidă într'un individ nu într'o familie sau clasă; nu există clasă de elită, *ci numai indivizi de elită*" (Palante). Orice regim social pentru a exprima realmente un progres va trebui „să intensifice sentimentul individualității și al salvării individuale: să facă oameni care să fie ei înșiși" (Palante).

Am trecut în domeniul sociologiei, dar am făcut-o în numele medicinei, care nu-și poate părăsi preocuparea sa: individul. „Experiențele" naturii, boalele, cași intențiile ei finaliste, întinzîndu-se în spațiu și timp, în infinit și eternitate, ne preocupăm numai atît cît vin în atingere cu scopul nostru imediat: conservarea sănătății și vindecarea boalelor. Iar boalele sociale nu pierd pentru noi caracterul practic, pentrucă au o evoluție mai lentă și mai lungă, sau pentrucă sînt mai difuze decît cele individuale. Am văzut cu ce ușurință se face contagiunea psihică și aceasta ne impune să răspîndim cît mai mult posibil cel puțin cunoașterea unui fapt: că nu toți indivizii din societate ar putea servi de *modele* semenilor lor și la aceasta trebue să adăugăm că printre cei ce *ni se impun* ca modele, foarte

mulți pot fi dăunători. Chestia principală pentru profilaxie este *ferirea de contagiuni*. Dacă experiențele naturii pentru scopurile ei au o menire bine justificată, noi nu avem *ca indivizi* nici un folos să le multiplicăm sau să le generalizăm prin repetare. Psihopații nu sînt dăunători în general decît datorită mediului: stîngăcia, pasivitatea, credulitatea mediului contribue la dezvoltarea exagerată și desfășurarea unor tendințe latente abia perceptibile ale psihopaților puși în evidență: expansivitatea lor se accentuiază, ei devin convingători sau autoritari și intimidează... In schimb psihopații utili nu se impun totdeauna nici prin îndrăzneală, mergînd până la impulsivitate, nici prin totala lipsă de autocritică a celorlalți, care le dă un prestigiu bazat numai pe presupuneri, promisiuni ale unor posibile merite numai bănuite, dar susținute cu înflăcărare; din contra conștiința valorii lor reale le dă fie o atitudine rezervată și o mîndrie legitimă, fie o modestie bazată pe o judecată îndelungată și poate prea severă a meritelor lor proprii—atitudini determinate și de timiditatea comună multora din ei. Fanatismul convingerilor prin urmare nu dovedește totodată și valoarea lor și deaceia nu este un criteriu de apreciere justă a unei căi bune de urmat, din contra. Celace trebue deci urmărit este *împiedecarea transformării psihozelor individuale în psihoze colective*, grație spiritului gregar. O pregătire metodică pentru a favoriza dispariția acestui spirit sau a-i atenua intensitatea, este posibilă nu numai prin ridicarea nivelului cultural, ci mai ales prin întărirea personalității fiecăruia, *educația caracterului* și a simțului critic. Regimul liberei discuții (Bagehot), lipsa de piedici morale și de constringere a opiniei publice, etc.—sînt mijloacele și căile ce înlesnesc obținerea acestui rezultat.

Gregarismul este favorabil mai mult psihopaților rău făcători precum și tuturor indivizilor care, fiind dotați cu celace Carlyle numește „inteligența vulpină", întrebuințează docilitatea aparentă, abilitatea de a pătrunde, chiar și intriga, speculînd slăbiciunile și măgulind vanitatea; de la formarea reputațiilor profesionale până la cîștigarea situațiilor politice dominante, totul se obține, cele mai deseori fraudulos, pe această cale numai datorită lipsei de spirit critic al societății. Gregarismul este confundat cu spiritul de ordine și cu disciplina; dar pe cînd primul este pur pasiv, subconștient, disciplina este o atitudine voită, consimțită (poate de nevoe), însă conștientă.

Cum pot fi ferite massele de gregarism?

Semnalîndu-le posibilitatea existenței multor lucruri care, fie că ni se impun cu forța, fie că ne cîștigă sufletul în mod insidios, nu trebuesc luate în serios, nici imitate; și *arătînd foloasele atitudinii critice*. „Făcîndu-mă catolic, spunea Napoleon, în Consiliul de Stat, am terminat războiul din Vendeea; făcîndu-mă musulman m'am stabilit în Egipt; făcîndu-mă ultramontan am cîștigat pe preoții din Italia. Dacă aşi guverna un popor de Evrei aşi restabili Templul lui Solomon". Aceasta dovedește o adîncă pătrundere, o justă prețuire și o iscusită folosire a slăbiciunilor sufletului gregar.

Nu trebue să se uite că conștiința individuală este mult mai clară și mai sinceră ca cea socială, care vede lucrurile unilateral și sub unghiul utilității actuale a grupului. Nu va fi niciodată de prisos a se aminti lozincile formulate de înțelepții și filozofii antichității și repetate până în zilele noastre de toți marii cugetători: „Fiți celace sînteți", „Cunoașteți-vă pe voi înșivă", etc.. In adevăr nimic nu poate

dezorienta şi nimici mai sigur pe individ decit incercarea de a cânta să copieze personalitatea cuiva, oricine ar fi modelul, necunoscîndu-se prealabil pe sine insuşi; este insă foarte util şi fructuos a se *inspira* dela modelele găsite demne de imitat in urma unei auto-critici serioase, severe şi obiective pentru a obţine perfecţionarea noastră.

Numeroase ilustraţii ale acestor adevăruri se găsesc in istoria noastră contemporană. Vom lua un exemplu care arată atit diferitele modalităţi de imitare cit şi rezultatele lor respective.

După o lungă perioadă de intuneric intreţinută de dominaţiile străine şi de multiple cauze defavorabile, Principatele Romine au inceput a intra in contact cu Apusul in cursul veacului trecut. *Diferenţa enormă de nivel cultural, politic, etc.* a făcut ca imediat după stabilirea acestor raporturi, să se producă—informai ca intre vasele comunicante conţinind lichide la un nivel diferit, sau poate chiar şi ca un fenomen de osmoză—un violent curent de influenţe străine, civilizate către ţările romine. Acest proces a luat insă curind forma unei imitaţii massive, totale. Inceputurile acestui curent datorite studiilor tineretului nostru in ţările apusene (mai ales in Franţa), au fost in general animate de o puternică notă afectivă şi emotivă. Datorită puternicei impresii produsă de viaţa unei lumi civilizate asupra tinerilor veniţi dintr'o ţară cu o viaţă cu totul patriarhală, cum şi gustului de studiu deschis in centrele cultivate caşi setei de atingere a unui ideal naţional şi politic inăbuşit, comprimat indelung,—acest tineret nu s'a mărginit numai la pura imitaţie. El s'a *inspirat* dela modelele văzute. In adevăr, erudiţi şi intelectuali străluciţi, literaţi şi artişti care, *folosind numai* metodele invăţate, ne-au dat opere mareţe cu caracter pur rominesc şi *exclusiv* pentru ţara lor; oameni de stat, care, influenţaţi de tendinţele umanitare, au apărat şi răspindit idei democratice cu fanatism—celace era cu atit mai meritos pentru ei cu cit aceasta nu avea la bază vre-un resentiment de clasă, căci promotorii aparţineau mai toţi clasei care graţie acestor idei, işi pierdea privilegiile, etc.; toţi au urmărit cu mari sacrificii numai o activitate naţională, hiperbolizind tot ce era rominesc, scriind intr'o limbă rominească neintrecută, pentru a cărei formaţie s'au străduit (descoperindu-i frumuseţi nebănuite), idealizind pe ţăranl şi viaţa la ţară, până şi cimpia rominească; descoperind cu o pioasă dragoste comorile sufleteşti ale trecutului neamului şi luptind cu energie pentru stabilirea originei şi drepturilor lui istorice; idealizind vitejia cum şi toate faptele şi calităţile strămoşilor. Artiştii au descoperit şi imortalizat comorile estetice şi fără seamăn pe care ei le vedeau, le simţeau in tot ce era rominesc... Intr'un cuvint, aceşti oameni au descoperit prin sufletul străinătăţii sufletul rominesc; au invăţat in străinătate să devină cei mai fanatici adoratori şi apărători a tot ce era rominesc in aşa măsură, că lăudau străinilor cu multă infăcărare tot ce era al ţării lor. Aşa că străinii ce-i auzeau se minunau de atita iubire de ţară: Ion Ghica scria lui Alecsandri că vorbind cu dor de ţara lui unui străin şi spunindu-i cu emoţie că acolo intre alte lucruri minunate laptele este aşa de gros că in el lasă urmă cuţitul, a comunicat şi străinului emoţia sa şi i-a făcut să-i admire pentru marea sa dragoste de ţară. Insă curentul imitativ a luat şi alte infăţişări: alţi Romini au fost impresionaţi numai de gesturile exterioare fără a le inţelege rostul şi nici sufletul care le determinase. Aşa duelul, obiceiu multisecular anahronic chiar in ţările

unde a luat naştere, fiind interpretat probabil ca o manifestaţie civilizată, numai din cauză că era practicat (uneori) in ţările cu prestigiul civilizaţiei, a fost imitat şi el. Ori in ţările acelea, cu sute de ani inainte, el era practicat numai de cei ce aveau meseria armelor —de care ei erau mindri, cum are dreptul să fie oricine de meseria ce profesează—care avea prestigiul conferit de puterea ce deţineau, pentrucă erau singurii armaţi până in dinţi şi deaceia temuţi de cei nearmaţi care le erau supuşi. Aceşti războinici de meserie, purtind in permanenţă spada, intilnindu-se in orice imprejurare, erau ispitiţi de a-şi dovedi iscusinţa şi curajul, ba chiar şi dispreţul de moarte—inerente şi indispensabile unei aşa meserii;—ei se băteau deci in duel pentru orice motiv neinsemnat, conform unui ritual sumar. Obiceiul căzind insă treptat in desuetudine, pe măsura modificării mijloacelor războiului, a dăinuit totuşi şi in vremurile cind meseria de războinic luase altfel de infăţişare, ca un obiceiu abia tolerat şi practicat atunci in mod clandestin chiar şi de nerăzboinici, prin imitaţie. In acest stadiu a fost găsit de unii compatrioţi ai noştri şi importat in ţara unde, in vremea luptei corp la corp la războiu, se intrebuinţase ghioaga sau securea (pe care le purtau inşişi vitejii noştri domnitori), unde nu se purtase niciodată spada; aceasta era insă arma de care in ţările duelului nu se dezlipeau de loc războinicii de altădată şi de acela se şi băteau cu ea şi nu cu altceva, fiindu-le la indămină. Această importaţie s'a făcut in vremea işlicului şi ciubucului—care contrastau cu un aşa obiceiu,—intr'o ţară insă, unde concepţia despre onoare a fost totdeauna foarte robustă, sănătoasă şi clară. O asemenea imitaţie desigur că nu avea o valoare diferită de acela a actului maimuţei care-şi răsuceşte mustăţile ce-i lipsesc, sau de acela al papagalului ce repetă eventuale exclamaţii de emoţii sau de plăceri... simţite de alţii. Era pur şi simplu o manifestaţie de filoneism cu totul grotesc. Adoptarea şi crearea inofensivă a unor titluri de nobleţă, de către urmaşii administratorilor Provinciilor dunărene din vremea suzeranităţii turceşti (simpli negustori din Fanar ce obţineau postul la mezat), nu diferă mult de gestul precedent; obiceiul s'a generalizat in aşa măsură, incit tot Rominul trecind graniţa işi adopta titlul de conte sau marchiz cel puţin, cu coroanele respective (şi aici nu vorbim bineinţeles de cei ce urmăreau scopuri frauduloase). In unele centre frecventate de Romini se spunea de acela cu o crudă ironie că in Rominia nu sint decit prinţi. Dar adoptarea definitivă şi iremediabilă a limbii franceze ca limbă curentă?

Curentul imitativ după Apus nu este sfirşit şi pe lingă imitaţiile arătate mai sus, acum cuprinde gesturi pur exterioare sau manifestaţii de o valoare dubioasă şi chiar moravuri reprobabile.

Dar in timpul nostru chiar in Apus intre altele, ca... gen nou de artă s'a căutat să se imiteze... arta omului ce trăia in caverne; dacă aceasta procura autorului ei—şi probabil şi semenilor săi pentru care avea suggestivitate—atunci, o plăcere estetică, este cu totul indoeinic acest lucru astăzi, in condiţiile unui cit mai relativ echilibru psihic.

Dacă primii imitatori, sau mai bine zis iniţiatori ai acestui gen de imitaţie—„bonjuriştii" dueliştii, francomanii din secolul trecut, „iniţiatorul" artei troglodite, etc. au săvirşit manifestaţii de o calitate inferioară din punct de vedere psihologic, moral şi practic, apoi imitatorii acelora sint incă cu mult mai prejos şi sint cei mai reduşi fi-

ioneiști gregari. Să ne închipuim un om onorabil, înaintat în vîrstă, poate cu o impozantă situație socială, care poate chiar încă n'a văzut o spadă și care de teamă de a-și compromite (?) onoarea cedează fără să crîcnească, „a încrucișa spada" cu X, un tînăr dar iscusit scrimaciu; aceasta se petrece, deși primul este ocrotit totuși de lege și autorități, care—judecînd după prohibițiile și sancțiunile ce opun—tratează acest desnodămînt „onorabil" (?) ca o tentativă de asasinat și încă dintre cele mai lașe și absurde. Căci, fiind îndeplinită cu consimțămîntul victimei, e asociată unei tentative de sinucidere. Aceasta se poate petrece grație mentalității gregare, dușmană a spiritului critic—într'o vreme cînd totuși duelul este interzis chiar ofițerilor, *oameni de arme*, în Germania (o țară de origină a duelului) subt pedeapsa excluderii din armată — după cum arată recente informații de ziar.

Astfel într'un același mare curent imitativ produs de evenimente s'au putut manifesta modalități cu totul diferite: una, apropiindu-se psihologicește de *inspirația* artistică, datorită factorilor intelectuali, emotiv și afectiv foarte puternici; alta, *pur simiană*. Cît de departe sînt primele imitații, ale generației mari din secolul trecut, de celelalte, care sînt chiar inferioare actelor maimuței sau papagalului! În adevăr, imitația la aceste animale fiind expresia unei tendințe generale, organizată, la imitație, deci cu *rădăcini biologice profunde*, are valoarea unui act vital normal, fiziologic; pe cînd imitația gregară în chestie atît de absurdă, este automată, inafectivă, superficială, artificială și pare a se apropia foarte mult de... *echomimie echopraxie*, etc. și deci a fi o manifestație net morbidă.

Dr. Grigore I. Odobescu

București, 5 Septembre 1925

Greșeli observate în partea întâia a acestui articol, publicată în aceasta revistă, No 2 din 1927:

La pag. 225,	rîndul 11:	a se ceti	*încercînd...*	în loc de „începînd"...
„ „ „	„ 13:	„ „ „	*ca corpuri materiale sînt supuse...*	
„ „ 227,	„ 23:	„ „ „	*unilaterală a minții lor au...*	
„ „ „	„ 49:	„ „ „	*căci dela unii idioți...*	
„ „ 228,	„ 9:	„ „ „	*și el este conștient de „demonul"...*	
„ „ „	„ 18:	„ „ „	*Pathografia*	în loc de „Pathologia".
„ „ 229,	„ 19:	„ „ „	*mic, un șoc traumatic...*	
„ „ 230,	„ 14:	„ „ „	*exemple mărunte care confirmă...*	
„ „ 232,	„ 35:	„ „ „	*statul trebue să sacrifice totul, chiar virtutea, pentru...*	
„ „ „	„ 36:	„ „ „	*conservarea sa: salvarea societății...*	în loc de „salvarea sa: salvarea societății..."

Viața de la capăt

În ultimul timp, o mare schimbare se făcuse în sufletul lui Albert Samuelli. Înșelat în aspirațiile sale, coborît în demnitatea sa, lovit de pretutindeni, el se căia amar de visul nebun în care stăruise atît.

Încercarea-i neizbutită de emancipare, nu-i schimbase ideile despre viitorul lui Izrael. Cu același scepticism, pe care-l nutrise întotdeauna, privea el și acum credința celorlalți în restabilirea vechiului Sion. Nici un moment n'ar fi putut rosti, ca mulți dintre ai săi: „cu trupul mă aflu în țări străine, cu inima sînt pe pămîntul sfînt". Mai mult decît oricînd, în fine, își dădea seamă că departe de a se putea aduna la olaltă, „poporul ales" se risipea mereu, oferindu-se pretutindeni, tot mai redus, tot mai slab, mediilor care-l absorbeau. Dar îl doborîse răutatea omenească, de care se izbise la fiecare pas. Îi era silă de tot ce-l împresura. Și nu mai dorea nimic, căci nu mai avea putința de a spera în nimic.

În seara aceia, întorcîndu-se dela Movilă, Albert se gîndi la starea în care se găsea, la viitorul său, la ceiace-i rămînea de făcut. „Firește,—își spunea el,—în lumea stăpînită de rutină, în care viețuiesc, orice avînt al sufletului, orice mișcare menită a tulbura în sine ordinea lucrurilor, e de mai înainte osîndită. Astfel orice ași face, nimic nu mă desleagă de originea mea, nimic nu mă poate scoate din condiția pe care nașterea însăși mi-a impus-o. Sînt oare un paria?". Și numaidecît își aminti cuvintele bătrînului Leib: „Te-ai născut evreu, vei rămînea evreu". Toată realitatea brutală a situației i se înfățișa atunci în icoanele șterse ale zilelor trecute, care i se perindară pe dinaintea ochilor. Copilăria, vîrsta de care grijile sînt departe, pentru care viața se arată în culori deschise, fusese desigur pentru dînsul, timpul cel mai senin. Și totuși

* Fragment din romanul „Paria".

nu ca pentru orice copil,—căci suferise și atunci, căci dela cei dintăi pași în lume, primise în fața injuria numelui de evreu. Și acum, după atîta trecere de timp, ceiace mai păstra el din anii aceia, era numai impresia tristă a lacrimilor dintăiu. Mai tîrziu, treptat, șivoiul vieții îl luase înainte cu sine. Și povara disprețului public creștea, se făcea mai nesuferită, pe măsură ce sufletul său zbuciumat se dezvolta liber de toate influențele nefaste ce i-ar fi putut sta în cale. Albert începuse a gîndi chiar din momentul în care începuse a pricepe viața; și de atunci încă, problema neamului lui blestemat îi muncise creerul. Pentru aceia rămas de timpuriu străin între ai săi, năzuințele sale îl împingeau dincolo de hotarul îngust al lumii vechi. Dar dacă gîndul său nu mai era la fel cu gîndul semenilor lui, dacă limba sa nu mai era limba lor, dacă inima nu-i mai bătea în acelaşi chip ca inima acelora,—în acelaşi timp însă o imensitate întreagă îl despărțea de lumea cealaltă, de care el însuşi se simțea esențial deosebit.

Intăiu avuse a lupta cu sine însuși, cu propria-i conștiința. Și se crezuse triumfător, până la cel dintăiu prilej care-i trezi din nou înăbușita solidaritate a sîngelui. Apoi avuse de înfruntat opunerea celor din jurul său. Și o înfruntase; până într'o zi iarăși, cînd își dădu samă că odată cu acei pe care-i părăsea renunța la o parte din viața și din sufletul său. In fine cea de pe urmă rezistență, fusese exclusivismul îndărătnic al acelor care nu-i primeau jertfa, ura veche care-l urmărea fără preget și care pentru prima oară de demult îl făcuse să-și ridice fruntea cu mîndrie. Și se oprise in loc.

Acum însă trebuia să caute aiurea, liniștea pe care n'o mai putea cere emancipării. In aceleași locuri, printre aceiași oameni, viața mai departe îi părea cu neputință. Prea multe pasiuni răscolise în jurul său, prea greu ar fi venit acolo uitarea nesocotinței ce-o făcuse. Și ca o mîntuire i se arăta plecarea înspre alte orizonturi, înspre o lume alta, mai largă și mai îngăduitoare. Căci redevenit el însuși,—ancestrala nevoe de pribegie îl cuprinsese, ca și cum ar fi auzit la ureche fatalul „mergi!" Și o dorință vie de a pleca, de a se amesteca printre desnădăjduiții care cutreeră pămîntul, de a-și duce în alte părți amărăciunile sufletului, îl muncea tot mai mult. De altfel situația sa nu-l apropia de acei nenorociți? Nu ca și ei perduse nădejdea în vremuri mai bune pentru el? Nu ca și ei pleca să caute în lume norocul și liniștea etern perdute?

Dar în sara aceia, gîndul îi era mai trist ca niciodată. O vie nemulțumire de sine însuși, un soiu de remușcare, ceva cum ar fi fost starea de conștiință a unei decăderi morale pe care singur și-ar fi imputat-o, îi rodea inima. Toate umilințele îndurate îl făceau să se vadă așa de mic, așa de meschin, așa de laș... In același timp însă, o vagă părere de rău îi venea,—fără să știe de unde,—îi cucerea treptat sufletul. Și pe cînd cugeta la ultima, suprema umilință care-i mortificase inima, o imagină clară îi țîșni deodată în lumina minții, iar vaga părere de rău deveni durere a-

cută. Deși numele Elenei îi venea pe buze, ardoarea dintăiu nu-l mai cuprindea; căci din toată dragostea-i fără nădejde, ceiace-i mai rămăsese era numai amărăciunea care-i umplea sufletul. Acum vedea el clar, ce nebună fusese rătăcirea-i de altădată, cît de absurdă era nelămurita așteptare cu care se înșelase. Dar ceiace nu putea pricepe încă, era dezolanta brutalitate cu care visul său lua sfîrșit.

„De ce ar fi fost și *ea* ca toți ceilalți?—se întreba dînsul. De ce n'ar fi rămas de apururi așa cum se obișnuise el a o cunoaște?

De ce ținuse numaidecît să-i însîngereze inima cu orgoliul și disprețul pe care i-l aruncase în față?"

Și măsurînd răul cu care plătise îndoelnica fericire perdută, el se 'ntreba cu mîhnire, dacă n'ar fi fost mai bine să n'o fi gustat niciodată. Căci cu cît mai multă lumină și mîngiere îi pusese la început femeia aceia în suflet, cu atît mai mare și mai întunecat pustiu îi lăsa acum.

Una cîte una, iarăși, clipele se desprindeau din negura subconștientului, reveneau în mintea sa obosită, reconstituiau povestea tristă a vieții sale. Și o alta imagină se ivi din amestecul acela confuz de lucruri zmulte uitării. Debora! Desigur, dacă dragostea e numai beția care întunecă judecata, suferința care slăbește trupul, nebunia care poate pierde un suflet, atunci n'o iubise niciodată pe blonda copilă. Cu toate acestea, ceva îi întorcea adesea gîndul înspre dînsa, și niciodată gîndul acela nu era trist. Să fi fost în el o timidă presimțire care-l mîna către o fericire posibilă? Să fi fost numai reflexul iubirii discrete pe care o simțea vibrînd în sufletul ei? El singur nu-și putea răspunde.

Dar acum alături una de alta, cele două figuri blonde luau pentru dînsul o însemnătate simbolică. Debora înfățișind trecutul cu toată poezia lui, dinspre care el își întorcea capul,—Elena întrupînd lumea cealaltă cu farmecul ei, la care aspira în zădar. Una l-ar fi iubit, cealaltă l-ar fi privit cu milă, poate; liniștea însă, liniștea pe care o dorea cu atîta rîvnă, o căuta încă și n'o vedea nicăeri...

El se sculă, privi în jurul său. Lumina indeciză pe care o împrăștia lampa de pe biurou, liniștea ce venea de departe, din noaptea de Octombre, dădeau singurătății o melancolie deosebită. Și toate obiectele, până la cele mai mărunte, împrumutau o înfățișare nouă, luau ca o vagă însuflețire, ca și cum în fiecare s'ar fi ascuns cîte unul din regretele ce-i umpleau sufletul. De fapt, nu era o tainică legătură între sufletul lui și toate lucrurile acele inerte? Căci ce e sufletul, decît conștiința precisă a atingerii dintre eul nostru cu lumea din afară, pe de o parte și ceiace leagă clipa de acum cu toate clipele trăite, pe de altă parte? Ce e viața noastră, decît viața a tot ce ne înconjoară? Cu o ființă iubită care ne moare,—moare în același timp ceva din noi înșine; cu un lucru de care ne despărțim, pierdem ceiace materializa o amintire, o

clipă de bucurie sau de tristeță; și cu tot ce se schimbă în preajma noastră, ne întunecăm mereu... De aceia, cugetînd la ce lăsa în urmă, la tot ce în curînd avea să nu mai vadă niciodată, Albert își simți ochii jucînd în lacrimi.

Cu mînile aduse la spate, el se sprijini de birou, încrucișînd picioarele. Pe păretele din față, o rază de lună, furișată, printre perdele, îi arăta portretul lui Spinoza, rămas până atunci în umbră.

Nici vechea sa admirație pentru profundul cugetator, nu rămăsese în ultimul timp nealterată. In viața acestuia, în care odinioară îi plăcea să vadă simbolizată emanciparea judaismului, nu mai găsea acum decît acte purtînd tocmai, adînc imprimat, stigmatul judaic. Căci ce semnificație și ce esență avea panteismul lui? Ce era într'adevăr, Dumnezeul pe care-l concepea el, Dumnezeul acela care era începutul, sfîrșitul și ținta a tot ce există,—decît subt altă haină, tot bătrînul Iehova al Bibliei? Unde ar fi putut găsi cineva izvorul moralei utilitariste, decît iarăși în spiritul judaic, în acea caracteristică nevoe de a trăi aici pe pămînt toată fericirea posibilă și de a înlătura speranțele deșarte în paradisuri eterne? Toată gîndirea sephardului filozof, nu emana dela credința sa originară, ale cărei urme i se păstraseră mereu în suflet? Și ochii cu care privea el lumea din preajma sa, nu rămăseseră întotdeauna ochii unui evreu?

Ceiace-l izbise altădată la Spinoza, era luminoasa viață a geniului, precipitînd în ea singură, toată evoluția pe care sute de generații nu fuseseră încă în stare s'o îndeplinească. Acum însă,—atît de relative sînt convingerile noastre!—i se părea ciudat că putuse cîndva judeca astfel. Căci cu cît cugeta mai mult, cu atît vedea mai limpede că vechea sa părere era falșă.

Luna se urca, și palida frunte a ascetului se acoperea de umbră. Numai ochii lui adînci și negri rămîneau luminați încă, de o lumină vagă și tristă.

Albert se apropie de fereastră. In noaptea senină, mișcarea se potolise, orașul dormea. Peste ura, peste răutatea care frămîntă mulțimea în lupta de toate zilele, cădea liniștea cerului înstelat. Și în fața impunătorului spectacol de lumini și de umbră, în liniștea solemnă a nopții, Albert se întrebă cu descurajare și cu tristeță, dacă subt cerul acela, sufletul său mai putea găsi undeva mîntuirea.

Eugen Herovanu

Scrisoare din Leipzig

Frühjahrsmesser.—Negutătorii lipscani ai lui Sadoveanu.—Relațiile economice germano-romîne

Buchmann, unul dintre negustorii însemnați care intermediaza între Berlin și Leipzig îmi spunea că, după impresia lui, actualul tîrg din 1927 a întrecut în bogăție și varietate de aspecte toate celelalte tîrguri anterioare, care s'au ținut după încheerea nefericitului tratat dela Versailles și s'ar putea asemăna numai cu cel din 1914, în preajma războiului mondial, cînd economia europeană și în special germană erau așa de înfloritoare. După toate probabilitățile strălucirea sa de-acum nu este pur exterioară și cu avantagii exclusiv pentru încîntarea vizitatorului dornic de inedit și tehnica moderna, ci și cei care au organizat și pentru care s'a organizat această întîlnire — industriașii — sînt cu desăvîrșire mulțumiți de rezultate.

Faima tîrgului din Lipsca se poate dealtminteri urmări dealungul istoriei noastre naționale. A fost—după detronarea comercianților genovezi și vențieni dela rangul de principali furnizori ai Valahiei și Moldovei—sursa unică de unde s'au putut aproviziona negustorii noștrii. Până în a doua jumătate a secolului XIX termenul de „lipscan" se confunda cu ceiace sociologicește am numi pătura burgheză. Ei erau singurii reprezentanți ai economiei de schimb, care va deveni generală în vremurile mai nouă, înlocuind definitiv economia naturală, vestigiu feudal și treaptă inferioară în istoria evoluției economice. Caravanele cu mărfuri plecau din Tîrgoviște și București, prin Predeal, Brașov, Viana și ajungeau la Lipsca încărcate cu piei argăsite, miere, ceară și grîu de aur din Teleorman, Dolj, Romanați ori Bărăgan. Se întorceau apoi cu blănuri scumpe (cartierul Brühl este și astăzi vestit) pentru domnițe

cu pielița delicată și pentru coconi gravi cu tabieturi, botine de marochin, postavuri subțiri și toată înfrigurarea unui suflet nou care va schimba din temelii patriarhala și îmbelșugata țară.

Negustorii moldavi luau drumul prin Polonia spre *Dantzig* (și rareori spre Leipzig). Vă amintiți curioasa ipoteză a istoricilor noștri (Iorga, Radu Rosetti), reluată apoi de sociologi mai noi ca d. Șt. Zeletin? Cauza primordială pentru care Moldova și Muntenia au format două principate de sine stătătoare, uneori în raporturi de dușmănie acută, a fost tocmai dualitatea acestor drumuri economice, ce erau două axe în jurul cărora se învîrteau două țărișoare ce-și păstrau independența una față de alta, deși prin unitatea de limbă, de moravuri și ereditate erau predestinate a forma un tot. Mai tîrziu, cînd prin tratatul dela Adrianopol (1829) s'a deschis o nouă arteră de circulație la Galați, Brăila prin gurile Dunărei la mare, unificîndu-se întăiu economicește prin raporturile și strînsele interese comune pe care le aveau cu capitalismul anglo-francez ce înghițea grîul disponibil moldo-valah, a fost posibilă în 30 de ani (1829—1859) o unire pe care 17 veacuri nu fuseseră capabile să o facă.

Creindu-se o casă cu temelii comune s'au adăpostit mai întăiu doi frați gemeni, iar peste șase decenii ceilalți din aceiași familie și-au luat locurile rezervate. Casă nouă unde furiș s'a introdus și spirit nou: spiritul citadin, mentalitatea pietrei, a betonului armat și a mașinei. Din lenevie a minții și comoditate a năravurilor e greu să ritmăm precis, iar abisul căscat între eri și mîne, ne pierde, ne dezaxează și uneori ne farmecă cu darul artei. Cînd mă plimb prin forfota bîlciului lipscan din anul una mie nouă sute douăzeci și șapte îmi apar din cînd în cînd icoane pitorești și arhaice din ciclul „Hanu-Ancuței“ al lui Sadoveanu. Comisul Ioniță dela Drăgănești și cu prietinul său de povești, joacă și treburi serioase, căpitanul Isac—Oreste cu Pylades,—răzăși cu ochi de huhurez ca cel din „Venea o moară pe Siret...“ purtînd cu toți în sînge străbuna energie romană a organizării și febra activității clasei în devenire, negustori lipscani frați de suflet cu răzeșii, evocați la lumina focurilor primitive sub cer înstelat, ulcică plină cu vin de Cotnari înainte, friptură gustoasă pe jăratic, cimpoiul orbului sărac Costandin, pribeag dela Chiu reîntors cu fața spre țara Moldovei, preocupări embrionare de catastif cu activ și pasiv la jupînii negustori de Lipsca, toate înfășurate în mantia stilului cu purpură și aur. Două lumi, două vieți cu legi aparte. Una cu prestigiul unui trecut de mii de ani care se cufundă cu pădurile, fînațurile, apele și ogoarele îmbelșugate, aceleași dela începutul lumii și până la sfîrșitul ei. Alta timidă și obraznică asemeni unui ghiocel în luna lui Februar, fascinantă prin noutate și lipsită de respectabilitatea pe care o conferă tradiția, fără morală, rîzînd de idoli vechi și cu o suspectă încredere în sine însuși și în posibilitățile sale. Orbul sărac care s'a aninat într'adaos la căruțele negustorului lipscan pentru a merge până la Ieși împreună cu mătușa Salomie nu este numai cîntărețul din cimpoiu al Mioriței și al baladelor haiducești, ci un reprezentant al filozofiei și al înțelepciunii plaiului moldovenesc cu senina ei resemnare, cu zîmbetul dezamăgit și fatalismul slavo-oriental: „fiind așa voia lui Dumnezeu și avînd el grijă de mine, cași de viermii pămîntului, am cugetat că nu trebue să pling, ci să primesc rînduiala“. (V. R., Ianuar, 927, pg. 108). E caracteristic că și Mihail Sadoveanu n'a putut să vadă subt aspect *obiectiv* acest proces, decît mai tîrziu în maturitatea sa, învingîndu-și vechile repulsii pentru lumea nouă—moștenite dela junimiști și Caragiale—și prin prestigiul, vraja și harul talentului, reînoindu-și scrisul amenințat de monotonie. Alți reprezentanți din generația lui continuă să doarmă în mucegaiu, iar în rarele momente cînd se trezesc se uită cu ochi de orbi la copiii și nepoții care—plictisiți—încep să-i disprețuiască tacit ori răstit, iar din timp în timp îi expediază prematur la crematoriu...

*

Modul cum a fost organizat acest *match* dintre cele mai vechi și reputate firme germane întrece orice așteptări și cînd încerci să faci o comparație între bîlciurile romînești și tîrgurile germane îți plesnește penița de rușine și refuză de a mai continua serviciul. Nu e vorba de bogățiile pur materiale, ci de acea bogăție ordonată a minții, de chibzuire rece și metodă strictă. Maximum de beneficii, într'un minimum de spațiu și cel mai redus timp. Ingeniozitatea și îndelunga reflexie care prezidează la cele mai mici detalii este—prin comparație—o satiră amară adusă tehnicianului romîn, cu pretenții de a lucra în stil mare, schițe grăbite cu trăsături largi și geniale. De terminat le amînă ad calendas graecas, cum e Vama Poștei, Universitatea bucureșteană, etc. etc. Și nu ne mai gîndim nici la podurile luate de pîrae a doua zi după inaugurare în urma unei ploi de primăvară, ci la o dezolantă caracteristică a spiritului romînesc, care nu iubește nici monumentalul și nici tenacitatea realizării infinitului mic și migălos. (Intre cei doi poli ai creației există o corelație). Fiul unui mare furnizor de materiale pentru clădit din București îmi povestea odată cum, de cîteori vine o comandă nouă și oferă diversele calități de pietriș ori de ciment pentru construcția casei, totdeauna îi sînt preferate calitățile inferioare care nu asigură durata decît pentru cîteva generații, chiar în cazul cînd cel care își face o casă nouă dispune de mijloace financiare suficiente. Instinctul continuității familiare în timp este prea puțin dezvoltat la noi. Prin contrast ridici ochii la clădirile de piatră din Leipzig sau Berlin, menite a înfrunta veacuri și a adăposti odraslele viitoare, neam în neam, până la spița cea din urmă.

Iubirea monumentalului arhitectural, politic și cultural nu e poate o însușire a rasei, ci a momentului istoric care imprimă individului izolat o anumită seriozitate, adîncire a muncii și simț

puternic al răspunderii faţă de colectivitatea din care face parte. Până înainte de războiu era poate şi ciudată la noi această conştiinţă "burgheză". Luptele politice erau piruete de baletiste îmbrăcate în roz, care fac graţii şi plecăciuni savante înainte de a începe dansul. Take Ionescu, „guriţă de aur", era cocheta *en vogue* a acelor vremi, care avea de luptat din greu cu pleava fetelor bătrîne junimiste şi cu netalentatele boeroaice în vîrsta critica din partidul conservator. Intîlnirea lor în Parlament — pentru cel care a avut curiozitatea să parcurgă *după războiu* dezbaterile parlamentare antebelice—îţi face impresia rivalităţii unor păpuşi fardate, mimînd tablouri gingaşe cu păstoriţe, Marie-Antoinette construită din zaharicale, Dafnis şi Chloe jucîndu-se de-a amorul. Ii caracterizează în ultimul grad lipsa răspunderii şi a conştiinţii nevoilor colectivităţii pe care o reprezintă. Cetiţi dezbaterile din 1907 şi 1913: veţi căpăta un desgust profund şi vă lecuiţi la sigur de admiraţia necondiţionată pentru înaintaşi. Numai cu începutul lui 1914 şi cu dezbaterile la chestiunea agrară începe să se simta puţin din viforul apropiat şi din tragicul situaţiei. Dar şi atunci candidul agramat cu gura de aur se miră cum se poate cita Schmoller şi alţi sociologi (raportorul din *1915*) la chestiunea agrară, cînd poate fi evident tratată cu panglicuţe şi parfum de trandafiri.

Chiar faimoşii junimişti nu erau decît un club de înăcriţi şi nenorociţi că sînt obligaţi să trăiască şi să facă politică pe malurile Bahluiului şi Dîmboviţei, în loc să se amuze pe Spreea, Neckar sau Sena. Lipsiţi de generozitate şi chiar de curiozitate pentru peisagiile natale erau sau nişte egoişti spirituali gen Pogor, sau dictatori rataţi gen Petrache Carp, sau belferi care luau în antrepriză un poet genial deavalma cu o liotă de mediocrităţi, refuzînd acces şi tratînd ca pe servitori un Ion Creangă. Scrisoarea unde acesta se plînge că i s'a trîntit uşa în nas, comunicîndu-i-se prin valet că marele Buda nu-i acasă, e un document preţios care stigmatizează şi lămureşte multe echivocuri. Dar despre aceste răfueli care prin naturală asociaţie de idei îmi revin în minte ar trebui vorbit cîndva, cît mai pe larg, uitînd minciunile şi mănuşile...

*

In cercurile economice din Leipzig unde am putut să culeg cîteva informaţii, datorită unui amic berlinez născut aici, s'a discutat mult—a fost poate centrul şi noutatea cea mare în care se învîrtea curiozitatea lor avidă—despre împrumutul german în Romînia, cu zigzagul tratativelor şi cu perspectivele pe care le-ar putea deschide. Nu se uită, de pildă, rolul capitalului germano-austriac în Romînia dinainte de războiu, iar geografia nu e franţuzească, ci aproximativ exactă. Uneori, chiar măgulitoare: „moştenitorii adevăraţi ai împărăţiei austro-ungare cu misiune economică şi culturală identică", cum îmi spunea cu politeţe unul dintr'înşii. Germania care este lipsită de debuşeuri în urma „şireteniei şi hoţiei engleze",

îngenunchiată subt povara plăţilor planului Dawes, găseşte o ocazie salvatoare unde poate să-şi plaseze mărfurile sale şi să dea de lucru legiunilor de muncitori în şomaj. (Numai la Berlin sînt întreţinuţi de Stat prin ospătări populare quasi-gratuite—cîţiva pfennigi masa—şi un ajutor de 12 R. M. săptămînal de persoană, peste un sfert de milion de lucrători). Prin reluarea unor raporturi economice mai strînse, ambele părţi nu ar avea decît de cîştigat. Ziarele germane au analizat pe larg şi consacrat multe pagini acestei chestiuni. In editorialul lui *Berliner Tageblatt* din 2 Mart sînt cuprinse şi toate piedicile care îi stau în cale, precum şi amicii săi. Opunerea cercurilor industriale romîneşti pare niţel cam curioasă de vreme ce „die rumänische Industrie könnte die aus Deutschland zu beziehenden Materialien in Ermangelung entsprechender Rohstoffe gar nicht selbst herstellen". Şi aceasta pe bună dreptate. Mai delicată pare cealaltă întrebare, dacă nu cumva o preferinţă pentru industria germană nu ar fi rău văzută de statele în orbita cărora statul romîn navighează politiceşte, adică Franţa şi Anglia. Imprumutul italian al d-lui Manoilescu a uşurat calea, creind un precedent care a fost lipsit de influenţă asupra situaţiei politice externe, fiindcă nu mult timp după încheerea lui a fost semnat şi tratatul franco-romîn, cu toată răceala dintre Quai d'Orsay şi Mussolini. Acest precedent este acum invocat de presa germană care pledează pentru întărirea relaţiunilor financiare dintre Germania şi Romînia. *Berliner Tageblatt* a comentat cu simpatie ancheta din *Argus* a d-lui Grigore Gafencu şi a analizat cîteva din punctele problemei :

1 Pentru refacerea utilajului învechit şi insuficient al căilor de comunicaţie, Romînia are nevoe de grabnice şi importante credite străine.

2 O înţelegere între cercurile economice respective este de cel mai mare interes pentru Romînia, care ar mai putea fi astfel pusă în relaţii cu capitalul american şi cu economia Europei centrale.

3 Romînia trebue să iasă din izolarea sa şi să intre în ritmul Europei noi, care prin furnizare de material şi credit ar putea să grăbească reconstrucţia şi dezvoltarea sa.

Iar, ca încheere, vechiul şi justul argument că duşmăniile dispar cînd interesele coincid. S'ar mai putea adăoga, că puţin ozon german în dansanta atmosferă pariso-dîmboviţeană n'ar strica, ci i-ar mai trezi puţin la realitatea lor specific naţională, care necesită grabnice măsuri de îndreptare. E ciudat de remarcat, că istoria influenţii germane în Romînia înseamnă nu contrafacerea sufletului romînesc—cum s'a întîmplat cu influenţa franceză—ci o cîştigare mai îndeaproape a conştiinţei naţionalităţii şi destinului propriu (Eminescu, Coşbuc, etc)...

Petre Marcu-Balş

Cronica externa

Condiţiile Păcii: Apropierea franco-germană

„L'homme passe sa vie à raisonner sur le passé, à se plaindre du présent, à trembler pour l'avenir".

Rivarol

Raporturile franco-germane constituesc problema esenţială a organizării păcii. Europa are nevoe de o alcătuire pacifică pentru ca să-şi asigure destinele, printr'o convieţuire sprijinită pe un sistem economic solidar, şi pentru ca să-şi menţină supremaţia prin posesiunea debuşeurilor şi a isvoarelor de energie şi materii prime din alte continente. Astăzi, mai mult ca totdeauna, colaborarea europeană devine o chestie vitală pentru acest continent, ameninţat de concurenţa americană, tulburat de lichidarea războiului şi periclitat de alarma din colonii. Nu este o singură problemă, în viaţa contemporană, care să intereseze existenţa unui stat fără să fie legată de bazele însăşi ale continentului. Pe deoparte, istovirea de pretutindeni a bogăţiilor naţionale în raport cu creşterea considerabilă a nevoilor populare; pe de altă parte, raporturile zilnice dintre naţiuni cer soluţii internaţionale pentru mai toate preocupările serioase ale statelor moderne.

Vorbindu-se adesea despre izolare şi egoism se face tocmai prin aceia o dovadă că ceiace era înainte de războiu o metodă suficientă de guvernare, devine astăzi o mizerabilă încercare de viaţă în afară de cadrul ei natural. O ţară care-şi organizează viaţa dincolo de limitele colaborării continentale se elimină cu încetul din mentalitatea mondială, unde nu mai poate avea valoarea unui element constitutiv. Un schimb activ de ser-

vicii stabileşte erarhia internaţională şi garantează poziţia unei ţări în măsura cooperării proprii. Fiindcă, orice s'ar spune, există o conştiinţă internaţională, după cum a dovedit-o războiul, care a asociat aproape toată lumea la sforţările Antantei, şi după cum o probează lichidarea războiului, care grupează majoritatea statelor în afirmarea restabilirii unui just echilibru între foştii beligeranţi.

Organizarea Europei este însă imposibilă împotriva unei apropieri franco-germane. Aceasta este capitală nu numai pentru faptul că se înlătură astfel marele conflict istoric, dar fiindcă aceste forţe reunite pot garanta pacea în faţa oricăror încercări ostile. Franţa şi Germania inamice întreţin o tristă şi neintreruptă duşmănie între sateliţii lor continentali. Societatea Naţiunilor s'ar împărţi şi, în faţa celor mai grave împrejurări, ar oferi lumii, în locul unei hotărîri masive, tulburarea proprie. Anglia poate încă să amelioreze conflictele surde, dar, din ce în ce mai nesigură de puterea sa mondială, ea poate să renunţe la complicaţiile continentale.

Rapidă şi eficace, o colaborare franco-germană este o garanţie primordială a autorităţii Societăţii Naţiunilor. Altfel, politiceşte paralizată, juridiceşte expusă la interpretările şi lacunele pactului, Societatea de la Geneva şi-ar găsi sfîrşitul tocmai cînd ar trebui să-şi afirme puterea.

Pentru ca o colaborare să fie posibilă, ea are nevoe de o adîncă şi continuă justificare. Statele europene trebue să fie pătrunse de ideia că trăesc dintr'un sistem de civilizaţie comun şi că se hrănesc şi progresează din isvoare comune. Interesate la aceleaşi condiţii, participînd la exploatări şi bogăţii comune, ele se vor asocia conştient la o organizare unică şi prosperă. Vechile prejudecăţi ale superiorităţilor naţionale şi de rase trebuesc înlocuite cu ideia că în orice civilizaţie naţională se găsesc elemente străine şi fundamente identice şi că contribuţia unei ţări este răsplătită de aceia a alteia. Populaţiile pun laolaltă un trecut istoric sau nădejdi şi puteri viitoare şi în diversitatea lor însăşi se găsesc principiile eternelor reîmprospătări.

Nu este însă deajuns să se vorbească de o apropiere franco-germană în termeni vagi. Formulele curente cuprind nenumărate prejudecăţi şi servesc deobiceiu doctrinele contrare cu o egală valoare. Sprijinite pe un „trecut istoric", cristalizînd vicisitudini moarte, ele perpetuează o duşmănie inactuală. Un fapt istoric este tot aşa de bine un argument prin analogie ca şi prin contradicţie. Un eveniment despărţit de împrejurările în care s'a produs nu mai are nici o semnificaţie şi nu poate fi un exemplu. Faptul că între Franţa şi Germania au avut loc numeroase războae nu însemnează numai decît că între aceste două ţări trebue să fie mereu războae. Cauzele care le-au produs s'au modificat, echilibrul politic a luat altă dispoziţie, condiţiile eco-

nomice s'au schimbat şi două ţări care s'au luptat pentru expansiune în aceleaşi direcţii, se pot asocia din nevoia comună de a-şi garanta existenţa.

Doctrina pacifistă ţine seamă de două elemente noi dar de o esenţială importanţă: 1) *democratizarea progresivă a statelor*, în sensul că massele participă mai deaproape la conducerea statului. Ele îşi dau mai bine sama de nevoile proprii şi pot măsura mai cu prudenţă sacrificiile vitale pe care trebuie să le facă în raport cu scopurile care li se propun. Odinioară, interesele restrînse ale unei intime clase conducătoare, sau războinarea unui dictator, sau principiile dinastice ameninţate, sau orgoliul cavalerilor alarmau popoarele. Astăzi, naţiunile civilizate pretind o justificare a acţiunilor importante. Politica pierde zilnic din caracterul misterios de odinioară şi deciziile eroice cer consimţămîntul popular în locul ascunselor „raţiuni de stat".

2) *Preponderenţa economicului asupra politicului.* Războaiele de prestigiu, de rasă, de religii, de odinioară, în care fanatismul avea un rol principal, devin rare; în locul lor, s'au înmulţit războaiele pentru interese materiale. Este în joc mijlocul de traiu al naţiunii, al cetăţeanului. Acesta însă este mai sezisabil, mai controlabil şi, mai ales, mai propriu pentru o tranzacţie, pentru o organizare tehnică. Litigiul poate fi supus arbitrajului şi divizat după condiţiile justiţiei şi chiar ale oportunităţii.

Şi apoi, cum se mai poate propune astăzi un războiu de îmbogăţire unei naţiuni care ştie bine că mijoacele actuale ca şi întinderea luptei ruinează chiar pe învingători!

Dealtfel, organizarea păcii cere, cel puţin, tot atîta pricepere, calmă şi sigură, şi tot atît eroism ca şi o întreprindere războinică. Un mare curaj intelectual, o neînduplecată conştiinţă cetăţenească, o cunoaştere adîncă a problemelor internaţionale, iată destule virtuţi şi ocupaţii pentru un om de stat.

Care au fost cauzele conflictului franco-german?

Lupta pentru hegemonia politică în Europa, concurenţa în cucerirea coloniilor, afirmarea vehementă şi diversă a valorilor culturale.

Hegemonia politică în Europa şi-a pierdut aproape tot prestigiul şi toate beneficiile. Problema europeană nu-şi mai găseşte, în cadrul vechiului continent, satisfacţiile utile de odinioară. Statele, mici sau noi, nu mai pot fi îndrumate cu autoritatea arbitrară de altădată, nici exploatate de voinţa suverană a unui mare protector. Libere, naţiunile îşi servesc interesele după condiţiile pieţii mondiale. Organizarea complicată a comerţului, dezvoltarea industriei lasă iniţiativei particulare posibilitatea orientărilor independente. Apoi, statele mari din Europa trebue să lupte pentru conservarea posesiunilor de aiurea şi contra concurenţei celorlalte continente. Nu mai e vorba de expansiune, ci de conservare. Pentru aceasta au nevoe statornică

de linişte şi securitate în propriile frontiere. Altfel, nici unul nu va putea întinde până în Pacific garanţiile eficace ale prosperităţii naţionale.

Fără pace în Europa, nici o colonie nu va mai accepta protecţia costisitoare a metropolei. America, bogată şi organizată, ridică în faţa Europei pretenţiile unei înfloritoare dezvoltări. Asia, stăpînă a tehnicei occidentale şi familiarizată cu principiile naţionalităţii şi libertăţii publice, îşi redeşteaptă vitalităţi adormite. Naţiuni vechi, mari şi prospere nu aşteaptă decît să-şi elibereze tradiţiile şi puterile de viaţă proprie.

Ce mai însemnează hegemonia în Europa faţă de marile nevoi extra-continentale?

Dealtfel, în epoca noastră, lupta pentru întietate nu se poate da între Franţa şi Germania. In distribuţia bogăţiilor ca şi în cearta pentru debuşeuri, cele două ţări nu se întîlnesc într'un domeniu comun. Vom vedea mai tîrziu că materiile prime posedate respectiv sînt complimentare, iar producţia specifică a fiecărei ţări este cu totul deosebită de a celeilalte.

Germania şi-a isprăvit marea luptă de unificare. Astăzi a intrat chiar pe calea unei democratizări republicane. Vechile sisteme de guvernare, criteriile politice de odinioară, prestigiul teafăr al ideii de forţă nu mai sînt oportune. Dacă revendicările sale drepte pentru ameliorarea condiţiilor tratatului ar fi satisfăcute, Germania ar putea accepta sistemul arbitrajului internaţional în locul mijloacelor proprii.

Problema coloniilor este una din acestea. Cauza de războiu până acuma, trebue îndepărtată cu orice preţ. Dacă justificarea colonizării în ochii Occidentului stă în civilizaţia metropolei, în nevoia de resurse şi de debuşeuri pentru producţii, ca şi în populaţia sa numeroasă şi prolixă, ce se poate răspunde Germaniei, prosperă şi strînsă în frontierele continentale? Apoi, Europa are o esenţială nevoe să se înfăţişeze solidară în faţa pretenţiilor de emancipare. O ţară mare din Europa, care nu ar fi interesată la conservarea acestei situaţii, ar putea, prin intrigi şi propagandă efectivă, să o pericliteze cea dintâiu. Rusia oferă astăzi un exemplu slab pe lîngă ceiace ar putea face Germania. Absorbită acum de poziţiunea sa continentală, nu a purtat încă această problemă în faţa Societăţii Naţiunilor. Va fi în curînd una din cele mai grave. Deocamdată însă apropierea franco-germană, în alcătuirea sa progresivă, se poate preocupa de alte chestii.

Ceiace este mai adînc şi mai trainic în acest conflict este deosebirea culturală. Intre Franţa şi Germania nu există o naturală şi iremediabilă concurenţă economică. Din contra, Franţa, cu regiuni variate şi fertile, poate produce în întregime hrana necesară populaţiei proprii. Ţară în majoritate agricolă şi cu un număr măsurat de locuitori, ea nu are o vitală nevoe să-şi

întrebuinţeze braţele la transformarea industrială a materiilor prime venite de aiurea. Liberă de problema zilnică a traiului comun ca şi de o minuţioasă concurenţă în propriile frontiere, cu un mare trecut istoric şi un gust recunoscut, Franţa se consacră industriei de lux. Producţie originală şi delicată, improprie la o complectă standardizare, de o vînzare relativ limitată, ea nu determină nici o adîncă mentalitate comercială şi nici vaste capitaluri. Fără nevoia de a deveni industrială prin excelenţă şi fără o reală vocaţiune, Franţa are alte tendinţe în dezvoltarea sa istorică. Războiul a constrîns-o la o lecţiune de adaptare la condiţiile nouă de producţie, la organizarea naţională a unei necesare industrii. Populaţia sa însă nu vrea să facă o meserie naţională din ceiace a fost o necesitate oportună şi se mulţumeşte cu agonisirile mărunte şi liniştite de până acuma. Tot războiul i-a readus bogatele resurse ale Alsaciei-Lorene. Metoadele de exploatare germane întrebuinţate acolo, capitalurile mai mari din Germania ca şi un interes comun au îndemnat proprietarii de pe malurile Rinului la o colaborare.

Germania este din contra o ţară cu pămîntul steril şi cu o numeroasă şi prolixă populaţie. Ea trebue să-şi găsească în afară hrana şi deci să producă pentru export elemente de schimb. Germania este obligată să se industrializeze fără încetare şi să-şi adapteze mijloacele la o producţie abundentă. Articole care să se vîndă cît mai mult şi oriunde, care să devină esenţiale pentru o viaţă civilizată şi capabile deci să fie schimbate în ori ce parte a lumii pentru alimente şi materii prime. Din această inevitabilă industrializare decurge neaparat o înflorire a capitalismului şi o tendinţă economică în mentalitatea publică. Dar în aceiaşi vreme, o luptă neîntreruptă cu celelalte state producătoare de aceleaşi articole. Cu Anglia şi America; nu însă cu Franţa. Numeroasele carteluri instituite de curînd o dovedesc cu prisosinţă şi industriaşii din amîndouă ţările dau un exemplu lor oamenilor politici şi intelectuali.

Lucrurile acestea sînt aşa de bine cunoscute, încît ar fi de prisos să le amintim dacă în opinia unora n'ar continua să existe o greşită convingere despre imposibilitatea apropierii franco-germane. Intre Franţa şi Germania nu există nici o cauză permanentă de ostilitate. Duşmănia actuală este poate ultima reminiscenţă a vechilor condiţii politice din Europa. Echilibrul din acest continent s'a schimbat şi lupta pentru întregirea naţională a Germaniei s'a sfîrşit. Aceste două ţări se pot apropia dacă Franţa acceptă, cu un minut mai de vreme, să îmbunătăţească consecinţele tratatului din Versailles şi dacă ambele ţări consimt se studieze împreună condiţiile unei reîmpăcări morale.

Războaele de până acuma au făcut să se afirme de o parte şi de alta a Rinului că valorile intelectuale şi forţele politice respective sînt contradictorii. Lupta pentru hegemonia politică a produs o luptă pentru întâietatea culturală. Ambele ţări, crezînd în importanţa absolută a virtuţilor naţionale, şi-au atribuit un domeniu ilimitat de dezvoltare proprie. Mai veche în istorie şi moştenind direct cultura greacă şi tradiţiile de ordine şi legalitate romane, Franţa a avut mîndria să păstreze intactă această ereditate. Germania, aşezată mai tîrziu pe teritoriile extreme ale imperiului roman şi aducînd în existenţa Europei un suflet mai tulbure, a pretins să cucerească tradiţiile înaintaşilor. S'a arătat mai avidă la început şi mai fidelă, dar sufletul propriu a acceptat mai uşor armătura decît direcţiile ideale ale spiritului greco-roman. Principiile externe ale administraţiei şi legalităţii romane se recunosc din vreme în alcătuirea statului german. Puterea suverană a statului şi prestigiul intact al instituţiilor au limitat întotdeauna extravaganţele individuale în Germania. Secretul colectivităţii n'a fost tulburat de drepturile cetăţeanului. El a primit fără dificultate comandamentele naţiunii conştient că fără această supunere condiţia sa însăşi ar fi periclitată de necesităţile mobile ale existenţei sale etnice. Dar sufletul german, neîmpăcat de acest sacrificiu, mai confuz, de un eroism primitiv şi de o neistovită mişcare, şi-a revărsat în producţia sa culturală, prisosul unei vitalităţi strivită de armătura socială. Ideile primordiale din cultura poporului german cuprind toate virtuţile de mobilitate şi de permanentă transformare. Un proces de eternă devenire, de revărsare masivă se recunoaşte în orice filozofie germană. Proces misterios şi fatal, dar care cuprinde într'atît preferinţele sufletului naţional, încît cetăţeanul german a consimţit să vadă în izvoarele lui nebănuite origina instituţiilor sociale. Un fel de misticism social s'a născut din nevoia de a accepta o puternică disciplină exterioară şi din credinţa profundă în virtuţile procesului de devenire. Ideia de ordine s'a consolidat, neştirbită de examenul liber al raţionaliştilor. Statul a primit o putere exorbitantă care se afirmă suverană în faţa oricărei voinţi exterioare. El nu acceptă afirmaţii individuale; nu îngădue decît gesturi colective pe care le ordonă în interesul necontrolabil al naţiunii. Statul nu este un mijloc, este un scop, în care se întrupează toate aspiraţiile cetăţeneşti şi care are dreptul la toate prerogativele. Toate virtuţile doctrinelor de mobilitate, toate credinţele în neîncetată devenire se sfîrşesc în această gigantică realizare; puterea statului satisface toate năzuinţele individuale. Stat nou, alcătuit din biruinţe şi consolidat în plin progres naţional, n'a avut nevoe de altă justificare a acţiunii sale zilnice.

Franţa s'a născut dintr'o transformare continuă a imperiului roman. Ei nu i-a fost dat să aleagă liberă numai unele dintre tradiţiile antice. Dela început, în sufletul Galilor s'au amestecat gloria Atenei şi ruina Greciei, ca şi biruinţele Romei cu declinul imperiului. Ea a moştenit instituţiile cu o elementară capacitate să le conserve, dar, cunoscîndu-le istoria şi vicisitudinile, şi cu o ascunsă neîncredere. Dela Greci, Franţa a moştenit raţionalismul.

O primordială plăcere intelectuală de a examina ideia şi obiectul, de a le justifica existenţa, de a le sfărma prestigiul în favoarea unui silogism. Iată cele două cauze care au contribuit la nenumăratele schimbări de regim din Franţa. Nici o ţară civilizată n'a cunoscut atîtea forme de guvernămînt păstrîndu-şi intacte aptitudinile ideologice. Franţa este prin excelenţă raţionalistă. Moştenind principiile catolice, le-a supus la memorabile controverse, revoluţiile şi democraţia le-a realizat în numele aceluiaşi raţionalism. Drepturile omului, ideile de egalitate şi libertate au fost declarate subt semnul raţiunii. Civilizaţia franceză este fundată pe silogism. Mijloc extern şi practic de cunoaştere, el a slujit cel mai bine nevoia de evidenţă a acestui popor. Dar mai apt să determine condiţiile de simetrie decît legăturile interne, lasă în afară preocupările despre substanţa însăşi a lucrului. Singurul dogmatism al culturii franceze a fost formal: el a constat în credinţa asupra eminenţii raţiunii. In afară de aceasta, spiritul francez a crezut cu graţie: cu îndoială.

Dar liberul examen aplicat fără încetare şi fără nici o limită, în Franţa ca oriunde, ar produce o stare de anarhie dacă nu ar fi temperat de un relativism ce împiedică concluziile intransigente precum şi de încrederea în cîteva noţiuni metafizice: progres, egalitate, etc.. Spiritul n'ar mai avea nici o securitate şi nici o satisfacţie. Civilizaţia franceză păstrează deci cîteva colonade antice.

Statul a avut epoci de putere şi autoritate nelimitate, dar repede a devenit un mijloc superior pentru garantarea existenţei şi prosperităţii individuale. Adoptînd democraţia mai de mult, Franţa a consacrat principiile de libertate în detrimentul doctrinelor de autoritate. Ordinea este astfel garantată de datoriile traiului în comun şi de o lungă şi voluntară disciplină intelectuală.

In Franţa, „raţiunea de stat" se invoacă rar şi responsabilitatea statului este adesea stabilită.

In Germania, „raţiunea de stat" frînge zilnic orgoliul individual şi comandă permanent supunerea cetăţeanului.

In Franţa, cultura naţională caută mai ales condiţiile exterioare ale lucrurilor, raporturile dintre ele; Germania se trudeşte se afle esenţa lor însăşi. Ideia de relativ şi de finit domină gîndirea franceză. Ea îşi afirmă necontenit dreptul la un liber examen. Gîndirea germană, mai misterioasă şi nesăturată, ajunge la un adevărat dogmatism în materie socială şi se lasă tulburată de noţiunea infinitului în cercetarea sa intimă.

Cam aşa se definesc, în mod contradictoriu şi foarte sumar, cele două culturi în dezvoltarea lor istorică. Ele au însă comune elementele esenţiale. Ambele fac parte din ceiace s'a numit şi este „spiritul european". Civilizaţia greco-latină şi creştinismul au nutrit aceste două popoare.

Ultimul secol se caracterizează prin apropierea culturilor europene. Veacul al XVIII-lea deja a îmbinat tendinţele naţionale

şi astăzi se deosebeşte cu greutate ceiace este propriu fiecărei ţări în mişcarea romantică de atunci. După revoluţia din 1789, gîndirea franceză a recunoscut în filozofia germană o nouă direcţie. Istoria şi critica din Franţa s'au desfăşurat în legătură cu hegelianismul. Pretutindeni, numeroasele legături de transport, exigenţele civilizaţiei, uniformizarea pe care a produs-o progresul tehnicei au contribuit să fuzioneze conceptele naţionale, să le facă mai cuprinzătoare, să le universalizeze.

Mişcările politice s'au întins asupra Europei şi au propagat ideile de libertate şi de egalitate. Ele au început să ia o accepţiune comună. Franţa şi-a tulburat oarecum categoriile simetrice şi cristaline ale vechiului său raţionalism. Germania a adoptat tendinţele democraţiei franceze şi a consimţit, în cele din urmă, să înlocuiască erarhia aristocratică sprijinită pe forţă din vechea sa legislaţie prin formele mai egalitare ale constituţiei dela Weimar. Dacă, cum este natural, democraţia germană se consolidează în cadrul republicii, între sferele politice din ambele ţări nu va mai fi nici o incompatibilitate şi nici o secretă duşmănie.

In orice caz, una din condiţiile esenţiale ale apropierii franco-germane este o reciprocă penetraţiune culturală, o dispoziţie favorabilă la studiul respectiv al literaturii şi filozofiei naţionale. Astfel s'ar recunoaşte cu uşurinţă origina comună acelor două culturi, dar, mai ales, respectabilele lor virtuţi. Şi într'o ţară şi în alta, s'ar crede cu drept cuvînt că numai în colaborarea lor reală s'ar găsi garanţia necesară a prosperităţii europene.

Ultimul războiu a ruinat bogăţiile materiale, dar a devastat deasemenea energia spirituală şi superba ei vanitate. In toate ţările, s'a vorbit despre „declinul Europei". Peste tot, s'a zdruncinat noţiunea absolutului. Neliniştea Europei poate găsi în mutuale concesiuni calea restaurării. Rinul este axa ei.

Problema culturală este însă de o lungă şi pretenţioasă realizare. Ea cere, înainte de toate, o ameliorare a condiţiilor politice. Lichidarea războiului, prin aplicarea tratatului din Versailles, prevede nenumărate sancţiuni, care nu pot decît să împiedice o adevărată politică de pace. Obligaţiile germane faţă de Franţa sînt de o continuă şi lungă executare, iar garanţiile înfiinţate de Tratate sînt de o natură prea manifestă şi de aceia insuportabile. Clauzele economice, în urma diferitelor novaţii, s'au redus la un sistem real, precis în executarea lui şi supravegheat de organele creiate de Comitetul Dawes. Rigorile politice, acordate puterilor creditoare de dispoziţiile Tratatelor, au devenit aproape superflue. Caracterul lor esenţial a rămas astăzi mai mult vexant decît eficace, mai mult patriotic decît pacific. Ele nu pot continua. Franţa va găsi în curînd la Geneva o invitaţie fermă la măsuri de conciliere, dacă politica sa proprie nu i le va furniza mai din vreme. Interesul Franţei este însă să părăsească anticipat drepturi inutile. Astfel, dînd un exemplu de generozitate, ar stimula opinia germană spre o

necesară apropiere, şi ar găsi, materialmente, o utilă recompensă. Politica de concesiuni mărunte practicată actualmente dă o impresie de slăbiciune şi nu este de nici o eficacitate. Germania găseşte în ea nenumărate biruinţe şi se antrenează la o luptă fără preget. Ea însăşi nu se consideră legată de nici o datorie de reciprocitate şi lumea nu poate aprecia un gest francez.

Care este revendicarea esenţială a opiniei germane?

Evacuarea anticipată a teritoriilor renane.

Articolul 428 din Tratatul dela Versailles institue această garanţie în vederea executării acestui Tratat. El acordă Puterilor aliate şi asociate dreptul să ocupe teritorii situate la stînga Rinului pentru o perioadă de 15 ani începînd de la punerea în vigoare a Tratatului. Articolul următor organizează un sistem de evacuări parţiale şi succesive în cazul cînd Germania îndeplineşte obligaţiile garantate. Art. 430 prevede prelungirea ocupaţiei în cazul contrar; iar articolul 431 promite o eliberare anticipată imediat ce Germania ar satisface obligaţiile sale.

Care este sensul şi valoarea acestei ocupaţii?

Ea garantează executarea clauzelor privitoare la plata reparaţiilor, la dezarmare şi constitue deasemenea o măsură de securitate.

Germania consideră că chestia reparaţiei, rezolvită — provizoriu — de planul Dawes, este intrată pe calea execuţiunii regulate şi supravegheată de autorităţi internaţionale. Ea nu dă actualmente nici un motiv de nelinişte. Pretenţiile germane tinzînd la ameliorarea planului Dawes prin reducerea plăţilor viitoare, vor fi adresate instanţelor competente şi deciziile acestora respectate ca orice hotărîre judecătorească. Ocupaţia renană este deci, pentru opinia germană, inutilă.

Pe de altă parte, Germania consideră că a satisfăcut obligaţii privitoare la dezarmare şi că faptul a fost confirmat de Societatea Naţiunilor - deci şi de Franţa—care a admis'o ca membră, respectînd articolul 1 al Pactului. De altfel, pretinde opinia germană, controlul armamentului fiind trecut pe seama Societăţii Naţiunilor, această garanţie nu mai corespunde noului sistem.

In sfîrşit, că securitatea Franţei este garantată de pactul dela Locarno şi de Societatea Naţiunilor.

Din contră, Franţa afirmă că garanţia instituită de art. 428 este necesară executării continui a planului Dawes, că dezarmarea Germaniei nu este realizată şi că securitatea sa pe Rin nu este încă consolidată.

Desigur că adevărul este la mijloc. Intre punctul de vedere francez şi cel german este loc pentru o tranzacţie. Aceasta este singura filozofie a politicei şi cea dintâiu virtute în istorie. Germania ar putea-o obţine dacă ar arăta mai multă sinceritate în chestia dezarmării, dacă ar uşura condiţiile—mutual utile—unei colaborări industriale şi ar oferi anume avantagii financiare (mobilizarea obligaţiilor, etc.). Franţa ar putea-o oferi căpătînd beneficii economice şi dobîndind o masivă satisfacţie politică. Este de altfel evident că, în ceiace priveşte securitatea Franţei, această garanţie, fiind înfiinţată pe un termen de 15 ani, nu acoperă perioada care ar putea deveni critică şi care n'ar începe decît după expirarea acestui termen.

A doua revendicare a politicii actuale germane este ameliorarea regimului din Sarre, dacă nu imediata sa recuperare.

Articolul 45 din Tratat transferă Franţei proprietatea absolută asupra minelor de cărbuni situate în bazinul Sarrei. Articolele următoare supun acest teritoriu la un regim internaţional cu un guvern special numit de Societatea Naţiunilor. La expirarea termenului de 15 ani, un plebiscit va avea loc pentru ca populaţiile locale să decidă alăturarea lor definitivă la Franţa sau revenirea la suveranitatea germană. In cazul cînd plebiscitul este favorabil Germaniei, paragraful 36 al Anexei îi acordă facultatea să răscumpere proprietatea minelor pentru un preţ plătibil în aur determinat de trei experţi.

Germania pretinde, în principiu, să răscumpere astăzi minele, crezînd că în nici un caz populaţia din Sarre nu se va pronunţa pentru suveranitatea franceză. Sau deocamdată, opinia germană s'ar mulţumi cu retragerea trupelor şi organelor de control şi administraţie franceze, acceptînd ca Societatea Naţiunilor să exercite o autoritate nevăzută prin organe locale. Ea a obţinut deja satisfacţii parţiale pe care guvernul francez le-a acordat prin concesiuni succesive, în lipsa unui plan desluşit de politică activă.

In sfîrşit, Germania reclamă un sistem general pentru dezarmare, care să se aplice uniform tuturor statelor.

Celelalte probleme, coridorul Dantzig, colonii, mandate, etc. ar rămîne la ordinea de zi a viitoarelor reuniuni ale Societăţii Naţiunilor.

Franţa desigur are dreptul să se gîndească la securitatea sa cu grija pe care i-o insuflă istoria proprie. Ea trebue să-şi păstreze alianţele regionale ca o garanţie necesară pentru politica sa de apărare. Oriunde ar fi ameninţată pacea Europei, situaţia Franţei s'ar resimţi. Dar în nevoia sa de a conserva structura actuală a Europei, ea va aduce desigur un înţelept spirit juridic. Pentru ca să salvezi un principiu trebue să-i asiguri, în aplicarea lui, atîta supleţă încît să poată cuprinde noile exigenţe ale unei realităţi vii. Art. 19 al pactului oferă o sursă legală pentru această adaptare oportună.

Germania, îndeplinindu-şi evoluţia pe calea democratică, se va adapta, poate, la mijloacele de legalitate internaţională preconizată de Societatea Naţiunilor. Ea nu poate lupta contra Occidentului fără să-şi slăbească propriile forţe şi să-şi nimicească prestigiul civilizaţiei.

Const. I. Vişoianu

Cronica ideilor

Ultimul aspect al democrației

Dacă cineva ar interviewa astăzi pe un mare industriaș englez, inscris în partidul liberal de doctrină manchesteriană, ori pe un mare bancher francez, republican de centru, asupra convingerilor lor politice, de foarte multe ori răspunsul e previzibil: ei se vor declara partizani ai democrației. Acest răspuns va fi dictat de cele mai multe ori de o rațiune doctrinală sau istorică. Orice membru al burgheziei știe că clasa lui e aceia care a făcut revoluția pentru libertate în 1789. El știe că în decursul secolului al XIX-lea clasa mijlocie, după învățătura marei revoluții, ori după pilda englezä a apărat cu dîrză convingere o bună parte din programul și idealul pe care-l numim astăzi democrație. In numele acestui program au pierit în luptă cu reacțiunea o serie întreagă de martiri ai burghezimii. Orice capitalist actual, reamintindu-și doar cîteva date istorice, are dreptul să revendice pentru el realizarea democrației.

Dar lucrurile s'au schimbat simțitor de atunci. Există în evoluția vieții sociale un fenomen destul de curios: acela al *reziduurilor*. Colectivitatea mai păstrează de multe ori o serie de forme și de valori, cu toate că realitatea care le servește oarecum de suport s'a schimbat demult. La fel cu clasele sociale. Scopul și programul lor e mobil, se găsește în continuă transformare. Revendicările lor își schimbă mobilurile, pretențiile, după desfășurarea faptelor. Logica de clasă se adaptează mereu la împrejurări, creind teorii adequate care să justifice nevoile ei. De multeori însă aceiași logică de clasă mai păstrează, poate în mod ipocrit, poate inconștient, unul din idealurile ei mai vechi. Aceste vechi principii nu mai corespund de loc moravurilor și necesităților prezente. Conservarea și afișarea lor poate să mai servească încă: poate înșela pe neprevenìți,

pe naivi, servește de mască la o mulțime de acțiuni care fără de această ipocrizie ar părea odioase. Cînd o clasă, care nu mai are nimic democratic, se intitulează totuși așa, aceasta înseamnă cel puțin că ea se mai jenează încă să-și mărturisească cinic intențiile. Dacă după La Rochefoucauld „ipocrizia e omagiul pe care vițiul îl aduce virtuții", atunci măcar prin această indirectă scuză, clasa socială care a părăsit idealurile filantropice devine ceva mai puțin antipatică. Pentru un motiv sau pentru altul, fapt e că majoritatea marei burghezii apusene se mai intitulează încă reprezentanta democrației. Dar acest regim, a încetat demult să mai fie servit și întreținut de această clasă. Pretențiile ei pot fi justificate pentru trecut, în nici un caz nu mai sînt justificate de situația prezentă a faptelor.

* * *

Știm astăzi cu precizie că democrația e efectul politic al unei mari revoluții economice, anume al formațiunii capitalismului. O anumită formă de capitalism a existat și în antichitate. L-au cunoscut Romanii și Grecii și poate încă și vechile imperii orientale. Dar odată cu creștinismul și cu năvălirile barbare, se știe că aspectul politic al Europei s'a schimbat.

Economia a redevenit patriarcală subt forma ei feudală, care amintea de vechea organizație economică a familiei. Clasa care reprezinta această formă economică, noblețea, a jucat un rol deosebit în stat. Dar, încetul cu încetul, încă din secolul al XIII-lea, după cum a arătat W. Sombart, capitalismul a început să se formeze, din relații de schimb la început rare și sporadice, apoi din ce în ce mai frequente. Până în secolul al XVIII-lea, în timp de cîteva secole, averile s'au acumulat cu încetul, comerțul s'a desvoltat biruitor la orașe, o populație întreagă cu caracter urban, a început să trăiască din schimbul comercial. Burghezia era formată. Ii lipsea doar recunoașterea legală printr'o constituție și printr'un cod, fiindcă, cu toate că noblețea nu mai reprezenta nici o importanță economică, (redusă în stare parazitară, ea trăia la Versailles sau în jurul altor curți, consumîndu-și încetul cu încetul avuțiile) ea mai avea totuși o anumită importanță politică în stat. Pentru desființarea totală a acestor forme caduce s'a înfăptuit marea revoluție franceză.

Vechea economie feudală, medievală, era bazată pe o mulțime de bariere, de reguli, de interdicte, în schimbul dintre producători și consumatori. Ea reglementa piața, prețurile și însăși producția prin regimul corporațiilor. Formarea unui puternic capitalism comercial nu mai putea suporta asemenea piedici. Comerțul se asfixia și îi trebuia aer.

Pe lîngă capitalul comercial, datorit invențiilor din secolul al XVIII-lea, se înfiripă îndată un al doilea fel de capitalism, pe care antichitatea nu l-a cunoscut: capitalismul industrial. Ca să funcționeze intens și în deplină securitate, fabrica are nevoe de libertate. Ca să-și exporte produsele, să poată găsi debușeuri ea are nevoe de un regim vamal complect liber. Pentru dezvoltarea și expansiunea capitalului comercial, dar mai ales al celui industrial, burghezimea europeană a inventat doctrina libertară și pentrucă avea încă nevoe de alianță cu clasele populare, a susținut oarecum și idealul egalitar al proletariatului, până s'a apropiat de victorie adică până către 1850. Progresele democrației susținute de triumful burgheziei au fost în adevăr remarcabile.

Intrucît libertatea convenea burgheziei, ea a fost apărată cu îndîrjire. Atunci s'au creat marile figuri democratice dela Raspail și Barbès din epoca romantică la Gladstone și Gambetta din epoca pozitivă. In aceste timpuri, burghezia și democrația era unul și același lucru. Deaceia Karl Marx, trebuind să lupte contra burgheziei, a combătut cîteodată și democrația, adică ideologia ei politică, suspectînd-o de ipocrizie și insuficiență.

Evoluția burgheziei către democrație a fost întreruptă însă către sfîrșitul secolului al XIX-lea. Capitalul industrial și comercial nu mai apar pe prima linie. Se formează o nouă specie de capital care va juca rolul primordial, anume capitalul financiar. K. Marx, el însuși adusese criticile sale capitalului industrial, dar nu prevăzuse acest nou aspect al acumulării avuțiilor. Industria și comerțul nu se mai alimentează din mijloacele lor proprii, ci emană, sînt finanțate de către bancă. Finanța e promotorul producției și al circulației. Toate societățile pe acțiuni sînt în mîna cîtorva bancheri. Dar această nouă fază a evoluției capitalului are o serie de efecte economice și mai ales politice.

R. Hilferding, care în acestă privință a continuat, cu a sa magistrală lucrare „Das Finanzkapital", opera lui Marx, a descris o serie din aceste efecte. Mai întâiu banca își aservește toată viața economică. E despotul desăvîrșit al producției, care se acumulează într'atît, încît ajunge în mînile cîtorva. Fiind vorba de o trustificare, noțiunea de libertate nu mai are senz. Din contra apare, din ce în ce mai evidentă nevoia de constrîngere. Producțiunea din națională, devine internațională, în senzul că ceiace întrece consumația internă tinde să se plaseze în debușeuri externe, acaparînd piețele altor țări. De aici *imperialismul* caracteristic capitalului financiar. Tarifurile protecționiste, barierele vamale încep să lucreze peste tot. Era liber-schimbismului a trecut, pentruca să revie iarăși, era unui puternic mercantilism național. Popoarele se închid în granițe severe. Libertatea individuală nu mai are nici un senz. In locul ei apare națiunea economică, care tinde să oprime în jurul ei. Fiecare popor caută să domine economicește pe cele din jurul său. De aici pregătirea, tenziunea care a dus la războiul mondial, efect direct al constituirii capitalului financiar și al politicei sale internaționale: imperialismul. Mentalitatea care însoțește această politică economică e aceia care exasperează tendințele șovine. Opinia publică e condusă de cîțiva financiari, care, prin specularea miturilor extrem-naționaliste, utilizează sentimentele populare pentru scopurile lor. Acesta e astăzi senzul fascismelor diferite, de după războiu, după cum acesta a fost senzul izbucnirii răboiului mondial. America, Germania, Anglia, acum și Italia sînt angajate în această direcție. Burghezia care conduce în aceste țări nu mai este burghezia liberală, entuziastă, democrată dela începutul secolului trecut. E o clasă plutocrată, conservatoare, șovină, adesea reacționară. In anumite privinți, ca rol social ea a luat locul nobleței de altădată. Intre un bancher de astăzi și un Gladstone ori Gambetta, nu mai este nimic comun. Burghezii actuali, nepoții romanticilor libertari și egalitari de acum 70—80 ani, nu mai corespund idealurilor părinților lor. Faza eroismului generos a trecut demult. Democrația actuală nu mai e democrația burgheză.

Pe de altă parte nici proletariatul, nici partidele socialiste sau cele comuniste nu susțin politica democratică, fiindcă o consideră mediocră, un simplu paliativ și mai ales fiindcă ei se pun dintr'un punct de vedere strict de clasă, își propun anume ca atunci cînd vor veni la putere să instaureze dictatura proletariatului. Boicotată de proletariat, boicotată de burghezie, pe ce se susține atunci democrația actuală, pe care faptele ne-o indică totuși trainică?

In primul rînd, fără îndoială pe micii burghezi, pe oamenii care nu fac parte nici din una, nici din cealaltă, din clasele extremiste. Dar aceasta n'ar fi de ajuns. Motivul pentru care se menține democrația modernă, care are cu totul altă fizionomie și natură ca democrația veche, e altul. Ea formează cel mai excelent teren de neutralitate pentru clase prea antipodice și pentru lupta lor, ea înseamnă echilibrarea a două interese, care, fiindcă nu se pot satisface exclusiv, preferă un anumit armistițiu. Armistițiul modern între imperialism și comunism, compromisul acesta diplomatic, constitue esența democrației actuale. Dictatura patronală e imposibilă fiindcă proletariatul e destul de puternic ca s'o împiedice, dar și dictatura proletariatului nu se poate realiza fiindcă capitalismul e încă viguros. *Democrația contemporană are un caracter tranzacțional.* Presupune concesii reciproce ale celor două tabere adverse. Fiecare din ele preferă starea actuală de neutralizare reciprocă, destul de comodă în fond, față de victoria complectă a inamicului. Pentru fiecare din cele două clase, democrația e inconvenientul cel mai mic. Și astfel și una și cealaltă, deși condamnă principial, teoretic democrația, sînt silite să o susție. Altădată democrația reprezinta idealul politic al unei singure clase, revendicarea ei exclusivă. Astăzi regimul democratic numai e susținut anume de nici o clasă, dar e sprijinit de toată lumea din comoditate, ca o zonă diplomatică, pentru a evita turburări ori ciocniri prea violente, după cum în unele țări se apelează la un monarh străin, ca să se isprăvească competițiunile interne pentru putere. Toată lumea vo-

eşte astăzi democrație, fiindcă e cel mai bun mijloc de a evita realizări extremiste.

Echilibrul se menține de o bucată de vreme. Din cînd în cînd el e rupt, cînd în favoarea patronilor ca în Italia ori Spania, cînd în aceia a lucrătorilor ca în Rusia. Tendința de restabilire a echilibrului se desinează, prin mişcările opoziționiste mereu constantă. Ceiace însamnă că forțele sînt încă aproape egale şi că democrația, în această situație, e încă regimul cel mai firesc. Toate acestea până cînd echilibrul va fi rupt definitiv, poate în favoarea stîngii, prin victoria decisivă a acestei tabere.

M. R.

Cronica teatrală

— BUCUREŞTI —

Programul.—Marioara Ventura

Direcția Teatrului Național a tipărit, pentru educația artistică a publicului, un program care—pe lîngă subiectul piesei, distribuția şi pozele actorilor—mai cuprinde cugetări cu autograful scriitorilor bucureşteni din preajma culiselor.

Spectatorii, veniți dela comptuoar şi dela bara justiției, au nevoe de puțin antrenament literar înainte de ridicarea cortinei.

Ei răsfoesc programul Teatrului şi, dupăce se opresc puțin la figurile zîmbitoare ale actrițelor şi la reclamele Caselor de Mode cu „cămăşi impudice", cad pe gînduri înaintea d-lor Const. Riuleț, Alex. Hodoş, Victor Eftimiu, Camil Petrescu, etc..

D. Hodoş, în calitate de director al Instituției din fața cofetăriei Riegler, ne inițiază în arta dramatică. Teatrul,—după d-sa,—este publicul. Acest lucru, d-sa îl ştie desigur dela casierită. Intr'adevăr,—urmează directorul Teatrului,—„dacă lumea din sală ar rîde de frămîntările sărmanului prinț al Danemarcei, înțelegîndu-i anapoda chinul, *Hamlet* n'ar mai fi, în sara aceia, o tragedie"—ci probabil o comedie, o farsă, o *panaramă*... Noi ştiam că aşa se petrec lucrurile cu piesele d-lor Victor Eftimiu, Mircea Rădulescu et Comp.. Nu bănuiam că şi Shakespeare intră în aceiaşi categorie.

„O sală goală e o pierdere care nu se mai repară niciodată",—isprăveşte d. Hodoş... „iată pentruce s'ar părea, că problema repertoriului nu e atît de uşoară. E oarecum anevoe să împreuni valoarea artistică a unui spectacol cu succesul de public, în fața căruia nici un director de teatru (oricît s'ar lăuda) nu rămîne niciodată indiferent.—Lucrul nu e cu neputință. Mărturie stă Shakespeare... Prin urmare: iată rețeta: jucați bine, piese bune, care vor fi bine primite.—Soluțiile simple sînt cele mai complicate".

Fostul director al Teatrului, d. Ion Minulescu, făcuse greşala de a juca piesa d-lui Camil Petrescu. Dar d-sa,—trebue să recunoaştem,—n'avea rețetă pentru succes. D. Hodoş însă este stăpîn pe leacul miraculos... Totuşi Teatrul Național a jucat de curînd „Biruitorul", „Greşala lui Dumnezeu", etc.—piese cu marginile paginilor încă zburlite de trîntitura la coş...

Dar d. Liviu Rebreanu, în acelaşi program, dă o explicație consolatoare: „Una e piesa de teatru pe care a scris-o autorul, alta e cea interpretată de actori şi iarăşi alta cea înțeleasă de spectatori. Valoroasă însă e numai aceia care va avea răsunet şi în sufletele generațiilor viitoare"... Cine ştie ce-au „scris" d-nii Camil Petrescu, Vintilă Rusu Şirianu, Caton Teodorian, Victor Eftimiu, etc.! Numai generațiile viitoare vor stabili adevărul... serioasă şi naivă ca un copil în [illegible] de reprezentații, am

ispăşit complect toate păcatele omenirii (Vezi Camil Petrescu, în program: „La urma urmelor a frecventa teatrul poate să fie uneori o datorie, nu numai neapărat o distracţie").

Dintre toţi cugetătorii teatrali, doi au mai multă dreptate: d-nii Victor Eftimiu şi Const. Riuleţ. Cel dintâiu cere „să umanizăm arta şi să decabotinizăm teatrul"; iar cel de-al doilea proclamă „superioritatea tăcerii—cea mai nobilă, mai poetică şi mai eternă dintre toate superiorităţile cunoscute până azi". Păcat numai că nici unul nici altul nu-şi pun de acord cugetarea cu fapta!...

Inainte de-a închide programul,—căci zbîrnie soneria de începere,—zărim pe-o pagină fotografia d-nei Maria Giurgea, printre alţi artişti, subt titlul global: „Cîţiva din garda credincioasă a Teatrului Naţional". Titlul e un eufemism. Redactorul programului a vrut să evite cuvîntul „pensionar".

Şi-a dat samă redactorul că menţiunea: „pensionară", aşezată lîngă fotografia recentă a d-nei Maria Giurgea, ar fi fost aproape o necuviinţă.

Totuşi d-na Giurgea a fost scoasă la pensie, deşi d-sa şi-a biruit cu exuberanţă anii de teatru—rămînînd, până la ultimul rol, sprintenă şi vioae, cu joc colorat, expresiv, plin de variaţii... deşi n'a fost întrecută de nici o actriţă în genul său, deşi are mai mult talent decît toate artistele Teatrului Naţional la un loc. Mobilitatea-i spirituală, spontană, cu fel-de-fel de faţete pururi sclipitoare, lasă în umbră cochetăria artificială, tragismul de cofetărie şi voluptatea venerabilă a stelelor de primul rang.

Dar d-na Giurgea nu mai juca. Direcţia Teatrului,—în loc să dea roluri artiştilor, eliminîndu-i după probă pe cei lipsiţi de merit,—are o tactică specială: nu încredinţează roluri decît favoriţilor, iar pe ceilalţi îi expulzează din teatru fie subt protecţia legii pensiilor, fie cu prilejul încadrărilor. Astfel d-na Anicuţa Cîrjă, o artistă de talent, după zece ani de artă autentică, cu reţineri pentru pensie, a fost dată afară din teatru—deşi orice spectator de gust are încă în minte desăvîrşita creaţie, pe care d-sa a făcut-o, acum un an, în „Cezar şi Cleopatra". D-na Lucia Hotineanu a avut aceiaşi soartă.

Aceste pensionări şi eliminări capătă adevărata semnificaţie—de nedreptate şi de abuz—cînd întorci mai departe paginile programului şi vezi ce „elemente" au fost cotate mai bune decît d-na Maria Giurgea. Iţi vine să te înalţi în sală şi să protestezi,—dar lumina se stinge, se ridică cortina şi d. Soare, ca o cracatiţă cu cîte un megafon în fiecare labă, aruncă asupra spectatorilor un urlet de bătălie: se joacă „Hoţii" de Schiller.

Urmărind erupţia actorilor pe scenă, ne gîndeam—încă subt impresia pozelor din program—la harababura distribuţiei de roluri. Un teatru care posedă, în listele de personal, pe d-nii Ciprian şi Calboreanu, n'ar fi trebuit să dea rolul lui Franz Moor pe mîna d-lui Bălţăteanu—un artist bun cu totul pentru alt gen. Totuşi cîţiva actori au fost bine repartizaţi. D. Nottara a arătat

cum se cizelează un rol. D. Vraca a jucat, cu prestanţă şi distincţie, pe Karl. Iar d-ra Sorana Ţopa a creat o Amalie de-un tragism dominant.

Un critic dramatic prezisese, anul trecut, că d-na Marioara Ventura (dacă vre-un antreprenor va mai cuteza s'o aducă la Bucureşti) va juca în faţa băncilor goale. Prezicerea a dat greş.

Marioara Ventura a jucat trei piese înaintea unei săli îmbicsite de public până la saturaţie. Intercalaţi uneori între anatomia unei vecine şi caloriferul zidit în părete,—am fi preferat şi noi ca evenimentele să-i fi dat criticului, cît de cît, dreptate. Dar n'am avut noroc.

Am văzut-o pe Marioara Ventura—cu un ansamblu desăvîrşit la teatrul „Regina Maria"—în Irène de Montcel din „Prizoniera" de E. Bourdet, în Germaine („Dac'aş vrea..." de P. Geraldy şi Spitzer) şi în Thérèse Fontannet, eroina piesei lui Georges de Porto-Riche: „Omul de altădată".

E. Bourdet—de ce şi-a ales acest subiect?—studiază în „Prizoniera" un caz de deviaţie a dragostei. Nu-i vorba deci de destrăbălare, ci de o patimă stranie sădită elementar în simţuri. Eroina îşi dă samă că-i „prizonieră", vrea să se elibereze din vîrtejul sensualităţii deviate, îşi reazămă capul bolnav de umărul unui bărbat; dar cînd acesta o cuprinde în braţe, cînd gura lui îi caută cu voluptate gura, nervii ei se revoltă: muşchii feţei se crispează, mînile îi tremură, şira spinării se arcueşte. Bolnava primeşte sacrificiul căsătoriei. Işi stăpîneşte cu bravură simţurile răsvrătite. Dar bărbatul nu vrea resemnare, nu vrea pasivitate eroică—ci furtunoasă pasiune. Işi caută o amantă, iar cu bolnava se poartă brutal, înjosind-o şi bruscînd-o. Atunci ea se întoarce la prietina ei care o ademeneşte din umbră cu un buchet de toporaşi. Absenţa partenerei de pe scenă este o abilă lovitură de teatru: autorul evită astfel o întîlnire respingătoare şi suggerează, în acelaşi timp, ideia Fatalităţii care conduce de undeva, departe, faptele omeneşti.

Marioara Ventura a apărut în lumina rampei—cu privirea absentă, cu o tristeţă în glas, într'o atitudine discretă şi distinsă. Parcă venea acasă, „în concediu de încercare", însăşi pensionara unei clinici de boli mintale.

Numai suferinţa imprimată rolului de către autor şi fineţa jocului Marioarei Ventura—bună, iubitoare, nefericită—au făcut din reprezentaţia „Prizonierei" un spectacol decent.

Nu prea înţelegem însă rostul exhibiţiei unor cazuri speciale de clinică, cînd nenorociri—adînci şi generale—esă la fiecare pas în calea autorilor dramatici, interesînd deopotrivă pe toată lumea.

Dar Marioara Ventura a revenit repede la roluri normale. A jucat, în „Dac'aş vrea...", rolul Germainei... o soţie amorezată de bărbatul ei, respectată de toţi prietinii acestuia, şi care—sfidată într'un rînd de-o cochetă—îşi pune problema: „Oare aş putea să plac şi eu ca femee, *dac'aş vrea?*"... Marioara Ventura, serioasă şi naivă ca un copil în prima parte a piesei, cheamă

pentru restul rolului resursele de cochetărie, care dorm în fiecare femee, şi pe care Germaine le aduce întru apărarea „eternului feminin" în primejdie. Interpreta, rezervată cu un ceas înainte, trece brusc la ofensivă: capul capătă un joc sprinţar de pasere drăgălaşă, zîmbetele înfloresc din adîncuri - ca nuferii, trăgînd mister şi farmec din lumi profunde... privirea se tulbură... ochii cheamă ca prăpăstiile... trupul ia atitudini lascive, desfăşurîndu-se şi adunîndu-se în undoiri catifelate. Marioara Ventura face dovada că, „dac'ar vrea...", interpreţi şi spectatori ar urma exemplul tînărului René.

Dar nici „Prizoniera", nici „Dac'aş vrea..." nu puteau da prilej Marioarei Ventura să-şi joace la rampă panoplia de arme dramatice.

„Omul de altădată" îi oferă această ocazie. Georges de Porto-Riche, în „Le vieil homme", redă tragedia femeii de pretutindeni şi de oricînd. Thérèse Fontannet are un suflet plin de-o dragoste pătimaşă —ascultînd parcă de invitaţiile lui Heine:

Du sollst mich liebend umschliessen,
Geliebtes, schönes Weib!
Umschling' mich mit Armen und Füssen
Und mit dem geschmeidigen Leib.

D. Michel Fontannet—sensibil faţă de aceste atenţiuni pasionate—n'are, totuşi, puterea să reziste tentaţiilor lăturalnice. Îşi înşală, cu inconştienţă, nevasta. Ea sufere în tăcere dureri nebănuite.—Marioara Ventura cu ochii înfipţi în trecut, retrăeşte scenele triste de odinioară: sara—cînd bărbatul ei, fredonînd, pleca grăbit pe scări la amantă şi se întorcea acasă, pe gînduri, tocmai în zori. Nopţile acestea, petrecute cu nelinişte şi umilinţă—în care tablouri de amor se alcătuiau dela sine în mintea ei: dintr'o vorbă, dintr'un fir de păr—o urmăresc cu spaimă şi îngrijorări de viitor.

Şi într'adevăr „omul de altădată" reînvie în faţa unei nouă ispite. Thérèse îl simte pe Michel lunecîndu-i din mîni.—Marioara Ventura caută de jur împrejur o dovadă: nu găseşte însă nimic. Dar pricepe că se petrece ceva. Simte imperceptibilul care pluteşte în aer. Nişte petale irosite, o batistă pierdută de *cealaltă*—îi suggerează sărutări, îmbrăţişări chiar... Un buchet de stînjinei, atîrnat la o fereastră, este suprema mărturie. Durerile vechi se trezesc iarăşi—adaogîndu-se o suferinţă nouă: fiul ei e îndrăgostit de aceiaşi femee, cu cea dintăiu iubire—pătimaşă şi exaltată.

Dar „omul de altădată" nu înţelege nimic: el se duce, fascinat de-un capriciu, după buchetul de stînjinei—pe cînd femeia lui se umileşte şi-şi contorsionează sufletul... pe cînd copilul i se aruncă în prăpastie.

Marioara Ventura a trăit cu adevărat durerea femeii—aceiaşi din adînci timpuri şi până azi. Şi-a construit rolul după elementarele linii ale sufletului omenesc—simple şi exacte. Avea o măreţie de tragedie antică. Ochii ei tulburi, la un moment dat, nu se mai uitau la copil, la bărbat, la rivală—ci rămăseseră fixaţi în gol: unde parcă se zărea, fumurie masca crispată a Fatalităţii...

M. Sevastos

Miscellanea

Jubileul „Convorbirilor Literare"

S'a serbat la Bucureşti luna trecută şi e vorba ca să se serbeze şi la Iaşi împlinirea a şaizeci de ani dela înfiinţarea „Convorbirilor Literare" de către Maiorescu, Pogor, Negruzzi, Rosetti şi P. Carp. Intr'o cultură aşa de tînără ca aceia a noastră, o revistă care-şi serbează mai mult decît o jumătate de secol de existenţă, e un eveniment cu deosebire impresionant. „Convorbirile" coincid cu epoca de modernizare complectă a ţării noastre (cu toată rezistenţa lor mai mult indirectă). Cu această revistă începe la noi formarea conştiinţei artistice propriu zise. In ea s'au publicat operele mari ale literaturii noastre până la 1900. Nu putem uita că paginile ei sînt legate de numele lui Eminescu, Creangă, Caragiale, N. Gane. Tot acolo s'au publicat luminoasele articole ale lui Titu Maiorescu, judicios gîndite, cumpănit prezentate, impecabil scrise. „Convorbirile" au avut pe lîngă semnificaţia lor socială, mai ales una estetica, într'o ţară unde, mai înainte de ea, literatura asculta de criterii patriotice, gazetăreşti ori simplu sentimentale. Mai ales pentru acest rol îi vom aduce astăzi omagiile noastre.

Dar mai este ceva. Trăind atît, „Convorbirile" au făcut posibilă tradiţia literară, respectul continuităţii care crează stilurile epocilor, fixează limba şi procedeele tehnice, dar mai ales inspiră respectul culturii, al intelectualităţii şi al artei şi stimulează tineretul să întreţie continuitatea unui trecut, faţă de care trebue să-şi simtă o anumită responsabilitate. Toate marile literaturi sînt acelea care reuşesc să închege tradiţia gustului şi a educaţiei artistice. Cetăţeanul învaţă că arta e o valoare şi că trebue s'o întreţie şi s'o preţuiască.

Şi pe urmă nu putem uita că naşterea şi epoca de glorie a acestei reviste s'a desfăşurat în Iaşul nostru, al atîtor mari iniţia-

tive. Trăim și azi subt prestigiul adunărilor stralucite de altădata ale Junimii; umbrele lui Eminescu, Panu, Pogor, Carp, Maiorescu, Lambrior, circulă mereu în jurul nostru. Sînt „manii" noștri, eroii legendari a Iașului romantic și cultural.

Pentru toate acestea ne asociem din toată inima, la serbarea „Convorbirilor" și-i urăm încă viață îndelungată.

Post - scriptum

Intr'un articol din numărul trecut al acestei reviste, „Etnic și Estetic", făceam observația că țările unde arta a pătruns adînc în viață, unde moravurile și frequența monumentelor face firească atitudinea estetică, teoria și filozofia artei sînt tocmai, din această cauză, în inferioritate. Și că invers, acolo unde viața este lipsită de artă, se simte nevoia de teoretizare, tocmai fiindcă numai insuficiențele devin probleme. Și mai observam că dacă în Germania tratatele de Estetică mișună peste tot, nu avem încă un asemenea tratat sistematic în Franța. Observația noastră se găsește azi confirmată, de un francez, estetician el însuși, poate singurul care se ocupă sistematic de știința frumosului.

Iată ce scrie în această privință Ch. Lalo: „Pentru ca cugetătorul viitor să aducă publicului filozofic francez o estetica trebuia ca o generație să se fi format în ce privește reflexia filozofică serioasă asupra acestor materii delicate. Dar, pentru aceasta, *instrumentul cel mai elementar lipsea: un manual de estetică.* Numai o operă de vulgarizare poate permite studenților inițiarea în principalele probleme, cunoașterea stării lor actuale, ca și relațiile lor mutuale. Dela E. Véron, adică de o jumătate de secol, nimeni nu s'a preocupat în Franța de a împlini această lacună. Și încă empiricul Véron ascundea ignoranța teoriilor predecesorilor săi subt aparența unui dispreț științific față de sistemele metafizice". (Revue philosophique, Ian. 1927).

Lucrul e evident, mi se pare. Se vor găsi poate totuși, „esteticieni" romîni care să creadă mai departe că Gide, Lemaître, A. France, Mallarmé, Valery ori E. Jaloux au scris *tratate* de estetică.—*M. R.*

Legea Presei

Se vorbește de pregătirea unei legi a presei, care să suprime toate garanțiile de libertate de care ne bucurăm astăzi, pentru a ne întoarce, în mod deghizat la rigorile cenzurei permanente. Se vor cere gazetarilor titluri academice, se vor cere mari garanții pentru a scoate o gazetă, se vor pedepsi aspru o cantitate de infracțiuni, la o serie de restricții care se introduc acum întâia oară.

Libertatea presei, împreună cu aceia a întrunirilor și aceia a conștiinței și proprietății, constitue drepturile omului consfințite de marea revoluție franceză. Aproape toate popoarele lumii, cu un deceniu înainte de războiu reușise să le cîștige, inclusiv Rusia și Turcia. Dar astăzi democrația nu mai e la modă și dictaturile suprimă încetul cu încetul toate drepturile cîștigate. După libertatea de asociație, care e de fapt complect desființată dela războiu, iată că acum ni se ia și libertatea presei.

Nu sîntem o revistă politică și probabil că nu vom intra niciodată în conflict cu cenzura. N'avem deci de apărat nici un interes personal, ci pur și simplu principiul. Și îndrăznim să formulăm o serie de nedumeriri.

Putem admite la urma urmei restrîngerea dreptului de asociație. Nevoia de tiranie e mai ușor enervată de aceste protestări directe. Dar Presa? Rolul acesteia e să informeze marele public, poporul cum se zice, despre actele guvernului. Dacă guvernul își simte politica legitimă și dreaptă, de ce îi e frică de o divulgare a obiectivelor sale?

Dar se poate spune, presa mai are și alt rol: acela de a protesta, de a pregăti opozițiile și, poate cîteodata, revoluțiile. Ori, timpurile sînt nesigure și e bine să avem liniște și calm. Dacă aceasta e teama guvernelor, ele pot fi liniștite. Pot lăsa cea mai deplină libertate tuturor ziarelor, nimeni nu se va deranja să protesteze sau să spue măcar un singur cuvînt de opoziție efectivă, în țara noastră, de o blîndețe așa de binecuvîntată, unde totul se „aranjează", printr'o acomodare ori la nevoe chiar prin simplă resemnare.

C. Sandu-Aldea

Sandu-Aldea a reprezentat o lature cu totul specială a curentului literar, care începe în preajma anului 1900.

El n'a fost un tradiționalist în înțelesul de cîntăreț al trecutului și nici un țărănist—căci *Două neamuri*, remarcabil prin pitoresc și mai cu samă prin poezia muncii, este, ca roman, o „compoziție", o operă tezistă—o operă din cap, nu răsărită din ceiace era primordial în Sandu-Aldea.

Acest scriitor n'a fost țărănist nici ca pictor de oameni, nici prin atitudine.

Sandu-Aldea a fost cîntărețul pămîntului, „pămîntul negru și rodnic", cum spune el în proză, „pămîntul negru, vechiul nostru tată", cum spune cu profunditate d. Goga.

El a cîntat și mai ales a pictat, cași alții, diverse aspecte ale naturii, dar este singurul nostru poet al pămîntului care dă hrană, al sămănăturilor, al lanului, al ogorului,—al triumfului sau al înfrîngerii omului în lupta de a stoarce „sucul pămîntului".

Acesta este aportul său în literatură,—noutatea sa.

Și acesta este meritul principal al cărții *Două neamuri*.

„In spicele fragede se frămînta viață nouă, se plămădeau milioanele de boabe arămii, aur sunător închegat clipă cu clipă din sucul pămîntului și din lumina soarelui".

Recenzii

Mihail Manoilescu, *O mărturisire de credinţă,* Buc. 1926.

Această broşură cuprinde un discurs politic, rostit mi se pare, cu ocazia răspunsului la mesaj. Prin vederile sale largi, prin programul şi ideile generale pe care le conţine, prin talentul cu care o mulţime de trăsături sînt reliefate, acest discurs ia proporţii sociologice.

Din toată generaţia mai tînără, care a intrat în politică după războiu, d. M. Manoilescu e, poate, cea mai distinsă figură. Pregătirea sa economică, gustul pentru idei generale, ridicat la rang de teorie unitară şi sistematică, unit, în acelaşi timp cu un simţ lucid de corectare cu realitatea, în fine talentul său exuberant şi vioiu, i-au dat imediat în confuza politică postbelică o fizionomie particulară. In acest discurs, moravurile politice naţionale sînt privite dela o înălţime cu care nu sîntem deprinşi în fiecare zi, în discuţiile parlamentare. Regretăm, mai mult din punct de vedere estetic, un anumit incident, care ar fi putut să lipsească.

Politica economică care se preconizează, cu probe evidente de specialist, e aceia pe care, fără deosebire de partid politic, majoritatea oamenilor conştienţi şi cinstiţi din ţara aceasta o cred dreaptă şi necesară. Iar critica procedeelor de economie asfixiantă, de comprimare meschină, pentru a aştepta după ani de sărăcie, o foarte mediocră prosperitate într'un viitor nedeterminabil, e mai mult decît probantă.

Dacă lăsăm la o parte pasagele de politică imediată, de un subiectivism lesne de înţeles (în senzul psihologiei; „tot ce e al meu e bun, restul e detestabil") la un militant şi într'o atmosferă politică fără probitate, fără obiectivitate şi fără politeţe, cum e aceia a noastră, partea principială rămîne ca o excelentă pagină a literaturii noastre politice.

M. R.

* * *

Arthur Schnitzler, *Mademoiselle Else,* Librairie Stock, Paris.

Arthur Schnitzler este puţin cunoscut la noi. In afară de inevitabila traducere a piesei „Reigen" nimic din opera lui nu a fost dat în romîneşte. Scriitor austriac, Schnitzler şi-a creiat demult în lumea germană, un nume definitiv. Renumele lui a străbătut chiar şi în conştiinţa celor care nu l-au putut ceti înainte de a fi fost tradus şi în alte limbi. Atunci deci cînd opera lui a început să fie tradusă şi în limba franceză, cînd deci a putut să fie accesibilă şi acelei părţi din publicul romînesc care nu a putut-o altfel cunoaşte în original, se ştia de către acest public de existenţa lui Schnitzler şi, vag, ceva din caracteristica operei lui.

Traducerea lui „Reigen" făcută în romîneşte nu atît pentru a da o operă caracteristică a lui Schnitzler, cît pentru a specula acel „scandal" pe care l-a produs, nu a putut să facă nimănui o idee precisă asupra lui Schnitzler.

Nuvelist şi autor dramatic, Schnitzler reprezintă în literatură un spirit naturalist, capabil de o analiză fără prejudecată şi fără cruţare.

Cu o metodă simplă, cu o artă concentrată şi sigură Schnitzler face parte din scriitorii care privesc viaţa în faţă, care o arată aşa cum este, fără coloraţiuni roze, dar cu un sentiment de înţelegere şi compătimire, izvorît dintr'o concepţie pesimistă şi umanitară.

Mademoiselle Else este una din operele sale remarcabile. Ea poate da o ideie aproape complectă şi despre concepţia de artă şi despre cea de viaţă a lui Schnitzler, şi despre posibilităţile lui de creiare, şi despre intensitatea scrisului lui.

Avînd în concepţia de viaţă ceva care-l înrudeşte cu Gogol, Schnitzler are în realizarea artistică o preocupare de originalitate care-i este caracteristică. Dacă uneori subiectul e comun, şi Schnitzler nu se fereşte de aceasta, fiindcă subiectele comune constituesc oarecum o esenţă a dramatismului vieţii, tratarea poartă pecetea unei originalităţi frapante, acea transfigurare totală care transforma elementele brute din viaţă în artă.

Astfel subiectul din Mademoiselle Else este comun. Schnitzler simte atîta putere de artist încît să nu înconjoare subiectul, încît să-l transforme în adevăr în ceva cu totul secundar, într'un motiv numai, încît să dispreţuiască aproape subiectul.

Mademoiselle Else e o domnişoară a cărui părinte a abuzat de o sumă de bani a unor minori, şi, deşi avocat celebru e ameninţat să fie arestat dacă până a doua zi nu depune banii. Else e singură la o staţiune balneară. Primeşte acolo o telegramă dela mama sa care-i spune să ceară banii de la un cunoscut, dela Dorsday. Else arată lui Dorsday situaţia ei nenorocită şi-i cere suma. Acesta vrea să speculeze împrejurarea pentru a o avea pe Elsa. Dorsday devine deci brutal, lipsit de delicateţă, şi cu ferocitatea

cu care ar trata orice altă afacere, se tîrgueşte şi ajunge să ceară numai ca Else să-i apară goală într'o poiană.

Sbuciumată astfel între necesitatea impusă de situaţia tatălui ei şi oroarea de Dorsday, Else leşină în mijlocul unei săli de sărbătoare, şi apoi ia o doză mare de veronal care-i trece visarea şi supraexcitarea dincolo de viaţă, prin aceleaşi regiuni imateriale, de halucinaţie.

Mademoiselle Else trebue cetită pentru a se putea vedea ce a putut face Schnitzler din acest subiect aproape tipic.

Ceiace interesează, evident, este psihologia domnişoarei Elsa. De obiceiu această psihologie se tratează cu ajutorul unui personaj denunţător sau divinator, dacă nu cumva autorul nu-şi asumă el însuşi aceste calităţi pătrunzătoare.

Schnitzler a avut intuiţia de artist, că orice element strain în prezentarea acestei psihologii este dăunător, şi atunci a ales calea cea mai directă, a unei „stenografii" intime a tuturor gîndurilor Elsei.

Toată cartea, dela început până la ultimul cuvînt, cuprinde tot ce-i trece prin gînd Elsei în legătură cu subiectul pe care l-am expus.

Idealuri şi naivităţi de domnişoară, cochetării de femee, nedumeriri, îndoeli, apoi acea halucinaţie şi obsedare care duce la leşin şi apoi prin o stare de semi-conştienţă la otrăvire şi la încetarea mecanismului cugetării. Cartea se termină cu cîteva frînturi de cuvinte, nesfîrşite, care dau o impresie teribilă că mecanismul acela delicat care funcţionează 167 de pagini s'a stricat. E ca un ceas deteriorat care rămîne pentru totdeauna la ora 12 fără 5 minute.

Totul se petrece în cîteva ore. Trebuia să ni se dea impresia unei încordări sufleteşti excepţionale. Ea nu se putea da mai minunat decît prin acest original procedeu de „fotografiare" a tuturor gîndurilor Elsei. Ele numai puteau desvălui *toată* starea sufletească intimă, fără o impresie de istorisire care diminuează din forţa de evocare şi de impresionare.

In opera aceasta Schnitzler a realizat o intensitate extraordinară. Cînd ai început să ceteşti, te uiţi, şi intri în viaţa interioară a Elsei, ca într'un propriu „cauchemar" ca într'o halucinaţie proprie. Domnişoara Elsa merită însă o analiză dezvoltată pe care nu o pot face aici.

Demostene Botez

* * *

C. Gane, *Intîmplarea cea mare*, Ed. „Cartea Romînească", Bucureşti.

Notele de călătorie sînt un gen azi, în mare favoare. Mai mult ca în alte vremi de sigur, omul actual are curiozitatea şi simte farmecul deplasării, a „depaysării", care are darul să-l smulgă pentru cîteva clipe din uniformitatea şi monotonia realităţii cotidiane.

Cunosc persoane instruite care nu pot ceti până la capăt un roman bun, dar devorează cu aviditate note de voiaj de o calitate literară, adesea dubioasă.

Călător incorigibil, d. C. Gane a fost ispitit să ne comunice impresiile pe care le-a avut vizitînd unele colţuri ale ţării sau ţinuturi mai depărtate, Egiptul şi Hellada. Ne preumblăm cu d-sa la Curtea de Argeş unde facem cunoştinţă cu Biserica Domnească şi mormintele primilor Basarabi, la Rădăuţi unde zac Muşatinii, la Hotin, la Adakale, la Silistra. Sau străbătînd Helada, contemplăm Acropole, teatrul lui Dionysos, Eleusis. In Egipt ne oprim în faţa lui „Abu El Holl", misteriosul sfinx şi într'o cafenea din Salonic luăm parte la o conversaţie aprinsă între macedoneni ardeleaţi şi cei moscopoliţi sau clisureni, invinuindu-se unii pe alţii. Reminiscenţi sau evocări istorice se împletesc cu observaţii etnico-sociale asupra Evreilor, Turcilor, Grecilor. Ele nu sînt profunde dar nici pedante şi sînt scrise într'un ton uşor, glumeţ, amuzant care aminteşte pe alocuri maniera lui Edmond About.

Deşi umorul d-lui C. Gane nu e totdeauna reunit cu gustul şi măsura şi e uneori cam artificial sau chiar de o calitate inferioară, lectura acestor pagini e agreabilă, interesantă, instructivă.

O. B.

* * *

P. Andrei, *Probleme de Sociologie*, Ed. „Casei Şcoalelor", Buc., 1927.

Volumul e intitulat în mod prea modest „Probleme de Sociologie". Prima parte conţine o introducere completă la studiul Sociologiei. Acesta nu e numai o „problemă", dar chiar o soluţie. Cu un adînc simţ critic, îmbinînd eclectic aşa cum trebue să facă ştiinţa care nu poate proceda metafizic plecînd dela o singură metodă, d. P. Andrei studiază „Posibilitatea Sociologiei ca ştiinţă", examinînd rînd pe rînd soluţiile pesimiste ori optimiste, arătînd în treacăt lacune şi exagerări şi suggerînd complectări. „Problema metodei în Sociologie", se soluţionează în senzul concilierii între rezultatele la care a ajuns şcoala germană cu cele la care s'a oprit şcoala franceză, adică sociologia universalistă cu cea individualistă, a raporturilor interindividuale. Această parte a lucrării constitue una din contribuţiile romîneşti cele mai remarcabile la ştiinţa Sociologiei. In lipsa unui „Tratat" general romînesc de Sociologie (îl aşteptăm cu toţii pe acela al d-lui Andrei care e mai mult decît indicat, e dator acum să ni-l dea) această introducere poate aduce, până atunci, un folos aproape egal.

Partea a doua a lucrării conţine mai mult studii de aplicaţie. Remarcăm între altele, mai ales „Problema autorităţii", studiu complectat faţă de prima versiune publicată în „Revista de Filozofie", apoi studiul despre „Mahatma Gandhi", acela despre „Criza culturii şi

rolul universității", în fine „Etică națională sau etică universalistă", de un interes așa de actual. Poate numai articolul despre „Bergson și Spengler", oferă o mică distonanță într'un volum de preocupări strict sociologice, întrucît e vorba acolo de doctrine filozofice abia indirect legate de preocuparea centrală. In toate studiile se poate ușor constata aceiași analiză pătrunzătoare aliată cu cunoștințe totdeauna de prima sursă și care epuizează în ce privește materialul, subiectul propus.

M. Ralea

* * *

C. Uhlig, *Die bessarabische Frage,* Eine geopolitische Betrachtung (Problema Basarabiei. Studiu geopolitic), Ed. Ferd. Hirt, Breslau, 1926, 8°, 107 pagini.

Problema Basarabiei pentru noi este definitiv soluționată din 1918.

Nu trebue însă să uităm că punctul nostru de vedere e departe de a fi împărtășit de toată lumea.

Este cunoscută propaganda sovietică, organizată *în stil mare* cu o dibăcie rară, și care a reușit se îmbogățească continentul nostru, prea sărac, după cum se pare, în sisteme de stat, cu un nou tip: statul de propagandă sau mai bine zis de reclamă, „Republica Sovieto-Socialistă Moldovenească".

Dar și în afară de Rusia, chiar și în țări de care ne leagă relațiuni prietinoase, stăpînirea Basarabiei de către Romîni este considerată uneori ca „problematică". După cum ne anunță gazetele, editura *Hachette* din Paris a publicat încă anul trecut o hartă a Rusiei, unde Basarabia este trecută drept provincie rusească; și numărul 56 din *Bulletin Officiel du Comité Franco-Orient* din 15/XII/1926—15/I/1927 publică o hartă a Ucrainei, cuprinzînd în granițele etnografice ale acestei țări tot nord-estul și sud-vestul Basarabiei. De locuitori Romîni în aceste regiuni nici pomeneală! Și, în fine, sînt prea cunoscute și transparente, mai ales în ceiace privește chestia Basarabiei, motivele deselor întruniri din sala Wagram, convocate în contra „teroarei albe din Romînia".

Aceasta fiind situația, un vast teren de activitate se deschide contra propagandei romînești. Din nefericire argumentul de care ea se folosește mai mult: acela al dreptului istoric al Romîniei asupra provinciei de dincolo de Prut, ține prea puțin seamă de mentalitatea popoarelor ivită după războiu, este nepotrivit, ba mai mult: daunător intereselor romînești. Față de greutatea unor factori de ordin etnic și geopolitic—care, de altmintrelea, după cum vom arăta, în privința Basarabiei sînt indiscutabil de partea Romîniei—drepturile istorice, privilegiile cîștigate printr'un uzufruct îndelungat, ocupă cel mult planul al doilea. A le invoca înainte de a se fi lămurit definitiv chestia „continuității" (transilvănene) e o imprudență care într'o zi ar putea avea urmări grave.

Lăsînd la o parte argumentul istoric, dovedirea dreptății cau-

zei romînești devine desigur mai dificilă, însă nici de cum nu imposibilă. Este vorba numai de o mică schimbare. In locul istoriei, această dovadă revine unei alte ramuri a științei, și anume disciplinei geopolitice.

Regretăm că prima sinteză geopolitică despre Basarabia nu ne-a fost dată de un romîn (lucrările, de altcum foarte merituoase, ale d-lor Iorga, Arbure, Nistor, etc., sînt numai monografii: istorice, statistice, comerciale, etc., nu sinteze; tot așa și studiul lui Alex. Boldur „La Bessarabie et les relations russo-roumaines", 1926, urmărește scopuri de ordin pur juridic și politic; iar cartea lui Șt. Ciobanu „Basarabia", 1926, este compusă din studii a mai multor autori). Nu încape îndoială că Romînul ar fi apărat cu mai multă căldură cauza romînească. Totuși, faptul că această sinteză ne-a fost dată de către un străin, constitue și un avantaj. Căci rezultatele la care autorul ajunge vor trebui să treacă chiar și la adversarii noștri drept obiective—și asta cu atît mai mult pentrucă autorul, profesor universitar și fost rector al universității din Tübingen este german, și legăturile politice între Germania și Rusia sînt cunoscute.

Intr'adevăr, prima impresie pe care ți-o lasă lectura lucrării d-lui Uhlig este aceia de strictă imparțialitate. Profesorul german, cu acea obiectivitate care i-a cucerit științei germane renumele de astăzi, pune în cumpănă revendicările rusești față de cele romînești cu o deplină obiectivitate, bazîndu-se pe materialul adunat cu prilejul a două călătorii de studiu în Basarabia în anii 1923 și 1925, precum și din numeroși autori Romîni, Ruși și Germani, enumerați într'o bibliografie bogată (p. 95—101). O sentință definitivă, *expressis verbis*, nu este dată. Dar argumentele geopolitice aduse în favoarea Romîniei preponderează într'o măsură care ne face să dorim cărții o cît mai mare răspîndire.

Uhlig este profesor de geografie. Este foarte firesc deci să-și pornească studiul cu cercetarea condițiunilor geografice ale Basarabiei și ale populației ei. Pe această bază el formulează concluziuni privitoare la forțele reale și sufletești care duc lupta pentru stăpînirea Basarabiei. De aici subtitlul: studiu geo-politic. Din cele 11 capitole ale lucrării, cinci se ocupă de situația geografică, de condițiunile naturale și de bazele gospodăriei naționale ale Basarabiei.

Dacă în această primă parte a lucrării adunarea materialului statistic și științific, luat din zeci de izvoare, precum și publicarea (în parte pentru prima oară) a unor date valoroase, de exemplu statisticile meteorologice, compuse pe baza înregistrărilor făcute și puse la dispoziția autorului de d. Oteteleșeanu (pg. 16), se adresează mai cu seamă specialiștilor și învățaților, rezultatul expus de către autor pe baza cercetărilor geografice prezintă o deosebită importanță de interes general: anume că *această provincie, privită din apus, este un cerc exterior de apărare (äusserer Befestigungsring), un fel de „glacis" față de extremul răsărit al Europei; a-*

ceiaşi Basarabie, privită din Răsărit (va să zică: stăpînită de Ruşi) oferă o bază pentru operaţiuni ofensive spre Apus! (pg. 14).

In cunoştinţa deplină a acestui fapt Rusia, pentru a fi mărginaşă la gurile Dunării, a rîvnit mereu posesiunea Basarabiei. Autorul închină stăpînirii ruseşti un întreg capitol, scoţînd în evidenţă şi munca culturală înfăptuită de Ruşi (pg. 47). Dar mai important din punctul de vedere al Romîniei este capitolul ce urmează: Populaţiunea Basarabiei (pg. 43—56).

Autorul, cunoscător bun al statisticilor oficiale pe care le completează prin cercetări personale, face comparaţia indicărilor oficiale ruseşti şi romîneşti, arătînd divergenţele destul de însemnate. Dar cu toate rezervele faţă de datele oficiale, autorul reţine „*ca rezultat sigur că jumătatea mai mare a populaţiei Basarabiei este de origine şi de limbă romînă*" (pg. 50). Este de relevat că rezultatul acesta nu se referă numai la limbă (unde Ruşii, aducînd explicaţia Ucrainenilor romanizaţi, recunosc preponderanţa elementului moldovan), ci şi la originea etnică a actualei populaţii, fapt care de către Ruşi, cel puţin în scrierile cu scop de propagandă anti-romînească, este mereu contestat. Pe cînd, după calcule ruseşti, partea Romînilor din totalul populaţiunii se ridică abia la 48%, statisticele romîneşti, din partea cărora este, cu oarecare rezerve mici, şi învăţatul german, arată că ea ajunge la 64%. Dacă propaganda (şi diplomaţia) romînească a fost în trecut inferioară celei ruseşti—altcum nu se explică eşecul trist al conferinţei din Viena din primăvara 1924; un document elocvent pentru nepăsarea cu care s'a tratat la Bucureşti chestia Basarabiei este şi cartea lui Tilea, Acţiunea Diplomatică a Romîniei, Sibiu 1925—în datele aceste găseşte un mijloc sigur şi absolut constringent pentru a pune la punct afirmaţiunile vagi ale Sovietelor.

Este însă adevărat că preponderanţa numerică a unei populaţii nu constitue singurul fapt decisiv în ceiace priveşte voinţa de aderare la un stat al unei provincii. In viaţa popoarelor şi a statelor s'au mai întîmplat cazuri cînd, printr'un fel de gravitaţie, „un stat mare şi viguros, format de un popor cu o voinţă similară, a exercitat puteri atractive asupra regiunilor vecine—chiar dacă erau locuite de alte neamuri", (pg. 65). Aproape jumătate din lucrarea d-lui Uhlig, adică tot restul capitolelor după cercetarea populaţiunii, este destinat lămuririi acestui fapt. Şi aicea rezultatul cercetarilor, cu toate gafele săvîrşite de autorităţile romîne în Basarabia de la unire încoace şi care nu sînt necunoscute autorului, este în favoarea Romîniei. Nu pot scăpa ocazia de a arăta că autorul, în contrazicere cu opinia publică din ţară şi străinătate, e de părere că administraţia militară a acestei provincii a dat şi rezultate îmbucurătoare. Trebue recunoscut, scrie el (pg. 76), că în anii din urmă ofiţeri superiori, întru cît erau independenţi de uneltirile partidelor politice, au făcut şi lucruri foarte bune.—Iată însă, că şi avertismentul dat de autor numai decît după această constatare ar trebui să găsească răsunet: „Basarabia nu va putea fi administrată

în mod satisfăcător, cît timp atitudinile administratorilor vor fi dictate de interesele partidelor politice din vechiul regat!".

In general cartea conţine o mulţime de îndrumări, în parte foarte juste, care nu sînt necunoscute nici la noi, dar care, poate fiindcă nouă ne lipseşte distanţa trebuitoare pentru a judeca lucrurile, nu prea sînt luate în considerare. Eu personal—poate şi din pricina faptului că însumi sînt minoritar—sînt absolut convins şi mă simt perfect de acord cu autorul în ceiace spune el despre importanţa unui tratament prudent al minorităţilor care, după indicaţiile autorităţilor romîne, fac 36% din populaţia basarabeană. (In privinţa aceasta, dealtmintrelea, cele mai sănătoase vederi, care pe lîngă că sînt idealiste mai sînt şi realizibile, au fost manifestate de d. Tr. Bratu în broşura sa: Politica Naţională faţă de Minorităţi, ed. „Cultura Naţională").

Prin urmare, cartea d-lui Uhlig trebue privită ca o primă şi reuşită sintetizare a stărilor Basarabiei subt mai multe raporturi: geografic, economic, etnic, istoric, politic, însă dintr'un singur punct de vedere: cel geopolitic. Autorul, după o cercetare imparţială, ajunge la un rezultat favorabil Romîniei. Nu încape îndoială că aceastǎ sinteză, scrisă de un Romîn, ar fi fost mai bogată în amănunte şi de o mai pronunţată culoare romînească. Insă tocmai faptul că un cercetător străin susţine în chip neînduplecat punctul de vedere al Romîniei este de o deosebită importanţă pentru opinia publică a Europei. Iar noi nu trebue să uităm, ceiace relevă şi d. Uhlig (pg. 89), că de partea noastră este imensul avantaj de a fi de fapt stăpîni pe această provincie. De partea noastră este deci posibilitatea de a profita de acest avantaj ca şi acela de a-l întoarce de-andoasele.

Carol Kurt Klein

* * *

Mihail Iorgulescu, *Istoria comerţului*, Bucureşti, 1926.

Istoria Economică este disciplina care a contribuit într'o largă proporţie la pozitivarea Economiei, pe deoparte infirmînd ipoteze falşe moştenite de la întemeetorii acestei ştiinţe, pe de alta, oferind material documentar real pentru stabilirea multor adevăruri economice. In evoluţia Economiei către ştiinţă, Istoria a intervenit prin a fi o „metodă" de cercetare care—mai pe urmă—a creat epocă, devenind virtutea eminentă a şcoalei economice germane.

Astăzi Istoria Economică—constituită ca disciplină aparte—se predă ca obiect de învăţămînt în şcolile profesionale secundare şi mai cu seamă în institutele superioare de cultură economică. In Romînia, ea se cultivă în momentul actual numai în Academiile Comerciale din Bucureşti şi Cluj (nu şi la doctoratul economic de pe lîngă Facultăţile de Drept romîneşti, defectuos organizate şi din această cauză, inutilizabile şi nerodnice) şi în Şcolile superioare de comerţ, cu precizarea că modul de predare este forma specială de istorie pragmatică „a comerţului".

Ceiace este regretabil pentru cele dintâiu, dar util şi normal pentru cele din urmă. In adevăr, în învăţămîntul economic de treaptă universitară—cum este bunăoară cel din Academiile Comerciale de pretutindeni şi dela noi—unde nu se impune din afară o programă analitică—(prerogativă de care mai adesea, profesorii romîni nu fac uz din lipsa altor atribute) şi unde cel ce predă disciplina aceasta este sau—cel puţin—se presupune a fi om de studiu, se cere ca şi catedra respectivă să nu reprezinte doar un simplu birou de înregistrare cronică, iar Istoria Economică predată de la acest for să nu fie la rîndul ei, simplă înscriere a faptelor şi relaţiunilor de comerţ ale popoarelor, ci să îmbrăţişeze un cadru mai întreg, cercetînd după metode proprii, evoluţia economică a omenirii, în etape de dezvoltare pentru care Economia are în prezent criterii stabilite. Aci—prin urmare—se admite, ba chiar este necesară şi teoria istorică, prin care Istoria economică se leagă şi se plasează în cadrul general al Economiei. Cunoaştem că lucrul acesta nu se întîmplă la noi. Cauzele sînt mai mult de natură extra-ştiinţifică şi cercetarea lor nu încape în această recenzie.

In învăţămîntul comercial secundar însă, situaţia devine inversă.

Aici, Istoria trebue în adevăr să fie „Istoria Comerţului". Elementele teoretizatoare ori alte perspective largi nu mai au raţiune.

Profesorului nu i se mai cere să cultive şi să propage mai întâiu ştiinţă, ci mai ales să facă operă instructivă, adică ceva cu totul deosebit. Iar cel ce scrie manuale de Istoria Comerţului pentru această categorie de învăţămînt profesional—adevăr dealtminteri valabil nu numai pentru cazul de faţă—trebue ca mai'nainte de a fi numai de cît om de ştiinţă, să fie neaparat un bun pedagog. Cu sine însuşi, pentru a-şi administra cunoştinţele sale potrivit mentalităţii celor cărora manualul se adresează, cu elevii, întrucît priveşte felul de a expune în scris materialul istoric şi în sfîrşit, supunîndu-se prescripţiunilor unui program didactic dat. Lucrul este cu putinţă; şi în cartea d-lui *Mihail Iorgulescu* am putut urmări tocmai această constatare. In plus, manualul nu reprezintă numai satisfacerea unor cerinţe pedagogice stricte. Materialul indigest al istoriei comerciale a lumii este împărţit după criteriile didactice generale practicate în învăţămîntul istoriei, dar el devine instructiv în măsura comunicativităţii pe care o capătă de la expunerea cursivă a autorului. Profesorul *M. Iorgulescu* a lucrat mai înainte în domeniul literaturii şi astăzi a putut împrumuta scrierii de faţă din aptitudinea sa literară. Cartea cîştigă astfel în proporţia în care—ca consecinţă—naraţiunea evenimentelor pierde mult din răceala clişeului didactic.

Mai putem menţiona că un astfel de manual nu aveam.

Eugen Demetrescu

* * *

G. Balş, *Bisericile lui Ştefan cel Mare,* 332 pp.+486 fig., Bucureşti. 1926.

După opera alcătuită de mai mulţi specialişti, „Curtea Domnească dela Argeş", Comisiunea Monumentelor Istorice îşi publică cel de-al XVIII-lea volum într'o lucrare unitară a d-lui Balş, membru al acestei comisii şi al Academiei Romîne. De largă anvergură şi prin paternitatea unui singur autor, capătă o autoritate mai mare şi o valoare mai precisă decît anteriorul volum. Arta veche romînească se face mereu cunoscută în ţară şi'n afară; nu din tendinţe tradiţionaliste, la modă azi, ci din interes pur ştiinţific trecutul nostru artistic încă merită atenţie. Şi cînd e vorba de aportul marelui Ştefan, cea mai complectă personalitate din Evul mediu romînesc, fireşte că opera care consemnă în cadru larg ştiinţific activitatea sa artistică e în prealabil binevenită.

In liniî generale d. Balş s'a achitat de sarcina grea, pe care studii anterioare, unele republicate în cuprinsul lucrării, il indicaseră. „Alte cercetări vor putea complecta acest inventar cu elemente nouă, acum necunoscute. Se vor putea elucida unele puncte neclare şi „corecta alte greşeli" — prevede prudent chiar din cuvîntul prefaţial. In adevăr, problema cea mai importantă din trecutul nostru artistic, este acea a influenţelor străine, care au concurat la alcătuirea unei noi arte; căci e evident că spiritul romînesc a receptat şi selecţionat variate înrîuriri alcătuind o şcoală distinctă. Pentru a-şi lua oarecum o grijă, în primul capitol se ocupă de „cercetarea înrîuririlor". Influenţa de bază, bizantină, se simte în planul bisericii, în boltirile cintrate; planul triconc arată calea sîrbească. A doua influenţă importantă fu cea gotică, în elansarea clădirii şi detaliile petrei cioplite. Armenii au dat unele particularităţi constructive; nimic dela Ruşi şi Italieni în această epocă; după cum nimic nu putem şti sigur despre arhitectura monumentelor anterioare.

Cel mai larg capitol se ocupă cu descrierea tuturor bisericilor pe care inscripţiile păstrate sau, la puţine, tradiţia le atribue lui Ştefan; fiecare monument e studiat după aceleaşi norme: hramul, planul, formele, materialul, decoraţia, pictura şi pisania, ajutîndu-se de planuri, releveuri şi reproduceri bine executate. Sînt: biserica albă din Baia, probabil la 1467 şi numai refăcută, la 1487 Pătrăuţi, cea mai mică şi mai simplă şi Milişăuţi, distrusă în timpul războiului; Sf. Ilie lîngă Suceava şi Voroneţ la 1488, Sf. Nicolae din Dorohoi 1495, Sf. Nicolae-Popăuţi 1496, Sf. Gheorghe din Hîrlău, cel mai distinct tip, la 1492; Sf. Nicolae din Iaşi e refăcut complect de Lecomte de Nouy şi nu ştim până la ce punct a păstrat forma veche; Precista-Bacău la 1491 de fiul său Alexandru; Sf. Ioan din Vaslui la 1490 făcînd parte din marele palat domnesc, episcopala din Huşi cu totul schimbată faţă de cea dela 1495, Tazlău la 1496—7 cu adaosuri ulterioare, Războeni la 1496, Borzeşti 1493—94 de formă modestă numai la exterior, Sf. Ioan din Piatra la 1497—8 cu cel mai dezvoltat soclu, M-rea Neamţ la 1497 cu planul schimbat prin lărgirea construcţiei introductive; Arbora de hatmanul Luca Arbore la 1502 şi Reuseni la 1503—4 foarte asemănătoare, Dobrovăţul la 1504 asemenea Neamţului; Dolheşti fără inscripţie, probabil zidită pentru cumnatul său Şendrea; asemănătoare sînt bisericile dela Volovăţ dela 1502 şi Bălineşti, zidită de logofătul Tăutu la 1499; după tradiţie biserica din Cotnari de forme modeste, Scînteia refăcută de Gheorghe Duca; Putna la 1470, dar nu clădirea actuală, care e din sec. XVII. Mai sînt cîteva asemenea Putnei, cu legături mai slabe faţă de primul ctitor, ca: S-ta Paraschiva din R. Sărat, Sf. Paraschiva din Ştefăneşti, Floreşti-Tutova.

Din celelalte clădiri ale lui Ştefan nu s'a păstrat nici un paraclis domnesc, nici palate; numai clopotniţele dela Sf. Ioan din Piatra, Popăuţi şi Bistriţa, turnul tezaur dela Putna (1481). Pentru înţelegerea stilului Ştefan, dă în acelaşi capitol descrierea bisericilor mai vech

dela Rădăuţi, zidită în plan neobişnuit basilical romanic de Bogdan I, Sf. Treime din Siret dela finele veacului XIV. Mirăuţi din Suceava zidită de Alexandru cel Bun, dar subt forma actuală din sec. XVII; Moldoviţa lui Alexandru numai ruine, ar mai fi dela Petru Muşat şi partea internă a turnului dela M-rea Neamţ. Epocii lui Ştefan înglobează bisericile urmaşilor imediaţi: Sf. Gheorghe din Suceava începută de Bogdan la 1514 şi terminată de Ştefăniţă în 1522, Părhăuţi de logofătul Totruşan la 1522, Şipotele-Iaşi de Luca Arbore la 1507 şi Văleni-Roman dela Cozma Şarpe la 1519.

Din studiul planului bisericile lui Ştefan sînt de tip bizantin, dar mai lungărețe şi înalte; din studiul formelor - obiectul celui de-al treilea capitol - reesă şi alte influenţe, în primul rînd gotice. Sînt cercetate altarul, naosul, pronaosul, clopotniţa, faţadele şi acoperişurile; importantă e problema acestora din urmă întrucît s'au păstrat subt forme schimbate; refacerea lor de forme ţuguiate, mai întâiu de Romstörfer, a fost exactă şi se vădeşte o influenţă occidentală a acoperişurilor ascuţite gotice. Un alt capitol se ocupă de „cercetarea amănuntelor": uşi, ferestre, contraforţi, soclu, pisanii, cornişe, semne lapidare şi ornamentaţia faţadelor; se dau la iveală influenţele prin bogate comparaţii cu bisericile gotice din Ardeal şi Polonia sau cu bisericile bizantine din întreaga peninsulă balcanică. Studiul bisericilor se termină cu cîteva consideraţii exacte asupra materialelor întrebuinţate—piatra brută şi de talie mai rar, cărămida, grinzi de lemn după sistemul bizantin şi tencuiala *fără nisip* - şi a metodelor de construcţii, care vădesc învăţături bizantino-apusene.

Pentru complectarea lucrării se dau cîteva accesorii. Mormintele, aşezate de obiceiu în narthex, erau acoperite de dale de marmoră, piatră de calcar şi'n genere gresie; Ştefan a avut un sculptor de mare talent „Mistr Ioan", se presupune ceh. Toate bisericile au fost zugrăvite în interior, unele păstrînd zugrăveala de-atunci sau din vremuri apropiate - după datări argumentate de autor cu mare probabilitate. Clopote dela Ştefan cel Mare s'au păstrat cîte două la Voroneţ, Bistriţa, Putna şi unul la Neamţ. Meşterii au fost la început galiţieni, înlocuiţi mereu de ardeleni, dar lucrînd după principiile orientale, pe care le impuneau vătafii şi clerul sau lucrătorii obişnuiţi cu metode vechi; n'a existat nici un arhitect Teodor, probabil Gheorghe din Tricala a fost zugrav. Ca anexă sînt date toate pietrele de mormînt din timpul lui Ştefan şi până la 1527, cu informaţii din Kozak.

Complectînd expunerea cuprinsului cu cîteva remarce, vom menţiona regretul că nu s'a insistat asupra picturii şi sculpturii decît numai în legătură cu arhitectura; d. Balş ne-a mărturisit circumciderea, dar opera ar fi fost desăvîrşită. Aceiaşi lipsă la documentarea istorică. E drept că epocii lui Ştefan se datoreşte alcătuirea stilului moldovenesc, din împrejurarea fericită că de atunci avem cele mai vechi monumente sigure. Nu ştim însă dacă tipul n'a fost creiat pe timpul lui Petru Muşat—Sf. Ioan din Siret—sau pe timpul lui Alexandru cel Bun - Mirăuţi din Suceava. Pentru epocile următoare însă exagerarea d-lui Balş e evidentă, cînd afirmă că formelor stabilite în timpul lui Ştefan „nu li s'au mai adăugat decît elemente de natură secundară". Domnia lui Petru Rareş e epocală în această privinţă prin două elemente, care constitue tocmai partea de originalitate adusă de arta romînească în concertul şcoalelor creştine orientale, şi anume: 1) Dezvoltarea construcţiei introductive prin introducerea sepulcralului, specific numai arhitecturii moldoveneşti din veacurile XVI—XVII şi a pridvorului deschis, pentru întâia oară în arhitectura romînească; 2) frescele externe, admirabile calendare ilustrate, care au uimit pe toţi specialiştii străini, neobişnuiţi să vadă aiurea asemenea podoabe. Iar dela finele veacului XVI până la finele celui următor se poate distinge o a treia evoluţie—asupra căreia vom insista cu alt prilej. Deşi d-sa mai

revine şi'n „concluzii" asupra acestei dispreţuiri a aportului adus de epoca lui Rareş, ne menţinem părerea - e doar chestie de apreciere -, mai ales că însuşi d-sa consideră tipul cu sepulcral ca desăvîrşirea celui de pe timpul lui Ştefan.

Desconsideră influenţa artei bulgare; deşi faptul nu este documentat, asemănarea unor ornamentaţiuni externe, ca arcaturele şi teracotele, cu biserici bulgare dela Tîrnova şi Messembria, poate presupune şi filiaţiuni, mai ales cînd subt alte raporturi s'au constatat relaţiuni artistice bulgaro-romîne. Incadrarea M-rei Neamţului între bisericile lui Ştefan o credem cu totul eronată. Planul asemănător nu numai Probotei, dar tuturor bisericilor importante din secolul XVI dela Rareş începînd; caracteristica specifică e construcţia introductivă îmbogăţită prin sepulcral şi pridvor până la intrecerea naosului şi pe care n'o găsim la nici una din bisericile lui Ştefan sau a urmaşilor săi imediaţi. Sf. Gheorghe din Suceava a lui Bogdan îşi măreşte dimensiunile, dar păstrează intact planul cu două încăperi—ar fi deci un salt dela Neamţ la Probota. Că inscripţia păstrată e acea din vremea lui Ştefan nu poate constitui o dovadă sigură, căci locul ei este evident schimbat cum recunoaşte însuşi (p. 104), iar caracterul literilor nu e contemporan cu al inscripţiilor lui Ştefan cel Mare - cum a constatat şi d. Iorga, fără să se conducă de argumentele noastre arhitectonice. Pictura refăcută în secolul XIX păstrează vechea zugrăveală a sec. XVI. Deci biserica a fost clădită pe timpul lui Rareş pe urmele celei vechi şi s'a adăugat o nouă inscripţie copiind pe cea anterioară în stilul vremii. Renunţarea noului ctitor la drepturile sale s'ar putea explica prin sentimentul pios al lui Rareş faţă de strălucitul său tată, mai ales că nicăeri în celelalte ctitorii n'a zidit pe urmele operelor tatălui său.

Aduce cele mai hotărîtoare argumente pentru susţinerea vechimii bisericii din Rădăuţi pe vremea lui Bogdan, prin faptul că cele mai noi biserici romanice, în care stil e Rădăuţi, nu trec de finele sec. XIV. Tot aşa pentru datarea pe timpul lui Petru Muşat a bisericii S-ta Treime din Siret de influenţă bizantină sîrbească. Dar nu mai înţelegem atunci de ce îndoeala, dela începutul volumului, c'ar fi cel mai vechiu tip de biserică moldovenească. Pentru Mirăuţi am arătat şi'n altă împrejurare părerea noastră că refacerea ulterioară a păstrat cel puţin planul fără clopotniţă din timpul lui Alexandru cel Bun.

P. Constantinescu-Iaşi

Revista revistelor

Bertrand Barère în timpul teroarei

Gascon, lipsit de scrupule, de o înfăţişare simpatică, gata să asimileze orice cunoştinţă şi să compună pe orice temă un discurs sigur de a înflăcăra entuziasmul popular, Bertrand Barère este cu începere din Iulie 1793 raportorul oficial la „Comité du Salut public".

Rupînd din cauza Revoluţiei cu un trecut de viaţă burgheză, el lasă deoparte gustul pentru societatea elegantă şi politicoasă şi ambiţios, caută să strălucească în politica republicană, sigur de altfel că subt vechiul regim clasa modestă din care făcea parte l-ar fi condamnat la un iremediabil anonimat.

Marea sa notorietate datează din Decembre 1792, cînd în calitate de prezident al Convenţiunii ia interogatorul lui Ludovic al XVI-lea.

Talentul său cel mare şi cu care cîştiga mulţimea, consta din căldura şi pateticul cu care exalta actele militare.

Entuziasmul Parisului pentru acest orator, de o graţie juvenilă şi aproape feminină patriot contestabil însă, lua proporţiile unui cult. În regimente nimic nu stimula mai mult ardoarea belicoasă decît amintirea lui Barère la tribună.

În antecamera apartamentului său din strada Saint-Honoré, treizeci de persoane uneori mai mult, solicitau graţia unei intrevederi.

Barrère îi primea, într'o elegantă rochie de casă, prevenient şi galant cu cucoanele, bine înţeles numai cu cele frumoase, amabil cu toată lumea şi generos în promisiuni de care de altfel nu-şi mai aducea niciodată aminte după plecarea solicitatorilor.

D-lui de Chénier, care venea la dînsul să-i implore sprijinul pentru a-l scăpa pe fiul său, poetul André dela ghilotină, Barère amintindu-şi de unele strofe ironice ale poetului la adresa sa îi spuse cu un zîmbet plin de ambiguitate: „fiul d-voastră, domnule, va eşi din închisoare peste trei zile".

Încîntat, bătrînul se întoarse acasă unde îşi aştepta copilul care eşi într'adevăr a treia zi dar pentru a fi condus la ghilotină.

Fără un gust special de cruzime, Barère în decursul carierei sale iscăli mai mult de douăzeci de mii de condamnări la moarte.

Dar în afară de politică, sau pentru a uita anumite lucruri care le întunecau conştiinţa, şefii revoluţionari duceau o viaţă luxoasă şi devergondată. Danton mărturiseşte o avere de 1400000 de livre, Merlin de Thionville are castele, parcuri, vînători, cai etc., Barras trăeşte în miliardar, iar Barère nu-şi refuză nimic, afectînd chiar un aer de senior „ancien regime".

Senzual şi epicureu, nevoia de a părea şi de a străluci era însă pasiunea sa cea mai mare.

Amator de femei, îi plăceau mai ales cele la modă cărora le-ar fi sacrificat uşor altele mai tinere şi mai frumoase. Sgîrcit, ştia cînd vanitatea sa era în joc să fie prodig.

Robespierre, care nu se lăsa uşor înşelat, avea despre Barère ideia pe care acesta prin discursuri ipocrite şi mincinoase vroia să i-o dea. Natural nu a ajuns să aibă vre-o influenţă asupra incoruptibilului Robespierre dar ştiu, şi aceasta era deja destul de greu, să se menţină la putere.

(Robert Launnay. *Revue Hebdomadaire*).

Amintiri despre Georg Brandes

Georg Brandes a fost înainte şi până la războiu una din marile figuri ale lumii literare europene. „Dela prima lectură a operei sale «Grands courants», şi a cîtorva monografii, de pildă cea consacrată lui Lassalle, am fost, spune d. Semenoff, unul din fervenţii săi admiratori. Aceste lecturi le-am făcut în ruseşte, de oarece aproape tot ce apărea de Brandes înaintea marelui războiu, fie în limba germană fie în cea daneză, era imediat tradus în Rusia".

Cu toată simpatia cu care Franţa şi Occidentul a îmbrăţişat pe Brandes şi cu toată afinitatea sa pentru civilizaţia latină, mentalitatea sa este mai degrabă „scandinavo-germană" decît „anglo-latină" şi această mentalitate care explică atît de bine sfîrşitul marelui critic, învinge la urmă şi vastele sale lecturi şi frecventarea celei mai rafinate societăţi şi chiar simpatiile sale personale.

În momentul cînd, pus în situaţia de a opta între dreptul şi civilizaţia de o parte şi forţa brutală a „mitteleuropeene-i Kultur" de alta, el dezbracă haina de „mare civilizat" pe care o purtase cîteva decenii şi rupînd cu trecutul şi prieteniile sale care-l legau de Franţa, îmbracă haina greoaie şi lipsită de eleganţă a profesorului „germano-danez".

Această mentalitate deci, care din fericire nu caracterizează nici pe toţi germanii, nici pe toţi danezii, este una din cauzele, este chiar prima, a catastrofei morale în care dispare marea personalitate literară a lui Brandes. Caracterul său personal, autoritar, mîndru, dar în acelaşi timp foarte expus linguşirii şi a complimentelor este a doua cauză.

Brandes frecventa cercul intimilor violonistului L. Auer; Vinerea mergea regulat la familia Psihari, unde cunoaşte floarea intelectualităţii franceze, iar Mercurea şi Duminica este unul din cei mai asidui oaspeţi ai hotelului d-nei de Caillavet, unde veneau Anatole France, Hebrard, Mirbeau, F. Gregh, Pierre Mille, şi unde începe faimosul duel Clemenceau-Jaurès, la care Brandes se interesa cu pasiune.

Deşi simpatiza cu toate partidele politice avansate din Europa şi cu toate că acestea din urmă vedeau în el un aliat, Brandes era un aliat foarte „sui-generis", care mai presus de orice punea personalitatea şi individualismul şi aici se apropia de Clemenceau.

El ţine la „Ecole Russe des Hautes Etudes sociales" o conferinţă editată apoi de Stock în broşura „Rolul individului în istorie". Acest volum împreună cu cartea lui Basch şi cu traducerea unui singur volum din cele şase care formează „Les courants de la Litterature du XIX-ème siècle", constituesc singurele publicaţii făcute în Franţa din opera şi despre opera criticului danez.

(Eugène Séméonof. *Mercure de France*, Mart, 1927).

Literatura danezo-norvegiană
(Georg Brandes)

La o reuniune a studenţilor scandinavi la Paris care a avut loc puţin timp în urmă, într'un discurs s'a insistat asupra importanţei acţiunii exercitate de Georg Brandes, în toate ţările scandinave.

Cu toată vîrsta sa înaintată, Brandes publică şi vorbeşte până în ultimii ani. În ultimul număr din „Tilskueren" scrie un articol despre Etienne Dolet, în acelaşi stil vioiu şi presărat ici şi colo de mici reflecţii asupra urîţeniei şi meschinăriei vieţii şi a umanităţii.

Această dispoziţie de a vedea şi de a insista asupra răului, îi era de altfel caracteristică şi explică în parte atitudinea sa în timpul războiului; el vedea imensele greşeli ale Germaniei

dar le vedea cu convingerea că ele trebue să existe și din partea Franței, uitînd astfel până la negare tot ce spusese într'o cuvîntare anterioară despre „deteriorarea sentimentului uman în sufletele germane"; el cunoștea apoi destul Franța pentru a-și da seamă ce ecou găseau aici toate ideile generoase și mari ale căror apărător fusese de altfel și el întotdeauna.

In 1866, tînărul Brandes, atunci în vîrstă de 24 de ani, începe contra filozofului și profesorului Rasmus Nielsen lupta, din care iese învingător și a cărei victorie este eliberarea intelectuală a Danemarcei și a țărilor scandinave, amenințate de pericolul unei morale și unei filozofii reacționare și obscurantiste.

Brandes era, prin pasiunea cu care îmbrățișa tot ce însamnă progres și libertate, partizan al stîngei; era chiar adept al socialismului, nu însă fără importante rezerve. Ceiace în special nu putea admite era rolul aproape inexistent al individului și a personalității umane în viitoarea organizație socialistă.

Asupra acestui punct era opusul socialiștilor. Intr'o conferință intitulată „Le grand homme, origine et fin de la civilisation" el își expune sistemul său individualist și antidemocratic pe care natural caută să-l concilieze cu idealul său de fericire pentru cel mai mare număr posibil de oameni.

Dar ceiace singur importă pentru el, este dezvoltarea marilor personalități, care nu sînt, cum spunea Taine, „rezumate" și „creatori".

Acum rămîne să ne întrebăm dacă Brandes a fost și el un „om mare" în sensul pe care singur îl atribue acestui epitet. Avea despre sine o excelentă idee dar se gîndea cu tristeță că opera sa nu va fi nemuritoare. Uită însă rolul său de liberator intelectual al Nordului pentru care desigur posteritatea îi va glorifica numele.

(V. G. La Chesnais. *Mercure de France*, Mart, 1927).

Teatrul de cunoaștere

Antirealismul este, fără îndoială, trăsătura cea mai aparentă a teatrului nou.

Autorii stilizează, transpun, transfigurează realitatea; ei recurg la fantezie ori la simbol, schematizînd decorul, preocupați nu atît de a imita viața cît de a traduce ritmul interior al operelor. Acest curent este desigur determinat de legitima reacțiune contra exceselor teatrului liber și a pieselor burgheze. O explicație completă însă trebue să țină seamă de factorul care a determinat această reacțiune, și acest factor este războiul sau mai bine zis consecințele sale.

Materiale, care au ridicat prețul decorurilor la sume inabordabile, obligînd astfel pe directorii de teatre să adopte, în montarea pieselor, mijloace mai simple, menite mai degrabă să suggereze decît să reprezinte. In al doilea rînd consecințele morale, care împing publicul să caute altceva decît fotografia realității, să ceară teatrului altceva decît veșnicul cotidian. Mai mult însă decît acestea, trebue să recunoaștem consecințelor intelectuale rolul determinant în noua orientare a teatrului.

Războiul, întrerupînd cursul normal al existenței, răsturnînd tronuri, instaurînd regimuri nouă, a alterat oarecum sentimentul „realului"—Războiul a zdruncinat tot ceiace până atunci părea stabil și definitiv achiziționat în raporturile dintre oameni. Individul care s'a văzut, mai întâiu îmbrăcat în uniformă și trimis pe front, unde ani de zile a fost în veșnic pericol de moarte și apoi cuprins în vîrtejul vieții de după armistițiu, sfîrșește prin a se îndoi de propria sa realitate și de unitatea persoanei sale.

Mai mult decît antirealist, caracterul principal al teatrului postbelic îl găsim în substituirea unui tragic de cunoaștere, tragicului de acțiune a dramelor anterioare.

Tragicul de acțiune implică existența unor obstacole exterioare și a unei societăți solide (cel puțin în aparență) și stabile.

Precaritatea caracteristică bogăției de după războiu, egalitatea sexelor în fața muncii, nivelarea progresivă dintre clasele sociale, progresele individualismului și îndulcirea moravurilor în chestii de adulter, suprimă, cel puțin pentru un timp, majoritatea dilemelor în care piereau eroii tragediilor clasice, a dramelor romantice ori a „pieselor realiste". Eroii pieselor lui Pirandello, Sarment, Crommelynck ori Stève Passeur nu vor face ca eroii lui Racine, Hugo ori Ibsen; ei nu se vor întreba ce au de făcut, ci vor întreba ce trebue să gîndească despre ei și despre alții.

(Benjamin Crémieux. *La Nouvelle Revue Française*, Mart, 1927).

Ludovic al XIV-lea colecționar

Ludovic al XIV-lea prin interesul particular pe care-l consacră încă din tinerețe medaliilor, anticelor, cameurilor, a dat naștere în Franța la numeroase lucrări, care onorează arta țării sale și a provocat organizarea definitivă, s'ar putea spune chiar fundarea cabinetului de Medalii și Antice precum și instituirea Academiei de Inscripții și Belle-arte din Paris.

Firește meritul cel mare revine mai mult chiar decît lui Ludovic al XIV-lea, ministrului său Mazarin, care a știut să trezească în spiritul regelui-copil, dacă nu o delicatețǎ a simțului artistic pe care acesta din urmă n'a avut-o la drept vorbind niciodată, gustul pentru colecția obiectelor de artă.

Gustul acesta însă, odată ajuns la tronul Franței și pus în poziție de a conduce interesele țării sale ar fi fost neglijat dacă Gaston d'Orleans, unchiul regelui n'ar fi lăsat coroanei prețioasa sa colecție de medalii de aur, argint, aramă, alamă, de antice, de miniaturi și de cărți, care se găseau în palatele sale din Blois și Luxembourg.

Stimulat de această moștenire, regele se strădui cumpărînd până la sfîrșitul vieții toate piesele rare care i se semnalau, însărcinînd oameni experți și competenți cu descoperirea lor.

Ludovic al XIV-lea aducîndu-și probabil aminte de lecțiile perceptorului său La Mothe Le Vayer, care întrebuința documente numismatice pentru a ilustra istoria Franței, se gîndi la seriosul avantaj pe care colecția sa o va prezenta pentru știință și aduna toate prețioasele medalii împrăștiate în diferitele case regale, la Luvru, unde făcu un mic muzeu a cărei conservare o încredință lui Brumeau de Montmuzard, abate comandatar al Saint-Cyprienlui din Poitiers.

Inconjurat de miniștri și de sfetnici iubitori de artă, cum au fost mai întâiu Colbert apoi Louvois și Pontchardin, pasiunea regelui pentru medalii făcu posibilă crearea magnificului „Cabinet de France", și execuția acelui important monument de artă care este l'„Histoire metallique" precum și instituirea unei „Academie des Inscriptions et Belles-Lettre", care toate la un loc constituesc pentru Franța un mare titlu de glorie. De aceia nimic nu ni se pare mai legitim decît locul pe care maestosul portret al „Regelui Soare", după celebrul tablou al lui Rigaud, îl ocupă în salonul de onoare a „Cabinetului național de Medalii și Antice", unde se găsesc acum vechile colecții de la Luvru, transportate apoi la Versailles și pe care i le datorăm.

(David le Sulleur. *La Revue de Paris*, Mart, 1927).

Marinari și diplomați în literatură

Este sigur că nici o rivalitate profesională nu supăra raporturile dintre marinari și diplomați.

In schimb am putea evoca un fel de rivalitate literară.

In amîndouă aceste profesiuni ești chemat să parcurgi încontinuu planeta și să-ți faci o înfățișare și un suflet de om care vede și care trece. Dacă pe lîngă aceasta ținem seamă și de cultură care este abondentă în amîndouă aceste profesiuni, nu vom fi surprinși să constatăm că atît marinarii cît și diplomații își consacră numeroasele recreații literaturii.

Timp de mai bine de patruzeci de ani marina a ocupat fără contest locul de onoare. Cu Pierre Loti marea literatură planetară, sentimentul și descripția țărilor exotice, romanul „desrădăcinării", au aparținut autorului lui „Mon frère Yves" ori al lui „Vers Ispahan" și a emulilor și camarazilor săi maritimi. Ca un slab reflex putem cita pe Claude Farrère.

Dela războiu însă, diplomația a luat locul marinei. Cu Paul Moraud și François de Bondy gloria literară revine diplomaților. Trebue să pomenim aici și pe Paul Claudel, multă vreme ambasador al Franței la Tokio.

Peste treizeci de ani poate marina își va recapata primul loc, pentru a-l

ceda peste alți treizeci de ani iar rivalei sale, și așa mai departe.

Se pare astfel că cei doi poli ai literaturii exotice franceze, diplomația (cel care a inaugurat literatura exotică în Franța, Chateaubriand, a fost diplomat) și marina, se alternează într'un ritm regulat.

(A. Thibaudet. *Europe Nouvelle*, Mart).

Consiliul societății națiunilor și politica europeană

Unul din faptele semnificative care s'au produs la Geneva e ratificarea de către guvernul italian a tratatului din 20 Octombre 1920, care atribue Basarabia, Romîniei.

Acest tratat, violent atacat de Rusia savietică, care contestă dreptul Romîniei asupra Basarabiei, fusese ratificat de multă vreme de Franța și Anglia. Italia refuzase însă până acum, să îndeplinească această formalitate. Guvernul fascist urmărea în adevăr în Europa orientală o politică foarte complexă și în aparență, cel puțin, machiavelică. Pe deoparte, căuta să-și întindă influența în Balcani, prin acorduri cu diverse state, și mai ales cu Romînia. Pe de altă parte, doritor de a nu-și aliena pe bolșevici, dela care spera să obțină unele avantage, nu făcea nimic, care ar fi putut periclita aceasta. Ca toate politicile duble, acea a guvernului din Roma nu mulțumea pe nimeni și constatarea rezultatelor ei defavorabile a contribuit, fără îndoială, la gestul recent al lui Mussolini. Dar e foarte probabil că motivul principal al deciziei lui a fost determinat, mai ales, de modificarea atitudinei adoptate de Anglia față de Soviete. Politica unei țări nu poate fi înțeleasă decît dacă nu se pierd din vedere principiile conducătoare, care o inspiră. După cum Anglia în urma marelui războiu e obligată să menajeze sistematic Statele-Unite, tot așa Italia, de cînd a devenit stat independent și unificat nu a făcut un pas în opoziție cu Anglia, ci dimpotrivă, a căutat totdeauna să fie în bune relații cu ea.

Acest fapt foarte vizibil a devenit mai evident azi, cînd Italia a dat concurs Angliei în chestia Mossulului și l-a promis în privința Chinei.

In rezoluția luată la Roma în chestia Basarabiei, trebue să vedem în primul rînd, dorința Italiei de a-și conforma, atitudinea ei față de Soviete, cu aceia a Angliei. Nu din cauza considerației lui pentru Romînia, Mussolini s'a decis să ratifice tratatul din 1920, căci dacă lucrul ar fi așa, el ar fi făcut-o în momentul, în care semna acordul cu Bucureștii și pentru a da mai multă valoare acestei apropieri. Dar Anglia, alarmată de intrigile Sovietelor, le-a adresat o notă severă, neascunzîndu-și în același timp, dorința de a găsi puncte de sprijin față de amenințarea eventuală a bolșevicilor.

Această evoluție a politicei britanice față de Soviete e unul din evenimentele cele mai curioase și caracteristice ale orei prezente. Ea a silit Italia, să-și modifice atitudinea. Dacă se desvoltă, va avea desigur și alte consecinți. Deja Anglia, se arată mult mai amicală față de Polonia și urmările acestei politici, se vor manifesta probabil și în alte direcții.

(Pierre Bernus. *Le Monde Nouveau*, Mart).

Mișcarea intelectuală în străinătate

Literatură

G. S. Stanislavsky, *Ma vie dans l'Art*, (in rusește) Moscou, 1926.

Cartea d-lui Stanislavsky, celebrul director și fundator al teatrului artistic din Moscova, a apărut mai întîiu anul trecut la Boston în limba engleză (My life in Art).

Ar fi de dorit ca această carte care este rezumatul unei cariere artistice, și o lecție admirabilă pentru toți cei ce se interesează de artă în general și de teatru în particular, să fie tradusă cel puțin și în limba franceză.

André Gide, *Si le grain ne meurt*, ed. „La Nouvelle Revue Française", Paris.

Acesta este titlul celor trei mici volume de confesiuni și amintiri ale lui André Gide. Confesiuni scrise cu sinceritate, fără cinism dar și fără umilință. Amintiri din copilăria sa petrecută în casa pe care părinții săi o locuiau în Paris, și la o bunică octogenară, retrasă într'o căsuță din orașul Uzès. Apoi amintiri din adolescență, descripția saloanelor literare și a scriitorilor de atunci, Pierre Loüys Henri de Régnier etc.. Primul său voiaj în Algeria și în Elveția.

La finele celui de al treilea volum autorul are puțin mai mult decît douăzeci de ani. Sîntem dar îndreptățiți să nădăjduim urmarea.

Manlio D. Busnelli, *Diderot et l'Italie*, ed. Champion, Paris.

D. Busnelli urmărește care pot fi influențele vieții și literaturii italiene în opera lui Diderot.

Filozoful francez încă din copilărie se consacră studiului limbii italiene astfel că poate ușor frecventa textele originale. De altfel prietenii săi sînt numeroși în peninsula transalpină: abatele Galiani, medicul Angelo Gatu, jurisconsultul Cesare Beccaria, toți trei puțin cam fantaști însă plini de talent. Un singur italian ilustru, din acea epocă nu a putut să-și atragă simpatiile lui Diderot și acesta este Goldoni.

D. Busnelli povestește cu multe amănunte cum după apariția celor două ale sale opere dramatice „Le Fils naturel" și „Le Père de famille" Diderot fu acuzat de plagiat. De fapt unele scene, inspirația chiar a pieselor, sînt vădit împrumutate pieselor autorului italian; forma generală însă și tonul pieselor franceze mai vesel, mai uman și mai plin de vervă, le deosebește complect.

Aceasta nu a împiedicat pe Diderot să nu primească niciodată pe Goldoni, chiar cînd acesta îi forța aproape ușa.

Pierre de Lanux, *La vie de Henri IV*, ed. „Nouvelle Revue Française, Paris.

Reese din cartea d-lui Pierre de

Lanux farmecul incomparabil al marelui rege, gustul său pentru adevăr și disprețul său pentru deșărtăciuni. Ne inițiază apoi la viața sa aventuroasă (războinică, politică, amoroasă) și la tot ce Franța îi datorește: restaurarea regalității, asigurarea integrității naționale.

Mai este uimitor faptul că acest monarh al secolului al XVI-lea, a avut o foarte clară și justă intuiție a Societății Națiunilor și a binefacerilor sale.

Henric al IV-lea cu geniul său robust și curajos, reprezintă pe regele Franței prin excelență și este desigur unul din marii oameni de stat din toate timpurile.

Jean Schlumberger, *Traités: I. „L'enfant qui s'accuse". II. „Cesaire" ou „La puissance de l'esprit"*, ed. „Nouvelle Revue Française", Paris.

Aceste două tratate sînt primele două a unei serii în care autorul a hotărît să publice mici lucrări, de naturi variate, cînd ficțiuni, cînd studii critice, toate însă consacrate unei probleme psihologice. „L'enfant qui s'accuse" constitue un document scrupulos exact asupra criminalității infantile. „Cesaire", dramă în două acte, arată într'o acțiune violentă lupta și înfrîngerea spiritului, redus la singurele sale forțe.

Romane

Georges Duhamel, *Journal de Salavin*, editions du „Mercure de France", Paris.

După „Confession de minuit" și „Deux hommes" iată un al treilea volum pe care d. Georges Duhamel îl consacră tristului său erou: Salavin.

Lipsit de orgoliul celor tari, Salavin are vanitate, dar vanitatea sa are un caracter moral, un principiu nobil. Fără talentul necesar pentru a străluci în artă, literatură ori știință, el se îndreaptă către cariera de sfînt laic, invenția democrației.

Fără credință, părăsește căminul și soția pentru a duce viața de anahoret într'o sordidă odae mobilată din cartierul Panteonului.

Atitudinea de bunătate pe care și-o impune îl expune la noi deziluzii și îi dezvălue spectacolul urîțeniei ce-l înconjoară și pe care în realitate până atunci nici nu o bănuise.

Desnădăjduit se duce în biserici să ceară lui Dumnezeu sprijinul de care nu se poate lipsi.

După o nouă decepție se găsește însfîrșit în fața modelului de erou pe care și-l propunea, dar pentru a constata că spre a-i semăna ar trebui să împărtășească o iluzie pe care spiritul său lucid o refuză.

Scris cu sobrietate, romanul d-lui Duhamel lasă o impresie de profundă emoție.

René Bizet, *Anne en Sabots*, ed. „Nouvelle Revue Française", Paris.

D-r Franc-Nohain dela „Echo de Paris" spune: „după cum îți trebue Spania pentru a pricepe «Carmen» și Corsica pentru a pricepe «Colomba» tot astfel «Anne en Sabots» este toată Bretania".

O tînără fată discretă, timidă care da aproape impresia de sălbătăcie, conserva în sufletul său cultul trecutului cu o fervoare care dă un ton special întregului roman. Acel amestec de simplicitate care nu este niciodată resemnare și de răceală care ascunde un suflet exaltat este foarte bine redat în romanul d-lui René Bizet.

François de Bondy, *Les douces flèches*, ed. Grasset, Paris.

Sînt săgețile de amor care ating inimile pasagerilor unui yacht în timpul unei călătorii pe mare.

Nimic nou în casta idilă dintre Antoine și Aurore: dar spiritul în univers este întotdeauna neprevăzut.

Noutatea o găsim în imaginile inedite relative la efectele de lumină și la templele grecești.

Boris Pilniak, *L'année nue* tradus din rusește de L. Bernstein și L. Desormonts, ed. „Nouvelle Revue Française", Paris.

„L'année nue" este raportul situației poporului rusesc în 1920, scris de un artist în limbajul său de artist.

Este traducerea exactă a acelei epoci de orgii, de cruzimi și prădăciuni care va rămîne cea mai extraordinară, s'ar putea spune aproape supranaturală, a istoriei rusești.

Fernand Fleuret, *Histoire de la Bienheureuse Raton, Fille de Joie*, edition „Nouvelle Revue Française", Paris.

„Dacă Restif, spune un critic francez, ar fi avut mai mult talent, ar fi scris această poveste".

D. Fleuret publică în secolul al XX-lea un roman, care nu e o pastișă ci o compoziție personală, scrisă într'un stil personal al vieții din secolul al XVIII-lea.

In afară de priceperea unui timp atît de îndepărtat, d. Fleuret mai posedă și talentul prețios de a nara cu un deosebit spirit și tact, evitînd orice grosieritate, întîmplările scabroase frecvente în secolul al XVIII-lea și deci în romanul său.

Maxime Nemo, *Un Dieu sous le tunnel*, ed. Rieder.

Eroul romanului, evreul Kaphaïe Levy, scrie pentru a se defini pe sine: „In realitate ar trebui trei vieți: prima pentru a studia, a doua pentru a petrece și ultima pentru a contempla. Nu mă întrebați la ce stadiu mă aflu. Ceiace este înfricoșător este certitudinea de a nu avea decît una singură. Și atunci amestec totul".

Jean Tousseul, *Le village gris*", edition Rieder, Paris.

„Le village gris" este povestea unui copil sărac și sensibil al cărui tată mort într'un accident de mine, înaintea nașterii sale, ia contact cu apriga viață materială și cu cea minunată a sufletului, într'un mic sat din Belgia alături de o mamă nenorocită și inconsolabilă.

Pio Baroja, *Zalacaïn l'aventurier*, tradus în limba franceză de Georges Pillement și cu o prefață de Francis de Miomandre, ed. Excelsior.

„Zalacaïn l'aventurier" este al doilea roman de Pio Baroja tradus în limba franceză.

Acesta din urmă este un roman din războiul carlist, în care autorul și-a refulat veleitățile de eroism și gustul pentru independență.

Alecksis Kivi, *Les septs Frères*, tradus de S. L. Perel, cu o prefață de Lucièn Maury, ed. Stock, Paris, 1926.

Acest roman este prima și cea mai puternică producție literară fineză.

Este o frescă gigantică a unui popor întreg la un anumit stadiu de evoluție.

Autorul zugrăvește acest popor din sînul căruia s'a ridicat, și ni-l arată trăind, vorbind, ne arată reacțiunile, gîndurile, felul cum concepe viața, toate calitățile și toate defectele sale, cu o bunăvoință surîzătoare.

Les septs frères este o operă devenită clasică în literatura Finlandei și merită accesul în cercul gîndiri, europene.

Pierre Fréderix, *L'ange et la couronne*, edition Calmann Levy, Paris.

Aventura amoroasă a unui om, căruia din răzbunare i se ia memoria.

Politică

M. I. Kalinine, *Que fait le pouvoir Soviètique pour réaliser la democratie* (Bureau d'edition, de diffusion et de publicité, Paris, 1926).

Președintele comitetului central executiv al lui U. R. S. S. expune în această broșură concepțiile sale politice. Este vorba de realizarea democrației, a „democrației sovietice" care n'are nimic comun cu democrația obișnuită pe care bolșevicii o desemnează prin epitetul de idol învechit și perimat al Occidentului.

N. Boukharine, *Les problèmes de l'edification socialiste* (Bureau d'edition de diffusion et de publicité, Paris, 1926).

Teoretician al partidului comunist rusesc, directorul „Pravda"-ei, d. Boukharine, studiază în această broșură caracterul rolului bolșevic din 1917 și discută cu opoziția (Trotzki-Zinoviev-Kamenev) asupra posibilităților de victorie a socialismului în U. R. S. S.. Boukharine împreună cu majoritatea comitetului central (Stalin și partizanii săi), au convingerea că U. R. S. S. poate prin propriile sale forțe să ajungă la socialism cu condiție ca Uniunea să fie la adăpostul oricărei intervenții a vreunei țări capitaliste.

Dimpotrivă Trotzki, doctrinarul revoluției permanente, rămîne la părerea că U. R. S. S. nu va realiza socialismul decît prin concursul proletariatului, victorios în alte țări.

Istorie

Albert Mathiez, *La Revolution Françaíse*, Tom. III: La Terreur, Collection Armand Colin, Paris.

Ca și celelalte două anterioare, acest al treilea volum este fundat pe studiul critic al documentelor. Oricît de complexă ar fi fost drama teroarei, autorul a știut s'o domine și s'o

restitue în dezvoltarea sa progresivă marcînd diferitele ei faze cu trăsături viguroase și precise.

Irène Kachowskaja, *Souvenirs d'une revolutionnaire*, tradus din rusește de d-nii Marcel Livone și Joe Newman, (ed. Rieder et Co., Paris, 1926).

După tratatul dela Brest-Litowsk, Ukraina era la discreția mareșalului german von Eichhorn. Irène Kachowskaja organizează un atentat contra mareșalului. In ziua de 30 Iulie 1918 bomba zvîrlită de Douskoï decapită armata de ocupație germană în persoana comandantului său suprem.

După atentatul Eichhorn, Kachowskaja pleca la Kiew pentru a suprima în același fel pe Denikin. Dar gonit de răscoalele țărănești, acesta părăsi Rusia. Nemai avînd ce căuta în Kiew, Kachowskaja pleca la Moscova, de unde, din cauza poziției sale politice este exilată mai întâiu la Kalouga apoi în 1925 la Samarkand.

Tipica figură de revoluționară rusă, Irène Kachowskaja a fost condamnată la zece ani de muncă silnică subt regimul țarist și la șapte ani de închisoare și deportațiune subt guvernul uvrierilor și al țăranilor.

Știință

Eugènio Rignano, *Qu'est-ce que la vie, Nouveaux essais de synthèse biologique.* Bibliothèque de Philosophie contemporaine, F. Alcan, Paris.

Biologiștii care s'au ocupat cu studiul ființelor vii declară împreună cu Claude Bernard, că „viața nu se definește".

D. Rignano nu a ezitat să atingă o problemă atît de grea.

Discutînd chestiunea vitalismului și a mecanismului, care au dat deja naștere la atîtea controverse, riști să repeți ceiace s'a mai spus. Nu este cazul d-lui Rignano care a reușit să dea operei d-sale o alură originală.

H. R. Treukler, *Les gazogènes*, trad. de Henri Besson, ed. Payot, Paris.

Chestia gazogenelor este din punct de vedere industrial de o mare importanță, nu atît ca producători de forțe motrice cît pentru încălzirea cuptoarelor metalurgice. Nu există până acum o lucrare în limba franceză, tratînd această chestiune. D. Besson a tradus din limba germană opera d-lui Treukler care reprezintă o punere la punct a gazeificării (baze chimice și baze tehnice) precum și a recuperării subproduselor.

Arheologie

H. Broquelet, *A travers nos provinces, Normandie et Bretagne*, ed. Garnier, Paris.

Lucrarea d-lui Broquelet după o introducere istorică prezintă și explică bogățiile arheologice ale acestor două provincii franceze, care cu toate modernizările suferite rămîn totuși cele mai bogate, din punct de vedere monumental, din întreaga Franță.

M-lle Marthe Oulié, *Les animaux dans la peinture de la Crète prehellenique*, ed. Alcan, Paris.

Lucrarea d-rei Marthe Oulié este o teză de doctorat în Sorbona. Documentarea este făcută pe locul chiar al săpăturilor și în muzeele grecești. Tratează chestia motivelor de decorațiune în ceramică și semnificația subiectelor, în special a celor împrumutate regnului animal.

Decoratorii Cretanilor recurg des la animale, nu atît din gust personal cît scrupuloși de a lucra în conformitate cu credințele mediului.

COMPILATOR

Bibliografie

M. Sadoveanu, *Șoimii*, roman ediția VI-a, editura: „Cartea Romînească", București, Prețul lei 70.

A. Vlahuța, *Poezii 1880—1917*, Editura: „Cartea Romînească", București, Prețul lei 70.

Emanoil Bucuța *Fuga lui Șefky*, roman, Editura: „Cartea Romînească", București, Prețul lei 70.

Mihail Lungianu, *Mucenicii Neamului*, Din zilele noastre grele, Jertfe pentru apărarea țării, Editura: „Cartea Romînească", București, Prețul lei 50.

Mihail Sadoveanu, *Cîntecul amintirii*, ediția IV-a, Editura „Cartea Romînească", Bucuresti, Prețul lei 60.

Ioan Slavici, *Nuvele*, Vol. VI, Ediția I-a, Editura: „Cartea Romînească", București, Prețul lei 75.

N. Ghiulea, *Asociațiile țărănești*, Formele, istoricul și rezultatele asociației țărănești, Asociația țărănească în Romînia, Editura: „Cartea Romînească", București, Prețul lei 58.

Mihail Sadoveanu, *O istorie de demult*, Ediția IV-a, Editura: „Cartea Romînească", București, Prețul lei 60.

Artur Gorovei, *Societatea Națiunilor*, Editura: „Cartea Romînească", București, Prețul lei 5.

Pompeiu Hossu Longin, *Valea Jiului din Ardeal*, Editura: „Cartea Romînească", București, Prețul lei 5.

Henrik Ibsen, *Hedda Gabler*, dramă în 4 acte, ediția III-a, Editura: „Cartea Romînească", Biblioteca Minerva, București, Prețul lei 12.

V. Voiculescu, *Poeme*, Ed. Fundației Culturale Principele Carol, Cartea Vremii".

L. Pirandello, *Henric IV*, Ed. Fundației Culturale Principele Carol „Cartea Vremii".

Okakura Kakuzo, *Cartea ceaiului*, Ed. Fundației Culturale Principele Carol „Cartea Vremii".

N. Dașcovici, *Dunărea noastră*, Ed. Fundației Culturale Principele Carol „Cartea Vremii".

Silviu Dragomir, *Documente noui privitoare la relațiile țărei romînești cu Sibiul*, București „Cartea Romînească".

Mihail Negru, *Spre Africa*, Jurnal de bord, Socec, Lei 100.

Adrian Pascu, *Irena* (comedie dramatică în 3 acte), biblioteca „Semănătorul", Arad, Prețul lei 15.

I. Petrovici, *Momente Solemne*, București 1927, Lei 40.

Universitatea din Cluj, Dacoromînia, *Buletinul „Muzeului Limbei romîne"*, condus de Sextil Puşcariu, Anul IV, 1924—1926, Partea I., Studii, Cluj, Lei 450.

Mihai Rădulescu, *Noţiunea de Filozofie*, Chişinău, 1927.

N. Draganu, *G. Coşbuc la liceul din Năsăud*, Bistriţa, 1926.

Aureliu Ion Popescu, *Variaţiile sezonale ale leului*, 1927.

H. Procopovici, Recenzii, Cluj, 1926.

Dr. P. Constantinescu-Iaşi, *Arta şi creştinismul*, Chişinău, 1926, 30 lei.

Dr. P. Constantinescu-Iaşi, *Vechimea bisericii Sf. Dumitru din Craiova*, Craiova.

Constantin Sporea, *Anuarul Şcoalei Normale de băeţi din Deva, pe anii şcolari 1924—1926.*

C. Giurescu, *Organizarea financiară a ţării romîneşti în epoca lui Mircea cel Bătrîn*, Ed. Academiei.

C. Giurescu, *Consideraţii asupra Istoriografiei romîneşti în ultimii 20 ani*, Văleni de Munte, 1926.

C. Giurescu, *Uciderea Voevodului Constantin Hangerli*, Văleni de Munte, 1926.

C. Giurescu, *Uciderea vizirului Mohammed Tabaur Buiuc sprijinitorul lui Vasile Lupu*, Văleni de Munte, 1926.

Nic. Popa, *Le sentiment de la mort chez Gérard de Nerval*, Paris. Ed. Gambel 7.

C. Şăineanu, *Rostul vieţii*, (Bibl. p. toţi).

E. Rostand, *Samarineanca*, ed. „Ancora" Buc.

H. Sanielevici, *Noi probleme literare, politice, sociale*, ed. „Ancora".

G. Nichita, *Evadări*, Bucureşti, 1927.

Nicolae Teaciuc Albu, *Cîntarea Romîniei*, studiu istorico-literar, 1927.

I. I. Comănescu, *Suflete cernite*, Cernăuţi, 1927.

Gh. Maior, *Cele douăsprezece fete de împărat şi palatul fermecat*, Bibl. „Sămănătorul".

M. Mihăileanu, *Feminism*, Piteşti, 1927.

S. Semilian, *Istoricul presei brăilene*, Brăila, 1927.

Ion Gîrleanu; *Viorele*, (poezii), Hălăuceşti, 1926.

Reviste primite la redacţie:

Nouvelle Revue Française No. 161—162.—Mercure de France, No. 687.—Le Monde Nouveau, 15 Febr.—Revue internationale du travail, No. 1—2.—Resumé mensuel des travaux de la Société des Nations, No. 2—Şcoala, No. 1.—Răzeşul No. 10—12.—Ţara de jos, No. 1.—Rev. ştiinţelor veterinare, No. 1.—Corespondenţa economică No. 2.—Pandectele romîne No. 10.—Adevărul literar No. 324—329.—Natura, No. 2—3.—Buletinul autorilor dramatici romîni, No. 2.—Ideia Europeană, No. 196.—Brazda, No. 1.—Caetele lunare, Ianuar.—Ideia. No. 9—10.—Infrăţirea romînească, No. 8—10.—Ramuri, No 10.—Pe drum, No. 5—Familia, No. 1—2.—Florile Dunării, No. 2.—Viaţa dobrogeană, No. 2.—Viaţa agricolă, No. 3—5.—Lamura, No. 12 şi 1.—Foaia tinerimei, No. 3—6.—Ritmul vremii, No. 1—2.—Falanga, 12—18.—Solidaritatea, 1—3.—Anuarul şcolii comerciale de fete din Arad, 1925—1926.—Viaţa literară, 37—41.—Revista generală a învăţămîntului, No. 1—3.—Banatul, No. 1.—Gîndirea, No. 2. Pagini agrare şi sociale, No. 1—6. Zorile, No. 2.—Romînia militară, No. 1.—Graiul nostru, 1—2.—Buletinul asociaţiei culturale agricole, No. 1. Universul literar, No. 6—11. Invăţătorul, No. 1—2.—Peninsula Balcanică, No. 10.—Indemnul, No. 6.—Gîndul nostru, No. 1—2. Junimea Moldovei, No. 1.—Solia Moldovei, No. 2—3. Societatea de mîine No. 6-11. Suflet oltenesc, No. 1 2.—Glasul minorităţilor, No. 1—2.—Ţara voevozilor, No. 1—2.—Cărvunarii, No. 2. Răsăritul, No. 5—6.—Ateneul cultural, No. 1.—Foaia plugarilor, No. 1—2.—Cîmpul, No. 5.—Casa noastră, No. 12.

Tabla de Materie

a

VOLUMULUI LXIX

(Anul XIX, Numerele 1, 2 şi 3)

I. Literatură

II. Studii.—Articole.—Scrisori din ţară şi din străinătate

III. Cronici

IV. Miscellanea

V. Recenzii

VI. Revista Revistelor

REDOBÂNDEŞTE-ŢI
PUTERILE
Dacă te simţi slab, neputincios, istovit de toate puterile fizice şi morale, dacă îţi lipseşte orice voinţă şi hotărâre, dacă vlaga tinereţei te-au părăsit şi slăbiciunea au înlocuit energia, urmează un bun sfat, ea
VITAL SYRUP.
tonic, însufleţit şi viu, căci el regenerează toate funcţiunile, reînvie energia sdrobită de suferinţi morale şi fizice, datorite toate unor excesă de muncă, de energie sau plăceri, aşa de bine cunoscute de toţi intelectualii în lupta aprigă a existenţei noastre.
De vânzare la toate farmaciile şi droguieriile din România

„NAȚIONAL" MODEL 1923

CASE DE CONTROL ȘI INREGISTRAT

PENTRU ORI CE MAGAZIN

—o—

INLĂTURĂ PAGUBELE ȘI MĂRESC CÂȘTIGUL

Reprezentanța generală:
„NATIONAL" CASH REGISTER Co.
„REMINGTON" TYPEWRITER Co.

NICOLAE IVANOVICI & Co. Calea Victoriei No. 28

Telef. 25 | 12 București (Pasagiul Vilacros)

M. I. R. T. & Italo-Română Unite

Societate Anonimă

CAPITAL SOCIAL LEI 12.000.000

Sediul București, Calea Victoriei No. 60

Telefon 52.44

■ ■ ■ ■ ■

Automobile — Accesorii — Cauciucuri — Motoare — Mașini industriale — Unelte — Instalațiuni sanitare — Incălziri Centrale — Ascensoare etc.

Ateliere :: Garaje :: Benzine :: Uleiuri

Șoseaua Kiseleff No. 53. Telefon 42.71

BANCA DACIA

SOCIETATE ANONIMA — IAȘI

Capital Statutar Lei 60.000.000
Capital Social „ 25.000.000 deplin varsat
Rezerve „ 8.000.000.

CENTRALA IAȘI. SUCURSALA CHIȘINĂU
AGENȚIA BUCUREȘTI.

Face orice operațiuni de Bancă și Comerț.
Primește bani spre fructificare.
Eliberează livrete de Economie.
Emite cecuri și face plăți în toate orașele din România Mare, America și Europa.
Secțiuni speciale pentru mărfuri, cereale, vinuri.
Inchiriază safes în tezaurul Băncei.

MICA

SOCIETATE ANONIMĂ ROMÂNĂ MINIERĂ

Strada Romină 36—38 Telefon 24/92

Capital Social : Lei 100.000.000.—

Rezerve : „ 20.141.267,05

Minele de aur: „Ruda 12 Apostoli" „Brad" Băița" „Stănija"

Mina de Cărbuni : „Tzebea"

Carierele : „Albești" și „Mateiași" (Mușcel)

VINDE: Cărbuni, piatră de construcție și var ars.

Face ori-ce afaceri miniere.

Pentru Autori

Se aduce la cunoștința autorilor că manuscrisele primite la redacție, nu se înapoiază; în schimb, acei autori ale căror lucrări urmează să se publice în revistă, vor fi înștiințați, despre aceasta cel mult într'o lună dela data primirii manuscrisului.

Redacția își rezervă dreptul să tipărească articolele cînd va crede de cuviință, conducîndu-se numai după considerații tehnice și editoriale.

Odată cu trimiterea manuscrisului, autorii sînt rugați să ne comunice și onorarul dorit; în caz contrar, acesta se va fixa de către Direcțiunea Revistei.

Autorilor care nu locuesc în Iași nu li se pot trimite corecturile și prin urmare sînt rugați să-și redacteze manuscrisele definitiv și citeț.

Pentru tot ceiace privește redacția: manuscrise, reviste, ziare, cărți etc., a se adresa la **Redacția Revistei „Viața Romînească“, strada Alecsandri, Iași.**
